

**T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
TÜRK TARİHİ ANABİLİM DALI
YAKINÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI**

II. MEŞRUTİYET'TEN CUMHURİYET'E KIZLARIN EĞİTİMİ

DOKTORA TEZİ

HAZIRLAYAN

YASEMİN TÜMER ERDEM

İstanbul 2007

**T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
TÜRK TARİHİ ANABİLİM DALI
YAKINÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI**

II. MEŞRUTİYET'TEN CUMHURİYET'E KIZLARIN EĞİTİMİ

DOKTORA TEZİ

HAZIRLAYAN

YASEMİN TÜMER ERDEM

TEZ DANIŞMANI

PROF. DR. MÜCTEBA İLGÜREL

İstanbul 2007

MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ

Doktora öğrencisi Yasemin Tümer Erdem'in "II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Kızların Eğitimi" konulu tez çalışması jürimiz tarafından Türk Tarihi Anabilim Dalı Yakıçağ Tarihi Bilim Dalı doktora tezi olarak oy birliği / oy çokluğu ile başarılı bulunmuştur.

Tez Danışmanı Prof.Dr. Mücteba İlgürel
Üniversitesi Marmara

İmza

Üye : Prof.Dr. Sema Uğurcan
Üniversitesi Marmara

Üye : Prof.Dr. Cemil Öztürk
Üniversitesi Marmara

Üye : Prof.Dr. Mahir Aydın
Üniversitesi İstanbul

Üye : Prof.Dr. Ufuk Gülsoy
Üniversitesi Marmara

ONAY

Yukarıdaki jüri kararı Enstitü Yönetim Kurulu' nun ..22.. / ..08.. / 2007 tarih ve ..13-5.. sayılı kararıyla onaylanmıştır.

Prof.Dr. Emel KEFELİ
Müdür

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....	III
ÖNSÖZ	X
ÖZET	XIV
ABSTRAC	XV
KISALTMALAR.....	XVI

GİRİŞ

OSMANLI TOPLUMUNDA KADININ SOSYAL VE HUKUKÎ DURUMU

I- Batıdaki Kadın Hareketlerine Kısa Bir Bakış	1
II- Osmanlı Toplumunda Kadın ve Batıdaki Değişimin Osmanlı Toplumuna Etkisi.....	7
III- II. Meşrutiyet Öncesinde Kadının Eğitimi Hakkında Düşünceler.....	12
IV- II. Meşrutiyet'ten Önce Kızların Eğitimi.....	24

BİRİNCİ BÖLÜM

II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ'NDE

KADININ EĞİTİMİ HAKKINDA TARTIŞMALAR

I. FİKİR AKIMLARINA KISA BİR BAKIŞ VE

BU AKIMLARA GÖRE KADIN EĞİTİMİ.....

A. Batıcılar.....	29
B. İslamcılar.....	38
C. Türkçüler.....	42

II. EĞİTİMCİLERE GÖRE KADIN EĞİTİMİ.....

III.EDEBÎ ESERLERDE KADIN EĞİTİMİ.....

IV. BASINDA KADIN EĞİTİMİ TARTIŞMALARI.....

A. Batıcı Dergi ve Gazeteler.....	71
1. İctihâd.....	71

2. Demet.....	73
3. Mehasin.....	74
4. Kadınlar Dünyası.....	77
5. Kadın.....	84
B. İslâmcı Dergi ve Gazeteler	85
1. Sırât-ı Müstakim.....	85
2. Sebilürreşad.....	88
C. Türkçü Dergi ve Gazeteler.....	90
1. Türk Yurdu.....	90
2. Yeni Felsefe.....	91
3. Türk Kadını.....	93
4. Siyanet.....	94
5. Bilgi Yurdu.....	95

İKİNCİ BÖLÜM

İLKÖĞRETİM

I. SİBYAN MEKTEPLERİ VE İBTİDÂİLER.....	97
A. Tarihsel Gelişim.....	98
1. II. Meşrutiyet Öncesinde Sıbyan Mektepleri ve İbtidaîler.....	98
a. 1824 Fermanı ve İlköğretim Mecburiyetine Doğru Bir Adım.....	98
b. 1838 Layihası ve İlköğretim.....	99
c. 1847 Talimâtı ve İlköğretim.....	100
d. Maarif-i Umûmiye Nizamnâmesi ve İlköğretim Alanındaki Gelişmeler.....	103
e. II. Abdülhamid Dönemi ve İlköğretim Politikası.....	105
2. II. Meşrutiyet'ten Sonra İbtidaîler.....	111
a. Maarif Nezâreti'ne Bağlı İbtidaîler.....	111
b. Evkaf-ı Hümâyûn Nezâreti'ne Bağlı İbtidaîler.....	121
c. Ana Mektepleri.....	123
B. Teşkilât ve İdarî Yapı.....	124
1. Tedrisât-ı İbtidâiye Kanun-ı Muvakkati ve	

İlköğretim Teşkilâtı.....	124
2. Mekâtib-i İbtidâiye-i Umûmiye Talimatnâmesi ve İlköğretim Teşkilâtı	127
C. Öğretim Kadrosu.....	130
1. II. Meşrutiyet'e Kadar İnas İbtidaîlerinde Görev Yapan Öğretmenler.....	130
2. II. Meşrutiyet'ten Sonra İnas İbtidaîlerinde Görev Yapan Öğretmenler.....	133
D. Öğrenciler.....	144
1. İlköğretime Devam Mecburiyeti ve Öğrenci Kabul Şartları.....	144
2. İbtidaî Okullardaki Öğrenci Sayıları.....	146
E. Eğitim-Öğretim.....	150
1. II. Meşrutiyet'ten Önce İnas İbtidaî Mekteplerinde Eğitim ve Öğretim.....	150
2. II. Meşrutiyet'ten Sonra İnas İbtidaî Mekteplerinde Eğitim ve Öğretim.....	152
a. İnas İbtidaî Mektepleri Ders Programları.....	152
b. Mekâtib-i İbtidâiye-i Umûmiye Ta'limâtname ve Eğitim-öğretim.....	155
c. Numûne İbtidâileri'nde Eğitim ve Öğretim.....	158
d. İnas İbtidaî Mekteplerinin Teftişi.....	164
F. Bina ve Ders Araç-Gereçleri.....	166
II. İNAS RÜŞDİYELERİ.....	173
A. Tarihsel Gelişim.....	173
1. II. Meşrutiyet'ten Önce İnas Rüşdiyeleri.....	173
2. II. Meşrutiyet'ten Sonra İnas Rüşdiyeleri.....	177
B. Teşkilât ve İdarî Yapı.....	184
1. II. Meşrutiyet Öncesinde Yayınlanan Nizamname ve Talimatnâmelere Göre Teşkilât ve İdarî Yapı.....	184
2. Tedrisât-ı İbtidâiye Kanun-ı Muvakkati ve Rüşdiyeler.....	186

C. Öğretim Kadrosu.....	186
1. II. Meşrutiyet'ten Önce İnas Rüşdiyelerinde Öğretmenler.....	186
2. II. Meşrutiyet'ten Sonra İnas Rüşdiyelerinde Öğretmenler.....	190
D. Öğrenciler.....	190
1. II. Meşrutiyet'ten Önce İnas Rüşdiyelerindeki Öğrenciler.....	190
2. II. Meşrutiyet'ten Sonra İnas Rüşdiyelerindeki Öğrenciler.....	1193
E. Eğitim-Öğretim.....	193
F. Bina ve Ders Araç-Gereçler.....	194

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ORTAÖĞRETİM

I. KIZ SANAYİ MEKTEPLERİ.....	200
A. Tarihsel Gelişim.....	200
B. Teşkilât ve İdarî Yapı.....	206
C. Öğretim Kadrosu.....	208
D. Öğrenciler.....	216
E. Eğitim-Öğretim.....	225
F. Bina ve Ders Araç-Gereçler.....	233
II. İNAS İDADİSİ.....	235
A. Tarihsel Gelişim.....	235
B. Teşkilât ve İdarî Yapı.....	237
C. Öğretim Kadrosu.....	238
D. Öğrenciler.....	240
E. Eğitim-Öğretim.....	242
F. Bina ve Ders Araç-Gereçler.....	243
III. İNAS SULTANİLERİ.....	246
A. Tarihsel Gelişim.....	246
B. Teşkilât ve İdarî Yapı.....	249
C. Öğretim Kadrosu.....	257
D. Öğrenciler.....	261
1. Bezm-i Âlem İnas Sultanisi Öğrenci Sayıları.....	265

2. Selçuk Hatun İnas Sultanisi Öğrenci Sayıları.....	268
3. Çamlıca İnas Sultanisi Öğrenci Sayıları.....	270
4. Erenköy İnas Sultanisi Öğrenci Sayıları.....	271
5. Kandilli İnas Sultanisi Sayıları.....	272
6. Üsküdar İnas Sultanisi Öğrenci Sayıları.....	274
E. Eğitim Öğretim.....	276
F. Bina ve Ders Araç-Gereçler.....	283

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

KIZ OKULLARINA ÖĞRETMEN YETİŞTİREN KURUM: DARÜLMUALLİMÂT

A. Tarihsel Gelişim.....	285
1. Kız Okullarına Öğretmen Yetiştirmek Üzere Neharî Darülmuallimât'ın Açılması ve Gelişimi.....	285
2. Leylî Darülmuallimât ve Gelişimi.....	289
3. Taşra'da Açılan Kız Öğretmen Okulları.....	292
B. Teşkilât ve İdarî Yapı.....	298
1. İstanbul Darülmuallimâtı'nın Teşkilâtı.....	298
2. İstanbul Darülmuallimâtı'nın İdarî Yapısı.....	304
3. Taşra'da Açılan Kız Öğretmen Okullarında İdarî Yapı.....	310
C. Öğretim Kadrosu.....	315
1. İstanbul Darülmuallimât'ında Görev Yapan Öğretmenler.....	315
2. Taşra'da Açılan Kız Öğretmen Okullarında Görev Yapan Öğretmenler ve Nitelikleri.....	320
D. Öğrenciler.....	324
1. Darülmuallimât'a Giriş Şartları.....	324
2. İstanbul Darülmuallimâtı Öğrenci Sayısı.....	326
3. <i>Nizamnâme</i> ve <i>Talimâtlara</i> Göre Öğrenciler.....	335
4. Taşra'da Açılan Kız Öğretmen Okullarına Öğrenci Kabulü.....	336
5. Taşrada Açılan Kız Öğretmen Okulundaki Öğrenci Sayıları.....	337
E. Eğitim Öğretim.....	340

1. Neharî Darümuallimât ve Eğitim-Öğretimi.....	340
2. Leylî Darümuallimât ve Eğitim-Öğretimi.....	345
F. Bina ve Ders Araç-Gereçler.....	356

BEŞİNCİ BÖLÜM

YÜKSEK ÖĞRETİM

I. İNAS DARÜLFÜNUNU

A. Tarihsel Gelişim.....	359
1. Hanımlar İçin Darülfünun'da Verilen “Serbest Dersler”.....	359
2. İnas Darülfünunu'nun Açılması.....	364
3. İnas Darülfünunu'nun Kapatılması ve Kızların Darülfünun'un Diğer Şubelerine Kabulü.....	366
4. Darülfünun'da Karma Eğitime Doğru.....	368
5. Kızların Tıp Fakültesine Kabulü.....	370
B. Teşkilât ve İdarî Yapı.....	373
C. Öğretim Kadrosu.....	376
D. Öğrenciler.....	381
1. Öğrenci Kabul Şartları.....	381
2. Öğrencilerin Sorumlulukları ve Disiplini.....	384
3. Öğrenci Sayıları.....	386
E. Eğitim- Öğretim.....	397
F. İnas Darülfünunu'nun Kullandığı Binalar.....	401

II. İNAS SANAYİ-İ NEFİSE MEKTEBİ

A. Tarihsel Gelişim.....	402
B. Teşkilat ve İdarî Yapı.....	403
C. Öğretim Kadrosu.....	405
D. Öğrenci Kabul Şartları ve Öğrenci Sayısı.....	407
E. Eğitim-Öğretim.....	409
F. Bina ve Ders Araç-Gereçler.....	411

SONUÇ.....	414

KAYNAKÇA.....	423
EKLER.....	441
RESİMLER.....	472

ÖNSÖZ

Günümüzde kadınlar hakkında pek çok yayın yapıldığı gibi kadının tarihi de ele alınan konular arasındadır. Ancak bu tarihî süreç içinde Osmanlı kadınının eğitimi başlı başına ele alınmamıştır. Dolayısıyla kızların eğitim merhalelerini başından itibaren ele alıp tahlil eden müstakil bir çalışma henüz yoktur. Bu meseleye ancak, konusu kadın veya eğitim olan eserlerin bir kısmında temas edilmiştir. Köylerdeki kadınlar arasında okuma-yazma oranının hâlâ oldukça düşük olduğu günümüzde, Osmanlı kadınının nasıl eğitildiği sorusu daha da önem kazanmıştır. Bu nedenle, gerek Osmanlı kadının eğitimi konusunda münferit bir çalışma yapılmamış olması, gerekse zihinlerde uyanan merak bizim bu konuyu seçmemize neden olmuştur. Bir diğer neden de Yüksek Lisans tezi olarak hazırladığımız *Tanzimat Dönemi’nde Osmanlılarda Kızların Eğitimi* adlı çalışmanın devamını getirmek, böylece Osmanlı Devleti’nde kadın eğitimi konusunu bir bütünlük içerisinde ele almaktır. Amacımız, kadınların eğitim safhalarını kronolojik olarak kapsamlı bir şekilde ele alarak, Türk eğitim tarihinde önemli bir boşluğu doldurmak, yanlış bilinenleri belgeleriyle ortaya koymaktır. Çalışmamızda; kadınların Osmanlı toplumundaki yeri ele alınarak, “Kadın Meselesi”nin nasıl ortaya çıktığı, bu meselenin bir parçası olarak eğitim sorununun halledilmesi için yapılan tartışmalar sonucunda toplumsal değişimin nasıl tezahür ettiği, bunun kızların eğitilmesine nasıl katkı sağladığı, Osmanlı Devleti’nin birçok cephede savaştığı yıllarda mevcut şartlara rağmen eğitim alanında, özellikle kızların eğitimi için yapılanlar anlatılmaya çalışılmıştır.

Eğitim ile ilgili olarak kullandığımız en önemli kaynak, Osman Nuri Ergin’in *İstanbul Mektepleri ve İlim, Terbiye ve Sanat Müesseseleri Dolayısıyla Türk Maarif Tarihi* adlı 5 ciltlik eseridir. Bu eser eğitim çalışmaları için en önemli kaynaklardan olup, Osmanlı Devleti’nin tüm eğitim kurumlarını kapsamlı bir şekilde ele almıştır. Bu eserde kızlar için açılan okullara da yer verilmiştir. Eğitim alanında yine temel eser olarak nitelendirebileceğimiz Faik Reşit Unat’ın *Türk Eğitim Sistemin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış* ve Nafi Atuf (Kansu)’nun *Türkiye Maarif Tarihi Hakkında Bir Denemesi* sıkça yararlandığımız kaynaklar arasındadır. Türk Eğitim tarihini kronolojik

olarak ele alan ve sunulan genel bilgilerle araştırmacıya yol gösteren Yahya Akyüz'ün *Türk Eğitim Tarihi* adlı eseri de derli toplu kaynaklar arasında olup, kızların eğitimine satır aralarında yer vermiştir. Kız öğretmen okulu olan Darümuallimât'ın geçirdiği tarihsel dönüşüm için İstanbul Kız Muallim Mektebi yayını olan *İstanbul Kız Muallim Mektebi 1933, Darülmullimat 1870* sıkça başvurduğumuz eserlerdendir. Bu eser, okulun kendi arşiv bilgilerine dayanarak hazırlanan, öğrencileri, öğretmenleri ve temel değişiklikleri hakkında bilgi veren önemli bir kaynaktır. Bunun yanı sıra önemli bir araştırma eser olan ve Cemil Öztürk tarafından hazırlanan *Atatürk Devri Öğretmen Yetiştirme Politikası* ile bu eserin genişletilmiş baskısı olan *Türkiye'de Düünden Bugüne Öğretmen Yetiştiren Kurumlar*, gerek Darümuallimîn gerekse Darümuallimât hakkında ayrıntılı bilgiler ihtiva etmektedir. Mustafa Ergün'ün *II. Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri (1908-1914)* bu dönemin eğitim sistemi hakkında başvurduğumuz kaynaklar arasındadır. Eğitim çalışmalarından başka kadınlar hakkında yazılmış bazı çalışmalardan da yararlandık. Bunların başında Şefika Kurnaz'ın *Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını* ve *II. Meşrutiyet Döneminde Türk Kadını* adlı eserleri gelmektedir. Bu eserlerde kadının Osmanlı toplumundaki yeri, eğitimi, hukuku çalışma hayatı, kurdukları dernekler ve kadınların faaliyetleri ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. Bu kaynakların dışında kızların eğitimini konu alan makaleler de bulunmaktadır. Bunlar M. Şevki Aydın'ın *Osmanlı* adlı eserin V. cildinde yer alan “Osmanlı'da Kız Çocuklarının Eğitimi” ve Selçuk Akşin Somel'in *Kebikeç*'in 10. sayısında yer alan “Osmanlı Modernleşme Döneminde Kız Eğitimi” adlı makalelerdir. Şevki Aydın, daha çok Osmanlı'nın ilk devirlerindeki kızların eğitimini ele aldıktan sonra, kızlar için açılan örgün eğitim kurumlarına kısaca değinmiştir. Selçuk Akşin Somel'in makalesinde ise Tanzimat Dönemi'nde kızların eğitiminden bahsedilmiş ve II. Meşrutiyet Dönemi anlatılmamıştır.

Çalışmamızın genelini Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA) belgeleri oluşturmaktadır. Özellikle 2000 yılında açılan Maarif Nezâreti Evrakı'na ait belgeler, çalışmamızı yeterince desteklemiştir. Bu tasnifte, kız okulları ile ilgili her türlü yazışmaya ait belgeler bulunduğu gibi, okullara ait istatistiklere, ders programları ve öğretim kadrolarına yine bu tasnifte yer alan belgelerden ulaşılmıştır. Ancak bu belgelerin dosya usulü tasniflenip, katalog çalışmasının yapılmamış olması,

araştırmamızı güçleştirmiştir. Bu nedenle, arşiv taraması, belgelerin fotokopisinin alınıp, değerlendirilmesi 2,5 yıl sürmüştür. Çalışmamızın diğer çalışmalardan farkı, bu belgelerin yoğun bir şekilde ilk kez kullanılmasıdır. Ayrıca İnas Sanayi-i Nefise Mektebi'ne ait belgelere ulaşabilmek için, İstanbul Arkeoloji Müzesi'nde, tasnifsiz dağınık bir şekilde bulunan Müze-i Hümayûn Arşivi'nden de yararlandık. Bu belgelerin numaraları, içinde bulunduğu dosya numaralarına, dosyasız olanların ise üzerinde bulunan Müze numarasına bakılarak verilmiştir. Araştırmamızda öğrenci ve öğretmen sayılarının tespiti için arşiv belgelerinin yanı sıra yayınlanmış resmî istatistiklerden de yararlandık. Bu istatistikleri, arşivde ulaştığımız belgelerdeki bilgiyle karşılaştırdık. *Devlet Salnâmeleri*, *Düsturlar* ve özellikle devrin kadın gazete ve dergileri yine sıkça başvurduğumuz ve yararlandığımız kaynaklar arasındadır.

Tezimizin Giriş kısmında, Osmanlı toplumunda kadının yeri ve batıdaki kadın hareketlerinin Osmanlı kadınının statüsüne etkisi kısaca ele alınmış, ardından kadınların eğitimi konusunda II. Meşrutiyet öncesinde yapılan tartışmalar ve bu dönemde kızların eğitimi özetlenmeye çalışılmıştır. Birinci Bölüm'de, II. Meşrutiyet Dönemi'ndeki fikrî tartışmalar içinde kadın eğitiminin yeri fikir akımlarına, eğitimcilere, edebî eserlere ve basına göre gruplandırılarak ayrıntılı olarak anlatılmıştır. İkinci Bölümde kızların ilköğretimine yer verilmiştir. Başlangıçta kızlara orta öğretim vermek amacıyla açılan kız rüşdiyelerinin 1913 yılında çıkarılan *Tedrisât-ı İbtidaiye Kanun-ı Muvakkati* ile ibtidâilerle birleştirilmesi ve “tedrisât-ı ibtidâiye” içinde yer alması nedeniyle, kız rüşdiyeleri de “İlköğretim” başlığı altında ele alınmıştır. Üçüncü Bölüm'de kızların ortaöğretim kurumlarından Kız Sanayi Mektepleri, İnas İdadîsi ve İnas Sultanilerinin geçirdiği evreler, teşkilat ve idarî yapıları, öğretmenleri, öğrencileri, eğitim ve öğretimi ile hizmette bulundukları binaları üzerinde durulmuştur. Dördüncü Bölüm, kızların eğitiminde önemli bir yeri olan Darümuallimât'a ayrılmıştır. Darümuallimât'ın kuruluşundan Cumhuriyet'e kadar geçirdiği safhalar, yine diğer bölümlerdeki sistematik doğrultusunda ele alınmıştır. Bu bölümde İstanbul Darümuallimâtı'nın yanı sıra taşrada açılan kız öğretmen okulları da incelenmeye çalışılmıştır. Beşinci ve son bölümde kızların yüksek eğitimi, İnas Darülfünunu ve İnas Sanayi-i Nefise Mektebi başlıkları altında verilmeye çalışılmıştır. Her ne kadar kurulduklarında başlı başına bir okul olmayıp, başka bir okul bünyesinde açılmış inas şubeleri niteliğinde de olsalar

verdikleri eğitimin yüksek öğrenim derecesinde olması bakımından ayrı bir bölümde ele alınmasının daha uygun olacağını düşündük.

Tez çalışmam sırasında beni her konuda destekleyen, yardımlarını esirgemeyen, gelecekte de eğitim tarihi üzerinde çalışmalar yapmam için teşvik eden, nihayet yönlendirmeleriyle tezin son şeklini almasında söz sahibi olan danışman hocam Prof. Dr. Mücteba İLGÜREL'e teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca, tez yürütme kurulunda yer alarak, yöntem-metot bakımından bana yol gösteren, karşılaştığım problemler üzerine yaptığımız tartışmalarla doğru tespitlerde bulunmamı sağlayan hocam Prof. Dr. Cemil ÖZTÜRK'e teşekkür ederim. Yine tez yürütme kurulunda yer alan ve getirdiği değerli önerilerle tezin şekillenmesinde önemli katkısı olan Prof. Dr. Sema UĞURCAN'a ilgi ve yardımlarından dolayı şükranlarımı sunarım. Büyük bir itina ile tezimi okuyup, yazdıklarım üzerinde benimle tartışan ve bu tartışmalar sırasında farklı açılardan konuyu ele almama vesile olan Prof. Dr. Ufuk GÜLSOY'a ve yakın ilgisinden dolayı Prof. Dr. Mahir AYDIN'a ve çalışmalarım sırasında gösterdiği kolaylıklar için Bölüm Başkanımız Prof. Dr. Zekeriya KURŞUN'a müteşekkirim. Ayrıca arşiv çalışmalarımın hızlı bir şekilde tamamlamam konusunda benden yardımlarını esirgemeyen Başbakanlık Osmanlı Arşivi çalışanlarına, İstanbul Arkeoloji Müzesindeki arşivden haberdar edip, burada yapacağım çalışmada yol gösteren Adnan ALPAY'a, İstanbul Arkeoloji Müzesi Kütüphanesi'nde Müze-i Hümâyun Evrakı üzerinde çalışmamda bana kolaylık gösteren Havva KOÇ'a, (SOS-082/081004) numaralı projeye malzeme hususundaki katkılarından dolayı da Üniversitemiz Bilimsel Araştırma Projeleri Komisyonu Başkanlığı'na (BAPKO) teşekkürü bir borç bilirim. Son olarak da, bu uzun süreli çalışmam sırasında bana her konuda destek olan eşim Dr. Ş. Can Erdem'e ve aileme teşekkür ederim.

İstanbul 2007

Yasemin TÜMER ERDEM

ÖZET

Tanzimat dönemine kadar kızlar, sadece sıbyan mekteplerine gitme imkânına sahipti. İlk defa ilköğretim seviyesi üzerinde eğitim şansını 6 Ocak 1859 tarihinde Cevri Kalfa İnas Rüşdiyesi'nin açılmasıyla elde etti. Ancak aileler kızlarını, öğretmenlerinin erkek olması sebebiyle bu okula göndermek istemedi. Bunun üzerine 1870'te kız okullarına öğretmen yetiştirmek üzere Darülmuallimât açıldı. Tanzimat Dönemi'nde kız çocukları için meslek eğitimi veren okullar da açıldı. 1869 yılında Mithat Paşa tarafından ilk kız sanayi mektebi açıldı. Gördüğü rağbet üzerine yatılı hale getirilen Kız Sanayi Mektebi'ni 1884 yılında Dersaadet Neharî Kız Sanayi Mektebi ve 1890 yılında Üsküdar Kız Sanayi Mektebi izledi.

II. Meşrutiyet Dönemi'ne gelindiğinde kızlar için eğitim ve öğretimin her kademesinde önemli gelişmeler oldu. 1910-11 eğitim öğretim yılında Leylî Kız Sanayi Mektebi bünyesinde, taşradaki kız okullarına öğretmen yetiştirmek üzere Leylî Darülmuallimât açıldı. Aynı yıl kızlar için ilk defa İnas İdadisi eğitim-öğretime başladı. Ancak bu okul 1913 yılında sultaniye çevrildi. Açılan ilk kız sultanisini 1915 yılından sonra Selçuk Hatun, Çamlıca, Erenköy ve Kandilli inas sultanileri takip etti. 1913 yılında çıkarılan *Tedrisât-ı İbtidâiye Kanun-ı Muvakkati* ile rüşdiyeler ibtidailerle birleştirildi. "Mekâtib-i İbtidâiye" denilen 6 yıllık okullar haline getirildi.

Yine II. Meşrutiyet Dönemi'nde kız okullarına öğretmen yetiştiren Darülmuallimât'ta önemli gelişmeler meydana geldi. İstanbul Darülmuallimâtı'nın yanı sıra çeşitli vilâyetlerde Darülmuallimâtlar açıldı. 1914 yılında İstanbul Darülmuallimâtı'nın âlî sınıfı "İnas Darülfünunu" adıyla açıldı. Böylece kızlar ilk defa yüksek öğrenim hakkını elde etti. Ancak İnas Darülfünunu 1918-19 eğitim-öğretim yılında İstanbul Darülfünunu'nun binasına taşınarak kapatıldı. Kız öğrencilerin erkeklerle aynı binada eğitim almaları, karma eğitime doğru önemli bir adım oldu. 1922 yılında karma eğitime geçilmesiyle kızlar Tıp Fakültesi'ne de kabul edildi.

Tanzimat'tan itibaren kadının statüsünde arzu edilen değişim zamanla gerçekleşti. Kadınlar pek çok kazanımlar elde etti. Bu kazanımların en önemlisi eğitim alanında oldu. Cumhuriyet Dönemi'nde kızların eğitimi konusunda yapılacak tüm girişimlere zemin hazırladı.

ABSTRACT

Until the period of ‘Tanzimat’, girls were going to ‘sıbyan’ schools. They got the chance of more education in 1859 with the opening of the school named, ‘Cevri Kalfa İnas Rüşdiyesi’. But families didn’t want to send their girls. Because the teachers of this school were males. Then in 1870, the school named, ‘Darülmualimat’ opened to educate teachers for girl schools. In 1869 the first ‘Kız Sanayi Mektebi’ opened by Mithat Pasha. With being popular of this school it became boarding. The schools of ‘Dersaadet Neharî Kız Sanayi Mektebi’ and ‘Üsküdar Kız Sanayi Mektebi’ in 1884 and 1890 followed the first ‘Kız Sanayi Mektebi’.

Important developments occurred for girls in every grade of education in the period of ‘II. Meşrutiyet’. In 1910 opened a school named, ‘Leylî Darülmualimat’ to educate teachers for the provincial girl schools. In the same year, ‘İnas İdadisi’ opened for girls for the first time. However, ‘İnas İdadisi’ is converted to ‘İnas Sultanisi’ in 1913. After the year 1915 schools named, ‘Selçuk Hatun’, ‘Çamlıca’, ‘Erenköy’ and ‘Kandilli’, followed this first ‘Sultani’.

Again in the period of ‘II. Meşrutiyet’, important happenings occurred in ‘Darülmualimat’, which educates teachers for girl schools. Except the Darülmualimat of İstanbul, many of ‘Darülmualimat’ opened in different provinces. In 1914 a high class named ‘İnas Darülfünunu’ opened in the scope of ‘Darülmualimat’. In this way girls gained the right of higher education. In 1918 ‘İnas Darülfünunu’ removed to the building of ‘Darülfünun’. It became an important step for coeducation. Coeducation materialized in 1922 and girls accepted to Medicine Faculty.

Beginning from ‘Tanzimat’ the status of woman changed. Women got a lot of rights. Education was the most important one. It caused for all the attempts about the education of girls in Republic period.

KISALTMALAR

AAM	Atatürk Araştırma Merkezi
A.MKT.NZD	Bâbîâlf Evrak Odası Sadaret Mektubî Kalemi, Nezaret ve Devâir
Ayniyat Maa.	Ayniyat Maarif Defterleri
B	Receb
BEO	Bâb-ı Âlî Evrak Odası
Bk	bakınız
BOA	Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İstanbul
C	Cemaziye'l-ahir
C.	cilt
Ca	Cemaziye'l-evvel
Çev.	çeviren
DDN	Darülmua'llimîn ve Darülmua'llimât Nizamnâmesi
DH. EUM. AYŞ	Dahiliye Nezareti, Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Asayiş Kalemi
DH. İD	Dahiliye Kalemi İdare Kısmı
DH. MTV	Dahiliye Nezâreti, Mütevvîa Kısmı
DH. UMUM	Dahiliye Nezâreti Umûr-ı Mahalliye-i Vilâyât Müdüriyeti
DİA	Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
DİKMT	Darülmua'llimât ile İhtiyat Kısmına Mahsus Talimatdır
DMRİDMT	Dersaadet Mekâtib-i Rüşdiyesinin İdare-i Dahiliyesine Mahsus Talimat
Gel.Maa.	Gelen Maarif Defterleri
Gid. Maa.	Giden Maarif
H	Hicrî
Haz.	Hazırlayan
İ. Mec. Mah	İrade Meclis-i Mahsus
İ. MV	İrade-Meclis-i Vâlâ
İ.DH	İrade Dahiliye
İ.HUS	İrade Hususi

İ.Maa	İrade Maarif
KSMN	Kız Sanayi Mektebi Nizamnâmesi
L	Şevvâl
M	Muharrem
M.V.	Meclis-i Vükelâ Mazbataları
MF. HTF	Maarif-i Umûmiye Nezâreti, Heyet-i Teftişîye Kalemi
MF. İMF	Maarif-i Umûmiye Nezâreti, İstanbul Maarif Müdüriyeti
MF. İST	Maarif-i Umûmiye Nezâreti, İstatistik Kalemi
MF. MKB	Maarif-i Umûmiye Nezâreti, Meclis-i Kebîr-i Maarif
MF. TLY	Maarif Nezâreti Evrakı, Mekâtib-i Tâliye Kalemi
MF. VRK	Maarif-i Umûmiye Nezâreti, Evrak Odası
MİDM	Mekâtib-i İbtidâiye Ders Müfredatı
MİUT	Mekâtib-i İbtidâiye-i Umumiye Talimatnâmesi
MUN	Maarif-i Umûmiye Nizamnâmesi
N	Ramazan
nr.	numara
OTAM	Osmanlı Tarih Araştırmaları Merkezi Dergisi
R	Rebiü'l-ahir
Ra	Rebiü'l-evvel
S	Safer
s.	sayfa
ŞD	Şûrâ-yı Devlet
TİKM	Tedrisât-ı İbtidâiye Kanun-ı Muvakkati
TMRİDMT	Taşra Mekâtib-i Rüşdiyesinin İdare-i Dahiliyelerine Mahsus Talimat
vb.	ve benzeri
Y.A. HUS	Yıldız Sadaret Hususi Maruzat Evrakı
Y. MTV	Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı
Yay.	Yayınlayan, Yayına hazırlayan.
Z	Zilhicce
Za	Zilka'de

GİRİŞ

OSMANLI TOPLUMUNDA KADININ SOSYAL VE HUKUKÎ DURUMU

I. BATIDAKİ KADIN HAREKETLERİNE KISA BİR BAKIŞ

Batıda kadın yüz yıllar boyunca erkeğe bağımlı, onun buyruğu altında yaşamıştı. Tamamen aileye bağlı olarak yaşayan kadın, toplumun tüm yapı ve kurumlarının dışında tutulmuştu. Nitekim Anglosakson örf ve hukukuna göre evli kadınının gerek mülkiyet gerekse çocukların velayeti konusunda hiçbir hakkı yoktu. Kendine ait kazancını bile tasarruf etmekte özgür değildi¹.

XVIII. yüzyılda Batı Avrupa’da kentten neşet etmiş burjuva sınıfının çok hızlı bir gelişme göstermesi ile birlikte ekonomik ve toplumsal hayatta insanların dünyaya bakış açılarının değişmeye başlaması “Aydınlanma Felsefesi” dediğimiz yeni bir dünya görüşünü ortaya çıkarmıştı². Bu felsefenin doğup geliştiği ve “Aydınlanma Çağı” olarak tanımladığımız bu dönemde bile kadın aile yaşamına hapsedilmiş, kamusal alandan uzak tutulmuştu. Aydınlanma düşünürleri, sivil toplum düzenini tartışırken, kadının konumu ve görevleri üzerinde de durmuşlardı. Nitekim Thomas Hobbes (1588-1679), yaratılış bakımından kadın ve erkeği eşit görmekteydi. O, kadının erkeğin sahip olduğu tüm özgürlüklere sahip olduğunu düşünse de aile içinde bireylerin temsil edilme hakkını erkeğe vermektedir. Kadının yaradılış gereği erkekler gibi kamusal alanda çalışacak kapasiteye sahip olmadığını bu nedenle aile yaşamına bağlı kalmak zorunda olduğunu düşünmekteydi. Bu düşünceye göre, kadın, evlilik sözleşmesiyle erkeğin himayesine girmeyi kabul etmekteydi. Aile içinde erkeğin baskınlığı söz konusuydu.

¹ Bernard Caporal, *Kemalizmde ve Kemalizm Sonrasında Türk Kadını*, Ankara 1982, 13-14.

² Mithat Atabay, *Aydınlanma Çağı ve Avrupa*, Ankara 2004, 14; Ahmet Taner Kışlalı, *Siyasal Çatışma ve Uzlaşma*, Ankara 1993, 75.

John Locke (1632-1704) da Hobbes gibi kadını siyasal toplumun dışında tutmaktaydı. O'na göre yaradılış olarak eşit ve özgür olan iki cins, kendi istekleri üzerine bir birlik kurarlar. Evlilik ilişkileri sürecinde kadın eşiyle eşittir ve kendi mülkiyet haklarına sahiptir. Ancak sivil toplum içinde kadının mülkiyeti erkeğin nezareti altına girmektedir. Çünkü aileyi kanunen erkek temsil eder. Aile içi hizmetler ise kadına ayrılmıştır.

Jean Jacques Rousseau (1712-1778)'a göre kadın, erkeği mutlu etmek için vardı. Erkeğin rolü aile reisliği iken, kadın erkeğin zevklerine hizmet etmek, ev işi yapmak ve çocuk doğurmak ve bakmakla yükümlüydü. Kadınlar yaradılışları gereği aile yaşamı içinde kalmalıydı. Çünkü kadınlar erkekler gibi kamusal alana çıkarlarsa, erkeklerle rekabet edemeyecek, ezileceklerdi. O'na göre, iyi bir toplumda kadına düşen görev çocuklarını iyi bir vatandaş olarak yetiştirmek ve onlara vatan sevgisi aşılamaktır³.

Toplumsal yaşamın dışında tutulan kadın ise aydınlanma çağı dediğimiz bu dönemde statüsünde değişiklik istemeye başlamıştı. Halkın yöneticilere karşı çeşitli haklarını savunmaya başladığı bu dönemde, milletlerin ve sınıfların eşitliği, insan hakları, köleliliğin kaldırılması gibi konular tartışılır hale gelmişti. Bu ortamda kadınlar da kadın-erkek eşitliğini gündeme getirerek, bu uğurda mücadeleye başlamışlardı⁴.

Kadın hakları için ilk bilinçli mücadele 1789 Fransız İhtilâli ile başlamıştı. Fransız İhtilâli'nden önce kralın müsamahalı davranışı sayesinde kadınlar bazı tabii haklarını elde etmek için kendilerine imkânlar hazırlamışlar, bu imkânları kullanarak, altı farklı siyasî dergi ve gazete çıkarmışlardı⁵. Hem baskıdan kurtulmak hem de daha çok haklar elde etmek amacıyla Fransız İhtilâli'nde erkeklerle omuz omuza mücadele vermişlerdi. Bu dönemde eşitlik ve özgürlük kavramları kadınlar için de yorumlanmaya başlanmıştı⁶. Nitekim Fransız devrimine başından beri etkin bir şekilde katılan kadınlar, sınırlı da olsa eşitlik, işte çalışma gibi göreceli haklar kazanmıştı. Bu gelişmeler onlara, haklarını elde etmek için güçlü olmaları gerektiğini göstermişti. Bu güce sahip olmanın

³ Carole Pateman, "God Hath Ordained to Man e Helper: Hobbes, Patriarchy and Conjugal Right", *Feminist Interpretations and Political Theory*, U. S. The Pennsylvania State University, 1991, 67'den aktaran Ömer Çaha, *Sivil Kadın*, Konya 1996, 22-27.

⁴ Şefika Kurnaz, *II. Meşrutiyet Döneminde Türk Kadını*, İstanbul 1996, 14.

⁵ Muhammed Emin, *Feminizm Nedir?*, İstanbul 1995, 37, 56.

⁶ B. Caporal, *Kemalizmde ve Kemalizm Sonrasında ...*, 19.

tek yolunun örgütlenmek olduğunu anlayan kadınlar kısa sürede kulüpler açmışlar, gazeteler çıkarmışlardı. Feminist hareketlerin öncüsü olan Ollympe de Gouges, *Kadın Hakları Beyannâmesi*'ni yayınlarak kadınların örgütlenmelerini sağlamıştı. Bu bildirgede, kadınların erkeklerle eşit haklara sahip olduğu, kanun önünde eşit olan kadın ve erkek vatandaşların kabiliyetlerine göre ve faziletleriyle, yeteneklerinden başka hiçbir ayrıma uğramadan bütün yüksek onurlara ve kamu görevlerine eşit olarak kabul edilmeleri gereği ortaya konulmuştu⁷. Ollympe de Gouges kadınlara eşit oy hakkı isteyen bu beyannameyi Kral XVI. Louis'e ve eşi Kraliçe Marie Antoinette'e de göndermişti. Çeşitli nutuk ve söylemleriyle tepkileri üzerine çeken Ollympe'nin 1793 yılında yayınladığı siyasî broşür bardağı taşıran son damla olmuş, bu olay onun giyotinle cezalandırılmasına sebep olmuştu. O ölürken bile "Mademki kadınlara giyotine çıkma hakkı veriliyor, kürsüye çıkma hakkı da verilmelidir" şeklinde görüşlerini sonuna kadar savunmuştu⁸. Ancak bu mücadele Napolyon döneminde sekteye uğramıştı. Bu dönemde ihtilâlden beklenenler gerçekleşmediği gibi, az da olsa elde edilen haklar ellerinden alınmıştı. Karl Marx'ın deyişiyle "Napolyon Medenî Kanunu"⁹ ile evli kadınlar, erkeklerin vesayeti altına girmişti. Artık kadın erkeğin malıydı¹⁰.

Bundan sonraki dönemin kadın mücadelesi diğer toplumlardan farklı olarak, XIX. yüzyıldaki bütün devrimlerde öngörülen politik hak taleplerinin yanı sıra kadın olarak istedikleri haklar için sürdürülmüştü¹¹.

İngiltere'de, Fransa'daki gelişmelerin etkisiyle başlayan ilk kadın hareketi, buradakinden farklı şekilde seyretmişti. Fransız kadınlarının haklarını elde etme savaşı, sınıfsal mücadelelerle birlikte sürdürülürken, İngiltere'de başlı başına bir kadın hareketi olarak devam etmişti. Çünkü İngiltere'deki eski bir kanuna göre, ilkel dönemlerde mal-mülk sahibi kadınların elinde bulunan oy kullanma ve mahkemelere katılma hakkı zamanla ellerinden alınmıştı. Dolayısıyla İngiliz kadınları öncelikli olarak yitirdiklerini

⁷ Zerrin Ediz, *Kadınların Tarihine Giriş*, İstanbul 1995, 68-70.

⁸ Serpil Çakır, *Osmanlı Kadın Hareketi*, İstanbul 1993, 19-20; Ayşe Sevim, *Feminizm*, İstanbul 2005, 34; M. Emin, *Feminizm Nedir?*, 40.

⁹ Karl Marx'ın *Kadın ve Komünizm*, çev. Ö. Ufuk, İstanbul 1970, 27.

¹⁰ Z. Ediz, *Kadınların Tarihine ...*, 70.

¹¹ Ayşegül Yaraman, *Resmî Tarihten Kadın Tarihine*, İstanbul 2001, 19.

yeniden kazanmak için de bir mücadele veriyorlardı. Feministler kadın için demokratik sistem içinde temel sivil haklar talep ediyorlardı. Toplumsal ve yaşamsal her alanda eşit imkân ve fırsatlara sahip olmayı savunanlar, geleneksel olarak kadının erkeklerden daha az zeki ve yetenekli, fiziksel olarak daha zayıf olarak düşünülmesine karşı çıkıyorlardı. Onlara göre, kadın bu görüş yüzünden akademik hayattan, pazardan, siyasal yaşamdan geri bırakılmıştı. Bu nedenle kadının erkeklerle aynı eğitim imkânlarını, sosyal ve siyasal haklarını elde etmesi kaçınılmazdı¹². İlk mücadele, 1792 yılında Mary Wollstonecraft'ın *A Vindication of the Rights of Women* (Kadın Haklarının Korunması) adlı kitabını yayınlamasıyla başlamıştı. Wollstonecraft, bu eserinde, bütün insanların kendi kaderini belirleyebilme hakkına sahip olmaları gerektiğini, bunun için de kadınların erkeklerle eşit bir eğitim görmeleri gerektiğini savunmuş, medenî ve siyasî hakların tanınmasını talep etmiş ve ekonomik bakımdan kocalarına bağımlılıklarının kalkması için iş ya da meslek edinmeleri gerektiğini vurgulamıştı¹³. Ayrıca Wollstonecraft'a göre, kadınların mükemmel ve mutlu olmaları akıl, fazilet ve bilgiye bağlıydı. Bu insanî hasletler cinsiyet ayrımı yapılmadan ortak kabul edilirse cinsiyete dayalı üstünlük iddiaları ortadan kalkacaktı. Bunun elde edilebilmesi için ise özgürlük şarttı. Kadınlara özgürlükleri verilirse, erkelerle aynı bilgi ve erdeme sahip olacaklardı. Kadına eşit eğitim imkânı verilip, kamusal alana girme hakkı verildiği takdirde, onlar erkeğin toplumsal statüsüne erişebileceklerdi¹⁴.

Kadın ve erkek için eşit eğitim fırsatları ile kadınlar için oy hakkını savunan John Stuart Mill'in 1869 yılında yayınladığı *The Subjection of Women* (Kadının Boyun Eğişi) adlı denemesi kadın hareketi üzerinde önemli etkiler yaratmıştı. Mill, burada kadının erkek gibi ekonomik, kültürel ve sivil haklara sahip olması gereği üzerinde durmasına rağmen, kadının aile içindeki konumunun isteğe bağlı olarak gerçekleştiğini ileri sürmüştü. Ona göre bir kadın evliliği tercih etmekle erkek gibi bir meslek seçmiş oluyordu. Erkeklerle aynı tabiata sahip olmalarına rağmen kadının aileyi tercih etmesine vurgu yaparak, erkeklerle aynı ekonomik ve sivil haklar verilse bile kadınların ev kadınlığı ve anneliği kendi istekleriyle başka mesleklere tercih edeceklerini iddia

¹² Ö. Çaha, *Sivil Kadın*, 46.

¹³ Andree Michel, *Feminizm*, İstanbul 1993, 57; Z. Ediz, *Kadınların Tarihine ...*, 71-72; M. Emin, *Feminizm Nedir?*, 58.

¹⁴ Ö. Çaha, *Sivil Kadın*, 47.

etmişti¹⁵. Kızlar için 1843 tarihinde ortaöğretimin üstünde, daha iyi imkânlar için başlatılan hareket, ileriki yıllarda birçok kolejin açılmasıyla gelişmişti. Böylece eğitim yönünden fırsat eşitliğine doğru kazanılan hamlelerle, kızlarla erkekler arasındaki fark, eğitimde yavaş yavaş kalkmaya başlamıştı¹⁶. 1897 yılında “Kadınların Oy Hakkı İçin Ulusal Birlik” kuran İngiliz kadınlarının mücadelesi, I. Dünya Savaşı’nın sonuna kadar sürmüş, sonuçta savaşın getirdiği iyileştirici şartlardan yararlanılarak sınırlı haklar elde edilmişti. 6 Şubat 1918 tarihinde kabul edilen seçim yasasına göre, 30 yaşını geçmiş mal-mülk sahibi, mülk sahibiyle evli, haftada 5 pound gelir getiren bir işte çalışan ya da Üniversite mezunu olan kadınlar oy hakkına sahip olmuşlardı.

Almanya’da ise, eğitim hakkı için başlayan mücadele, XIX. yüzyılda politik hakların elde edilmesi için devam etmişti. August Bebel’in 1879 yılında yayınladığı *Kadın ve Sosyalizm* adlı eseri, kadın hakları mücadelesinde bir temel teşkil etmişti. Bebel’e göre, kadınlar kurtuluşlarını kendileri sağlamak zorundaydı ve bunun için de okutulmaları, bilinçlendirilmeleri gerekmektedir. Ancak Almanya’daki kadınların mücadelesi diğerlerinden biraz farklıydı. Diğer kapitalist ülkelerde kadın hareketi, burjuva kadınlarının önderliğinde gelişirken, Almanya’da, hızlı sanayileşme ve kadınların yoğun biçimde fabrikalarda işçi olarak çalışması sonucu, 1870’lerden 1914’lere kadar bu hareket sosyalist çizgide gelişen bir hal almıştı. Buna rağmen kadınların hak ve hürriyetler bakımından mücadeleleri uzun sürmüştü. 1893 yılında ilk kız lisesi açılmış, 1898 yılından itibaren Alman Üniversitesi kapılarını kızlara açmak zorunda kalmıştı. Almanya’da kadınların politik derneklere girme yasağı, politik kulüp açamamaları ve politik kulüp eğlencelerine dahi katılamamaları 1907 yılına kadar sürmüştü. İngiltere’de olduğu gibi Almanya’da da I. Dünya Savaşı, kadınların hak elde etmesinde olumlu bir etki yaratmıştı. Nitekim 1918’de Alman İmparatorluğu’nun çökmesi ve Sosyal Demokratların iktidara gelmesiyle kurulan Weimar Cumhuriyeti, kadınlara oy hakkı tanımıştı¹⁷.

¹⁵ Ney Bensadon, *Başlangıcından Günümüze Kadın Hakları*, İstanbul 1990, 49; B. Caporal, *Kemalizmde ve Kemalizm Sonrasında ...*, 19; Ö. Çaha, *Sivil Kadın*, 47.

¹⁶ Rıza Kardaş, “Türkiye’de Millî Eğitimin Gelişmesi 1839-1869), *Türk Kültürü*, III/35, Eylül 1965, 856.

¹⁷ Z. Ediz, *Kadınların Tarihine ...*, 75, 77.

Amerika’da, kadınların mücadelesi ilk aşamada köleliğe karşı yürütülen mücadele ile birlikte yürütülmüş, adeta o mücadele ile bütünleşmişti. Nedeni ise; A.B.D.’nin kurulmasından sonra hazırlanan anayasayla birlikte kadınlara sadece kölelerin sahip olduğu haklar tanınmıştı. Halbuki başlangıçta Avrupalı kadından daha özgür olan Amerikalı kadınlar, erkeklerle birlikte her türlü çalışmalara katılmakta hatta savaşmaktaydı. Dolayısıyla mücadele hem kölelerin özgürleştirilmesi hem de kadınların kurtuluşu için birlikte verililiyordu. Daha sonra bu hareket, feminizme doğru kaymaya başladı. 1848’de Kadın Hakları Kongresi düzenlenerek, “Declaration of Sentiments” (Duygular Bildirisi) yayınlandı. Amerikalı kadınlar da mücadelede tıpkı İngiliz kadınları gibi gösteriler, yürüyüşler yoluyla kamuoyunu harekete geçirmeye çalışmışlardı. 1865 yılına gelindiğinde New York’ta kadınlar için ilk Tıp Fakültesi açılmıştı. 1890 yılında “Amerikalı Kadınlar Ulusal Oy Hakkı Derneği”ni kuran kadınlar, oy hakkını ancak 1920 yılında elde ettiler. Uzun süren mücadeleler XX. yüzyılda diğer yasal ve politik hakların kazanılmasıyla son bulmuştu¹⁸.

Rusya’da ise, 1861 yılında başlatılan millî eğitim reformu ile eğitim hakkını elde eden kadınlar¹⁹, 1917 Bolşevik İhtilâli’ne olan büyük katkılarının meyvelerini toplamış Fransız kadınlarının aksine, ortak mücadelenin kazanımlarını elde etmişler, o güne değin kadınların ulaştığı en ileri sosyal ve politik haklara ulaşmışlardı²⁰.

XIX. yüzyılda bilim ve tıp alanında meydana gelen önemli gelişmeler, buluşlar ve aydınlanma çağının getirdiği eşitlikçi fikirler doğrultusunda, mevcut toplumsal değerler, gelenek ve göreneklerde büyük değişimler meydana gelmişti. Bu ortamda feminist hareketler güçlenmiş ve tüm dünyada kadının toplumsal konumunda değişiklikler görülmüştü²¹.

Elbette ki dünyada gerçekleşen bu kadın hareketi tüm hakların elde edildiği XX. yüzyılın ortalarına kadar devam etmiştir. Avrupa’da kadın örgütlenmelerinin ilk kez gerçekleştiği kuzey ülkelerinde kadınlara seçme hakkı, batı dünyasındaki diğer ülkelerin çoğundan önce verilmişti. Nitekim kadınlar için genel oy hakkı Finlandiya’da

¹⁸ Z. Ediz, *Kadınların Tarihine ...*, 79-80; A. Sevim, *Feminizm*, 42.

¹⁹ A. Yaraman, *Resmî Tarihten ...*, 20.

²⁰ Z. Ediz, *Kadınların Tarihine ...*, 78-79..

²¹ A. Yaraman, *Resmî Tarihten ...*, 19.

1906, Norveç'te 1913, Danimarka ve İzlanda'da 1915, İsveç'te 1919-1921'de kabul edilmiş, Danimarka ve Finlandiya, kadınları kabineye kabul eden ilk ülkeler olmuşlardı²².

II- OSMANLI TOPLUMUNDA KADIN VE BATI'DAKİ DEĞİŞİMİN OSMANLI TOPLUMUNA ETKİSİ

Müslüman Osmanlı kadını Batı ile kıyaslandığında hukukî haklar bakımından çok daha geniş haklara sahipti. Çünkü İslâm, kadınlara dönemindeki uygulamalarla kıyaslanmayacak ölçüde geniş haklar vermişti. Nitekim batılı kadınının evlendikten sonra malına mülküne sahip olması, tasarruf etmesi söz konusu değilken, Osmanlı kadını evlendiğinde sahip olduğu hakların hiçbirini kaybetmemekteydi. Malı ve mülkü üzerinde bütün haklara sahipti. Osmanlı'nın ilk dönemlerinde dinî inanışlara göre kadına sosyal hayatta bir yer tanınmışsa da bu durum git gide kaybolmuştu. Özellikle İstanbul'un fethinden sonra kadınlarla ilgili önemli değişiklikler meydana gelmişti. Kadınlarla ilgili düzenlemelerin çoğu İslâmî geleneklerin etkisi altındaydı. Geleneklerinde Müslüman Emevi ve Abbasi izlerini taşıyan Osmanlılar, fetihten sonra Bizans kurum ve geleneklerinin de etkisi altına girmişti. İran ve Bizans haremî Türk sarayına ve konaklarına örnek olmuş, İstanbul kadınları kendini harem hayatı içinde bulmuştu. XVI. yüzyıldan itibaren İstanbul'daki kadınların sosyal ve ekonomik hayatını sınırlayan, giyim-kuşamına müdahale eden fermanlar yayınlanmıştı. Artık kadın dine dayalı ve ataerkil bir düzen içinde eve hapsedilmiş, ev dışı yaşamın dışında tutulmuştu. Bu yüzyılda şehir kadınları tamamen eve kapalı bir hayat yaşarken, taşrada köylü kadın üretimde yer almakta, kentli kadına göre daha özgür bir biçimde yaşamaktaydı. Nitekim erkeği ile beraber tarım işleriyle uğraşan kadın şehirli kadınlar gibi sıkı sıkı örtünmemekteydi.

Tanzimat döneminde kadının durumunda önemli değişimler olmuştu. Sanayi devrimi ile birlikte kaydedilen büyük teknolojik gelişmeler, bilimsel ilerlemeler ve Fransız İhtilâli'nin yarattığı özgürlükçü fikirler sonucunda hızla değişen dünya, çeşitli yollarla Osmanlı Devleti'ni de etkilemişti. Batılılaşma hareketleri ile birlikte bu etkileşim daha da artmıştı. Osmanlı Devleti'nin yüzünü Batı'ya çevirmeye başladığı

²² Z. Ediz, *Kadınların Tarihine ...*, 78.

XIX. yüzyılda, siyasal sistem içinde ağırlığı iyice hissedilen bürokratik kesimin öncülüğünde bir değişim projesi başlamıştı. Gücü elinde tutan bu bürokratik elit, devleti kurtarmak amacıyla modernleşmeyi batılılaşma ile özdeşleştirmiş ve bu doğrultuda yenileşme çabasına girmişti²³. Tanzimat döneminde, batılılaşma hareketleriyle birlikte yönetim, hukuk, ekonomi ve sanayi, eğitim-öğretim, sosyal hayat gibi çeşitli alanlarda değişiklikler olurken, Avrupa ile gittikçe artan temaslar sonucunda fikir hayatında önemli ölçüde ilerleme ve değişiklikler meydana gelmişti. Bu ilerlemede Avrupa’da ya da batı tarzında eğitim görmüş, en az bir yabancı dili iyi bilen ve yabancı yayınları takip eden aydınların büyük rolü olmuştu. 1839–1856 yıllarında bürokratların başını çektiği yenilik taraftarlığı, 1861’den sonra fikir adamlarına intikal etmişti. Aydınların reform fikirlerini, eserlerinde işlemeye başlamasıyla daha geniş bir zümreye ulaşılmıştı²⁴.

Osmanlı kadını ele alınırken Saraylı kadın, kentli kadın ve köylü kadın şeklinde bir ayırım yapmak gerekmektedir. Osmanlı kadını sadece İstanbul kadını temel alarak değerlendirmek yanlış olur. Çünkü farklı sosyal tabakalara mensup bu kadınların yaşam biçimleri ve imkânları da farklıdır. Tüketici saraylı ve şehirli kadına karşın kırsal alanda yaşayan kadın üreticidir. Çalışma hayatında erkeğiyle birlikte bulunmaktadır. İstanbullu kadına getirilen kısıtlamalar ve yasaklar onlar için geçerli değildir. Nitekim İstanbul’da, Batı Avrupa’dan gelen tekstil ürünlerine karşı yoğun talebi bulunan, bu vesile ile Avrupa modasını yakından takip eden Hristiyan azınlık kadınları, gerek kıyafetleri gerekse yaşam biçimleriyle Müslüman kadını etkilemişti. Bu etki, İstanbullu Müslüman kadının modayı takip etmesine, yönetime göre “yoldan çıkmasına” sebep oluyordu²⁵. Bu nedenle sık sık İstanbullu kadınların kılık kıyafetlerine, gezmelerine, eğlence yerlerine gitmelerine yönelik yasaklayıcı veya sınırlandırıcı fermanlar çıkıyordu. Ancak kadınların bu fermanları dinleyip tamamen uygulamadıklarını, bu konuda sık sık çıkarılan fermanlardan anlamak mümkündür. Nitekim Tanzimat’tan önce kadınların bazı yerlere gitmesi, erkeklerle birlikte ulaşım

²³ XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti’nde bürokrasi, modernleşme ve yapılan reformlar hakkında bk. Ali Akıldız, *Osmanlı Merkez Teşkilâtında Reform (1836-56)*, İstanbul 1993; Ö. Çaha, *Sivil Kadın*, 85-87.

²⁴ Mümtaz Turhan, *Kültür Değişimleri*, İstanbul 1994, 162-163; Enver Koray, *Türkiye’nin Çağdaşlaşma Sürecinde Tanzimat*, İstanbul 1991, 117.

²⁵ Ö. Çaha, *Sivil Kadın* 79-82; Tezer Taşkiran, *Cumhuriyet’in 50. Yılında Türk Kadın Hakları*, Ankara 1973, 19-20; Vahap Sağ, “Tarihsel Süreç İçerisinde Türk Kadını ve Atatürk”, *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdarî Bilimler Dergisi*, 2, 1 (Nisan 2001), 14-15.

araçlarına binmeleri yasaklanırken²⁶, Tanzimat Dönemi'nde nasıl giyineceklerini, nerelere gitmelerinin yasak olduğunu belirten fermanlarda yayımlanmıştı.

1841 yılında Ramazan ayında çıkarılan bir emirde şöyle deniyordu:²⁷

“Ve kadın taifesinin ince yaşmak kullanmamalarına ve göğüs ve saçları görünmemesine, arabaları yanında genç ve süslü arabacı ve seyis götürmemelerine ve buna ait edep usullerine dair evvelce neşrolunan tenbihlere eskisi gibi itina edilmesi...”

1891 yılında *Levant Herald* gazetesinde çıkan haberde şöyle yazmaktaydı²⁸:
“Majesteleri Sultanın buyruğu ve Şeyhülislâm'ın talebi üzerine, Danıştay'ın olurlarını alan İçişleri Bakanlığı, Müslüman kadınların giyecekleri giysilerin niteliğini ve nasıl hareket etmeleri gerektiğini belirleyen kurallar koymuştur. Genel yerlerde ve işlek caddelerde görünmek ve ziyaretler yapmak Müslüman kadınlara yasaklanmıştır. Polis memurları büyük uyanıklığı göstermeye ve kurallarda öngörüldüğünden daha ince bir çarşaf giymeye cüret eden bir kadın görür görmez, tutanak tutmaya çağırılmışlardır...”

Bundan başka, Müslüman kadınlara arabayla ya da yaya olarak Bayezid, Şehzadebaşı ve Aksaray semtlerine gitmek, oralarda gezinmek, Kapalıçarşı'ya girmek

²⁶ Kadınların Eyüb Sultan'da kaymakçı dükkanlarına girmemelerine dair. 23 Muharrem 981 (1573)

“...kaymakçı dükkanlarına bazı nisa taifesi kaymak yemek bahanesile girüb oturub namahremler cem olub hilâfi şer' vaz ve teaddileri vardır deyu müslimler haber virdiklerin bildirmişsin.... Buyurdum ki... kaymakçı dükkanlarına nisa taifesinden kaymak yemek bahanesile gelen nisa tayifesinin getirülmiyüb bu babda dahi dükkan sahiblerine muhkem tenbih ve tekid eyliyüb men ve ref eyliyesin. Badettenbih bir dükkana nisa tayifesi girüb dükkan sahibi men etmiye ol asıl dükkan sahibin getirdüb muhkem tedib eyliyüb emri şerifimin icrasında mücid ve mukdim olub ihmalden hazer eyliyesin.”

Genç kadınların peremelere erkeklerle beraber binmemelerine dair. 23 L 988 (1580)

“Peremeciler kethüdasına hükümki Bundan akdem taze avretler ile bazı levendat peremeye girüb gezmesun deyu peremecilerle tenbih olmağla ...”

Yine erkeklerle kadınların birlikte peremelere binmemelerine dair. 24 Şaban 991 (1583)

“... kadimden alınugelan akçe kanaan etmiyüb bazı ehli ırz âdemlerin ve nisa tayifesinin ardlarınca segirdüb ziyade akçe istiyüb şirretler ve envai naşayeste kelimât idüb teaddi etdiklerin peremeciler kethüdası ilâm etdüğün zikrolunan hususların menine hükmü şerif verilmiş iken hâlâ ol emri şerifime muhalif oligelâne mugayir ve ince ensüz peremeler isitmal idüb ve rical ile nisayı mahlût alub ve yelken kullanub ve ziyade akçe isteyüb Müslümanlara teaddi etdikleri ilâm olunmagın buyurdum ki vardıkda bu babda gereği gibi mukayyed kat'a himayet etmiyüb kesüb ve pareliyüb ve rical ile mahlut olan peremecileri muhkem tedib eyliyüb ve hükmü sabıkda tayin olundugu üzre Muhtesib Çardağından Kasımpaşa ve Tophane ve Eyyubi Ensari ve gayri iskelelerden tayin olunandan ziyade akçe alub teaddi iden peremecileri ahz eyliyesin...”

Bu tür fermanlar için bk. Ahmet Refik, *On Altıncı Asırda İstanbul Hayatı (1553-1591)*, İstanbul 1935, 40-41.

²⁷ *Ceride-i Havadis* 'ten aktaran T. Taşkıran, *Cumhuriyet'in 50. Yılında...*, 29.

²⁸ B. Caporal, *Kemalizmde ve Kemalizm Sonrasında...*, 143-144.

ve dükkanlara girip oturmak yasak edilmiştir. Bu kuralların çiğnenmesi halinde karşı gelenler, ceza yasasının 254. maddesi uyarınca kovuşturulacaktır, kullanılan arabanın sürücüsü de kadın gibi cezalandırılacaktır. Bunlara ek olarak, Müslüman kadınların genel yerlerde gruplar halinde toplanmaları kesinlikle yasaklanmıştır...”

Nitekim bu yasaklara bir başka örnek de II. Abdülhamid’in çarşafı yasaklamasıdır:

“Bugün Cuma selâmlığı töreninden sonra Teşvikiye’deki silahhâneyi Padişah Hazretleri teşrifle oradan saraylarına dönerlerken yolda, tuhaf bir şekilde bellerinden bağlı siyah çarşafı bürünmüş ve yüzlerini de siyah renkte ve gayet ince peçelerle örtmüş olan bazı kadınlar gözüne ilişmiş, bunların örtünmemiş denecek halde açık saçık bulunmalarına ve adeta matem elbisesi giymiş Hristiyan kadınlarına benzemelerine bakılarak birden bire İslâm olduklarında tereddüt buyurulmuştur.

İzaha muhtaç olmadığı gibi büyük İslâm devletinin ayakta durması, devamı ve yükselmesi kadın ve erkek bütün Müslümanların her türlü hal ve hareketlerinde şeriatın yüksek hükümlerine son derece dikkatle uymalarına bağlı olup aksi hal Allah esirgesin gerek fertler gerekse devlet için maddi ve manevi sonsuz zararlara sebep olacağından İslam kadınlarının Allah’ın emirlerinden bulunan örtünme usul ve kaidelerine fevkalade dikkat ve itina etmeleri lüzumunu beyana hacet olmadığı, bu çarşaf ise İslâm kadınlarınca örtünmeye asla müsait ve uygun olmadığı gibi bir maksatla şuraya buraya girmek için bazı münasebetsiz erkekler tarafından da bir fesat ve melânet perdesi olarak kullanılmakta olup hatta geçenlerde bir erkek bu suretle çarşafa bürünerek kadın kıyafetinde silahlı olarak bir eve girip içerideki kadının üzerine hücumla çaldığı eşyayı pencereden arkadaşına atarak savuşmuş olduğundan dindarlık ve maslahat bakımından meydanda olan zararlarından ötürü icap edenlere münasip bir şekilde anlatıp tensihlerde bulunmak suretiyle kadınların çarşaf giyinmelerinin yasaklanması Padişah emri iktizasındadır bu hususta emir sahibindir

2 Nisan 1892 Hükümdarın Başkâtibi Süreyya”²⁹

²⁹ Bu belgeyi sadeleştirilmiş şekilde yayınlayan Rukiye Bulut, “İstanbul’da Kadınların Kıyafetleri ve II. Abdülhamid’in Çarşafı Yasaklaması”, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, S. 8 (Mayıs 1968) 35-36.

Tanzimatla hızlanan ve yönünün Batı olduğu kesinlikle bilinen siyasî, sosyal, kültürel hayattaki değişiklikler, kadının toplum içerisindeki statüsünün tartışmaya açılmasına sebep olmuştu. Tanzimat aydınları, batıdaki özgürlükçü ve eşitlikçi insan haklarından ve iyice kendini gösteren kadın hareketlerinden epeyce etkilenmişlerdi. Kadına yönelen ilginin temelinde, toplum yapısında olması istenen değişiklikler vardı. Bu değişikliklerin hızlı ve köklü olabilmesi için kadının eğitilmesi gerekmekteydi. Zira toplumun geri kalmasının sebebi kadınların cahil olmasıydı ve kadınların cahilliği, ailenin ve giderek ulusun çöküşüne neden olmaktaydı³⁰. Aydınlar kadının toplum içindeki yerini tartışırken, onları topluma daha yararlı hale getirmenin yollarını da aramışlardı. Bu nedenle eserlerinde, gazete ve dergilerde yazdıkları yazılarında, kadının sosyal, ekonomik ve politik fonksiyonları üzerinde durarak, tesettürünü, görücü usulü ile evlilik yapılmasını, çok eşliliği, cinsiyet ayırımını eleştirmiş, kadın-erkek eşitliğini ve kadının özgürlüğünü savunmuşlardı. Ancak tartışmaların ekseninde yine şehirli kadın bulunmaktaydı. Sosyal hayata katmaya, özgürlük vermeye çalıştıkları kadın, Osmanlı toplumunda küçük bir azınlığı oluşturan İstanbullu ya da şehirli kadındı. Çoğunluğu oluşturan köy ve kasabalarda yaşayan veya aşağı tabakadaki fakir kadınların durumu ise göz ardı edilmişti³¹. Ancak kadın hareketi, Tanzimat döneminde İstanbul'dan giden memur aileleri ya da yeni açılan kız rüşdiyelerine tayin edilen öğretmen hanımlar vasıtasıyla Anadolu'nun çeşitli şehir ve kasabalarında eşraf tabakası arasında kendiliğinden yayılmıştı. Böylece taşradaki kadınlar, İstanbullu kadınlara benzer bir hale gelmeye başlamıştı³².

Avrupa'nın etkisinde olan bazı aydınlar Avrupalı kadın modelini öngörse de; muhafazakârlar kadının durumunda yapılacak düzenlemelere ve yeniliklere karşı çıkmamakla birlikte bunun İslâmî kurallar göz önünde bulundurularak yapılmasını istiyorlardı. Onlar genellikle kadının anne ve eş fonksiyonları üzerinde duruyorlardı. Yapılan reformların kültürel kimliği tehdit ettiği kanısında olanlar ise, maddî ve manevî değerlerin ve ahlakın korunması için kadın-erkek ilişkilerinin dinî kurallara uygunluğunun sağlanması fikrini benimsemişlerdi. Bu dönem boyunca, batılılaşmanın

³⁰ B. Caporal, *Kemalizmde ve Kemalizm Sonrasında ...*, 59.

³¹ Ş. Kurnaz, *II. Meşrutiyet Döneminde ...*, 20-23; Bayram Kodaman, "Tanzimat'tan Sonra Türk Kadını", 174-175; Nilüfer Göle, *Modern Mahremiyet (Medeniyet ve Örtünme)*, İstanbul 1992, 18-19.

³² Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, "Tanzimatta İçtimâî Hayat", *Tanzimat* 2, İstanbul 1999, 653.

sınırları ve ölçütleri tartışılırken kadının toplumdaki yeri ve görevleri de göz önünde bulundurulmuştu. Tamamen Batı'ya yönelme gereğini vurgulayan aydınlar, özellikle İslâmiyet'in ilerlemeye engel olmadığı görüşündeydiler. Bu bakımdan kadın konusunda nispeten gelenekçi bir tutum sergilemişler, kadının mevcut durumunu eleştirseler de İslâm kadınının statüsüne karşı çıkamamış, İslâm'da meşruluk aramışlardı. Böylece modernleşme yolunda Osmanlı toplumunda kadının konumu, sosyal hayata katılması, özgürleştirilmesi meselesi bir tartışma konusu haline gelmişti. Ancak ne olursa olsun her kesimin birleştiği tek nokta kadının eğitilmesi³³.

III- II. MEŞRUTİYET ÖNCESİNDE KADININ EĞİTİMİ HAKKINDA DÜŞÜNCELER

Medeniyete ulaşmanın ön şartının kadının eğitilmesi ve özgürleştirilmesi olduğunu düşünen Tanzimat aydınlarına göre, toplumun modernleşmesi, toplumun yarısını teşkil eden ve diğer yarısını eğitmekle sorumlu olan kadınlar aracılığı ile olacaktı. Çünkü kadınlar Osmanlı toplumunun yüzünü batıya çeviren önemli bir kanal oluşturacaktı. Bu nedenle kadınların sosyal hakları konusunda yapılması istenen ıslahatta özellikle kadının eğitimini ön planda tutmuşlardı. Kadınlara erkeklerle eşit eğitim imkânı verildiği takdirde, bilgiyle donanıp özellikle öğretmen olarak topluma hizmet edebileceklerine inanmışlardı³⁴.

Kızların eğitilmeleri gerektiği fikrini ilk ileri süren, devlet adamı ve Tanzimat döneminin resmî ideologu Sadık Rıfat Paşa (1807-1857)³⁵'dir. Henüz ilk kız rüşdiyesinin açılmasından yıllar önce yani 1840'larda kızlara verilmesi gereken eğitim üzerinde durmuştur. Tanzimat'ın ilanından önce Viyana elçiliği yapan Sadık Rıfat Paşa, Avrupa'nın eğitimde ve çeşitli alanlardaki durumunu anlatan bir risale hazırlamıştır.

³³ B. Kodaman, "Tanzimat'tan Sonra ...", 158, 174; N. Göle, *Modern Mahremiyet*, 21-22; Yasemin Tümer, *Tanzimat'tan Sonra Osmanlılarda Kızların Eğitimi (1839-1908)*, İstanbul 1999, 15, M.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.

³⁴ Şemseddin Sâmî, *Kadınlar*, İstanbul 1311, 8-10; Ö. Çaha, *Sivil Kadın*, 87; Ş. Kurnaz, *II. Meşrutiyet Döneminde ...*, 21.

³⁵ 1807 yılında İstanbul'da doğan Mehmet Sadık Rıfat Paşa, diplomasi işlerinde bilgi ve mahareti ve ileri görüşlülüğüyle tanınan bir devlet adamıdır. İlk defa Hazine Odasına, sonra da Sadaret Mektubî Odasına devam ederek kısa zamanda yükselmiş, 1837 yılında Amedî ve hemen arkasından Viyana Ortaelçisi, bir ay sonra da Büyükelçi olmuştur. Hariciye nazırlığı, Meclis-i Vala Reisliği ve Meclis-i Âli-i Tanzimat azalığı gibi hizmetlerde de bulunan Sadık Rıfat Paşa 1857 tarihinde vefat etmiştir. Faik Reşit Unat, *Osmanlı Seferleri ve Sefaretnâmeleri*, Ankara 1992, 215.

Avrupa Ahvaline Dair Risale (1841)'de Avrupa devletlerinde halkın eğitilmesine, bilimin araştırma, deney ve yayınlarla geliştirilip yayılmasına çok önem verildiği belirtilmektedir. Bu ülkelerde erkek ve kız tüm çocukların 5-6 ile 12 yaşları arasında ilkokula devam edip, kendi dillerini vs. öğrendiğini de vurgular³⁶. *Müntehabât-ı Âsâr* adlı eserinde yer alan “Ahlâk Risâlesinin Zeyli” adlı kısımda, insanoğlunun ilk terbiyesini anne kucağında aldığından özellikle kızların bilgi ve ahlâk güzelliği bakımından yeterli olgunluğa gelene kadar iyi bir eğitimden geçmesi gerektiğini dile getirmişti. Bu sayede annelerin çocuklarını dinî ve ahlakî kurallara uygun olarak yetiştireceğini ileri sürmüştü. Böylece insanlığa büyük bir hizmet edilmiş olacaktı³⁷.

Kızların eğitilmesi gereğini vurgulayan bir başka aydın ve devlet adamı da Mehmet Tahir Münif Paşa'dır. 1877, 78 ve 84 yıllarında Maarif Nazırlığı yapan Münif Paşa henüz 1859 yılında yayınladığı ve batı dillerinden tercüme edilen *Muhaverât-ı Hikemiyye* adlı eserinde çeşitli meselelerin yanı sıra genç kız ve kadın eğitimi üzerinde de durmuştu. Bu eser Fenelon, Fontenelle, Voltaire'den topladığı bazı diyaloglardan oluşmaktaydı. Bu eserde tercüme ettiği “Bir Kız ile Ehibbâsından Bir Kadının Muhâveresi” adlı bölüm, bir kız ile yakın dostu olan bir kadın arasında geçmekteydi. Bu diyalogta, o günün Fransa'sının sosyal hayatına ve eğitim sistemine sert eleştiriler yapılmakla birlikte, kızların eğitimi hakkında önemli mesajlar verilmekteydi. Şöyle ki; o yıllarda Fransa'da genç kızlar bütün ömürlerini manastırda geçirecekmiş gibi eğitilmekteydi. Küçüklüklerinde sütannelerinin, gençliklerinde de rahibelerin elinde büyüyen kızlara, manastırlarda erkek çocukların gittikleri mekteplerde gösterilen ve kızların ömürleri boyunca kendilerine lazım olmayan bilgiler verilmekteydi. *Muhâverât-ı Hikemiyye*'nin bu diyalogunda, eleştirilen eğitim sistemi buydu³⁸. Burada, manastırda yetişen kızların aslında manastır için değil, “ehl-i meclis” yani toplum için yetişmekte olduğu vurgulanmaktaydı. O halde onun terbiyesi de buna göre olmalıydı³⁹. Oysa genç kızlar kendilerine verilen bu eğitimle, eğitim için en müsait çağlarını gaflet içinde geçirmekteydi. Hapishane olarak adlandırılan manastırdan kurtulmaları ancak evlenmeleriyle mümkündü. Dolayısıyla kendilerini bu esareten kurtaracak kişi kim

³⁶ Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, İstanbul 1994, 167.

³⁷ Rıfât Paşa, “Ahlâk Risâlesinin Zeyli”, *Müntehabât-ı Âsâr*, VII, İstanbul 1293, Ali Bey Matbaası, 18.

³⁸ Ali Budak, *Batılaşma Sürecinde Çok Yönlü Bir Osmanlı Aydını, Münif Paşa*, İstanbul 2004, 314.

³⁹ İsmail Doğan, *Tanzimatın İki Ucu: Münif Paşa ve Ali Suavi*, İstanbul 1991, 83.

olursa olsun kendilerini bahtiyar addederek, kayıtsız şartsız teslim olurlardı⁴⁰. Diyalogdaki genç kız ise böyle bir ortamda annesinden iyi bir terbiye görmüştü. Ona eğitimi veren ve hayata hazırlayan, toplumda nasıl ahlaklı ve edepli yaşaması gerektiğini öğreten anne, kızının muhtemel bir eş seçme durumunda “cebr-i nefis” etmesine karışmıyordu. Çünkü karar verme aşamasına kadar kızına “tefekür ve ifade-i meram tarîkini talim” ettirmiş, tiyatrolara götürerek, temsiller yoluyla bu eğitimi pekiştirmişti⁴¹. Burada verilmek istenen ana fikir iyi yetişen genç kızın, kendi geleceğini kendisinin belirleyebileceğiydi⁴².

Kadının ailede ve okulda olmak üzere iki şekilde eğitiminin gerekliliğini vurgulayan bu diyalogları okuyan okurlar, o zamana kadar hâkim olan görüşün dışında farklı bir görüşle karşılaşmışlardı. Ahmet Hamdi Tanpınar’a göre, bu eserin genç okurların fikrinde bir ihtilâl yapmamış olması imkansızdı. Zaten bu diyalogları seçen Münif Paşa’nın istediği de buydu⁴³. Kadınların dünyadaki hak arama çabalarından haberdar olan Münif Paşa, bu haklardan çok kızların eğitimi üzerinde durmuştu. Kızlar için o zamana kadar Osmanlı toplumuna yabancı olan batı tarzı eğitim fikrini ortaya atarak⁴⁴, Türk düşünce hayatına kadın eğitimi meselesini sokmuştu. Böylece bu mesele, XIX. yüzyılın sonlarına doğru aydınlar tarafından sıkça ele alınan, üzerinde tartışılan konulardan biri olmuştu. Münif Paşa bu konudaki düşüncelerini somut olarak da uygulayan bir devlet adamıydı. Nitekim Avrupa kız okullarına benzer, idadî seviyesindeki ilk kız mektebi onun Maarif Nazırlığı döneminde açılacaktı (13 Mart 1880).

Gerek devrinin, gerekse sonraki devirlerin aydınlarını etkileyen, gazeteci, şair ve romancı, tiyatro yazarı, denemeci, eleştirmen olarak tanınan Namık Kemal, *Tasvir-i Efkâr*, *İbret*, *İkdam* gibi gazetelerde kaleme aldığı yazılarla, kadının içinde bulunduğu durumu basında ciddi olarak tartışmaya açmıştı⁴⁵. Kendi kuşağını ve onu izleyen nesilleri derin bir biçimde etkileyen Namık Kemal, toplumsal sıkıntılar arasında kadına

⁴⁰ A. Budak, *Aynı yer*.

⁴¹ İ. Doğan, *Aynı yer*.

⁴² İnci Engünün, *Yeni Türk Edebiyatı Tanzimat’tan Cumhuriyet’e (1839-1923)*, İstanbul 2006, 40.

⁴³ Ahmet Hamdi Tanpınar, *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul 1956, 152.

⁴⁴ Osman Kafadar, *Türk Eğitim Düşüncesinde Batılılaşma*, Ankara 1997, 179.

⁴⁵ A. Yaraman, *Resmi Tarihten ...*, 37.

revaya görülen durumu şiddetle kınamıştı. Osmanlı Devleti'nde kültürün ihmal edilmiş olmasına üzülen yazar, eğitimin düzenlenmesini, kızların okula devam edip çağdaş değerlerle uyum içinde eğitilmesini savunmuştu. Ona göre; kadınların cahilliği, ailenin ve giderek ulusun çöküşünün nedenlerinden biriydi⁴⁶. Bu nedenle, genç kızların terbiyesinin aile hayatı ve toplum için önemini yazılarında sık sık vurgulamıştı⁴⁷. Kadının eğitimi konusundaki fikirlerini *Tasvir-i Efkâr* gazetesinde yazdığı “Terbiye-i Nisvan Hakkında Bir Lâyiha” adlı makalesinde açıkça dile getirmişti. Burada, fertlerinin çoğunun zihnî gelişimini tamamlayamadığı için memleketin geri kalmasından, bunda da en büyük hisse eğitimi üzerinde durulmadığı için kadına düştüğünden bahsedilmişti. Namık Kemal, kadınların bütün çalışma alanlarından uzak tutulduğunu ve onlara hep bir mücevher gibi haz vasıtası olarak bakıldığını, bunun da kadının cahil olmasından kaynaklandığını belirtmişti. Çocuk eğitiminde kadının önemli rol oynadığına da değinerek, kadınların eğitilmesinin İslâm dininde yasak olmadığını, bilakis milletin saadeti için yapılması farz olan işlerden olduğunu iddia etmişti⁴⁸.

Namık Kemal, kızların kadınlığa uygun bir eğitim almalarını, özellikle çocuğun eğitimi açısından gerekli görmekteydi. Nitekim cahil annelerin, çocukları iyi eğitemeyip kötü alışkanlıklar kazanmasına sebep olduğunu ileri sürerken böylesine cahil kadınların kendisini de yönlendiremeyip ahlak dışı yollara saptığı tespitinde bulunmuştu⁴⁹. Namık Kemal kaliteli bir nüfus artışını, iyi yetişmiş kadınların iyi çocuklar yetiştirmesine bağlamakta ancak bu şekilde Osmanlı Devleti'nin medenileşip ilerleyeceğini düşünmekteydi⁵⁰. Kızların iyi yetiştirilmemesi halinde onların çocuklarını iyi terbiye edemeyeceklerini, dolayısıyla memleketin sosyal durumunda bozuklukların olacağını, kültür seviyesinin düşeceğini her fırsatta dile getirmişti⁵¹. Toplum ahlakının giderek kötüleşmesinde, anne ve babaların çocuk yetiştirme usullerinin etkili olduğuna da işaret eden Namık Kemal, ailelerin çocuklarını yetiştirme tarzlarını eleştirmişti⁵².

⁴⁶ B. Caporal, *Kemalizmde ve Kemalizm Sonrasında ...*, 58-59.

⁴⁷ O. Kafadar, *Türk Eğitim Düşüncesinde ...*, 168.

⁴⁸ Namık Kemal, “Terbiye-i Nisvan”, *Tasvir-i Efkâr*, nr. 457, 29 Kânûnisânî 1283, 1.

⁴⁹ Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, Ankara 1994, 172.

⁵⁰ Namık Kemal, “Nüfus”, *İbret*, nr. 9, 13 Haziran 1288, 1-3.

⁵¹ Namık Kemal, “Aile”, *İkdam*, nr. 56, 7 Teşrinisânî 1288/1871.

⁵² Namık Kemal, “Bizde Ahlâkın Hali”, *İbret*, nr. 124, 27 Muharrem 1290, 1.

İbret gazetesinde yazdığı “Maarif”⁵³ adlı makalesinde ise yine eğitimden beklentilerini dile getirirken, gelişmiş ülkelerde kadınların da erkekler gibi eğitildiklerinden bahsetmişti.

Kadın hakları ve eğitimini "medeniyet projesi" çerçevesinde ele alan⁵⁴ Şemseddin Sami, 1880'de yayınladığı *Kadınlar* adlı kitabında kadınların eğitim ve öğretim almaları, iş hayatına girmeleri gibi o gün için ileri iddialarda bulunarak, Osmanlı kadınının statüsü üzerinde yeni görüşler ortaya koymuştu. O, kadınlara hem toplumun yarısını oluşturmalarından hem de toplumun diğer yarısını oluşturan erkekleri yetiştirmelerinden dolayı önem verilmesi gerektiğini düşünmüştü. Böylece tüm insan topluluğunu yetiştiren kadınların önemini iki katına çıkarmıştı⁵⁵. Kadının ailenin temeli, ailenin de toplumun temeli olduğu gerçeğinden yola çıkarak, medenîleşmek isteyen toplumların her şeyden önce kadın eğitimine önem vermesi gerektiğini vurgulamıştı⁵⁶. O, sürekli olarak kadınlar tarafından yapılan yanlışlıkların dile getirilmesini eleştirmişti. Çünkü insanlık tarihinde, kadınların yanlışlıkları kadar, erkekler tarafından yapılmış birçok zulüm, kötülük ve vahşilikler de görülmüştü. Erkeklerin bu ayıplarının göz ardı edilip, sadece birkaç kadının yaptıkları yüzünden bütün kadınların itham edilmesini insafsızca bulan Şemseddin Sami, eğitimden mahrum bırakıldıkları göz önünde bulundurulursa kadınların içine düştükleri yanlışlıkların mazur görülebileceğini savunmuştu. Eserinde kadınların akıl ve zekâ bakımından erkeklerden hiç de geri olmadığını vurgulamıştır. Kadınların sahip oldukları doğal kavrama yetisinin onları erkeklerden farklı kıldığını iddia etmişti. Bu yetenekleriyle birlikte alacakları eğitimin, kadınları erkeklerden daha ileriye götüreceğini düşünmekteydi⁵⁷.

“Aile demek kadın demektir” diyen Şemseddin Sâmi, toplum ailelerden ibaret olduğuna göre; toplumun mutluluğu ailenin mutluluğuna, ailenin mutluluğu da kadınların eğitime bağlı olduğundan, kadınların eğitiminin toplumun mutluluğunu sağlayacağına inanmaktaydı. Dolayısıyla uygarlaşmanın ve ilerlemenin birinci dersi

⁵³ Namık Kemal, “Maarif”, *İbret*, nr. 16, 28 Rebiülâhir 1289, 1.

⁵⁴ N. Göle, *Modern Mahremiyet*, 20.

⁵⁵ Şemseddin Sâmi, *Kadınlar*, İstanbul 1311, 3.

⁵⁶ Şehnaz Alish, “Şemseddin Sami’nin Kadınlar Hakkındaki Görüşleri”, *Türklük Araştırmaları Dergisi*, 17, Bahar 2005, 271.

⁵⁷ Şemseddin Sâmi, *Kadınlar*, 7-10.

kadınların eğitimi olmalıydı. Ancak O, sadece erkeklerin ancak eğitimli kadınlarla birlikte mutlu olarak yaşayabileceği düşüncesiyle kadının eğitilmesine karşıydı. Bu, onların eğitimini gerektiren sebeplerden ancak biri olabilirdi. Nitekim kadınların eğitilmesi için iki önemli sebep daha bulunmaktaydı. Birincisi; yeryüzünde yaşayanların yarısının kadın olmasından dolayı kadınların eğitilmesiyle insan türünün yarısının eğitileceği idi. Toplum biri erkek, diğeri kadın olmak üzere iki eşit kısma ayrıldığına göre bu iki kısımdan biri cahil oldukça, toplumun istenildiği gibi ilerlemesi, medenileşmesi mümkün olamaz. Toplumun medenileşmesi ve mutluluğu için kadınların haklarını tanımak ve görevlerini yerine getirmelerini sağlamak gerekmektedir. Kadının eğitimini gerekli kılacak diğ er sebep ise; kadınların annelik göreviydi. Kadın dünyaya getirdikleri çocuklarını eğitirken kendi bilgi ve terbiyesini çocuklarına aktaracaktı. Böylece gelecek için bütün insan türü eğitilmiş olacaktı⁵⁸.

Dönemin en önemli yazarlarından olan ve Batı kültürünü memlekete yaymaya çalışan Ahmet Midhat Efendi de kızların eğitimi meselesini ele almıştı. Eğitimde kızlara da erkeklerle eşit haklar tanınması ancak kızların eğitimini erkeğin üstlenmesi gerektiğine inanan Ahmet Midhat, kadının toplumda bir kenara itilmesini kabul etmemişti. Kadınlar için belli bir tür bağımsızlaşmanın gerekliliğine inanmıştı. Dolayısıyla kadının eğitilerek konumunun yükseleceğini savunmuştu. Kadınların erkeklerle eşit bir şekilde eğitim-öğretim görmesi fikrini eserlerinde işlemişti⁵⁹. *Peder Olmak Sanatı* adlı pedagojik eserinde babaların kızlarını nasıl eğitmesi gerektiğinden bahsetmiştir. Babaların kızlarına mutlaka yabancı dil öğretmesi gerektiğini söyleyen Ahmet Midhat'a göre, yüksek mevkide bulunan erkekler yabancı dile vâkıf kızları tercih etmekteydi. Bunun yanı sıra kızlar el hünerleri, kiler ve mutfak işlerinden anladığı gibi, eşinin ruhuna hitap edebilmek için musikiye de aşına olmalıydı. Yine yüksek okul mezunu erkeklerin bu vasıfları haiz kızlarla evlenmek istedikleri vurgulanmıştı. Ahmet Midhat'a göre genç kızlar en iyi şekilde mürebbiyeler tarafından eğitilebilirdi. Ancak, her aile, işinin ehli, dirayetli mürebbiyeleri tutma imkânına sahip olmadığından bu eksiklik, mektepler ve çocuklarının terbiyesi üzerinde duran babalar

⁵⁸ Aynı eser, 20-21, 32-33.

⁵⁹ B. Kodaman, "Tanzimat'tan Sonra ...", 160; Şefika Kurnaz, *Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını*, İstanbul 1997, 60; Şerif Mardin, *Türk Modernleşmesi*, İstanbul 2000, 71.

tarafından tamamlanmalıydı⁶⁰. İyi evlat yetiştirmek için iyi valideler yetiştirilmesi gerektiğini, oysaki bütün dünyada kadının çok geride olduğunu *Ana-babanın Evlât Üzerindeki Hukuk ve Vezâifi* adlı eserinde vurgulayan⁶¹ Ahmet Mithat Efendi, eserlerinde genellikle batılı kadınlar gibi eğitim görmüş, çalışan, kazanan ve üretime katkısı olan kadın tipleri oluşturmuş, batıyı sadece moda, eğlence konusunda taklit eden, alafranga tiplerle alay etmişti. Nitekim *Felsefe-i Zenan*' da yarattığı Fazıla Hanım ve onun evlatlıkları olan Âkile ve Zekiye tipleri iyi eğitim görmüştü. Bu da Ahmet Midhat'ın eğitim hakkındaki görüşünü ortaya koymaktadır. Ona göre kızların iyi bir evlilik yapabilmeleri, iyi eğitim almalarına bağlıydı. Çünkü evlilikte mutluluk için sevgi yeterli değildir; kadının aile sorumluluğunu da bilmesi gerekmektedir⁶². Bir milletin kadınları ne kadar terbiyeliyse, erkeklerinin de o derecede terbiyeli olacağına inanan Ahmet Midhat Efendi'ye göre kadınlar erkeklerin ilk mürebbî ve muallimleri idi. *Bahtiyarlık* adlı romanında yer alan “Terbiye-i Nisvan” adlı kısımda, o devirde Osmanlı kızlarının nasıl tahsil gördükleri anlatılarak, kadının eğitilmesinin şart olduğunu vurgulanmıştı⁶³. Bu romanında kız çocuğuna verilecek eğitimin nasıl olması gerektiği işlenirken, kız çocuğuna verilen iki batılı terbiye üzerinde durulmuştur. Ahmet Midhat, kızların yetişmesinde önemli rol oynayan mürebbiyeler hakkında olumlu fikirlere sahip değildi. Mürebbiye tarafından Avrupa kültürü ile yetiştirilen kızların, öğrendiği şeyleri kendi ortamlarında tatbik edemediğini, bu yüzden de bulundukları çevrede yabancı durumuna düştüklerini düşünmekteydi. O'na göre, kızlar için en doğru eğitim şekli, devletin açtığı ve Doğu-Batı kültürünün en iyi yönlerini dengeli bir şekilde verecek olan okullarda okumaktı⁶⁴. Kızların eğitime vurgu yaptığı diğer bir romanı *Çengi*'dir. Yazar burada, dünyayı göstermemek için kızları manastırlarda büyüten ve aşk romanları okumalarına izin vermeyen Fransız eğitim sistemi ile kızları erkekler kadar serbest yetiştiren İngiliz eğitim sistemi arasında karşılaştırma yapmıştır. Bu iki eğitim sistemi arasında makul bir orta yolu tavsiye etmiştir⁶⁵. *Felâhun Bey ile Râkım Efendi* romanında

⁶⁰ Sema Uğurcan, *Türk Romanında Çalışan Kadın Tipleri –Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Kadar-*, İstanbul 1983, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Yeni Türk Edebiyatı Anabilim Dalı, basılmamış doktora tezi, 9.

⁶¹ S. Uğurcan, *Aynı yer*.

⁶² Ş. Kurnaz, *Cumhuriyet Öncesinde ...*, 60.

⁶³ S. Uğurcan, *Türk Romanında...*, 10.

⁶⁴ Sema Uğurcan, “Tanzimat Devrinde Kadının Statüsü”, *150. Yılında Tanzimat*, Ankara 1992, 503.

⁶⁵ O. Kafadar, *Türk Eğitim Düşüncesinde ...*, 179.

ise zamanla okuyup yazmayı daha sonra da Fransızca'yı öğrenen ve piyano çalmayı geliştiren Canan karakteri göze çarpar. Fatma Aliye Hanım ile birlikte kaleme aldığı *Hayal ve Hakikat* adlı romanında daha çok genç kızların yetiştirilişi üzerinde durmaktadır. Kadınların çalışması, üretici olması fikri de işlenen temalar arasındadır. Ahmet Midhat'a göre, kadınlar okuyup yazmaya başladığından beri fikirlerinde önemli bir ilerleme olmuşsa da geçinmek için bunu bir araç olarak kullanamamışlardı. Nitekim O, kadınların eğitiminin, yaşamlarına aktaramadıkları sürece bir işe yaramadığı görüşündedir⁶⁶. *Diplomalı Kız* adlı romanında da kadınların erkekler kadar eğitilmeyi hak ettiklerini ve kızların da okuyup meslek sahibi olması fikrini işleyerek, toplumda kadınların rolünü erkekle eşit görececek kadar feminist bir görünüm sergilemiştir⁶⁷. Bu romanda genç kızların eğitilmelerinin gerekliliği konusunda kesin bir üslup kullanmıştır. “Bir kız ne olacak olursa olmalı, tahsil ve terbiyesini ikmâl etmiş bulunmalı. ‘Bizde kızların talim ve terbiyesine lüzum yoktur’ diyebilmek için ‘bizde erkeklerin talim ve terbiyesine lüzum yoktur’ diyebilmek cesaretini peyda etmelidir. Ama kızların terbiyesine o kadar lüzum olmadığı dava edilecekmiş. Talim ve terbiyenin ol kadarı bu kadarı olmaz. Nisvan dahi cemiyet içinde yaşadıkları medeniyet-i insaniyenin azasından tanıdıkça erkeklerin talim ve terbiyeye ne kadar ihtiyaçları varsa kadınların da o kadar vardır. Bunu şimdiki zamanda inkâra cesaret edecek olanları müstakbel mutlaka tekzib edecektir. Kadınlardan dahi tabibeler, eczacılar, cerrahlar, kabileler, muharrirler, filozoflar, falanlar çoğalıp meydan aldıkları zaman o teszîb-i maddî vukua gelecektir. Ama o zaman ne zamandır? Daha çok uzakta mıdır? Gaybı Allah’dan başka kimse bilemez”⁶⁸.

Avrupa kültürü ile yetişen ve yazıları ile fikir hayatına atılan ilk kadın yazarlar arasında yer alan Fatma Aliye⁶⁹, ılımlı bir feminizmi savunmuş⁷⁰, yazdığı roman ve makalelerinde kadınların sorunlarına yer vermiştir. 1891’de yayınladığı, karşılıklı konuşmalardan oluşan *Nisvân-ı İslâm* adlı eserinde Türk kadınının toplumdaki

⁶⁶ Bahriye Çeri, “Bir Kadın ve Ahmet Midhat Efendi”, *Tarih ve Toplum*, 34, 203 (Kasım 2000), 31-32.

⁶⁷ O. Kafadar, *Türk Eğitim Düşüncesinde ...*, 179; Ş. Mardin, *Türk Modernleşmesi*, 32.

⁶⁸ *Diplomalı Kız*, İstanbul 1307, 228-229’dan aktaran S. Uğurcan, *Türk Romanında...*, 12.

⁶⁹ Büyük devlet adamı, tarihçi, hukukçu, mütefekkir, edip, eğitimci ve sosyolog olan Ahmet Cevdet Paşa’nın kızıdır. Konakta özel derslerle yetiştirilen Fatma Aliye Hanım, ilk entelektüel kadın olarak görülür.

⁷⁰ Mediha Göbenli, “Ahmet Midhat Efendi ve Osmanlı Türk Kadın Yazarları, Fatma Aliye Hanım ve Şair Fitnat Hanım”, *Tarih ve Toplum*, 34, 203 (Kasım 2000), 35.

sorunlarını ele almıştır. Romanlarında çalışkan, eğitilmiş, yabancı dil bilen, kitap okuyan, okuduklarını yargılayabilen ideal kadın tipi yaratmıştı⁷¹. Yazılarında kadın erkek eşitliğini ve ayırım yapılmadan bütün bireylerin eğitilmesi gerektiğini savunmuştu⁷². “Ta’lim ve Terbiye-i Benât-ı Osmaniye” adlı makalesinde, kadınların cahil kalmalarının sebebini irdelemişti. Ona göre beşikten mezara kadar ilim yapmayı ve ilim Çin’de dahi olsa almayı emreden Hz. Muhammed kadın ve erkek ayrılığı yapmamıştı. Kadınların eğitime aslında ne İslamiyet ne de Osmanlı engel olmuştu. Bu cehalet, Osmanlı Devleti’nin İran ile münasebetlerinin yoğunlaşmasından sonra başlamış, kadınların eğitime dair bazı âdetler Acemlerden alınmıştı⁷³. Fatma Aliye, eğitilen kadınların meslek sahibi olabileceklerini, iş hayatına atılabileceklerini, güvenceli işlerde namuslarıyla çalışarak, yaşamlarını sürdürecektiklerini de iddia etmişti⁷⁴. İyi yetişmiş bir kadın olarak, kızların almış oldukları eğitim şeklini eleştirmiş ve bu kızların Avrupa’nın tarihi, edebiyatı vs. her şeyini bildiği halde İslam dünyasının tarihini, edebiyatını, şairini, yazarını bilmemelerini yanlış bulmuştu. Zamanın şartları gereği Osmanlı toplumunun, Avrupa milletleriyle görüşmeye, ilişki kurmaya mecbur kalmasından dolayı batıya ait bilgileri öğrenmesinin bir zorunluluk olduğunu düşünmekteydi. Ancak bunun yanında İslâm medeniyetinin de öğrenilmesinin şart olduğunu savunmuştu. Osmanlı toplumuna özgü bir eğitim sisteminin olmamasından şikâyet ederek, her millette olduğu gibi, kendi adet ve inançlarımıza göre bir eğitimin verilmesi gerekliliğinden bahsetmişti. Bu bağlamda, Fransız mürebbiye ile eğitilen kıza Fransız, İngiliz mürebbiye ile eğitilen kıza İngiliz, Alman mürebbiye ile eğitilen kıza Alman terbiyesi verilmesini de eleştirmişti⁷⁵.

⁷¹ Mübeccel Kızıltan, *Fatma Aliye Hanım, Yaşamı- Sanatı, Yapıtları ve Nisvân-ı İslâm*, İstanbul 1993, 30-31.

⁷² M. Kızıltan, *Fatma Aliye Hanım*, 30; Ekrem Işın, “Tanzimat, Kadın ve Gündelik Hayat”, *Tarih ve Toplum*, S. 51 (Mart 1988), 26.

⁷³ Fatma Aliye, “Ta’lim ve Terbiye-i Benât-ı Osmaniye”, *Hanımlara Mahsus Gazete*, nr. 37, 20 Receb 1313 / 25 Kânunievvel 1311, 1-2.

⁷⁴ M. Kızıltan, *Aynı yer*.

⁷⁵ Fatma Aliye, “Ta’lim ve Terbiye-i Benât-ı Osmaniye”, 2.

İlk kadın yazarlarımızdan⁷⁶ Makbule Leman Hanım da tıpkı Fatma Aliye Hanım gibi yazılarında kadına büyük önem vermiş, kadının eğitimini bir görev gibi üstlenmiştir. Gerek *Hanımlara Mahsus* Gazete ve gerekse edebî eserlerinde (hikâye ve şiir) konu olarak kadını ele almıştır. Bu gazetede yer alan yazılarında kadın meselesi üzerinde durmuştur. O, kadını “mâder-i insâniyet”, “refika-i hayat” ve “mürebbiye-i beşer” olarak tanımlamış ve toplumun yükselmesini kadınların yükselmesine bağlamıştı. Kadınların okuyup yazmalarını arzu eden Makbule Leman Hanım, kadınların okuyup yazmalarının aslî görevleri olan ev işlerini, eş ve annelik görevlerini ihmal etmelerine sebep olacağını söyleyenlere cevabını yine bu gazete aracılığıyla vermişti. Eğitimli kadının bilgisini toplum içinde yapıcı olarak kullanabileceği gibi, ev içinde de aynı yapıcılığı üstlendiğine inanan Makbule Leman Hanım, burada kaleme aldığı bir yazıda, tahsilli kadının günün bütün saatlerini okuyup yazmayla geçirmedeğini, günün beş altı saatini bu işe verse bile kalan vaktini evine ayırabileceğini söylemişti. Hikâyelerinde kadının veya kız çocuğunun eğitim, aşk ve evlilik meselelerini dile getirmişti. O da, kadının eğitimini iyi eş, anne ve Müslüman olmak için arzu etmişti. Kız çocukları için anne terbiyesi kadar okul terbiyesinin de gerekli olduğunu düşünmüştü. Çünkü okul hem eğitim için hem de sosyalleşmek için en uygun mekândı. Özellikle önce *Hanımlara Mahsus Gazete*’de yayınlandıktan sonra *Ma’kes-i Hayâl* adlı edebî eserinde de yer alan *Tashih*, *İmtihan* ve *Neşv ü Nemâ* adlı hikâyelerinde kadının eğitimini işlemişti. *Tashih* adlı hikâyesinde, kadının eğitimli olması gerekliliği fikri vurgulanmıştı. *Hüsn-i Muamele* adlı hikâyesinde eğitim alan bir kız olan Nezâhet’in tahsilinin ailesi tarafından engellenmesi konu edilmişti. Makbule Leman Hanım hikâyelerinin yanı sıra şiirlerinde de kadını konu edinmişti. Özellikle

⁷⁶ Sema Uğurcan, Batı etedebiyatı tarzında eserler veren ilk kadın yazar olarak Fatma Aliye Hanım’ın gösterilmesine rağmen, aslında ilk kadın yazarın Makbule Leman Hanım olduğunu ileri sürer. Bunu, gerek Fatma Aliye Hanım’ın Makbule Leman Hanım için yazdığı yazısına, gerekse Makbule Leman Hanım’ın yazısına dayanarak ifade etmektedir. Nitekim Makbule Leman Hanımın ilk yazıları, Fatma Aliye Hanım’ın 1890 yılında George Ohnet’in *Volonte* adlı yapıtını *Meram* adıyla tercüme etmesinden önce yazılmıştır. Fatma Aliye Hanım’ın ilk kadın yazar olarak kabul edilmesinin sebebi olarak ilk kitap yayınlayanın Fatma Aliye Hanım olmasıdır. Çünkü Makbule Leman Hanım’ın bu yazılarının hepsi henüz kısa bendler halindedir. Bunların bir kitap haline dönüşmesi 1897 yılında *Ma’kes-i Hayâl*’in yayınlanmasıyla gerçekleşecektir. Sema Uğurcan, “Makbule Hanım’ın Hayatı, Şahsiyeti, Eserleri”, *Türklük Araştırmaları Dergisi*, 6 (1991), 338-339.

“Kadınlık” adlı şiirinin bütünü ve şiirde tahsilin kadın için “Biçilmiş Câme (elbise)” olarak ifade edilmesi, devrin kadın görüşünün şiirsel anlatımına örnektir⁷⁷.

Tanzimat Dönemi’nde kadınlar için yazılmış eserler de mevcuttu. Bunların arasında kadınları eğitmek amacıyla yazılmış olan *Mir’atü’l-beyt* adlı eser, yazarı Dr. Hüseyin Remzi⁷⁸’nin kadının eğitimi hakkında görüşlerini dile getirmesi bakımından ele alınmaya değer görülmüştür. 1891 yılında ilk baskısı yapılan kitapta, kadının eğitilmiş olması gerektiği fikri işlenmiştir. Yazar, kadınların toplum içindeki görevlerini tam manasıyla yerine getirebilmesi için eğitilmiş olması gerektiğini düşünmekteydi. Devrin kadınının eğitimine karşı bakışı bu eserde de yansıtılmıştı. Nitekim yazar, çocukların ilk eğitimlerini veren kişilerin anneler olduğunu dolayısıyla annelerin bilgi sahibi olmalarının şart olduğunu dile getirmişti. Ona göre, kötü terbiye çocuğun, toplumun ve ailenin gelecekteki hayatında ciddi sorunlara yol açabilirdi. Eğitilmiş bir anne, çocuğunu iyi yetiştirecek, çocuk da aldığı iyi eğitim sayesinde ileride çocuğunu iyi yetiştirebilecekti. Sağlıklı ve iyi eğitilmiş bir toplumun meydana getirmenin yolunun kadının eğitiminden geçtiğine inanan yazar, kadının aile içindeki rolünü en iyi şekilde yerine getirebilmesini yine eğitilmiş oluşuna bağlamıştı. Bu nedenle geleceğin anneleri olan kız çocuklarının mutlaka eğitilmesi gereği üzerinde dururken, kız okullarının programlarını da eleştirmişti. Kız okullarında öğretilen derslerin ve el işlerinin iyi bir anne, eş ve ev kadını yetiştirme amacını yerine getirmediğini düşünmekte ve bu amaca yönelik yeni bir program hazırlanmasını istemekteydi⁷⁹. Yazarın görüşleri daha önce de bahsettiğimiz gibi devrin bu konuya genel bakışını yansıtmaktadır. Nitekim kız okullarının programlarının erkeklerin okullarının programlarından farklı olması gerektiği ve kızların eğitilme amaçlarına uygun programlar hazırlanması gerektiği, kadının eğitilmesine paralel olarak bu dönemde tartışılan konular arasındadır.

⁷⁷ S. Uğurcan, “Makbule Hanım”, 331-408.

⁷⁸ İstanbul’da 27 Mart 1839’da doğmuştur. Kastamonulu Emir Mustafa’nın oğlu olan Hüseyin Remzi, Kasımpaşa Ortaokulunu ve Askerî Tıp Okulunu bitirmiştir. Mekteb-i Tıbbiye-i Şahâne’den 1865’te mezun olmuş, askerî hastanelerde doktorluk ve askerî okullarda öğretmenlik yapmıştır. 1876’dan sonra çeşitli okullarda doğa tarihi dersleri vermiştir. Hekim olarak mikrobiyoloji alanında çalışmalar yapmış, kuduz aşısını ülkeye getirmiştir. Mir’atü’l-beyt’de 1896 yılında vefat etmiştir. Tabip ve yazar olan, Evliya Hoca adıyla bilinen Hüseyin Remzi’nin yirmiden fazla eseri vardır. Dilek Batislam, “Meşrutiyet Döneminde Kadınları Eğitmek İçin Yazılmış Bir Eser: Mira’tü’l-beyt”, *Kadın Araştırmaları Dergisi*, 3, 1 (Haziran 2002), 163-164.

⁷⁹ D. Batislam, “Mir’tü’l-beyt”, 164-168.

1897 yılında yayınlanan *Nevsâl-i Nisvân* da kadınlar için yayınlanan eserler arasındadır. Bu eser, adından da anlaşılacağı gibi, kadınlar için periyodik olarak yayınlanması düşünülen yıllıktır⁸⁰. *Nevsâl*'de, genel konulu salnâmelerde olduğu gibi, çeşitli takvim bilgileri ayrıntılı bir şekilde yer alırken, kadına yönelik yazılara ve şiirlere de yer verilmiştir. Özellikler *Nevsâl*'in yazarı A'vanzâde Mehmet Süleyman⁸¹'ın Osmanlı kadınının o günkü durumunu değerlendiren “Osmanlı Kadınlarında Terakkiyât-Mukaddime” adlı yazısı yazarın kadının eğitime bakış açısını tespit bakımından önemlidir. Yazar burada, sultanın ülkenin basın ve eğitime yaptığı katkılardan bahsederken bu çalışmaların sadece erkekler için değil, kadınlar için de büyük bir lütuf olduğuna dikkat çekmiştir. Bu makalede A'vanzâde Mehmet Süleyman, kadınların eğitiminin niçin gerekli olduğu sorusuna cevap vermiştir. Ona göre, kavimler ailelerin birleşmesiyle oluşmaktaydı. Bir ailede ise erkeğin ilim ile donatılıp, kadının bundan mahrum bırakılması hem o ailenin hem de o ailenin bulunduğu toplumun ilerlemesini engelleyecekti. Kadın ne kadar bilgili olursa onun yetiştireceği çocuklar da o kadar iyi terbiye görecekti, kadının eğitimi gelecekte o toplumun mutluluğunu sağlayacaktı. Görülüyor ki A'vanzâde de o yılların kadının eğitimi konusundaki görüşlere paralel olarak, iyi anne ve eş olabilmek ve sağlıklı nesiller yetiştirmek için kadınları eğitimi görmek istemekteydi. Eserde ayrıca Nigâr binti Osman, Hamiyet Zehra, Makbule Leman, Zeyneb Cemâl, Fatma Fahrünnisa, Emine Semiye gibi ünlü kadın şair ve yazarlarının da imzasını görmek mümkündür⁸².

⁸⁰ Adının *Nevsâl* olmasının yanı sıra kapağında “Birinci Sene” ibaresinin bulunması, onun bir periyodik yayın düşüncesiyle basıldığını göstermektedir. Ancak bu faaliyet sürekli olmamış, yalnız bir defaya mahsus olarak kalmıştır. Süheylâ Yüksel, “İlk Osmanlı Kadın Yıllığı: *Nevsâl-i Nisvân*”, *Kadın Araştırmaları Dergisi*, 3, 2 (Aralık 2002), 107.

⁸¹ 1871'de doğmuştur. 1890 yılında Tıp Fakültesi Eczacılık bölümüne girmiştir. Burayı bitirdikten sonra, bir sene Haydarpaşa Hastanesinde, bir sene de Yıldız Hastanesi'nde görev yapmıştır. Gazete, dergi, kitap, risale, *nevsâl*, takvim olmak üzere toplam 132 adet eseri bulunmaktadır. Halil Bingöl, “Kitabiyyat Vadisinde Unutulan Bir Halk Yazarımız: Ecz. Bnb. Avanzade Mehmed Süleyman”, *Tarih ve Toplum*, 17, 100 (Nisan 1992), 60-63.

⁸² S. Yüksel, “*Nevsâl-i Nisvân*”, 108-110, 111.

IV. II. MEŞRUTİYET'TEN ÖNCE KIZLARIN EĞİTİMİ⁸³

Osmanlı Devleti'nin ilk devirlerinde, kızların eğitimine dair görüşlere çok az rastlanmakla beraber, Kınalızâde Ali'nin *Ahlâk-ı Alâ'î* adlı eserinde kızların eğitimine yer verildiğini görmekteyiz. Her Müslüman'ın bilmesi gereken dinî bilgilerin ve kadınlara mahsus hallerin öğretilmesi gerektiğine inanan Kınalızâde Ali'ye göre, kızlara hayâ, iffet, erkeklerden sakınma, ev işleri öğretilmeliydi. *Kabusnâme*⁸⁴'de yazıldığının aksine, kızların okuma ile birlikte yazmayı da öğrenmeleri yararlıydı⁸⁵. Nasıruddin Tûsî'ye göre ise kıza ne okuma ne de yazma öğretilmeliydi⁸⁶. Celâleddin Devvânî kızlara sadece okuma öğretilmesi gerektiğini savunmuştu⁸⁷. 1756 yılında Erzurumlu İbrahim Hakkı tarafından yazılan *Maarifetname*'de kızların eğitimi konusuna değinilmektedir. Buna göre, erkek ve kız çocukları altı yaşına girince okula gönderilmeli, erkeklere geçimini sağlayacak bir zanaat, kızlara da dikiş, yemek pişirme gibi kendilerine uygun beceriler öğretilmeliydi⁸⁸.

Tanzimat dönemine kadar kız çocukları, sadece basit düzeyde dinî eğitim veren sıbyan mekteplerine gitme imkânına sahip olmuştu. Üstelik kızların çoğu bu basit düzeydeki eğitimden dahi geniş ölçüde yararlanamamıştı⁸⁹. Çünkü kızlar küçük yaşta mahrem olduğu düşüncesiyle erkeklerden kaçırılıyordu. Öğretmenleri erkek olduğu için yaşları çok küçük olmasına rağmen mahrem olduğu düşüncesiyle, aileleri tarafından genelde okuldan alınan kızlar, bundan sonraki süreçte eşine sadık, itaatli, namuslu, temiz, ev işlerini bilir bir eş ve çocuklarına iyi bir ana olmak üzere, annesinin dizleri

⁸³ II. Meşrutiyet öncesinde kızların eğitimi, Meşrutiyet Dönemi'nde çeşitli öğretim kademelerinde kızların eğitimi ele alınırken "Tarihsel Gelişim" başlığı altında anlatılmıştı. Burada konuya giriş olması açısından II. Meşrutiyet öncesi kızların eğitimi özetlenmiştir.

⁸⁴ Kûhistan hükümdarı Keykâvus tarafından yazılmış ve II. Murad tarafından Türkçeye çevrilmiştir. Türk eğitim tarihi için önemli olan bu esere göre, kız çocukları bir kadın öğretmenin elinde Kur'an okumayı, islâmın esaslarını öğrenmelidir. Fakat onlara yazı öğretilmemelidir, çünkü arzu ve duygularını yazı ile başkalarına bildirebilirler (Y. Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, 97).

⁸⁵ Şevki Aydın, "Osmanlı'da Kız Çocuklarının Eğitimi", *Osmanlı V*, Ankara 1999, 224; Y. Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, 106-107; Emine Nurefşan Dinç, *Son Osmanlı Aydınlarının Kadının Toplumsal Hak ve Hürriyetlerine Bakışları*, İstanbul 2001, M.Ü. Sosyal Bilimler Enst. Temel İslâm Bilimi Anabilim Dalı, basılmamış yüksek lisans tezi, 41. Y. Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, 106-107.

⁸⁶ Nafî Atuf Kansu, *Türkiye Maarif Tarihi Hakkında Bir Deneme*, İstanbul 1931, 69.

⁸⁷ E. N. Dinç, Aynı yer.

⁸⁸ Y. Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, 115-116.

⁸⁹ Zerrin Ediz, *Kadınların Tarihine Giriş*, İstanbul 1995, 54.

dibinde yetiştirilmişti⁹⁰. Sadece kadı, kazasker, müderris gibi üst düzey görevlere sahip olan kimselerin kızları gerek babaları gerekse eğitilmeleri için tutulan özel hocalar vasıtasıyla daha iyi bir eğitim alma şansına sahip olmuştu⁹¹. Kızların bazılarına babaları tarafından Arabî, Farisî lugat ezberletilip, edebî ve tarihî kitaplar okutulurken bazılarına ise “Hocahanım” diye adlandırılan özel hocalar tutulurdu. Bu hocalar da kızlara, Muhammediye ve benzeri harekeli kitapları okutur⁹², Arapça, Farsça, hüsnü hat, müzik gibi dersler verirdi⁹³. Nitekim ilk Türk kadın yazarı olarak tanıdığımız Fatma Âliye Hanım bu tarz eğitim alanlar arasında yer alır. Konak eğitiminin yarattığı ilk entelektüel kadın tipi Fatma Âliye, bazı derslerini bizzat büyük tarihçi olan babası Ahmed Cevdet Paşa'dan almıştır. Bu derslerden biri de tarihtir⁹⁴.

Kız ve erkek çocuklarının bir arada eğitim görmelerinin zararlı olduğu düşüncesiyle okuldan alınan kızlar, ilköğretim seviyesinin üzerinde eğitim şansını ilk defa 6 Ocak 1859 tarihinde Cevri Kalfa İnas Rüşdiyesi'nin açılmasıyla elde etmişti. Ancak bir kız rüşdiyesinin açılması kızların okula gönderilmesini sağlayamamış, beraberinde yeni bir sorunu gündeme getirmişti. Çünkü bu kez aileler kızlarını, kadın öğretmen bulunamaması ve öğretmenlerinin erkek olması sebebiyle bu okula göndermek istememişti. Böylece kızlar için açılan rüşdiye mektebi, kadın öğretmen yetiştirme ihtiyacını doğurmuştu. Çünkü kızların, eğitim süresi 4 yıl olan bu okullarda eğitim görmeleri, tamamen öğretmenlerinin kendi cinsinden olmasına bağlıydı. Nitekim bu sorunun giderilebilmesi için 1870'te kız okullarına öğretmen yetiştirmeye yönelik bir kurum olan Darülmuallimât açılmıştı⁹⁵.

İlköğretim okullarını artık dinî alana ait bir eğitim kademesi olmaktan çıkaran 1869 tarihli *Maarif-i Umûmiye Nizamnâmesi* ile ilk defa kızların eğitimi belli bir nizam

⁹⁰ Sema Uğurcan, “Tanzimat Devrinde Kadının Statüsü”, *150. Yılında Tanzimat*, Ankara 1992, 498.

⁹¹ Z. Ediz, gös. yer.

⁹² S. Uğurcan, gös.yer.

⁹³ Z. Ediz, gös. yer.

⁹⁴ Fatma Âliye Hanım, *Ahmet Cevdet Paşa ve Zamanı*, sadeleştiren: Metin Hasırcı, İstanbul 1994.

⁹⁵ *Takvim-i Vekâyi*, nr. 1217, 25 Muharrem 1287; Osman Nuri Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, C. 1-2, İstanbul 1977, 671; Cemil Öztürk, *Türkiye’de Düünden Bugüne Öğretmen Yetiştiren Kurumlar*, İstanbul 1998, 31; aynı müellif, *Atatürk Devri Öğretmen Yetiştirme Politikası*, İstanbul 1996, 12. Tanzimat Dönemi’nde Osmanlılarda kızların eğitimi için bk. Yasemin Tümer, *Osmanlılarda Tanzimat’tan Sonra Kızların Eğitimi (1839-1908)*, İstanbul 2000, M. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı basılmamış Yüksek Lisans tezi.

içinde ele alınmıştı. *Maarif-i Umumiye Nizamnâmesi*'nin kabulüne kadar kız çocuklarına verilecek ilköğretime ilişkin özel bir düzenleme yapılmamıştı. Kız ve erkek çocukları sıbyan mekteplerinde bir arada eğitildiklerinden, ilköğretim alanında yapılan herhangi bir düzenleme veya yenilik hem kız hem de erkek çocukları için geçerli kılınmıştı. *Maarif-i Umumiye Nizamnâme*'sinden sonra devletin izlediği siyaset, yapılacak yenilikleri uygulamak için, sıbyan okulları dışında, ibtidaî okulları açmak ve sıbyan okullarını muhafazakarların dikkatini çekmeden yavaş yavaş yeni usullerde ders veren ibtidaî okullarına dönüştürmektir. Sonuç olarak, *Maarif-i Umumiye Nizamnâmesi* ile ilköğretim okullarına yeni bir şekil verilmek istenmişse de usûl-i atîka⁹⁶ çerçevesinde eğitim yapan sıbyan mekteplerine dokunulmamış ve bu *Nizamnâme*'nin uygulanması için usûl-i cedîd⁹⁷ üzere ibtidaî mektepler açılmıştı.

Tanzimat Dönemi'nde kız çocukları için ibtidaî ve rüşdiyelerin dışında meslek eğitimi veren okullar da açılmıştı. Bunun ilk örneği 1842 yılında açılan ebelik kurslarıdır. Ardından 1869 yılında Mithat Paşa tarafından Tophane-i Âmire'nin idaresinde bulunan Yedikule'deki fabrikalarda kızlara çalışma imkanı sunmak amacıyla dokuma, nakış, vs. gibi sanatları öğretildiği ilk kız sanayi mektebi açılmıştı⁹⁸. Başlangıçta neharî olarak açılan ancak gördüğü rağbet üzerine yatılı hale getirilen Leylî Kız Sanayi Mektebi⁹⁹'nin amacı zamanla değişmişti. Çoğunlukla orta halli kibar ailelerin çocuklarının rağbet ettiği bu okullar, aile hayatında mutluluğu sağlayacağı düşünülen kabiliyetleri edinecek veya ürettikleriyle geçimini sağlayacak, iyi bir ev kadını olacak kızlar yetiştirmeyi hedeflemişti. Bu hedef ailelerin bu okula ilgisini arttırmış, 1884 tarihinde ikinci bir kız sanayi mektebi (Dersaadet Neharî Kız Sanayi

⁹⁶ Ders araç, gereçleri kullanımı ve özellikle okuma öğretiminde kullanılan eski yöntem ve bu şekilde eğitim-öğretim veren okullara verilen isim.

⁹⁷ Ders araç, gereçleri kullanımı ve özellikle okuma öğretiminde kullanılan yeni yöntem ve bu yeni yöntem ve teknolojileri kullanmayı savunan eğitim hareketine verilen isim.

⁹⁸ Mahmud Cevad, *Maarif-i Umûmiye Nezâreti Tarihçe-i Teşkilât ve İcraatı*, Yay. haz. Mustafa Ergün, Tayyip Duman, Sebahattin Arıbaş, H. Hüseyin Dilaver, Ankara 2002, 114; Cemil Öztürk, "Üsküdar Kız Sanayi Mektebi", *II. Üsküdar Sempozyumu (12-14 Mart 2004)*, İstanbul 2005, 238; Y. Tümer, *Osmanlılarda Kızların Eğitimi*, 95; Ayrıca bk. O. Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, 1-2, 686; Y. Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, 151; Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, VII, Ankara 1988, 211; K. Turan, *Meslekî Teknik Eğitimin...*, 36; Aynı mlf, *Ahilikten Günümüze Meslekî Teknik Eğitimin Tarihi*, İstanbul 1996, 63; Reşat Özalp, "Meslekî ve Teknik Öğretim", 29.

⁹⁹ BOA, *İ.DH.* nr. 71647; *Nizâmât Defterleri*, nr. 1, 66-68; Y. Tümer, *Osmanlılarda Kızların Eğitimi*, 95.

Mektebi) açılmıştı¹⁰⁰. Kızlara özgü meslekî eğitim veren bu okullara ulaşma konusunda ortaya çıkan sıkıntılar, 1890 yılında Üsküdar'da bir kız sanayi mektebinin açılmasına sebep olmuştu¹⁰¹.

Kızların eğitim hayatının ilerlemesinde Sultan II. Abdülhamid önemli bir role sahip olmuştu. Nitekim Sultan Abdülhamid, çocuğunun ilk eğitimcisi olan kadının, çocuklarını iyi bir şekilde yetiştirebilecek ve aile işlerini idare edecek düzeyde eğitim alması gerektiği inancındaydı. O'na göre, cahil bir kadın kocasına iyi bir arkadaş olamazdı. Bunun için kadının eğitilmesi şarttı. Bu sebeple kızların eğitimine oldukça önem vermişti. Dolayısıyla Sultan II. Abdülhamid döneminde kızların eğitiminde önemli ilerlemeler kaydedilmişti. Nitekim 29 Aralık 1876 yılında ilân edilen Kanun-i Esasî'nin 14. maddesinde yer alan “*Osmanlı efradının kâffesince tahsil-i maarifin birinci mertebesi mecburî olacak ve bunun derecâtı nizâm-ı mahsus ile tayin kılınacaktır*” hükmü ile ilköğretim mecburiyeti bir kez daha tekrar edilmiş ve bu zorunluluk Anayasaya geçmiş, böylece kız ve erkek çocukları için eşit eğitim hakkı hukukien sağlanmıştı.

II. Abdülhamid Dönemi'nde, özellikle 1885-1895 yılları arasındaki on yıllık zaman diliminde, eğitim alan kızların sayısında 4-5 kat artış gerçekleşmişti. Her ne kadar malî imkânsızlıklar, öğretmen yokluğu ve halkın tutumu gibi sebeplerden dolayı kâğıt üzerinde alınan bütün tedbir ve kararların hepsi uygulanamamışsa da Abdülhamid döneminde özellikle ilköğretim alanında yapılan düzenlemeler onun eğitime ne kadar önem verdiğinin göstergesi olmuştur. Yine de bu dönemde oluşan fikirler, alınan karar ve uygulamalar II. Meşrutiyet devri için temel oluşturmuştu. Bu dönemde kızlar için eğitim veren inas ibtidâileri, Darümuallimât ve Kız Sanayi Mektepleri II. Meşrutiyet Dönemi'nde daha da gelişmiş, kızlar için yeni orta öğretim okulları açılmış, onların eğitiminde önemli merhaleler kat edilmişti.

¹⁰⁰ BOA, *İ.DH.* nr. 72402; *İrade Meclis-i Mahsus (İ. Mec. Mah.)*, nr. 3905; *M.V.*, nr. 6/82, 22/47; *Yıldız Arşivi-Hususî (Y.A. HUS.)* nr. 186/125; *MF. ALY*, nr. 159/50; *Devlet Salnamesi*, sene: 1302, 380; Faik Unat, *Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış*, Ankara 1964, 80e. Ancak Faik Reşit Unat bu okulun açılış tarihini 1885 olarak vermiştir.

¹⁰¹ BOA, *İ.DH.*, nr. 93728; *BEO, Gid. Maa.*, defter nr. 396/9-7, evrak nr. 139. Ayrıca bk. F. Unat, *Türk Eğitim Sisteminin...*, 80e; C. Öztürk “Üsküdar Kız Sanayi Mektebi”, 239.

BİRİNCİ BÖLÜM

II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ'NDE KADININ EĞİTİMİ HAKKINDA TARTIŞMALAR

1- FİKİR AKIMLARINA KISA BİR BAKIŞ VE BU AKIMLARA GÖRE KADIN EĞİTİMİ

Tanzimat Dönem’inde batılılaşma hareketinin bilinçli veya bilinçsiz eğitim reformlarıyla sonuçlanması, fikrî ilerlemeye yol açmıştır. Böylece artık modernleşme mücadelesi maddî sahadan manevî sahaya sürüklenmiştir¹⁰². Üstelik Avrupaî bir burjuva hareketi olan Jön Türk hareketinin kadınların durumu ve toplumdaki yeri üzerinde önemle durması her kesimin bu tartışmaya girmesine neden olmuştu¹⁰³. II. Meşrutiyet rejiminin yaratmış olduğu hürriyet atmosferiyle aydınlar fikirlerini, kaleme aldıkları eserlerde, gazetelerde yazdıkları makalelerde ya da bulundukları toplantılarda dile getirerek her konuda tartışma ortamı meydana getirmişlerdi. Batılılaşmayı her yönü ile ele alanlar, meselelere bakış açıları ve çözüm yolları bakımından farklı kutuplara yönelmişlerdi. Dolayısıyla, Tanzimat döneminde tohumları atılan ve II. Meşrutiyet döneminde daha belirgin bir halde ortaya çıkan Batıcılık, İslâmcılık ve Türkçülük gibi birbirine zıt fikir akımlarının izlerini, yapılan tartışmalarda bariz bir şekilde görmek mümkündür. Kadın meselesi, bu aydınların ideolojik yaklaşımlarını en açık biçimde ortaya koydukları bir konuydu. Nitekim o dönemde, Osmanlı toplumundaki Müslüman Türk kadınının mevcut durumu, İslâm’ın öngördüğü kadın, Avrupalı kadın, ideal kadın ve kadın hakları, kadınların eğitilmesi, giyim-kuşamı gibi kadını ilgilendiren konularda da büyük tartışmalar yapılmıştı. Bütün bu meseleler “kadın meselesi” olarak nitelendirilmişti. Dönemin aydın ve yazarları kadın meselesine, mensup oldukları fikir akımlarının penceresinden bakarak, diğer konularda olduğu gibi, farklı görüşler ortaya

¹⁰² M. Turhan, *Kültür Değişimleri*, 170.

¹⁰³ Sina Akşin, *Jöntürkler ve İttihat ve Terakkî*, İstanbul 1987, 23.

atmışlardı¹⁰⁴. Hukukî bakımdan kadın-erkek eşitliği, çok eşlilik, boşanma, kadının giyim-kuşamı, sosyal, siyasal ve çalışma hayatına katılması gibi pek çok konuda anlaşılmayan aydınlar, sadece kadının eğitimi konusunda birleşmişlerdi. Ancak bu eğitimin amacı bakımından yine ayrılmışlardır. Radikal Batıcılar ve Türkçüler kadının toplumsal hayata katılması ve çalışması amacıyla eğitilmelerini savunurken, ılımlı Batıcılar ve İslâmcılar kadının iyi bir eş ve anne olabilmesi için eğitilmesinden yana olmuşlardır.

A. Batıcılar

Osmanlı İmparatorluğu'nda yenileşme çabalarıyla başlayan batıcılık, 1908 yılında ilan edilen II. Meşrutiyet rejiminin getirmiş olduğu hürriyet neticesinde daha belirgin hale gelmişti. Tezlerini daha açık bir şekilde ortaya koydukları *İctihad*¹⁰⁵ dergisi etrafında toplanan Batıcılar, toplumun batıya yönelmesindeki tek engelin geleneksel değerler ve din olduğunu savunmuşlardı. Onlara göre, geleneksel değerler tamamen önemini kaybetmişti ve toplumu esaret altına alan, çağın gerisinde kalan bu ters fikirlerden toplumu kurtarmak gerekiyordu. Ancak, batılılaşmanın gerçekleşebilmesi için dinin ikincil bir role geçirilmesi gerektiğine inandıkları halde, “Batıcı” görüşün halk tarafından benimsenmesi için, dinsel inançlara ve kanıtlara dayanmaktan da geri durmamışlardı. Bununla birlikte batılılaşmanın mahiyeti ve sınırları konusunda kendi aralarında da bir ayrılık söz konusuydu. Bu ayrılık her ikisi de Batıcı olan Celal Nuri ve Abdullah Cevdet'in arasında başlamıştı¹⁰⁶.

Abdullah Cevdet, Batı medeniyetinin tüm yönleriyle alınması ve tam anlamıyla batılılaşmaya çalışılması gerektiği fikri üzerinde durmuştu. O, mevcut toplumu fikrî bakımdan tamamen değiştirmeyi istiyor ve İslâm dininin, toplumu geriliğe mahkûm ettiğine inanmıştı. Dinin yavaş yavaş terk edilmesi düşüncesini taşıdığı halde batılılaşma konusunda amacına ulaşana kadar İslâm dininden yararlanmak gerektiğini

¹⁰⁴ B. Kodaman, “Tanzimat’tan Sonra ...”, 161; M. Akif Aydın, “Osmanlı Toplumunda Kadın ve Tanzimat Sonrası Gelişmeler”, *Sosyal Hayatta Kadın*, İstanbul 1996, 147; N. Göle, *Modern Mahremiyet*, 24.

¹⁰⁵ Bu dergi için bk. Nazım H. Polat, “İctihad”, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXI/446-448.

¹⁰⁶ Şükrü Hanioğlu, “Batıcılık”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, V, 1384-1386; Selahattin Hilav, “Düşünce Tarihi (1908-1980)”, *Türkiye Tarihi 4, Çağdaş Türkiye 1908-1980*, İstanbul 1995, 360.

de düşünmekteydi. Nitekim medenileşme konusunda “Bir ikinci medeniyet yoktur; medeniyet Avrupa medeniyetidir, bunu gülü ile diken ile istihlâs etmek mecburidir”¹⁰⁷ diyen Abdullah Cevdet’e göre batılılaşma taklit düzeyinde olmamalı, Avrupa medeniyeti gülü ve diken ile tamamen alınmalıydı. Batının sadece şimendiferlerini, yollarını, tayyarelerini alıp, kültürünü reddetmenin imkânı yoktu. Osmanlı toplumuna özgü geleneksel özellikler kendini geliştiremediğinden, bunlardan batılılaşma yolunda bir araç olarak bile yararlanmak mümkün değildi. O halde çağın gereğine uyan Avrupa kültürü tamamen alınmalıydı¹⁰⁸. Ancak Abdullah Cevdet’in bu radikal fikirleri, başını çektiği batıcılar arasında eleştiriyle karşılanmıştı. Eleştirenlerin başında Celal Nuri gelmekteydi. Celal Nuri, toplumsal değişikliği arzu etmesine rağmen, mevcut yapının tamamen değiştirilmesine karşı çıkmıştı. Batının Osmanlı toplumuyla hiç dost olmadığını ancak batılılaşmanın Batıya rağmen sürdürülmesi ve bunun için olumlu geleneksel yapı ile İslâm’ın toplumsal içeriğinden yararlanılması gerektiğini düşünmekteydi. Medeniyeti, teknik ve gerçek olmak üzere ikiye ayıran Celal Nuri¹⁰⁹, Avrupa’nın tekniği ve Türk toplumunun bünyesinde barındırdığı olumlu geleneksel değerleri içine alan yeni bir medeniyetin toplum için yararlı olacağına inanmaktaydı¹¹⁰. O’na göre batı, teknik uygarlığın zirvesine erişmiş, ancak gerçek uygarlığa ulaşamamıştı. Teknik uygarlık bir ülkeden diğerine aktarılabilirdi; fakat gerçek uygarlık için bu söz konusu olamazdı. Osmanlı Devleti bu ikisini birbirine karıştırmıştı. Sadece teknik olarak batıdan yararlanacağı yerde, İslâmlığın gerçekte üstün olduğu alanlarda da batıyı kopya etmeye çalışmakla, büyük bir hata işlemekteydi¹¹¹.

Şükrü Hanioğlu’na göre, bu fikir ayrılıkları doğrultusunda, Abdullah Cevdet ve yanında yer alanlar “Tam Batıcılar veya Radikal Batıcılar”, Celal Nuri ve aynı görüşte olanlar ise “Kısmî Batıcılar veya Ilımlı Batıcılar” olarak adlandırılmıştı. Batılılaşmanın mahiyeti ve sınırları konusunda ayrılığa düşen batıcılar, temelde arzuladıkları değişim, hedefler ve eğitim yoluyla hayatla mücadele edebilecek, dinî sınırlamaları aşabilecek

¹⁰⁷ Bernard Lewis, *Modern Türkiye’nin Doğuşu*, Ankara 1993, 235’ten naklen,.

¹⁰⁸ Şükrü Hanioğlu, *Bir Siyasal Düşünür Olarak Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi*, İstanbul 1960, 139, 366-367; Ş. Hanioğlu, “Batıcılık”, 1386.

¹⁰⁹ Tarık Zafer Tunaya, “Amme Hukukumuz Bakımından İkinci Meşrutiyet’in Siyasî Tefekküründe ‘Garpçılık’ Cereyanı”, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, XIV, 1948, 594; Ş. Hanioğlu, *Bir Siyasal Düşünür Olarak ...*, 366.

¹¹⁰ Ş. Hanioğlu, “Batıcılık”, 1382-1388.

¹¹¹ T. Z. Tunaya, *Aynı yer*.

nesiller yetiştirilmesi konusunda birleşmişlerdi¹¹². Türkçülerin ‘Turan’ idealine karşı ‘İrfan’ idealini savunan Batıcıların, medenileşme yolunda öngördükleri tedbirler arasında tek kadınlı aile ve kadınların hürriyetlerine kavuşturulması da vardı¹¹³. Ancak, devrimin getirdiği özgürlük sayesinde kadınların toplumdaki durumu, peçe ve çarşaf sorunları, kadınların eğitimi ve toplumsal hayata katılmaları meselelerini açıkça tartışma konusu haline getiren batıcılar¹¹⁴, bu tartışmaları yaparken de birbirlerinden ayrılmışlardı. Geleneklerin kadını geriletliği konusunda birleşseler de, söz konusu İslâmiyet’in kadına bakışı olduğunda farklı görüşler ortaya atmışlardı¹¹⁵.

Kadının içinde bulunduğu durumun tek sorumlusunun dinî baskılar olduğuna inanan ve batılılaşma konusunda diğer batıcılara göre daha radikal olanlar, toplumsal geleneklerin ve dinin, medeniyetin önünde bir engel teşkil ettiğini, kadının bu dinî baskılardan ve gelenek zincirlerinden kurtulması gerektiğini savunmuşlardı. Onlara göre kadın özgürlüğü, kadınların insanlık mertebesine erişmesiyle olacaktı. Böylece, sadece kadın değil, toplum da medeniyet mertebesine erişecekti. Cinsiyet eşitliği modern ailenin oluşumu için gerekli olduğundan, bu fikrin benimsenmesi için kız ve erkek çocukları bu yönde yetiştirilmesi gerekmektedir¹¹⁶.

Radikal kanadın temsilcisi olan Abdullah Cevdet, kadının durumunu laik bir anlayışla ele almakta ve dine saldırmasa da, dinsel esaslara karşı gelmekteydi. Hem Kuran’ı hem de kadınları aç sloganı¹¹⁷ ile kadınların gelmesini istediği mevki ortaya koymaya çalışan Abdullah Cevdet, kadın hakları, feminizm gibi konuları yazılarında da işlemişti. O’na göre irsiyet yoluyla yozlaşma artmaktaydı. Gelecek nesilleri yetiştirecek olan annelerin eğitimi bu nedenle önemliydi. O, bu düşüncesini, *Firdevsî-i Tusî*’den yaptığı aktarımla şöyle dile getirmekteydi:

¹¹² Ş. Hanioglu, “Batıcılık”, 1386; Yasemin Tümer, “II. Meşrutiyet Dönemi Fikir ve Edebiyat Hayatında Kadın Eğitimi”, *Türklük Araştırmaları Dergisi*, 10, Eylül 2001, 58.

¹¹³ Kemal H. Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, İstanbul 1996, 43.

¹¹⁴ Niyazi Berkes, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, İstanbul 2003, 444.

¹¹⁵ Şefika Kurnaz, *II. Meşrutiyet Döneminde...*, 25.

¹¹⁶ N. Göle, *Modern Mahremiyet*, 25-28; N. Berkes, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, 444; Y. Tümer, “II. Meşrutiyet Dönemi Fikir ve Edebiyat ...”, 61.

¹¹⁷ Abdullah Cevdet, 1908’den önce *İctihad* dergisini Cenevre’de yayınladığı yıllarda Müslüman halkın kalkınması için Müslüman ve Avrupalı tanınmış kişiler arasında açtığı bir ankete, bir Fransız edebiyatçısının “Kur’anı kapa, kadınları aç” şeklinde verdiği cevabı, “Hem Kur’anı, hem kadınları aç” şekline sokarak slogan haline getirmiştir. N. Berkes, *Aynı yer*.

“Hizmetci ancak uşak doğurur. Baba ister peygamber olsun, ister hükümdar! Bundan ne demek istendiği tamamen vazıhtır. Bizler ma’nen babalarımızdan ziyade annelerimizin uzantısıyız...”¹¹⁸.

Kadının annelik görevi ve eğitiminin önemi üzerinde durduğu bir diğer yazısında ise şöyle demektedir:

“ Kadınlar ne riyaziyât-ı âliye, ne de teleskoplar ihya ve ihtirâ’ etmemişlerdir. Fakat kadınlar bunların cümlesinden daha büyük ve daha bülemler bir şey yapıyorlar: Cihanda en âlî ve en muazzam olan bir eser onların dizleri üzerinde vücud-pezîr oluyor: Fazilet-mend bir erkek, fazilet-mend bir kadın: Hanım kız iyi yetiştirilmiş ise, kendisine benzeyecek olan evladlar yetiştirir ve bu eser cihanın en büyük şehname-i ânârı olur.”¹¹⁹

Abdullah Cevdet *İçtihad*’ta yayınlanan “Pek Uyanık Bir Uyku” adlı yazısında ise kadınların durumunun düzeltilmesi ile ilgili hayallerini şöyle dile getirmişti:

“Padişahın bir tek zevcesi olacak, cariye istifraş etmeye hakkı olmayacaktır. Kadınlar diledikleri tarzda giyinecekler, yalnız israf etmeyeceklerdir. Polisler, softalar ve arabacı makulesi kimselerle, külhanbeyler kadınların giyinmelerine katiyen müdahale edemeyeceklerdir. Şeyhülislâm efendiler de çarşafılara dair beyannameler imlâ ve imza etmeyeceklerdir. Polisler kadınların işine, ancak ve ancak münasebetsiz ve âdâbı umumiyeyi muhîl ahvalde müdahale ve bu vazifelerini büyük bir nezaketle ifa edeceklerdir. Kadınlar vatanın en büyük velinimetini sayılarak kendilerine erkekler tarafından o yolda hürmet ve riayet gösterilecektir. Kadınlar ve genç kızlar, Müslüman ve Boşnak ve Çerkezler’de olduğu gibi, erkekten kaçmayacaklardır. Her erkek gözüyle gördüğü, tetkik ettiği, beğendiği ve seçtiği kızla evlenecektir. Görücülük âdetine nihayet verilecektir. Kızlar için diğer mekteplerden başka bir de Tıbbiye mektebi açılacaktır.”¹²⁰

¹¹⁸ Ş. Hanioglu, *Bir Siyasal Düşünür Olarak ...*, 173-174.

¹¹⁹ Abdullah Cevdet, “İcmâl-i Mukadderât-ı Nisa”, *İçtihad*, nr. 11, Mart 1909, 329- 330.

¹²⁰ Peyami Safa, *Türk İnkılâbına Bakışlar*, Ankara 1988, 33.

Yazdığı yazılarla kimi zaman kadının hukukunu, kimi zaman toplumdaki yerini, kimi zaman ise tesettürünü işleyen¹²¹ ve kadının içinde bulunduğu durumun ve geri kalmasının tek sorumlusu olarak dini ve dinî kuralları gösteren diğer bir yazar da Selâhaddin Âsım'dır. *Türk Kadınlığının Tereddidi yahut Karılaşmak* adlı eserinde, kadının içinde bulunduğu durumu yargılayan Selâhaddin Âsım, Türk kadınının uzun yıllardan beri dinî baskılardan dolayı ezildiğini ve kadınlığa dair niteliklerini yitirerek yozlaştığını ileri sürmüştü¹²². Kadının toplumda aşağılanması ve tahkir edilmesine karşı çıkan Âsım'a göre, bu durum Türklerin tarihine, örf ve adetlerine tamamıyla yabancıydı. Bu davranış şekli, Arapların cahiliye döneminde kız çocuklarını kendilerine bir zillet ve hakaret olarak kabul eden, kadın hakkındaki his ve düşüncelerini çoğunlukla bu fikir ve telkinlere dayandıran zihniyetten miras kalmıştır. Nitekim Arapların bu fikirleri İslâm'a da girmiş, o zamandan beri bu hale gelmiştir. Oysaki İslâm'dan önceki Türk varlığında ve Türk dünyasında kadın hiçbir zaman erkekten ayrı tutulmamış, ayrı düşünülmemiştir. Maddî ve manevî daima erkekle aynı seviyede kalmış, gerek ailede gerekse toplumda daima erkekle beraber yürümüş, beraber çalışmış, beraber yaşamıştı. Bunun için millî ve tarihî benliğimizi bu yabancılıktan kurtarmak, Türk fazilet ve terbiyesini yeniden tesis etmek için şarttı¹²³.

Toplum içerisinde kadına bakış açısını da ele alan Selâhaddin Âsım, evde ailelerin, okullarda öğretmenlerin, sokaklarda bütün halkın hatta edebiyatçıların erkek çocuklarına “kadın gibi olma!” diye telkinde bulunmalarını eleştirmişti. Çalışmayan, evde oturan, savaşa gitmeyen, sefahat peşinde koşan korkakları kadına benzeten ve kadınları böyle haksız bir şekilde aşağılayan, âciz, zayıf ve düşkün gösteren zihniyete şiddetle karşı çıkmıştı. Bu kişileri cahil veya vicdansız olarak değerlendirmiştir. Savaşan milletlerin, vatani ile beraber kadını, anası için de savaştığını, vatani gibi kadınlığı da kurtarmak için kendini feda edip öldüğünü söyleyerek, vatan ile kadını eş tutmuştu¹²⁴.

¹²¹ Selâhaddin Âsım, “Hukuk-ı Nisvan”, *Mehasin*, nr. 10, 1 Eylül 1325, 702-704; “Kadının Mevki-i İctimâisi”, *Mehasin*, nr. 11, 1 Teşrinievvel 1325, 794-798.

¹²² Ş. Kurnaz, *II. Meşrutiyet Döneminde ...*, 24- 25; B. Caporal, *Kemalizmde ve Kemalizm Sonrasında ...*, 88.

¹²³ Selâhaddin Âsım, “Kadın Gibi!”, *İçtihad*, V, nr. 126, 15 Kanunısânî 1330, 455.

¹²⁴ Selâhaddin Âsım, “Kadın Gibi”, *İçtihad*, V, nr. 125, 1 Kânunısânî 1330, 436-437.

O, kadının hayata bir çocuk gibi görgüsüz, vukufsuz, tecrübesiz alıştırılmasından, maddî-manevî, ahlakî ve zihnî olarak bir çocuk gibi algılanmasından şikâyet etmekteydi. Kadınların şahsî, ailevî, içtimâî ve medenî her türlü vazife ve ihtiyaçlarına göre eğitilmeleri halinde, erkeklerden bile daha ciddi ve sağlam insan olacaklarına inanmaktaydı. Dolayısıyla toplumun kadınlar hakkında neler yaptığını, ne gibi terbiye verdiğini sorgulamıştı:

*“Acaba biz kadını vatan için, millet ve devlet için, tarih ve medeniyet için fedakârlık etmeye hazırlıyor muyuz? Kadını millet ve vatani sevmeye, içtimâî ve medenî hayatı sevmeye sevk ediyor ve bu mukaddes şeyleri ona sevdendiriyor muyuz? Kadınlarımız için yaptığımız, verdiğimiz terbiyemiz nedir ki onlardan böyle büyük hareket bekleyelim... Fakat biz kadınlarımıza ne yapıyoruz ve ne veriyoruz? Onların şahsî ve âilevî gerek içtimâî ve mâlî hayattan nasipleri münhasıran ayrılık gadr ve tahakküm. Vatandan, milletten uzak tutulmak, bir köle esirlik ve tâbi'liği, nihayet bir zevk ve şehvet eğlencesi değil midir? Yoksa hakikatte kadınlar, erkeklerden daha necip ve âlicenap, daha şefik ve fedakâr değil midir ki böyle haksız olarak kendilerine asla aid olmayan şeyler için misal tutuluyor.”*¹²⁵

Kadın ve erkeğin hukuken eşit olması gerektiğini ileri süren¹²⁶ Âsım, ıslahata önce aileden başlanması gerektiğine de inanmaktaydı. Toplumların değişimini gerçekleştiren en önemli unsur olarak kadını görmekteydi. Dolayısıyla kadın iyi eğitilmediği müddetçe, maddî ve manevî çevrenin değişmeyeceğini düşünmekteydi. Ayrıca kadınların, çocukların eğitimcisi olmaları nedeniyle de çok iyi eğitilmesi, eğitilen kadının ise, kız veya erkek bütün çocukları birbirlerinin haklarına saygı duyacak şekilde yetiştirmesi gerektiğine inanmaktaydı¹²⁷.

Kadının içinde bulunduğu durumu, sosyal sebeplere bağlayan Selâhaddin Âsım, fiziksel olarak beyin fonksiyonları muntazam olan bir kız çocuğunun, erkekler

¹²⁵ Selâhaddin Âsım, “Kadın Gibi”, *İctihad*, nr. 125, 437-438.

¹²⁶ Selâhaddin Âsım, “Hukuk-ı Nisvan”, 702.

¹²⁷ Leylâ Kaplan, *Cemiyetlerde ve Siyasî Teşkilâtlarda Türk Kadını (1908-1960)*, 17.

kadar ilmî ve fennî bir eğitim aldığı takdirde, onun kadar başarılı olabileceğini savunmuştu¹²⁸.

Yine batıcılardan Tüccarzâde İbrahim Hilmi ise, Avrupalılaşmak için kadının lâıyk olduğu yere getirilmesi gerektiğini düşünmüştü. Ona göre, kadınların kadir ve kıymetini düşüren, kadınlığa saygısızlık gösteren bir toplumun aile hayatında, samimi ve sıcak bir sevgi, derin ve gönülden bir saygı yer almazdı. Kadın özgürlüğü denilince hemen serbestliğin akla gelmesini, Batı’da kadınların nasıl çalıştıklarını, faaliyetlere ve bütün çalışmalara nasıl katıldıkları ve nasıl eğitildiklerinin düşünülmemesini eleştirmişti. İbrahim Hilmi, ailede Avrupalılaşmayı, toplumsal hayatta kadına özel bir yer vermek olarak tanımlar ve bunun için kadının eğitilmiş olması gerektiğini vurgulamıştı:

*“Fakat bu yeri yalnızca erkekler kadına vermez. Kadınlar, eğitimle, bilgilenme ile ve genel çalışma ortamlarına katılmakla kazanacaklardır. Kadınlarımızın aile hayatında bir yer kazanmaları açık-saçık gezmeleri demek değildir... Kuzeyde ve Anglo-Saksonlar’da olduğu gibi kadınlar eğitim ve öğretimle, bilgilenme ile ahlak ve meziyete sahip olmalıdırlar. Dinî eğitime, kadınlıklarına ve ahlaklarına tamamen sahip bulunmalı, iffet ve namuslarının görüntüsü, yüzlerini örten peçeleri değil, kişilikleri, terbiyeleri ve asillikleri olmalıdır. Kızlarımız ancak bu şekilde eğitim ve öğretim gördükten sonra, Avrupa üniversitelerinde öğretimlerini tamamlayıp bütün dünyada seyahat edebilirler.”*¹²⁹

Radikallere göre batılılaşma konusunda daha ılımlı olan Batıcılar ise, kadını İslâmî kaideler çerçevesinde ele alırken, onların eğitimi konusunda daha çok, annelik görevi ve aile içindeki yeri üzerinde durmuşlardı. Kadına siyasî, iktisadî ve teknik eğitim vermeyi zamansız ve gereksiz bulan ılımlılar, kadının içinde bulunduğu durumun tek nedeninin İslâm dininin yanlış yorumlanması ve uygulanması olduğunu

¹²⁸ Selâhaddin Âsım, “Kadının İçtimaî Hakimiyeti”, *Genç Kalemler*, nr. 10 (1327/1911), 171.

¹²⁹ Tüccarzâde İbrahim Hilmi, *Avrupalılaşmak*, Haz. Osman Kafadar – Faruk Öztürk, Ankara 1997, 77, 84, 93-94.

savunmuşlardı. Kendisine yapılan haksızlığa boyun eğmelerinden dolayı kadınları da eleştirmişlerdi¹³⁰.

İlimli kanadın temsilcisi Celal Nuri, kadınlar hakkındaki fikirlerini gerek makaleleri ve gerekse *Kadınlarımız* adıyla kaleme aldığı eseriyle açıkça ortaya koymuştu. Onun kızların eğitimi hakkındaki görüşleri temelde diğer batıcılardan farklı olmamakla birlikte oldukça önemlidir. O, İslâmiyet'in kadınlara, Hıristiyan Batı'nın kadına verdikleriyle kıyaslanmayacak ölçüde geniş haklar verdiği düşüncesindeydi. Ancak kadınların bu hale gelmesinin sebebini İslâm dinin yanlış anlaşılmasından doğan yanlış uygulamalara bağlamaktaydı¹³¹.

Kadınların içinde bulunduğu durumu ve bu durumun düzeltilmesi için yapılan mücadeleyi “kadın meselesi” olarak adlandıran Celal Nuri'ye göre bir kadın inkılâbı başlamıştı. Ancak buna karşın Osmanlı hükümetinin bir kadın siyaseti yoktu. Oysaki “kadın meselesi” adalar meselesinden daha önemsiz değildi ve bu meselesinin çözümünde hükümetin büyük rolü olmalıydı. Çünkü gerekli kanunların çıkması hükümetin elindeydi. Ayrıca, kadın meselesinin sükûnetle çözülmesinde en önemli araç kadın eğitimidir. Bunun için de çok iyi düşünülmüş ve güzel tertip edilmiş bir programa ihtiyaç vardı. Bu program, *Kanun-ı Esasi* gibi olmalıydı. Kadınlar iyi yetiştirilmeliydi ki onlar da toplumu yetiştirebilsin. O'na göre, devletlerin milletlere, milletlerin ailelere, ailelerin de kadınlara dayandığı toplumsal bir zincirde, kadın olgunlaşmadıkça aile, aile olgunlaşmadıkça millet, millet ilerlemedikçe de devlet kurtuluşa eremezdi¹³².

Verilen eğitim, yüzeysel ve yapmacık olduğundan kızların ve kadınların bir kısmının iyi düşünemediğini, olayları iyi göremediğini, iyi muhakeme edemediğini ve hayret edilecek bir cesaretle ortaya atıldığını düşünmekteydi. Bu nedenle kadının eğitiminin oldukça önemli olduğu görüşündeydi. Kadının eğitimi, kadının olgunlaşmasıyla paralel olmalıydı. Serbest hayatı anlatan edebî eserler kadınlarımıza zarar vermektedir. Kadın her eline geçeni okur, fakat her şeyi hazmedemez. Böyle

¹³⁰ Y. Tümer, “II. Meşrutiyet Dönemi Fikir ve Edebiyat ...”, 61.

¹³¹ Ş. Kurnaz, *II. Meşrutiyet Döneminde ...*, 25.

¹³² Celal Nuri, “Kadın Siyâsetimiz”, *Hürriyet-i Fikriye*, 7, 20 Mart 1330, 10-12. Yazarın buradaki “Adalar Meselesi” ifadesi, Balkan Savaşı'nda Yunan işgaliyle karşı karşıya kalan Batı Anadolu adalarıdır.

kadınlarımız ne Frenkleşebilir ne de Türklüklerini muhafaza edebilirdi. Bu gibi kadınlar sıkılacak ve fırsat bulur bulmaz rezalete başlayacaktı¹³³. Celal Nuri, kadın eğitimi meselesini yalnız kadın meselesi değil Türklük hatta Müslümanlık meselesi olarak da görmekteydi. Türklüğün de Müslümanlığın da istikbalinin buna bağlı bulunduğunu iddia etmişti. Ona göre kadının eğitimi meselesi sadece okulla sınırlı değildi. Okul eğitimi sorunu, bir dereceye kadar halledilebilirdi. Hâlbuki ev, aile, cemiyet terbiyesi ayrı ayrı konulardır. Bunlar ise en zor olanıydı¹³⁴.

Ahmed Cevad ise, tıpkı kendisiyle aynı çizgide yer alan Celal Nuri gibi İslâm dininin kadınlara geniş haklar verdiğini ancak Bizans ve İran'ın etkisiyle bu hakların kadınlara tanınmadığını düşünmekteydi. Kaleme aldığı *Bizde Kadın* adlı eseriyle bu meseleyi ayrıntılı şekilde ele almıştır. Ona göre asıl mesele; kadınlara iyi bir sosyal vazife vermek, onu erkekle aynı eğitimi almış, erkeğin saygı ve sevgi duyduğu bir insan haline getirmektir. Kadınlar da tıpkı erkekler gibi okumak, tahsil görmekle sorumluydu. Fakat bu imkân onlara verilmemişti. Kızlar için açılmış okulların sayısı ve orada verilen bilgiler de yeterli değildi¹³⁵. Ancak eğitilen kadın mutlu olamayacaktı. Çünkü eğitimsiz kadın, kendisinin sahip olabileceği hakları bilmeyecek ve bunları talep etmeyecek, durumuna razı olacaktı. Oysaki eğitim görmüş bir kadın, duygularını, ihtiyaçlarını, sosyal vazifelerini ve hukukunu iyi bilecek ve bunları bildiği nispette onlara uyulmasını isteyecekti. İşte bu isteklerinin gerçekleşmediğini gördüğünde de yaşamı mutsuz bir hal alacaktı. Bu yüzden kadın eğitilmeli, kendisine layık olduğu haklar verilmeliydi¹³⁶.

Rıza Tevfik de, İslâm dininin kadınların yükselmesini engellemediğine inanmaktaydı. Bilakis İslâm'ın kadına bahşettiği hakların Hristiyan kadınlardan daha fazla olduğunu dile getiren Rıza Tevfik, Osmanlı kadının durumunun “ *bir medenî adamı me'yûs ve bir hamiyetli ve akıllı Müslüman'ı dilhûn edecek derecede fena ve sefîl*” olduğunu söylemekteydi. O'na göre bunun sebebi eğitimsizlik ve iktisâdî sefaletti. Bilgisiz, eğitimsiz, parasız ve himayesiz bir kadın hakkını bilemeyecek ve arayamayacaktı. Bilse bile, ekonomik olarak bağlandığı eşinden bunu alamayacaktı.

¹³³ Celal Nuri, *Kadınlarımız*, İstanbul 1331, 124, 176-178.

¹³⁴ *Aynı eser*, 125-126.

¹³⁵ Ahmed Cevad, *Bizde Kadın*. hz. Hayrûnisa Kâni, Tarih ve Toplum Eki, İstanbul 1988, 29-32.

¹³⁶ *Aynı eser*, 9.

Bunun da dinle alakası yoktu. Dinî kurallara uyulması halinde kadının hak ettiği seviyeye geleceğine inanmaktaydı¹³⁷. Kadının eğitimi konusuna, genel eğitim sorunu çerçevesinden bakan Rıza Tevfik, kadının eğitimini tüm toplumun eğitimi için arzu etmekte ve bu konuda şöyle demektedir:

“Kadın meselesi şüphesiz terbiye-i umûmiye meselesinden teşa’ub etmiştir; nitekim o da milletimizi ve memleketimizi felâket-i izmihlâle karşı sıyânet ve himâyet etmek endişesinden doğmuştur.” “Memleketimizi muhafaza edebilmek, milletimizi sefâlet-i maddîye ve ma’nevîyeden ve binâenaleyh girîve-i izmihlâlden kurtarabilmek ile olur. Bunun için de bir terbiye-i mahsusa lâzımdır. İnsanın ilk muhiti ana kucağıdır, sonra aile ocağıdır; ondan sonra cemiyetidir. O halde ailemizin nısfını teşkil eden kadınlarımız, bu terbiyeden mahrum kalırsa, bizim maddî ve manevî muhitimiz değişmemiş olur. Biz bu hal ile diğer milletlere rekabet edemeyiz. Kendimizi kurtaramayız. Vücûd-ı milletimizin yarısı meflûc kalır.”¹³⁸.

B. İslâmcılar

Toplumda meydana gelen gelişmelerin şeriata uygun olup olmadığını araştırmayı bir görev sayan İslâmcılık akımı, sistemli ve derli toplu bir fikir hareketi olarak II. Meşrutiyet’ten sonra kendini göstermişti. İslâmcılar, Batılılara benzemek yolunda her şeyin feda edilmesini, toplumun asıl kimliğinden ve geleneklerinden uzaklaşıp, kendi özüne yabancılaşmasını eleştirmişti. Onların bütün amaçları, Batı taklitçiliği yüzünden çökmeye başlayan Osmanlı Devleti ve toplumunun yeniden ihyası ve kalkınmasını sağlamaktı. Batı medeniyetinin taklit edilmesiyle sosyal yaşamın değişeceğini düşünen İslâmcılar, toplumun dinî gelenekler üzerine kurulu temelini sarsılacağını, ancak şeriata bağlı kalınarak toplumun ahlakî varlığının korunacağını ileri sürmüşlerdi. Tam Batıcıları, toplumdaki bütün değerleri tahrip etmeye çalışmakla, ılımlı Batıcıları ise geleneksel değerlerden yararlanabilme çabaları içinde kendi kendilerine yeni değerler ve din yaratmaya çalışmakla suçlamışlardı. İslâmcılar, toplumsal çöküşün diğer sebebini ise cehalet ve atalete bağlamışlardı. Onlara göre, Batı taklitçiliği ve cahillik yüzünden sarsılan toplumda, İslâm kaidelerine riayetsizlik yüzünden mutlaka

¹³⁷ Rıza Tevfik, “Kadın Meselesi Etrafında”, *İçtihad*, nr. 94, 20 Şubat 1329, 2099-2100.

¹³⁸ Aynı makale, 2098.

ahlakî bir gerileme olacaktı. Zaten İslâm devletlerindeki gerilik, İslâm'ın fikir ve inanç sisteminden değil, Müslümanların İslâmiyet'ten uzaklaştırılmasından kaynaklanmaktaydı¹³⁹.

İslâmcılar Batılılaşmak için iki kural ortaya koymaktaydılar. Birincisi taklitten kaçınmak, ikincisi Batı'dan alınanları toplumun ihtiyaçlarına göre uygulamaktı. Onlara göre elbette ki, İslâm'ın yükselmesi için Batı'ya ihtiyaç vardı. Ancak bu ihtiyaçların ne olduğu, nelerin alınması, nelerin alınmaması gerektiği tespit edilmeliydi. Siyasî, hukukî ve toplumsal gelenek ve eğitim gibi konularda Batı'ya ihtiyaç yoktu, bu alanlarda İslâmî düşünce hâkim olmalıydı. Hatta Batı bu konuda geride bile kalmaktaydı. Fakat Batı'nın üstünlüğü bilim, teknik ve ticaretteydi. Bunların alınmasında bir mahzur yoktu. İslâmiyet buna engel değildi. Ancak bunlara Doğu-İslâm medeniyetinden de bir şeyler katılmalıydı¹⁴⁰.

Çeşitli fikir akımlarını içinde bulunduran II. Meşrutiyet ortamında doğal olarak İslâmcılar, Türkçülük, Batıcılık, Adem-i Merkeziyetçilik ve Sosyalizm akımlarıyla karşılıklı etkileşim içinde olmuşlardır. Batı'ya yöneliş konusunda, zemin İslâm kalmak şartıyla reform yapılabileceğini savunan 'ılımlılar' ve kurtuluşu tamamen İslâm dinine yönelmekte ve bir milliyet fikri gözetmeden ümmet oluşturmakta bulan 'radikaller' şeklinde ayrılımlar vardı. Hatta fikir akımları arasında kıyaslamalar yapıldığında, Batı'dan sadece ilmin, fennin ve tekniğin alınması konusunda Batıcı düşünceye yaklaşan İslâmcı-Batıcılar veya milliyetçiliğin İslâmiyet'e aykırı olmadığı görüşünde olan İslâmcı-Türkçüler gibi gruplaşmalar da görülmekteydi. Karşılıklı etkileşim sayesinde buna benzer gruplaşmalar, Batıcılar arasında, ılımlılar olarak tabir ettiğimiz Batıcı-İslâmcılar, Türkçüler arasında ise Türkçü-İslâmcılar şeklinde kendini göstermişti¹⁴¹.

Radikal batıcıların, kadının dinî baskılar yüzünden toplumda gerilediğini iddia etmeleri üzerine İslâmcılar savunmaya geçmişti. Kadınların milletlerin ilerlemelerinde en büyük etkiye sahip oldukları ve İslâm dünyasındaki gerilemenin Müslüman kadınlardan kaynaklandığı şeklindeki görüşleri reddetmişlerdi. İslâmcılar kadının ilim

¹³⁹ Tarık Zafer Tunaya, *İslâmcılık Cereyanı I*, İstanbul 1998, 19-21, 30.

¹⁴⁰ T. Z. Tunaya, *Aynı eser*, 88-93; B. Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, , 234.

¹⁴¹ T. Z. Tunaya, *İslâmcılık Cereyanı I*, 88-91, 95-106; Tarık Zafer Tunaya, *İslâmcılık Akımı*, basım yeri yok 1991, 245-246.

öğrenmesinin dine aykırı olmadığını savunurken, kadınları, çalışma hayatına sokmak için değil, sağlıklı ve dindar nesiller yetiştirmek üzere iyi bir anne ve eş olabilmesi için eğitmekten yana olmuşlardı¹⁴².

İslâmcı akımın ılımlılarından olan Mehmed Akif, Kasım Emin'in *Tahrîrû'l-Mer'e*¹⁴³ adlı eserini reddetmek amacıyla 1908 yılında Mısırlı din âlimi Ferid Vecdi tarafından kaleme alınan *Müslüman Kadını* isimli kitabını tercüme ederek¹⁴⁴, tefrikalar halinde *Sırat-ı Müstakim* dergisinde yayınlamıştır. Mehmed Akif'in Ferid Vecdi'nin bu eserini tercüme etmesi ve bu tercümenin İslamcıların yayın organı olan *Sırat-ı Müstakim* dergisinde yayınlanması, O'nun kitabın yazarı ile aynı görüşe sahip olduğunun bir kanıtı sayılabilir. Ferid Vecdi, peygamberimizin ilmin kadın erkek herkese farz olduğu şeklindeki hadisine uygun hareket ederek, kadınların durumunun düzeltilmesi için en doğru ve en sağlam yolun tespit edilmesi gerektiğine inanmaktaydı. O'na göre; en doğru eğitim şekli, hangi kavimden olursa olsun –ister dinsiz ister bize muhalif - hemen alınmalıydı. Ancak alınacak şeyler, iyice incelenmeden kabul edilmemeliydi. Bunun için batı kadınlarını örnek vermişti. Çünkü batıdaki kadınların durumunun düzeltilmesi için izlenen yol başlarına büyük felaketler açmıştı. Nitekim Batı da bu sistemin zararlı olduğunu itiraf etmekteydi. Ferid Vecdi, bu sistem içinde kızlara verilen eğitimin, onların meslek sahibi olmalarına yönelik olduğundan batılı kızların her türlü ilmi öğrendikleri halde en basit ev işlerini bile bilmediklerine dikkat çekmişti. Dolayısıyla kadın konusunda batının taklit edilmemesi gerektiğini

¹⁴² Y. Tümer, “II. Meşrutiyet Dönemi Fikir ve Edebiyat ...”, 61.

¹⁴³ *Hürriyet-i Nisvân* adıyla tercüme edilen bu esere göre, bir milletin kadınlarının sayısı, o milletin nüfusunun yarısını oluşturduğundan, kadınların cahil kalması nüfusun yarısından istifade edilmesini engeller. Bir kadının, eşi fakir ise ona yardım etmek, zengin ise ev için yapılan harcamaları iyi idare etmek ve eşinin sırtındaki yükü hafifletmek ve eğer kadın zengin ise kendi malını mülkünü iyi idare etmek için tahsil ve terbiye görmesi zaruridir. Bir kadın eğitilmezse evini iyi idare edemez. Bir erkek ilköğretimde ne derece eğitim alıyorsa, bir kadın da aynı derecede, yeteneklerini keşfedebileceği ve onunla meşgul olabileceği bir eğitim almalıdır. Tarih, astronomi ve tabiat ilimlerini vb. memleketin durumlarını okuyan bir kadın, cahil kadının kabul edebileceği her türlü kötü düşünce ve davranışı reddeder. Aslında eğitim her insanın hayatını idame ettirmesi için zaruridir. Maddî ve manevî mutluluğu arayan insanlar için tahsil bir idealdir. Çünkü insanları en aşağı mevkilerden en şerefli makamlara yükselten yine tahsildir. Kadınlar da erkekler gibi insan olduğuna göre, tıpkı erkekler gibi eğitilmelidir (Kasım Emin, *Hürriyet-i Nisvân*, Dersaadet 1331, 27-39).

¹⁴⁴ Ferid Vecdi'nin kaleme alınıp, Mehmet Akif tarafından *Müslüman Kadını* adıyla tercüme edilen bu eser, Zerrin Ediz tarafından yanlışlıkla Kasım Emin'e ait gösterilmiştir (bk. Z. Ediz, *Kadınların Tarihine...*, 95- 96).

savunmuştu¹⁴⁵. Mehmed Akif işte bu fikirleri tefrikalar halinde yayınlamıştı. O, Ferid Vecdi'yle aynı görüşteydi. Nitekim kadınların yalnızca ev işleriyle ilgilenmeleri gerektiğini yine İslâmcı kanadın yayın organı olan *Sebilürreşad* dergisinde yazdığı yazılarda da belirtmişti¹⁴⁶.

İslâmcı akımın en radikal ismi olan Şeyhülislâm Musa Kâzım Efendi de Mehmet Akif gibi kadının eğitilmesini sadece iyi bir eş ve anne olabilmesi için gerekli görmekteydi. O'na göre; kadın sadece dünyaya çocuk getirmek ve bu çocuğun terbiyesiyle meşgul olmak suretiyle gelecek nesilleri yetiştirmek için yaratılmıştı. Kadının ev dışında çalışmasına karşı çıkan Musa Kâzım Efendi'ye göre, eğer kadınlar ev dışındaki işlerle uğraşırlarsa yaradılış gereği kendilerine verilen bu kutsal görevi ihmal edeceklerdi. Bu da insanlık nesli tükenmesine sebep olacaktı¹⁴⁷. Bununla birlikte elbette ki kadınlar eğitilmeliydi. Eğer bir erkek asıl vazifelerini yerine getirdikten sonra dinlenmek ve boş vakitlerini geçirmek için konferanslara, konserlere gidebiliyorsa aynı şekilde bunları kadının da yapmasında bir mahzur yoktu. Nitekim bu konuda şöyle demektedir¹⁴⁸:

“Anlar da kendilerine mahsus bir edeb, bir terbiye dairesinde kendilerine mahsus mesirelere gidebilirler. Kendilerinden cemiyetler teşkil ederek konferanslar, konserler verebilirler. Şer’iatimiz bu gibi şeylere asla mani’ olmaz. Kezâlik kadınlar mesture olmakla müesser-i medeniyeden mahrum olmazlar. Ulûm ve maarifile tezyîn-i zât ü sıfat ederler. Çünkü beşikten lahde kadar tahsîl-i ulûmu emreden şer’iat-ı Muhammediye kadınları bu emirden istisnâ etmemiştir. Tahsîl-i ulûmu ricâl ve nisâyâ farz kılmuştur.”

Musa Kâzım Efendi, kadınların eğitilmesi gereğini yine şöyle vurgulamıştı:

¹⁴⁵ Mehmed Âkif, “Müslüman Kadını”, *Sırât-ı Müstakim*, nr. 18, 30 Zilkade 1326, 385.

¹⁴⁶ B. Caporal, *Kemalizmde ve Kemalizm Sonrasında ...*, 83.

¹⁴⁷ Musa Kâzım, “Hürriyet - Müsâvât”, *Sırât-ı Müstakim*, nr. 2, 7 Şaban 1326, 22. Ayrıca bk. Mehmet Çelik, *II. Meşrutiyet Devrinde Çıkan İslâmcı Dergilerin Tematik İncelemesi (1908-1914)*, İstanbul 1998, İ. Ü. Sos. Bil. Enst. Yeni Türk Edebiyatı Bilim Dalı basılmamış doktora tezi, 187-188.

¹⁴⁸ Musa Kâzım, “Hürriyet - Müsâvât”, *Sırât-ı Müstakim*, nr. 3, 14 Şaban 1326, 36.

“*Tahsil-i ulûm kadınlara da lâzımdır. Çünkü cahil bir kadın gerek umûr-ı beytiyeyi mihver-i lâyıkinda ve gerek terbiye-i evlâdı usul-i meşrua ve kavâid-i hıfzıssıhha dairesinde ifâyâ muktedir değildir.*”¹⁴⁹

Musa Kâzım Efendi devamla eğitimin nasıl olabileceği konusunda da fikirlerini öne sürmüştü. Kadının asıl görevi çocuk dünyaya getirip, onların terbiyesiyle ve ev işleriyle ilgilenmek olduğuna göre, bu görevlerini hakkıyla yerine getirebilmesi için ibtidaî, rüşdî ve idadî seviyesinde eğitim almaları yeterliydi. Her ne kadar eğitimde bir sınır olamayacağını düşünse de kızların yükseköğrenime devam etmelerini gereksiz bulmaktaydı. ‘Herkes yüksek öğrenime kalkışırsa, zanaata kimse rağbet etmez’ düşüncesiyle yükseköğrenimin bütün erkekler için bile gerekli olmadığını düşünmekteydi. Ayrıca kadının daha ileri gidip, Darülfünuna devam ederek, mühendis, mimar vs. olmaya çalışırsa ev ve analık vazifesini suiistimal edip, insaniyete ihanet etmiş olacağını beyan etmekteydi. Ancak isterlerse evlendikten sonra da mümkün olduğu ölçüde evinde ilim tahsil edebileceğini de vurgulamıştı¹⁵⁰.

C. Türkçüler

Türlere Osmanlılık dışında ulusal bir kimlik vermeye çalışan Türkçüler, gelecekteki ideal toplumu, geçmişteki Türk yaşamında aramakta ve Osmanlı öncesi Türk tarihini, geleneklerini incelemekteydiler. Amaçları, Türklüğü ve İslâmlığı kurtarmak için Osmanlı Devleti içindeki Türklerde ulusal bilinci uyandırmak, dünyada bulunan bütün Türkleri birleştirmektir¹⁵¹. Onlara göre, Türk medeniyetinin geleceği, geçmişinden aldığı kuvvetle doğacak ve yaşayacaktı. Kurulacak olan millî sistem, Avrupa’dan değil, geçmişteki Türk yaşantısından alınmalıydı. Nitekim Türk milletini kurtaracak olan modernizm değil, kendi ecdadının medeniyetiydi. Prensiplerin millî olması şartıyla Batı’dan modern teknolojinin alınmasında bir mahzur yoktu¹⁵².

Balkan Savaşı’ndan sonra, Türkçülük artık sadece kültürel bir akım olmaktan çıkmış, siyasî boyutu olan bir hareket haline gelmişti. Resmî bir ideoloji haline gelen

¹⁴⁹ Aynı yer.

¹⁵⁰ Aynı yer.

¹⁵¹ Şükrü Hanioglu, “Türkçülük”, *Tanzimat’tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, V, 1398; N. Göle, *Modern Mahremiyet*, 25.

¹⁵² Hasan Ferit Cansever, *Türkçülük Nedir?*, İstanbul 1959, 45.

Türkçülük, diğer düşünce akımlarıyla ciddi bir tartışmaya girmiş, milliyet fikri ciddi bir şekilde eleştirilmişti¹⁵³. Bunların başında İslâmcılar gelmekteydi. Nitekim İslâmcılara göre, milliyet fikri İslâm dinine aykırıydı ve Müslümanlar arasına ayrılık ve anarşiyi sokmaktaydı. Müslümanların hepsi kardeşti ve bu “dava-yı kavmiyet” fikri İmparatorluk içindeki çeşitli unsurların da milliyetçilik davasına sarılmasını sağlayarak, parçalanmaya yol açabilirdi. Pekâlâ, hem Türkçü hem de İslâmcı olunabilirdi¹⁵⁴.

İslâmiyet'ten önce Türk kadınının erkeklerle eşit olduğu ve feminizmin eski Türklerde var olduğunu iddia eden Türkçüler, kültürlü, milliyetçi, Müslüman ve modern kadını, toplumun vazgeçilmez bir unsuru olarak görmüşlerdi. Onlar, eğitimde kız ve erkeklere eşit fırsatlar verilmesinden yanaydı. Kadınların eğitimi, aile hayatının yanı sıra sosyal hayata da girebilmesi için gerekli görürlerken, yabancı mürebbiyeler elinde yetişen kızların topluma yabancılaşmalarını ve bu yüzden de mutsuz olmalarını örnek göstererek, verilecek eğitimin kendi toplumlarıyla ters düşürmeyecek şekilde olmasına dikkat çekmişlerdi. İslâmcıların dini gerekçe göstererek kadınları eğitimden mahrum bırakmalarını eleştirerek onları kendi silahlarıyla ‘İslâmla’ vurmaya çalışmışlardı. Hz. Peygamber zamanında döneminin birçok erkeğinden daha bilgili olan Hz. Aişe ve Hz. Fatıma’yı örnek göstererek, ilmin ayet ve hadislerle kadın erkek ayırımı gözetmeksizin herkese emredildiğine vurgu yapmışlar, böylece İslâmcılara İslâmî gerekçeler sunmuşlardı. Çocuklarını eğitmekle yükümlü annelerin cahil olmaları durumunda bu sorumluluklarını yerine getiremeyeceğini, ispat etmek için gayret sarf etmişlerdi¹⁵⁵.

Türkçülük akımının en önemli temsilcilerinden olan Ziya Gökalp, kadın konusunda en ciddî ve yapıcı analizi yapan fikir adamıdır. Birinci Dünya savaşının yol açtığı kriz ve ahlakî çözülme, onu aile ve kadın sorunu üzerine eğilmeye sevk etmişti. O, halkın ilerleyebilmesi için Türk kadınının toplumdaki yerine yönelik bir devrim yapılması gerektiğine inanmaktaydı¹⁵⁶. Gerek *Türk Töresi* gerek *Türkçülüğün Esasları* adlı eserinde, eski Türk toplumunda kadının yerini inceleyen Gökalp’ın kadın

¹⁵³ Ş. Hanioglu, “Türkçülük”, 1398.

¹⁵⁴ Tarık Zafer Tunaya, *İslâmcılık Cereyanı I*, İstanbul 1998, 98-106; Ş. Hanioglu, “Türkçülük”, 1398-99.

¹⁵⁵ Ş. Kurnaz, *II. Meşrutiyet Döneminde ...*, 31, 38, 41.

¹⁵⁶ Uriel Heyd, *Türk Ulusçuluğunun Temelleri*, çev. Kadir Günay, Ankara 2002, 91.

hakkındaki fikirlerini eserlerinin yanı sıra çeşitli makalelerinde, şiirlerinde ve Malta’da sürgündeyken kızlarına gönderdiği mektuplarında görmek mümkündür.

İslâmiyet’ten önceki Türk toplumunda kadının yerini inceleyen Ziya Gökalp’a göre, eski Türk hayatında demokrasi ile feminizm başlıca iki esastı. Eski Türkler kadına önem veriyor, erkeklerle aynı haklar tanıyordu. Nitekim kadın siyasî, hukukî, askerî her türlü alanda eşinin yanında yer alabiliyor, doğrudan doğruya hükümdar, kale muhafızı, vali ve sefir olabiliyordu. Bunun sebebi ise eski Türklerin dini olan Şamanizm’de kadının kutsî bir güce sahip olmasıydı. Dolayısıyla Türkçülük akımı, beraberinde feminizm fikrini de doğurmuştu. Türkçülere göre kadının durumunun düzeltilebilmesi için eski Türk medeniyetine geri dönülmesi gerekmektedir. Oysaki kadının eski mevkiini kaybetmesinin, esarete düşmesinin asıl sebebi, İran ve Yunan medeniyetlerinin Türk medeniyetine kötü etkisiydi. Bunun için eski Türk adetleri ve yaşayışları hatırlanmalı, yeniden diriltilmeli, kadın yeniden özgürleştirilmeliydi. Türkçülüğün asıl gayesi buydu¹⁵⁷. Kaldı ki feminizm, demokratiğin neticesiydi. Feminizm, kadınlığın hukuk itibarıyla erkekle eşit olmasını istemesinden ibaretti. Bu hukuk, aile hukuku, meslekî ve vatanî hukuklardı. Kadının bu hakları elde edebilmesi için fikren ve ahlâken hazırlıklı olması gerekmektedir. Gökalp’a göre, bu hazırlık eğitim yoluyla olacağından, aslında feminizm bir hukuk meselesi değil, eşit eğitim meselesiydi¹⁵⁸. Dolayısıyla özgürlüğün, üç önemli sorunun çözülmesiyle gerçekleşeceğini savunmaktaydı. Bunlar; 1- Kadınların toplumsal hayata, özellikle ekonomik hayata ve serbest mesleklere katılması sorunu, 2- Erkek ve kadına sağlanan eğitim fırsatlarında eşitliğin sağlanması sorunu, 3- Evlenme, boşanma ve miras hukukunda kadınlara eşitlik sağlayacak adalet reformu sorunu. Bu sorunların halledilmesi için de ekonomik, eğitsel ve hukuksal reformların gerçekleşmesi gerekliliğine inanmaktaydı¹⁵⁹.

Kadının toplumun kalkınmasındaki görevleri üzerinde duran Ziya Gökalp, bunun sonucu olarak hararetle kadının eğitilmesinden yana olmuştu. “*Terbiye bir*

¹⁵⁷ Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, İstanbul 1955, 106-110; Ş. Kurnaz, *Cumhuriyet Öncesinde ...*, 102; Emel Doğramacı, *Türkiye’de Kadının Dünyası ve Bugünü*, Ankara 1992, 69-70; Tezer Taşkıran, *Cumhuriyet’in 50. Yılında Türk Kadın Hakları*, Ankara 1973, 56; Müjgân Cumbur, “Ziya Gökalp ve Kadın”, *Türk Kültürü*, III, 36 (Ekim 1965), 959-961; N. Göle, *Modern Mahremiyet*, 34-36.

¹⁵⁸ S. Uğurcan, *Türk Romanında...*, 32.

¹⁵⁹ N. Berkes, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, 448; Z. Ediz, *Kadınların Tarihine ...*, 96.

cemiyette, yetişmiş neslin henüz yetişmeye başlayan nesle fikirlerini ve hislerini vermesi demektir”¹⁶⁰ diyerek eğitim hakkındaki görüşünü ortaya koyan Gökâlp’a göre, kadının toplumdaki mevkii çok önemliydi. Çünkü bir irfanın halka geçerek millî bir kültür niteliğini kazanması ancak kadınlar sayesinde gerçekleşecekti. Bir kavmin kadınları nasıl düşünürse, erkekleri de o şekilde düşünecekti. Üst tabakanın zihnî düşünceleri, kadınlar tarafından temsil edilmedikçe, halk arasında da yayılamazdı¹⁶¹. Kadınların eğitilmesi gerektiğini Malta’da sürgündeyken eşi ve kızlarına gönderdiği mektuplarında da dile getirmişti. Kızlarına hitaben yazdığı mektuplarda sürekli okula gitmelerini veya bir öğretmenden ders almalarını öğütleyen Ziya Gökâlp, bu mektupların cevabında derse başladıklarını öğrenince çok memnun olmuş ve 5 Ağustos 1919 tarihinde kızına Mondros’tan gönderdiği mektubunda şöyle yazmıştı:

*“Tahsile büyük bir hevesle sarılmanızı istiyorum. İnsanı insan eden ilim ve ahlaktır. Bu iki şeyi kazanmaya çalışmalı! Felaketler insanı ahlakça yükselmeye sevk ederse büyük nimetler yerine geçer. Büyük adamları yetiştiren hep felaketlerdir. Şimdi de büyük ruhlu kızların yetişeceği bir devirdir. Siz de bu felaketten istifade ederek yüksek ruhlu olmaya çalışmalısınız. Bunun için yegâne bir yol vardır ki tahsildir...”*¹⁶²

Kendisi yanlarında olmadığı için kızlarının iyi eğitim göremeyeceklerinden korkan Gökâlp, aynı tarihlerde eşine gönderdiği mektuplarda da çocuklarının eğitime başlamalarını istediğini belirtmişti. Çocukların cemiyet halinin okul olduğunu, yüzlerce çocuğun burada beraber duyup, beraber düşündüğünü, anladığını, gelecek için ortak duygular ve fikirler hayal ettiklerini söyleyerek, çocuklarının özellikle okula gitmeleri gerekliliği üzerinde durmuştu¹⁶³. Yine kızları Seniha, Hürriyet ve Türkan Hanımlara hitaben 6 Kasım 1919 tarihinde Polverista’dan gönderdiği mektubunda, kızlarının Fransızca veya İngilizceyi öğrenmeleri gerektiğini yazmıştı. Çünkü bu dillerden birini bilmeyenlerin ne edebiyatta, ne ilimde ne de başka bir alanda ilerleyemeyeceğini düşünmekteydi. Medeniyeti, ilim, fen ve sanayide ileri düzeyde olan Avrupa’dan almak

¹⁶⁰ Hikmet Yıldırım Celkan, *Ziya Gökâlp’in Eğitim Sosyolojisi*, İstanbul 1990, 50.

¹⁶¹ Ziya Gökâlp, “Âile Ahlâkı III Konak”, *Yeni Mecmua*, 1, nr. 14, 11 Teşrinievvel 1917, 261.

¹⁶² Fevziye Abdullah Tansel, *Ziya Gökâlp Külliyyatı II, Limni ve Malta Mektupları*, Ankara 1965, 18-19.

¹⁶³ *Aynı eser*, 20, 76.

gerektiği için her Türk'ün Avrupa dillerinden en az birini bilmesinin şart olduğunu, bunun yanı sıra el işlerini de öğrenmelerini kızlarına mektuplarında öğütlemişti¹⁶⁴.

11 Ağustos 1919 tarihinde kızlarına gönderdiği mektubunda; *“Bugün Türklerin en ziyâde mefkûreli olacakları zamandır. Sizin için başka bir mefkûre daha vardır ki kadınların ilim, ahlak ve hukukça yükselmesine çalışmaktır...”* diyerek onların bu uğurda mücadele etmelerini istemişti. *“Peki, yeni hayat ne zaman başlayacak? Ne zaman ki, kadınlar da erkekler kadar tahsil görerek cemiyetin idaresindeki rollerini icraya başlarsa”*¹⁶⁵ sözleriyle kadın ve erkeklerin eşit bir şekilde eğitiminden yana olduğunu bir kez daha vurgularken, kadın-erkek eşitliğini yine kızı Seniha Hanım'a gönderdiği mektupta da dile getirmişti:

*“Ben evvelden de erkek evlâdım yok diye hiç de müteessif değildim. Çünkü kız evlâtla erkek evlât arasında fark gören eski kafalı babalardan değilim. İlk düşünmeğe başladığım günden beri, kadınla erkeğin müsaviliğini, kız evlâtla erkek evlâdın aynı derecede aile ocağını devam ettirdiğini kabul etmiştim. Bu fikrimi başkalarına kabul ettirmek için oldukça yazılar da yazdım, fakat doğrusu bu felâkete düştüğüm zaman, senin bir aile reisi olarak, bîkes bıraktığım ailemin istirahatı için bir erkek evlâtın daha iyi bir surette çalışabileceğini memul etmiyordum. Çünkü henüz çocuktun, tahsilin de nâkısı. Benim kadınlığa verdiğim kıymetin haklı olduğunu bu hareketin bir kat daha isbat etti... Ben kadınların istidatça erkeklere müsavî olduğunu, hukukça da müsavi olması lâzım geldiğini dilimin döndüğü ve kalemimin yazabildiği kadar anlatmaya çalıştım. Senin gibi kahraman kızlar bu hakikati isbat ediyorlar.”*¹⁶⁶

Kadınların görevinin sadece çocuk yetiştirmek değil, erkekleri ve hatta tüm toplumu yetiştirmek olduğuna inanan Ziya Gökalp, ailenin ve dolayısıyla toplumun yükselmesi için kadının eğitiminin şart olduğunu düşünmekteydi. Bu fikirlerini yine mektuplarında şöyle dile getirmektedir:

“Kadınları erkeklere müsâvi yapan bu asır, kadınların da bu meziyetlere erkekler kadar ve belki daha ziyade mâlik olmasını istiyor. Amerika'da erkekler yalnız sanayi ve

¹⁶⁴ Aynı eser, 79.

¹⁶⁵ U. Heyd, *Türk Ulusçuluğunun Temelleri*, 92.

¹⁶⁶ Müjgân Cumbur, *Türk Kadını İçin*, Ankara 1997, 103.

*ticaretle meşgul olduğu için ilim, edebiyat, felsefe ve bedîî sanatlar kadınlara ait hünerler sırasına geçmiştir. Eskiden kızların terbiyesi onları ev işlerine alıştırmaktı fakat bugün kızlarda yüksek tahsil de isteniyor. Onlar için Darülfünunlar, âli mektepler açıldı. Kadınların vazifesi yalnız çocukları terbiye etmek değildir. Milleti terbiye etmek, erkekleri doğru yola sevk etmek de onların vazifesidir...”*¹⁶⁷

*“Aile cemiyetin en küçüğü fakat en canlısıdır. Aile cemiyeti, millî cemiyetin temelidir. Aile ne kadar kuvvetli olursa millet de o kadar kudretli olur. Aileyi kadın yapar. O halde millet de kadının bir eseridir. Bizde kadınlar iyi tahsil göremedikleri için aile yükselemiyor. Aile yükselemeyince millet de geri kalıyor. O halde terakkinin başı kadın terbiyesidir, kızların iyi yetiştirilmesidir. Bütün ıslahat, her şeyden evvel kız mekteplerinden başlamalıdır. Kızların iyi terbiye edilmesi, bir milleti yeniden ihya edebilir. Çünkü iyi kadın, iyi aileyi vücuda getirir. İyi aileden de iyi millet doğar...”*¹⁶⁸

Türkçülük akımının içinde kadın haklarını şiddetle savunanlardan biri de Halide Edip’tir. Gerek eserlerinde, gerekse yazılarında ve konferanslarında toplumun ana meselelerinden olan kadının eğitimi, eşitliği ve hürriyeti konularını işleyen Halide Edip, II. Meşrutiyet dönemi fikir ve eğitim hayatında çok etkili ve önemli bir şahsiyettir. Tıpkı Ziya Gökalp gibi, kültürlü, milliyetçi, Müslüman ve modern kadını, ailenin vazgeçilmez bir unsuru olarak görmekteydi¹⁶⁹.

Pek çok kez *Tanin*’de yazdığı yazılarda kadınların durumuna ve eğitimi meselesine değinmişti. Bu yazılardan birinde erkeklerin kadınlara verdiği değerden bahsederken; “*Kadınlar erkeklerin kendilerine verdiği mevki’-i ehemmiyetten yukarı çıkamazlar. Kendilerine hürmet edilen, itimad gösterilen kadınlar doğru, pâk ve yüksek oldukları gibi tahkîr edilen istihfâf edilen, alçaltılan kadınlar da hilekâr, yalancı, bayağı olurlar.*”¹⁷⁰ diyerek, kadınların nasıl olması isteniyorsa onlara öyle davranılması gerektiğinin altını çizmişti. Sürekli olarak yazılarında kızların eğitiminden bahseden Halide Edip, *Tanin*’de yer alan “Beşiği Sallayan El Dünyaya Hükmeder” başlıklı

¹⁶⁷ 24 Mayıs 1920 tarihinde kızı Seniha Hanım’a Polverista’dan gönderdiği mektup. F. Tansel, *Limni ve Malta Mektupları*, 322.

¹⁶⁸ Kızı Seniha’ya Polverista’dan gönderdiği, 19 Ağustos 1920 tarihli mektup. *Limni ve Malta Mektupları*, 415.

¹⁶⁹ B. Kodaman, “Tanzimat’tan Sonra ...”, 165.

¹⁷⁰ Halide Salih, “Barbaros Hayreddinin Haleflerine”, *Tanin*, nr. 37, 10 Şaban 1326/24 Ağustos 1324, 2.

makalesinde yine bu fikri işlemiş, verilen eğitimin mürebbiyeler tarafından verilen, köksüz, esassız ve sathî bir eğitim olmaması gerektiğini vurgulayarak, kadınlar için iyi programlanmış okullar açılmasının uygun olacağını belirtmişti¹⁷¹. Bir başka yazısında ise kadınların isteklerini şöyle özetlemişti: “*Taarruzdan masuniyet ve zevc-i müstakbellerinin, kardeşlerinin, oğullarının bihakkın arkadaşı, küfvü ve mürebbisi olabilecek bir tahsil.*”¹⁷² Aynı yazıda, eğitimde görülen ilerlemelerden, yeniliklerden kadınların yoksun olmasından yakınmaktaydı. Kadınlara, kendi meselelerini kendilerinin çözmesi için harekete geçmelerini tavsiye etmişti. Nitekim kadınların faaliyetleri çoğalmış, kadınlar artık kendilerine mahsus gazeteler çıkarmaya başlamıştı. Hatta kadın meselesinde onların yanında mücadele eden erkekler bile vardı.

Halide Edip Türk kadınına model olarak, XX. yüzyılda faydalı, hayırsever, medenî ve sosyal hayatta değişiklik göstermiş olan Amerikan ve İngiliz kadınına görmekteydi. Nitekim XX. yüzyılda Amerikan kadınları eğitim bakımından büyük ilerlemeye sahip olmuş, idadîyi bitirenler, üniversitelere girmeye başlamıştı. Amerika’daki kadın öğretmen sayısı erkeklerin üç katıydı. Kadın sosyal ve çalışma hayatına girmiş, hayır cemiyetleri kurarak sosyal meselelerle meşgul olmuştu¹⁷³. İşte Halide Edip’in arzuladığı Türk kadını tipi de buydu.

Halide Edip, kızlar için ibtidâî ve rüşdî seviyesindeki okulların yok denecek kadar az olmasını, kız okulu denilince akla sadece kız okullarına öğretmen yetiştiren Darülmuallimât’ın gelmesini eleştirmişti. Üstelik O’na göre Darülmuallimât da eleştirilecek bir haldeydi. Çünkü bu okul öğretmenlik vasfını taşıyan kadınlar yetiştirememektedir. Bunun sebebi ise idadî seviyesinde açılan bu okulun ancak rüşdiye düzeyinde eğitim vermesiydi. Okul iyi idare edilememekte, öğrenciler iyi ahlak sahibi olamamaktaydı. Öğrencileri, kıyafetleri en mutaassıp Müslüman’ı bile memnun edecek kadar kapalı olmasına rağmen hal, tavır ve hareketleriyle en hoppa ‘frenke’ benzemektedir. Halide Edip, Beyoğlu’ndaki İngiliz okuluna giden İngiliz kızlarıyla

¹⁷¹ S. Uğurcan, *Türk Romanında...*, 36-37. Halide Edip, iyi programlanmış okullar olarak, Amerikan ve İngiliz modeli okulları tarif etmiştir.

¹⁷² Halide Salih, “Kadınlar İçin”, *Tanin*, nr. 103, 19 Şevvâl 1326 / 31 Teşrinievvel 1324, 2.

¹⁷³ “Yirminci Asırda Kadınlar”, *Mektep Müzesi*, nr. 1-3, 1 Mayıs -1 Haziran 1329’dan aktaran S. Uğurcan, *Türk Romanında...*, 42.

aralarında bir kıyaslama yaparak, onların bile daha ciddi ve ağırbaşlı olduğunu iddia etmekteydi.

Bir kadın olarak kadın meselesinin halledilmesi için çalışan ve tüm yaşamında bunun mücadelesini veren Halide Edip, sadece bu konuda yazıp çizmekle kalmamış, eğitim meselesi üzerinde önemle durmuştu. Ahlakı ve yaşam tarzıyla örnek olup, iyi nesiller yetiştirecek olan Darülmuaallimât'ta istenilen düzeyde eğitim verilebilmesi için bir proje hazırlayarak sunmuştu. Bu projede Darülmuaallimât'ı dört rüşdî, dört idadî olmak üzere sekiz sınıf şeklinde yeniden yapılandırmıştı. Bu yapılanmada Üsküdar Amerikan Kolejini örnek almıştı. Ona göre, kız okulları havadar ve merkezî yerlerde kurulmalıydı. Okulda oda sayısından çok bu odaların genişliği ve havadar olup olmadığı önemliydi. Ayrıca okulda, kütüphane, kimya laboratuvarı, yemekhane, öğretmen odası, jimnastik salonu bulunmalı, okulun müdiresi Amerikalı olmalıydı. Okulda eğitim dili Türkçe olmakla beraber İngilizce dersi mecburi olmalı, mümkünse bazı dersler İngilizce okutulmalıydı¹⁷⁴.

Okuma- yazma, çocuk bakımı, ev idaresi, yabancı dil kursları açarak¹⁷⁵ kadınların eğitimine hizmet eden Halide Edip'e göre eğitim aslında karma olmalıydı. Karma eğitimin öğrencilerin çalışma şevkini arttırdığını ve kız ve erkek arasında medenî bir ilişki tarzı yerleştireceğinden böyle bir eğitimin medenileşme yolunu açtığını düşünmekteydi. Bu fikirlerini, fahrî müfettiş sıfatıyla İstanbul'daki vakıf ve kız okulları hakkında yazdığı raporlarda dile getirmişti¹⁷⁶.

¹⁷⁴ Halide Salih, "Darülmuaallimât", *Tanin*, nr. 56, 29 Şaban 1326/ 12 Eylül 1324, 4-6. Ayrıca bk. İnci Enginün, *Halide Edib'in Eserlerinde Doğu-Batı Meselesi*, İstanbul 1978, 402-408; Cemil Öztürk, *Atatürk Devri Öğretmen Yetiştirme Politikası*, Ankara 1996, 16.

¹⁷⁵ Mustafa Ergün, *İkinci Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri (1908-1914)*, Ankara 1996, 149; Ş. Kurnaz, *Cumhuriyet Öncesinde ...*, 106; B. Caporal, *Kemalizmde ve Kemalizm Sonrasında ...*, 150.

¹⁷⁶ Halide Edip, "1332 Senesi Vakıf Mekteplerinin Senelik Raporu I", *Türk Yurdu*, 11, 2, 28.12. 1916, 3161-3165; "1332 Senesi Vakıf Mekteplerinin Senelik Raporu II", *Türk Yurdu*, 11, 3, 12.11. 1916, 3179-3184.

II. EĞİTİMCİLERE GÖRE KADIN EĞİTİMİ

Her konunun rahatça tartışıldığı bu ortamda kadının toplumdaki meseleleri eğitimciler tarafından da ele alınmıştı. Onlar kadının sosyal hayatı ve hakları konusundaki fikirlerini Türkçü söylemlerle ifade ederken hareket noktası olarak kadın eğitimi seçmişlerdi.

İkinci Meşrutiyet Dönemi'nde eserleri ve uygulamalarıyla eğitime katkıda bulunan Ethem Nejat¹⁷⁷ (1882-1921), kadının eğitimi meselesini bir eğitimci olarak ele almış ve bu yolda önemli görüşler arz etmişti. O da kadının toplumdaki konumunu, özellikle kadının eğitimi değerlendirirken eski Türk yaşayış ve adetlerinden örnekler vermişti. Kadının içinde bulunduğu durumdan dinin sorumlu olduğunu söyleyenlere cevabı şu olmuştu:

“... İslâmiyet kadınla erkeğin aynı seviyede talim ve tahsilini, ilmin Çin’de bile olsa gidip tahsil eylesini emrediyordu. Filhakika ilk İslâmiyet devirlerinde kadınlardan büyük âlimler yetişmişler, hatta ulemâ-yı nisvân erkeklere mahsus dersler de açmışlardır. Bu yolda İslâm kadınları miyanında birçok Türk hanımı da vardı.

*İslâmlar ve Türkler zamanın ve münasebet ve temasta bulundukları akvâmın tesir ve tağyiriyle bir zaman sonra kadınlara başka nazarla bakmışlar; evâmir-i diniye imiş gibi bir şekle sokarak erkekle kadının hayatını, hayatındaki müşareketini birbirinden ayırmışlar; kadınlar erkeklere ders vermedikleri gibi erkeklerin kadınlara ders verebilmesini takyîd ve tahdîd etmişler; kızların tahsiline ehemmiyet vermeyip kapalı ve bina içerilerine sakin ve sessiz büyütmelerini i'tiyâd eylemişler; buna muhalif hareket edenleri tel'in eylemişler; binaenaleyh kızlara dinî ma'lumâtta fazla bir şey öğrenmeyi ayıb ve lüzumsuz add eylemişlerdir.”*¹⁷⁸

¹⁷⁷ Manastır, Bursa, İzmir öğretmen okullarında müdürlük ve çeşitli illerde Maarif Müdürlüğü, Beden Eğitimi ve Pedagoji öğretmenliği yapmıştır. İttihat ve Terakki kâtib-i umûmîsi Celal Bey'e verdiğini belirttiği raporda, mevcut öğretmenlerin iyileştirilmesi, ilköğretimde memur yetiştirmek yerine, halkın bilgi ve düşünce düzeyini yükseltmeye, millî duygu, insanlık ve sorumluluk duygusu aşımaya önem vermişti. Ayrıca beden eğitimi, tarım öğretimi, çocuk bahçeleri, yatılı okullar ve halk okulları açılmasını önermişti. Cavit Binbaşoğlu, *Türkiye’de Eğitim Bilimleri Tarihi*, İstanbul 1995, 88; Cemil Öztürk, *Atatürk Devri Öğretmen Yetiştirme Politikası*, Ankara 1996, 126.

¹⁷⁸ Edhem Nejad, “Türkiye’de Kız Mektepleri ve Terbiyesi”, *Türk Kadını*, nr. 10, 26 Eylül 1334, 151.

Ethem Nejat, kadının eğitilmiş olmasını iki sebepten istemekteydi. O'na göre, milletlerin yükselmesi, kadınlarından başlar. Kadınları iyi eğitilmeyen bir milletin, bir ırkın çocukları, kadınları iyi eğitilen bir milletin çocukları kadar kolay ve iyi eğitilemezdi. Annelerin eğitimi, eğitimin temeli ve esasıydı. Çocukların gerek okul öncesi ve gerek okul sonrası eğitimiyle meşgul olacak olan anneydi. Ancak bizim kadınlarımız, eğitimsiz oldukları için, çocuğunun vücudunu ve zekâsını geliştirmekten acizdi. Bütün bunlar kadınların eğitimi gerekliliğini kılıyordu¹⁷⁹. Kadının eğitimi gerektiren ikinci sebep ise; iyi eş ve anne olması içindi. Bir kızın Amerika'yı, Avusturya'yı iyi tanınması, matematik bilmesi, şiirler okuması, Fransızca, Almanca konuşması, resim yapması, müzik makamlarını bilmesi o kadar önemli değildi. Önemli olan, çocuğunu giydirmesini, beslemesini, büyütmesini bilmesi, evinin gelir ve giderini bilerek o şekilde evini idare edebilmesi, eşini memnun etmesi ve çalışkan, müteşebbis evlatlar yetiştirebilmesiydi¹⁸⁰.

*“Milletler çalışkan, daima dinç, daima genç, müteşebbis, cesur adamlara malik olmak için iyi validelere, validelik bilir, terbiye görmüş validelere muhtaçtır. Terakkiye ilk adımı atan memleketlerde teali ve ıslahat için tanzim edilen programın birinci maddesi, mutlaka kadınlar ve kadınların terbiye ve tahsili olmalıdır”*¹⁸¹ diyen Ethem Nejat'a göre bunun için mutlaka kız okullarının sayısı arttırılmalıydı. O, kızlara mahsus ibtidâi okullarının azlığını eleştirirken önemli bir konuya daha temas etmişti. Taşrada kızların, kendilerine ait okullarının olmayışından dolayı erkeklerin gittiği okullara devam etmek zorunda kaldığının ve sekiz yaşına gelen kız çocuğunun büyümüş kabul edilerek okuldan alındığının altını çizmişti. Bunun için her köyde olmasa bile büyük köylerde ve kasabalarda geleceğin annelerini yetiştirecek ibtidâi mekteplerin açılması gerektiğine inanıyordu. Ayrıca, bu okullarda görev yapacak kadın öğretmenlerin yetişmesi için de kız öğretmen okullarının sayısının arttırılarak, taşrada her vilayet merkezinde, hiç olmazsa büyük vilayetlerde Darümuallimâtlar açılmasını istiyordu. Darümuallimât mezunu kızların taşradaki kız okullarında öğretmenlik yapmaktan kaçınarak bu yüce görevden çabuk vazgeçmelerini, onlara meslek aşkının

¹⁷⁹ Edhem Nejad, “Neden Muallime Yetiştirilemiyor?”, *Sırat-ı Müstakim*, VI, nr. 155, 10 Ağustos 1327, 390-391.

¹⁸⁰ Edhem Nejad, “Kız Mektepleri”, *Sırat-ı Müstakim*, nr. 106, 7 Ramazan 1329/ 18 Ağustos 1327, 409.

¹⁸¹ aynı makale, 408.

aşılınmamasına ve maaşlarının düşük olmasına bağlıyordu. Çünkü geleceğini müreffeh gören ve fedakârlık hissiyle donatılmış, vatanının ihtiyaçlarını iyi bilen bir öğretmenin görevine dört elle sarılacağını düşünüyordu¹⁸².

İyi öğretmen yetiştirilememesi ve mevcut kız okulların programlarının yanlış düzenlenmesi sonucunda açılan bu okullardan istenilen yararın sağlanamadığını ileri sürmekteydi. Programdaki yanlışlık, erkek okullarının programından çok az farklı olmasından ileri gelmekteydi. Oysaki kız ve erkek okullarının programları farklı olmalıydı. Dolayısıyla bu okullardan mezun olan kızlar her ne kadar okuma yazma bilip, okuduğunu anlasa da iyi bir ev hanımı olamamakta, evini idare edememekte, çocuğunu iyi büyütememekteydi. Bu nedenle ders programları yeniden düzenlenmeliydi. O, bu eleştiriyi yaparken uygulanabilecek bir program önermeyi de ihmal etmemişti¹⁸³.

Kadın sorununu ciddi bir şekilde ele alan diğer bir eğitimci ise Necmeddin Sadak¹⁸⁴ (1890-1953)'tır. Eğitimsiliğinin yanı sıra gazeteci de olan Necmeddin Sadak, feminizm akımının, her milletin örf ve adetlerine bağlı kalarak değerlendirilmesi gerektiğini ve ilerlemenin geçmişten ayrı bir şekilde gerçekleşmeyeceğini düşünmekteydi. Ayrıca, feminizm iddialarının hepsini doğru kabul etmenin yanlış olduğunu ileri sürmüştü¹⁸⁵. Bununla birlikte kadınların da toplumun bir üyesi olduğuna ve erkeklerle aralarındaki sosyal farkların kaldırması zorunluluğuna inanmaktaydı. Bunun gerçekleşebilmesi için kadın ve erkek arasındaki ilişkilerin karşılıklı saygı esasına dayalı olması gerektiğini, bu saygının ise ancak zihniyet değişimiyle olabileceğini düşünmekteydi. Çözüm ise, bu fikrin erkek çocuklarına telkin edilmesi ve

¹⁸² Edhem Nejad, “Neden Muallime Yetiştirilemiyor?”, *Sırat-ı Müstakim*, VI, nr. 155, 10 Ağustos 1327, 390-391.

¹⁸³ Edhem Nejad, “Kız Mektepleri”, 408-409.

¹⁸⁴ Fransa’da Lion Üniversitesi Edebiyat Fakültesi’ni bitirdi. 1914 yılında yurda döndüğünde önce Telif ve Tercüme Bürosu üyeliğine, sonra da Darülfünun’da Ziya Gökalp’in kurduğu Sosyoloji bölümüne öğretim üyesi olarak atandı. Edebiyat Fakültesi’nde İctimâiyat derslerine girdi. 1918 yılında *Mekteplere Mahsus İlm-i Terbiye-i Etfal* adlı çeviri kitabı yayınlandı. C. Binbaşıoğlu, *Türkiye’de Eğitim Bilimleri Tarihi*, 103.

¹⁸⁵ Necmeddin Sadak, “Bizde Feminizm”, *Türk Kadını*, nr. 1, 23 Mayıs 1334, 2-4.

sekiz on yaşına kadar kız ve erkek çocukların bir arada eğitilmesi¹⁸⁶. Böylece belli bir yaşa kadar karma eğitimden yana bir tutum sergilemişti.

O, Maarif Nezareti'nin kadınlığın geleceği ile doğrudan alakalı olan kızların eğitimiyle ilgilenmediğini düşünmekteydi. Kız okullarında, ihtiyar bir müdür tayini ile gelişmiş güzel bir program okutulmasından başka bir amaç gözetilmediğine inanmaktaydı¹⁸⁷. Yabancı kız okullarının programlarının alacele tercüme edilip, bunlara dikiş, yemek gibi dersler ekleyerek hata yapıldığının altını çizirken, kızlara verilecek eğitimin ihtiyaçlarla ve yaşadığı çevreyle uyumlu bir halde olması gerektiğini savunmuştu¹⁸⁸. Mevcut sistemde, kızlara ahlakî, bedenî hisler veren birtakım bilgilerden başka ruhî ve zihnî beceriler kazandıran okul, aile ve çevre terbiyesi ile kadınların sosyal yaşantıları arasında zıtlıklar olduğunu ileri sürmüştü. Çünkü kızların birçoğu, ecnebi okullarda yatılı olarak aile ve çevre terbiyesinden uzak, gayrı millî bir eğitim almakta, bunun sonuçları da ağır olmaktaydı. Bu duygu ve fikirlerle hayata atılan genç kızlar yaşadığı çevreyle ters düşmekte ve mücadele etmekte, bu mücadele sonunda millî değerleri zayıf olanlar çevrelerini terk etmekte, millî hisleri ağır basanlar ise intihar etmekteydi. Bunun için bu zıtlıklar ortadan kaldırılmalı, eğitim millîleştirilmeliydi¹⁸⁹.

Verilen eğitimi bütün manasıyla sahte bulan Necmeddin Sadak, bu okullarda yetişen kızların düşündükleri en son şeyin annelik ve aile saadeti olduğunu vurgulayarak, bunun ailelerde yarattığı rahatsızlığı dile getirmişti. Çünkü aileler okullarda kızlarının ahlaklarının bozulduğunu iddia etmekteydi¹⁹⁰. Kızların eğitiminde iyi anne olabilmeleri amacı gözetilirken, onlara annelik görevlerini öğretecek çocuk sağlığı ve eğitimi gibi derslerin olmadığına dikkat çekmişti¹⁹¹. Toplumu derinden sarsan ve nüfusun gelişiminde olumsuz etkisi olan çocuk ölümlerinin belki de en önemli

¹⁸⁶ Necmeddin Sadak, "Genç Kızların Terbiyesi", *Yeni Mecmua*, nr. 1, 12 Temmuz 1917, 16.

¹⁸⁷ Necmeddin Sadak, "Harp ve Maarif", *Yeni Mecmua*, nr. 54, 25 Temmuz 1918, 36-37.

¹⁸⁸ Necmeddin Sadak, "Kızlarımızın Terbiyesi", *Türk Kadını*, nr. 6, 1 Ağustos 1334, 82-83.

¹⁸⁹ Necmeddin Sadak, "Genç Kızların Terbiyesi", 15.

¹⁹⁰ Necmeddin Sadak, "Kızlarımızın Terbiyesi", 82-83.

¹⁹¹ Necmeddin Sadak, "Genç Kızların Terbiyesi", 16.

sebeplerinden birinin, çocuk sağlığından, hastalıklarından haberi olmayan bilinçsiz, eğitimsiz anneler olduğunu ileri sürmekteydi¹⁹².

Necmeddin Sadak, kadının eğitimini iyi bir eş, anne olmalarının yanı sıra, sosyal hayata katılabilmesi ve geçimini temin edebileceği bir meslek sahibi olabilmesi için de gerekli görmekteydi¹⁹³. Bunun ancak kızların bir konuda uzman olabilecek şekilde eğitilmesiyle olabileceğini savunmaktaydı. Yerine getirilmesi gereken en önemli görev, kızlara herhangi bir uzmanlık için gerekli olan genel kültür eğitimi vermek, onları eş ve anne olarak yetiştirmenin yanı sıra ileride herhangi bir mesleğe girmesini temin edecek bir eğitim imkânı sunmaktır. Böylece kadınlar doğal ve gerçek görevlerini yerine getirmekle beraber gerektiğinde toplum içinde çeşitli görevler de alabileceklerdi. Böyle bir eğitim almayan kadınların herhangi bir mesleğe girip çalışmalarının topluma bir faydası yoktur. Kadınların çalışma hayatına girmesini desteklemekle birlikte bunun yavaş yavaş olması gerektiğini de düşünmekteydi. Çünkü mevcut bir düzen vardı ve bu düzen birden bire bozulamazdı. Toplumsal yaşam kadın ile erkek arasında genel bir ayırım yapmış, evlilik ve aile bu ayırımı ortaya koymuştu. Kadının eş ve annelik görevi, onun toplumsal yaşamda erkekle eşit bir şekilde iş bölümü yapmasını şimdilik engellemekteydi. Kadının bu görevlerini birden bire terk etmesi halinde ahlakî bir anarşi çıkacağını ve ailenin bozulacağını düşünmekteydi¹⁹⁴. Çünkü bir mesleğe girerek tamamen aile içindeki görevlerin dışında yaşama arzusu kadınların âtil kalmasından daha tehlikeliydi. Bunun için bu fitrî vazife duygusunun çok kuvvetli olması lazımdı. Türk kadınlığının ilerlemesi, Türk ailesinin ilerlemesinden ayrı tutulamazdı¹⁹⁵.

Necmeddin Sadak kadınlığın yükselmesiyle birlikte artık yavaş yavaş bütün eğitim kurumlarının ve bütün ihtisas okullarının kadınlara da açılacağına ancak medenî sahadaki bu ilerlemenin mutlaka, milletin manevî duygu ve kültürüne bağlı kalacağına inanmaktaydı¹⁹⁶.

¹⁹² Necmeddin Sadak, “Büyük Bir Tehlike: Çocuk Vefatı”, *Yeni Mecmua*, nr. 11, 20 Eylül 1917, 206-208.

¹⁹³ Necmeddin Sadak, “Genç Kızların Terbiyesi”, 16.

¹⁹⁴ Necmeddin Sadak, “Kadınlığın Terakki Yolları”, *Türk Kadını*, nr. 4, 4 Temmuz 1334, 50-52.

¹⁹⁵ Necmeddin Sadak, “Bizde Feminizm”, 2-4.

¹⁹⁶ *Aynı yer*.

Ethem Nejat, kadının eğitimini, ilk olarak iyi annelerin yetişmesi için gerekli görürken, Necmeddin Sadık, bu gereksinime bir de kadınların meslek sahibi olup, toplumsal hayata katılabilmesini eklemiştir. Ancak, Tanzimat, Meşrutiyet ve Cumhuriyet gibi farklı dönem ve anlayışların yaşandığı ortamlarda bulunmuş olan Darülfünun eminlerinden İsmail Hakkı Baltacıoğlu (1886-1978) ise kadın meselesinde eğitimi, bu iki eğitimciden farklı bir şekilde, son aşama olarak ele almıştır. Ona göre, kadın meselesi hep kadının eğitimi bakımından değerlendirilmiş, kadınlarının geri kalışı onun eğitimsizliğine bağlanmıştı. Ona göre, her ne kadar bir milletin iktisadını, ziraatını, ticaretini, ahlakını ve kadınlarını yönlendiren unsur eğitimse de, bu bir amaç değil bir araç ve sonuçtur. Kadının eğitimi, toplumda kadının anlaşılmasına ve buna uygun usullerin tatbikine bağlıdır. Bir milletin kadınları geri ise, o memleketin yükselmesi için yapılacak iş, her şeyden önce onu eğitmek değil, toplumdaki yerini yükseltmektir. Bizde kadınları anlayan, bilen kafalar yetişmiş olsaydı, kadınlar çoktan ilerlerdi. Dolayısıyla, kadının sosyal hayattaki konumu belirlenmedikçe, mevkii yükseltilmedikçe, kadına verilecek eğitim bir işe yaramaz. Kadınlar peçe altında, sefil hayâsız, hürriyetsiz yaşadıkça, hiçbir zaman okullar önemli bir etkiye sahip olamaz. Sultani, İdadî, Darümuallimât gibi kız mektepleri memleketin fikir ve düşünce hayatına kuvvetle bağlıdır. Milliyetsiz, cemiyetsiz halledilebilecek hiçbir kadın meselesi ve okul meselesi yoktur¹⁹⁷. Bununla birlikte O da tıpkı Necmeddin Sadak gibi kadının ekonomik özgürlüğünü eline almasından yana bir tutum sergilemiştir. İsmail Hakkı'ya göre kadınların, doktorluk, Hilâl-i Ahmer bakıcılığı, kumaşçılık, terzilik, öğretmenlik gibi toplumda alacağı pek çok görevler vardır¹⁹⁸.

III. EDEBÎ ESERLERDE KADIN EĞİTİMİ

Edebiyatı bir eğitim aracı olarak değerlendiren ve özellikle Batı-Doğu tartışmalarındaki çelişkiyi temalaştırmak için kadını konu edinen Tanzimat dönemi yazarları gibi II. Meşrutiyet yazarları da eğitim temasını, çocuk eğitiminden genç kızların eğitimine, batılı eğitimden geleneksel eğitime kadar çok yönlü bir şekilde ele almışlardı. Özellikle dönemin tartışmalarına paralel olarak sosyal hayatta kadının

¹⁹⁷ İsmail Hakkı, "Hayât-ı İctimâiyede Kadın" *İzmir Konferansları*, İzmir 1331, 142-165.

¹⁹⁸ Aynı yer.

erkeklerle eşit haklar kazanması, eğitilmesi, iktisadî hayata girmesi, lehinde hukukî düzenlemelerin yapılması konusu roman ve şiirlerde oldukça işlenmişti.

Bir gazeteci ve toplumbilimci olarak, değişim sürecindeki Osmanlı toplumunu en iyi şekilde yansıtan Ahmed Midhat Efendi, romanlarında kadın eğitiminden kadın hak ve hürriyetlerine, kadının aile içindeki konumundan toplum içindeki konumuna kadar kadın meselelerine geniş yer vermişti. *Felsefe-i Zenan*, *Çengi* ve *Diplomalı Kız*'da olduğu gibi, meşrutiyetin ilk yıllarında yayınlanan *Jön Türk* (1910) adlı romanında da kadın eğitimi işlenmişti. Nitekim *Jön Türk*, o yıllarda adı duyulmaya başlayan feminizm üzerine kurulmuştu. Yazar burada Abdülhamid devrindeki sansür nedeniyle Türk okuyucularının haberdar olmadığı birçok batı fikir hareketlerinden biri olan feminizmden bahseder. İsim olarak, “mebhas-i nisvan” olarak tercüme ettiği bu fikri, kadınları mazlumiyetten kurtarıp insanî ve medenî haklarına lâyık kılmak şeklinde tanımlar¹⁹⁹. Bu romanda, karakterlerden Miralay Gazanfer Bey'in şahsında kadın eğitimi ile ilgili geleneksel değerler sorgulanmıştı. Miralay Gazanfer Bey, dönemin “talim-i benat gayretini” beğenmeyip, “dostuna name yazacak” iddialarını makul bulan biriydi. Genç kız ve kadınların okumasına karşıydı. Ancak bunun önemli bir ihtiyaç olduğunu, Plevne savunması sonucunda esir düştüğü sırada fark etmişti. Okuma yazması olmayan eşinin ihtiyaç duyduğunda bir mektupla halini anlatmaktan aciz oluşu, Gazanfer Bey'i derinden düşündürmüştü. Eşinin mektuplarını bir arzuhalciye yazdırıp, okutması yüzünden, her ikisinin de mahrem duygularını ifade edememesi onu üzmüş ve bunun için bir kızı olursa okutacağına dair Allah'a ahdetmişti. Bu sözünü unutmamak için de kızına Ahdiye adını koymuştu. Kızını okutmaya ömrü yetmeyen Gazanfer Bey'in vasiyeti gerçekleştirilmiş, ancak bu eğitim, mutaassıp ve gelenekçi eğitimden yana olan annesinin değer yargıları çerçevesinde verilmişti. Ahdiye'nin kütüphanesindeki kitaplar hep bu çizgideydi. Ancak O, zeki ve ileri görüşlü bir kız olduğu için, annesinden gizli komşu kızı Remziye'nin kütüphanesinden aldığı *Âsâr-ı Cedîde*'nin büyük bölümünü okuyarak eski ve yeniye birleştirme imkanı bulmuştu²⁰⁰.

¹⁹⁹ Orhan Okay, *Batı Medeniyeti Karşısında Ahmet Mithat Efendi*, Ankara 1975, 193.

²⁰⁰ Osman Gündüz, *Meşrutiyet Romanında Yapı ve Tema II*, İstanbul 1997, 534-535; Melike Türkdoğan, “Ahmet Mithat Efendi'nin Bakış Açısıyla Modernleşme Sürecinde Osmanlı Toplumunda Kadın Meseleleri”, *Dergâh*, Şubat 2002, 19-20.

Kadının toplumdaki aşağı durumu, eğitimi ve özellikle aile hayatı üzerinde duran romancılarımızdan bir diğeri de Hüseyin Rahmi (Gürpınar)dir. O, sosyal sorunların çözümünü kadınların eğitiminde bularak, kadınların içinde bulundukları şartları düzeltmek için mücadele etmesi gerektiği fikrini savunmuştu. Eserlerinde yarattığı kadın tipleri ve hikâyeleriyle, kadınların toplumda hak ettiği mevkie gelmesine hizmet etmişti. Kadınların sadece eğitilmelerinin yeterli olmadığını, onlara edindiği bilgi ve becerileri kullanabileceği fırsatlar verilmesi gerektiğini düşünmekteydi.

Eserlerinde özellikle aile üzerinde duran Hüseyin Rahmi, eski aile tipinin bütün zararlarını ortaya koyarak, menfaatten uzak, karşılıklı sevgiye, yaş ve eğitim eşitliğine dayanan yeni aile tipinden yana olmuştu. Böylece aile düzeninde, mutluluğunda yine kadının eğitiminin ne denli önemli olduğunu, bunun köhne geleneklere nasıl da darbe vurduğunu eserlerinde vurgulamıştı. Eğitimli kızların eş seçiminde söz sahibi olmak için nasıl mücadele verdikleri ve görücü usulü ile evlenmeye nasıl karşı çıktıkları, bazen bu mücadelenin nasıl hüsrarla bittiği yine romanlarında işlenen temalar arasındaydı. Nitekim yazar, kadınların eşlerini seçmesinde ve mutlu bir yuva kurmalarında eğitimin ne kadar önemli bir rol oynadığını *Dirilen İskelet*'te ele alırken, eğitim görmüş kızların kitaplardan kazandıkları tecrübe ve bilgilerini eşlerinin seçiminde kullanabileceklerini *Kuyruklu Yıldız Altında Bir İzdivaç* adlı romanında göstermeye çalışmıştı. Aynı tema *Tebessümü Elem* adlı eserinde de vardır. Romanın kahramanı olan Ragibe karakteriyle, modellerden fırlamış gibi şık ve zarif, piyano çalan, Fransızca konuşan, eğitimli, görücüye çıkmaya karşı koyan bir genç kız tipi çizmiştir. Bu eserde yazar, eğitimleri konusunda kadınlara da önemli sorumluluklar düştüğünü vurgulamıştır. O'na göre okumuş bir Türk kadını sadece içinde yaşadığı şartlardan yakınmamalı, bu şartları düzeltmek için aktif olarak mücadele etmeliydi. *Sevda Peşinde* adlı romanında ise Ayninur, eğitimli bir kızdır ve bir genci sevmektedir. Ancak ailesinin baskısıyla sevdiğinden ayrılıp, istemediği bir adamla zorla evlendirilmesi onun intihar etmesine yol açmıştır²⁰¹. *Metres* adlı eserinde ise, eğitimli bir adamla evlenen cahil bir kadının, kocası tarafından aldatılabileceği işlenerek, kadınların eğitimli olması gerekliliğinin altı

²⁰¹ E. Doğramacı, *Türkiye'de Kadının ...*, 46-52; Mediha Berkes, "Hüseyin Rahmi'nin Romanlarında Aile ve Kadın", Ankara Üniversitesi Dil,Tarih ve Coğrafya Fakültesi Dergisi, III, 3 (Mart-Nisan 1945), 21-28.

bir kez daha çizilmiştir. Birçok romanında iyi eğitim almış kadın tipi yaratan²⁰² Hüseyin Rahmi, eğitilmiş kadınların toplumda karşılaştığı problemlere de yer vermiştir. *İffet* adlı romanında eğitim görmüş bir kadının, eğitim ve kişilik yönünden kadına hiç değer vermeyen bir çevrede karşılaştığı güçlükleri ele almıştır. Burada işlenen tema ise verilen eğitimin mevcut şartlara uygun olması gerektiğiydi. Aksi takdirde kadın yaşadığı çevreyle uyumsuz hale gelecek, ya kendini toplumdan soyutlayacak, ya da toplumdan dışlanacak, dolayısıyla mutsuz olacaktı. *Son Arzu* romanındaki asıl kahraman Nuriye'den rüşdiye eğitimi görmüş bir kızdır. Dedesi mutaassıp olduğu halde kız çocuklarının da eğitim görmesi gerektiğini düşünerek onu rüşdiyeye göndermişti²⁰³. *Tutuşmuş Gönüller* adlı yapıtında ise, kadınla erkeğin eşit olduğu, kadınların serbestçe çalışıp toplumsal hayatta aktif rol almaları, evlilik meselelerinde özgürce hareket etmeleri gerektiğini düşünen modern fikirli, eğitilmiş üç genç kızın başından geçen maceralar anlatılmıştı. Burada kızların eğitimi vurgulanırken, saptırılmış bir feminizm de eleştirilmişti²⁰⁴. *Şıpsevdi*'de, karakterlerden Fransız uyruklu Madam Şehim vasıtasıyla yine kadın eğitimi hakkındaki görüşlerini aktarmıştı. Madam Şehim, Şekûre hanımın ölümü münasebetiyle yaptığı konuşmada, Türk kadınlarının cehaletinden, eğitim ve terbiyelerinin yetersizliğinden yakınmıştı. Bunun sorumlusu olarak erkekleri görmüştü²⁰⁵.

Kadın meselesi ve eğitimi hakkındaki fikirlerini daha önce ayrıntılı bir şekilde ele aldığımız Fatma Aliye, bu fikirlerini romanlarında da işlemiştir. 1912 yılında yayınlanan *Enin* adlı romanında yarattığı bütün tipler, cariyeler de dâhil, batılı eğitim almıştır. Batı tarzı bir hayatı, yaşam biçimi olarak benimsemiş olan Ekrem Efendi, himayesi altındaki yeğeni Sebahat'ı en iyi şekilde yetiştirmek için en muteber öğretmenleri tayin etmiş, Fransızca öğrenebilmesi için Fransa'dan, İngilizcesi içinse İngiltere'den mürebbiyeler getirtmiştir²⁰⁶.

Türkçülük fikri doğrultusunda kadın konusunu ele alan ve her fırsatta bunu işleyen Halide Edip, bu fikirlerini romanlarına da yansıtmıştır. Türk kadınının idealindeki

²⁰² *Mutallâkâ*'da yarattığı kadın tipi, sürekli okuyan, hâttâ imlâda eşinden bile fazla bilgiye sahiptir.

²⁰³ Sema Uğurcan, *Türk Romanında...*, 220.

²⁰⁴ S. Uğurcan, *Aynı eser*, 233, 238.

²⁰⁵ O. Gündüz, *Meşrutiyet Romanında...*, 534.

²⁰⁶ *Aynı eser*, 536.

şekliyle eğitilmiş, karakterli, milliyetçi, sosyal ve politik hak ve hürriyetlerini koruyan, geliştiren ve ideali uğruna mücadele edip, bu uğurda ölümü bile göze alan, erkeklerle aynı haklara sahip, Müslüman fakat modern bir karakterde romanlarına konu etmiştir²⁰⁷. 1909 yılında yayınladığı *Seviye Talib* adlı romanında kadının eğitilip, sosyal haklarının öğretilmesi gerekliliği üzerinde dururken, Türk kadınına imkân verildiğinde kendini geliştirip, Türk toplumuna nasıl faydalı olabileceğini göstermeye çalışmıştır. Yazar bu temayı romanın kahramanlarından Fâhir ve eşi Macide'nin şahsında işlemiş, kendi düşüncelerini Fâhir karakterinde yansıtmıştır. Fahir, İngiltere'de birkaç yıl bulunması münasebetiyle İngiliz ve Türk kadınları arasında yaptığı bir kıyasta aralarındaki sosyal farklılıklardan, Türk kadınlarının ancak gazete okuyup mektup yazacak kadar okuma-yazma öğrendiklerinden, kalan bütün zamanlarını ise ev işlerine harcadıklarından, sosyal sorunlarla hiç ilgilenmediklerinden şikâyet etmiştir. Her türlü kalkınma hamlesinin kadından başlayacağına inanan Fâhir, toplum hayatı için kadın eğitiminin millî bir eksiklik olduğunu tespit etmiştir. O'na göre, kadının eğitilmesiyle hem genç kuşağın geleceği teminat altına alınacak hem de namus, iffet, ahlâk ve evine bağlılık gibi geleneksel değerlere sahip çıkılacaktı. Fahir, kadınların önce eğitilip, sosyal hakların ne demek olduğu, bunlardan nasıl yararlanacağı öğretildikten sonra kendisine haklar verilmesi gerektiğine inanmaktaydı. Çünkü cahil kadın kendisine verilen haklardan nasıl yararlanacağını bilemeyecekti. Belki gelecekte bunlar gerçekleşecekti ama halihazırda eğitilmiş erkeklerin en büyük görevi, evindeki kadınları uyandırmak, onları hayata karşı hazırlayıp, milletin ilerlemesi için hayırlı faaliyetlere sevk etmektir. Dolayısıyla Fahir, ilk iş olarak hayatı evi, eşi ve çocuklarından ibaret gören eşi Macide'yi değiştirmeyi düşünür. Macide muhafazakâr olup, yine kendisi gibi muhafazakâr olan annesi ile batılı eşi arasında bocalamaktadır. Sonunda Fâhir'in Macide üzerindeki etkisi ağır basar ve Macide'nin çevresindekilere karşı tavırları değişir. Artık aklını kullanmaya ve kararlarını mantık dâhilinde vermeye başlar. Fahir'in eğitip bilgi seviyesini yükselttiği Macide, modern kimliği ile gelecek kuşakları eğitecek, yetiştirecek ideal ve aydın bir Türk hanımı olacaktır²⁰⁸.

²⁰⁷ B. Kodaman, "Tanzimat'tan Sonra ...", 165; Ö. Çaha, *Sivil Kadın* 94.

²⁰⁸ E. Doğramacı, *Türkiye'de Kadının ...*, 57-59; O. Gündüz, *Meşrutiyet Romanında ...*, 532-533.

Halide Edip, doğu- batı çatışması üzerinde dururken yine eğitilmiş bir kadını konu almıştır. *Handan* adlı romanında eğitilmiş kadının kendi çevresiyle nasıl ters düştüğü ve içinde bulunduğu mutsuzluk ele alınmıştır. Romanın kahramanlarından Handan, vasat eğitimden çok farklı bir eğitim görmüş, onun eğitimini üstlenen idealist Nazım Bey tarafından, ülkenin kurtulması ve gelişmesi için kadınlara düşen görevler iyice anlatılmıştır. Ancak onun aldığı bu eğitim, mutsuzluğunun sebebi olacaktır. Güncel olaylara ilgi duyan ve ciddî konular üzerinde duran Handan artık diğer kadınlardan ayrılmaya başlamıştır. Bu yüzden topluma ayak uyduramamış, mutsuz bir şekilde ölmüştür²⁰⁹.

Halide Edip'in eğitim hakkındaki görüşlerini en iyi şekilde 1913 yılında yayınlanan ve bir ütopya yaratan *Yeni Turan* adlı eserinde görmekteyiz. Bu eserde yazar, idealindeki kadını, o dönemdeki Osmanlı kadınından çok, eski Türklerdeki, Orhun yazıtlarındaki, Dede Korkut hikâyelerindeki kadınlara benzetmiştir²¹⁰. Burada kadın erkek eşitliği, millî değerlere yöneliş ve millî eğitim gibi temaları işlemiştir. Başta Kaya Hanım olmak üzere romanın idealist kahramanları ilk önce eğitimi esas almıştır. Romanda Kaya Hanım, İstanbul yakınlarında bulunan Saraylıköyü'ndeki evini bir okul haline getirmiş ve köydeki kız ve erkek çocuklara her konuda dersler vermiş, Erzurum'da Yeni Turan okulları açarmıştı²¹¹. İdealize edilen Yeni Turan, kadını okutmakta, yanı başında çalıştırmaktadır. Kıyafetiyle de değişikliği göze çarpan Türk kadını artık sadedir ve İslâm âlemine uygun bir hal içindedir. Yeni Turan'da kadınlar öğretmenlik yapmakta, hastabakıcı olmakta, bir savaş çıkar çıkmaz Arap mücahitleri gibi Mehmetçiklerin yaralarını sarmaya gidip, kadın imalathanelerinde ordunun dikişini dikmektedir. Ayrıca kadın eski Türk işleme ve sanayisini Turan'a tatbik için iktisadî, insanî, ilmî olmak üzere çeşitli alanlarda çalışmaktadır²¹². Böylece toplum hayatına katılan, savaşa giden, gerektiğinde erkeklere danışmanlık yapan eski Türk kadınına duyulan özlem bu eserle iyice açığa vurulmuştur. İdealize edilen Yeni Turan kadınlarının faaliyetleri eserde şöyle anlatılmaktadır:

²⁰⁹ Mustafa Ergün, *II. Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri (1908-1914)*, Ankara 1996, 151; E. Doğramacı, *Türkiye'de Kadının ...*, 60-61.

²¹⁰ M. Ergün, *II. Meşrutiyet Devrinde ...*, 152.

²¹¹ O. Gündüz, *Meşrutiyet Romanında ...*, 540-541.

²¹² Halide Edip, *Yeni Turan*, İstanbul 1329, 10.

“Bir mahalle yoktu ki fakiri, hastası Yeni Turan Kadınları Fakirperver Teşkilâtı'nın biri tarafından bizzat bakılmış olmasın. Bir mahalle yoktu ki mektep parası veremeyecek kadar fakir olanların çocuklarını Yeni Turan, açtığı mekteplerin birinde meccanen okutmasın. Bir mahalle yoktu ki orada Yeni Turan'ın bina ettirdiği sade, salaş bir salonda bu kadınların idare ettiği, çocuklara dinî, ahlâkî ve müfid ma'lûmât veren Cuma Mektebi olmasın.”²¹³

Bu eserde anlatılan Yeni Turan ideali, kadınlarda sosyal bir inkılâp yaparak, kadınları bir ot, bir makine olmaktan çıkarıp, erkekler için çalışkan bir arkadaş, çocuklar ve tüm memleket için bir anne ve bir öğretmen yapmaya çalışır²¹⁴.

Ömer Seyfettin ise, Türkçü olduğu halde, öykülerinde Türkçülüğün adını anmadan ve eski Türklerden bahsetmeden hep Türkçülük açısından kadını ele almıştır. Yer yer eserlerinde kadın erkek eşitliğini ele alan yazar, kadınlar yavaş yavaş okumaya, kendi haklarını kazanmaya başlasalar bile tam bir eşitliğin yine gerçekleşmediğini düşünmekteydi²¹⁵. Ömer Seyfettin *Tarih Ezelî Bir Tekerrürdür*, *Havyar* ve *Bahar ve Kelebekler* adlı eserlerinde kadın eğitimi konusunu dolaylı olarak ele almıştır. Kadınlara bilim ve fenle ilgili uğraşları yakıştıramayan bir koca ve onun bu gibi meşguliyetleri olan, iyi yetişmiş eşinin öykülediği *Tarih Ezelî Bir Tekerrürdür*'de, kadınların bilim ve fenle uğraşmasından yana olduğunu ortaya koymuştu. *Havyar* adlı öyküsünde ise kadının malını mülkünü yönetecek düzeyde yaşam bilgisine sahip olması gerektiğini savunmuştu. *Bahar ve Kelebekler* adlı öyküsünde yirminci yüzyılın başında yaşayan genç kız neslinden altı kuşak daha eski nesle mensup olan 97 yaşındaki büyük nineden bahsedilerek, torunuyla arasındaki zihniyet farklılıkları ele almıştı. Ömer Seyfettin burada, büyükannenin kuşağının genç kızlarının yetişme biçimiyle torunununkini karşılaştırarak kızların eğitimindeki değişimi ortaya çıkarmıştı. Özellikle Türk kadınının yükselmesinde, onun Avrupalı kadın gibi insanlık sahnesine çıkmasında millî değerlerini özümsemiş olması gerektiği vurgulanmaya çalışmıştı. Bunun yanı sıra

²¹³ Aynı eser, 12.

²¹⁴ Aynı eser, 30.

²¹⁵ Cahit Kavcar, *II. Meşrutiyet Devrinde Edebiyat ve Eğitim 1908-1923*, Ankara 1974, 206.

eğitim almış kadının topluma ayak uyduramamasını, gelenek ve törelerle çatışmasını ele alınarak, eğitilmiş kadınların sorunlarına da değinmişti²¹⁶.

II. Meşrutiyet döneminde, *Harîm-i Aşk*, *Hamiyetli Bir Genç*, *Müsebbib*, *Kaptan Cemal*, *Küçük Hanım*, *Tezad*, *Gülsüm* gibi romanlar da kadının eğitimini işleyen eserler arasındadır.

Muammer Vecdi Şemsi tarafından kaleme alınan *Harîm-i Aşk*'ta, eğitim ve terbiye konusunda Fransızcaya ilgi duyup yozlaşan ve kendi kültüründen kopan kadınlar üzerinde durulmuştur. Kadınların kültürlü olmaları için Fransızca öğrenmelerinin birinci şart olmadığı, bu kadınların milliyetlerini, mensubiyetlerini unuttukları ve yarım yamalak Fransızca konuşmayı becerebilen kızların kendilerini büyük gördükleri işlenmiştir. Türklüğü Fransızca bilen değil, ev işlerine vâkıf, çocuklarını şefkatle yetiştirip, onlara iyi ahlak ve duygular telkin eden kadınların kurtaracağına vurgu yapılmıştır²¹⁷.

Vaizzâde Hassan, *Hamiyetli Bir Genç* adlı romanında, karakterlerden Feride'nin şahsında genç kızların okutulması gereği üzerinde durmuştur. Feride, aldığı eğitim ve terbiye ile çevresinde örnek bir kişi olarak dikkat çeker. Feride'nin iyi eğitim almış kimliğinin açığa çıkarılması için karşısına cahil bir kadın olan Behice Hanım çıkarılmıştır. Romanda, Feride'nin dilinden, modern toplumda kadının görevi ve yapması gerekenler anlatılırken, bunun için kadınların okutulmasının şart olduğu vurgulanmıştır. Feride'ye göre, kültürlü kadınlara sahip milletler, “müterakki” ve “müteâli”dir. Doğu milletlerinin geri kalmasının sebebi de kadınların eğitimsizliği ve sosyal hayatta yer almamalarıdır. Ayrıca Vaizzâde Hassan Feride vasıtasıyla, eğitim denilince sadece okuma-yazma bilmeyi anlayan anlayışı ve cahil ana-babaları eleştirmiştir²¹⁸.

²¹⁶ Sâti Erişenler, *Ömer Seyfettin'e Göre Kadın*, Ankara 1972, 32-33; Sema Uğurcan, “Ömer Seyfeddin'in Hikâyelerindeki Kadın Tipleri”, *Doğumunun 100. Yılında Ömer Seyfettin*, M.Ü. Fen-Edebat Fak. Yay., İstanbul 1984, 151; Olcay Öneroy, “Ömer Seyfettin'de Milliyetçilik Düşüncesi”, *Doğumunun Yüzüncü Yılında Ömer Seyfettin*, TTK yay., Ankara 1992, 78-79; İsmail Parlatır, “Genç Kalemler Hareketi İçinde Ömer Seyfettin”, *Aynı eser*, 107.

²¹⁷ O. Gündüz, *Meşrutiyet Romanında ...*, 512-513.

²¹⁸ O. Gündüz, *Meşrutiyet Romanında ...*, 517-518.

Kaptan Cemal adlı romanı ile kadının eğitimini işleyen Hatipzâde Mustafa Akif, bunu eserinde yarattığı, evlatlık olarak girdiği konağın sahibi Sadık Efendi tarafından en iyi okullarda okutulan, eğitilen ve batı tarzı eğitim alan İsmet karakteri vasıtasıyla ele almıştır²¹⁹.

Fazlı Necip'in romanı olan *Küçük Hanım*'da feminist düşünceleriyle dikkati çeken Seza Hanım, haklarını koruma ve mücadele etmek için eğitimin şart olduğunu düşünür. Bu romanda iyi eğitim almış, iyi ressam, batı müziğini iyi bilen, piyano çalan kız ve erkek karakterler yer almıştır²²⁰.

İzzet Melih, bu konudaki görüşlerini *Tezad* romanının kahramanı Naşit'te yansıtmıştır. Naşit, uygarlaşmanın yolunu, kadının eğitilmesinde görmekteydi:

*“Valideler cahil ve ‘şahsiyetsiz’ olursa büyüttükleri çocuklar da, memleketin terakki ve teâlisine hizmet edebilecek bir metanet-i ahlâkiye, her mâniaya rağmen gevşemeyen bir irâdet bulmak kabil midir? Hayat-ı içtimâiyesi olmayan bir kavim nasıl temeddün eder; fikir ve hissini nasıl inceleştirir? Hayat-ı içtimâiyesi olmayan bir kavmin edebiyatı, musikisi ve bâ-husus resim, heykeltıraşlık, tiyatro gibi sanayi-i nefisesi terakki edebilir mi? Hatta daha ileriye varıp ilave ediyorum: Mevcud olabilir mi? Ve insanlar hayatın bu kibar tesellilerinden, medeniyetin bu güzide ezvakından mahrum olursa, çalışmak, cenkleşmek neye yarar?”*²²¹.

Ah'üs Sakıp El-Mahrukî, kaleme aldığı *Gülsüm* romanında, genç kızların okumasından yana olan idealist bir medrese hocası yaratmıştır. Manisa'nın bir köyünde modern bir medrese kurup, köyün genç kız ve erkeklerini okutan Tefik Hoca, camideki vaazlarında hep bu konuyu işleyerek, cahil köylüleri bilgilendirmeye çalışmıştır. Okuyan kızların ahlaksız olacağından ve sevgililerine mektup yazacağından endişelenen köylüleri verdiği örneklerle ikna etmeyi başarmıştır. Bu düşünceye sahip olanlara şu cevabı vermiştir:

²¹⁹ Aynı eser, 519.

²²⁰ Aynı eser, 532.

²²¹ Aynı eser, 533-534.

“Efendiler bu doğru değildir. Kadınlarda namussuz olmanın sebebi başka yerlerde aranmalıdır. Sütü temiz olan bir kadın, feylesof da olsa böyle şeyleri hiçbir zaman irtikâba heves bile etmez. Belki bulunduğu muhit-i nesevîye nurlar, feyzler saçar, namus ve ahlâk telkin eder.”²²²

Kadın ve aile sadece roman ve hikâyelerin değil şiirlerin de konusudur. Bu temaları işleyen şairlerde biri de Tefkîk Fikret’tir. O kadınların gerçekten yüce varlıklar olduğuna inanmakta, kadınların, özellikle de “sevgili çiçekler” diye hitap ettiği kızların bir an önce uyandırılmasını, medenî haklarına kavuşturulmasını istemekteydi. Bunun gerçekleşmesi için iki ayrı yol olduğunu düşünmekteydi. Birincisi; toplumu, kadınlara medenî hakları tanıyabilecek medeniyet seviyesine yükseltmek, ikincisi; kadınları kendi haklarını koruyabilecek duruma getirmekti. O, bunların ikisinin birlikte gerçekleşmesini sağlamaya çalışmak amacıyla şiirlerinde kadın konusunu işlemiş, hem halkın hem de kadınların gözlerini bu haklar konusunda açmak için çaba sarf etmişti²²³.

Feminist aydınların parolası haline gelen²²⁴,

“Elbet değil nasîbi mezellet kadınlığın
Elbet değil melekliğin ümidi zulm ü şer;
Elbet sefil olursa kadın, alçalır beşer”²²⁵

dizeleriyle kadınların sefil olmayı hak etmediklerinin altını çizmiş, bu durumlarının devam etmesi halinde insanlığın da alçalacağı mesajını vermiştir. Yine *Halûk’un Defteri* adlı eserinde yer alan “Bir Kız Mektebi İçin” başlıklı şiirinde “Kızlarını okutmayan bir millet oğullarını manevî öksüzlüğe mahkûm etmiş demektir; hüsrânına ağlasın!” diyerek kadınların eğitiminin aslında toplum için ne kadar gerekli olduğunu vurgulamıştır. Böylece eğitimsiz kadınların hem erkeklere hem de topluma zarar vereceğini bir kez daha anlatmaya çalışmıştır²²⁶.

²²² Aynı eser, 535-536.

²²³ C. Kavcar, *II. Meşrutiyet Devrinde...*, 193.

²²⁴ Ö. Çaha, *Sivil Kadın*, 96.

²²⁵ “Hemşirem İçin”, *Rûbâb-ı Şikeste*, İstanbul 1327, 287-291.

²²⁶ T. Taşkıran, *Cumhuriyet’in 50. Yılında ...*, 48-49; Şefika Kurnaz, *Cumhuriyet Öncesinde ...*, 99.

Mehmed Akif de, zamanın tartışma konularından olan kadın ve aile meselelerine yazılarının yanı sıra, şiirlerinde de geniş bir şekilde yer vermiştir²²⁷. O, kadına eşya gözüyle bakılmasına şiddetle karşı çıkmaktaydı. Şiirlerinde, bu tutumu şiddetle eleştirerek, kadına saygıyı, değer vermeyi, onlara medeni haklarını vermeyi telkin etmiştir²²⁸. Kızların iyi bir eş ve anne olabilmesi için eğitilmesi taraftarı olan Mehmed Akif, “Süleymaniye Kürsüsünde” başlıklı şiirinde, eğitim için Avrupa'ya gönderilenlerin medenileşmek adına kadınların örtülerini çıkartmak istemelerini, kadınlara erkekler tarafından analık eğitimi verdirme çabalarını eleştirir. Son dizeleriyle kadınların eğitiminden yana olduğunu göstermiştir:

*“Bir selâmet yolu varmış... O da neymiş? Mutlak,
Dini kökten kazımak. Sonra, evet, Ruslaştırmak
O zaman iş bitecekmış...O zaman kızlarımız
Şu tutundukları gayet kaba, pek manasız,
Örtüden sıyrılacak... Sonra da erkeklerden,
Analık ilmini tahsil edecekmış...Zaten,
Müslümanlar o sebepten sefaletteymiş!
Ki kadın sosyete bilmezmiş, esarete imiş!*

*Din için, millet için iş göreceğ alçağa bak;
Dini pâmâl edecek, milleti Ruslaştıracak!
Başka bir marifetin varsa haber ver görelim!
Bunu Moskof da yapar, şimdi rıza gösterelim;
Al okut. “Avrupa tahsili..” desinler, gönder,
Servetinden bölerek nâ-mütenâhi para ver;
Sonra bir bak ki, meğer karga imiş beslediğin!
Hem nasıl karga? Değil öyle senin bellediğin!
Sâde bir fuhuşumuz eksikti, evet, Ruslardan...
Onu ikmâl ediverdik mi. Bizimdir meydan!
Kızımın iffeti batmakta rezilin gözüne...*

²²⁷ Bilge Ercilasun, “Mehmed Âkif’in Şiirlerinde Kadın ve Aile Temi”, *H.Ü. Edebiyat Fakültesi Dergisi*, V/1, Aralık 1987, 34-40.

²²⁸ C. Kavcar, *II. Meşrutiyet Devrinde...*, 200.

*Acırım tükürüğe billâh tükürsem yüzüne.
Demiş olsaydı eğer: “Kızlara mekteb lâzım...
Şu kadar vermelisin” kahrolayım kaçmazdım,
Elverir sardığımız bunları halkın başına...
Ben mezarımda huzur istiyorum, anladın a!”²²⁹*

Ancak onun bu dizeleri bize eğitimi ne dereceye kadar istediği, neden istediği hakkında ipucu vermemektedir.

Türkçü bir çizgide kadın meselesini ele alan Ziya Gökalp’ın mesajlı şiirleri de kadın konusunda yükselen çözüm arayışlarının önemli bir göstergesidir. O, şiirlerinde kadın erkek eşitliğini “Kadın” adlı şiirinde vurgularken, eğitimin şart olduğunu ve kadının toplum içindeki konumunun yükselmesi gerektiğini "Meslek Kadını" adlı şiirinde işlemiştir:

*“ Bunlarda olmasa Kadın insandır
İnsanın en büyük hakkı irfandır.
Kadın çalışmazsa fikri yükselmez,
Tabî o zaman size denk gelmez;
Kadın yükselmezse alçalır vatan,
Samimî olamaz, onsuz bir irfan”²³⁰*

Sürekli eserlerinde işlediği, Türk kadının geçmişte saygılı bir mevkide olduğu teması, Ziya Gökalp’ın gelecek nesli eğitmek amacıyla, kaleme aldığı çocuk hikâyeleri ve manzumelerinde de görülmektedir. *Altun Işık*’ta yer alan "Küçük Hemşire" adlı masalında da kadın eğitimi konusuna değinir. Masalda bir vezir kızının erkek kılığında bir yarışa nasıl girdiği ve bu sırada bütün imtihanlardan nasıl geçtiği anlatılır. Kızın başarısıyla sonuçlanan masalda, küçük kız, bu duruma sevinen babasına şöyle der:²³¹

*“ Kız dedi: “Sen bana hocalar tuttun,
İdmanlar yaptırдың, fenler okuttun.
Ne verdinse bana boşa gitmedi,*

²²⁹ Mehmed Âkif, *Safahat*, haz. M. Ertuğrul Düzdağ, Ankara 1987, 142.

²³⁰ Fevziye Tansel, *Ziya Gökalp Külliyyatı I, Şiirler ve Halk Masalları*, Ankara 1952, 131.

²³¹ F. Tansel, *Şiirler ve Halk Masalları*, 209-221.

*Kadınlık şevkimi tenkis etmedi.
İdmanlar gövdemi kıldı pehlivan,
İrfanlar ruhumu etti kahraman.
Nem varsa onları hep sensin veren,
Hem kızın, hem de mahsulünüm ben.”*

Ziya Gökalp, kızlarına öğütlediği gibi kadının eğitilmesinden ve eğitimli kadınların kendi haklarını elde etmek, kadınlığı yükseltmek için mücadele etmesinden yanaydı. Aldığı eğitimin kendi kültürüne uygun olması gerektiğine inanan Gökalp, bu fikrini *Yeni Hayat*'ta yer alan "Kızılelma" masalında da işlemiştir. Nitekim bu masalda yaşayan Ay Hanım, milletini, vatanını seven, Avrupa'da öğrenim görmüş idealist bir kadındır. Ay Hanım, okullar açıp, en yeni eğitim ve öğretim yollarını öğrenerek bu okullarda tatbik etmek ister. Paris'ten Bakû'ye döner, bir kız bir de erkek okulu açar. Ancak batıdan aldığı eğitimin yetersizliğini fark edip kendi kültürüne yakın ilimleri de öğrenir²³².

Görülüyor ki kadın, sadece fikri makale ve eserlerde değil edebî eserlerde de ele alınan en önemli konudur. Bu yolla toplumun her tabakasına ulaşılmış, kadının eğitimi, sosyalleşmesi ve modernleşmesi yavaş yavaş kabul görmeye başlamıştır.

IV. BASINDA KADIN EĞİTİMİ TARTIŞMALARI

XIX. yüzyılda kadının eğitiminde okulun yanı sıra basının da rolü büyüktü. Toplumun uygarlık düzeyinin kadının uygarlık düzeyine bağlı olduğuna inanan aydınlar, artık gazetelerde Avrupaî hayattan, Avrupa kadınlarından bahsederek, toplumu özellikle de kadınları uyandırmaya çalışmışlardı. Tanzimat sürecinde kadının statüsünde değişiklik yapan en önemli gelişmeler eğitim ve hukuk alanında yapılan reformlardı. Sadece kadınlara yönelik birçok derginin çıkması ve bu dergilerde kadınlara ait meselelerin tartışılmasına olanak vermişti. Kadınlar ilk kez erkeklerle eşit haklar talep ederken, toplumdaki konumlarını sorgulamaya başlamışlardı. Görevlerinin sadece eş ve annelik olarak görülmesine şiddetle karşı çıkmışlardı²³³. Bu dönemde zengin ve kültürlü ailelerden yetişen, iyi eğitim gören, Batı kültürünü bilen kadın tipi ortaya çıkmıştı.

²³² Müjgan Cumbur, *Türk Kadını İçin*, Ankara 1997, 105.

²³³ Gül Akyılmaz, *İslâm ve Osmanlı Hukukunda Kadının Statüsü*, Konya 2000, 81.

Dönemin artık pek çok gazetesinde kadınlığa ve onların yetiştirilmesine dair yazılar yayınlanıyordu. Bunların yanı sıra, artık kendi geleceğini kendileri tayin etmek isteyen bu kültürlü kadınlar da erkeklerle birlikte tartışmaya katılmış ve basında yazılarıyla yerlerini almışlardı.

Tanzimat döneminde, *Mecmua-i Maarif*, *Servet-i Fünun*, *İbret*, *Sabah* gibi birçok dergi ve gazetede kadın sorunu tartışılır hale gelirken²³⁴, sadece kadınlara özel gazeteler de çıkmaya başlamıştı. Bunun ilk örneklerini 1868 yılında yayın hayatına başlayan *Terakki* gazetesinde görmekteyiz. Kadınlar hakkında konuşulması hayli güç olan bir dönemde, kadın hakları ve eğitiminden söz eden Batı'daki feminist hareketler hakkında bilgi veren²³⁵, Osmanlı ve İngiliz kadınları arasında kıyaslamalar yapan bu gazete bir yıl sonra *Terakki-i Muhadderât* adıyla haftada bir yayınlanan kadın eki çıkarmıştı. Burada, kadınların çeşitli meseleleri ve yine bu meselelerden biri olan kadınların eğitimi ele alınarak, erkek ve kadınlar tarafından kaleme alınan yazılara ve kadın okuyucular tarafından gönderilen mektuplara yer verilmişti²³⁶. Kadınlar, içinde bulundukları durumu adeta haykırırcasına kaleme aldıkları yazılarında, kadınlar için okul açılması, bu okullarda kadın hocalar tarafından eğitilmeleri, kitaplar okuyabilmeleri gibi isteklere yer vermişlerdi. Bu yazılarda, imkânlar verilmediği halde, kendilerinin küçük görülerek, cahil olarak nitelendirilmeleri eleştirilmiş, kızların yazı yazması, hesap bilmesi şöyle dursun, çoğunluğunun Elifbâ cüz'ünü bitirmeden okuldan ayrıldıklarına temas edilmişti. Ayrıca kızlar, Sıbyan ve Rüşdiye hatta yeni açılan Darümuallimât'a gitmeleri için teşvik edilmişti²³⁷. Kadınlar, görevlerinin annelik olduğunu vurgularken, uzakta olan eşine, evinin durumunu anlatacak kadar okuma yazma, evinin masraflarını kaydedecek kadar hesap, nerede bulunduğunu veya kocasının nereye gittiğini anlayacak derecede coğrafya, dünyada meydana gelen büyük

²³⁴ Ayrıntılı bilgi için bk. Y. Tümer, *Tanzimat'tan Sonra ...*, 21-22.

²³⁵ Z. Ediz, *Kadınların Tarihine ...*, 98.

²³⁶ Bu yazıların künyesi ve içeriği hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Y. Tümer, *Tanzimat'tan Sonra ...*, 17-21. “El-cevâib muharriri Ahmed Farisi Efendi'nin hanımı tarafından gönderilen bir varaka”, *Terakki-i Muhadderât*, nr. 3, 29 Rebiülevvel 1286, 2; Terbiye-i Nisvân”, *agg*, nr. 11, 28 Cemâziyelevvel 1286, 2-3; Rabia, “Birinci Mesele: Terbiyet-i Hazıramızın Vücûb-ı Islahı”, *agg*, nr. 5, 15 Rebiülâhir 1286, 1-2; “Faize Hanım imzasıyla gelen varaka”, *agg*, nr. 5, 15 Rebiülâhir 1286, 5; “Osmanlı Kadının Terbiyesine Dair Manzume-i Efkâr Gazetesi'nde görülen bend”, *agg*, nr. 7, 20 Cemâziyelevvel 1286, 3-4.

²³⁷ “Osmanlı Kadının Terbiyesine Dair Manzume-i Efkâr Gazetesi'nde görülen bend”, *Terakki-i Muhadderât*, nr. 7, 20 Cemâziyelevvel 1286, 2-4.

ve önemli olaylardan habersiz kalmamak için biraz da tarih bilmeleri gerekliliğini de²³⁸ yazılarında dile getirmişlerdi.

Özellikle II. Abdülhamid döneminde yayın hayatına başlayan, *Vakit Yahut Mürebbî-i Muhadderat* (1875), *İnsaniyet* (1882–83), *Hanımlar* (1882–83), *Şükûfezâr* (1883–84), *Mürüvvet* (1885–86), *Parça Bohçası* (1887–88), *Hanımlara Mahsus Gazete* (1893), *Hanımlara Mahsus Malûmât* (1894), *Âyine* (1880), *Âile*, *Takvim-i Nisâ* (1899–1900)²³⁹ gibi kadın gazeteleri kadınların daha bilinçli hale gelmesinde büyük katkıya sahipti. Nitekim gazeteler, kadınlara sahip olmaları gereken hakların yanı sıra, günlük hayata dair pek çok konuda bilgi vermekte ve onların eğitime büyük ölçüde hizmet etmişti. Üstelik gazetelerde yazılan yazıların çoğunun kadınlar tarafından kaleme alınması, kendini ilgilendiren konularda fikirlerini ortaya koyup seslerini duyurmaya çalışmaları, tartışma dönemi içerisinde büyük önem arz etmişti.

Kadınların eğitimi ve kadınların erkeklerle eşitliği meselesini ciddi bir şekilde ele alan *Hanımlara Mahsus Gazete*'nin hemen her sayısında bu konuya yer verilmişti. Hanım okurlar gazeteye mektuplar göndererek, eğitimin yaygınlaşmasına yardımcı olduğu ve kadın sorunlarını dile getirdiği için gazete idarecilerine de teşekkür ederken, bir yandan da kendi fikirlerini beyan ederek tartışmalara katılmışlardı. Onlar mektuplarında sürekli, asıl görevi vatana ve millete yararlı nesiller yetiştirmek olan kadının eğitilmesi gerektiğini vurgulamışlardı²⁴⁰. Mevcut kız okullarındaki eğitimi de eleştiren kadınlar, kendilerini ve tüm toplumu mutlu edecek bir eğitim verilmediğini ileri sürmüşlerdi. Hendese, riyaziye, hikmet ve kimya derslerinde başarılı olan kızların, her ne kadar ders programlarında olsa da, ev işlerinde, çamaşır yıkamak ve yemek pişirmek konusunda başarılı olamamalarından şikâyet etmişlerdi²⁴¹. Bunun sebebi, kız okullarındaki ders programlarının Avrupa'dan alınmasıydı. Çünkü Avrupa'da kızlara, onları meslek sahibi yapmak amacıyla eğitim veriliyordu. Oysaki Osmanlı kızları bu amaçla eğitilmemekteydi. Her şeyden önce eğitim, iyi bir anne ve eş olmak içindi.

²³⁸ Aynı yer.

²³⁹ Ş. Kurnaz, *Cumhuriyet Öncesinde ...*, 65-68; S. Çakır, *Osmanlı Kadın Hareketi*, 22-32.

²⁴⁰ Okur mektupları ve kadınların yazdığı yazılar için bk. Y. Tümer, *Tanzimat'tan Sonra ...*, 25-27.

²⁴¹ “ Kızların Tahsili Hakkında Mütalaa I”, *Terakki-i Muhadderât*, nr. 20, 26 Teşrîni-evvel 1311, 1-2; “ Kızların Tahsili Hakkında Mütalaa II ”, *agg*, nr. 21, 30 Teşrîni-evvel 1311, 1-2; “ Kızların Tahsili Hakkında Mütalaa III ”, *agg*, nr. 22, 2 Teşrîni-sânî 1311, 1-2; “ Kızların Tahsili Hakkında Mütalaa IV ”, *agg*, nr. 23, 6 Teşrîni-sânî 1311, 1-2.

Nitekim Fransa'daki kız okullarında yapılan bir ıslahat çalışmasıyla bu eksiklik fark edilmiş ve ders programında yeni bir düzenleme yapılmıştı²⁴². Bu nedenle çocuk büyütme yönelik dersler de okutulmalıydı. Ancak bu şekilde eğitim esas amacına ulaşacaktı²⁴³.

II. Meşrutiyet döneminde ise, *İçtiḥad*, *Sırât-ı Müstakim*, *Sebilürreşad*, *Türk Yurdu*, *Zekâ*, *İslâm Mecmuası*, *Rübâb*, *Muallim*, *Mektep Mecmuası* gibi gazete ve dergilerin yanı sıra, bu dönemde yayın hayatına başlayan *Mefharet* (1908), *Demet* (1908), *Mehâsin* (1908), *Kadın-Selânik* (1908), *Kadın-İstanbul* (1910), *Musavver Kadın* (1911), *Kadınlar Dünyası* (1913), *Hanımlar Âlemi* (1913), *Kadınlar Âlemi / Osmanlı Kadınlar Âlemi* (1914-15), *Kadınlık Hayatı* (1915), *Kadınlık* (1915-16), *Bilgi Yurdu Işığı* (1916), *Genç Kadın* (1918), *Türk Kadını* (1918) gibi yeni kadın gazetelerinde de kadınların erkeklerle eşitliği, toplum içindeki yeri, görevleri, sahip olmaları gereken haklar ve eğitim gibi meseleler üzerine pek çok tartışmalar yapılmıştı²⁴⁴.

Bu gazete ve dergilerde kadınlar, her fırsatta erkeklerle eşit olmaları gerektiğini vurgularken, akıl ve zekâ bakımından erkeklerden hiç de geri olmadıklarını ispatlamak için imkân verilmediğini iddia etmişlerdi. Erkeklerle aynı haklara ve eğitime sahip olmaları gerektiğini hatta kadınların erkeklerden daha fazla eğitime muhtaç olduğunu sürekli yazılarında işlemişlerdi. Böylece Türk toplumu ve özellikle Türk kadını bilinçlendirilmeye çalışılmıştı. Türk kadının Avrupalı hemcinslerinin durumundan haberdar olup, içinde bulundukları durumdan şikâyet etmelerinden korkan zihniyetin, bu korkuyla kadının eğitimini engellemesi eleştirilmiş hattâ bu uğurda kadınları cahil bırakanlar vatan haini olarak nitelendirilmişti. Toplumun geneline göre biraz daha aydın kadınlar, eğitimleri konusunda yeni yeni çözümler üreterek, istek ve önerilerini tüm topluma ve özellikle de hükümete bildirme cesaretini göstermişlerdi.

Bütün bu gazete ve dergileri de yine benimsedikleri fikir akımlarına göre gruplandırıp değerlendirelim:

²⁴² “İnas Mekteplerinde Bazı Islahat”, *agg*, nr. 46, 25 Kânûnisânî 1311, 1-2.

²⁴³ “Kızların Tahsili ve Çocuk Büyütmek”, *agg*, nr. 25, 13 Teşrînisânî 1311, 1-2.

²⁴⁴ Ş. Kurnaz, *Cumhuriyet Öncesinde ...*, 123-131; S. Çakır, *Osmanlı Kadın Hareketi*, 32-36.

A. Batıcı Gazete ve Dergiler

1. İctihad

Batıcıların etrafında toplandığı *İctihad* dergisinde gerek erkek ve gerek kadınlar tarafından yazılan yazılarda sürekli olarak kadınların toplum içindeki konumu ve özellikle eğitime olan ihtiyacı vurgulanmıştı. Tartışmaların hareket noktasını kadınların eğitimi ve özgürlüğü oluşturmuştu.

Bir kadın tarafından yazılan yazıda, toplumun kadınların zekâları üzerine kurulduğu dile getirilirken, çocukların ilk ve temel eğitimi anneler tarafından verildiğine göre kadınların bu görevini en iyi şekilde yerine getirmeleri için bilgiye ve hürriyete muhtaç olduğu vurgulanmıştı. Ona göre, her ne kadar kızların eğitimi düşünülüp, kız okulları açılrsa da okuyup yazan kızların sayısı yine de azdır ve çoğunluğu hâlâ cehaletin esiriydi. Çünkü kadın hür değildi. Hür olmadan bilgi sahibi olması mümkün değildi. Kadının sosyal ve fikrî hayata katılmadan irfan bakımından erkeklerle eşit konuma gelemeyeceği ise şöyle dile getirilmişti:

*“Kadınların derece-i zekâları, kuvve-i mesâileri, azimleri, cezmleri ve talim ve tenvirleri için erkeklerin ibzâl ettikleri derece-i kûşîş ne olursa olsun, eğer kadınlar erkeklerin cemiyetine iştirak etmezlerse, onlarla mübâdele-i efkâr etmezlerse, onlarla münâkaşa-i fikriyede bulunmazlarsa, erkeklerin ma’lûmât-ı muktesebelerinden istifâde etmezlerse hiçbir zaman erkeklerin mertebe-i irfânına vâsıl olamazlar, daima geride kalırlar.”*²⁴⁵.

Lâî imzalı bir başka yazıda, tamamen kadın aleyhtarlığı ve bunun karşısı olan feminizm oldukça abartılı bulunur. Yazar, kadının görevinin sadece doğurmak, ev işleriyle uğraşmak olduğunu, başka bir meziyetinin olmadığını söyleyen kadın aleyhtarlarının, onları erkeğin her türlü korumasına muhtaç, zayıf varlıklar olarak görmelerine karşı çıkar. Gerçekte kadın bedenlen erkekten zayıftır ancak bu zayıflık erkeklere onların üzerinde hâkimiyet kurma hakkını vermez. Şayet bedenlen güçlü olanların zayıflara hâkimiyeti söz konusu olsaydı, zayıf olan erkeklerin de güçlü

²⁴⁵ *İctihad*, 1, nr. 8, Haziran 1908, 290-291.

olanların egemenliği altına girmesi gibi bir çarpıklık ortaya çıkar ve toplumun düzeni alt üst olur. Kadın bedenlen zayıf olsa da, akıl ve zekâ bakımından erkeklerden hiç de aşağı değildir. İki cins arasındaki tek fark sahip oldukları eğitim ve terbiyedir. Üstünlük ise küçük yaşta okuldan alınıp, eve hapsolan kadına karşılık erkeğin eğitimi sürdürmesindedir. Eğitimden mahrum bırakılan, ‘saçı uzun aklı kısa’ tabirini duya duya aklının kısılgına inanıp şahsiyetini kaybeden kadın, elbette ki zekâ bakımından erkeklerle eşittir²⁴⁶.

Burada kadının erkeklerle her alanda eşit ve aynı hukuka sahip olmasını, isteyen feministler de eleştirilmişti. Nitekim kadınların sadece erkeklerin yapabileceği güç gerektiren işleri yapabilmesi, askere gitmesi, gemicilik vb. mesleklerde çalışması imkânsızdı. Yazar sözlerine şöyle devam eder:

*“Kadın ve erkek ayrı ayrı birer kuvve-i mahsuledir. Ancak hilkatte kadının vazifesi daha mühim, hissesi daha büyük olduğu için onu fikren, cismen bu vazife-i necîbeye hazırlamalıdır. Binaenaleyh büyük bir dikkat ve ihtimâm ile kadını talim ve tenvîr etmek; ilmen, ahlâken derece-i tekâmüle getirmek farzdır... ‘Kadın çok okursa ahlâkı bozulur’ iddiasında bulunan bazı dar muhakemeli kimselere hâlâ tesadüf olunur. Onlar bilmiyorlar ki cehalet, masumiyet ve sâfiyet değildir.”*²⁴⁷.

Görülüyor ki o da kadının asıl görevinin çocuk büyütme olduğunu düşünmekteydi. Ancak o bu görev dolayısıyla eğitilmesi gerektiğini vurgulamıştı. Ve sözlerini şöyle bitirmişti: *“Validenin mevki’-i içtimâisi ne kadar şerefli olursa fikr-i beşeriyet de o kadar teâlî ve tekâmül eder.”*²⁴⁸

Bu gazetede örf ve âdetlerin, kadınların tüm alanlarda geri kalmasına sebep olduğunu ve onların eğitimi engellediğini vurgulayan yazılara da rastlanmaktadır. Nitekim bu yazılardan birinde örf ve âdetlerin kadınları eve kapattığı, kız okulları

²⁴⁶ Lâlî, “Kadın”, *İçtiḥâd*, nr. 36, 1 Kânûnievvel 1327, 920-922.

²⁴⁷ Lâlî, “Kadın”, 922.

²⁴⁸ aynı makale, 923.

açıldığı halde programlarının zamanın şartlarına göre düzenlenmesini engellediği ileri sürülmüştür²⁴⁹.

2. Demet

Sahibi ve Başyazarı Celal Sâhir olan ve 30 Eylül 1908’de yayın hayatına başlayan *Demet*, ağırlıklı olarak şiir ve hikâye gibi eserlere yer veren bir edebiyat dergisidir. Sağlık, moda, çocuk eğitimi, ahlak gibi konuları da işleyen bu dergide kadınlar hakkında fikrî yazılara pek rastlanmamaktadır²⁵⁰. Buna rağmen, İsmet Hakkı Hanım tarafından kaleme alınan “Kadınlarımız ve Maarif” başlıklı yazıda kadın eğitime yer verilmiştir. Burada, kadınlara az da olsa fen bilgisi eğitimi verilmesinin şart olduğu vurgulanmıştır. Bir kadın kimyager olmayacaksa da hiç olmazsa kimyaya ait basit bilgileri öğrenmesi, mühendis olması tasvip edilmese de biraz matematik bilmesi, doktor veya avukat olamasa bile, hukuktan ve sağlıktan haberdar olması gerektiğine dikkat çekilmiştir. Kadının eğitiminin, erkeklerinki kadar kuvvetli ve itinalı olması gerektiği ve kadının el işleriyle beraber fen derslerine de çalışıp, yaşadığı dünyada meydana gelen olaylar hakkında bir fikrinin olması savunulmuştur. Ayrıca İsmet Hakkı Hanım, kadınların çalışarak, evden uzaklaşmasından yana olmadığını da belirtmiştir²⁵¹.

Atıf Celâl tarafından kaleme alınan yazıda ise aileyi teşkil eden kadın ve erkeğin eğitimleri bakımından birbirine eşit olmaları gerektiği vurgulanmıştır. O, her ne kadar kadınların tüm alanlarda erkeklerle eşit olmalarına karşı çıksa da en az onlar kadar eğitilmiş olmalarını istemekteydi. Ancak onun bu arzusunu tek bir eğitim kurumunun (Darülmualimât’ın) yerine getiremeyeceğini düşünmekteydi. İyi kız okullarının mevcudiyetinin iyi yetişmiş öğretmenlerin varlığına bağlı olduğundan bahsederek daha mükemmel Darülmualimâtlar açılmasını talep etmişti²⁵².

²⁴⁹ “Örf ve Âdetlerimiz ve Kadınlarımız”, *İctihad*, nr. 126, 15 Kânûnisâni 1330, 457-459.

²⁵⁰ Ş. Kurnaz, *II. Meşrutiyet Döneminde ...*, 139-140.

²⁵¹ İsmet Hakkı, “Kadınlarımız ve Maarif”, *Demet*, nr. 2, 25 Ağustos 1324, 24-27.

²⁵² Atıf Celal, “Terbiye-i Nisvâniyye”, *Demet*, nr. 2, 24 Eylül 1324, 27-28.

3. Mehasin

Eylül 1908 yılında, ilk defa renkli resimlerle yayınlanan aylık kadın dergisi olan *Mehasin*'de, daha çok güzel sanatlar, el sanatları, edebiyat, musiki, moda gibi konulara yer verilmişse de, bir kadın dergisi olarak, dönemin kadın tartışmalarına katılmaması düşünülemez.

Demet dergisinin başyazarı Celal Sâhir ve yine bu gazetede yazılarını yazan İsmet Hakkı'nın imzalarına da *Mehasin*'de rastlanmaktadır. Yazılar yine kadının kanayan yarasına parmak basmaktadır. Ancak tartışmalar bu kez, kadınların haklarını kimlerin arayacağı, onlara dönük girişimlerde kimlerin öneyak olması gerektiği sorusu etrafında yapılmıştır. “Kadınların hakkını arayacak, onlar için çalışacak ancak kadınlardır” diyenlerin sayısı artmıştı. Celal Sâhir, “Kadınlarımız Hakkında” yazısında, kadın hukukuna yeterince eğilmediği, eski yönetimden kalan problemleri çözmekle meşgul olduğu gerekçesiyle meşrutiyet yönetimi eleştirilmişti. Kadınların vatana hizmet etmelerinin tek yolunun sadece yardım toplamak değil, kadınların eğitimini sağlayarak, onları yüceltecek faaliyetler içinde bulunarak, cemiyetler kurmak olduğunu belirtmişti²⁵³.

İsmet Hakkı'nın yazdığı yazılar kamuoyunda yankı bulmuş, hatta karşılıklı tartışmalar haline dönüşmüştü. İsmet Hakkı Hanım'ın bir yazısına cevaben Evliyazâde Makbule Hanım tarafından yazılan yazıda şöyle denilmektedir:

“Niçin erbâb-ı ilm ve iktidâr bile terakkiyât-ı nisvâniyemiz hususundaki himmet ve gayreti diriğ ve ihmâl ediyor? Bilmiyorlar mı ki bir milletin saadet-i âtiyesini temin edecek, bir terakkiyât-ı medeniyeyi husûle getirecek kadınlardır. Kadın şîrâze-i cemiyettir, kadın mürebbi-i ahlâkdır, kadın bâis-i terakkî ve tekâmüldür. Kadın sebeb-i saadettir, kadın hâkime-i kalb ve ruhdur. Elhasıl kadın her şeydir. Asıl kadınlar teallüm, tekemmül etmeli, kadınlar tahsil ve terbiye görmeli, kadınlar terakki eylemeli değil mi? Bilmem nasıl oluyor da cehaleti iltizam ediliyor, nasıl oluyor da onlar lâzım geldiği kadar hürmet ve ehemmiyetle telakkî edilemiyor, niçin bunu hâlâ anlayamıyorlar?”

²⁵³ Ş. Kurnaz, *II. Meşrutiyet Döneminde ...*, 143.

(...) Biz ise neler istiyoruz? Bıkmaksızın yazalım, söyleyelim, sızlanalım, şikâyet edelim, mektepler, müesseseler isteyelim, hukukumuzu talep edelim. Yazalım, daima yazalım diyoruz. Nihayet bir gün gelir elbet biz de, kadınlar da düşünölmeye başlarız, bizim de bir mevki-i içtimamız olur diye mütesellî oluyoruz... Hanımlarımızın âvâze-i şikâyeti bilmem ki arzu ettiğimiz tesiri hasıl edebilir mi?

(...) Biz yine nev-ümid olmayalım, fütur getirmeyelim, bir taraftan yazalım, isteyelim, bir taraftan da çalışalım... Bir şeye muvaffak olmak için istemek, çalışmak lâzımdır; mademki hayat sa'y ile kâimdir, biz de bundan geri durmayalım, ne yapmak mümkün ise yapalım, şu cehaletten çıkalım, kendi terakkiyatımızı kendimiz temin edelim.

Bütün ümidimizi muhterem mebuslarımıza hasredemeyiz... Bize bihakkın penâh, zahîr olacak o âlî-cenâb muinlerimizle beraber kendimiz de çalışmalıyız. Fakat nasıl?

Her vilâyette hanımlar komisyonlar teşkil ile iâneler toplamalı, mektepler tesis etmeli, kendimize mahsus müesseseler açmalıyız. (...) Yoksa yalnız istemekle bir şeye muvaffak olamayacağımız bedîhidir. (...) O halde yine tekrar ederim ki, terakkiyât ve tekemmülâtımızın husûlüne erkeklerden ziyâde bir kendimiz gayret edelim hemşîrem..."²⁵⁴.

İsmet Hakkı, okul açma işinin sadece hükümetten beklenmeyip kadınların da bu konuda gayret göstermesi gerektiğini belirten Makbule Hanıma verdiği cevapta:

"Erkeklerden şikâyet edip durduğumuz halde, kadınların terakki ve tealisine taraıdar olanların adedi, onlar arasında yine kadınlardan çoktur. Bugün elân içimizde, senelerden beri hiç değışmeyen esaslarla bir ev tedvîrini, biraz dikiş dikmeğı kâfi bulanlar, kadınların bugünkü mevkilerini, fıkdan-ı tahsillerine değil de, zafiyet-i maddîye ve manevîlerine atfedenler nadir değildir. Bu fikirde bulunanlar büyük bir ekseriyet teşkil ederler.

²⁵⁴ "İsmet Hakkı Hanımefendiye", *Mehasin*, nr. 5, Kanûnisânî 1324, 345-349.

İşte hemşirem bu derin ihtiyacımızı nazar-ı dikkate almanızı, kadınlara mahsus mekteblerin cemiyetlerin lüzûm-ı te'sisi hakkındaki fikirlerinizi kemâl-i samimiyetle alkışlarım. Yalnız, bu büyük emeli isnâd ettiğiniz nokta, biraz zayıf değil mi? İlane, bu şimdiye kadar bu derece su-i istimâl edilmişken bugün yine ondan şayân-ı temennî bir netice beklemenin, beyhûde olmasından korkuyorum. (...) Fikr-i âcizemce mektep te'sisi yalnız hükûmetin ve bazı pek nadir ashâb-ı servet ü hamiyetin yedd-i iktidârında olabilir. İlane, böyle bir müessesenin ancak vücûd bulduktan sonra idâme-i hayat ve intizam ve terakkîsini temin eyler. Hususiyle biz, kadınların hayat-ı nisvâniyemizde bu gibi teşebbüsâtta bulunmağa pek müsaid değildir. Biz, kadınların yapabileceği vazife, şimdilik mev'ud olanların tesisine intizâren mevcut mekâtib-i hususiye üzerine bir teşebbüs-i hayrihâhanede bulunmak, âmal ve tasavvurâtımızı onların üzerinde tatbik etmek, onları bütün o bir takım köhne-hâyide programlardan, boş esassız tatbikattan tathîr eylemektir.”²⁵⁵ diyerek, onunla aynı fikirde olmadığını beyan etmiştir.

İttihad ve Terakkî çevresiyle ilişkileri olan ve kız okulları için girişimlerde bulunan Emine Semiye Hanım da kadının terakkîsinin yine kadınlar tarafından gerçekleştirilebileceğine inanmaktaydı. Bu fikrini desteklemek için de yaşadığı bir olayı şöyle anlatmaktaydı:

“Himemât-ı aliyyesiyle vatanına pek büyük hizmetler etmiş ve hâlâ da etmekte bulunan müterakkî ve mütemeddin bir zât-ı âli – ilân-ı hürriyetten evvel vatanın tahlisine, hürriyetin istirdâdına çalıştığı zamanlarda bir gün kendisinden nisvân-ı İslâm için de bir hisse-i meşrua talep etmişdim. O zat bize pek kavi teminat vermişti. İlk irticaıyyun vakasında unutulmuş olan hukukumuzun hiç olmazsa nisvanın müdafası suretinde icrasını ihtara lüzum gördüğümde bakınız o gayret-perverden şu mealde cevap aldım:

-Biz hürriyeti kurtardık, fakat kala-i taassubun henüz bir taşını kaldırabildik! Bekleyiniz, terakkiyât-ı nisvâniyenin zamanı da gelecektir. Sizin gibi erbâb-ı hürmet mey'us olmaz ve fütur getirmeyerek çalışır.- Bu cümleden anlıyorsunuz ya! Bizim terakkimiz yine bizim himmetimize bırakılıyor!

²⁵⁵ İsmet Hakkı, “Evliyazâde Makbule Hanımefendiye”, *Mehasin*, nr. 6, Şubat 1324, 447-450.

*Ricâlin bizi düşünmediklerini... İhtimal en sonra düşüneceklerini şimdiden bizler düşünelim de nisvân-ı âtiyemizin âlem-i medeniyete yaraşacak halde yetişmelerini kadınlığın, insanlığın hukuk ve mezayasının hiçbirinden mahrûmiyetini icâb etmediğini anlayan kadınlarımızdan bekleyelim. O kadınları millet istikbalde sizin gibi genç kızlarda bulacaktır.”*²⁵⁶.

4. Kadınlar Dünyası

17 Nisan 1913 yılında yayın hayatına başlayan²⁵⁷ *Kadınlar Dünyası* dönemin kadın gazeteleri arasında eğitim konusunu en çok işleyenlerden biridir. Sadece kadınların yazılarını yayınlamayı ilke olarak benimseyen bu gazete, kadın hakları, siyaset, eğitim gibi pek çok konu hakkında talepler, öneriler ve çözümler ileri sürmüştür. Hatta bununla da yetinmemiş, bu öneri ve çözümlerin uygulanması için çalışmalar başlatmıştır²⁵⁸. Gazete idaresi tarafından gelecekte üç önemli esas yerine getirilirse, gayelerinin yerine ulaşılacağı belirtilmiştir. Bu üç esas ise, dış kıyafetlerin ıslah edilmesi, işçilik hayatının ihya edilmesi ve eğitimin genelleştirilmesi şeklinde ortaya konulmuştur²⁵⁹.

Yazılarda sürekli, kadınların erkeklerden daha fazla eğitime ihtiyacı olmasına rağmen erkekler tarafından kızların okuyup yazmasının yeterli olduğu düşünülerek, okuldan alınmalarının yanlışlığı dile getirilmiş, onların eğitimde ilerlemelerini engelleyenler vatan haini olarak suçlanmıştı. Bu sebeple kadınlar, kendi meselelerini çözmek için çok çalışmaya davet edilmişti:

“Hayır, ulûm-ı maarif erkeklerden ziyade kadınlara elzemdir. Çünkü cihan-ı medeniyette nisâ kısmı pek büyük bir mevki’ tutmuştur. Bugün şairi de, feylesofu da, muhteri’i de, padişahı da kucağımızda yetiştirdiği gibi mücrim, cani, cahil de yetişiyor. Bu iki noktaya teşrih edersek bazı ricalimiz fikirlerinde ne kadar aldandıklarını çabucak temeyyüz ederler... Biz kadınlar ilim ve irfandan mahrum olursak ileride yetişecek ve

²⁵⁶ Emine Semiye, “Terakkiyât-ı Nisvâniyyeyi Kimden Bekleyelim”, *Mehasin*, nr. 10, Eylül 1325, 733-736.

²⁵⁷ Ş. Kurnaz, *II. Meşrutiyet Döneminde ...*, 145.

²⁵⁸ S. Çakır, *Osmanlı Kadın Hareketi*, 225.

²⁵⁹ Kadınlar Dünyası imzasıyla, “Başlıca İhtiyacımız Nedir?”, *Kadınlar Dünyası*, nr. 51, 24 Mayıs 1329, 1.

ricâl-i müstakbel olacak nesl-i âtimizin de o nisbette seviye-i irfanı mahdûd kalır. Böyle olunca muhafaza-i mevcudiyet değil belki zevâle mahkûm olmamıza sebep teşkil edebiliriz.”²⁶⁰.

“Bizde yanlış bir fikir vardır ki o da; kız çocuklarımızı vakitsiz mektebden almaktır! Zavallı çocuk tam okuyacağı zaman mektebden çeküp alınıyor. O zamana kadar esasen pek az bir şey öğrenmiş bulunur ki birkaç sene sonra hepsini unutarak hiç okumamışa döner...

.... Hâlbuki çocuklar onbir oniki yaşından sonra mühim dersler görmeye başlar. Meselâ dikiş, biçkiyi o zaman görür; idâre-i beytiye, hıfz-ı sıhha vesaire gibi dersleri o zaman okur; ince nakışlara o zamandan itibaren başlar. Ondan evvelki dersler basit olur çünkü çocuğun fikri ihata edemez, okusa bile faide vermez...

Bunlar söylendiği zaman pederler valideler “aman bâbîâliye kâtib olacak değil ya!” kavlı-i meşhurunu(!) hemen ortaya atarlar. Hakikaten bâbîâliye kâtib olamaz ama biz kadınlar, biz analar düşünelim, acıyalım, acıyarak çalışalım. Evladlarımızı –fakat yalnız doğurduklarımızı değil- milletimizin evladlarını bizim can evladlarımızı elimizden geldiği kadar okutalım. Kadınlığa hanımlığa yakışacak gibi faideli sanatlar öğretilim. Artık her gün bir başka dürlüsüne tesadüf olunan sefalet levhaları ortadan kalksın. Bunun için de bizim, kadınların gayreti lâzım! Erkeklerden beklersek hiç bir şey yapacakları yoktur. Türklerin eski bir darb-ı meseli var –öksüz olan kendi keser göbeğini- derler.”²⁶¹.

“Bence ilmi, hüner ve maarif tahsilini kadınlara lüzumsuz görenler, onları tahsilden men' edenler vatan hainidir, milletin düşmanıdır”²⁶².

Bir milletin ilerlemesinin kadınlarının yükselmesiyle olacağı ve kadınları yükseltecek tek aracın eğitim olduğu temasını vurgulayan gazetede, gençlere Türk terbiyesi, vatan ve insaniyet duygusunun anneler tarafından verildiğine dikkat çekilmiştir. Kadının eğitimsiz olması halinde yetiştireceği neslin terbiyesinin sınırlı

²⁶⁰ S. L., “Hayat-ı Nisvanîyemizde Fıkdan-ı Maarif”, *Kadınlar Dünyası*, nr. 8, 11 Nisan 1329, 3-4.

²⁶¹ Aziz Haydar, “Bizde Kız Evladların Tahsili”, nr. 13, 16 Nisan 1329, 2-3.

²⁶² Lutfiye, “Muhterem Kadınlar Dünyası Vasıtasıyla”, *Kadınlar Dünyası*, nr. 115, 16 Ekim 1329, 7.

kalacağı ve cehalete kurban edileceği²⁶³ belirtilirken, cahil kadının tahsili yüksek olan kocasıyla geçinemeyeceği ileri sürülmüştür. Mevcut kız okullarının ıslah edilmesi gerektiğini²⁶⁴, artık cehâlet uykusundan uyanıp eğitime önem verilmesi gerektiğini işleyen makalelere de yer verilmiştir. “*Milliyetimizi muhafaza ve terakki ettirmek istiyor isek her şeyden evvel kızlarımızı ihtiyâc-ı zamana göre ta'lim ve terbiye ederek, sanayi, işçilik hayatını kadınlıkta uyandırmalı, canlandırmalıyız*”²⁶⁵, “*Milletleri, kavimleri esaretten, felâketten, dalâletten, sefaletten fakr u zarûretten kurtarmış refah ve saadete nail eylemiş olan maarif için bizim gösterdiğimiz gayret ve himmet kâfi değildir*”²⁶⁶ denilerek eğitimin önemi ve bu uğurda çok çaba sarf etmek gerektiği fikri kadınlara aşılarmaya çalışılmıştır.

“*Bir tek kızım var. Mektep nesine lâzım! Mektebe göndereyim de başdan gözden mi çıksın? Sanki okuyup da kâtip mi olacak! Hem mektepte mushaf okutmaktan ziyade oyun oynatıyorlar, ip sıçratıyorlar, şarkı öğretiyorlar. Mahallemizdeki Ayşe Hocaya ne olmuş? Evinde namaz surelerini öğrensın kâfi!*” diyen cahil anneler yüzünden taşradaki çocukların, mecburi olmasına rağmen ilkokula gönderilmemesini kınayan yazılarla²⁶⁷, kasabalardaki kadınlar eğitime yönlendirilmiştir. Başlarına gelen felaketlerin sebeplerinin eğitimsizlikten ileri geldiği onların anlayacağı bir dilde anlatılarak, kızlarını okutmaları için teşvik edilmiştir²⁶⁸. Okula giden kızların ahlaksızlığa yöneldiğine dair ortaya atılan iddialara “*...Kadın okuyup yazmakla baştan çıkarmış diyorlar! Rica ederim söyleyiniz. Okuyup yazan kızlarda baştan çıkan varsa sebebi okuyup yazması mıdır? Yoksa bilakis tahsilin noksanı, terbiyenin fıkdanı mıdır? Bugün yalnız kadınların vezâif-i tabîyesi nesle hidmet ve en mühim vezâif-i içtimâiyesi de evlâdını cemiyet-i beşeriyeye faideli bir sûrette büyütmek olduğu herkesin teslimindedir! Lakin ilm-i maarifden bî-behre bir kadından katiyen bu gibi vezâif-i mühimme ve mukaddese beklenemez.*”²⁶⁹ şeklinde cevap verilmiştir.

²⁶³ Perihan Ârif, “Azim ve Sebat”, nr. 24, 7 Mayıs 1329, 3-4.

²⁶⁴ Naime Mükerrerem, “Muhterem Hemşirelerim! hitabıyla başlayan makale”, nr. 15, 18 Nisan 1329, 2.

²⁶⁵ Kadınlar Dünyası imzasıyla, “Hakkımızı Arayalım”, *Kadınlar Dünyası*, nr. 22, 25 Nisan 1329, 1.

²⁶⁶ Nazife Mehmed Ali, “Biz Yalnız Bir Şeye Muhtacız”, *Kadınlar Dünyası*, nr. 28, 1 Mayıs 1329, 4.

²⁶⁷ Afife, “Efendim”, *Kadınlar Dünyası*, nr. 34, 7 Mayıs 1329, 4.

²⁶⁸ Azize, Adana’dan, “Kadınlar Dünyası Hey’et-i Muhteremesine”, *Kadınlar Dünyası*, nr. 61, 3 Haziran 1329, 3-4.

²⁶⁹ Lutfiye, *agm*, 8.

Kadınların eğitimsizliğinin en önemli sebebi olarak taassup ve okulların azlığı gösterilirken²⁷⁰ bir eğitimci olarak Aziz Haydar, cehaletin kendilerini cahil olarak suçlayan erkeklerin taassubundan kaynaklandığını şöyle dile getirir:

*“Bizim erkekler daima biz kadınları kabahatli bulurlar. Her ne olursa - efendim, kadınlar cahil! - sözünü ileri sürerler. Kadınlarımız cahil!... Evet cahil, bu inkâr olunmaz. Fakat onları cahil bırakan kim? Kız çocukların on iki yaşından sonra okumasına i'tiraz eden en ziyade pederler değil mi? Valideler cahil diyelim. Acaba erkeklerimiz bizim hakkımızda ne kadar hayr-hâh davranıyorlar? Bize karşı ne fedâkârlık ettiler, ne gibi bir gayret gösterdiler? Hiç, değil mi? Sonra bizden ne beklerler? Ve ne beklemeye hakları olur?!..”*²⁷¹

Kız okullarının sayısının yetersiz olduğu sürekli olarak şikayet konusuydu²⁷². Bu eksikliğin giderilmesi için çeşitli görüşler ortaya atılmıştı. Kendilerini okutmadıklarından dolayı ailelerini suçlayan kadınların, gelecekte kendi çocuklarının da aynı suçlamada bulunmalarını engellemek için, her şeyi devletten beklemeyip, para toplayarak, cemiyetler kurarak okullar açması için çağrılar yapılmıştı²⁷³. Bunun yanı sıra devletin de faaliyete geçerek okulları ıslah etmesi, çocukların ücretsiz olarak okullara kabul edilmesi, eğitimin mecbur tutulması şartıyla yine eğitime mahsus vergi alınması, okula gidemeyecek olan kadın ve kızlar için aydın kadınların bir araya gelerek konferanslar vermesi gerektiği belirtilmişti²⁷⁴.

Darülmualimât ve öğretmenler de yazılarda sık sık ele alınmıştı. Kız okullarına öğretmen yetiştiren tek bir okulun olması, her yıl Darülmualimât'a kabul edilen öğrencilerin sayısının sınırlı tutulması dolayısıyla bu okula gitmek isteyip de kabul edilemeyen yüzlerce kızın cehalet içinde bırakılıp, evlerinde tembel tembel oturmak zorunda kalışları eleştirilmişti. Mevcut okullardaki öğretmenlerin çok azının bu

²⁷⁰ F. Şerafettin, “Kadınlarda Maarif”, *Kadınlar Dünyası*, nr. 62, 4 Haziran 1329, 2.

²⁷¹ Aziz Haydar, “Bizde Kız Evladların Tahsili”, 3.

²⁷² Sıdika Ali Rıza, “Mekteplerimiz”, *Kadınlar Dünyası*, nr. 17, 20 Nisan 1329, 4.

²⁷³ Emine Seher Ali, “Ahlak-Maarif”, nr. 2, 5 Nisan 1329, 2; Emine Seher Ali, “Mektepler”, *Kadınlar Dünyası*, nr. 16, 19 Nisan 1329, 1; Lem'ân Aziz, “Vazifelerimiz”, *Kadınlar Dünyası*, nr. 46, 19 Mayıs 1329, 4.

²⁷⁴ Mevhibe Mustafa, “Maarifimiz”, *Kadınlar Dünyası*, nr. 17, 20 Nisan 1329, 3-4; Safiye Biran, “Bir Teklif”, nr. 88, 30 Haziran 1329, 1-2; Aynı yazar, “Maarife İhtiyacımız Var Diyen Osmanlılara”, nr. 98, 10 Temmuz 1329, 2.

göreve layık olduğu dile getirilerek şiddetle iyi yetişmiş öğretmenlere ihtiyaç olduğu vurgulanmıştı. Bunun için Darülmuaallimâtların çoğaltılması talebinde bulunulmuştur²⁷⁵. Darülmuaallimât'ta yetişen öğretmenlerin heyecan ve isteklerinin, lüzumlu şeylerin öğretilmesine haksız bir şekilde itiraz eden cahil anneler yüzünden yok olduğunun altı özellikle çizilirken²⁷⁶ kadın öğretmenlerin maaşlarının azlığı dolayısıyla, öğrencilerle iyi ilgilenemediği ve ezberci bir öğrenime sevk edilen öğrencilerin öğretilenlerden layıkıyla istifade edemediği dile getirilmişti²⁷⁷. Memleketin öğretmene olan ihtiyacı vurgulanarak, Darülmuaallimât mezunlarının taşraya görev yapmaya gitmemesinden ve hemen Darülfünun'a yazılmalarından şikâyet edilmişti. Mezunların ülkenin en karanlık köşelerine gidecek öğretme aşkına ve idealine sahip olmamaları eleştirilmiştir. Bunun sebebi olarak Darülmuaallimât'ta verilen eğitim gösterilmişti. Muîdelerin sıkı disiplini altında tutulan öğrencilerin samimiyetten yoksun yetiştiklerinden bahsedilmişti. Onları ruhen, ahlaken yükseltmek için okul hayatında inkılâp yapılması gerektiği vurgulanmıştı²⁷⁸. Öğretmenlerin görevlerinin sadece derse girip tarih, coğrafya anlatmak olmadığı üzerinde durulmuştu. Oysaki hoca hanımlar, öğrencilerine yeni ve mesut hayatı öğretmeli, onları hayatın getireceği pek çok sorunlarla başa çıkabilecekleri şekilde yetiştirmeli, başta aile ahlakı olmak üzere ahlak ve fazileti onlara telkin etmeliydi. Hayatın her noktasında başarılı olacak, bütün öldürücü, ağlatıcı kuvvetlerle mücadele edecek bir nesil yetişmeliydi. Bu da hoca hanımların göreviydi²⁷⁹.

Zaman zaman kız okullarının durumuna da değinilen yazılarda iyi bir eğitim için bazı önerilerde de bulunulmuştu:

“... Fransızca, coğrafya, tarih, riyâziyat gibi bazı el sine ve ulûm programlara idhâl olundu. Yeni ama bunlar kızlarımızı yeni hayata alıştırmaya sâlih dersler midir?

Ticarete sülûk edecek veyahud postahâne telefon veya sair müessesâtda istihdâm edilecek bir kız her şeyden evvel azmi kuvvetli, ahlâkı metin etvârı serbest olmalıdır ki cidâl-i maişete atılabilsin. Böyle bir hayatı görmemiş, hatta tahayyül

²⁷⁵ Habibe Leman, “Maarif Nezâreti'nin Dikkatine, Darülmuaallimât, Muallimeler, Mürebbiyeler”, *Kadınlar Dünyası*, nr. 100-11, 28 Eylül 1329, 7.

²⁷⁶ Nebile Kâmuran, “Maarif”, *Kadınlar Dünyası*, nr. 24, 27 Nisan 1329, 3.

²⁷⁷ Azize, Adana'dan, *Kadınlar Dünyası* Hey'et-i Muhteremesine”, 3-4.

²⁷⁸ Mükerrerrem Belkıs, “Darülmuaallimâtımız”, *Kadınlar Dünyası*, nr. 179, 22 Haziran 1918, 2-4.

²⁷⁹ Mükerrerrem Belkıs, “Muallimler Ordusuna”, *Kadınlar Dünyası*, nr. 168, 6 Nisan 1329, 5-6.

etmemiş, onbeş onaltı yaşında dünyadan bî-haber muallimler, nasıl olur da kızlarımızı ihtiyâcât-ı zamaneye göre terbiye edebilirler.

Bu bâbda hatırıma gelen tedâbir-i âtînin arzını vecîbeden addeyledik:

Evvelâ: Her inas mektebinde ya Avrupa'da yahud ecnebi kız mekteplerinde ikmal-i tahsil etmiş bir muallim veya muallime bulundurulmalıdır.

Sâniyen: Programlar bittabi' -âdâb-ı milliye ve ahvâl-i mahalliye nazar-ı itibare alınmak şartıyla- Avrupa kız mekteplerinin programları gibi tanzim olunmalıdır.

Sâlisen: Kızlar gerek lisân-ı mâderzâdelerini gerek öğrenmekte oldukları ecnebî lisanlarını serbest tekellüme alışdırmalıdır.

Râbian: Her inas mektebinin programına ufak ticaretlere kâfi gelecek derecede usûl-i defterî, malûmât-ı ticâriye, iktisâdî coğrafya gibi dersler ilâve edilmelidir.

Hâmisen: Musikiye, taganniye mahsus dersler olmalı, talebât mutlaka nota öğrenmeli ve hep birlikte şarkı söylendiği vakit nota ile yani doğru olarak tagannî eylemelidirler.

Sâdisen: Memleketimizde hemen umumî bir hastalık olan tereddüd, kayıdsızlık, ihmal, yalancılık ve vaadinde durmamak gibi vehle-i evvelîde ehemmiyetsiz görünen ve hakikatte tehzîb-i ahlaka büyük mani'ler ihdas eden kusurlar mütemâdiyen tashih olunmalıdır.

Sâbian; Talebâtı talim ve terbiyeye memur muallim ve muallimler matlûba muvâfık bir tarzda intihâb ve tayin edilmeli, vazifelerini hün-i ifâ edüp etmedikleri müdürler, muallimler ve müfettişler tarafından taht-ı nezâretde bulundurulmalıdır.”²⁸⁰.

Mevcut okulların ve Darülmuallimât'ın durumu ile ilgili tartışmalar sürüp giderken, kadınların yüksek öğretime olan ihtiyacı dile getirilmiş böylece yeni bir mesele daha ortaya atılmıştı. Hükümet, kadınlara İslâm dini tarafından bahşedilen ilim ve fûnun öğrenmek gibi hakları vermemekle suçlanarak, “İstediğimiz, hakkımız şudur:

²⁸⁰ Ulviye Mevlan, “Bizde İnas Mektepleri”, *Kadınlar Dünyası*, nr. 161, 17 Kânûnisânî 1330, 2-3.

Biz kadınlara da Darülfünun şu'abâtının açılması, biz kadınların da o harikulâde ulûm ve fînûndan istifâde etmesi... Nasıl... Evet nasıl bu hakkımızı vermeyecekler!"²⁸¹ şeklinde feryat edilmişti. Ancak bu fikre karşı çıkanlar da olmuştu. Henüz memleketin her yerinde ilköğretim yaygınlaştırılamazken, kızların darülfünunların harikulade eğitiminden yararlanmasını istemenin yanlış olduğu söylenerek, iptidâî, rüşdî ve idadî dereceli okulların yaygınlaştırılmış olduğu düşünülse de bu seviyedeki okullarda verilen eğitimin istenilen düzeyde olmadığı ve bu durumda Darülfünun'a gittiklerinde beklenen neticeye ulaşılamayacağını iddia edilmişti. Bu sebeple Darülfünun eğitiminin önce, Darülfünuna öğrenci yetiştirecek idadilerin çoğaltılması talep edilmişti. Ayrıca Kız sanayi mekteplerinin kapatılması söz konusu iken Darülfünun'dan bahsedilmesini oldukça hayalî olarak değerlendirilmişti²⁸². Ancak bu itirazlara rağmen gazete kadınlar için darülfünun isteği sürekli tekrarlanmıştı:

"Biz kadınlar artık tahsil-i âlîden müstefid olmak istiyoruz. Zamanı gelmiştir. Bekleyecek vaktimiz yoktur. Biz bunu iki nokta-i nazarda talebe haklıyız. Birisi insanlık hakkımız olması, diğeri vatanımızın ihtiyacı olması sebebiyledir.

.....

Rusya'da esaret altında bulunan İslâm kızlarının Darülfünunlarda envâr-ı maarifden hissemend olduklarını görerek ağlıyoruz. Niçin biz onlardan aşağı bir derekede olalım! Niçin böyle kör olarak kalalım, onlardan farkımız nedir? Aman Yarab düşünemiyoruz. Niçin bize acınmıyor? Fakat iyi düşünölsün. Bugün kadınlara bu hakk-ı sarîhleri verilmezse yarın alınacaktır. Şüphesiz zaman verecektir.

.....

²⁸¹ Mükerrerrem Belkıs, "Mille ve Hükümete Bir Hitabe: Hak İstiyoruz!", *Kadınlar Dünyası*, nr. 86, 28 Haziran 1329, 1.

²⁸² Nebahat, "Mükerrerrem Belkıs Hanımefendi'ye", *Kadınlar Dünyası*, nr. 87, 29 Haziran 1329, 1; nr. 96, 3; B. F. "Mükerrerrem Belkıs Hanım'a", *Kadınlar Dünyası*, nr. 89, 1 Temmuz 1329, 3-4.

*Sâniyen kadınlara tahsîl-i âlî vermek vatan için elzemdir. Bu ihtiyacın unutulması hey'et-i içtimâimizin terakkisi için yapılacak teşebbüslerin akîm kalmasına sebep olacaktır.”*²⁸³

Nihayet bu sesler, bu feryatlar Maarif Nezareti tarafından dikkate alınmış ve 7 Şubat 1914 tarihinde kadınlar için Darülfünun salonlarında serbest dersler başlamıştı²⁸⁴. Serbest derslere gösterilen ilgi basında da yankı bulmuştu. Ancak istekler sona ermemişti. Bu defa Darülfünun'da öğleden sonra başlayan derslerden en önemlisi olan ve Mahmud Esad Efendi tarafından verilen “Hukuk-ı Nisvan” dersinin ilk ders olarak programda yer alması şikâyet konusu olmuştu. Çünkü derslere katılan kadınlar, ev işlerini o saate kadar bitirememekte, bitirseler bile geç kalmaktaydılar. Bu yüzünden dersten yeterince yararlanamıyorlardı. İslam kadınları için derslerin en önemlisi olan bu dersin ikinci ders olarak verilmesi yine *Kadınlar Dünyası* vasıtasıyla istenmişti²⁸⁵.

5. Kadın

İstanbul dışında yayınlanan ilk kadın dergisidir. 26 Ekim 1908'de Selanik'te yayın hayatına başlayan *Kadın*'da da eğitime yer verilmiştir.

Burada Selanik Mebusu Mehmed Cavid'in kadınlar hakkındaki yazıları dikkat çekmektedir. Kadınların çocuk terbiyesi ve ev idaresi gibi iki önemli görevi olduğunu söyleyen Mehmed Cavid, annesinden iyi eğitim almayan çocuğun okul eğitiminin boş olduğunu iddia etmişti²⁸⁶. Kadın eğitiminin ihmal edildiğini itiraf ederken, kız okullarının ve idarecilerinin yetersiz olduğundan da şikâyet etmişti. Kaliteyi yükseltmek

²⁸³ Kadınlar Dünyası imzasıyla, “Kadınların Tahsîl-i Âliye İhtiyacı”, *Kadınlar Dünyası*, nr. 100-15, 26 Teşrinievvel 1329, 2.

²⁸⁴ Şefika Kurnaz, *II. Meşrutiyet Döneminde Türk Kadını*, İstanbul 1996 adlı eserinde serbest derslerin 5 Şubat 1914 tarihinde başladığını yazmaktadır. Ancak bizim araştırmalarımız gerçek tarihin 7 Şubat 1914 (Cumartesi) olduğunu göstermiştir. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Maarif Nezareti Evrakı, Tedrisât-ı Âliye Kalemi (MF. ALY)*, nr. 71/78, 2 Z 1332; İhsan Şerif, “Kadınlarımızda Ateş-i İrfan, Darülfünunda Hanımlarımız”, *İctihad*, 4, nr. 92-3, 6 Şubat 1329, 2058-2061; “Havadis-i Dünya: Darülfünunda Kadın”, *Kadınlar Dünyası*, nr. 128, 25 Kânûnısânî 1329, 9; *Tedrisat Mecmuası*, nr. 23, Sene 4, 10 Şubat 1329, 39, 42.

²⁸⁵ Ulviye Mevlan, “Mahmud Esad Efendi Hazretleri ve Hukuk-ı Nisvân Dersi”, *Kadınlar Dünyası*, nr. 132, 22 Şubat 1329, 4.

²⁸⁶ Mehmed Cavid, “Kadınlarımıza Dâir”, *Kadın*, nr. 1, 13 Teşrinievvel 1324, 2-4'den naklen Ş. Kurnaz, *II. Meşrutiyet Döneminde ...*, 172.

için, dışarıdan müdireler getirmeyi ve yanlarında Türk muavinleri yetiştirmeyi önermişti²⁸⁷.

Dergide, kız okullarındaki öğretmenlerin seviyelerinden de şikâyet edilmişti. Öğretmenler kabiliyetsizdi ve iyi hizmet verememekteydi. Bunun sebebi, öğretmen yetiştiren Darülmuallimât'ın iyi eğitim vermemesiydi. Üstelik ibtidâî ve rüşdî okul mezunları bile öğretmenlik yapmakta, bu da seviyeyi düşürmekteydi²⁸⁸. Bunun yanında yenilerini açmaktansa mevcut okulların iyileştirilip, seviyesinin yükseltilmesi gibi fikirler de ortaya atılmıştı²⁸⁹.

1911 yılında kadınların düzenlediği “Beyaz Konferanslar” adı verilen konferanslar serisinin ilkinde konuşmacı olan Fatma Nesibe Hanım'ın konferans metni yine *Kadın* dergisinde yayınlanmıştı. Konferansta kadınların eğitimi hakkında şunlar söylenmişti:

*“Kadınları cahil bırakınız, okutmayınız diyen bir din bence münkerdir... Bir inkılâbın bidayetinde bulunuyoruz. Emin olunuz, bu inkılâb bir erkek ihtilâli gibi kanlı ve vahşi olmayacak. Bilakis nezih ve nisbeten sessiz, lakin mutlaka semeredâr olacak.”*²⁹⁰

B. İslâmcı Gazete ve Dergiler

1. Sırât-ı Müstakim

İslâmcıların yayın organı olan *Sırât-ı Müstakîm* gazetesinde Nezihe Muhlis tarafından kaleme alınan yazıda, kadınların iyi birer eş ve anne olacak şekilde eğitilmesi

²⁸⁷ Mehmed Cavid, “Kadınlara Dâir”, *Kadın*, nr. 6, 17 Teşrînisâni 1324, 1-4'den naklen Ş. Kurnaz, *II. Meşrutiyet Döneminde ...*, 172.

²⁸⁸ M. R. Fâzıla (Darülmuallimât Mezunelerinden), “O İki Noksan Münasebetiyle”, *Kadın*, nr. 22, 9 Mart 1325, 7'den naklen Ş. Kurnaz, *II. Meşrutiyet Döneminde ...*, 172.

²⁸⁹ Kadın “Darülmuallimât”, *Kadın*, nr. 22, 9 Mart 1325, 13; Hikmet Seniha, “Musâhabe-i Nisâiye”, *Kadın*, nr. 1, 13 Teşrînievvel 1324, 5-6.

²⁹⁰ Muallâ Gülnaz, “Nisvân-ı İslâm”, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Kadının Tarihi Dönüşümü*, İstanbul 2000, 91-92.

vurgulanmıştı²⁹¹. İslâmcıların görüşlerinin bir tekrarı mahiyetinde, kadınların vazifeleri ve eğitimi hakkında şöyle denilmektedir:

“Kadınların en mühim ve en mu'tenâ vazifesi her şeyden evvel iyi bir valide olmalarıdır. Bugün mevcudiyet-i irkiyemizi tehdid eden inhitât-ı ictimâiyenin önünü alacak en kat'î müessir, vatana müteşebbis ve faal bir unsur-ı kıymetdâr yetiştirmek, nesl-i âtiyi «pedagoji, psikoloji»nin icâbât-ı fenniyesine tevîken tecdîd ve ıslâh ederek ihyâ etmek olunca, bilhassa bizim memleketimizde kadınların vezâifî bir kat daha kesb-i ehemmiyet ve nezâket eder”. “Islahat-ı hakikiyeye en evvel kadınlarımızdan başlamak lüzûm ve hakikati teslim olunduktan sonra onlar hakkında tatbik olunacak en ma'kul ve en müfid bir tarz-ı terbiyeyi taharrî etmek mes'ele-i mühimmesi karşısında bulunuyoruz.

Bizim vazifemiz iyi bir valide, iyi bir zevce, velhasıl iyi bir ev kadını olarak saadet-i âileyi tesis etmek. Vatanın muhtac olduğu kendisine cidden hâdim evlâdları yetiştirmekdir. İşte bu gayeyi nazar-ı itibâra alınca kadınlara verilmesi lâzım gelen terbiyenin teşkili kendiliğinden taayyün eder.

Bu milletin bâ-husus Türk ırkının feyz ve hayatını emerek müheyyâ-yı inkişâf-ı devrân bütün kabiliyetini nasıl akîm bıraktıysa yarım yanlış bir fransızca ile mürebbiye nâmını takınan bir takım kadınların yetiştirdikleri genç kızlar ve bunların ensâli, bu memleket ve bu millet için o kadar muzırr ve vahîm oldu.

*Avrupa'nın terakkiyâtını memleketimizde idhâl için daha birçok seneler gerek. Kadınlarımız ve erkeklerimiz, hiç olmazsa bir ecnebi lisanı öğrenmek ihtiyacından müstağnî kalamazlar. Biz bu lisanları, Avrupa'yı sathî bir taklid için değil, fakat terakkiyât-ı fenniyesini ve tatbikât-ı fenniyeden ibâret olan medeniyeti, o medeniyete bir şekl-i millî vererek ahz ve iktibâs için öğrenelim”.*²⁹²

Gazeteye gerek kadınlar gerekse erkekler tarafından gönderilen mektuplarda her şeyden önce mükemmel kız okullarının açılması gereği üzerinde durulurken, verilen

²⁹¹ M. Çelik, II. Meşrutiyet Devrinde Çıkan İslâmcı Dergilerin 187.

²⁹² Nezihe Muhlis, “Terbiye-i İnâs Etrafında”, *Sırât-ı Müstakîm*, nr. 146, 18 Cemâziyelâhir 1327, 248-249.

eğitimin Fransızca olması da eleştirilerek, bu okullarda Müslüman terbiyesi verilmesi gereği savunulmuştu. Aksi halde bunun günahının erkeklere ait olacağı belirtilmişti²⁹³.

“ Biz ise kızlarımıza Fransızca okutuyoruz. Vah! Vah! Vah! Peki bunu öğrenip de ne yapacaklar? Hariciye memuriyetlerini mi deruhde edecekler? Yoksa sefâret hizmetlerine mi gönderilecekler? (...) Kendi lisanının basit kavaidini idrâkden âciz olan biçâre çocukların bir de hiç anlamadıkları anlamak kabiliyetinden pek uzak bulundukları Fransızca zavallıyı daha ikinci sâl-i tedrisinde kapı dışarı ediyor. Belki mekteb-i rüşdiye tahsilini bitirecek, ismini yazacak kadar bir şey öğrenecekti. Yazık değil mi? Hele kızlarımıza öğretmek pek garip..!”²⁹⁴ şeklinde Fransızca eğitim verilmesi eleştirilmiştir.

Gerek erkekler gerek kızlar için mükemmel okulların olmamasından yakınılarak, okullarda verilen ecnebî terbiyesinin İslâm terbiyesiyle bağdaşmadığı, sonucunda kızların İslâm dininde yeri olmayan bazı inançlara sahip oldukları belirtilmişti²⁹⁵.

Halide Salih (Edip)’in *Seviye Talip* adlı romanı hakkında Mehmet Nafiz’in *Tanin*’e yazdığı makalede, kadınları beyinsiz, hissiz ve idraksiz olarak nitelendirip, böyle kadınlar arasından Halide Salih Hanımefendi’nin çıkabilmesinin şaşırtıcı ve takdire şâyân olduğunu belirtmesi İslâm kadınlarını kızdırmış, tepkiler çok geçmeden gelmişti:

“Hanımefendinin zümremizde yetişmesi şüphesiz tekmîl Osmanlı hanımlarınca medâr-ı iftihârdır. Buna sözümüz yok. Fakat anlamıyoruz. Niçin Halide Salih Hanımefendi gibi bir Seviye Talip romanı yazmayan; yahud onun gibi bir İngiliz mektebinden çıkmayan Osmanlı hanımları hayvanca cahil, beyinsiz, insaniyetsiz, idrâksiz oluyorlar? Adamlık, Osmanlılık için mi’yâr roman mıdır? Bir ecnebi mektepten neş’et midir? Roman yazmayan, bir ecnebî müessesesinde okumayan adam olamaz mı?

²⁹³ Hatice, “Sırât-ı Müstakîm Cerîde-i İslâmiyesine”, *Sırât-ı Müstakîm*, nr. 105, 26 Ağustos 1326, 12-13.

²⁹⁴ Mehmed Fahreddin, “Medeniyet-i İslâmiyeden Bir Sahife Yahud Tesettür-i Nisvan”, *Sırât-ı Müstakîm*, nr. 152, 21 Temmuz 1327, 345.

²⁹⁵ M. Muhiddin, “Mekâtib”, *Sırât-ı Müstakîm*, nr. 139, 21 Nisan 1327, 138-139.

.....

Hemşireler! Biz kadınlar donanmamıza fedâkârlık hususunda erkeklerden geri kalmamağa azim ettik. Bu hiss-i ulvî eseri değil mi? Hissiz kadınlar böyle yaparlar mı? İstibdâdın birçok manialarıyla çevrildiğimiz halde Fatma Aliye, Emine Semiye, Nigâr, Mihrünisâ, Fahrünisâ, Ayşe Sıdika gibi hanımefendiler yetişti. Bu bir nişâne-i terakkî değil mi?

Erkeklerin bir kısm-ı küllîsi! “kızlar, kadınlar tahsil ve terbiye görürlerse ahlaksız olurlar” itikadını besleyen bir muhitde teşviksiz, vesâitsiz hudâyî-nâbit yetişenlerimiz de gösteriyor ki biz kadınlar tekemmüle müsaidiz. Biz her nevi’ esbâb-ı teâlî bahş ve tatbik edildi de mi âsâr-ı terakkî gösteremedik. Hissizlik, insaniyetsizlik, idrâksizlik gösterdik? Biz kadınlar ekseriyetle magsûbü’l-hukuk mazlumlarız. Terakkilerine sa’y edilmemiş, ihmâl olunmuş bir (unsûr-ı mühim)iz. Cennet bizim ayaklarımız altındadır. Bize erkekler dest-i muâvenet ve irşâdlarını uzatırlarsa Osmanlıları evc-i kemâle çıkarabiliriz. Bir kere bize tarîk-i tefeyyüzümüz gösterilsin. Müesser-i kemâlât irâe edemezsek o vakit “hayvanlığımıza, insaniyetsizliğimize, hissizliğimize hükm olunsun. Mektepsiz, gazetesiz her türlü esbâb-ı irfansız yaşatılan bu zavallı zümre-i nisâ-i Osmaniye, bu fakir ve gafletten mes’ul değildir. Mes’ul, hain müstebidlerdir. Binaenaleyh kadınlarımızın emr-i ıslâhına âid yürütülecek tenkidât, kadınlar aleyhine balta sallamakla, onları hayvaniyete indirmekle değil, rahm ve irşadla müzeyyen olmalıdır.”²⁹⁶

2. Sebilürreşad

Sırât-ı Müstakîm’in devamı olup aynı misyonu yüklenen Sebilürreşad’da da yine milletlerin çöküş ve yükselişinde kadının önemli bir rolü olduğu vurgulanırken²⁹⁷, kızlar için okul olmayışından ve Müslüman kızların yabancı okullarda okumasından dolayı, İslâm dinini iyi öğrenemeyip, dine aykırı davranışlarda bulunmalarından şikayet edilmişti:

²⁹⁶ “10 milyon İslâm Hemşirelerimize”, *Sırât-ı Müstakîm*, nr. 109, 23 Eylül 1326, 84-86.

²⁹⁷ “Kadınların Vaziyet ve Vazifeleri”, *Sebilürreşad*, 17, nr. 429-30, 17 Temmuz 1335, 104-106.

“... İşte bu dîn-i celîlin ahkâm-ı âliyesine mugâyir harekette bulunan kimseler, ecnebî mekteplerde hasm-ı dinimiz olan muallimlerden veyahud hanelerinde Avrupalı mürebbiyelerden gördükleri garb terbiyesini hazm edemeyerek milletlerinden tecerrüd etmiş bir takım serserilerdir. (...) Memleketimizde mekâtib-i ecnebiye günden güne tevessü‘ ediyor, her tarafa dal budak salıyor; bizler ise çocuklarımızı yollayacak mektep bulamıyoruz.”²⁹⁸

Aynı yazıda, Bayezid’deki inas idadîsinin, Cerrahpaşa’ya taşınıp sultaniye çevrilmesinden dolayı Sultanahmet civarında oturan pek çok kızın, ulaşım sorunu yüzünden bu okula devam edemediğinden ve bunların evlerinde masal kitaplarıyla vakit geçirmek zorunda kalmasından duyulan rahatsızlık da dile getirilmişti. Maarif Nezareti’nden bu konuda yardım istenilerek, bu bölgede de bir inas sultanisi açılması, özellikle programında İslâmî gerçeklerden bahseden kitapların yer alması talep edilmişti.

Eğitim gerekli olduğu halde okulların olmayışı etrafında tartışmalar sürüp giderken, gerek mevcut İslâm okullarında gerekse yabancı okullarda eğitim alan kızların durumu da eleştirilmişti. Bu eleştiriler, bazı kıyaslamalarla ortaya konulmuştu:

“Zirâ İngiliz kızlarının kendi milleti arasında yetişmiş şairlerin, muharrirlerin, feylesofların, erkân-ı hürriyetin, elhâsıl birer sûretle iştihâr etmiş ricâlin tarihinden bilmediği şey pek azdır. Hiç İngiliz kızı Cromvell’i, Cromvell’in memleketi kurtarmak için yaptığı işleri bilmez olur mu? Hiç bir İngiliz kızı için en belîğ şairleri, en büyük hâile-nüvisleri Şekspir’in âsârına muttali‘olamamak ihtimâli bulunur mu? Hele sen bir kere bu kızla görüş de bak ne kadar emsâl-i âliye, ne kadar müsteşhedât-ı edebiye serd edecek, gör!”

Git de garblı bir kıza Tevratı, yahud İncilleri, yahud Kudüs diyârının tarihini, hatta o diyarın Hazret-i İsâ zamanındaki vaziyet-i coğrafiyesini sor. Acaba bu mebhasdeki tafsilata, esrâr-ı edebiyeye, dekâik-i tarihiyeye dair bilmediği bir şeye rast

²⁹⁸ Ayşe Makbule, “Sebilürreşad Cerîde-i İslâmiyesi Hey’et-i Tahrîriye-i Muhteremesine”, *Sebilürreşad*, 11, nr. 280, 9 Kânûnısânî 1329, 308-309.

gelir misin? Arzu eden gitsin, bu kızlardan istediğine beğendiğini sorsun da Müslüman kızının garbdaki benât-ı cinsiyesine karşı ne mevki`de kaldığını görsün.

Heyhât! Bu garb kızlarına nisbetle bizim Müslüman kızları nerede kalırlar ki biçâreler irfânın, edebin hazinesi, ulumun menba`ı bulunan kurânlarına dair belki bir kelime bile bilmiyorlar? Acaba Müslüman kızı kendi Resûl-i Emîn'i ile Hulefâ-yı Râşidin'in sırrına, tarihine, yahud fütûhâtten fütûhâte koşan ecdâdının mefâhiline âid ne bilir?....

Heyhât! Ellerinden tutup ya Amerika külliyelerine, Cizvit müesseselerine attığımız; yahud kendi mekteplerimize sokarak ya hiç kıymeti olmayan bir takım ibtidâi kitaplardaki ma'lumat ile, yahud ecnebî lisanlarının mukaddemâtı ile techîz ettiğimiz Müslüman kızı, o da dürüst okuyamayacağı, tarz-ı isti'mâlini hiçbir vakit ihâta edemeyeceği, beş on kelimeden başka bir şey bilmiyor.”²⁹⁹

Burada Müslüman kızların yabancı okullarda kendi kültürüne ait olmayan bir eğitimle yetişmeleri tasvip edilmezken, Müslüman okullarındaki eğitimin de yetersiz olduğu, dolayısıyla kızların Avrupa'dakilere oranla oldukça zayıf ve bilgisiz olduğu vurgulanmıştır. Daha çok Avrupalı kızlar gibi Müslüman kızlarının da kendi kültürüne dair her türlü bilgiye vâkıf, donanımlı olması arzu edilmiştir.

C. Türkçü Gazete ve Dergiler

1. Türk Yurdu

1911 yılında kurulan Türk Yurdu Cemiyeti tarafından çıkarılan *Türk Yurdu*'nda da kadınlar hakkında yazılar yazılmış, kadınların eğitimine olan ihtiyaç dile getirilmiştir. Nitekim İsmail Gaspıralı şöyle demektedir:

“ Türk yurdunun en şiddetli ihtiyacı mektep ve maarifdir; Türk yurdunun geleceği, mektep ve maarife bağlıdır: Hâkim bir milletin mahkûm düşmesi, mahkûm bir milletin yok olması mektepsizlikten ileri gelir. İş bu malumları ilandan muradım- zaman bizi beklemiyor, hiç durmadan gidiyor, acele davranalım- demektir. Bundan on beş,

²⁹⁹ Abdülaziz Çaviş, “ Âlem-i İslâm, Hastalıkları ve Çareleri”, *Sebilürreşad*, 14, nr. 358, 29 Eylül 1332, 159.

*yirmi sene sonra Türk yurdunda okuyup yazmak bilmeyen bir Türk oğlu, bir Türk kızı kalmamak lazımdır... Lakin acaba bu mümkün müdür? Katiyen iman ediyorum ki mümkündür.”*³⁰⁰

Yusuf Akçura da kız ya da erkek, yabancı okullarda okuyan Türk çocuğuna farklı emeller aşılandığını, bunun da ideal anarşisi yarattığını savunmuştu. Mevcut Türk okullarını ise bir emelleri olmaması bakımından eleştirmişti³⁰¹.

Kadının sosyal hayata katılabilmesi için kızların eğitilmesinin şart olduğuna inan Ahmet Ağaoğlu ise Almanya seyahati sırasında edindiği izlenimlerini *Türk Yurdu* dergisinde kaleme almıştı. Burada Berlin Darülfünunu’nda, edebiyattan başlayarak hukuk, riyaziyat, kimya ve hikmete kadar bütün şubelerinde göze batacak kadar kız öğrencilerin bulunduğundan bahseden yazar, kız erkek karma olmalarına rağmen kızların davranışlarının ne kadar edepli ve ciddi olduğuna özellikle dikkat çekmişti. Alman kadını ile Türk kadını arasında bir kıyaslama yapmış, Alman kadınlarının her alanda çalıştıklarını ve oldukça sade giyinip kuşandıklarını anlatmıştı. Bu şekilde Alman kadınının yükseltilmiş olduğunu düşünerek, aynı ilerlemeyi Müslüman Türkler için de arzu etmişti³⁰².

2. Yeni Felsefe Mecmuası

1911’de Selanik’te, Ziya Gökalp, Mehmet Zekeriya ve Yunus Nadi tarafından yayınlanan “Yeni Felsefe” dergisi³⁰³, Türkçü bir programa sahip olmakla birlikte toplumun kökten değişikliklere ve yeni bir felsefeye ihtiyacı olduğunu ileri sürmüştür. Batıl itikatların, köhne geleneklerin yıkılması gereğini işleyen bu dergi, Türk milliyetçiliğinin toplumsal ideolojisi olan ve toplumu “içtimâî inkılâp” ile değiştirerek çağdaş bir duruma getirmeyi amaçlayan “Yeni Hayat”³⁰⁴ felsefesini savunmuştur.

³⁰⁰ İsmail Gaspıriński, “Türk Yurducularına”, *Türk Yurdu*, I/7, 1328, 190.

³⁰¹ Yusuf Akçuraoglu, “Cevablarımız”, *Türk Yurdu*, II/18, 560.

³⁰² Ağaoğlu Ahmed, “Almanya Seyahati İntibâatından Almanya Kadınlığı”, *Türk Yurdu*, nr. 6, 21 Mayıs 1331, 2614-2615.

³⁰³ Yıldız Sertel, *Susmayan Adam, Babam Gazeteci Zekeriya Sertel*, İstanbul 2002.

³⁰⁴ Ziya Gökalp ve arkadaşlarının 1911 yılında Selânik’te çıkardıkları ‘Genç Kalemler’ dergisi ile *Yeni Felsefe* mecmuasında ortaya koydukları fikir hareketi ve toplumsal programına ‘Yeni Hayat’ adı verilmektedir. Gökalp ve arkadaşları, düşünce aleminde, o gün için gerçekten yeni bir çizgi meydana getirmişler; eski hayatı reddederek, yeni bir hayat yaratmayı ülkü edinmişlerdi. ‘Yeni Hayat’ taklit ile

Türkçülüğün ilk kez açık bir şekilde savunulduğu *Yeni Felsefe Mecmuası*'nda, Yeni Hayat ideolojisi içinde kadın ve aile temel tartışma konularından biri haline gelmiştir. Yazılan yazılarda başlangıçta bir kadın hareketi olarak feminizm eleştirilmiş, kadın ve aile için zararlı sonuçlar doğurabileceğini ileri sürülmüştür. Feminizme olumlu bakmayan Yeni Hayatçılar, kadın erkek eşitliğini ve kadının toplumun vazgeçilmez bir ögesi olduğunu “evrim kuramı” ve “biyolojik-sosyoloji kuramları” ile açıklamaya ve gerçekleştirmeye çalışmışlardır. Onlar kadın ve aile konusunu toplumsal bir sorun olarak ele almışlardır³⁰⁵. Nitekim dergisinin sosyal konularını ele alan Mehmet Zekeriya³⁰⁶, feminizm hakkındaki düşüncelerini şöyle dile getirmişti:

*“Maatteessüf bu cereyan kadınları kadınlıktan uzaklaştırmak gibi muzır ve tabiata muhalif bir dereceye dayanıyor ki her halde biraz düşünölmek icab eder. Bilhassa biz Yeni Hayatçılar tesis edeceğimiz yeni kıymetler doğrultusunda fevkalâde ihtiyatla ve vâkıfâne hareket etmek mecburiyetindeyiz. Bu sebeple körü körüne feminizm cereyanına kapılarak memleketimizde bir takım muzır itikadlar tevlidinden içtinab edeceğiz”*³⁰⁷

Feminizmi kadın için kurtuluş yolu olarak görmeyen Yeni Hayatçılar daha makul isteklerde bulunulması gerektiğine inanmakta, durumun düzeltilebilmesi için yapılacak iki şey olduğunu iddia etmekteydiler: Biri erkeklerde kadınlara karşı saygılı olma düşüncesini uyandırmak, ikincisi kadınlara Şeriatın verdiği hakların ne olduğunu anlatmak. Yeni Hayat ideolojisi nasıl ki toplumu değiştirmeyi hedefliyorsa aynı şekilde kadını da değiştirmeyi de hedefliyordu. Kadının içinde bulunduğu durumun sorumlusu olarak da dini gösteriyordu. Bu konuda yine Mehmet Zekeriya şunları yazmaktaydı:

kurulmayacak, Türkler batının bozuk ve hasta düzenini taklit etmeyecek, yeni bir hayat yaratacaklardı. Bu, hayatın her sahasında yeni, yaratıcı ve üstün yeni bir 'Türk Medeniyeti' olacaktı. Yeni Hayatçılar, zaman içinde, imparatorluk çağının artık kapanmış olduğunu anladıklarında, tamamıyla millî, bağımsız ve çağdaş bir Türk Devleti idealini işlemeye yöneldiler. Ö. Mehmet Alkan, “Laik Bir İdeolojinin Doğuşu ya da II. Meşrutiyette Türkçülüğün Toplumsal İdeolojisi; Yeni Hayat ve Yeni Felsefe Mecmuası”, *Tarık Zafer Tunaya'ya Armağan*, İstanbul Barosu yay., İstanbul 1992, 377-407.

³⁰⁵ Ö. M. Alkan, “Yeni Hayat ve Yeni Felsefe Mecmuası”, 401-402.

³⁰⁶ Cumhuriyet döneminde Sertel soyadını alıncaya kadar yazılarını M. Zekeriya imzasıyla yazmıştır.

³⁰⁷ M. Zekeriya, “Feminizm Korkuları, Kızların Düşünceleri-2”, *Yeni Felsefe Mecmuası*, nr. 3 (15 Eylül 1327/28 Eylül 1911), 23-24.

“... İşte bilâperva bağıyorum, bu sefaletlere, Türk kadınlarının bu kadar sükûtuna en birinci sebep dini itikadlarımız, onları tahrif ederek vücuda getirdiğimiz bâtil düşüncelerimiz, sonra da muzır âdetlerimizdir... İçtimaî hayatımızı kemiren bu illetlere şaî ilaçlar verecek olanlar gençler, bugünün münevver ve mütefekkir gençleridir... Artık yeter! Bu cahil hocaların batıl itikadlarına darbe vurulmalı, Türklük hayatında, Türk kadınlarında bir intibah uyandırılmalıdır... Cahil hocalardan bir şey ümit etmeyelim. Çünkü onlar da, henüz kadınların haklarını ilan edecek derecede yükselmediler. Onlara kalırsa dinin verdiği müsaadeleri bile kırmak, hakları gasb etmek ve kadınları birer esir gibi kullanmak isterler.”³⁰⁸

Mehmet Zekeriya, kadınların aile hayatına hazırlanmak üzere eğitilmesi, düşünce düzeylerinin yükseltilmesi üzerinde de durmuştu. Aynı yazıda, “Kızları terbiye ederken, onlara insan olduklarını öğretmiyoruz ki, kendilerinden insanca muameleler bekleyelim. Şeytan oluyorlar, erkeklerle haberleşiyorlar diye; kızları okullara göndermekten çekiniyoruz. Babalarımıza bu itikatların çağdaş olmadığını anlatalım. Kızlarımızı okutalım, terbiye edelim, özellikle onlara insan olduklarını ve insan olarak bir takım haklara sahip olduklarını gösterelim.”³⁰⁹ demektedir.

3. Türk Kadını

Fikir ve edebiyat dergisi görünümünde olan *Türk Kadını*, 23 Mayıs 1918 tarihinde yayın hayatına başlamıştır. Amacı, işlenmemiş bir maden olan kadını işlemektir. Kadınlara ilgili her türlü konuların ele alındığı dergide yine ağırlıklı olarak feminizm ile ilgili yazılara rastlanmaktadır. Nitekim Necmeddin Sadak’ın kadın eğitimi ile ilgili yazıları daha önce de bahsettiğimiz gibi *Türk Kadını*’nda neşredilmiştir.

Feminizm ile ilgili yazılardan biri de Müfide Ferit’e aittir. Müfide Ferit de tıpkı diğer aydınlar gibi cemiyetin yarısının erkekler ve yarısının kadınlardan oluştuğunu ve erkeklerin ilerleyip, kadınların atıl bırakılmasının o cemiyeti felce uğratacağını söylemişti. Özellikle yaşanan savaşların, kadının ne kadar çaresiz olduğunu ortaya

³⁰⁸ M. Zekeriya, “Yirminci Asırda Türk Kızları ve Türk Kadınları”, *Yeni Felsefe Mecmuası*, nr. 6 (1 Teşrinisânî 1327/14 Kasım 1911), 15-17.

³⁰⁹ M. Zekeriya, “Yirminci Asırda Türk Kızları ve Türk Kadınları”, *Yeni Felsefe Mecmuası*, nr. 6 (1 Teşrinisânî 1327/14 Kasım 1911), 15-17’den naklen Yıldız Sertel, “Meşrutiyet Devrimi ve Kadın Sorunu”, *Kadın Araştırmaları Dergisi*, 1996, 4, 27-29.

çıkardığını belirterek, eski tarz eğitimin günün ihtiyaçlarına cevap vermediğini iddia etmişti. O'na göre, bundan sonra kadınları farklı bir şekilde hazırlamak ve onların ilmî, ahlâkî ve sosyal seviyelerini daha kuvvetli bir temel üzerine oturtmak gerekmektedir. Kızlar hayata öyle hazırlanmalıydı ki, eğer aile içinde kalacaksa, kalpleri ısıtan, sıcak, temiz, medenî ve ahlaklı bir aile ocağı vücuda getirebilsin. Eğer hayat mücadelesine katılacaksa, eşit şartlar çerçevesinde daha kuvvetli arkadaşları olan erkeklerle birlikte yürüyebilsin³¹⁰. Onlara verilecek eğitim, bir gün hayatlarını kazanmayı sağlayacak şekilde olmalıydı. Okulların programları bu amaca yönelik olarak hazırlanmalıydı. Onların her birine birer sanat, günün birinde hayatlarını kazanacakları bir meslek öğretilmeli, beyinleri, ruhları, ahlakları, manevîyatları ciddi bir şekilde terbiye edilmeliydi. Kadın düşünmeyi bilen, muhakeme eden, şahsiyet ve mesuliyet sahibi birer insan haline getirilerek, hayatta doğru yolu kendi akıllarıyla bulmaları sağlanmalıydı. Feminizm meselesinde başarının sırrı buydu. Kadınlar ancak böyle bir eğitim ile cemiyet içinde istenilen dereceye yükselebilirlerdi³¹¹.

4. Sıyânet

İçtimaî, edebî, iktisâdî kadın ve aile gazetesi olan *Sıyânet*'te Ayanzâde Mahmud Ekrem, eğitim hakkındaki görüşlerinden bahsederken, kadının eğitiminde çok geç kalındığını belirtmişti. Ana mektepleri, kız müesseseleri açmayı, kızlara dinî bilgiler yanında, dikiş, nakış, ev idaresi gibi dersler de okutarak, ebelik, tabiplik öğretmeyi teklif etmişti. Ancak o, verilecek eğitimin, kadınlık çerçevesinde olmasından ve kadının kadınlık âlemi dışına çıkmamasından yanaydı. Nitekim ilim ve sanat öğrenirken Müslüman kadını olduklarını unutmamalarını tembihlemişti³¹².

Genelde kızlara verilecek eğitimin, pratik hayatta kullanabilecek bilgilerden ibaret olması gerekliliği üzerinde duran yazılara rastlanmaktadır. Burada, eğitim alan

³¹⁰ Müfide Ferid, "Feminizm I", *Türk Kadını*, nr. 20, 18 Nisan 1335, 405.

³¹¹ Müfide Ferid, "Feminizm II", *Türk Kadını*, nr. 21, 8 Mayıs 1335, 326.

³¹² Ayanzâde Namık Ekrem, "Musahebe: Terbiye-i Nisvan", *Sıyânet*, nr. 15, 19 Haziran 1330, 6'dan naklen, Ş. Kurnaz, *II. Meşrutiyet Döneminde ...*, 188.

kızların, geleceğin anneleri olarak yemek pişirmek, dikiş dikmek gibi bilgilerden yoksun yetişmeleri eleřtirilmiřtir³¹³.

5. Bilgi Yurdu Işığı

15 Nisan 1917 yılında yayın hayatına başlayan ve Bilgi Yurdu müessesesinin yayın organı olan *Bilgi Yurdu Işığı*'nda eğitim, aile, kadın, sanat, tarih, fen, ahlak, spor, kıyafet, pratik bilgiler gibi konular ele alınmıřtır³¹⁴.

Bir memlekette arzu edilen, ahlâkî inkılâp ve yaşam tarzında bir yükselme için kadının ilim ve irfanını yükseltmeye çalışmanın şart olduğunu vurgulayan³¹⁵ yazıların yanı sıra, yine kadınların eğitmenlik görevi üzerinde duran yazılara da rastlamak mümkündür. “*İlm-i hayata ayak atan her insan yavrusu kadının dest-i ihtimâmına tevdi olunur. Nevzadın (terbiye-i bedeniye)sini, (terbiye-i hissiye)sini ve büyüdüķçe (terbiye-i ahlâkiye)sini idare eden kadındır. Bu vazifeyi hüsn-i ifâ edebilmek için bir çok malûmâta ve çok mesâiye muhtaçdır. (...) Aile ocağı, cemiyetin esası, beşeriyetin küçük bir timsali (minyatürü)dür. Cemiyeti saadete nail etmek istiyor musunuz? Bu gayeyi evvel emirde evlerin içinde temin ediniz! Kadın sıhhatli, terbiyeli, ahlâklı olur ise aile içinde de etrafına sıhhat, terbiye, mehâsin-i ahlak ve nur-ı irfan saçar. (...) Madem ki aile, küçük mikyasa millettir ve ev beşeriyetin muhit-i hayatı, muhit-i terbiyetidir; kadınlar da beşeriyetin en büyük mürebbileridir. Çocukları yetiştirmek, milletleri yetiştirmekdir.*”³¹⁶ denilerek kadın sadece çocukları değil, milleti ve bütün insanlığı yetiştiren varlıklar olarak gösterilmiştir. Bunun için de kadınların eğitilmesi gerekliliği vurgulanmıştır. Bu da, kadınlar hakkındaki fikirlerin ne kadar geliştiğinin ispatıdır.

* * *

II. Meşrutiyet devrinde, gazete ve dergilerde kadın sorunlarının sürekli olarak ele alınması Osmanlı'da başlayan kadın hareketinin bu dönemde daha da hız

³¹³ Fatma Saide, “Kadınlarımıza Her şey Lâzım”, *Sıyânet*, nr. 11, 22 Mayıs 1330, 7-9'dan naklen, ř. Kurnaz, *II. Meşrutiyet Döneminde ...*, 188.

³¹⁴ ř. Kurnaz, *II. Meşrutiyet Döneminde ...*, 189.

³¹⁵ Dr. Nureddin, “Kadınlarımızda Terakkî ve Tekâmül”, *Bilgi Yurdu Işığı*, nr. 2, 15 Mayıs 1333, 20-22.

³¹⁶ Macit şevket, “Kadınlar Beşeriyetin En Büyük Mürebbileridir”, *Bilgi Yurdu Işığı*, nr. 3, 15 Haziran 1333 35-37.

kazandığının göstergesidir. Özellikle kadınlar tarafından çıkarılan dergilerin çoğalması ve her türlü sorunlarını bu sayede dile getirip çözüm çareleri aramaları, kendi haklarının mücadelesinde etkin ve öncü bir rol oynamalarına fırsat vermişti. Tanzimat döneminde sürekli olarak kadınlara verilecek eğitimin erkeklerden farklı olması gerektiği vurgulanmıştı. Çünkü kızların eğitilmesindeki amaç iyi anneler yetiştirmekti. Oysaki kadınlara verilen eğitim onları ve tüm toplumu mutlu edecek şekilde değildi. Cebir, hendese, riya ziye, hikmet ve kimya derslerinde başarılı olan kızlar ev işlerinde, çamaşır yıkamak ve yemek pişirmek konusunda başarılı olamamakta ve bu tip bir eğitimle kadınların eğitiminde güdülen amaca ulaşamamaktaydı. II. Meşrutiyet dönemine gelindiğinde ise bu fikrin temelde pek değişmediği görülür. Nitekim kadınlar tarafından kaleme alınan yazılarda sürekli olarak eğitilmiş bir annenin, çocuğunu iyi yetiştireceği, eşini mutlu edeceği, ev idaresi konusunda daha başarılı olup, hesabını bileceği vurgulanmıştı. Aksi takdirde kadın modayı takip etmekten başka bir şeyden anlamayacak, hatta namusunu bile koruyamayacaktı. Bu da kadınların eğitimindeki ana gayenin, onları meslek sahibi yapmak değil, çocukların eğitiminde önemli role sahip iyi anneler yetiştirmek olduğunu göstermektedir. Bu dönemde, Tanzimat döneminden farklı olarak, kadının eğitiminin, erkeklerinki kadar kuvvetli ve itinalı olması gerektiği ve kadının el işleriyle beraber fen derslerine de çalışıp, yaşadığı dünyada meydana gelen olaylar hakkında bir fikrinin olması gerekliliği savunulmuştu. Ancak yine de kadınların çalışarak evden uzaklaşmasına ise pek sıcak bakılmamıştı.

Sonuç olarak, gerek Tanzimat ve gerekse Meşrutiyet yıllarında yapılan bu tartışmalar, toplumun bilinçlenmesi ve var olan değer yargılarının sorgulanmasına imkan vermiştir. Aydınlar, gazeteciler ve okurlar tarafından kadın meseleleri açık bir şekilde ele alınırken, bu yolda hükümet tarafından da önemli adımlar atılmıştır. Kızların ve ev kadınlarının eğitimi, her kesim tarafından yoğun bir şekilde istenmiştir. Her görüşteki çağdaş gazete ve dergiler, batıdan örnekler vererek Osmanlı Türk toplumunu uyarmaya çalışmıştır. Bu olumlu gelişmeler, Cumhuriyet ve Atatürk ile büyük hız kazanmıştır. Zira Atatürk'ün kadınlara verdiği geniş haklar sayesinde modern bir toplum kurulabilmiştir. Atatürk'ün kadınlar hakkındaki görüşlerine ileride değinilecektir

İKİNCİ BÖLÜM

İLKÖĞRETİM

I- SIBYAN MEKTEPLERİ VE İBTİDÂİLER

A. Tarihsel Gelişim

1. II. Meşrutiyet Öncesinde Sıbyan Mektepleri ve İbtidaîler

Tanzimat dönemine kadar kız çocukları sadece ‘Sıbyan Mektebi’ veya ‘Mahalle Mektebi’ denilen eğitim kurumlarına gidebilmişlerdi³¹⁷. Sıbyan mektepleri, Şeyhülislam'a bağlı olup, beş altı yaşlarındaki kız ve erkek çocuklarına basit düzeyde dinî eğitim veren müesseselerdi. Bir külliyyede ya da ayrı olarak bir mahalle veya köyde bulunan sıbyan mektepleri, çocuklara *Kurân* okutmak, namaz usulleri ve namazda okunacak duaları öğretmek, biraz da yazı yazdırmak³¹⁸ gibi üç gaye üzerine kurulmuştu³¹⁹. Bu okulların belli bir yönetmeliği ve programı yoktu. Ezbere dayalı olup şahsa bağlı eğitim veren sıbyan mekteplerinde genellikle elifba, *Kurân*, ilm-i hal, tecvid, Türkçe Ahlak risaleleri, Türkçe ve hat gibi dersler okutulurdu³²⁰. Karma olabildiği gibi sadece kız çocuklarına mahsus, genellikle ders veren kadın hocanın evinde açılmak üzere eğitim veren sıbyan mektepleri de bulunmaktaydı³²¹. Ancak kızların çoğu bu basit düzeydeki eğitimden dahi geniş ölçüde yararlanamıyordu. Öğretmenleri erkek olduğu için kızlar, yaşları çok küçük olmasına rağmen mahrem olduğu düşüncesiyle, aileleri

³¹⁷ Selçuk Akşin Somel, “Osmanlı Modernleşme Döneminde Kız Eğitimi”, *Kebikeç*, 10, Ankara 2000, 224.

³¹⁸ Burada yazı yazdırmak kaligrafi karşılığıdır. Bir şeyi kaleme almak anlamında değildir.

³¹⁹ Osman Nuri Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, C. 1–2, İstanbul 1997, 86; Bayram Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, Ankara 1991, 57.

³²⁰ Faik Reşit Unat, *Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış*, Ankara 1964, 7; B. Kodaman, *Aynı yer*.

³²¹ F. R. Unat, *Türkiye Eğitim Sisteminin...*, 6–7.

tarafından genelde okuldan alınıyordu³²². Zaten buluş çağına gelmiş kız çocuklarının hemen evlendirilmeleri bu eğitimin önünde engel teşkil ediyordu. Sıbyan mektebine gidemeyen veya okuldan alınan kızların bundan sonraki süreçte eğitim kurumu aileydi. Kız çocuklarının eğitimine aile içinde devam ediliyordu³²³. Böylece kızlar ancak evleneceği zaman görebileceği bir koca için sadık, itaatli, namuslu, temiz, ev işlerini bilir bir eş ve çocuklarına iyi bir ana olmak üzere, annesinin dizi dibinde, pencerelerine kafesler örülmüş evlerde yetiştiriliyordu³²⁴. Bu kızlar annelerinden ev idaresi ve çocuk bakımı, dikiş hocalarından da elişi öğrenirlerdi³²⁵. Sadece üst tabakaya mensup kızların daha iyi bir eğitim alma şansı vardı. Kadı, kazasker, müderris gibi yüksek görevlerde bulunanlar, kızlarına ya bizzat kendileri tahsil vererek,³²⁶ onlara Arabî, Farişî lûgat ezberletir, edebî ve tarihî kitaplar okuturlar ya da “Hoca hanım” diye adlandırılan özel hocalar tutarlardı. Bu hocalar da kızlara, Muhammediye³²⁷ ve benzeri harekeli kitapları okutur³²⁸, Arapça, Farsça, hüsnü hat, müzik gibi dersler verirlerdi³²⁹.

a. 1824 Fermanı ve İlköğretim Mecburiyetine Doğru Bir Adım

1869 yılında *Maarif-i Umumiye Nizamnâmesi*’nin kabulüne kadar kız çocuklarına verilecek ilköğretime ilişkin özel bir düzenleme yapılmamıştı. Kız ve erkek çocukları sıbyan mekteplerinde bir arada eğitildiklerinden ilköğretim alanında yapılan herhangi bir düzenleme veya yenilik hem kız hem de erkek çocukları için geçerli

³²² Zerrin Ediz, *Kadınların Tarihine Giriş*, İstanbul 1990, 54; Cemil Öztürk, *Türkiye’de Düünden Bugüne Öğretmen Yetiştiren Kurumlar*, İstanbul 1998, 31.

³²³ M. Şevki Aydın, “Osmanlı’da Kız Çocuklarının Eğitimi”, *Osmanlı*, V, Ankara 1999, 222.

³²⁴ Tezer Taşkiran, *Cumhuriyet’in 50. Yılında Türk Kadın Hakları*, Ankara 1973, 21.

³²⁵ Sema Uğurcan, “Tanzimat Devrinde Kadının Statüsü”, *150. Yılında Tanzimat*, Ankara 1992, 498.

³²⁶ Z. Ediz, *Kadınların Tarihine Giriş*, 54. İlk Türk kadın yazarı olarak tanıdığımız Fatma Âliye Hanım bu tarz eğitim alanlar arasında yer alır. Konak eğitiminin yarattığı ilk entelektüel kadın tipi Fatma Âliye, bazı derslerini bizzat büyük tarihçi olan babası Ahmed Cevdet Paşa’dan almıştır. Bu derslerden biri de tarihtir. (Fatma Âliye Hanım, *Ahmet Cevdet Paşa ve Zamanı*, sadeleştiren: Metin Hasırcı, İstanbul 1994, 22).

³²⁷ Dinî edebiyatın mevlid gibi bestelenerek okunan eserlerden biridir. “Muhammediye” 1449 yılında Yazıcızâde Muhammed b. Salih’in (ö.855/1451) tarafından Gelibolu’ da yazılmıştır. Kitab-ı Muhammed iye kendi zamanında el yazısı ile en çok çoğaltılan eserdir. Muhammediye, yüzyıllar boyu milletimizin ruhi gıdası olagelmıştır. Akşamları hoş bir makamla okunmuş, gönülleri eriten kolay kısımları ezberlenmiş, mektep ve medreselerde ders kitabı olarak okutulmuş, çocuklara ait kısımları da kitapçık halinde yayınlanmıştır. Kızlar Muhammediye’den tefeül yapmışlardır. Osmanlı dinî-tasavvufî kültürünün oluşmasına katkıda bulunan manzum eser, değişik konulardaki manzumelerden oluşmaktadır. Mustafa Uzun, “Muhammediye”, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXX/586-587.

³²⁸ Uğurcan, *gös.yer.*

³²⁹ Z. Ediz, *Kadınların Tarihine Giriş*, 54.

oluyordu. Ancak ilköğretim mecburiyetine bir adım olarak kabul edilen ve 1824 yılında II. Mahmud tarafından çıkarılan ferman³³⁰ için aynı şeyi söylemek mümkün değildir. Nitekim bu ferman, erkek çocukların para kazanmak veya zanaat sahibi olmak üzere okul yerine ustanın yanına çırak olarak verilmesini engellemek ve ergenlik çağına gelmeden sıbyan mekteplerinde layıkıyla dinî eğitim almalarını sağlamak amacıyla yayınlanmıştı. Dinî ve hukukî müeyyidelerle amaca ulaşmayı hedefleyen ferman, yenilikçi olmaktan uzak olup, sadece ulemanın görüşlerinin bir tekrarı da olsa içerdiği esaslarla ilköğretim için bir nevi mecburiyet getirmişti. Ancak fermanın hükümleri sadece İstanbul için geçerli olup, taşra sıbyan mekteplerini kapsamadığından genel bir hüküm niteliğinde değildi³³¹. Üstelik burada sadece erkek çocuklarının sıbyan mekteplerine devam etme zorunluluğu belirtilmiş, kız çocukları zikredilmemişti. Bununla beraber Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması, Rus Harbi, Mısır, Bağdat, İşkodra vs. gibi İmparatorluğu meşgul eden sıkıntılar yüzünden ilköğretim mecburiyetine ilk teşebbüs başarısız olmuş ve 1824 fermanı uygulanamamıştı³³². Bunu 1838 yılında ilköğretim meselesinin daha ayrıntılı bir şekilde ele alınması kanıtlamaktadır.

b. 1838 Layihası ve İlköğretim

1838 yılında Meclis-i Umûr-ı Nâfia tarafından kaleme alınan lâyihada eğitim beklentileri daha esaslı bir şekilde dile getirilmişti³³³. Bu lâyihada, hocaların genel durumlarıyla bilgilerinin yoklanarak, dirayet ve kabiliyetlerinin elverişli ve çocuk terbiyesine muktedir olup olmadıklarının tespit edilmesi hususuna değinilmiş, ancak bu özelliklere sahip olanların meslekte devamları uygun görülmüştü. Bu okullarda öğrencilerin sınıflara ayrılması ve her sınıfta ayrı dersler gösterilmesi tavsiye edilmişti. Mahalle aralarındaki küçük okulların sadece hece ve Kur'ân'ın hatmettirilmesine tahsis

³³⁰ Fermanın metni için bk. Mahmud Cevad, *Maarif-i Umûmiye Nezâreti Tarihçe-i Teşkilât ve İcraatı*, Yay. haz. Mustafa Ergün, Tayyip Duman, Sebahattin Arıbaş, H. Hüseyin Dilaver, Ankara 2002, 1-2; Ali Akyıldız, *Osmanlı Merkez Teşkilâtında Reform (1836-1856)*, İstanbul 1993, 222-223.

³³¹ F. R. Unat, *Türkiye Eğitim Sisteminin...*, 38; B. Kodaman, *Abdülhamid Devri...*, 58.

³³² Mahmud Cevad, *...Tarihçe-i Teşkilât ve İcraatı*, 4.

³³³ Meclis-i Umûr-ı Nafia'nın hazırladığı layiha, Dar-ı Şûrâ-yı Bâbîalî'nin müzekkeresi ve diğer raporların metni için bk. Mahmud Cevad, *...Tarihçe-i Teşkilât ve İcraatı*, 5-15.

edilmesi, Selâtin-i izâm³³⁴ ve diğer büyük mekteplere sınıf-ı sâni denilerek burada kulak dolgunluğu olması için Türkî inşa ve tuhfe, nuhbe ve subha-i sıbyan misillû lugat, ahlâk, hat ve kitabet okutulması ve buraya Kur'ân'ı hatmeden ve ilm-i hal okuyan çocukların alınması öngörülmüştü. Her iki tip okula da devam mecburiyeti getirilmişti.

Meclis-i Umûr-ı Nâfia hazırladığı bu layiha ile zamanına göre ileri bir zihniyet örneği göstermişse de bu teklifler gerek Dâr-ı Şûrâ-yı Bâbîâlî gerekse Meclis-i Ahkâm-ı Adliye'de henüz kendini geleneksel uygulama ve anlayışların tesirlerinden kurtaramayan bazı azaların elinde yozlaştırılarak birtakım değişikliklerle Padişah'ın tasdikine sunulmuş, iradesi temin edilmiştir. Sonuç olarak, genel maarif politikası bakımından yenilikçi bir görünüm arz eden bu lâyiha, sıbyan mektepleri için somut bir tedbir getirmemişti. Böylece bu okullar eskisinden farklı olmayan şartlar içinde hayat ve hakikatten uzak mevcudiyetlerini sürdürmüştü. Çünkü sıbyan mekteplerini kendi etki sahasında gören medrese ve ulema sınıfı bu müesseselere kendi anlayışlarının dışındaki bir düşünceyi sokmayı istemiyorlardı. Tanzimatçılar ise kendisi gibi düşünen toplum yaratmanın tek yolunun eğitim olduğunu düşünerek işe sıbyan mekteplerinden başlanması gerektiğine inanıyorlardı. Ancak bu mücadelede medresenin ağır basması yüzünden dinî eğitimin hâkim olduğu bu okullarda yenilik yapılmaya cesaret edilememiş, ilköğretimin ıslahı yolunda atılan adımlar pek başarılı olamamıştı³³⁵.

c. 1847 Talimâtı ve İlköğretim

Tanzimat'ın ilânından sonra ilköğretim alanında girişilen faaliyetlerde de yine istenilen sonuç elde edilememişti. 1847 yılında *Etfalin Talim ve Tedris ve Terbiyelerini Ne Vechile Eylemeleri Lazım Geleceğine Dair Sıbyan Mekâtibi Hâceleri Efendilerine İta Olunacak Talimat* adıyla çıkarılan talimatla, ders programları, öğrenimin ne şekilde yapılacağı ve ders araç ve gereçlerinin neler olacağı, öğrenim süresi ve okula devam mecburiyeti, disiplin kuralları belirtilmişti. Bu düzenleme kız ve erkek çocukların hepsi için geçerliydi. Burada özellikle kız ve erkek çocuklarının sıralarda karma bir şekilde

³³⁴ 1838 tarihinde Meclis-i Umûr-ı Nafia'nın hazırladığı layiha mucibince yüksek öğretime öğrenci yetiştirecek sıbyan ve mahalle mekteplerinin üstünde açılan bir öğretim kademesidir. Mahmud Cevad, ...*Tarihçe-i Teşkilât ve İcraatı*, 8.

³³⁵ Aziz Berker, *Türkiye'de İlköğretim (1839-1908)*, İstanbul 1945, 9-11; Sadrettin Celâl Antel, "Tanzimat Maarifi", *Tanzimat I*, İstanbul 1999, 458-459; B. Kodaman, *Abdülhamid Devri...*, 59-60; A. Akyıldız, *Osmanlı Merkez...*, 224-225.

oturtulmasının usul ve adâb-ı terbiyeye aykırı olduğu vurgulanmış, kız çocuklarının sıralarının erkeklerinden ayrılmasına ve kızlarla erkeklerin aşırı muhabbet edip kaynaşmamalarına dikkat edilmesi tavsiye edilmişti. Ancak bu *talimatnâme* parasızlık ve hocasızlık yüzünden arzu edilen şekilde uygulanamamış, eski usulde eğitim ve öğretime devam edilmişti³³⁶. Bu *Talimatnâme*'nin uygulanamamasına rağmen kız çocuklarının erkek çocukların gittiği okullara devam etmemeleri konusunda titiz davranılmıştı. Nitekim Tanzimat'ın ilânından sonra da altı yaşından büyük kız çocuklarının bu okullarda okutulması sakıncalı görülüyor, ahlaka aykırı uygunsuz olaylara meydan verilmemesi için hükümet tarafından gerek mektep hocaları gerekse aileler bu konuda uyarılıyordu³³⁷.

Tanzimat döneminde açılan rüşdiyelerin iyi işleyebilmesi için sıbyan mekteplerinin ıslah edilmesinin şart olduğu fikri iyice belirginleşmiş, bu mesele 1857 yılında Maarif Nezareti'nin kurulmasıyla yeniden ele alınmıştı. Ancak uygulamaya 1862 yılında teşebbüs edilmişti. Bu tarihte oluşturulan bir komisyon çocukların bir an önce harfleri ezberleyip, okuyup yazmayı öğrenebilmeleri ve rüşdiyelerde yapılan eğitim-öğretimde sıkıntı çekmemeleri için sıbyan mekteplerinin durumunu tespit etmiş ve bir mazbata hazırlayarak alınacak tedbirleri belirtmişti. Buna göre; 1847 yılında yapılan düzenleme tamamıyla uygulansa da bu okulların ıslahında başarılı olunamamıştı. Böylece alınan tedbirler doğrultusunda, İstanbul'daki sıbyan mektepleri 12 merkeze ayrıldı. Merkez okullarıyla birlikte her merkezden seçilen ikişer okullardan oluşan toplam 36 okulda bu *Talimatnâme* uygulanmıştı. Bunlar örnek alınarak zamanla diğer okullarda da aynı uygulamaya gidilmesi düşünülmüştü. Örnek olarak tespit edilen bu 36 okulda okuyan öğrenciye Maarif idaresi tarafından, Arabistan'da olduğu gibi harflerin yaz-boz yöntemiyle kolaylıkla öğretilmesini sağlamak amacıyla birer taş tahta, taş kalem ve birer divit parasız olarak verilmişti. Ayrıca mektep hocalarına da fakirler

³³⁶ Yahya Akyüz, İlköğretim'in Yenileşme Tarihinde Bir Adım, Nisan 1847 Talimatı", *Osmanlı Tarih Araştırmaları Merkezi Dergisi OTAM*, 5, Ankara 1994, 1–47; Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi (Başlangıçtan 1993'e)*, İstanbul 1994, 140–141; A. Berker, *Türkiye'de İlköğretim*, 28–34; Abdullah Saydam, Bayram Kodaman, "Tanzimat Devri Eğitim Sistemi", *150. Yılında Tanzimat*, Ankara 1989, 481–482.

³³⁷ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Mektubî Kalemi Nezaret ve Devâir Yazışmaları (A.MKT.NZD)*, nr. 169/37, 20 S 1272 (1855). Üsküdar'da Çınar semtinde bulunan Hacı Mehmed Ağa sıbyan mektebinde yedi yaşındaki bir kız çocuğunun gayri ahlaki davranışa maruz kalması üzerine, mektep hocası ve aileler altı yaşından büyük kız çocuklarının erkek mekteplerine gönderilmemesi hususunda yeniden uyarılmış, olay Meclis-i Vâlâ'ya havale olunarak, mektep hocası cezalandırılmıştır.

müstesna olmak üzere öğrencilerden toplanan haftalık ders ücretlerinden 100'er kuruş maaş bağlanmıştı³³⁸.

Sıbyan mekteplerinde layıkıyla *Kurân* okuyabilen ve hatta hıfz edebilen, ilm-i hal ve tecvidi güzel öğrenmiş, Türkçe yazı okumaya iktidar kazanmış öğrenciler yetiştirmeyi ve böylece bu okulları rüşdiyelere iyi öğrenciler yetiştirecek birer yardımcı müessese haline getirmeyi amaçlayan³³⁹ bu uygulama başarısızlıkla sonuçlanmıştı. Nitekim bu hedefin başarıya ulaşmadığı, dönemin Maarif-i Umumiye Nazırı Abdüllatif Subhi Paşa³⁴⁰ zamanında (Ocak 1868) 10 maddelik *Sıbyan Mekteplerinin Islahatına Dair Nizamnâme Layihası*'nın hazırlanmasından anlaşılmaktadır. Bu Layiha sıbyan mekteplerinin ders programlarını yeniden tertip ederek, imlâ, malûmât-ı nâfia, coğrafya ve aritmetik derslerini de programa eklemiştir. Eğitime başlama yaşı 6 olarak belirlenirken, layihada yer alan “ *altı yaşlarını tecavüz edip de bilâ-ömr mektebe verilmeyen çocukların mahallât ahalisi ve muhtarlar taraflarından velilerine ihtarât-ı lâzime icra olunacaktır ve bu ihtarât tesir etmediği halde keyfiyet meclis-i mezkûre (Meclis-i Maarif) bi'l-ihbar o misillü çocukların velileri mazhar-ı ta'zir olacaklardır*” ifadesiyle ilköğretim mecburiyeti bir kez daha vurgulanmıştır. Her ne kadar uygulanmasa da bunun önemli bir gelişme olduğu belirtilmelidir. Asıl önemlisi kız çocuklarına mahsus sıbyan mektebi açılması ilk defa bu layihada zikredilmiştir. Layihanın sekizinci maddesinde yer alan hüküm aynen şöyledir:

“*Daire-i intizamiyeye alınacak mekâtibin ikiye taksimiyle erkek çocuklar için başka ve kızlar için başka olarak mektepler tahsisi ve kız mektepleri için kadın ve erkek hâcelerden münasibleri Meclis-i Maarifçe imtihan ve intihab olunacak ve daire-i tanzimiyeye alınacak mekâtibin mevkilerine ve birbirlerinin bu 'd u kurblarına ve nüfûs-ı mevcûdelerine göre tefriki ve bazı mahallerde bir mekteb olub da kızlar için başka mekteb bulunmadığı takdirde orada elverişli bir hane isticarile kız mektebi ittihazı ve*

³³⁸ BOA, *İrade Meclis-i Vâlâ (İ. MV.)*, nr. 21788, 2 S 1279/29. 7. 1862; Mahmud Cevad, ...*Tarihçe-i Teşkilât ve İcraatı*, 65–66, O. Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, C. 1-2, 464–465; B. Kodaman, *Abdülhamid Devri...*, 62; F. R. Unat, *Türkiye Eğitim Sisteminin...*, 39.

³³⁹ O. Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, C. 1-2, 465–466.

³⁴⁰ Maarif-i Umûmiye Nazırlığı: Ağustos 1867- Mart 1868. Daha sonra Şubat- Nisan 1878 tarihinde de Maarif Nazırlığı yapmıştır. Sinan Kunalp, *Son Dönem Osmanlı Erkân ve Ricali (1839–1922)*, İstanbul 1999, 6, 54.

*bunun sûret-i icrâiyesi için mahsûsen Meclis-i Maarif'den bir seyyar komisyon teşkiliyle semt semt dolaşıp bunun için tanzim olunacak talimât-ı mahsûsa mucebince icraât-ı lâzımeye dikkat olunacaktır.”*³⁴¹

Ancak bu layiha da tasarı olarak kalmaktan kurtulamamış, bu hükümlerin kabul edilip uygulamaya konulması ancak 1869 yılında yayınlanan *Maarif-i Umumiye Nizamnâmesi* ile olmuştu.

d. Maarif-i Umûmiye Nizamnâmesi ve İlköğretim Alanındaki Gelişmeler

İlköğretim okullarını artık dinî alana ait bir eğitim kademesi olmaktan çıkaran *Maarif-i Umûmiye Nizamnâmesi* ile ilk defa kızların eğitimi belli bir nizam içinde ele alınmıştı.

1869 *Maarif-i Umumiye Nizamnâme*'sinden sonra devletin izlediği siyaset, yapılacak yenilikleri uygulamak için, sıbyan okulları dışında, ibtidaî okulları açmak ve sıbyan okullarını muhafazakarların dikkatini çekmeden yavaş yavaş yeni usullerde ders veren ibtidaî okullarına dönüştürmekti. Maarif Nezareti'ne bağlı olup, mekâtib-i ibtidâiye veya usûl-i cedîde mektepleri olarak tanımlanan ve yeni usulde eğitim yapan okulların tüm imparatorlukta açılması için ilk esaslı teşebbüs 1870 yılında başlamıştı. İlk olarak sıbyan okullarında okutulacak kitapların öğrencinin öğrenme isteğini arttıracak şekilde açık ve sade olarak yeniden hazırlanması işi ele alındı. Bu teşebbüsün gerçekleşip gerçekleşmediği bilinmese de sıbyan okullarını ıslah etmenin zorluğu aşıkardır. Çünkü daha sonraki yıllarda bile sıbyan okullarının (usûl-i atîka) eski usullerde öğretime devam etmekteydi³⁴². Bilindiği gibi Tanzimat döneminde sıbyan okullarının ıslahını engelleyen en önemli unsur, bu eğitim kurumlarını ellerinde tutan ulema sınıfıydı. Bu sınıfın etkisindeki okullarda yeni usullerin yerleştirilmesi oldukça zordu. Nitekim bazı sıbyan mektebi öğretmenleri, düzenlemede İslâmî olmayan unsurları gerekçe göstererek usûl-i atîka okullarının usûl-i cedîde okullarına dönüştürülmesini kabul etmemişlerdi³⁴³. Sonuç olarak, *Maarif-i Umumiye Nizamnâmesi*

³⁴¹ BOA, *İ. MV.*, nr. 26278, 20 N 1284/15. 2. 1868; A. Berker, *Türkiye'de İlköğretim*, 59–61; B. Kodaman, *Abdülhamid Devri...*, 62.

³⁴² B. Kodaman, *Abdülhamid Devri...*, 64–67.

³⁴³ A. Nurdoğan, *Osmanlı Modernleşme Sürecinde...*, 57.

ile ilköğretim okullarına yeni bir şekil verilmek istenmişse de usûl-i atîka³⁴⁴ çerçevesinde eğitim yapan sıbyan mekteplerine dokunulmamış ve bu *Nizamnâme*'nin uygulanması için usûl-i cedîd³⁴⁵ üzere ibtidaî mektepler açılmıştı. Böylece ilköğretime ilişkin okullar Evkaf-ı Hümâyûn Nezâretine bağlı mekteb-i sıbyaniye ve Maarif Nezâretine bağlı mekteb-i ibtidâiye olarak ikiye ayrılmıştı³⁴⁶. Bu dönemde ilköğretim okulları malî kaynaklarına göre dört kısma ayrılmaktaydı.³⁴⁷

1- Öğretmenlerinin maaş ve masrafları Maarif Nezâreti tarafından karşılanan ibtidaî okullar. Bu okullarda öğrencilerden eğitim ücreti alınmakta ve alınan bu ücretler, hazineden tahsisatı bulunmayan okulların gerekli masraflarına harcanmaktadır.

2- Öğretmenlerinin maaş ve masrafları öğrencilerden alınan eğitim ücretinden karşılanan "Hususi İbtidâî" denilen okullar.

3- Hamiyet sahiplerinin kurduğu cemiyetler tarafından yönetilen, öğretmen ve hademe maaşları ile çeşitli masrafları yine bu cemiyetler tarafından karşılanan okullar (Vakıf Okulları).

4- İstanbul'da 13 merkez dâhilinde bulunan ve merkez öğretmenleri veya icabına göre "Umum Mekâtib-i İbtidâiye ve Sıbyaniye Müfettişliği" tarafından teftiş edilen kız ve erkek sıbyan mektepleri.

Yeni eğitim ve öğretim usullerinin uygulanması için ilk olarak 1873 yılında Nuruosmaniye'de numûne ibtidaî mektebi açılmış ve bunu Simkeşhâne ve Saraçhane civarında açılan ibtidaî mektepler izlemişti³⁴⁸. İlköğretim adına atılan önemli bir adım ise 1875 yılında yayınlanan bir *Talimatnâme* ile İstanbul ilkokullarının yönetimi, mahalle halkından oluşacak "Tedris meclisi ve tedris meclisi şubelerine"

³⁴⁴ Ders araç, gereçleri kullanımı ve özellikle okuma öğretiminde kullanılan eski yöntem ve bu şekilde eğitim-öğretim veren okullara verilen isim.

³⁴⁵ Ders araç, gereçleri kullanımı ve özellikle okuma öğretiminde kullanılan yeni yöntem ve bu yeni yöntem ve teknolojileri kullanmayı savunan eğitim hareketine verilen isim.

³⁴⁶ Y. Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, 142, 196; F. R. Unat, *Türkiye Eğitim Sisteminin...*, 40; C. Öztürk, *Türkiye'de Düünden Bugüne...*, 7; Hasan Ali Koçer, *Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi (1773–1923)*, İstanbul 1991, 128.

³⁴⁷ *Devlet Salnamesi*, sene: 1299, 265; F. R. Unat, *Türkiye Eğitim Sisteminin...*, 39.

³⁴⁸ *Vak'anüvis Ahmed Lütfî Efendi Tarihi*, (yay. Münir Aktepe), Ankara 1989, XV, 27; Mahmud Cevad, *...Tarihçe-i Teşkilât ve İcraatı*, 116; Y. Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, 182.

bırakılmasıydı³⁴⁹. Tedris meclisi şubelerinin görevleri arasında bölgelerinde gerektiği kadar kız ve erkek ibtidaîleri açmak yer alıyordu³⁵⁰. Ancak bu teşebbüs başarılı olamamıştı. Bunun üzerine ibtidaî mekteplerin mahallerinde idaresi işini Maarif Nezareti üstlendi. Yayınladığı 41 maddelik bir talimatnâme ile bu okulları kayıt altına almak istedi. Okullar Aksaray, Sultanahmet, Tophane, Eyüp, Sultanselim, Çengelköy, Üsküdar, Haseki, Beşiktaş, Mirgün, Emirbuhari, Fatih olmak üzere 12 merkezde toplandı³⁵¹.

e. II. Abdülhamid Dönemi ve İlköğretim Politikası

29 Aralık 1876 yılında ilân edilen Kanun-i Esasî'nin 14. maddesinde yer alan “*Osmanlı efradının kâffesince tahsil-i maarifin birinci mertebesi mecburî olacak ve bunun derecâtı nizâm-ı mahsus ile tayin kılınacaktır*” hükmü ile ilköğretim mecburiyeti bir kez daha tekrar edilmiş ve bu zorunluluk Anayasaya geçmişti. Böylece kız ve erkek çocukları için eşit eğitim hakkı hukuken sağlanmıştı³⁵². Nitekim Avrupa ülkelerinde de aynı tarihlerde ilk öğretim mecburiyeti anayasa metinlerine girmişti³⁵³.

Açılan ilk Numûne mektebinden istenilen sonuçların alınması üzerine bu okulların sayısı arttırılırken, aynı tarzda kızlar için de okullar açılmaya başlanmıştı. Ancak kızlar için açılan bu okulların sayısı erkeklerinkine oranla azdı. 1877–78 Osmanlı –Rus savaşı eğitim alanında yapılan faaliyetleri aksatmıştı. Nitekim 1879–80 tarihinde İstanbul'da 19 adet erkek ibtidaî mektebi bulunmasına karşın kız çocuklarına mahsus ibtidaî mektep sayısı 3 adetti³⁵⁴. 1881–82 yılında ise Üsküdar Harmanlık'ta yine yeni usullere göre eğitim verecek olan ve programında dikiş, nakış ve kanaviçe gibi el işleri de yer alan bir inas ibtidaî mektebi açılırken, Üsküdar'daki Yoğurtçu Osman Ağa

³⁴⁹ O. Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, C. 3-4, 895; B. Kodaman, *Abdülhamid Devri...*, 66. Bu meclisin ve şubelerinin görevleri için bk. BOA, *Meclis-i Tanzimat Defteri*, H. 1292, nr. 4, 181–187.

³⁵⁰ BOA, *Meclis-i Tanzimat Defteri*, nr. 4, 183, madde: 19.

³⁵¹ O. Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, C. 3-4, 899–904.

³⁵² F. R. Unat, *Türkiye Eğitim Sisteminin...*, 39; Y. Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, 142; H. A. Koçer, *Türkiye'de Modern Eğitimin...*, 127; Şefika Kurnaz, *II. Meşrutiyet Döneminde Türk Kadını*, İstanbul 1996, 78.

³⁵³ B. Kodaman, *Abdülhamid Devri...*, 67.

³⁵⁴ Mahmud Cevad, *...Tarihçe-i Teşkilât ve İcraatı*, 165. 1297 yılına ait *Devlet Salnamesi*'nde ise bu sayılar erkekler için 18, kızlar için -Vefa ve Üsküdar'da olmak üzere- 2 olarak gösterilmiştir (4087–409).

sıbyan mektebi kızlar için ibtidaî mektebi haline getirilmiştir³⁵⁵. 1882–83 yılında İstanbul'da bulunan erkek ibtidaî mekteplerinin sayısı 29'a yükselirken, kız ibtidaî mektepleri 8'e³⁵⁶ ulaşmıştı. Bunların isimleri Tablo 2. 1'de gösterilmiştir.

Tablo 2. 1: 1881–1882 Yılı Kız İbtidaî Mektepleri

Okul Adı
Vefa
Davut Paşa İskelesinde Şerif Paşa
Üsküdar'da Hazret-i Hüdâyî Karşısında Davut Ağa
Üsküdar'da Eski Hamam Civarında
Et Yemez'de Kamer (Kar) Hatun
Sinekli Bakkal
Fatma Sultan
Mirgün (Emirgan)

Kaynak: *Devlet Salnamesi*, sene: 1300, s. 196–198; sene:1301, 384.

Bu tarihte ise İstanbul'daki 12 merkezde eski usulde eğitim vermeye devam eden 112'si kızlara ait, 133'ü erkek çocuklarına ait toplam 245 adet sıbyan mektebi bulunmaktaydı³⁵⁷. Bunların merkezlere göre dağılımı ise şöyleydi:

Tablo 2. 2: 1881–82 Yılında İstanbul'da Bulunan Sıbyan Mektepleri

Merkez İsmi	Okul Sayısı	
	Kız	Erkek
Aksaray	10	9
Fatih	5	13
Sultan Selim	8	8
Emirbuhari	6	9
Haseki	7	8
Sultanahmet	7	13
Üsküdar	19	14
Eyüp	4	10
Kasımpaşa	8	12
Tophane	8	9
Beylerbeyi	10	13
Beşiktaş	20	15
Toplam	112	133

Kaynak: *Devlet Salnamesi*, sene: 1300, 201

³⁵⁵ Mahmud Cevad, ...*Tarihçe-i Teşkilât ve İcraatı*, 185–186.

³⁵⁶ Hemen belirtelim ki Devlet Salnamelerine dayanarak edindiğimiz bu bilgilerde bazen tutarsızlıklar gözlenmektedir. Örneğin 1299 yılı *Devlet Salnamesi*'nde kızlara ait ibtidaî mektep sayısı Vefa'da olmak üzere 1 adet gösterilirken, 3 adet de özel kız okulundan söz edilmektedir. Üsküdar, Sineklibakkal ve Fatma Sultan İnas İbtidâî mektepleri burada özel okul olarak gösterilirken (263), 1300 yılına ait *Devlet Salnamesi*'nde böyle bir ayırım yapılmadan diğer inas ibtidaî mekteplerinin arasında gösterilmiştir (197–198).

³⁵⁷ *Devlet Salnamesi*, sene: 1300, 201

İbtidaî ve sıbyan mekteplerinde erkek ve kız çocuklarının karma eğitim görmesi *Maarif-i Umumiye Nizamnâmesi* gereğince yasaktı³⁵⁸. Kızlara mahsus okul olmayan yerlerde kız çocukları, kendileri için bir okul açılncaya kadar karışık eğitim verilmemek şartıyla erkek okullarına kabul edilebileceklerdi. Nitekim Eyüp Düğmeciler mahallesinde bulunan kız çocuklarına ait ibtidaî okula kış aylarında, yol üzerinde bulunan dereler ve تنها sokaklar bulunması dolayısıyla, ulaşılması zor olduğundan kız öğrencilerin erkek okulunda öğrenim görmesine izin verilmişti³⁵⁹. Aynı şekilde Topkapı yakınlarındaki kız okulunun yerleşim alanına uzaklığından dolayı yakın bir yerde yeni bina yapılncaya kadar öğrencilerinin erkek okuluna gitmelerine müsaade edilmişti³⁶⁰. *Nizamnâme*'de ayrıca bütün sıbyan mekteplerinin yavaş yavaş ibtidaîye dönüştürülmesi kararlaştırılmıştı³⁶¹. Bu karar doğrultusunda karma eğitim veren Eyüp sıbyan mektebi 1883 yılında ibtidaî mektep haline dönüştürülmüştü³⁶². 1892 yılında ilkokullar için yayınlanan tâlimatla da bir mahallede birbirine yakın kız ve erkek çocuklar için ayrı ayrı okullar bulunduğu halde, erkek ve kız çocukların aynı okula gitmesi yasaklanmıştı³⁶³.

Her ne kadar usûl-i cedîde okulları yaygınlaştırmaya çalışılsa da usûl-i atîka okulları varlığını sürdürmekteydi. Üstelik vilayetlerde bunların sayısı daha fazlaydı. Eski usulde eğitim veren okullarda yeni usulleri yayma teşebbüsleri başarılı olmamıştı. Köylerdeki okulların büyük bir kısmı, imamlar tarafından usûl-i atîka üzere eğitimin verildiği sıbyan mektepleriydi. Bu durumun en önemli sebebi, yeni usulde okullar yapımı ve bu okullara tayin olunacak öğretmenlere verilecek maaşları karşılayacak kaynağın bulunamamasıydı³⁶⁴. Nitekim 1892–93 eğitim-öğretim yılında tüm imparatorluk genelinde bulunan 20.174 usûl-i atîka ve 3.326 usûl-i cedîde olmak üzere toplam 23.500 ibtidaî okul bulunmaktaydı³⁶⁵. 1894–95 yılında ise toplam ibtidaî mektep

³⁵⁸ Bu yasağa uymayan okulların varlığı da tespit edilmektedir. Beykoz'da bulunan bir kız okuluna erkek çocukların da kabul edildiği tespit edilmiş, öğretmeni uyarılmıştı. Beykoz ihtiyar meclisi tarafından Maarif Nezareti'ne yazılan mazbatada bu uyarıya rağmen öğretmenin 14 yaşından büyük erkek çocuklarını okula kabul ettiğinden bahsedilerek bu konuda bir çözüm istenmişti. BOA, *Maarif-i Umûmiye Nezâreti, Evrak Odası (MF. VRK)*, nr. 3/139, 14 Za 1302.

³⁵⁹ BOA, *Bâbîâlî Evrak Odası (BEO), Ayniyat Defteri*, nr. 1068, 230, 1 Za 1286.

³⁶⁰ BOA, *BEO, Ayniyat Defteri*, nr. 1068, 285, 14 Za 1302.

³⁶¹ *Devlet Salnamesi*, sene: 1299, 265.

³⁶² Mahmud Cevad, *...Tarihçe-i Teşkilât ve İcraatı*, 201.

³⁶³ Mahmud Cevad, *...Tarihçe-i Teşkilât ve İcraatı*, 273.

³⁶⁴ A. Nurdoğan, *Osmanlı Modernleşme Sürecinde...*, 135.

³⁶⁵ Y. Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, 200.

sayısı 28.596'ya yükselmişti. Bu okullardan 198'i usûl-i atîka, 45'i usûl-i cedîde olmak üzere 243'ü İstanbul'daydı. İstanbul'da kızlara ait 16 okulun 14'ü usûl-i atîka, 2'si usûl-i cedîde okullarıydı. Erkeklerle ait okul sayısı ise yine kızlarda olduğu gibi 16 idi. 170'i usûl-i atîka ve 41'i usûl-i cedîde olmak üzere 211'i karma eğitim yapıyordu. Vilayetlerde ise eski ve yeni usulde eğitim veren toplam 28.353 ibtidaî mektep bulunuyordu³⁶⁶. Bu okulların 5.093'ü usûl-i cedîde, 21.654'ü usûl-i atîka okulu³⁶⁷. Ertesi yıl ise imparatorluk genelindeki ibtidaî okul sayısı 30.233'tü. Bu okulların 244'ü İstanbul'da, 29.989'u taşrada bulunuyordu³⁶⁸. Vilayetlerde bulan usûl-i cedîde okulları 6.019'a, usûl-i atîka okulları ise 23.216'ya yükselmişti³⁶⁹. Bu okullarda kız öğrencilerin de bulunduğunu istatistiklerden tespit etsek de bu öğrencilerin karma mı yoksa kız okullarında mı okuduklarını belirlemek mümkün değildir. İstanbul'da bulunan 244 okulun 159'u usûl-i atîka, 85'i usûl-i cedîde okulu³⁷⁰. Kız okullarının sayısı 5'i yeni, 17'si eski usulde eğitim vermek üzere toplam 22 idi. Bir önceki yıla göre kıyaslama yapıldığında kız okullarında artış görülmektedir³⁷⁰. Erkek okullarının sayısı ise 1'i usûl-i cedîde, 18'i usûl-i atîka okulu olmak üzere toplam 19'du. Karma eğitim veren okulların sayısında da artış görülmekteydi. Bunlar 124 usûl-i atîka, 79 usûl-i cedîde olmak üzere toplam 203'tü³⁷¹.

³⁶⁶ *Maarif-i Umûmiye Nezâreti, 1310–1311 Sene-i Dersîye-i Maliyesine Mahsus İstatistik*, 9–20.

³⁶⁷ *1310–11 Yılı İstatistiği*, 46. Bu verilere dayanarak vilayetlerde her iki usulde eğitim veren okulların toplamı 26.747'dir. Ancak vilayetlerde bulunan toplam ibtidaî okul sayısı istatistik cetvelinin başında özetlenen icmal cetvelinde yukarıda da belirttiğimiz gibi 28.353 olarak gösterilmiştir. Bu fark, bazı sancak ve vilayetlerden usûl-i atîka ve usûl-i cedîde ayırımı yapılmadan toplam sayının bildirilmesinden kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla toplam sayı fazla çıkmaktadır.

³⁶⁸ *Maarif-i Umûmiye Nezâreti, 1311–1312 Sene-i Dersîye-i Maliyesine Mahsus İstatistik*, Matbaa-i Amire – Dersaadet 1318, 9–20.

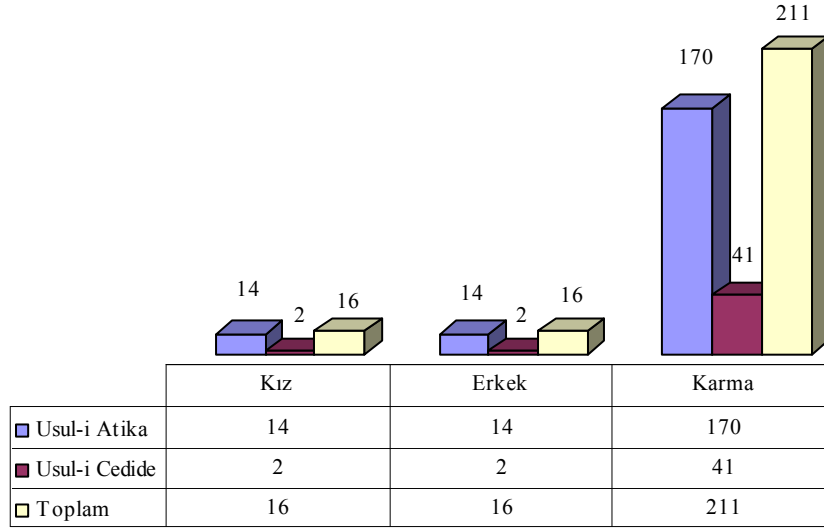
³⁶⁹ *1311–12 Yılı İstatistiği*, 51. Bu verilere dayanarak vilayetlerde her iki usulde eğitim veren okulların toplamı 29.235'dir. Ancak vilayetlerde bulunan toplam ibtidaî okul sayısı istatistik cetvelinin başında özetlenen icmal cetvelinde yukarıda da belirttiğimiz gibi 29.989 olarak gösterilmiştir. Bu fark, bazı sancak ve vilayetlerden usûl-i atîka ve usûl-i cedîde ayırımı yapılmadan toplam sayının bildirilmesinden kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla toplam sayı fazla çıkmaktadır.

³⁷⁰ Yapılan inceleme sonucunda görülmüştür ki bu fark geçen yılda erkek okulu olarak görünen bazı okulların bu yıl kız okulu olarak gösterilmesinden kaynaklanmaktadır. Ancak her zaman istatistiklere ihtiyatla bakmak gerekir. Çeşitli okullardan o yıla ait verilerin gönderilmemesi sonucunda bu okullar istatistik cetvelinde yer almazken, mevcut okullar hakkındaki bilgilerin de bazen farklı olduğu tespit edilmiştir. Örneğin bir okulun yeri çeşitli yıllara ait istatistik cetvellerinde farklı yazıldığı gibi, bir yıl önce usûl-i cedîde üzere erkek çocuklarına eğitim verildiği belirtilen Mecidiye Mektebi ertesi yılki istatistikte usûl-i atîka mektepleri arasında yer almaktadır. Bu da bize istatistikî bilgilerin her zaman sağlıklı olmadığını göstermektedir. Ancak genel durumu ortaya koyması bakımından yine de bu tip kaynaklar bizim için önemlidir.

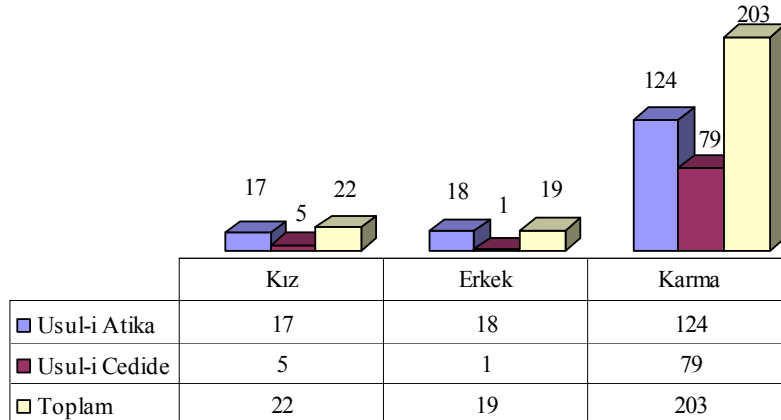
³⁷¹ *1311–1312 Yılı İstatistiği*, 9–20.

İstanbul’da bulunan ibtidaî okulları tablo ve grafik şeklinde şöyle gösterebiliriz:

Grafik 2.1: 1894-95 Eğitim-Öğretim Yılında İstanbul'daki İbtidai Okulların Dağılımı

Grafik 2.2: 1895-96 Eğitim-Öğretim Yılında İstanbul'daki İbtidai Okulların Dağılımı

Yukarıdaki tablo ve grafiklerden anlaşıldığı gibi ibtidaî seviyesindeki okulların çoğu karma eğitim vermekteydi. Oysaki *Maarif-i Umumiye Nizamnâmesi*’nin on birinci maddesi gereğince kızlar için ayrı okul açılması gerekiyordu. *Nizamnâme* ancak kızlar için okul olmadığı takdirde kızlar için okul açılana kadar erkek okullarına devam

etmelerine izin veriyordu. Kız ve erkek çocuklarının ayrı tarafta ve ayrı sırada oturmaları şart koşuluyordu. Bununla birlikte karma okullarda öğrencilerin karışık eğitim aldıkları söylenemez. Nitekim Selanik'teki karma ibtidaî okullarda kız ve erkek çocukları günün farklı bir zamanlarında ve okulun farklı mekânlarında okumaktaydılar³⁷². Bu tarihte İstanbul'da bulunan kız okulları ise Tablo 2.3'te gösterilmiştir.

Tablo 2. 3: 1895–96 Eğitim-Öğretim Yılında İstanbul'daki Kız Okulları

Okulun Adı	Eğitim Şekli	Bulunduğu Yer
Arakiyeci Ahmed Ağa	Usûl-i atıka	Cerrahpaşa, Sinekli Bakkal Mahallesi
Rabia Advie Hanım Mektebi	“	Beşiktaş merkezde
Naciye Hanım Mektebi*	“	Tahtakale'de Deveoğlu Mahallesi
Şehid Ahmed Paşa Mektebi	“	Erenköy'de
Hacı Bedel Mektebi	“	Hayreddin Çavuş Mahallesi
Debbağlar Mektebi	“	Debbağlar Mahallesi Selim Paşa Caddesi
Nevfidan Kadın Mektebi	“	Süleymanağa Mahallesi, Şeyh Camii Şerif civarı
Serveriye Mektebi	“	Solak Sinan Mahallesi
Selami Ali Efendi Mektebi	“	Selamsız
Debbağ Mahmud Ağa Mektebi	“	Debbağ Mahmud Ağa Mahallesi, Hüdâyi Caddesi
Kapıağası Mektebi	“	Kapıağası
Kara Ahmed Mektebi	“	Karacaahmed
Çinili Mektebi**	“	Murad Reis Mahallesi Çinili Hamam Caddesi
Tavil Piyale Paşa Mektebi**	“	Büyük Piyale Mahallesi
Tavaş Hüseyin Ağa**	“	Tavaş Hüseyin Ağa Mahallesi
Süleyman Paşa**	“	Ahmediye yakınlarında Kefce Mahallesi
Zeynelabidin Efendi Mektebi	“	Küçük Mustafa Paşa
Süleymaniye İnas Mektebi	Usûl-i cedîde	Süleymaniye'de imaret üzerinde
Tülbendci Hüsameddin Efendi Mektebi	“	Kumkapı'da Tülbendci Bey Mahallesi
Hüsam Bey Mektebi	“	Destgâhcılar
Pîr Mustafa Paşa Mektebi	“	Haydar
Kıztaşı İnas Mektebi	“	Kıztaşı

Kaynak: Maarif-i Umûmiye Nezâreti, *1311–1312 Sene-i Dersiye-i Maliyesine Mahsus İstatistik*, Matbaa-i Amire 1318, 9–20.

³⁷² S. A. Somel, “Osmanlı Modernleşme Döneminde Kız Eğitimi”, 232.

*1310–11 Yılı *İstatistiği*'nde usûl-i cedîde okulu olarak gösterilmiştir. Ancak eski usullerde eğitim yapan okulların yeni usulle eğitim yapan okullar haline getirildiği dönemde, yeniden eskiye dönüş olamayacağından bu bilginin yanlış olduğunu düşündürmektedir.

**1310–11 Yılı *İstatistiği*'nde bu okul öğrencileri için sadece erkek çocuklarının sayısı verilirken, 1311–12 Yılı *İstatistiği*'nde ise sadece kız çocuklarının sayısı verilmektedir. Bu iki ihtimali akla getirmektedir. Bu okul ya bir yıl önce erkeklere eğitim verirken kız okulu haline dönüştürülmüştü ya da verilerde eksiklik ve yanlışlık vardı.

Bütün bu gelişmelerden anlaşıldığı gibi, II. Abdülhamid döneminde ilköğretime büyük önem verilmişti. Onun ilköğretim siyaseti, okulların yaptırılması ve genel eğitim hizmetlerinin halka götürülmesi konusunda önceliğin Müslüman nüfusun yoğun olduğu bölgelere verilmesiydi. Müslüman nüfusun içinde Müslüman kızların da bu öncelikten yararlanması düşünülmüştü³⁷³. Yine de diyebiliriz ki; kızların eğitim hayatının ilerlemesinde Sultan II. Abdülhamit büyük rol oynamıştı. Kadını, çocuğunun eğitimcisi olarak gören Sultan Abdülhamit'e göre, onlar, çocuklarını iyi bir şekilde yetiştirebilecek ve aile işlerini idare edecek düzeyde eğitim almalıydı. Cahil bir kadın kocasına iyi bir arkadaş olamayacağı için kadının eğitilmesi şarttı³⁷⁴. Dolayısıyla bu dönemde, gerek ilköğretim ve gerekse kızların eğitiminde Tanzimat dönemine oranla hatırı sayılır gelişmeler olmuştu. Ancak malî imkânsızlıklar, öğretmen yokluğu ve halkın tutumu gibi sebeplerden dolayı kâğıt üzerinde alınan bütün tedbir ve kararların hepsi uygulanamamıştı. Yine de bu sırada oluşan fikirler, alınan karar ve uygulamalar II. Meşrutiyet devri için temel oluşturmuştu³⁷⁵. II. Meşrutiyet'in arifesinde (1907/1908) İstanbul'da 13'ü kız, 7'si erkek ve 254'ü karma olmak üzere toplam 274 ibtidaî okulu bulunuyordu. Diğer vilayetlerde ise 2554'ü erkek, 203'ü kız, 2388'i karma olmak üzere 5145 ibtidaî okul mevcuttu³⁷⁶. Bu rakamlara göre tüm imparatorluk genelinde 216 kız ibtidaîsi bulunmaktaydı.

2. II. Meşrutiyet'ten Sonra İbtidaîler

a. Maarif Nezâreti'ne Bağlı İbtidaîler

II. Meşrutiyet Dönemi'nde ilköğretim problemleri iyice kendini hissettirmişti. Bu dönemde Maarif Nezareti, ilköğretimle ilgilenmeye adeta zorlanmış, bu konuda

³⁷³ B. Kodaman, *Abdülhamid Devri...*, 69, 89.

³⁷⁴ *Siyasî Hatıratım*, İstanbul 1984, s. 198-201; Y. Akyüz, "Kızların Eğitimi" s. 20.

³⁷⁵ B. Kodaman, *Abdülhamid Devri...*, 89.

³⁷⁶ BOA, *Maarif-i Umûmiye Nezâreti, İstatistik Kalemi (MF. İST)* nr. 54/46, 27 Ra 1337; 1323-1324 ve kısmen 1325-1326 sene-i dersiyelerine Ait Dersaadet'te ve Vilâyette Kâin Mekâtib-i Resmiye ve Hususiye ve Dersaadet'te Bulunan Medâris-i İslâmiyye ile Kütüphanelerine Dair İstatistik Mecmuası, Matbaa-i Amire - Dersaadet 1327, 26. Ancak 1326 yılına ait *Devlet Salnamesi*'nde 1907-1908 yılına ait gösterilen Maarif İstatistiği'nde İstanbul'da bulunan ibtidaî mektep sayısı 355 olarak gösterilmiştir. Buna göre bu okullardan 17'si kız, 12'si erkeklere ait olup, 326'sı karma okuldur. *Salname-i Devlet-i Osmaniye*, sene-i maliye 1326, 340.

birçok yasalar çıkarılmış, bina sorunları çözülmeye çalışılmıştı³⁷⁷. İlkokullar için ayrılan ödenek daha çok yeni usullerde eğitim veren ibtidaî okulların açılması için kullanılıyordu. Öncelik ibtidaî okullara verilmek şartıyla sıbyan ve anaokulları da ilköğretim kurumlarından olduğu için kısmen de olsa bu ödenekten pay alıyorlardı³⁷⁸. Kız ibtidaîlerinin açılması yine bu dönemde hız kazanmıştı. 1908 Eylül'ünden önce tüm imparatorlukta, 970 erkek, 153 kız, 147 karma olmak üzere toplam 1270 ibtidaî okul açılmışken, 1908 Eylül'ünden 1914 yılına kadar açılan toplam okul sayısı 2632 idi. Bunların 2017'si erkek, 286'sı kız, 329'u karma idi³⁷⁹. 1912–13 yılında tüm imparatorluk genelinde bulunan ibtidaî okul sayısı toplam 4.194'tür. Bunlardan 395'i kız, 3.433'ü erkek, 366'sı ise karma eğitim yapmaktaydı³⁸⁰. Bu okullara özel okullar ve azınlık okulları da dâhil edildiğinde tüm ülkede ibtidaî eğitim veren okul sayısı 12.848'e ulaşmaktadır³⁸¹. Bu rakamlar bize Meşrutiyet döneminde okul sayılarında artış olduğunu göstermektedir. Ancak bu ilköğretime önem verildiği anlamına gelmemektedir. Nitekim meşrutiyetin ilanından sonra bir ibtidaî programı yapılmışsa da bu okullar yine de öğretmenlerinin gayretleriyle gelişme gösteriyordu. İbtidaî okullarının maaş ve masrafları Nezaret bütçesinden verildiği için taşrada valiler ve maarif müdürleri birçok okul açma hevesiyle bazı okulların öğretmenlerini alıp, bazı okulları kapatıp yenilerini açıyorlardı. Oysaki bu kapatılan okullar yayınlanan istatistiklerde yer almazken sadece açılanlardan bahsediliyordu³⁸².

³⁷⁷ Mustafa Ergün, *II. Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri(1908–1914)*, Ankara 1996, 194.

³⁷⁸ BOA, *Maarif-i Umûmiye Nezâreti, Meclis-i Kebîr-i Maarif (MF. MKB)*, nr. 199/3, 27 Ra 1329.

³⁷⁹ *1329–1330 Senesine Mahsus İhsaiyyât Mecmuası*, İstanbul 1336, levha 1.

³⁸⁰ *1328–1329 Senesine Mahsus İhsaiyyât Mecmuası*, İstanbul 1334, levha 1.

³⁸¹ *Aynı yer*, levha 4 ve levha 39.

³⁸² Satı, “Meşrutiyetten Sonra Maarif Tarihi”, *Muallim*, II/19, 15 Şubat 1334, 662; O. Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, C. 3–4, 1337–1338.

Tablo 2. 4: II. Meşrutiyet’in İlanından Sonra İstanbul’da Bulunan İbtidâî Okul Sayıları

Okulun Türü	YILLAR		
	1909–1910 ³⁸³	1911–1912 ³⁸⁴	1912–1913 ³⁸⁵
Kız	19	14	23
Erkek	15	4	62
Karma	256	364 ³⁸⁶	2
Toplam	290	382	87

İlköğretim hakkındaki yasa çalışmaları II. Meşrutiyet’in hemen ilk döneminde başlamıştı. *Maarif-i Umumiye Nizamnâmesi* gereğince bir “Tedrisât-ı İbtidâîye Layiha-i Kânuniyesi” Emrullah Efendi tarafından hazırlanmıştı. Bu layihanın geçici kanun olarak uygulamaya konulması ancak 1913 yılında gerçekleşecekti³⁸⁷.

Balkan Savaşlarıyla birlikte yaşanan felâketler sonucunda, sadece ordunun kuvvetli olmasının yeterli olmayıp, eğitimin tüm ülkeye yayılması gerektiği fikri ortaya çıkmıştı. Böylece eğitim sorunlarıyla sadece Maarif Nezareti değil, halk ve basın da ilgilenmeye başlamıştı³⁸⁸. İlköğretim alanında en önemli gelişme şüphesiz 1913 yılında *Tedrisât-ı İbtidâîye Kanun-ı Muvakkati*’nin yürürlüğe girmesiydi. Kanunun hazırlayıcısı Emrullah Efendi, ilköğretim sistemini Fransa örneğine göre kurmak istiyordu. Nitekim bu kanun tasarısı da Fransa İlköğretim Yasası’nın Türkçeye uyarlaması gibiydi³⁸⁹. İlköğretimin parasızlığı ve zorunluluğunu esas alan bu geçici kanun ilköğretimin yapısı bakımından önemli bir değişiklik getirmişti. İlköğretimin eğitim süresi 6 yıl olarak belirlenmişti. Böylece, bu tarihe kadar İbtidâî ve Rüşdî adlarıyla mevcut olan ilköğretim okulları “Mekâtib-i İbtidâîye-i Umumiye” olarak birleştiriliyordu³⁹⁰. Ayrıca yabancı dille eğitim yapacak ve eğitim süresi 6 yıl olan “Numûne İbtidâîleri”nin de açılması

³⁸³ 1323–1324 ve Kısmen 1325–1326 Sene-i Dersiyelerine Ait İstatistik, 25.

³⁸⁴ *Devlet Salnamesi: 1327 Sene-i Maliyesi*, 361. BOA, MF. VRK, nr. 34/1. 24 Ra 1330 tarihli belgede 1912 yılında Dersaadet’teki toplam iptidâî mektep sayısı 288 olarak gösterilmiştir. Bunlardan 15’i erkek, 19’u kızlara ait olup, 254’ü karma eğitim yapmaktadır.

³⁸⁵ 1328–1329 Senesine Mahsus İhsaiyyât Mecmuası, levha 1, Ancak 1912–13 yılına ait bilgiler veren 1328 Devlet Salnamesi’nde (340–341) 17 kız, 12 erkek ve 326 karma olmak üzere İstanbul Vilâyetinde 355 okul olduğu belirtilmektedir.

³⁸⁶ Bu rakam 1329 Sene-i Hicriye-i Kameriye’ye mahsus Salnâme-i Umûmî, s. 361’de 345 olarak gösterilmektedir.

³⁸⁷ M. Ergün, *II. Meşrutiyet Devrinde...*, 195.

³⁸⁸ Satı, “Meşrutiyetten Sonra Maarif Tarihi”, 663.

³⁸⁹ M. Ergün, *II. Meşrutiyet Devrinde...*, 196.

³⁹⁰ Y. Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, 231; M. Ergün, *II. Meşrutiyet Devrinde...*, 201.

planlanmıştı³⁹¹. 1914 yılında *Tedrisât-ı İbtidâiye Kanun-ı Muvakkati*'nin 24. maddesinde yer alan “*Bir mekteb-i ibtidâiyede bir veya birkaç muallim bulunduğuna göre derslerin devrelere taksimiyle sûret-i tedrislerini ve her dersin müddet-i devamını ve müfredâtını mübeyyin programlar ve izahnâmeler tanzim edilecektir*” hükmü gereğince, ibtidaî okullarda bulunan öğretmen sayısına göre ayrı ayrı programlar yayınlanmıştı. Bu arada numûne ibtidaîlerinin programları da belirlenmişti³⁹². Hatta 1915 yılında yayınlanan *Mekâtib-i Umûmiye Tâlimatnâmesi*'nin 111 ve 112. maddelerinde de bu okulların tarifi yapılmaktaydı³⁹³.

Hükümet çıkarılan bu geçici kanunun uygulanmasına ve ilköğretim çağına gelmiş çocukların ibtidaî okullara gönderilmesine oldukça önem veriyordu. Nitekim 1914 yılında *Tedrisât-ı İbtidâiye Kanun-ı Muvakkati*'nin uygulanabilmesini sağlamak amacıyla çalışmalara başlanmıştı. Kız ve erkek çocukların sayısını tespit etmek için, İstanbul merkez, Üsküdar ve Beyoğlu livalarında sayım yapılmıştı. Bu sayımda, mahallenin kaç haneden oluştuğu, bu evlerde kimlerin yaşadığı ve eğitim çağına gelmiş kız ve erkek çocuk miktarı isimleriyle birlikte katip ve müfettişler tarafından kaydedilmişti³⁹⁴.

1913–1914 eğitim öğretim yılında ibtidaî derecede eğitim veren toplam okul sayısı 4.486'dır. Buna İstanbul'da bulunan 36 vakıf mektebi de eklendiğinde bu sayı 4522'ye ulaşmaktadır. Bunlardan 489'u kız, 3.554'ü erkek, 479'u ise karma eğitim yapmaktaydı. 489 adet kız okulunun 16'sı, 3.554 erkek okulunun 18'i, 479 karma eğitim veren okulların 2'si evkaf-ı hümayun tarafından ıslah edilen okullardı. Aynı yıl

³⁹¹ Aslında numûne uygulaması ilk olarak 1908'den sonra rüşdiye mekteplerinde Fransızca derslerinin saatlerini çoğaltmak, hatta bazı dersleri Fransızca okutmak düşüncesiyle İstanbul'da Kadıköy, Kasımpaşa, Makriköy (Bakırköy) ve Nişantaşı olmak üzere dört yerde uygulanmıştı. Diğer okullara oranla en güzel binalarda ve en iyi öğretmenlerin idaresinde eğitim veren bu okullar, eğitim- öğretim araç ve gereçleri bakımından da diğerlerine oranla daha zengindi. BOA, MF. İMF, nr. 35/31, 22 C 1332; Osman Ergin Makriköy İnas Numûne mektebinden söz etmemektedir. O. Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, C. 3–4, 1419.

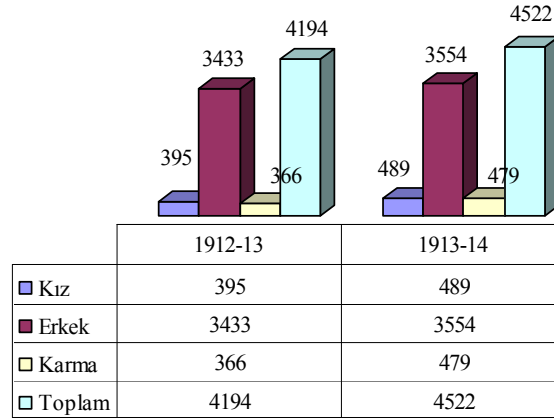
³⁹² M. Ergün, *II. Meşrutiyet Devrinde...*, 205–206.

³⁹³ Halil Aytekin, *İttihat ve Terakki Dönemi Eğitim Yönetimi*, Ankara 1991, 49.

³⁹⁴ “*Tedrisât-ı İbtidâiye Kanununun vilâyet-i aliyyeleri dâhilinde tatbikini temin zımnında merkez vilâyet ile Beyoğlu ve Üsküdar Livaları dâhilinde bulunan her mahallenin kaç hâneyi müştemil olub sekenesi kimlerden ibaret olduğunun ve sîn-i tedrisatta bulunan zükûr ve inas etfâlin isim ve hüviyetini mübeyyin defterin tanzim ve imlâsı için mevcut mahallâta irsal kılınmak üzere altmış sahifeli bin aded defterin tabına lüzumu âcıl hasıl olmuş ve keyfiyet müsta'ciliyetine binaen heman tertib-i mahsusunun emâneten tab' ettirmek üzere mezuniyet itası menut-ı re'y-i âli-i vilâyetpenâhilerindir. 19 Mart 1330*” BOA, MF. İMF, nr. 30/47, 5 Ca 1332; ayrıca bk. MF. İMF, nr. 30/48, 5 Ca 1332; nr. 32/9, 2 Ca 1332.

İstanbul’da 26 kız, 44 erkek, 10 karma olmak üzere toplam 80 ibtidaî okul bulunmaktaydı. Bunun yanı sıra Evkaf-ı Hümayun tarafından ıslah edilen 16 kız, 18 erkek ve 2 karma okul da vardı. Böylece bu sayı 116’ya ulaşmaktadır³⁹⁵.

Grafik 2. 3: 1912-1914 Yılları Arasında Osmanlı Devleti'nde Bulunan İbtidai Okulların Dağılımı

Yukarıdaki grafikten anlaşıldığı gibi 1913–14 yılında toplam sayıda artış gözlenmektedir. Bu artış kız okullarına da yansımıştır. Bir yıl gibi kısa bir sürede toplam ibtidaî okul sayısında 328 gibi bir fark vardır. Ancak bunu yeni okulların açılması olarak değerlendirmek yanlış olur. Nitekim bu fark, ilköğretim teşkilatında yapılan düzenleme gereği bazı ibtidaî okullarının kapatılan rüşdiye okullarıyla birleştirilmesinden kaynaklanmaktadır. Öte yandan bu veriler bize net olarak ibtidaî okul sayılarını vermemektedir. İbtidaî okullar aslında devletin açtığı ve usûl-i cedîde tarzında eğitim veren ilkokulları tanımlasa da giderek bu terim geleneksel mahalle mektepleri için de kullanılır olmuştu. Bu nedenle sunulan bütün toplam verilere ihtiyatla yaklaşmak gerekir. Nitekim Menteşe, Ertuğrul gibi bazı yerler 1912–13 yılına ait istatistikî bilgileri merkeze gönderirken sıbyan okullarının sayısını da eklemişlerdir. Dolayısıyla yukarıda bahsettiğimiz fark daha da artmaktadır³⁹⁶.

³⁹⁵ 1329–1330 Senesine Mahsus Umûmî İhsaiyyât Mecmuası, levha 1, 8. BOA, MF. İST, nr. 29/3, lef 8’e göre 1913–14 eğitim-öğretim yılında Dersaadet’te bulunan erkek ibtidaî mektep sayısı 13, inas ibtidaî mektep sayısı 23 (bunların 2’si karma)’tür.

³⁹⁶ 1329–1330 Senesine Mahsus İhsaiyyât Mecmuası, 8.

Tablo 2. 5: 1913–14 Yılında İstanbul’da Bulunan Kız İbtidaî Okulları³⁹⁷

Yeri	Okulun Adı	Dershane Sayısı
İstanbul, Sultanahmet	Sultanahmed	6
Üsküdar, Beylerbeyi	Abdullah Ağa	4
Beyoğlu, Ortaköy	Hatice Sultan	4
Üsküdar, Fıstıklı	Hatice Sultan	4
Beyoğlu, Sarıyer	Pertevniyal	3
İstanbul, Aksaray	Şeyhülmuhammed Ebubekir Paşa	2
Beyoğlu, Kasımpaşa	Tavil Piyale Paşa	2
Üsküdar	Hacı Selim Ağa	2
Beyoğlu Firuz Ağa	Kanunî Sultan Süleyman	1
Beyoğlu, Tophane	Rabia Advîye Hatun	1
Beyoğlu, Ayaspaşa	Ayaspaşa	1
Üsküdar, Çengelköy	Kerime Hatun	1
Beyoğlu, Tophane	Topçubaşı Emin Ağa	1
Üsküdar, Beykoz	Hacı Beşir Ağa	1
Beyoğlu, Tophane	Topçubaşı Sarı İsmail Ağa	1
Üsküdar, Beykoz	Cezayirli Ahmed Paşa	1
Beyoğlu, Galata	Sarı Emine Hanım	1
İstanbul, Fatih	Üskübî	1
Üsküdar	Hacı Hüsnâ Hatun	1
İstanbul, Hasköy	Hacı Emine Hatun	1
Üsküdar	Altunizade İnas	1
Üsküdar	Ayşe Hatun (karma)*	1
Üsküdar	Şehid Ahmed Paşa (karma)*	1

Kaynak: BOA, *MF. İST*, nr. 29/3, lef 8.

Yukarıda da bahsedildiği gibi bu dönemde numûne ibtidaîlerinin açılması planlanmış hatta 1914 ibtidaî programlarında bu okulların programları da belirlenmişti. Aynı yıl, Sultan Ahmed İnas Rüşdiyesi’nin numûne ibtidaîsi haline çevrilmesi ve 1911 yılında numûne haline getirilen Süleymaniye İnas Rüşdiyesi’nin ibtidaî okul olarak devamı kabul edilmişti. Kız okullarının önemi ve bu okulların öğrenci sayılarının fazla olması dolayısıyla kız numûne okullarına şiddetle ihtiyaç duyulmuştu. Bu nedenle yine 1914 Üsküdar, Eyüp Sultan, Mirgün, Beylerbeyi, Kocamustafapaşa, Kadıköy, Cihangir, Beşiktaş ve Nişantaşı’nda numûne kız okullarının yeniden açılmasına ihtiyaç duyulmuş

³⁹⁷ Bu tabloda gösterilen kızlara ait okulların sayısı 21’dir. Oysa 1329–1330 yılına ait istatistikte bu sayı 26 olarak verilmiştir. Buna göre bu okullardan 2’si numûne, 12’si altı dershaneli, 9’u üç dershaneli, 1’i iki dershaneli, 2’si bir dershanelidir (levha 1). Ayrıca Yukarıda isimlerini verdiğimiz okulların dışında evkafa ait kız ve erkek toplam 136 adet okul daha vardır ki bunlar düzensiz ve gelirleri ders ücretlerinden oluşan sıbyan mektepleriydi. BOA, *MF. İST*, nr. 29/3, lef 8.

* BOA, *MF. İST*, nr. 14/19, lef 3.

ve bu konuda bir karar çıkarılması için konu, İstanbul Tedrisât-ı İbtidâiye Meclisi'ne havale edilmiş³⁹⁸ ve bu okullar numûne ibtidaîleri haline dönüştürülmüştü³⁹⁹. 1914–1915 yıllarında İstanbul'da açılan kız numûne ibtidaîleri aşağıda gösterilmiştir.

Tablo 2. 6: 1914–1915 Yıllarında İstanbul'da Açılan Kız Numûne İbtidaîleri

Okul Adı	Bulunduğu Yer	Açıldığı Tarih
Bayezid İnas Numûne Mektebi	Bayezid, Soğanağa Mah.	14 Ekim 1914
Eyüp Sultan İnas Numûne Mektebi	Eyüp, Cezrî Kasımpaşa Mah.	14 Ekim 1914 ⁴⁰⁰
Malhatun İnas Numûne Mektebi	Üsküdar, Doğancılar	14 Ekim 1914
Kocamustafa Paşa İnas Numûne Mektebi	Kocamustafa Paşa, Hacı Kadın Mah.	14 Ekim 1914
Sultan Ahmed İnas Numûne Mektebi	Sultan Ahmed	1914 ⁴⁰¹
Nilüfer Hatun İnas Numûne Mektebi	Beşiktaş Teşvikiye'de	3 Kasım 1914
Kasımpaşa İnas Numûne Mektebi	Kasımpaşa, Yel değirmeni	Ekim 1914 ⁴⁰²
Hasköy İnas Numûne Mektebi ⁴⁰³	Hasköy, Aynalıkavak	26 Aralık 1914
Acıbadem Leylî İnas Numûne Mektebi ⁴⁰⁴	Acıbadem'de	13 Aralık 1914 ⁴⁰⁵
Süleyman Şah Kaya Alp İnas Numûne Mektebi ⁴⁰⁶	Sarıyer'de	1914 ⁴⁰⁷
Mirgün ⁴⁰⁸ İnas Numûne Mektebi	Rumeli Hisarı'nda	1914 ⁴⁰⁹
Nişantaşı İnas Numûne Mektebi	Nişantaşı	1914 ⁴¹⁰
Açık Türbe İnas Numûne Mektebi	Üsküdar	1914 ⁴¹¹
Süleymaniye İnas Numûne Mektebi	Süleymaniye	1914 ⁴¹²

³⁹⁸ BOA, *MF. İMF*, nr. 35/31, 22 C 1332.

³⁹⁹ Nitekim 1914 yılında Eyüp Sultan, Koca Mustafa Paşa, Horhor, Fatih, Üsküdar Harmanlık ve Açık Türbe İnas Rüşdiyelerinin ibtidaî kısımlarının ihtiyat (hazırlık) sınıfları için öğretmen tayini isteğinde bulunulmuştu. Bu da dönüşüm hakkında bilgi vermektedir. BOA, *MF. İMF*, nr. 29/74, 27 R 1332.

⁴⁰⁰ Bu tarih 1300 (1884–85) yılında kurulan Eyüp İnas İbtidâisi'nin numûneye çevrilme tarihidir. BOA, *MF. İST*, nr. 54/5, 12 M 1337.

⁴⁰¹ BOA, *MF. İMF*, nr. 35/31, 22 C 1332.

⁴⁰² *Takvim-i Vekâyi*, nr. 1957, 16 Zilkade 1332/23 Eylül 1330, 1. Bu tarihte okula kayıt yaptırılması için ilan verilmişti.

⁴⁰³ Bir diğer adı Mahpeyker Kösem Sultan İnas Mektebi'dir.

⁴⁰⁴ Bu okul Acıbadem'de Hicaz Valisi merhum Ahmet Ratib Paşa köşkünde açılmıştı. Okulun bünyesinde, sadece civar köşklere bulunan 4–7 yaşına kadar olan çocuklar için bir ana sınıfı ve ibtidaî sınıfı bulunmaktaydı. Okul ana sınıfı hariç yatılıydı. *Takvim-i Vekâyi*, nr. 1996, 1, 5 Teşrinisani 1330.

⁴⁰⁵ *MF. İMF*, nr. 49/22, 28 M 1333; *MF. İMF*, nr. 48/52, 22 M 1333.

⁴⁰⁶ Bir süre sonra erkek kısmı da açılmıştır.

⁴⁰⁷ BOA, *MF. İMF*, nr. 150/33, 3 Ca 1335.

⁴⁰⁸ Bu okulun diğer bir adı Bebek Hayme Ana İnas Numûne Mektebidir. BOA, *MF. İMF*, nr. 52/33, 31 Kanunievvel 1330.

⁴⁰⁹ BOA, *MF. İMF*, nr. 45/87, 17 Z 1332.

⁴¹⁰ Nişantaşı İnas Rüşdiyesi iken bu tarihte Nişantaşı İnas Numûne Mektebi'ne dönüştürülmüştür. BOA, *MF. İMF*, nr. 47/12, 23 Z 1332.

⁴¹¹ Bu okul Açık Türbe İnas Rüşdiyesi iken bu tarihte Açık Türbe İnas Numûne Mektebi haline dönüştürülmüştür. BOA, *MF. İMF*, nr. 44/96, 4 Z 1332; 45/82, 17 Z 1332.

⁴¹² BOA, *MF. İMF*, nr. 45/84, 17 Z 1332.

Mihrimah Sultan İnas Numûne Mektebi	Beşiktaş Sinan Paşa	1880–81 ⁴¹³
Çelebi Sultan Mehmed İnas Numûne Mektebi	Saraçhane başında Mimar Ayasi Mah.	14 Ekim 1915
Şehid Muhtar Bey İnas Numûne Mektebi	Cihangir	28 Ekim 1915
Fatih İnas Numûne Mektebi	Fatih, Koğacıdere Mahallesi	14 Ekim 1915
Kadıköy İnas Numûne Mektebi	Kadıköy	14 Ekim 1915
Beylerbeyi İnas Numûne Mektebi	Beylerbeyi	14 Ekim 1915
Refet Kadın Sultan İnas Numûne Mektebi	Selimiye, Harem	1 Aralık 1915
Moda İnas Numûne Mektebi	Caferağa Mah.	14 Ekim 1915
Küçükçekmece İnas Numûne Mektebi	Küçükçekmece	?
Adile Sultan İnas Numûne Mektebi ⁴¹⁴	Makriköy	6 Kasım 1915

Kaynak: BOA, *MF. İST*, nr. 41/21, 16 L 1335; *MF. İST*, nr. 41/24, 16, 1335; *MF. İST*, nr. 41/25, 16 L 1335.

Aynı yıl İstanbul’da bulunan kız ibtidaî mekteplerinin sayısı ise 22’dir⁴¹⁵.

Bunlar Tablo 2.7’de gösterilmiştir.

Tablo 2. 7: 1915–16 Eğitim Öğretim Yılında İstanbul’da Bulunan Kız İbtidaîleri

Okulun Adı	Bulunduğu Yer	Açıldığı Tarih
Molla Gürani İnas Mektebi	Molla Gürani’de	13 Eylül 1886 ⁴¹⁶
Horhor İnas Mektebi	Saraçhane başında	14 Eylül 1913
Harmanlık İnas Mektebi	Kazasker Ahmed Efendi Mahallesi	14 Eylül 1913
Kanlıca İnas Mektebi	Kanlıca’da	28 Eylül 1913 ⁴¹⁷
Yakacık İnas Mektebi	Yakacık’ta	27 Kasım 1913 ⁴¹⁸
Nakkaştepe İnas Mektebi	Kuzguncuk’ta	1914
Gökbuz İnas Mektebi	Gökbuz (Gebze)	Eylül 1914
Davutpaşa İnas Mektebi	Davutpaşa, Kasap İlyas Mahallesi	14 Eylül 1914
Gülçiçek Sultan İnas Mektebi	Rami’de	14 Ekim 1914
Sümbül Efendi İnas Mektebi	Kocamustafa Paşa, Canbaziye Mahallesi	14 Kasım 1914
Ayınşah Sultan İnas Mektebi	-	22 Mart 1914 ⁴¹⁹
Beylerbeyi İnas Mektebi	Beylerbeyi	28 Aralık 1914 ⁴²⁰

⁴¹³ Bu tarih okulun ilk açıldığı tarihtir. 14 Eylül 1914 yılında numûneye çevrilmiştir. BOA, *MF. İST*, nr. 44/66.

⁴¹⁴ Bu okul bazı belgelerde numûne mektebi olarak gösterilirken, bazı belgelerde 6 dershaneli ibtidaî okul olarak gösterilmektedir. BOA, *MF. İST*, nr. 44/59, 17 Ra 1336.

⁴¹⁵ BOA, *MF. İST*, nr. 41/21, 16 L 1335; *MF. İST*, nr. 41/24, 16 L 1335; *MF. İST*, nr. 41/25, 16 L 1335; *MF. İMF*, nr. 24/99, 22 M 1332; *MF. İMF*, nr. 50/98, 8 S 1333.

⁴¹⁶ Bu tarihte okul inas rüşdiyesi olarak açılmıştı. *Tedrisât-ı İbtidâiye Kanun-ı Muvakkati* gereğince ibtidaîler ile rüşdiyelerin birleştirilmesinden dolayı bu okul ibtidaî haline gelmiştir. Ancak bazı belgelerde rüşdiyelerden dönüştürülen bu okullardan bazılarında yine inas rüşdiyesi adıyla rastlanmaktadır. Nitekim 1914 yılında yapılan yazışmalarda okul hâlâ Molla Gürani İnas Rüşdiyesi antetini kullanmaktadır. BOA, *MF. İMF*, 45/15, 8 Z 1332.

⁴¹⁷ BOA, *MF. İMF*, nr. 24/99, 22 M 1332; *MF. İST*, nr. 44/59, 17 Ra 1336.

⁴¹⁸ BOA, *MF. İST*, nr. 44/59, 17 Ra 1336.

⁴¹⁹ BOA, *MF. İST*, nr. 44/66.

⁴²⁰ BOA, *MF. İMF*, nr. 50/98, 8 S 1333.

Bostancı Yeni Mahalle İnas Mektebi	Kartal Kazası, Bostancı'da	28 Aralık 1914 ⁴²¹
Şehremini İnas Mektebi	Şehremini, Erikli Mahallesi	14 Eylül 1915
Küplüce İnas Mektebi	-	23 Ekim 1915
Cevri Usta İnas Mektebi	Beşiktaş, Serencebey'de	23 Ekim 1915 ⁴²²
Draman İnas Mektebi	Fatih, Çarşamba'da	24 Ekim 1915
Hatice Sultan İnas Mektebi ⁴²³	Hırka-i Şerif'te	27 Ekim 1915
Kağıthane İnas Mektebi	Kağıthane'de	28 Ocak 1916
Zincirli Kuyu İnas Mektebi	Kasımpaşa, Yemci Kethüda Mahallesi	14 Mart 1916
Mahfirûz Sultan İnas Mektebi	Kadıköy	14 Ocak 1917
Dülbendçi Mustafa İnas Mektebi	Topkapı, Kürekçi Paşa Akşemseddin Mahallesi	?

Kaynak: BOA, *MF. İST*, nr. 41/21, 16 L 1335; nr. 41/24, 16 L 1335; nr. 41/25, 16 L 1335; nr. 44/59, 17 Ra 1336; nr. 44/66; *MF. İMF*, nr. 24/99, 22 M 1332; nr. 50/98, 8 S 1333.

Tablo 2. 8: 1916–17 Yılında İstanbul'da Bulunan Kız Numûne Okulları

OKULUN ADI	
Bayezid İnas Numûne Mektebi	Kocamustafa Paşa İnas Numûne Mektebi
Malhatun İnas Numûne Mektebi	Çelebi Sultan Mehmed İnas Numûne Mektebi
Bebek Hayme Ana ⁴²⁴	Süleymaniye İnas Numûne Mektebi
Fatih İnas Numûne Mektebi	Nişantaşı İnas Numûne Mektebi
Eyüp Sultan İnas Numûne Mektebi	Kasımpaşa İnas Numûne Mektebi
Beşiktaş İnas Numûne Mektebi	Köprülü Mehmed Paşa Numûne Mektebi (Büyükkada'da)
Nilüfer Hatun İnas Numûne Mektebi	Orhangazi Numûne Mektebi (Heybeliada'da)
Sultan Ahmed İnas Numûne Mektebi	Acıbadem İnas Numûne Mektebi (leyli)
Kadıköy İnas Numûne Mektebi	Hasköy (Mahpeyker Kösem Sultan) İnas Numûne Mektebi
Beylerbeyi İnas Numûne Mektebi	Makriköy (Adile Sultan İnas) İnas Numûne Mektebi
Refet Kadın Sultan İnas Numûne Mektebi	Mihrimah Sultan İnas Numûne Mektebi
Sultan Murad-ı Hamsî Numûne Mektebi (karma)	Şehid Muhtar Bey İnas Numûne Mektebi
Selahaddin Eyyubi Numûne Mektebi (karma)	Süleyman Şah Kaya Alp İnas Numûne Mektebi

Kaynak: BOA, *Maarif-i Umûmiye Nezâreti, Tedrisât-ı Âliye Kalemi (MF. ALY)*, nr. 145/4, 2 C 1338; *MF. İST*, nr. 44/49, 44/62, 44/66, 45/9, 45/16, 45/24; *MF. İMF*, nr. 35/31, 22 C 1332.

Yukarıdaki tabloda verilen Selâhaddin Eyyûbi Numûne mektebi karma eğitime 1917 yılında başlamış ancak öğretmen eksikliği nedeniyle bu okul, numûne

⁴²¹ BOA, *MF. İST*, nr. 44/59, 17 Ra 1336.

⁴²² BOA, *MF. İST*, nr. 44/66'da bu okulun açılış tarihi 28 Eylül 1915 olarak gösterilmektedir.

⁴²³ Bu okulun adı inas mektebi olmasına rağmen, bu okulda erkek öğrencilerin olduğu da tespitlerimiz arasındadır. Buna göre bu okul karma eğitim yapmaktadır. BOA, *MF. İST*, nr. 41/21, 16 L 1335.

⁴²⁴ Bu okulun diğer adı Mirgün İnas Numûne Mektebi'dir. BOA, *MF. İMF*, nr. 52/33, 16 S 1333. Bu okul karma eğitim vermektedir. Yani okulun hem inas hem de zükûr kısmı vardır. BOA, *MF. İST*, nr. 44/66.

okullarında olması gereken bütün sınıfları açamamıştı. Nitekim, Fransızca dersi de gösterilmemekteydi. Adının numûne olmasına rağmen numûne okullarının ders programı uygulanamıyordu. Gerek binanın gerekse öğretmen sayısının yetersizliği buna engeldi. Bu nedenle 1918 yılında bu okulun erkek kısmının kapatılması ve kız numûne okuluna çevrilmesi kararı alınmıştı⁴²⁵.

Tablo 2. 9: 1916-17 Yılında İstanbul’da Bulunan Kız İbtidâî Okulları

Okulun Adı	Dershane Sayısı	Bulunduğu yer
Bostancı Yeni Mahalle İnas İbtidâîsi	Bir Dershaneli	Bostancı’da
Yakacık İnas İbtidâîsi	İki Dershaneli	Yakacık’ta
Gülçiçek İnas İbtidâîsi	Üç Dershaneli	Rami’de
Nişastacı Sadık Efendi İnas İbtidâîsi	“	Topkapı, Mevlevîhane civarında
Dülbendci Mustafa İnas İbtidâîsi	“	Topkapı, Kürekçi Paşa Ahmed Şemsettin Mahallesi’nde ⁴²⁶
Kasımpaşa İnas İbtidâîsi	“	Kasımpaşa’da
Saliha Hatun İnas İbtidâîsi ⁴²⁷	“	Hırka-i Şerif’de
Gökbuz İnas İbtidâîsi	“	Gökbuz Kazası (Gebze)
Bostancı İnas İbtidâîsi	Dört Dershaneli	Bostancı’da
Kanlıca İnas İbtidâîsi	Altı Dershaneli	Kanlıca’da
Horhor İnas İbtidâîsi	“	Saraçhane’de
Molla Gürani İnas İbtidâîsi	“	Horhor, Molla Gürani caddesinde
Cihangir İnas İbtidâîsi	“	Beyoğlu Parmakkapı’da
Üsküdar Harmanlık İnas İbtidâîsi	“	Harmanlık’ta
Makriköy İnas İbtidâîsi	“	Makriköy Cevizlik’ta
Davud Paşa İnas İbtidâîsi	“	“
Cevri Usta İnas İbtidâîsi	“	Beşiktaş, Serencebey’de
Ayınşah Sultan İnas İbtidâîsi	“	“
Beylerbeyi İnas İbtidâîsi	“	Beylerbeyi
Üsküdar’da Mithat Paşa Kız Sanayi Mektebi’nin ibtidâî kısmı ⁴²⁸	“	Üsküdar Kaptan Paşa’da

Kaynak: BOA, *MF. ALY*, nr. 145/4. 2 C 1338; *MF. İST.* nr. 44/59, 17 Ra 1336; *MF. İST.* nr.44/66.

Yukarıdaki tabloda yer olan okulların yanı sıra Mirgün (Emirgan)’de⁴²⁹, Sarıgözel⁴³⁰, Açık Türbe’de, Büyükada’da, Kartal’da, Şile⁴³¹’de birer İnas İbtidâîsi

⁴²⁵ BOA, *MF. İMF*, nr. 2001/79, 28 Za 1336.

⁴²⁶ BOA, *MF. İST*, nr. 41/21.

⁴²⁷ Bu okul 1332–1333 (1916–17) yılı istatistiğini veren BOA, *MF. İST*, nr. 45/27’de bu okul erkek okulları arasında gösterilmektedir.

⁴²⁸ Mithat Paşa Kız Sanayi Mektebi’nin ibtidâî kısmı olup, 1917 yılında ayrılıp müstakil hale gelmişti. BOA, *MF. ALY*, nr. 112/1, 17 Ra 1336.

bulunmaktaydı. Ancak daha önce de belirttiğimiz gibi, istatistiklerde okullar gösterilirken Maarif Nezareti'ne veya Evkaf-ı Hümâyun Nezâreti'ne bağlı olup olmadıkları zaman zaman belirtilirken, çoğu kez birbirine karıştırılmış olarak verilmekteydi. Nitekim Saliha Hatun İnas Mektebi, vakfa aitti⁴³².

b. Evkaf-ı Hümâyun Nezâreti'ne Bağlı İbtidaîler

Bilindiği gibi vakıf okulları Evkaf-ı Hümâyun Nezâreti'ne bağlı olup, ilkokul düzeyinde eğitim vermektedir. İstanbul'da bulunan vakıf okulları ödenekleri bakımından üçe ayrılmaktaydı⁴³³:

1-Sadece binası vakfa ait olup bütün ödeneği Maarif idaresinden karşılanan okullar: Bunlar da ikiye ayrılmaktadır. Birincisini, Erenköy Zükûr, Sultanahmed İnas ve Üsküdar İnas gibi rüşdiye okulları; ikincisini ise bazı ibtidaî okulları oluşturmaktadır. Bu okulların bütün masrafları Maarif Nezareti tarafından ödenmekte olup, resmî programları uygulamaktadır. Öğretmenlerinin tayin ve azilleri tamamen Maarif idaresine aittir. Evkaf Nezareti'nin bu tip okullara müdahalesi söz konusu değildir.

2- Öğretmenlerinin maaşlarının bir kısmı Maarif İdaresi tarafından bir kısmı ise vakıf tarafından ödenen vakıf mahalle okullardır. 1913 yılında bu okullar tamamen Evkaf Nezareti'ne terk edilmiş ve Maarif idaresinin ödeneği kesilmiştir.

3- Maarif idaresinin ödenek ayırmadığı, sadece teftiş ve takip ettiği Evkaf Nezareti tarafından idare ve ıslahına karar verilen okullardır.

İstanbul'da bulunan ve 400'ü aşkın bu vakıf okullarının ıslahı için bir komisyon kurulmuştu. Bu komisyon, vakıf okullarının kapatılıp, on yıl içinde her biri en

⁴²⁹ Bu okul, binası askerîye tarafından hastane olarak işgal edildiği sırada kurulmuş, ancak işgalin uzun sürmesi üzerine eğitim öğretim başlayamamıştır. BOA, *Dahiliye Nezâreti Umûr-ı Mahalliye-i Vilâyât Müdüriyeti* (DH. UMUM), nr. 67/15, 22 Ra 1335.

⁴³⁰ BOA, *MF. İMF*, nr. 150/53; 6 Ca 1335.

⁴³¹ 1913 tarihinde Şile'de bir kız ibtidaî okulunun bulunmadığı, okul için gerekli binanın kira bedelinin ianeten toplandığı ve Maarif müdüriyetinden bu okul için öğretmen tayininin istendiği Üsküdar Mutasarrıflığının tezkiresinden anlaşılmaktadır. BOA, Maarif-i Umumiye Nezâreti, İstanbul Maarif Müdüriyeti Kalemî (*MF. İMF*), nr. 15/45, 1 Haziran 1328. 1915 yılında bu okulda ana sınıfı da açılmıştı. *MF. İMF*, nr. 48/48, 21 M 1333.

⁴³² BOA, *MF. İMF*, nr. 16/69, 27 R 1330.

⁴³³ BOA, *MF. İMF*, nr. 16/73, 8 Ca 1331.

az on sınıftan oluşan kırk yeni vakıf okulunun inşa edilmesine karar vermişti. Bu kararlar arasında okullara tecrübeli ve muktedir müdürlerin tayin edilmesi, öğretmenlerinin Darümuallimîn mezunu olması, eğitim-öğretiminin Maarif Nezareti tarafından yayınlanan program ve talimata göre yapılması, bu okulların masraflarının vakıf hazinelerinden karşılanması da vardı⁴³⁴. Her ne kadar bu kararlar bire bir uygulanmasa da 1913 yılından sonra bu okulların ıslahı için sıkı çalışmalar yapılmış, yapılan çalışmalar ışığında binası uygun olan okullar muhafaza edilirken, sağlıksız okullar kapatılmıştı. Yeni ana ve sıbyan mektepleri açmak için tasarılar hazırlanmaya ve bunlara öğretmen yetiştirmek için Makriköy İttihâd-ı Osmanî Mektebi'nde on kız okutulmaya başlanmıştı⁴³⁵. 1913-14 eğitim-öğretim yılında İstanbul'da 18 erkek, 16 kız ve 2 karma olmak üzere toplam 36 vakıf ibtidaî okulu bulunmaktaydı. 16 kız okulundan 1'i altı, 3'ü dört, 1'i üç, 3'ü iki, 8'i bir dershaneliydi⁴³⁶. 1915-16 eğitim- öğretim yılına gelindiğinde İstanbul'da kızlara eğitim veren 15 vakıf okulu çeşitli istatistiklerden tespit edilebilmektedir. Bunlar aşağıdaki tabloda kuruluş tarihleriyle birlikte gösterilmiştir.

Tablo 2. 10: 1915-16 Eğitim-Öğretim Yılı İstanbul'da Bulunan Vakıf Kız Okulları

Okulun Adı	Türü	Dershane Sayısı	Açıldığı Tarih
Darüssaade Ağası İbrahim Ağa Kızlar Vakıf Mektebi	Karma Sıbyan	2	1742/43
Serçavuş Salih Ağa Kızlar Vakıf Mektebi	"	1	20 Haziran 1745
Serçavuş Yusuf Ağa Kızlar Vakıf Mektebi	"	2	1781-82
Mecidiye Valide Sultan Perestu Kadın Vakıf Mektebi	"	1	27 Eylül 1894
Esmahan (İsmihan) Kaya Sultan Kızlar Vakıf Mektebi	İbtidaî	6	29 Aralık 1913
Pîr Ahmed Çelebi Kızlar Vakıf Mektebi	"	1	1914
Peykhan (Beyhan) Sultan Kızlar Vakıf Mektebi	"	6	6 Haziran 1914
Nakşidil Valide Sultan Kızlar Vakıf mektebi	"	6	14 Eylül 1914
Şehzade Sultan Mehmed İnas Vakıf Mektebi	Karma sıbyan	2	19 Nisan 1915
Büyük Esmâ Sultan Kızlar Vakıf Mektebi	İbtidaî	6	18 Şubat 1915
Serhabbazân Mehmed Efendi Kızlar Vakıf Mektebi	İbtidaî	?	1916
Tavil Piyale Paşa Kızlar Vakıf Mektebi	İbtidaî	2	?
Kanuni Sultan Süleyman Kızlar Vakıf Mektebi	"	1	?
Bostancıbaşı Abdullah Ağa Kızlar Vakıf Mektebi	?	?	?
Hacı Selim Ağa Kızlar Vakıf Mektebi	?	?	?

Kaynak: BOA, *MF. İST*, nr. 41/21, 16 L 1335; *MF. İST*, nr. 41/24, 16 L 1335; *MF. İST*, nr. 41/25, 16 L 1335.

⁴³⁴ BOA, *Maarif-i Umûmiye Nezâreti, Heyet-i Teftişîye Kalemî (MF. HTF)*, nr. 9/77, 16 Ca 1339.

⁴³⁵ M. Ergün, *II. Meşrutiyet Devrinde...*, 217.

⁴³⁶ 1329-1330 Senesine Mahsus Umûmî İhsaiyyât Mecmuası, levha50.

Vakıf Kız okullarının fahrî müfettişliğini yapan Halide Edip'in raporlarına bakarak bu okullara Üsküdar'da Gülnûş Sultan vakıf kız okulu da eklenebilir⁴³⁷.

c. Ana Mektepleri

Tedrisât-ı İbtidâiye Kanun-ı Muvakkati'nin getirdiği bir diğer yenilik ise ibtidaî okulların ilk basamağı olarak ana mekteplerinin açılmasını öngörmesi geçici kanunun hazırlayıcısı Emrullah Efendi, daha 1910 yılında bu okullara ihtiyaç duyulduğunu ifade etmekteydi. Bu ihtiyacın sebebi olarak, ilkokulun ana kucağı, öğretmenin ise annesi olmasıydı. Emrullah Efendi'ye göre, çocuk üç yaşından sonra bu okulda duramaz, eğitime devam edemez. Çünkü annesi ya onu terbiye edecek bilgiye sahip değildir, ya da onunla uğraşamayacak kadar meşguldür. Genellikle ailenin maddi durumu özel bir mürebbiye veya öğretmen tutmaya müsait değildir. Bundan sonra çocuğu boş bırakmak veya idrak kabiliyetinin yetmediği bir okula vermek çok zararlıdır. Biri tefrit, diğeri ifrattır. O halde ya özel bir mürebbi tutmalıdır ya da 4–6 yaşlarındaki çocukların devam edecekleri, çocukların yaşlarına uygun eğitimin verileceği ve ilköğretimin birinci mertebesi olan ana mektepleri kurulmalıdır. Bu mektepler devletten ziyade, bütün medenî ülkelerde olduğu gibi halk tarafından açılmalı, sadece bu okulların teftişi devlete ait olmalıdır⁴³⁸. Bu düşünceyle geçici kanuna ana mektepleri hakkında hükümler konuldu⁴³⁹. Aslında daha II. Meşrutiyet ilan edilmeden önce bazı vilayetlerde özel ana mektepleri açılmış, daha sonra İstanbul'da da bu tür özel okullar yaygınlaşmaya başlamıştı⁴⁴⁰. Resmî olarak ise ana okulları, 1913 yılında *Tedrisât-ı İbtidâiye Kanun-ı Muvakkati*'nin çıkarılmasından sonra açılmıştı. Nitekim 1914 yılında kendisi ile yapılan bir röportajda Maarif Nazırı Şükrü Bey de ana mekteplerine neden ihtiyaç duyulduğundan bahsederken şunları söylemişti: “*Mekâtib-i ibtidâiyenin teşkilâtıyla uğraştığımız sırada memleketimizde mevcut diğer bir noksan nazar-ı dikkatimizi celb etti. Maatteessüf bizde mekâtib-i ibtidâiye giren çocuklar, ondan evvel mekteb hayat ve terbiyesine hiç alıştırılmamış bulunuyorlar. Birden bire sıkı altına girince tahammül*

⁴³⁷ Halide Edip, “1332 Senesi Vakıf Kız Mekteplerinin Senelik Raporu”, I-II, *Türk Yurdu*, C.11, S.2, 19–23, 3, 37–42.

⁴³⁸ Emrullah, “Tedrisât-ı İbtidâiye”, *Mülkiye*, 23, 1 Kanunievvel 1326, 46. Ayrıca bk. M. Ergün, *II. Meşrutiyet Devrinde...*, 49.

⁴³⁹ BOA, *Meclis-i Vükelâ Mazbataları (M.V.)*, nr. 231/353; *İrade Meclis-i Mahsus (İ.Mec.Mah)*, nr. 9/Za 1331; *Tedrisât-ı İbtidâiye Kanun-ı Muvakkati (TİKM)*, İstanbul 1329, mad. 3–4.

⁴⁴⁰ Satı, “Meşrutiyetten Sonra Maarif Tarihi”, 663.

edemiyorlar. Muallim yüz verir ve onları serbest bırakırsa o zaman da büsbütün terbiyesiz oluyorlar. Bu noksanımız (çocuk bahçesi) denilen mekteplerin fıkdanından ileri geliyor”⁴⁴¹.

Başlangıçta, Sultanahmed, Fatih, Şehremini, Eyüp, Nişantaşı ve Kasımpaşa'da birer, Üsküdar ve Kadıköy'de ikişer tane olmak üzere toplam on adet çocuk bahçeleri tarzında ana mektebi açılması düşünülmüştü⁴⁴². Nitekim 1914 yılı bütçesi düzenlenirken bu okulların açılması için gerekli ödenek konulmuştu⁴⁴³. Ancak parasızlıktan dolayı bu gerçekleşmemiştir⁴⁴⁴. Uygulamaya geçildiğinde ise ilk olarak, İstanbul'da dört tane ana mektebi açılmıştır⁴⁴⁵. 15 Mart 1915 tarihinde, *Tedrisât-ı İbtidâiye Kanun-ı Muvakkati*'nin dördüncü maddesinde ana mektepleri için hazırlanması öngörülen nizamnâme yayınlanmıştır⁴⁴⁶. Bu *Nizamnâme*'nin yayınlanmasında sonra gerek İstanbul ve gerekse diğer vilayetlerde ana mektepleri açılmaya başlanmıştır⁴⁴⁷. 1916 yılına gelindiğinde, İstanbul'daki ana mekteplerinin sayısı 30'a ulaşmıştır⁴⁴⁸. Ancak vilayetlerdeki ana mekteplerinin sayıları hakkında bir bilgiye sahip değiliz.

B. Teşkilât ve İdarî Yapı

1. Tedrisât-ı İbtidâiye Kanun-ı Muvakkati ve İlköğretim Teşkilâtı

Tedrisât-ı İbtidâiye Kanun-ı Muvakkati'ne göre ilköğretimi oluşturan okullar 3'e ayrılmaktaydı⁴⁴⁹.

1- Ana mektepleri ve sıbyan sınıfları

2- Mekâtib-i İbtidâiye

⁴⁴¹ “Maarif Nazırımızla Mülakat”, *İkdam*, nr. 6244, 9 Temmuz 1914.

⁴⁴² *İkdam*, nr. 6106, 21 Şubat 1914, 3.

⁴⁴³ Yahya Akyüz, “Türkiye’de Anaokullarının Kuruluş ve Gelişim Tarihçesi”, *Milli Eğitim*, 132, Ekim-Kasım-Aralık 1996, 13.

⁴⁴⁴ “1330 senesi Maarif Nezareti Bütçesi”, *Meclis-i Mebusan Zabıt Cerideleri*, 1 Temmuz 1330, 233.

⁴⁴⁵ “Dahiliye Nazırı Talat Beyin Okuduğu Hükümet Beyannâmesi”, *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, 6 Temmuz 1330, 851.

⁴⁴⁶ BOA, *İrade Meclis-i Mahsus (İ. Mec. Mah.)*, nr. 14 / R 1333; *Şûrâ-yı Devlet (Ş.D.)*, nr. 231 / 5; *M.V.*, nr. 239 / 3. Ayrıca bk. *Maarif Düsturu*, İstanbul 1927, 142–143; Reşat Özalp, *Milli Eğitimle İlgili Mevzuat 1857–1923*, İstanbul 1982, 548–549.

⁴⁴⁷ “Maarif Nazırının Beyanâtı”, *Muallim*, I/9, 1 Nisan 1333, 257.

⁴⁴⁸ “Maarif Yılı”, *Türk Yurdu*, X/1, 10 Mart 1332, 12. Ayrıca bk. C. Öztürk, *Türkiye’de Düünden Bugüne ...*, İstanbul 1998, 44.

⁴⁴⁹ *Tedrisât-ı İbtidâiye Kanun-ı Muvakkati (TİKM)*, İstanbul 1329, madde:3.

3- Elişleri ve ihtiraf⁴⁵⁰ mektepleri

Bu kanuna göre ana mektepleri ve sıbyan sınıfları, “*çocukların sinleriyle mütenasib olarak faideli oyunlar ve tenezzühler, elişleri ve ilâhîler, vatanî manzumeler, dürrus-ı eşyaya müteallik mükâleme ve musahabeler ile nemâ-yı rûhî ve bedenîlerine hizmet eden müesseselerdir*” şeklinde tanımlanmıştı (madde 4). Bu okul ve sınıfların teşkilat ve düzeni için *Nizamnâme* ve talimatların çıkarılması öngörülmekteydi. İbtidâî okullar ise “*çocukların bir sûret-i mütevazinede küşâyış-i ezhanını temin eyliyecek esasları vaz’ eden ve herkese lâzım olan mal’ûmâta mekseb olan mekteplerdir*” şeklinde tanımlanmıştı. Böylece bu okullar rüşdiyelerle birleştirilerek, eğitim süresi altı yıl olarak belirlenmişti. Ayrıca ana okulu bulunmayan yerlerde 5-6 yaşındaki çocuklar için ibtidâî okullar dahilinde sıbyan sınıfları açılabilirdi (madde 5). Elişleri ve ihtiraf mektepleri ibtidâî eğitimin ilk kısmını yeni bitiren çocuklara meslek öğretecek, sanayi atölyelerinde ve fabrikalarda istihdam edilecek vasıfları taşıyan bireyler yetiştirecekti (madde 6).

Bu kanuna göre her köy ve mahallede en az bir ibtidâî okul olacaktı. Okuma yaşına gelmiş kız çocuklarının sayısının 50’yi geçmesi halinde de ayrıca bir kız ibtidâî okulu açılacaktı. Kız okulu bulunmayan yerlerde ibtidâî okulların karma eğitim yapmasına müsaade edilmişti (madde 8). Daha önce 1869 yılında yayınlanan *Maarif-i Umumiye Nizamnâmesi*’nde de her köy ve mahallede en az bir ibtidâî okulunun açılması öngörülmüştü. Nitekim ibtidâî okulların tarihsel gelişimini incelerken vardığımız sonuca göre, bu karar büyük ölçüde gerçekleştirilmişti. Ancak köylerde yine eski usullerde eğitim veren okullar varlığını sürdürmüştü. Yeni kanun, bu okulların köy ve mahallelerde yaygınlaştırılmasını kolaylaştıran hükümlere yer vermişti. Köy ve kasabalarda umuma ait yerler ile hükümetin malı olan arsalar okul yaptırılmak üzere terk edilecekti. Okul açmak için gerekli kerestenin ise, mîrî ormanlardan kesilmesine müsaade ediliyordu (madde 16-17).

Bu geçici kanunla tedrisât-ı ibtidâîye teşkilâtı da değişiyordu. Buna göre her vilayet merkezinde bir tedrisât-ı ibtidâîye meclisi açılacaktı (madde 27). Ayrıca, Kaza maarif encümenleri oluşturulacaktı (madde 33). Bu durumda mevcut maarif

⁴⁵⁰ Meslek bilgisi veren okul anlamında kullanılmıştır.

komisyonları kaldırılıyor, görevleri yeni kurulacak kaza maarif encümenlerine devrediliyordu (madde 96). Ayrıca halk da eğitim işlerine dâhil ediliyordu. İbtidâî okul açmak için gerekli arsanın bulunması köy veya mahalle halkının sorumluluğuna veriliyordu. Ayrıca öğretmenlerin maaşlarının ödenmesi, okul binası hatta öğretmenlerin oturacakları evlerin inşası için gerekli masrafların karşılanması, okulun ders araç ve gereçlerinin tedariki, okulların aydınlatılması ve ısıtılması, hademelerin ücretlerinin ödenmesi yine köy ve mahalle halkına aitti. Bu masraflar, kaza, sancak veya vilayet meclis idaresi aracılığıyla aşar vergisine uygun olarak mükelleflere dağıtılırdı (madde 15).

Tedrisât-ı İbtidâîye Kanun-ı Muvakkati'ne göre her nahiye ve kasabadaki ibtidaîler için birer "Okul Encümeni" kurulacaktı. Bu encümenler okul idaresine yardımcı olacak, ihtiyaç duyulan ders-arac ve gereçlerini sağlayacak, zorunlu eğitimin uygulanmasına çalışacaktı⁴⁵¹. Encümenlerin yetkileri de belirlenmişti. Buna göre, encümenler öğretmenlik vasfını haiz olan kimseleri nahiye müdürüne ve ihtiyar meclisine tavsiye edecekti. Okulun düzenli bir şekilde idare edilmesine, temizlik ve sağlık kurallarına uyulmasını sağlayacaktı. Okulun mal ve mülkünü idare etmesinin yanı sıra, okulun bulunduğu bölgede öğrenim yaşına gelmiş çocukları bir deftere kaydedecek, bu öğrencilerin okula devamını izleyecekti. Çocuklarını okula göndermeyen ailelere nasihatte bulunan encümen, buna uymayanlar hakkında yasal işlemleri başlatmak yetkisine sahipti. Encümen başkanı ise, özellikle okuldaki eğitim-öğretim işlerine nezaret etmekle görevliydi⁴⁵².

1913 geçici kanunuyla ibtidaî okullar her biri iki yıl süreli üç devreye ayrılmaktaydı. Bunlar; 7–8 yaşındaki çocukların devam edeceği *devre-i ibtidâîye*, 9–10 yaşındaki çocuklara eğitim veren *devre-i vasatiye* ve 10–11 yaşlarındaki çocukların okutulduğu *devre-i âliye* idi. 5-6 yaşındaki çocukların sayısı yirmiden fazla olan yerlerde bir sıbyan sınıfı açılacaktı⁴⁵³. Gerek kız gerek erkek devre-i ibtidâîye yaşını geçmiş olup henüz ilköğretime başlamayan ya da devre-i ibtidaîdeki derslerinden zayıf çocuklar için ise mütemmimime (bütünleme) sınıfları açılacaktı. Bu sınıflarda eğitim,

⁴⁵¹ A. Nurdoğan, *Osmanlı Modernleşme Sürecinde...*, 151.

⁴⁵² A. Nurdoğan, *Osmanlı Modernleşme Sürecinde...*, 152–153; *Düstur*, 5, I. Tertip, Ankara 1937, 89–91.

⁴⁵³ *TİKM*, madde: 23.

haftada iki saat olmak üzere Ekim ayının başından Mart ayına kadar günlük ders saatlerinin dışında yapılacaktı. Bütünleme derslerinin programları, ibtidâî derslerinin tekrarı ve bölgesel ihtiyaca göre ziraat, sanat veya ticaret hakkında bilgi verecek şekilde düzenlenecekti⁴⁵⁴.

Bu okulların genellikle altı sınıflı, altı dershaneli ve altı öğretmenli olması ve her sınıfın bir öğretmen tarafından okutulması prensip olarak kabul edilmişti. Ancak yeterli sayıda dersane ve öğretmenin bulunmamasından dolayı uygulamada okullar farklı şekilde teşkilatlanmıştı⁴⁵⁵.

2. Mekâtib-i İbtidâîye-i Umûmiye Talimatnâmesi ve İlköğretim Teşkilâtı

1915 yılında yayınlanan *Mekâtib-i İbtidâîye-i Umûmiye Talimatnâmesi*'ne göre İlköğretim okulları şöyle teşkilâtlanmıştı (madde 20–23)⁴⁵⁶:

1- Bir sınıflı ve bir öğretmenli okullar: Öğrenciler mensup oldukları sınıflara göre ayrı guruplar halinde oturtulacak ve müfredat programında gösterildiği gibi bazı dersler ortak, diğer dersler ise ayrı olarak okutulacaktır.

2- İki sınıflı ve iki öğretmenli okullar: Öğretmenlerden biri devre-i ulânın birinci ve ikinci sınıfını, diğeri ise devre-i mutavassıta ve devre-i âliye-i idare edecektir.

3- Üç sınıflı ve üç öğretmenli okullar: Öğretmenlerden her biri üç devreden biriyle ilgilenecekti.

4- Dört sınıflı ve dört öğretmenli okullar: Devre-i ulânın birinci sınıfı bir öğretmenin, ikinci sınıfı diğeri bir öğretmenin, devre-i mutavassıta ve devre-i âliye ise ayrı ayrı öğretmenlerin sorumluluğuna verilecekti.

⁴⁵⁴ *TİKM*, madde: 89; Nitekim 9 yaşından büyük çocukların ibtidâî kısmına müracaatları üzerine Horhor İnas Rüşdiyesi bu durumu İstanbul Vilayeti Maarif Müdürlüğü'ne sormuş ve aldığı cevâbî yazıda geçici kanun gereğince bu gibi öğrencilerin açılacak olan bütünleme sınıflarına kaydedilmesi gerektiği bildirilmişti. BOA, *MF. İMF*, nr. 42/10, 26 L 1332.

⁴⁵⁵ H. Aytekin, *İttihat ve Terakki Dönemi...*, 48.

⁴⁵⁶ *Mekâtib-i İbtidâîye-i Umumiye Talimatnâmesi (MİUT)*, İstanbul 1331. Ayrıca, Mekâtib-i İbtidâîye-i Umumiye Talimatnâmesinin Tedrisata, muallimlerin vazifelerine ve imtihanlara ait maddeler için bk. *Mekâtib-i İbtidâîye Ders Müfredatı (MİDM)* (Altı, Beş, Dört, Üç Dershaneli ve Muallimli mekteplere mahsus), Matbaa-i Amire - İstanbul 1332, 3–21.

5- Beş sınıflı ve beş öğretmenli okullar: Devre-i ulâ ve devre-i mutavassıta sınıflarında ayrı ayrı birer öğretmen, devre-i âliyenin iki sınıfında da diğer öğretmenler görev yapacaktı.

6- Altı sınıflı ve altı öğretmenli okullar: Bu okullarda her sınıf bir öğretmen tarafından okutulurdu. Kıdemli olanlar devre-i ibtidâiyede görevlendirilirdi⁴⁵⁷.

7- Numûne İbtidaîleri: Bu okullarda altı daimi öğretmenden başka resim, elişleri, terbiye-i bedeniye, musiki, gınâ' ve endaht ve askerî talimleri, yabancı dil veya biçki dikiş ve tabahat (aşçılık) dersleri için en fazla beş seyyar öğretmen görevlendirilecekti⁴⁵⁸.

Bu teşkilata göre bir sınıfta iki öğretmen görev yapamazdı. Birkaç sınıflı okullarda bazı dersler için ayrı bir eğitim almış öğretmen varsa bu öğretmen, başmuallim uygun görürse ihtisası olan dersleri diğer sınıflarda da verebilirdi. Bir öğretmenin sorumluluğunda birkaç sınıf bulunduğu takdirde, öğretmen devre-i âliyeden uygun gördüğü bir öğrenciyi kalfa sıfatıyla görevlendirebilirdi (madde 22-23).

Okulun idaresi numûne ve altı dershaneli okullarda müdürün sorumluluğuna verilmekteydi. Bazı kız okullarında ise müdürün yanı sıra bir de müdire bulunmaktaydı⁴⁵⁹. Numûne okullarında genellikle bir veya iki tane mürebbiye bulunurdu⁴⁶⁰. *Tedrisât-ı İbtidâiye-i Umûmiye Talimatnâmesi*'ne göre yatılı olanların dışındaki okullarda mürebbiye bulunmasına lüzum yoktu (madde 40). Beş, dört ve üç dershaneli okulların idaresinden sorumlu öğretmene ise "Başmuallim" denmekteydi. Bir dershaneli okullarda ise öğretmen "başmuallim salâhiyetli muallim" sıfatıyla okulu

⁴⁵⁷ H. Aytekin, *İttihat ve Terakki Dönemi...*, 49.

⁴⁵⁸ *MIUT*, madde 111.

⁴⁵⁹ Nitekim Acıbadem Leylî İnas Numûne Mektebi, Adile Sultan İnas Numûne Mektebi, Refet Kadın Sultan İnas Numûne Mektebi ve Moda İnas Numûne Mektebi'nde müdürün yanı sıra bir de müdire bulunmaktaydı. BOA, *MF. İMF*, nr. 50/4, 3 S 1333. *MF. İST*, 44/40 17 Ra 1336; 44/44; 44/51.

⁴⁶⁰ Mirgün İnas Numûne Mektebi (BOA, *MF. İMF*, nr. 45/87, 17 Z 1332); Bayezid İnas Numûne Mektebi (BOA, *MF. İMF*, nr. 45/91, 17 Z 1332); Kadıköy İnas Numûne Mektebi (BOA, *MF. İMF*, nr. 45/85, 17 Z 1332); Kocamustafa Paşa İnas Numûne Mektebi (BOA, *MF. İMF*, nr. 45/86, 17 Z 1332); Eyüp Sultan İnas Numûne Mektebi (BOA, *MF. İMF*, nr. 44/64, 24 Za 1332) vb. okulların idari kadrosunda bir veya iki tane mürebbiye bulunmaktaydı.

idare ederdi⁴⁶¹. Müdür, başmuallim, başmuallim salâhiyetli öğretmenler, idarelerinde bulunan okulun teftişinden, eğitiminden, temizliğinden, muhasebe ve demirbaş işlerinden sorumluydu⁴⁶².

Numûne mekteplerinin baş mualliminine müdür denilmektedir. Müdür, idarî işlerle görevli olduğu kadar haftada on iki saat ders vermekle yükümlüydü. Geri kalan zamanlarda diğer öğretmenlerin derslerine nezaret eder, eğitim ve öğretim bakımından gördüğü eksikliklere öğretmenin dikkatini çekerti. Bu, müdürlerin eğitim ve öğretimin ilerlemesine dikkat etmek gibi görevleri olduğunu da göstermektedir⁴⁶³. Öğrenci sayısı fazla olan okullara bir müdür muavini tayin olunabilirdi⁴⁶⁴. Nitekim, öğrenci sayısı fazla olan Bayezid İnas Numûne Mektebi ve Mahpeyker Kösem Sultan İnas Numûne Mektebi'nde müdürün yanı sıra bir de muavine bulunmaktaydı (bk. Tablo 2. 12). Muavin ve muavinelerin görevleri şunlardı⁴⁶⁵:

- 1- Müdürün olmadığı zamanlarda ona vekâlet etmek
- 2- Müdür tarafından eğitim ve öğretime dair verilen emirleri takip etmek ve uygulamak.
- 3- Müdür tarafından verilen bütün idarî yazışma ve görevleri yerine getirmek ve okulun bütün kayıtlarını tutmak.

Başmuallim ve başmuallim salâhiyetli öğretmenler, idare görevi kendilerine verilen okullarda kanun, nizamnâme ve talimatnâmelerle gerek kendilerine gerekse diğer öğretmenlere dair hükümleri aynen uygulamakla görevliydi⁴⁶⁶. Bu görev kendilerine maarif müdürünün teklifi ve valinin, müstakil sancaklarda mutasarrıfın onayı ile verilirdi⁴⁶⁷. Başmuallim, Maarif müdüriyetinden veya maarif encümeninden aldığı emirleri yerine getirmek ve kendisinden istenen raporları zamanında göndermek

⁴⁶¹ H. Aytekin, *İttihat ve Terakki Dönemi...*, 57. Bazen altı dershaneli okullarda müdür bulunmayıp, daimi öğretmenler biri okulun idaresini üslenirdi. ⁴⁶¹ Nitekim 6 dershaneli Horhor İnas ve Üsküdar Harmanlık İnas Mektebi'nde İbtidâi birinci sınıf öğretmeni okulun idaresiyle de görevlendirilmişti. BOA, MF. İMF, 46/4; 46/28 18 Z 1332.

⁴⁶² H. Aytekin, *Aynı yer*.

⁴⁶³ *MİUT*, madde: 112.

⁴⁶⁴ *MİUT*, madde: 113.

⁴⁶⁵ *MİUT*, madde: 113.

⁴⁶⁶ *MİUT*, madde: 71.

⁴⁶⁷ H. Aytekin, *İttihat ve Terakki Dönemi...*, 57.

ve okulda meydana gelen olayları üst makamlarına bildirmek zorundaydı. Başmuallim, öğretmenlerin devam ve devamsızlıklarını da kontrol eder, devamsız olanları gerekli yerlere bildirirdi. Eğitim ve öğretimin talimatnâme ve müfredata uygun bir şekilde yapılıp yapılmadığını kontrol etmek yine başmuallimin görevleri arasındaydı. Başmuallim Kasım, Şubat ve Mayıs aylarının sonunda kendisinin ve diğer öğretmenlerin, derslerinde müfredat programının hangi konusuna geldiklerini bir cetvele yazar ve bunun bir örneğini gerekli yerlere gönderirdi⁴⁶⁸. Başmuallim ve başmuallim yetkili öğretmenler, diğer öğretmenler gibi sınıf öğretmenliği de yapmaktaydılar.

Bu talimatnâmeye göre beş ve altı dershaneli okullarla numûne ibtidaîlerinde öğretmen ve inzibat meclisleri oluşturulacaktı. Öğretmen meclisleri, müdür veya başmuallimin başkanlığında diğer daimi öğretmenlerle seyyar öğretmenlerin ikisinden oluşmaktaydı. Bu meclis, müdürün başkanlığında ayda bir kere okulun öğleden sonra tatil edildiği bir gün toplanacak ve burada eğitim-öğretimle ilgili işler görüşülecekti. Numûne okullarında müdürün dersleri teftişi esnasında gözlemlediği önemli hususlar da bu mecliste dile getirilecekti. İnzibat meclisleri ise, başmuallim veya müdürün başkanlığında müdür muavini ile üç daimi öğretmenden oluşacaktı. Bu meclisin görevi, öğrencilerin disipliniyle ilgili okulun müdürü tarafından gönderilen evrakı incelemek, soruşturmak ve gerekli kararı vermektir. Ayrıca bu meclis, iki ayda bir öğrencilerin hal ve hareket notlarının kaydedildiği cüzdanları kontrol ve tasdik etmekle de sorumluydu. Bu notların ortalaması imtihan-ı umûmî cetveline dahil edilecekti⁴⁶⁹.

C. Öğretim Kadrosu

1. II. Meşrutiyet'e Kadar İnas İbtidaîlerinde Görev Yapan Öğretmenler

Maarif-i Umumiye Nizamnâmesi'nin yayınlanmasına kadar, sıbyan mekteplerinin öğretmenleri genellikle az çok medrese eğitimi almış kimselerden olup, okulun çevresinde bulunan cami ve mescidin müezzin veya imamı hatta okuma-yazma

⁴⁶⁸ *MIUT*, madde: 71–87.

⁴⁶⁹ *MIUT*, madde: 114–117.

bilen kimselerin de öğretmenlik yaptığı görülürdü⁴⁷⁰. *Maarif-i Umumiye Nizamnâmesi* öğretmenlerin niteliği konusunda önemli bir düzenleme getirmişti. Bu nizamnâmeye göre, erkek sıbyan mektebi için gerekli öğretmenlerin Osmanlı tebaasından ve Darümuallimîn mezunu olması şarttı.⁴⁷¹ Müstakil olan kız sıbyan mekteplerinin öğretmen ve dikiş ustaları kadın olacak, fakat istenilen derecede ehliyetli öğretmenler yetiştirilene kadar yaşlı ve terbiyeli erkek öğretmenler tayin edilecekti⁴⁷². Nitekim 1870 yılında Darümuallimât açılana kadar, kız çocuklarını okutacak hanım öğretmenler mevcut değildi. Bu nedenle yaşlı ve terbiyeli erkek öğretmenler bu okullarda görev alıyordu. Ancak Darümuallimât'ın ilk mezunlarını vermeye başlamasıyla birlikte bu okullarda hanım öğretmenler tayin olunmaya başlanmıştı. Bunun yanı sıra, kız rüşdiye okullarından mezun olan hanımların ibtidaî kız okullarında öğretmenlik yaptığı görülmekteydi.

1892 yılında ilkokullar için çıkarılan bir talimât (*Dersaadet Mekâtib-i İbtidâiyesi için Ta'limât-ı Mahsusa*), okullar ve öğretmenleri hakkında yeni ve önemli düzenlemeler getirmişti⁴⁷³. Bu talimâtla öğretmenlerin Darümuallimîn-i İbtidâiyeden mezun olmaları⁴⁷⁴ şartı bir kez daha vurgulanmış (madde 4), ibtidaî okullarının idaresi ve eğitim-öğretimi onların sorumluluğuna verilmişti (madde 39). İbtidaî okullarda bulunan muavin, kalfa, bevvâb ve ferraş gibi görevlilerden de sorumlu olan öğretmenler, okul binasına hiçbir şekilde zarar gelmemesini sağlamakla da yükümlüydü. Olası bir tehlike anında durumu merkezde⁴⁷⁵ bulunan öğretmen veya muavine, onlar da Maarif Nezareti'ne bildirmeye mecburdu (madde 5-6). Öğretmenler, tatil günleri dışında, öğrenciler okula gelmeden önce okula gelecek, derslerin bitiminde öğrenciler okuldan tamamen ayrıldıktan sonra okuldan dışarı çıkabileceklerdi. Önemli

⁴⁷⁰ F. R. Unat, *Türkiye Eğitim Sisteminin...*, 7; B. Kodaman, *Abdülhamid Devri...*, 58; Cemil Öztürk, *Atatürk Devri Öğretmen Yetiştirme Politikası*, Ankara 1996, 1; Ali Birinci, "Mahalle Mektebine Başlama Merasimi ve Mekteb İlâhileri", *Mahalle Mektebi*, 13.

⁴⁷¹ B. Kodaman, *Abdülhamid Devri...*, 63.

⁴⁷² *Maarif-i Umumiye Nizamnâmesi* (MUN), madde: 16. Devlet salnamelerinden elde ettiğimiz bilgiye göre açılan kız İbtidâi mekteplerine en az bir öğretmen tayin edilirdi. Mesela, 1879-1880 yılı Devlet Salmesi'ne göre Vefa'da Atıf Efendi Kütüphanesi karşısında açılan okulda bir öğretmen bulunmaktadır. Okulun muallime-i evveli Fatma Hanım'dır. *Devlet Salmesi*, sene: 1297, 409.

⁴⁷³ Mahmud Cevad, *...Tarihçe-i Teşkilât ve İcraatı*, 271-278; Y. Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, 197.

⁴⁷⁴ Kız okulları için bu kural, Darümuallimât mezunu olmak şeklinde uygulanıyordu.

⁴⁷⁵ Bu talimata göre İstanbul 12 merkeze ayrıldığı gibi bu merkezlerde bulunan okullardaki öğretmen ve muavinler, merkez muallim ve muavin olarak adlandırılırdı. Merkez muallim ve muavinleri merkezleri dâhilinde bulunan okulların durumunu Mekâtib-i İbtidâiye İdaresine bildirmekle sorumluydu (madde 1).

bir mazereti olmadıkça okulda yakınlarını kabul edemeyeceklerdi. Okula devamları mecbur olan öğretmenlerin, mazereti sebebiyle devamsızlığı beş günü geçerse bu durum merkez muallimleri veya mekâtib-i ibtidâiye müfettişleri tarafından Maarif Nezareti'ne bildirilecekti(madde 9). Maarif Nezareti'nin izni olmadan da hava değişimi, aile ziyareti gibi sebeplerden dolayı memleketlerine veya görevini yapamayacağı uzaklıktaki bir yere gitmesi de yasaktı (madde 10). Öğretmenler her ay, öğrencilerin günlük devam durumlarını ve sınav sonuçlarını kaydettikleri “Devam Defteri”ni ve okulda meydana gelen olayları içeren raporu merkez muallimine ve onlar da bunların özetlerini Mekâtib-i İbtidâiye İdaresine göndereceklerdi (madde 12-13).

Bu talimâtla öğretmenlerin öğrencilere karşı davranışları da nizam altına alınmaya çalışılmıştı. Öğrencilere eşit muameleyle yükümlü öğretmenler, hiçbir şekilde ayrımcılık yapmayacak, öğrencilerle olan ilişkilerinde kendilerinin şeref ve haysiyetlerine zarar gelmemesine dikkat edecek, ahlak ve edep dışı davranışlardan ve özellikle öğrenciler önünde uzanmak, uyumak ve tütün içmek gibi yakışıksız davranışlardan sakınacaklardı. Sebep ne olursa olsun öğrenciye kaba ve incitici sözler söylemek ve onları bağırarak korkutmak, dövmek ve şiddet göstermek, okulda, sadece korkutmak için de olsa falaka, değnek vb. ceza aletleri bulundurmak kesinlikle yasaktı (madde 15-17).

Her konuda öğretmenlerin yardımcısı olan kalfaların ve okulun iç ve dış temizliğinden sorumlu bevvâbların nitelik ve görevleri de bu talimâtla belirlenmişti. Buna göre kalfa ve bevvâb ahlak sahibi kimselerden seçilecek, sağlıklı olmalarına dikkat edilecekti. Kalfalar, öğrencilere dersleri tekrar etmek, öğretmenin verdiği görevleri eksiksiz bir şekilde yerine getirmek ve öğretmenin olmadığı günlerde bizzat ders vermekle görevliydi. Öğrencilerin okula geliş ve gidişlerine, sokaktaki davranışlarına dikkat etmek yine kalfaların sorumlulukları arasındaydı. Bevvâblar ise, okulun temizlik ve havalandırmasıyla görevlendirilmişti. Sobayı yakmak, öğrencilerin içecekleri suyu temin etmek, yemekleri hazırlamak, öğrencilerin çıkışlarında kıyafetlerini temizletmek ve okula gidiş gelişlerine nezaret etmekle de yükümlüydüler (madde 30-38).

2. II. Meşrutiyet'ten Sonra İnas İbtidâîlerinde Görev Yapan Öğretmenler

Tedrisât-ı İbtidâîye Kanun-ı Muvakkati, öğretmenleri sınıflandırırken, öğretmen olabilmek için gerekli şartları ve yükümlülüklerini de belirtmişti ⁴⁷⁶. Buna göre, ibtidaî okullarda öğretmenlik yapabilmek için yaş sınırı erkekler için 19, kadınlar için 17 yaşını bitirmiş olmak gerekmektedir⁴⁷⁷. 30 yıllık hizmet süresini dolduran öğretmenler, başvurdukları takdirde köy ve nahiye encümenleri ile kaza encümenleri tarafından emekliliğe sevk edilirdi⁴⁷⁸. İbtidaî okul öğretmenleri vilayet maarif müdüriyetinin teklifi üzerine vali tarafından tayin ve azil edilecekti. Bütün ilkokul öğretmenleri, öğretmen ve öğretmen muavini olarak ikiye ayrılmaktaydı. Öğretmen olmak için Darülmuallimîn-i İbtidâîye'den⁴⁷⁹ mezun olma şartı devam etmekteydi. Öğretmen muavini olabilmek için ise eğitim verebileceğini gösteren geçici bir "ehliyetnâme"ye sahip olmak gerekmektedir. Bu okullara öğretmen yetiştiren kurumların ihtiyacı karşılamadığı durumlarda ise Vilayet Tedrisât-ı İbtidâîye Meclisleri'nin düzenleyeceği ehliyetnâme sınavıyla öğretmen alınacaktı. Bu ehliyetnâmeler üç yıl süreyle geçici olarak verilmekte olup, ehliyetnâme sahipleri bu sürenin sonunda Darülmuallimîn (hanım öğretmenler Darülmuallimât) derslerinden sınava girerek diploma almak zorundaydı. Sınava girip diploma alamayanların ehliyetnâmeleri geri alınacaktı⁴⁸⁰.

Ehliyetnâme sınavına girebilmek için yaş sınırı erkeklerde 19'dan küçük 35'ten büyük, hanımlarda 17'den küçük, 35'ten büyük olmamak şartı getirilmişti. Sınav yazılı ve sözlü olmak üzere iki aşamada yapılacaktı. Yazı, imla, hesap, coğrafya ve tarih derslerinden yapılacak yazılı sınavda başarılı olanlar, *Kurân-ı Kerim*, malumât-ı dîniye, musâhebât-ı ahlâkiye, kırâat, imlâ, yazı, sarf u nahiv, tarih, coğrafya, hesap, hendese, eşya dersleri, resim, terbiye-i bedeniye, hanımlar idâre-i beytiyye ve tabahat, erkekler ziraat derslerinden ve *Mekâtib-i İbtidâîye Kanunu*'nda ilkokul öğretmenlerini ilgilendiren hükümlerle, *İbtidâîye-i Umûmiye Talimâtnâmesi*'nin kapsamından sözlü sınava tâbi tutulacaktı. Sınavlarda başarılı olanlara geçici ehliyetnâme verilecekti.

⁴⁷⁶ *TİKM*, Dördüncü fasıl.

⁴⁷⁷ *TİKM*, madde 94.

⁴⁷⁸ *TİKM*, madde 60.

⁴⁷⁹ Kız okulları için Darülmuallimât'tan mezun olmak şarttı.

⁴⁸⁰ *TİKM*, madde 41-44.

İbtidâî okullarda görevli seyyar öğretmenler ise vermekle sorumlu oldukları dersler için ehliyetli olduklarını ispat edecekleri bir belgeyi gösterdikleri takdirde ehliyetnâmeye sahip olabileceklerdi. Ana mektebi öğretmenliğine tâlip olan hanımlar öğretmenlik ehliyetnâme sınavına uygun olarak Darülmuallimât'ta *Kurân-ı Kerim*, ulûm-ı dîniye, ilm-i ahvâl-i ruh, fenn-i terbiye, Frobel usulünden tedrisat ve elişlerinin nazarî kısmı, hesap, hendese, gınâ* ve piyano, tarih-i Osmânî, Türkçe (imlâ, kıraat, kitâbet, inşâd), ulûm-ı tabiiyye, hıfzıssihha, coğrafya-yı Osmânî, terbiye-i bedeniye, tatbikât-ı dersiyye ve resim derslerinden sınava gireceklerdi. Başarılı olanlara ehliyetnâmeleri verilecekti⁴⁸¹.

Müdür, öğretmen ve öğretmen muavini olabilmek için iyi ahlaklı olmak gerekmektedir. Nitekim bu görevlerde bulunan kişilerin, tefecilik yapmak, kumar oynamak, sarhoş olmak, halkın dinî hislerini rencide etmek gibi, eğitim ve öğretim makamının şeref ve haysiyetine leke düşürecek davranışlarda bulunması, işini aksatacak şekilde ticaretle uğraşması veya bir başka memuriyette bulunması yasaktı⁴⁸².

Öğretmenler, Vilayet Tedrisât-ı İbtidâiye Meclisleri'nin izni olmadan, göreve başladıkları tarihten itibaren üç yıl zarfında memuriyetlerini terk edemezlerdi. Terk ettikleri takdirde yine meclisin alacağı kararla ya geçici olarak ya da kesin olarak öğretmenlik mesleğinden alınacaklardı⁴⁸³.

Bu geçici kanun, vilayetlerde bulunan kız ibtidâî okullarına öğretmen yetiştirmek üzere, Vilayet Tedrisât-ı İbtidâiye Meclislerinin kararı ve Maarif Nezareti'nin onayı ile gerekli yerlere Yatılı Darülmuallimât'ın açılmasını da öngörmekteydi⁴⁸⁴.

Darülmuallimîn-i rüşdî diplomasına sahip olanlar hariç kanunun yayınlandığı tarihte öğretmen olanlar kıdemleri saklı kalmak şartıyla öğretmen muavini olarak

* Gınâ: şarkı, türkû, name, ezgi. Ferit Devellioğlu, *Osmanlı-Türkçe Ansiklopedik Lugât*, 12. baskı, Ankara 1995.

⁴⁸¹ Muallim ve muallime, muavin ve muavine ehliyetnâme imtihanına aid talimatnâmeden bazı mevad, BOA, *MF. VRK*, nr. 35/54. Ehliyetnâme örneği için bk. Ek. 2.1.

⁴⁸² *TİKM*, madde 49.

⁴⁸³ *TİKM*, madde 50.

⁴⁸⁴ *TİKM*, madde 48.

istihdam edileceklerdi. Ancak bu kanunun uygulamaya başlandığı tarihten itibaren beş yıl içinde Darümuallimîn programında yer alan derslerden açılan sınavda başarılı olup yeniden ehliyetname alanlar yine öğretmen olarak atanabilirdi⁴⁸⁵.

Tedrisât-ı İbtidâiye Kanun-ı Muvakkati'nin öğretmenlerin yeterlilikleriyle ilgili hükümlerinin tam anlamıyla uygulanması, diplomalı öğretmenlerin azlığı nedeniyle neredeyse imkansızdı. Nitekim uzun süre, ilköğretim okullarındaki öğretmen ihtiyacı, bu işi yapmak için gerekli yeterliliğe sahip olmayan kişiler tarafından karşılanmıştı⁴⁸⁶. Bunu taşradan merkeze gelen yazılardan anlamak mümkündür. Nitekim Kal'a-i Sultaniye Maarif Müdüriyetinden gelen arizadan, Biga İnas İbtidâisi nakış öğretmenin hiç nakış bilmeyen biri olduğu halde bu öğretmenliğe kimsenin talip olmaması nedeniyle görevden alınmayıp, vekil olarak göreve devam ettiği anlaşılmaktadır⁴⁸⁷. Özellikle taşradaki kız okullarında öğretmenlik yapanlar çoğunlukla Darümuallimât diploması olmayan kişilerdi. Darümuallimât mezunlarının, İstanbul'daki okullara tayinleri büyük ölçüde sağlansa da pek çok mezunun İstanbul dışındaki yerlere gitmemeleri hatta büyük bir kısmının ise öğretmenlik mesleğini seçmeyip evde oturmayı ya da İnas Darülfünununa gitmeyi tercih etmeleri kız ibtidâî okullarının modern tarzda gelişip yaygınlaştırılmasını önlemişti⁴⁸⁸. Bu nedenle taşradaki kız ibtidâî okullarında genellikle kız rüşdiyelerini bitirenler öğretmen olarak görev yapmaktaydı⁴⁸⁹. Urfa, Maraş ve Kilis'te açılan kız rüşdiyelerinde, Darümuallimât mezunlarının bile doğrudan tayin olamayacağı, muallime-i evvelâlığına Halep İnas Rüşdiyesi'nden mezun Hatice ve Zekiye hanımlar tayin olunmuşlardı. Bunun sebebi, Darümuallimât mezunlarının sayısının yetersizliğine rağmen kız rüşdiyelerinin sayısının artmasıydı⁴⁹⁰. Nitekim, kız okullarında görev yapan öğretmenlerin muktedir kişiler olmadığı 1914 yılında Meclis-i Mebusan'da da dile getirilmişti. Denizli Mebusu Mehmed Sadık Efendi, kız okullarındaki durumu hakkında şunları söylemişti:

⁴⁸⁵ *TİKM*, madde 97.

⁴⁸⁶ A. Nurdoğan, *Osmanlı Modernleşme Sürecinde...*, 160.

⁴⁸⁷ *Aynı tez*, 166.

⁴⁸⁸ Mükerrrem Belkis, "Darümuallimâtımız", *Kadınlar Dünyası*, nr. 179, 22 Haziran 1918, 2-4.

⁴⁸⁹ Kadın "Darümuallimât", *Kadın*, nr. 22, 9 Mart 1325, 13; Hikmet Seniha, "Musâhabe-i Nisâiye", *Kadın*, nr. 1, 13 Teşrinievvel 1324, 5-6.

⁴⁹⁰ *MF. MKB*, nr. 196/118. 26 Z 1328.

“İnas mekteplerine o kadar ehemmiyet verilmiyor. İnas mektepleri muallimleri de o kadar muktedir değil. ...Muallimin tesiri ana babadan fazladır. O yüzden muallimlerin ahlakı, erbâb-ı faziletten intihab edilmesine tâbidir ki dikkat edilmesi zaruridir.”⁴⁹¹

1917 tarihinde Meclis-i Kebîr-i Maarif’te alınan karara göre, bu tarihten itibaren Dersaadet Kız Sanayi Mektebi mezunları ibtidâî okullardaki nakış, dikiş, biçki dersleri öğretmenliğine, imtihana girmeksizin, ehliyetnâmelilere tercihen tayin edilebileceklerdi⁴⁹². Nitekim bu tarihten sonra ilköğretim okullarındaki bu derslere kız sanayi mektebi mezunlarının tayin edildiği tespit edilmektedir.

İlkokulların amacını, eğitim çağında olan çocuklara hayata dair bilgi vermek, onları mütedeyyin, vatanperver ve gayretli birer insan yetiştirmek olarak tanımlayan 1915 tarihli *Mekâtib-i İbtidâiye-i Umûmiye Talimatnâmesi*, ilkokul öğretmenlerinin önemini de belirtmişti. Buna göre, ilkokul öğretmenleri sadece milletin istikbaline değil, gelecek insanlığa da hakimdi. Görevinin büyüklüğü kadar vicdanî sorumluluğu da vardı. Dolayısıyla bu görevin sorumluluğundaki öğretmenler çıkarılan talimatnâmelere hassasiyetle uymalıydı.

Bu *Talimatnâme*’de öğretmenlerin görevleri de açıkça belirtilmişti. Öncelikle öğretmenler kendilerinin sorumluluğuna verilen dersleri büyük bir dikkat ve özenle vermeye, müfredat programındaki eksiklikleri tamamlamaya mecburdu. Öğretmen, dersin seyrini önceden hazırlamalı, elinde mutlaka ders notları bulunmalıydı. Öğrencinin öğrenmesini sağlayacak yöntemleri belirleyeceği gibi, öğrendiklerini pekiştirmek üzere verilecek ev ödevlerini de önceden tayin etmeli, ders hakkında yaptığı planı, öğrencilere anlattıklarını, verdiği ödevleri defterlerine kaydetmeli, bu ödevlerin yerine getirilip getirilmediğini dikkatle kontrol etmeliydi⁴⁹³. Derslerde kullanacağı materyalleri önceden tespit edip, bunların teminini sağlayacak, başmuallim

⁴⁹¹ *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, 1 Temmuz 1330, 230.

⁴⁹² BOA, *MF. MKB*, nr. 213/64, 7 Za 1335; *MF. HTF*, nr. 5/47, 29 M 1336.

⁴⁹³ *MIUT*, madde: 88, 94.

tarafından kendilerine teslim edilen ders araç ve gereçleri ile kitapları büyük bir dikkatle kullanıp koruyacak, iş bittiğinde yerlerine koyacaktı⁴⁹⁴.

Öğretmen, ders başlamadan on beş dakika önce okulda bulunacak, bu süre içinde kendi sınıfının öğrencilerine nezaret edecek, yoklama ve temizlik kontrolü yapacaktı⁴⁹⁵. Başmuallimin hazırladığı nöbet programı çerçevesinde her öğretmen teneffüs zamanlarında nöbet tutacaktı. Bu nöbet sırasında öğrencilerle ilgilenecek, onları oyuna yönlendirecek, gerekirse uygun oyunlar öğretecekti⁴⁹⁶. Öğrencilerin yanlarında bulundurmaları yasak olan kesici aletler ile ziynet eşyalarını alıp başmuallime teslim edecekti⁴⁹⁷.

Talimatnâme, öğretmenlerin davranışları ve kılık kıyafetleriyle de ilgili maddeler içeriyordu. Öğretmenlerin öğrencilerin yanında sigara içmeleri, okula arkadaşlarını çağırıp sohbet etmeleri yasak olduğu gibi, kılık kıyafetleri de bir öğretmene yakışacak, öğrencilerde saygı uyandıracak biçimde olmalıydı⁴⁹⁸.

Öğretmenlerin okula devamları büyük bir titizlikle takip ediliyordu. Bir öğretmen hastalığı sebebiyle okula gelemeyecek olursa, derslerin aksamaması ve yerine bir vekil öğretmen tayin edilmesi için mutlaka başmuallime durumu bildirmesi gerekiyordu. Eğer hastalığı iki günden fazla sürerse üçüncü gün raporunu başmuallime ulaştırmak zorundaydı. Öğretmen başka sebeplerden dolayı okula gelemeyecek olursa bunun için önceden izin alması gerekirdi. Başmuallime bu durumlarda sadece bir gün izin verebileceğinden altı güne kadar izin için maarif encümenlerine, daha fazlası için ise maarif müdüriyetlerine başvurulacaktı. İzni bittiği halde mazereti olmaksızın derse gelmeyen öğretmenler hakkında şiddetli ceza uygulanırdı⁴⁹⁹. Öğretmenlerin tatil günlerinde bile bulunduğu şehirden ayrılmaları için izin almaları gerekiyordu⁵⁰⁰.

⁴⁹⁴ *MIUT*, madde: 88, 92–93.

⁴⁹⁵ *MIUT*, madde: 89.

⁴⁹⁶ *MIUT*, madde: 90.

⁴⁹⁷ *MIUT*, madde: 91.

⁴⁹⁸ *MIUT*, madde: 97.

⁴⁹⁹ *MIUT*, madde: 98–100.

⁵⁰⁰ *MIUT*, madde: 101.

Darülmuallemîn ve Darülmuallemât'ta devlet hesabına burslu okuyup mezun olan öğretmenler belli bir süre mecburî hizmetle yükümlü olurlardı. Mecburî hizmeti yerine getirmeyen bu öğretmenlerin, borçlarını nakdî olarak ödemeleri gerekmekteydi. Herhangi bir sebepten görevden alınan veya istifa eden öğretmenin, *Darülmuallemîn ve Darülmuallemât Nizamnâmesi* gereğince belirlenmiş olan 8 yıllık mecburî hizmet süresini tamamlayıp tamamlamadığı kontrol edilir, tamamlamayanların geri kalan süreyi nakden ödemesi için haklarında takibat yapıldı⁵⁰¹.

Tedrisât-ı İbtidâiye Kanun-ı Muvakkati gereğince ibtidâî okullarda okutulması öngörülen yeni programın uygulanması, bu okullarda bulunan öğretmenlerin eğitilmesine sebep olmuştu. Nitekim 1914 yılında, okullarda mevcut bütün öğretmenlere, tatbikat ve meslek dersleri göstermek üzere Temmuz ve Ağustos aylarında konferanslar düzenlenmişti⁵⁰². Ancak öğretmenlerin gelişmesine büyük katkısı olduğu düşünülen uygulama pek rağbet görmemişti. İnas Mekâtib-i Müfettiş-i Umûmîliğinden Maarif Müdürlüğüne yazılan yazıda bu derslere daha muntazam ve ciddi bir şekilde devam edilmesini sağlamak için yardım istenmişti⁵⁰³. Darülmuallemîn-i Âliye öğretmenleri tarafından Darülmuallemîn konferans salonlarında hanım öğretmenler için verilen dersler şunlardı:

Tablo 2. 11: Dersler

Tatbikat-ı Dersiye
Hıfzıssıhha-i Etfâl ve Mekâtib
Terbiye-i Bedeniye
Musiki
Coğrafya
Eşya dersleri, Malumât-ı Tabiiye ve Ziraiye
Malumât-ı Riyaziye
Fenn-i Terbiye ve Usûl-i Tedris
Resim
Elişleri

Kaynak: BOA, *MF. ALY*, nr. 84/58, 1333.

Bilindiği gibi Darülmuallemât'ın mezunlarını vermeye başladığı yıldan itibaren kız okullarında görev yapan hanım öğretmenlerin sayısı artmaya başlamıştı. Ancak yine de bunların sayısı yeterli değildi. 1907-1908 yılında İstanbul'da bulunan gerek kız gerek

⁵⁰¹ *MİUT*, madde: 103.

⁵⁰² BOA, *MF. İMF*, nr. 39/24, 19 Ş 1332.

⁵⁰³ BOA, *MF. İMF*, nr. 31/62, 11 Ca 1332.

karma ibtidaî okullarında 736 erkek, 76 hanım öğretmen bulunmaktaydı. Vilayetlerde ise görev yapan 5909 erkek, 307 hanım öğretmen bulunmaktaydı⁵⁰⁴. 1909-1910 eğitim-öğretim yılında ise İstanbul'da görev yapan erkek öğretmen sayısı 428, hanım öğretmen sayısı 49'du⁵⁰⁵. Burada öğretmen sayılarında düşüş göze çarpmaktadır. Bu düşüşün sebebi bilinmemekle birlikte, bu sayıların eksik olabileceği ihtimalini akla getirmektedir. 1912-13 yılına gelindiğinde ise tüm imparatorluk genelinde 395'i kız, 3.433'ü erkek, 366'sı ise karma eğitim yapan toplam 4.194 ibtidaî okulda 6.255 erkek, 1.005 hanım öğretmen görev yapmaktaydı⁵⁰⁶.

1913-14 eğitim-öğretim yılında İstanbul'da bulunan 26 kız, 44 erkek ve 10 karma olmak üzere toplam 80 ibtidaî okulda 336 erkek, 147 hanım öğretmen görev yapmaktaydı. Hanım öğretmenlerin 95'i Darülmuallimât, 2'si idadî ve 45'i çeşitli okullardan mezunuydu. 5'i ise öğretmen muavini ehliyetnâmesine sahipti. Tüm imparatorlukta bulunan 473 kız, 3.536 erkek ve 477 karma olmak üzere toplam 4.486 ibtidaî okulda 1.154 hanım, 6.872 erkek öğretmen bulunmaktaydı⁵⁰⁷. Hanım öğretmenlerin 231'i Darülmuallimât, 1'i Sultani, 5'i idadî mezunuydu. 128'inde öğretmen muavini ehliyetnâmesi bulunuyordu. 722 hanım öğretmen ise çeşitli okul mezunuydu⁵⁰⁸. Yine aynı yıl, İstanbul'da bulunan 18 erkek, 16 kız ve 2 karma olmak üzere toplam 36 vakıf ibtidaî okulunda 50 erkek, 49 hanım öğretmen bulunmaktaydı. Hanım öğretmenlerden sadece 7'si Darülmuallimât mezunuydu. Bu okullarda 13 hanım öğretmen ehliyetnâme ile görev yaparken, 6'sı idadî mezunuydu. Görev yapan öğretmenlerin neredeyse yarısı (23 öğretmen) çeşitli okul mezunuydu⁵⁰⁹.

⁵⁰⁴ BOA, MF. İST, nr. 54/46, 27 Ra 1337. 1323-24 ve kısmen 1325-26 yıllarını ihtiva eden *Maarif-i Umumiye İstatistiği*'nde öğretmen sayıları daha fazla gösterilmektedir (25-27). Buna göre İstanbul'da, 737 erkek, 76 hanım öğretmen görev yapmakta, vilayetlerde ise 6104 erkek, 342 hanım öğretmen bulunmaktaydı. Bu farkın sebebi Maarif İstatistiği'ndeki sayılara hademe sayılarının da dâhil edilmiş olmasıydı. Nitekim bizim esas aldığımız arşiv belgesinde hademe sayıları da verilmektedir. Bu sayılar, öğretmen sayısına eklendiğinde istatistikteki verilerle uyuşmaktadır. Buna göre İstanbul'da 1 erkek hademe, vilayetlerde ise 195 erkek hademe, 35 kadın görevli bulunmaktaydı.

⁵⁰⁵ 1323-24 ve kısmen 1325-26 yıllarını ihtiva eden *Maarif-i Umumiye İstatistiği*, 25.

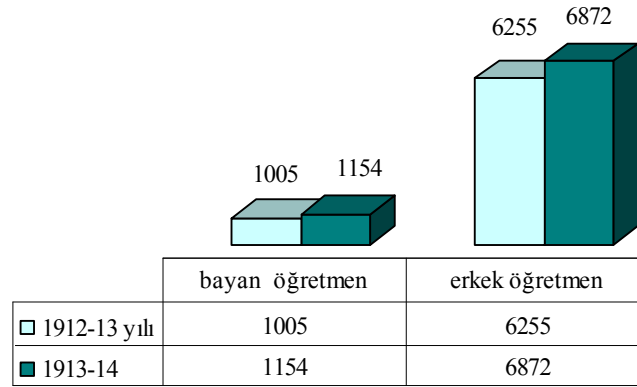
⁵⁰⁶ 1328-1329 *Senesine Mahsus İhsaiyyât Mecmuası*, levha 4.

⁵⁰⁷ BOA, MF. İST, nr. 14/19, 20 Ca 1332, lef III. Belgede imparatorluk genelinde 3883 ibtidaî okul bulunduğu ve bu okullarda toplam 6078 erkek, 1089 hanım öğretmen görev yaptığı yazmaktaydı. Bu farkın nereden kaynaklandığı tespit edilememiştir. Ancak biz yayınlanan resmî istatistikleri en güvenilir kaynak olarak kabul ediyoruz.

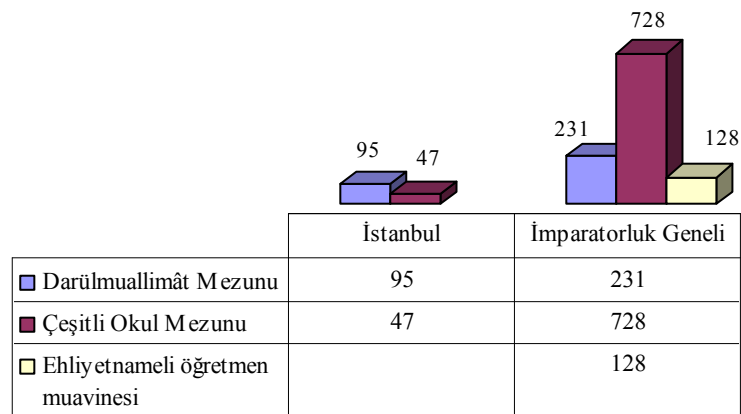
⁵⁰⁸ 1329-1330 *Senesine Mahsus Umûmî İhsaiyyât Mecmuası*, levha 4.

⁵⁰⁹ 1329-1330 *Senesine Mahsus Umûmî İhsaiyyât Mecmuası*, levha 53.

Grafik 2. 4:Osmanlı Devleti'ndeki İbtidai Okullarda Görev Yapan Öğretmenlerin Sayısı

Grafik 2. 5: 1913-1914 Eğitim Öğretim Yılında İbtidai Okullarda Görev Yapan Bayan Öğretmenlerin Tahsil Durumu

Kız okullarında hanım öğretmenlerin yanı sıra erkek öğretmenler de görev yapmaktaydı. Numûne okullarında mutlaka okulun idaresi için bir müdür ve bir

müebbiye bulunurdu⁵¹⁰. Bazı okullarda ise müdürün yanı sıra bir de müdire veya muavine görev yapardı⁵¹¹. Diğer ibtidâî okullarında ise genellikle daimi öğretmenler biri okulun idaresini üstlenirdi. Branş derslerinin öğretmenleri ayrı olurdu⁵¹². Bazı okullarda ise müdirenin var olduğu görülmektedir⁵¹³. Aşağıdaki tabloda bu okullardaki erkek ve hanım öğretmenlerin dağılımı şöyleydi:

Tablo 2. 12: 1915-1916 Eğitim-Öğretim Yılında İstanbul Merkez ve Beyoğlu Livasında Mevcut Kız Numûne Okullarında Bulunan Öğretmen Sayısı

Okul Adı	Öğretim Kadrosu				
	Müdür	Erkek Öğretmen	Hanım Öğretmen		Müebbiye
			Müslim	Gayrimüslim	
Bayezid İnas Numûne Mektebi	1	6	12	1	2
Fatih İnas Numûne Mektebi	1	2	25	1	3
Eyüb Sultan İnas Numûne Mektebi	1	4	13	3	2
Kocamustafapaşa İnas Numûne Mektebi	1	3	16	1	2
Çelebi Sultan Mehmed İnas Numûne Mektebi	1	5	12	2	2
Mihrimah Sultan İnas Numûne Mektebi	1	3	11	-	2 (1'i gayrimüslim)
Nilüfer Hatun İnas Numûne Mektebi	1	2	12	3	2
Kasımpaşa İnas Numûne Mektebi	1	3	11	3	2
Mahpeyker Kösem Sultan İnas Numûne Mektebi	1 1 muavine	4	10	4	-
Şehit Muhtar Bey İnas Numûne Mektebi	1	3	13	2	2
Adile Sultan İnas Numûne Mektebi	1 1 muavine	4	13	1	-
Süleymaniye İnas Numûne Mektebi	1	4	15	-	2

Kaynak: BOA, *MF. İST*, nr. 41/22, 41/26, 41/27; 43/7.

⁵¹⁰ Mirgün İnas Numûne Mektebi (BOA, *MF. İMF*, nr. 45/87, 17 Z 1332); Bayezid İnas Numûne Mektebi (BOA, *MF. İMF*, nr. 45/91, 17 Z 1332); Kadıköy İnas Numûne Mektebi (BOA, *MF. İMF*, nr. 45/85, 17 Z 1332); Kocamustafa Paşa İnas Numûne Mektebi (BOA, *MF. İMF*, nr. 45/86, 17 Z 1332); Eyüp Sultan İnas Numûne Mektebi (BOA, *MF. İMF*, nr. 44/64, 24 Za 1332) vb. okulların idari kadrosu bu şekilde yapılanmıştı.

⁵¹¹ 1914–15 eğitim-öğretim yılında Acıbadem Leylî İnas Numûne Mektebi'nin idare müdürünün yanı sıra okulun bir de gayrimüslim müdiresi bulunmaktaydı. BOA, *MF. İMF*, nr. 50/4, 3 S 1333. 1916–17 eğitim- öğretim yılında da Adile Sultan İnas Numûne Mektebi, Refet Kadın Sultan İnas Numûne Mektebi ve Moda İnas Numûne Mektebinde müdürün yanı sıra bir müdire bulunmaktaydı. BOA, *MF. İST*, 44/40 17 Ra 1336; 44/44; 44/51.

⁵¹² Nitekim 6 dershaneli Horhor İnas ve Üsküdar Harmanlık İnas Mektebi'nde böyle bir yapılanma vardı. İbtidâî birinci sınıf öğretmeni okulun idaresiyle de görevlendirilmişti. BOA, *MF. İMF*, 46/4; 46/28 18 Z 1332.

⁵¹³ BOA, *MF. İMF*, nr. 43/14, 14 Za 1332. Kanlıca İnas İbtidâîsinin 1914–15 eğitim öğretim yılında müdiresi Darüluallimât mezunlarından Şükriye Hanım'dı. Okulda ayrıca 5'i Müslim, 1'i gayrimüslim olmak üzere 6 hanım, 3 erkek öğretmen bulunuyordu.

Tablo 2. 13: 1915-1916 Eğitim-Öğretim Yılında İstanbul’da Mevcut Kız İbtidaî Okullarında Bulunan Öğretmen Sayısı

Okul Adı	Öğretim Kadrosu			
	Müdire	Muallim	Muallime	
			Müslim	Gayrimüslim
Horhor İnas İbtidaîsi		2	9	-
Molla Gürani İnas İbtidaîsi		1	13	-
Davut Paşa İnas İbtidaîsi	1	2	10	1
Hatice Sultan İnas İbtidaîsi		3	11	-
Açık Türbe İnas İbtidaîsi	-	-	2	1
Gülçiçek Sultan İnas İbtidaîsi		-	3	-
Sünbül Efendi İnas İbtidaîsi		-	3	-
Şehremini İnas İbtidaîsi		-	3	-
Draman İnas İbtidaîsi		-	4	-
Dülbentçi Mustafa İnas İbtidaîsi		-	1	
Cevri Kalfa İnas İbtidaîsi	-	-	14	-
Kağıthane İnas İbtidaîsi	-	-	2	-
Beykoz İnas Mektebi (Ömerli kazası)	-	4	-	-
Kartal İnas Mektebi	-	-	3	-
Maltepe İnas Mektebi	-	-	2	-
Gökbuz (Gebze) İnas Mektebi	-	-	3	
Tavşancıl Köyü İnas Mektebi (Gökbuz kazası)	-	-	1	-
Şile Balıbeğ Mahallesi İnas Mektebi	-	-	3	

Kaynak: BOA, *MF. İST*, nr. 41/22, 41/26, 41/27;43/7.

Tablo 2. 14: 1915-1916 Eğitim-Öğretim Yılında İstanbul’da Mevcut İbtidâî Kız Vakıf Okullarında Bulunan Öğretmen Sayısı

Okul Adı	Öğretim Kadrosu			
	Müdire	Muallim	Muallime	
			Müslim	Gayrimüslim
İsmihan Kaya Sultan Kızlar Vakıf Mektebi	1	2	13	1
Peykhan (Beyhan) Sultan Kızlar Vakıf Mektebi	1	-	10	-
Nakşidil Valide Sultan Kızlar Vakıf Mektebi	1	-	8	-
Şehzâde Sultan Mehmed İnas Vakıf Mektebi	1	-	2	-
Darüssaade Ağası İbrahim Ağa Kızlar Vakıf Mektebi	-	1	-	-
Pîr Ahmed Çelebi Kızlar Vakıf Mektebi	1	-	1	-
Serçavuş Salih Ağa Kızlar Vakıf Mektebi	-	-	2	-
Serçavuş Yusuf Ağa Kızlar Vakıf Mektebi	-	1	-	-
Büyük Esmâ Sultan Kızlar Vakıf Mektebi	1	-	11	1
Tavil Piyale Paşa Kızlar Vakıf Mektebi	1	-	2	-
Kanunî Sultan Süleyman Kızlar Vakıf Mektebi	-	-	2	-

Kaynak: BOA, *MF. İST*, nr. 41/22, 41/26.

Tablo 2. 15: 1916-1917 Eğitim-Öğretim Yılında İstanbul’da Mevcut Kız Numûne Okullarında Bulunan Öğretmen Sayısı

Okul Adı	Öğretim Kadrosu				
	Müdür	Muavine	Erkek Öğretmen	Hanım Öğretmen	
				Müslim	Gayri müslim
Bayezid İnas Numûne Mektebi	1	1	4	18	1
Fatih İnas Numûne Mektebi	1	-	2	23	2
Eyüb Sultan İnas Numûne Mektebi	1	-	6	10	3
Kocamustafapaşa İnas Numûne Mektebi	1	-	4	16	2
Çelebi Sultan Mehmed İnas Numûne Mektebi	1	-	5	14	2
Mihrimah Sultan İnas Numûne Mektebi	1	-	3	11	5
Nilüfer Hatun İnas Numûne Mektebi	1	-	2	16	2
Kasımpaşa İnas Numûne Mektebi	1	-	2	12	3
Mahpeyker Kösem Sultan İnas Numûne Mektebi	1	1	5	10	4
Şehit Muhtar Bey İnas Numûne Mektebi	1	-	5	14	3
Adile Sultan İnas Numûne Mektebi	1	1 müdire	4	12	2
Süleymaniye İnas Numûne Mektebi	1		4	16	1
Malhatun İnas Numûne Mektebi	1	-	6	17	2
Kadıköy İnas Numûne Mektebi	1	-	4	17	-
Beylerbeyi İnas Numûne Mektebi	1	-	4	16	-
Refet Kadın Sultan İnas Numûne Mektebi	1	1 müdire	7	9	3
Moda İnas Numûne Mektebi	1	1 müdire	5	11	5

Kaynak: BOA, *MF. İST*, 44/40 17 Ra 1336; 44/44; 44/51.

1919 yılında İstanbul’da bulunan 198 ibtidaî okulunda ise 930 erkek, 560 hanım öğretmen bulunmaktaydı⁵¹⁴. 1923-24 yılında Eyüp Sultan İnas Numûne mektebi’nde toplam 16 öğretmen bulunmaktaydı⁵¹⁵.

⁵¹⁴ 1335 Senesi İstanbul Belediyesi İhsaiyyât Mecmuası, Dersaadet 1337, 89.

⁵¹⁵ BOA, *MF. İST*, nr. 54/5. 1339–1340 sene-i dersiyesi istatistiğinden.

D. Öğrenciler

1. İlköğretime Devam Mecburiyeti ve Okullara Öğrenci Kabul Şartları

Maarif-i Umumiye Nizamnâmesi'nin 1869 tarihinde kabul edilmesiyle birlikte sıbyan mekteplerine kız çocukları için 6-10 ve erkek çocukları için 7-11 yaşları arasında devam mecburiyeti getirilmişti⁵¹⁶. 1913 yılında yayınlanan *Tedrisât-ı İbtidâiye Kanun-ı Muvakkati*'nde ise her çocuk için 7 yaşına bastığı yılın Eylül'ünden itibaren 16 yaşına bastığı yılın Haziran'ına kadar okula devam etme mecburiyeti getirilmişti. Yani ilköğretime mecburî devam süresi 9 yıl olarak belirlenmişti⁵¹⁷. Kız ve erkek çocukların karma öğretim gördükleri okullarda bu mecburiyet süresi sadece kız çocukları için kaza maarif encümenlerinin kararıyla dört yıla indirilebilecekti. Kız çocuklarına mahsus okullarda ise öğrenim mecburiyeti için belirlenen süre sadece bir yıl azaltılabilecekti. Ancak mecburî eğitim süresinde yapılacak indirimler daha çok vilayet tedrisât-ı ibtidâiye meclisinin kararı ile Maarif Nezareti'nin iznine bağlı olarak yapılabilecekti⁵¹⁸.

Okula kayıt ve kabul için çocuklar ebeveyni veya velisiyle birlikte bizzat başmuallime başvururdu. Kayıt sırasında çocukların nüfus tezkireleri ile aşı şahadetnâmelerini göstermeleri şarttı. Eğitim yaşı gelmiş olup, halen nüfus tezkiresi ve aşı şahadetnâmesi bulunmayan çocukların okula kaydedilmemeleri söz konusu değildi. Ancak, okul açıldıktan sonra sekiz gün içinde başmuallim bu gibi çocukların isimlerini yerel idareye bildirir, nüfus tezkirelerinin alınmasına, gerekiyorsa aşılatılmasına yardımcı olurdu. Resmî bir okuldan naklen gelen öğrenciler bunların yanı sıra nakil ilmühaberini de göstermek zorundaydı. Kayıt sırasında ayrıca, öğrencilerin, babasının veya velisinin adı ve mesleği ve ikametgâh adresi ile daha önce bedenî ve ruhî gelişimi ve geçirdiği hastalıklar da bir deftere kaydedilirdi⁵¹⁹.

Eğitim yaşına gelmiş her çocuk için mecburî eğitim şartı getirildiğinden, çocukların okula devamları için zorlayıcı hükümler kabul edilmişti. Çocukların okula devamlarını sağlamak için defalarca nizamnâmeler yoluyla tedbirler alınmıştı. Nitekim

⁵¹⁶ *Maarif-i Umûmiye Nizamnâmesi* (MUN), madde: 9. B. Kodaman devam mecburiyeti için yaş sınırlarını hatalı olarak, kızlar için 7-11, erkekler için 6-10 şeklinde belirtmiştir. (bk. B. Kodaman, *Abdülhamid Devri...*, 63).

⁵¹⁷ Bu süre ibtidâî ve rüşdî kısımlar olmak üzere ilkokulların öğrenim süresini oluşturmaktadır.

⁵¹⁸ *TİKM*, madde 77.

⁵¹⁹ *MIUT*, madde: 1-6.

Maarif-i Umumiye Nizamnâmesi, sıbyan mekteplerine gidecek yaşta olan kız ve erkek çocuklarının ve onların masraflarını üstlenecek olan anne-baba ve akrabalarının isimlerinin ihtiyar meclisi tarafından defterlere kaydedilerek, bu defterin okulun hocasına teslim edilmesini öngörüyordu (madde 10). Okula devam etmeyen öğrenciler olursa öğretmen tarafından mahalle muhtarına haber verilerek anne ve babası veya en yakın akrabasının durumdan haberdar edilmesi, okula göndermeleri teklif ve ihtarının yapılması eğer veliler bu ihtar göz ardı edip çocuklarını göndermezlerse para cezasına çarptırılması, yine aynı nizamnâmenin 11-12. maddelerinde belirtilmişti. Maarif Nezareti, bu tedbirlerin imparatorluğun her yerinde sükunetle uygulanabilmesi için, yerel maarif idarelerine, çocukları zorla okula devam ettirmek yerine halk üzerinde yoğun bir ikna faaliyetinde bulunmaları, onları doğru bir biçimde yönlendirmeleri doğrultusunda direktifler vermişti. Nitekim Maarif Nezareti okula devam zorunluluğunun “sûret-i cebriyede” sağlanmasının doğru olmadığını düşünüyordu⁵²⁰. *Maarif-i Umumiye Nizamnâmesi*’ndekine benzer tedbirler *Tedrisât-ı İbtidâiye Kanun-ı Muvakkati*’nde de alınmıştı. Çocukların ibtidaî okullara kayıt yaptırmalarını bir politika olarak benimseyen devlet, bu okulun idarecilerine, muhtarlara ve mülkî idare amirine bir takım vazife ve sorumluluklar vermişti. Buna göre, her yılın Mart ayından itibaren bir ay içinde köy veya mahallenin ihtiyar meclisleri 7 yaşından 13 yaşına kadar olan çocukları bir deftere kaydedecek ve bu defteri okulun öğretmene verecekti. Ayrıca bu ihtiyar heyeti okulun açılış zamanını velilere duyuracaktı. Veliler ise okulun açılmasından on beş gün önce çocuklarının nerede ve hangi okula göndereceklerini okulun öğretmenlerine bildirmek zorundaydı. Bu süre içinde bir çocuğun hangi okula gideceği bildirilmezse, öğretmenin müracaatı üzerine köylerde muhtar, diğer yerlerde ise en büyük mülkiye memuru çocuğu bir ibtidaî okula kaydettirip ve durumu velisine bildirecekti⁵²¹. Çocuklarını okula göndermeyen veliler iki kez uyarılacak, bu uyarı sonucunda da göndermeyenler bir haftadan bir aya kadar hapis cezasına veya elli kuruştan üç yüz kuruşa kadar para cezasına çarptırılacaktı. 12 yaşına gelen bir çocuk ailesi tarafından okul dışında eğitilmek istenirse bu çocuğun aldığı eğitimin yeterli görülmesi ve geçerli bir mazeretinin olması şartıyla, okuldan ayrılmasına izin verilecekti. Ancak bu çocuklara, Ekim ayının başından Mart ayının başına kadar her

⁵²⁰ A. Nurdoğan, *Osmanlı Modernleşme Sürecinde...*, 182.

⁵²¹ *TİKM*, madde 78.

sabah iki saat ve Mart'tan Ekim'e kadar da her gün okulun kapanışından sonra iki saat okula gitme mecburiyeti getirilmişti. Bunun yanı sıra aileleri nezdinde eğitim alan bu çocuklar, her yıl yapılan sınıf geçme sınavlarına girmek zorundaydı. Bu sınava gelmeyen çocuklar yine muhtar veya en büyük mülkiye memuru tarafından okula kaydettirilecek, Vilayet Tedrisat-ı İbtidâiye Meclisi'nin kararıyla aileleri elli kuruştan yüzeli kuruşa kadar para cezasına çarptırılacaktı. Gerekliğinde bu para cezası üç günü geçmemek üzere hapis cezasına dönüştürülebilecekti⁵²².

Öğrencilerin devam ve devamsızlıkları öğretmenler tarafından tutulan defterlere kaydedilirdi. Haftada iki kez okula gelmeyen bir çocuğun devamsızlığı hakkında gösterilen sebep, kaza maarif encümeni tarafından mazeret⁵²³ olarak kabul edilmezse velisi köylerde ihtiyar heyetine, nahiyelede nahiye meclisi ve kazalarda maarif encümeni huzuruna davet edilir ve kanunun bu konudaki hükmü bildirilir, velinin görevleri anlatılırdı⁵²⁴.

2. İbtidâî Okullardaki Öğrenci Sayıları

Tedrisât-ı İbtidâiye Kanun-ı Muvakkati'ne göre, sınıflarda 50'den fazla öğrenci bulunmayacaktı. Öğrenci sayısı 50'yi aşarsa sınıf iki şubeye ayrılacaktı⁵²⁵. Nitekim, pek çok ibtidaî okulda sınıflar şubelere ayrılmıştı⁵²⁶. Bu durum bize okullardaki öğrenci sayılarının oldukça fazla olduğu hakkında fikir vermektedir. 1907-1908 eğitim-öğretim yılında İstanbul'da bulunan ibtidaî okul sayısı 7 erkek, 13 kız ve 254 karma olmak üzere toplam 274 idi. Bu okullarda 9725 erkek, 7789 kız öğrenci eğitim almaktaydı⁵²⁷. 1909-1910 eğitim-öğretim yılında İstanbul vilayeti dahilinde bulunan toplam 290 ibtidaî okulda okuyan kız öğrenci sayısı 8.716, erkek öğrenci sayısı

⁵²² *TİKM*, madde: 83–88.

⁵²³ Geçerli özürler şunlardı: Çocuğun hastalığı, aileden birinin vefatı, çocuğun velisinin çocuğun hizmetine muhtaç olacak derecede hastalığı, yolların kar ve sel gibi doğal sebeplerden dolayı geçişi engelleyici bir halde olması. *TİKM*, madde: 79–81.

⁵²⁴ *TİKM*, madde: 79–81.

⁵²⁵ *TİKM*, madde: 10–11.

⁵²⁶ Erenköy İnas, Makriköy İnas, Hasköy İnas Numûne, Hırka-i Şerif İnas, Kasımpaşa İnas, Bayezid İnas, Davutpaşa İnas, Malhatun İnas Numûne mektepleri öğrenci sayılarının fazlalığı dolayısıyla bir sınıf için birden fazla şube açan okullar arasındadır. BOA, *MF. İMF*, nr. 100/92 25 S 1334; nr. 101/62, 3 Ra 1334.

⁵²⁷ BOA, *MF. İST.* 54/46, 27 Ra 1337; 1323–24 ve kısmen 1325–26 yıllarını ihtiva eden *Maarif-i Umumiye İstatistiği*, 26.

ise 10.782'dir. Toplam öğrenci sayısı ise 19.498'dir⁵²⁸. Tüm Osmanlı topraklarındaki okul ve öğrenci sayıları aşağıdır.

Tablo 2. 16: Yıllara Göre İbtidâî Okullardaki Öğrenci Sayısı⁵²⁹

Yıllar	Öğrenci Sayısı	
	Erkek	Kız
1912-1913	200.776	41.293
1913-1914 ⁵³⁰	206.707	48.283
1915-1916	203.054	78.145

Kaynak: 1328-1329 Senesine Mahsus İhsaiyyât Mecmuası, levha 1;
1329-1330 Senesine Mahsus İhsaiyyât Mecmuası, levha 1.

Tablo 2. 17: 1913-14 Yılında Dersaadet'teki Kız İbtidâîlerindeki Öğrenci Sayısı

Okulun Adı	Öğrenci Sayısı	Okulun Adı	Öğrenci Sayısı
Sultan Ahmed	235	Kerime Hatun	170
Abdullah Ağa	71	Topçubaşı Emin Ağa	19
Hatice Sultan (Ortaköy'de)	182	Hacı Beşir Ağa	27
Hatice Sultan (Üsküdar)	134	Topçubaşı Sarı İsmail Ağa	58
Pertevniyal	120	Cezayirli Ahmed Paşa	52
Şeyhülmuharrem Ebubekir Paşa	53	Sarı Emine Hanım	38
Tavil Piyale Paşa	136	Üskübî	87
Hacı Selim Ağa	57	Hacı Hünsa Hatun	45
Kanunî Sultan Süleyman	62	Hacı Emine Hatun	38
Rabia Advıye Hatun	52	Altunizade İnas	44
Ayaspaşa	63		

Kaynak: BOA, *MF. İST*, nr. 29/3, lef 5

⁵²⁸ 1323–24 ve kısmen 1325–26 yıllarını ihtiva eden *Maarif-i Umumiye İstatistiği*, 25.

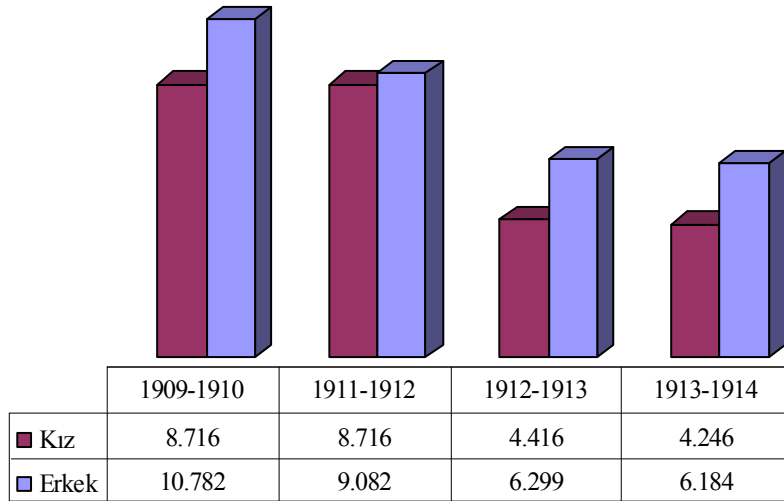
⁵²⁹ Bu sayılar devletin resmî istatistiklerine dayanarak verilmiştir. Ancak Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde yaptığımız çalışmalar sırasında rastladığımız belgelerde (*MF. VRK*, nr. 42/86, 19 Ca 1335; *MF. İST*, nr. 14/19, 20 Ca 1332) öğrenci sayıları daha azdır. Buna göre öğrenci sayıları şöyledir:

Yıllar	Öğrenci Sayısı	
	Erkek	Kız
1912–1913	153.855	31.155
1913–1914	187.638	46.704
1915–1916	203.054	78.145

⁵³⁰ Bu öğrenci sayıları yılsonu sınavlarından önce okullarda bulunan öğrenci sayısıdır. Yılsonunda bunlardan 4.617'si tedrisât-ı ibtidâîye tasdiknâmesi alarak mezun olmuştur. Mezun olanların 500' ü kız, 4.177'si erkek öğrencidir.

Bütün bu okullardan başka evkafa ait 136 sıbyan mektebi daha bulunmaktaydı. Buradaki erkek öğrenci sayısı toplam 5903, kız öğrenci sayısı 3.339'du⁵³¹.

Grafik 2. 6: Yıllara Göre İstanbul'da Bulunan İbtidâi Okullardaki Öğrenci Sayısı

Kaynak: 1323-24 ve 1325-26 yılları İstatistiği, 25; BOA, MF. VRK, nr. 34/1. 24 Ra 1330; 1328-1329 Senesi İhsaiyyât, levha 1; 1329-1330 Senesi İhsaiyyât, levha 1.

Tablo 2. 18: 1916-1917 Eğitim-Öğretim Yılında İstanbul'da Mevcut Kız Numûne Okullarında Bulunan Öğrenci Sayısı

Okul Adı	Öğrenci Sayısı			
	Erkek	Kız		Toplam
		Müslim	Gayri müslim	
Bayezid İnas Numûne Mektebi	50	385	-	435
Fatih İnas Numûne Mektebi	35	815	-	850
Eyüb Sultan İnas Numûne Mektebi	-	414	2	416
Kocamustafapaşa İnas Numûne Mektebi	18	322	3	343
Çelebi Sultan Mehmed İnas Numûne Mektebi	27	341	-	368
Süleymaniye İnas Numûne Mektebi	12	396	-	408
Makriköy Adile Sultan İnas Numûne Mektebi	-	179	5	184
Mihrimah Sultan İnas Numûne Mektebi	-	404	-	404
Nilüfer Hatun İnas Numûne Mektebi	46	454	2	502

⁵³¹ BOA, MF. İST, nr. 29/3, lef 5.

Kasımpaşa İnas Numûne Mektebi	-	307	-	307
Bebek Hayme Ana İnas Numûne Mektebi	57	62	2	121
	1'i			
	gayrimüslim			
Süleyman Şah Kaya Alp Numûne Mektebi	40	268	-	308
Köprülü Mehmed Paşa Numûne Mektebi	73	52	16	141
	18'i			
	gayrimüslim			
Orhangazi Numûne Mektebi	69	61	6	133
	3'ü			
	gayrimüslim			
Mahpeyker Kösem Sultan İnas Numûne Mektebi (Hasköy İnas Numûne)	-	87	71	158
Şehid Muhtar Bey İnas Numûne Mektebi	11	369	-	380
Selahaddin Eyyubi Numûne Mektebi	73	82	-	155
Sultan Murad Han-ı Hamis Numûne Mektebi	19	49	1	69
	2'si			
	gayrimüslim			
Malhatun İnas Numûne Mektebi	27	439	-	466
Kadıköy İnas Numûne Mektebi	-	228	1	229
Beylerbeyi İnas Numûne Mektebi	65	288	-	353
Refet Kadın Sultan İnas Numûne Mektebi	-	123	-	123
Moda İnas Numûne Mektebi	?	?	?	?

Kaynak: BOA, *MF. İST*, nr. 44/49, 44/62, 45/9, 45/16, 45/27, 45/30.

Tablo 2. 19: 1916-1917 Eğitim-Öğretim Yılında İstanbul'da Mevcut İbtidâî Kız Okullarında Bulunan Öğrenci Sayısı⁵³²

Okul Adı	Öğrenci Sayısı		
	Kız	Erkek	Toplam
Horhor İnas İbtidaîsi	204	-	204
Molla Gürani İnas İbtidaîsi	175	-	175
Davut Paşa İnas İbtidaîsi	129	27	156
Hatice Sultan İnas İbtidaîsi	250	21	271
İsmihan Kaya Sultan İnas Mektebi	280	-	280
Peykhan Sultan İnas Mektebi	169	-	169
Nakşidil Valide Sultan İnas Mektebi	143	-	143
Serçavuş Salih Ağa Mektebi ⁵³³	25	19	44
Serçavuş Yusuf Ağa Mektebi	31	26	57

⁵³² Bu tabloda resmî ve vakıf kız okulları birlikte gösterilmiştir.

⁵³³ Bu okul daha önce vakıf kız okulları arasında gösterilirken, BOA, *MF. İST*, nr. 45/16'da ana mekteplerinin arasında gösterilmiştir. Bu durum ya yanlışlık yapıldığı ya da bu okulun sonradan ana mektebi haline dönüştürüldüğü ihtimalini akla getirmektedir. Ancak böyle bir dönüşüm hakkında bilgiye rastlamadığımız için yanlışlık olabileceği ihtimalinden hareketle bu tabloya eklenmiştir.

Mihrişah Sultan İnas Mektebi	112	-	112
Gülçiçek Sultan İnas İbtidaîsi	109	-	109
Sünbül Efendi İnas İbtidaîsi	71	32	103
Şehremini İnas İbtidaîsi	88	-	88
Draman İnas İbtidaîsi	200 (3'ü g. Müslim)	-	200
Zincirlikuyu İnas Mektebi (Fatih'te)	136	28	164
Emir Buhari İnas Mektebi	111	15	126
Şehzade Sultan Mehmed İnas Mektebi	50	25	75
Serhabbazan Mehmed Efendi İnas Mektebi	19	11	30
Dülbentçi Mustafa İnas İbtidaîsi	63	-	63
ebiPîr Ahmed Çelebi İnas Mekt	60	-	60
Harmanlık İnas Mektebi	220	-	220
Mahfiruz Sultan İnas Mektebi	231(4'ü g. Müslim)	-	231
Hacı Selim Ağa İnas Mektebi	82	-	82
Burhaniye İnas Mektebi	41	-	41
Nakkaştepe İnas Mektebi	114	-	114
Cevri Kalfa İnas Mektebi	152 (15'i g.müslim)	-	152
Büyük Esmâ Sultan İnas Mektebi	220	-	220
Ayınşah Sultan İnas Mektebi	159	-	159
Zincirlikuyu İnas Mektebi (Kasımpaşa'da)	222	-	222
Tavil Piyale Paşa İnas Mektebi	100	-	100
Yakacık İnas Mektebi	35	-	35
Bostancı İnas Mektebi	64	-	64
Gögbuze İnas Mektebi	122	-	122
Kanlıca İnas Mektebi	121	-	121
Bostancı Yeni Mahalle İnas Mektebi	32	-	32

Kaynak: BOA, MF. İST, nr. 44/49, 44/62, 45/9, 45/16, 45/27, 45/30.

1919 yılında ise İstanbul'da bulunan 198 okulda 13.480 erkek, 10.630 kız öğrenci bulunmaktaydı⁵³⁴.

E. Eğitim ve Öğretim

1. II. Meşrutiyet'ten Önce İnas İbtidaî Mekteplerinde Eğitim ve Öğretim

Tedrisât-ı İbtidâiye Kanun-ı Muvakkati'ne kadar eğitim ve öğretim esasları Maarif-i Umumiye Nizamnâmesi'ne göre düzenlenmişti. Buna göre kız ve erkek okullarında şu dersler okutulacaktı⁵³⁵: Usûl-i cedîde üzere Elifbâ, *Kurân-ı Kerim*, Tecvid, Ahlaka müteallik resâil, İlmi hal, Yazı ta'limi, Muhtasar Fenn-i Hesab, Muhtasar Tarih-i Osmanî, Muhtasar Coğrafya, Ma'lumât-ı nâfia-yı câmi' risâle.

⁵³⁴ 1335 Senesi İstanbul Belediyesi İhsaiyyât Mecmuası, Dersaadet 1337, 89.

⁵³⁵ MUN, madde: 6.

5 Haziran 1876 tarihinde ise, her sınıfta bir haftada hangi derslerin kaçar saat, nasıl okutulacağını gösteren dört yıllık genel bir ders programı yayınlanmıştı. Daha sonra düzenlenecek ilkokul müfredat programlarının temelini teşkil eden⁵³⁶ bu program aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 2. 20: 1876 Yılında İbtidaî Okullarda Uygulanan Ders Programı

I. Yıl		II. Yıl		III. Yıl		IV. Yıl	
Dersler	saat	Dersler	saat	Dersler	saat	Dersler	Saat
Elifbâ-yı Osmânî	12	<i>Kurân-ı Kerim</i>	6	<i>Kurân-ı Kerim</i>	6	<i>Kurân-ı Kerim</i>	6
<i>Kurân-ı Kerim</i>	6	İlm-i Hal	2	Tecvid	1	Coğrafya	2
Kırâat-i Türkiye	5	Ma'lumât-ı İbtidaîyye	1	Sarf-ı Osmânî	2	Tarih	2
Hesab-ı Zihnî	-	Ta'dâd ve Terkim	1	Hesab	2	Kavaid-i İmlâ	1
		Hatt-ı Sülüs	1	Sülüs ve Nesih	1	Hatt-ı rik'a	1
						Hesap (1880-81 yılından itibaren) ⁵³⁷	2

Kaynak: Aziz Berker, *Türkiye'de İlköğretim (1839-1908)*, İstanbul 1945, 112-113.

1892 yılında ilkokullar için çıkarılan *Dersaadet Mekâtib-i İbtidâiyesi için Ta'limât-ı Mahsusa*, teferruatlı bir program öngörmüştü. Buna göre öğrenim süresi şehir ve kasabalarda üç yıl, köylerde dört yıl olarak belirlenmişti. Bu programa göre şehir ve kasabadaki üç yıllık ibtidaî okullarda şu dersler okutulmaktaydı: Elifbâ, *Kurân-ı Azimmüşşan*, Tecvid, İlmihal, Ahlak, Sarf-ı Osmânî, İmlâ, Kırâat, Mülahhas Tarih-i Osmânî, Muhtasar Coğrafya-yı Osmânî, Hesap, Hüsn-ü hat⁵³⁸. Köy ibtidaî okullarının programı ise bunlardan farklıydı. Dört yıl boyunca okutulacak ders sayısı diğeriyle kıyaslandığında daha azdı. Şehir ve kasaba ibtidaî okullarının programında yer alan Elifbâ, Kuran, İlmihal, Kırâat, Hat derslerinin yanı sıra ecza-yı şerîfe dersi konulmuştu⁵³⁹. 1892 tarihinden önce köy ibtidaî okullarının programında yer alan

⁵³⁶ F. R. Unat, *Türkiye Eğitim Sisteminin...*, 39, Y. Tümer, *Tanzimat'tan Sonra Osmanlılarda...*, 56.

⁵³⁷ *Devlet Salnamesi*, sene: 1299, 265; *Devlet Salnamesi*, sene: 1300, 199.

⁵³⁸ Mahmud Cevad, *...Tarihçe-i Teşkilât ve İcraatı*, 278; C. Öztürk, *Atatürk Devri Öğretmen ...*, 7; F. R. Unat, *Türkiye Eğitim Sisteminin...*, 40; Y. Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, 197; B. Kodaman, *Abdülhamid Devri...*, 88; H. A. Koçer, *Türkiye'de Modern Eğitimin...*, 127.

⁵³⁹ Mahmud Cevad, *...Tarihçe-i Teşkilât ve İcraatı*, 288.

Osmanlı tarihi ve coğrafyası bu talimatla kaldırılmıştı. Bu dersler, şehir ve kasaba ibtidaî okullarında da çıkarılmak istenmiş, nitekim 1904 yılında yapılan yeni bir düzenlemeyle de kaldırılmıştı. Bu durum II. Meşrutiyet'e kadar devam etmişti⁵⁴⁰. Buna göre üç yıllık eğitim veren ibtidaî okulların ders programı şöyleydi:

Tablo 2. 21: 1904 Yılı İbtidaî Okullarının Ders Programı

I. Yıl	II. Yıl	III. Yıl
Elifba Kıraat Eczâ-yı şerîfe Yazı İlm-i hal	<i>Kurân-ı Kerim</i> İlm-i hal Kıraat Hesap Yazı	<i>Kurân-ı Kerim</i> Tecvid İlm-i hal Kavâid ve İmlâ Hesap Muhtasar Tarih- i Osmanî Ahlâkî Kıraat

Kaynak: Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, 198.

2. II. Meşrutiyet'ten Sonra İnas İbtidaî Mekteplerinde Eğitim ve Öğretim

a. İnas İbtidaî Mektepleri Ders Programları

1912 yılında Maarif Nezareti, ilköğretim okullarında uygulanacak ders programlarını düzenlemeye başladı. Özellikle Maarif Nazırı Said Bey'in bu konuda ciddi ve yararlı çalışmaları olmuştu. Bu faaliyetler sonucunda 1913 yılında ilk olarak bir ve iki öğretmenli okullar için ders programları yayınlandı. Üç, dört, beş ve altı dershaneli ve öğretmenli okulların ders programları ise 1914 yılında yayınlandı. Buna göre ders süresi 40 dakikaydı. Dersler niteliklerine göre öğleden önce ve öğleden sonra okutulmak üzere gruplandırılmıştı. Hazırlanan program kız okullarına da uygulanabilecekti. Çocuklar sınıflara ilahiler ve marşlar söyleyerek girerdi. Gınâ' derslerinde dua, salâvat-ı şerif ve ilahiler öğretilirdi. Terbiye-i bedeniye ise derslerden sonra yapılırdı⁵⁴¹.

⁵⁴⁰ F. R. Unat, *Türkiye Eğitim Sisteminin...*, 40; C. Öztürk, *Atatürk Devri Öğretmen ...*, 7.

⁵⁴¹ M. Ergün, *II. Meşrutiyet Devrinde...*, 199, 205.

Bir ve iki dershaneli ve öğretmenli okullar için ayrı, üç, dört, beş, altı dershaneli ve öğretmenli okullarla numûne okulları için ayrı ayrı hazırlanan ders programları⁵⁴², çocukların oynadığı oyunlardan, uygulanacak cezalara kadar ayrıntılı bilgi vermektedir. Buna göre ilkokul çocuklarının oynadığı bazı oyunlar yasaklanıyor, oynanabilecek oyunların listesi veriliyordu. Yasaklanan oyunlar şunlardı: Birdirbir, hamam kızdı, tura, uzun eşek, güvercin taklağı, güvercin bohçası, kaydırak, çelik çomak, zıp zıp, para dikme, ayna, çaylak, cennet-cehennem, ebeme pilav pişirdim, elim elim üstüne, topaç, körebe, kabarmazsın kel fatma... Oynanması uygun görülen oyunlar ise bütün top oyunları, esir almaca, köşe kapmaca, adım atlama, ip atlama⁵⁴³.

Öğrencilere şiddet uygulanması yasaklandığı gibi, uygulanacak cezalar da açık bir şekilde belirtilmişti. Buna göre uygulanabilecek cezalar şunlardı: ikaz, ihtar ve tembih, teneffüs sırasında kısmen tevkif, oyundan uzaklaştırma, geçici uzaklaştırma, kesin uzaklaştırma⁵⁴⁴.

1913 yılında uygulamaya konan *Tedrisât-ı İbtidâiye Kanûn-ı Muvakkati*'nde yine ibtidaî okullarda okutulacak dersler belirtilmişti. Geçici kanun, ilköğretim okullarında şu derslerin okutulmasını öngörmektedir: Müslüman çocuklar için *Kurân-ı Kerim*, Ma'lumât-ı Diniye, Kıraat ve Hat, Lisân-ı Osmânî, Hesap, Hendese, Coğrafya (özellikle Osmanlı coğrafyası), Tarih (özellikle Osmanlı Tarihi), Durûs-ı Eşya, Ma'lumât-ı Tabîiye ve tatbikatı, Hıfzıssıhha, Ma'lumât-ı Medeniye ve Ahlâkiye ve İktisâdiye, Elişleri ve resim, Gınâ (ilâhî ve vatanî manzumeler), Terbiye-i Bedeniye ve mektep oyunları, erkek çocuklar için Ta'lim-i Askerî, kız çocuklar için idâre-i beytiyye ve dikiş⁵⁴⁵.

1915 tarihli *Mekâtib-i İbtidâiye-i Umûmiye Ta'limât-nâmesi*'nde ise dersler, okutulacakları saatlere göre şöyle düzenlenmişti:

⁵⁴² Nafi Atuf, "Maarifimiz Hakkında 4", *Türk Yurdu*, Yıl 5, X, 12 (18 Ağustos 1332), 3137.

⁵⁴³ BOA, *MF. İMF*, nr. 14/66, 24 Şubat 1328; M. Ergün, *II. Meşrutiyet Devrinde...*, 200.

⁵⁴⁴ M. Ergün, *Aynı yer*.

⁵⁴⁵ *TİKM*, madde: 23.

Tablo 2. 22

Öğleden Önce Okutulacak Dersler	Öğleden Sonra Okutulacak Dersler
<i>Kurân-ı Kerim</i>	El işleri (Kız çocuklarına dikiş ve nakış)
Malumât-ı diniye	Ziraat (erkek çocukları için)
Musahebât-ı ahlâkiye	Yazı
Türkçe, kıraat, sarf u nahiv	Resim
Tarih	Musikî “gınâ”
Coğrafya	Türkçe “ımlâ ve inşâ”
Hesap ve hendese	Terbiye-i bedeniye
Eşya dersleri	

Kaynak: *Mekâtib-i İbtidâiye-i Umûmiye Ta’limât-nâmesi*, Matbaa-i Amire, İstanbul 1331, madde: 19.

Tablo 2. 23: İki Dershaneli ve İki Öğretmenli Kız İbtidâisinde Okutulan Dersler

Elifbâ	Musâhebât-ı Ahlâkiye	Eşya Dersleri	Resim
<i>Kurân-ı Kerim</i>	Sarf u Nahiv	Elişleri	Terbiye-i Bedeniye*
Ma’lûmât-ı Diniye	Manzume Ezberi	Biçki ve Dikiş	Musiki
İmlâ	Yazı	Tarih	İdâre-i Beytiyye
Kıraat	Hesap	Coğrafya	

Kaynak: Emine Hatun İnas Mektebi Ders Programı, BOA, *MF. İST*, nr. 60/67.

* Müfredat programında bulunsa da Emine Hatun İnas Mektebi Programında yoktur.

Tablo 2. 24: Altı Dershaneli ve Öğretmenli Kız Okullarının Haftalık Ders Programı

DERSLER	Devre-i Ulâ		Devre-i Mutavassıta		Devre-i Âliye	
	I. Sınıf	II. Sınıf	I. Sınıf	II. Sınıf	I. Sınıf	II. Sınıf
Elifbâ ve Eczâ-yı Şerife	6	-	-	-	-	-
<i>Kurân-ı Kerim</i> ve Ma’lûmât-ı Diniyye	1	4	4	4	3	3
Musâhebât-ı Ahlâkiye (Tarihiye, Sıhhiye ve medeniye)	3	2	2	1	1	1
Kıraat	3	3	2	2	2	2
İmlâ	-	1	1	1	1	1
Ezber (İnşad, Tarihî temsiller)	1	1	1	1	1	1
Yazı	-	-	1	1	1	1
Sarf u Nahiv	-	2	2	1	1	1

Tahrir	-	1	1	2	2	2
Tarih	-	2	2	2	2	2
Coğrafya	-	1	1	2	2	2
Hesap	4	3	2	2	2	2
Hendese	4	2	2	2	2	2
Eşya Dersleri	2	2	2	2	1	1
İdâre-i Beytiyye	-	-	1	1	1	1
Resim	1	1	1	1	2	2
Elişleri	2	2	2	2	2	2
Terbiye-i Bedeniye, Sıhhiye	2	2	2	2	2	2
Musiki (Gınâ ve bazı alât-ı musiki)	1	1	1	1	1	1
Tabahât-ı Nazarî	-	-	-	-	1	1
Tabahât-ı Amelî	-	-	-	-	3	3
Toplam	30	30	30	30	33	33

Kaynak: *Mekâtib-i İbtidâiye Ders Müfredatı (Altı, Beş, Dört, Üç Dershane ve Muallimli Mekteplere Mahsus)*, Matbaa-i Amire, İstanbul 1332, 25.

b. Mekâtib-i İbtidâiye-i Umûmiye Ta'limât-nâmesi ve Eğitim-öğretim

Mekâtib-i İbtidâiye-i Umûmiye Ta'limât-nâmesi'nde eğitimin nasıl yapılacağı da izah edilmekteydi. Buna göre, eğitim, resmî müfredat programları ile Maarif Nezareti tarafından eğitim usullerine ait yayınlanan talimatnâmelere göre yapılacaktı. İbtidâî okullarda eğitim-öğretim süresi, öğretim yılı içinde yapılan tatiller ve yıl sonunda yapılan sınav süresi de dahil olmak üzere 42 hafta olarak tespit edilmişti. Okulların açılış ve kapanış tarihleri 42 haftalık süreyi doldurmak şartıyla tedrisât-ı ibtidâiye meclislerine bırakılmıştı (madde: 7). Çeşitli bölge ve vilayetlerde açılış tarihleri arasında farklar olsa da genellikle ekim ayı başından kasım ayının on beşine kadar okullar açılırdı⁵⁴⁶. Cuma günü hariç* haftanın her günü saat sekizden on altıya kadar toplam altı saat ders yapılırdı (madde: 12). Okul dağılma saatlerinde yollarda kız ve erkeklerin karışmaması için kız okulları, erkek okullarından yarım saat önce kapanırdı⁵⁴⁷. Devre-i ibtidâiye yaşını geçmiş olup henüz ilköğretime başlamayan ya da devre-i ibtidâîdeki derslerinden zayıf olan gerek kız gerek erkek çocuklar için açılan mütemmîme (bütünleme) sınıfları, hafta iki saat olmak üzere Ekim ayının başından

⁵⁴⁶ H. Aytekin, *İttihat ve Terakki Dönemi...*, 55.

* Cuma hariç haftanın tüm günlerinde eğitim-öğretim yapılmaktaydı.

⁵⁴⁷ BOA, *MF. İMF*, nr. 150/5, lef 39, 26 R 1335.

Mart ayına kadar günlük ders saatlerinin dışında eğitim yapardı⁵⁴⁸. Salı ve Perşembe günleri öğleden sonra eğitim yapılmazdı. Salı günleri öğleden sonraları havanın şartlarına göre gezi⁵⁴⁹, inceleme ve eğitici oyunlara, Perşembe öğleden sonra tören ve konferanslara ayrılırdı⁵⁵⁰. Çocuk sağlığı açısından temiz hava, güneş ve hareketin ne kadar önemli olduğu göz önüne alınarak, fakir olduklarından dolayı gezme imkânı bulamayan kız çocuklarının yararlanması için⁵⁵¹ Salı günleri öğleden sonra Gülhane parkı kız okullarına tahsis edilmişti. Bu günlerde çocuklar iki hanım öğretmen eşliğinde millî terbiye ve ahlâka aykırı davranışlarda bulunmamaları şartıyla parka getirilirdi. Erkeklerin ise bu günlerde parka girmesi yasaktı⁵⁵².

Sabahları 8.00-8.30 saatleri arasında temizlik kontrolü ve devam yoklaması yapıldıktan sonra, 8.30'da ilk ders yapılırdı (madde 13). Talimatnâmeye göre öğretmen derse gelmeden önce o gün neler öğreteceğini önceden kararlaştıracak ve ona göre hazırlanacaktı. Yeni bir derse başlamadan önce bir önceki dersi kısaca tekrarlayacak, yeni bir şey öğreteceği zaman çocuklara “bu gün size şunları öğreteceğim” şeklinde bir açıklama yapacaktı. Dersi çocukların anlayacağı bir dille anlatan öğretmen, dersin sonunda konunun iyi anlaşılıp anlaşılmadığını ölçmek için sorular soracak ve böylece ders iyice pekişecek, eksik kalan taraflar tekrarlanacaktı. Derslerde, dualar, sûreler, manzûmeler, şarkılar, tarihler, isimler ve olaylardan başka bir şey ezberletilmesi yasaktı. Devre-i ulâ birinci ve ikinci sınıf çocuklarına ev ödevi verilmeyecekti. Gece evde yapılmak üzere verilen ödevler, öğretilenlerin iyice zihne yerleşmesi amacına hizmet edecek ve öğrenciyi bir saatten fazla meşgul etmeyecek şekilde olacaktı (madde: 23-39).

Sınavlar yine talimatnâmeye uygun olarak düzenlenirdi. Buna göre, öğrencinin bilgilerini kontrol etmek amacıyla üç dört haftada bir 20 dakikalık yazılı yapılırdı. Bu sınav değerlendirilip, düzeltilir öğrencilere iade edilirdi. Her ders için aldıkları notların

⁵⁴⁸ *TİKM*, madde: 89.

⁵⁴⁹ Havanın durumuna göre geziler genellikle kırlarda hava almak şeklinde yapılırsa da, burada çocukların her şeyden istifade etmeleri esas alınmıştı. Bu gezilerde çocukların bitkileri, hayvanları tanıması ve yararlı oyunlar oynayıp iyi bir beden eğitimi almaları sağlanmaktaydı. BOA, *MF. İMF*, nr. 38/43, 10 Ş 1332. Ayrıca öğrencilerin tarihlerini iyi öğrenebilmeleri için müzelerin ziyaretlerine de önem verilmekteydi. BOA, *MF. İMF*, nr. 35/116, 6 B 1332.

⁵⁵⁰ H. Aytekin, *Aynı yer*.

⁵⁵¹ BOA, *MF. İMF*, nr. 35/59, 27 C 1332.

⁵⁵² BOA, *MF. İMF*, nr. 35/71, 27 C 1332.

ortalaması, yıl sonunda yapılan sınıf geçme sınavında alınan not ortalamasıyla toplanır ve sınıf geçme notu belirlenirdi. Sınıf geçme sınavları ise yıl sonunda mümeyyizler önünde yapılırdı. En fazla on gün süren sınavlar, derslerin durumuna göre yazılı, sözlü ve uygulamalı olarak yapılırdı. İmlâ, tahrîr ve hât derslerinden yazılı yapılır, resim ve eliş derslerinden ise yıl içinde yaptıkları resim ve elişleri değerlendirilirdi. Beden eğitimi, musikî ve endaht(erkek çocuklar için atış dersi) dersinden sınav yapılmaz, yıl içinde alınan notlar değerlendirilirdi. Diğer derslerden ise sözlü yapılırdı. *Kurân-ı Kerim*, Ma'lumât-ı Diniye, Türkçe (kıraat, imlâ, sarf u Nahiv, tahrir, ezber, inşâd, yazı), Musâhebât-ı Ahlakiye ve Medeniye, Hesap, Hendese, Tarih, Coğrafya, Eşya Dersleri, Ziraat, İdâre-i Beytiyye ve Tabahat (kız okullarında), Resim, Elişleri derslerinden alınan notlar sınıf geçme notu olarak değerlendirilirdi. Diğer derslerin ise sınıf geçmeye bir etkisi yoktu⁵⁵³. Sınıf geçmek için geçerli not alamayanlar ya da mazeretsiz olarak sınava girmeyenler sınıfta bırakılırdı (madde: 55-64). İbtidâî eğitimi bitirenlere tedrisât-ı ibtidâiye tasdiknâmesi verilirdi. Başmuallim tarafından düzenlenip, resmî bir mühür ve imza ile hazırlanan tasdiknâmeler, mahallin en büyük mülkiye memuru veya varsa maarif müdürü tarafından onaylanırdı⁵⁵⁴.

Yine yayınlanan talimatnâmeye göre çocuklara verilecek ödüller, öğrencinin iyi yönlerini destekleyecek, kötü huylarını terk etmesine yarayacak surette olmalıydı. İyi hal ve hareketleri, derslerde başarı ve gayreti görülen öğrenciler mükâfat olarak öğretmeni tarafından takdir edilecekti. Bu takdir sözlü veya yazılı olurdu. Sözlü takdir ders sırasında olup, yazılı takdir ise iki ayda bir verilen, hal ve hareket say' ve gayret cüzdanlarına kaydedilecekti. İmkânlar çerçevesinde, her yılın sonunda yapılan sınavların neticesinde her sınıfın en iyi öğrencisine kitap vb. hediyeler verilebilecekti (madde: 49-51). Eskiden beri, öğrenci üzerinde olumlu etkileri olan ve çalışmayan öğrencileri teşvik etmek için düzenlenen ödül törenleri Meşrutiyet'in ilânından sonra ihmal edilmişti. Eğitim üzerinde yapılan yeni düzenlemeler sırasında çocukların öğrenme istekleri üzerinde olumsuz etkiler yapacağı düşüncesiyle böyle törenlerin ihmal edilmesinin doğru olmadığı kanaatine varılmıştı. *Mekâtib-i Umûmiye-i İbtidâiye Talimatnâmesi* yayınlanmadan bir yıl önce bu konunun önemi üzerinde de durulmuş ve

⁵⁵³ Bir belgede Terbiye-i bedeniye dersinden de sınav yapılacağı, bu derste başarı gösteremeyenlerin ise sınıf geçemeyeceği hakkında bilgi bulunmaktadır. BOA, *MF. MKB*, nr. 210/124.

⁵⁵⁴ *MIUT*, madde: 68.

bu tarihten itibaren ödül törenlerinin yapılması kararlaştırılmıştı⁵⁵⁵. Eğitim öğretimde ödülün yanı sıra cezaların da eğitici ve caydırıcı bir etkiye sahip olduğu düşünülüyordu. Ancak bu cezaların da sınırları belliydi. Cezalar sadece yaramazlık, tembellik yapan, kurallara uymayan öğrenciye eğitici ve caydırıcı amaçlarla verilecekti. Nitekim disiplininin temeli sevgiye dayanan ibtidaî okullarda bedenî cezalar yasaklanmış hatta buna uymayan öğretmenler için bazı cezâî hükümler getirilmişti⁵⁵⁶. Öğrencilere verilebilecek cezalar şunlardı (madde: 52): Sözlü uyarı, ceza defterine yazılan yazılı uyarı, bir veya birkaç teneffüs oyundan uzaklaştırma, baş muallim tarafından öğrencinin yalnız olarak veya öğrenci arkadaşları arasında azarlanması, öğrencinin ailesi veya velisinin yazılı olarak bilgilendirilmesi, mecburî eğitim yaşını geçmiş olan öğrencinin geçici veya kesin olarak okuldan uzaklaştırılması.

c. Numûne İbtidâileri’nde Eğitim ve Öğretim

Daha önce de bahsedildiği gibi, *Tedrisât-ı İbtidâiye Kanun-ı Muvakkati* ile ibtidaîler ile rüşdiyeler birleştirilmiş, 6 senelik ilköğretim okulu haline getirilmişti. Ayrıca yabancı dilde eğitim verecek numûne ibtidaîleri de açılmıştı. Bu okulların en önemli özelliği, diğer ibtidaî ve rüşdiyelere göre daha gelişmiş ders programlarına sahip olması ve programında yabancı dil dersinin bulunmasıydı⁵⁵⁷. Her biri bir yıldan ibaret olan ve 6 sınıf şeklinde düzenlenen numûne ibtidaîlerinin asıl hedefi, öğrencilere okuma yazma becerisi, temel hesap, din ve ahlak bilgileri kazandırdıktan sonra ortaöğretime hazırlamaktı⁵⁵⁸. Bu okulların açılmasındaki amaç, yabancı dilde eğitim veren okullar bulunmadığından Müslüman öğrencilerin yabancı okullara gitmesini engellemektir. Nitekim Maarif-i Umûmiye Nazırı Şükrü Bey, Meclis-i Mebusan’da yaptığı konuşmada özellikle kız numûne okullarında yabancı dil eğitiminin verilmesinin sebebini şöyle açıklıyordu:

“ ... Memleketimizde bilhassa İstanbul’da, ecnebî mekteplerin tesirâtıyla kızlarımız için de bir ecnebî lisânı öğrenmek ihtiyacı hemen umûmiyetle kesb etmiş gibidir. Hangi aileye sorulsa, kızına ecnebî lisânı

⁵⁵⁵ BOA, MF. İMF, nr. 35/68, 27 C 1332.

⁵⁵⁶ H. Aytekin, *İttihat ve Terakki Dönemi...*, 53.

⁵⁵⁷ Nafi Atuf, *Aynı yer*.

⁵⁵⁸ A. Nurdoğan, *Osmanlı Modernleşme Sürecinde...*, 146–147.

öğretmek arzusunu söylemekten çekinmez. İşte biz, bu arzu-yı umûmîye ittibâ' neticesidir ki kızlarımızın, adedleri azalan ecnebî mekteblerinden ziyâde, kendi mekteplerimize devamlarını temin etmek için bu lisânları koyduk. Bu lisân ne kadar az öğretilirse öğretilsin, elbette bir faide-i ameliyesi, bir faide-i ilmiyesi vardır. Fakat kızlarımızın vakitlerini boş geçirmemek için ıslah ettiğimiz usûl-i tahsil neticesinde bu lisânları öğretmeye i'tinâ etmekdeyiz.”⁵⁵⁹

Tablo 2. 25: Kız Numûne Okullarında Okutulan Dersler

Elifbâ	Sarf u Nahiv	Biçki ve Dikiş	Elişleri
<i>Kurân-ı Kerim</i>	Tahrîr	Tarih	Musiki
Ma'lûmât-ı Diniye	Yazı	Coğrafya	İdâre-i Beytiyye
İmlâ	Hesap	Resim	Tabahat ⁵⁶⁰
Kıraat	Hendese	Terbiye-i Bedeniye	Fransızca ⁵⁶¹
Musâhebât-ı Ahlâkiye	Eşya Dersleri		

Kaynak: Kadıköy, Nilüfer Hatun, Mirgün (Emirgan) Hatice Sultan İnas Numûne Mektepleri Ders Programları, BOA, *MF. İMF*, nr.48/49; *MF. İST*, nr. 60/9; *MF. İST*, nr. 58/20.

Bu tarz okulların haftalık ders programı ise şöyleydi:

Tablo 2. 26: Kız Numûne Okullarının Haftalık Ders Programı

DERSLER	Devre-i Ulâ		Devre-i Mutavassita		Devre-i Âliye	
	I. Sınıf	II. Sınıf	I. Sınıf	II. Sınıf	I. Sınıf	II. Sınıf
Elifbâ ve Eczâ-yı Şerife	6	3	-	-	-	-
<i>Kurân-ı Kerim</i> ve Ma'lûmât-ı Diniyye	1	1	3	3	2	2
Musâhebât-ı Ahlâkiye (Tarihiye, Sıhhiye ve medeniye)	3	2	1	1	1	1
Kıraat (ezber, inşad, tarihi temsiller)	4	4	2	2	2	2
İmlâ	-	1	1	1	1	1
Yazı (Sülûs ve Rika)	-	-	1	1	1	1
Sarf u Nahiv	-	1	2	1	1	1
Tahrir	-	1	1	1	2	2
Tarih	-	1	2	2	2	2
Coğrafya	-	1	2	2	2	2

⁵⁵⁹ “Maarif Nâzırının Beyânâtı”, *Muallim*, Yıl 2, I, 9 (1 Nisan 1333), 263.

⁵⁶⁰ Tabahat dersi devre-i âliye birinci ve ikinci sınıflarında hem teorik hem de pratik olarak okutulmaktaydı. Derslerde teorik olarak öğretilenlerin pratik olarak uygulaması ise sınıftan sekizer ya da onar gruplar halinde dönüşümlü olarak Perşembe veya Salı günleri öğleden sonra bir öğretmenin nezaretinde yapılmıyordu. BOA, *MF. ALY*, nr. 88/54, 27 Ra 1334.

⁵⁶¹ Programlarda Fransızca derslerinin öğleden önce mi veya sonra mı okutulacağı belirtilmemesi üzerine İstanbul Maarif Müdürlüğü tarafından numûne okullarına bu dersin diğer dersleri gibi öğleden önce yapılması hakkında bir yazı gönderilmiştir. BOA, *MF. İMF*, nr. 50/76, 7 S 1333.

Hesap	4	2	2	2	2	2
Hendese	-	-	1	1	1	1
Eşya Dersleri	3	1	1	1	1	1
İdâre-i Beytiyye	2	1	1	1	1	1
Resim	1	1	1	1	1	1
Elişleri	4	2	2	2	2	2
Terbiye-i Bedeniye, Sıhhiye	1	1	1	1	1	1
Oyun	Her teneffüste ve terbiyevî tenezzühler arasında					
Musiki (Gınâ ve bazı alât-ı musiki)	1	1	1	1	1	1
Lisân-ı Ecnebî	-	6	6	6	6	6
Tabahât-ı Nazarî	-	-	-	-	1	1
Tabahât-ı Amelî	-	-	-	-	3	3
Toplam	30	30	30	30	34	34

Kaynak: *Mekâtib-i İbtidâiye Ders Müfredatı (Altı, Beş, Dört, Üç Dershane ve Muallimli Mekteplere Mahsus)*, Matbaa-i Amire, İstanbul 1332, s. 23.

Her gün öğle ve akşam tatillerinden önce öğrencilere bedensel hareketler yaptırılacaktı. Devre-i Ulâ birinci sınıfta Elifbâ bitinceye kadar kıraat yerine Elifbâ okutulacaktı. Yukarıdaki tabloda gösterilen haftalık ders programı erkek okullarında da -birkaç küçük farkla-aynen uygulanıyordu. Erkek okullarında kız okullarından farklı olarak, idare-i beytiyye dersi yerine ziraat dersi gösteriliyordu. Terbiye-i bedeniye derslerinde ise erkek çocuklara nişan atma ve askerî talimler gösteriliyordu. Kız okullarında, erkeklere uygulanan programdan farklı olarak tabahat (aşçılık) dersleri bulunmaktaydı. Dolayısıyla erkek okullarında üç devrede de 30’ar saat ders gösterilirken, kız okullarının son devresinde haftalık ders saati 34’tü⁵⁶².

Uygulamada, öğretmen ve bina eksikliği, bu okullardaki dersleri verebilecek nitelikli öğretmenlerin azlığı nedeniyle bir çok aksamalar olmuş, numûne ibtidaileri kuruluş amacından uzak, sıradan ibtidaîler düzeyinde okul haline gelmişti. Dolayısıyla bazı okullar numûne mektebi olarak adlandırılrsa da okulun öğretmen ve bina durumu tamamıyla bir numûne mektebi olmasını engelliyordu. Nitekim Selâhaddin Eyyûbi Numûne Mektebi’nde karma eğitim verildiği dönemde Fransızca dersi programda yoktu. Daha önce de bahsettiğimiz gibi öğretmen eksikliği nedeniyle bazı sınıfların açılabilmesi, bu okulda numûne mekteplerinin programının uygulanmasını engelliyordu. 1918 yılında erkek kısmının kapatılıp okulun inas numûne mektebine çevrilmesinden sonra her ne kadar bütün sınıfları açılrsa da ders programında Fransızca

⁵⁶² *Mekâtib-i İbtidâiye Ders Müfredatı (Altı, Beş, Dört, Üç Dershane ve Muallimli Mekteplere Mahsus)*, Matbaa-i Amire - İstanbul 1332, 22–23.

dersine rastlanmamaktadır⁵⁶³. Âdile Sultan İnas Numûne Mektebi'nde de Fransızca dersi gösterilmesi zorunlu olduğu halde, okutulmamaktaydı. Bu durum, ailelerin kız çocuklarını numûne mekteplerinde alıp, yabancı okullara vermelerine sebep oluyordu⁵⁶⁴. Benzer bir şekilde, ibtidaî okullarının devre-i âliye birinci ve ikinci sınıflarında okutulan Tabahat (aşçılık) dersi, Büyükkada'da bulunan inas numûne mektebi programında yer almıyordu. Çünkü numûne okulu olmasına rağmen ihtiyat sınıfıyla birlikte üç senelik eğitim veren bu okulun âlî sınıfları yoktu. Ayrıca, diğer numûne mekteplerinde Fransızca dersi beşinci ve altıncı sınıflarda okutulsa da bu okulda birinci sınıftan itibaren Fransızca dersinin gösterildiği tespit edilmiştir. Diğer numûne mekteplerinden farklı olarak "Usûl-i Terbiye" dersinin bu okulun programında yer aldığı görülmektedir⁵⁶⁵. Bu da Büyükkada'daki okulun farklı özellikte bir okul olabileceği fikrini akla getirmektedir.

Yayınlanan müfredat programlarında mecburi olarak gösterilen Terbiye-i Bedeniye dersinin bazı kız okullarının ders programlarında yer almadığı görülmektedir. Selâhaddin Eyyûbi İnas Numûne Mektebi, Nilüfer Hatun İnas Numûne Mektebi, Mirgün (Emirgan) Hatice Sultan İnas Numûne Mektebi ve Emine Hatun İnas Mektebi'nin ders programlarında Terbiye-i Bedeniye dersinin bulunmadığı tespit edilmiştir⁵⁶⁶. Halbuki 30 Mart 1915 tarihli bir belgede Darümuallimîn ve Darümuallimât'ta, kız ve erkek bütün ibtidaî okullarda Terbiye-i Bedeniye dersinin mecburî olduğu ve diğer derslerde olduğu gibi bu dersten de öğrencinin sınava tâbi tutularak, bu derse önem vermeyen ve kabiliyeti derecesinde başarılı olamayanların sınıflarını geçemeyeceği bildirilmekteydi⁵⁶⁷.

Yeni programın uygulanmasında bazen yanlışlıklar da olabilmekteydi. Yayınlanan müfredat programı ezber derslerinde şiirler, tarihî temsiller okunmasını öngörmekteydi. Ancak programda böyle bir ibarenin bulunması yanlış anlama ve

⁵⁶³ BOA, *MF. İST*, nr. 58/50, 15 N 1338.

⁵⁶⁴ BOA, *MF. İBT*, nr. 725/89, 5 M 1341.

⁵⁶⁵ BOA, *MF. İMF*, nr. 16/51, 3 C 1331.

⁵⁶⁶ BOA, *MF. İST*, nr. 58/20, 58/22, 60/9, 60/67.

⁵⁶⁷ BOA, *MF. MKB*, nr. 210/124, 14 Ca 1333.

uygulamaya sebep olmuştu⁵⁶⁸. Bu ibarenin programda yer alması üzerine bazı kız okullarında öğrencilere tarihî tiyatro ve temsiller oynatılmıştı. Halbuki okullarda tiyatro ve temsillerin oynatılmasının yasak olduğu Meşrutiyet’in ilânından itibaren üç kez [Rumî 1324 (1908-1909), 1326 (1910-1911) ve 1330 (1914-1915)] maarif idarelerine bildirilmişti. Buna rağmen, yayınlanan müfredat programında böyle bir kaydın bulunması ve talimatnâmede ise buna bir açıklık getirilmemesi yanlış uygulamanın sebebi olmuştu. Öğrencilerin bu durumdan rahatsızlığı ve şikâyeti üzerine Tedrisât-ı İbtidâiye İdaresi, meseleyi Meclis-i Maarif-i Kebîr’e havale etmişti. Meclis-i Maarif-i Kebîr’de ise, ezber dersi içinde yer alan “tarihî temsiller” ifadesinin tiyatro oyunu oynatılması anlamına gelmediği, bu ifadenin maksadının açıklanması gerektiği ve ibtidaî okullarda ne isim altında olursa olsun tiyatro tarzındaki oyunların oynatılmasının yasak olup buna özen gösterilmesinin bütün maarif idarelerine bildirilmesi kararı alınmıştı⁵⁶⁹. Bu derslerde öğrencileri hüzünlendirecek, kasvet verecek şiirlerin ezberletilmesi de yanlış uygulamalar arasındaydı. Bunun üzerine Tedrisât-ı İbtidâiye İdaresi bütün rüşdiye ve ibtidaîye okullarının müdürlüklerine yazı göndererek bu dersin amacını ve okutulacak parçaların nasıl olması gerektiğini açıklama gereği duydu. Bu dersin amacı, öğrencilere şiir ve yazılar okutulup ezberletilmek suretiyle öğrencinin dilini güzelleştirmek, hafızalarını güçlendirmek ve aldıkları duyguyu sesleriyle hissettirme yeteneğini kazandırmanın yanı sıra onları neşelendirmek, ruhlarına selâmet ve maneviyatına metanet ve asalet sağlamaktı. Dolayısıyla bu derste okutulacak parçalar onların yaşlarına uygun ve anlayabilecekleri düzeyde olmalıydı⁵⁷⁰.

Numûne mektepleri birçok nedenden dolayı başarısızlığa uğramış, eğitim öğretim istenilen seviyeye ulaşamamıştı. Değişen tek şey bu okullarda öğretmen sayısının ve maaşının fazla olmasıydı. Özellikle taşrada nitelikli öğretmen bulunmadığı için mevcut öğretmenler numûne okullarında görevlendirilmişti. Böylece öğretmenler her zamankinden fazla maaş almaya başladı. Aslında eğitimin kalitesinde değişen bir şey yoktu. Artık “numûne mektebi” denilince akla verdiği eğitimden ziyade, fazla

⁵⁶⁸ Geçmişteki yanlış anlamalar, günümüz araştırmacıları tarafından da yanlış anlaşılabilmiştir. Nitekim Mustafa Ergün, bunu tiyatronun okula girmesi olarak değerlendirmiştir (*II. Meşrutiyet Devrinde...*, 205). Oysaki okullarda tiyatro oynatılmasının yasak olduğu 1914-15 yılında Maarif Nezâreti tarafından yinelenmişti. BOA, *MF. MKB*, nr. 210/117, 8 Ca 1333.

⁵⁶⁹ BOA, *MF. MKB*, nr. 210/117, 8 Ca 1333.

⁵⁷⁰ BOA, *MF. İMF*, nr. 15/14, 25 R 1331.

maaşlı, çok öğretmenli okullar gelmeye başladı⁵⁷¹. Bu okulların kurucusu olan Abdurrahman Şeref Bey⁵⁷² İstanbul Umûmî meclisi azalığı sırasında numûne mekteplerinin başarısızlığını şöyle dile getirmişti:

“Numûne adını ben koydum. Amma pişman oldum. İstanbul’da üç numûne mektebi açalım, öğleye kadar Fransızca, öğleden sonra da Türkçe – Alliyans mektepleri gibi- okutalım ve çocuklar Türkçeyi öğrendikleri gibi Fransızca’yı da öğrensin, konuşsun. Böyle bir mektep yapalım o zaman pek nâfi ve münâsip olur. Lisan öğrenmek de lâzımdır. Tahsisâtımız da vardı. Haydi bu mektepleri açalım dedik. Düşündük. Hoca aradık. Üç numûne mektebi açacak hocayı ancak bulabildik. Bu mekteplerin adına ne deyelim? (Ekol pratik) koyalım dedik, (Numûne) koyalım dediler. Öyle yaptık. Numûne mektepleri böyle hâdis oldu. Sonra biz gittik başka nazır geldi. Bu numûne olsun da diğerleri neden olmasın dedi. Bu numûneleri de ötekilerine benzetmek istedi. Bu mektebin yalnız, adını aldılar. Asıl işin fenalığı orada. Bir fidan diktik. Kurudu diyemeyiz. Diktiğimiz fidan duruyor. Fakat meyvesi yok.”⁵⁷³

Satı Bey’e göre numûne mektepleri konusunda bir anlam kargaşası vardı. Numûne okulları, aynı isim altında farklı amaçlarla çeşitli şekillerde açılmıştı. Bu okulların amaçları da şekilleri de sık sık değişmişti. Başlangıçta numûne adı altında mükemmel bir okul açılıp, diğer okulların da yavaş yavaş bu okula benzetilmesi düşünülmüştü. Daha sonraki zamanlarda Müslüman çocukları yabancı okullara gitme ihtiyacından kurtarmak düşüncesiyle, yabancı dil öğretecek okullar açılması düşünüldü ve bunlara da numûne mektebi denildi. Bir süre sonra bu okullara meslekî bir gaye vermek istendi. Böylece numûneler karışıkça karıştı⁵⁷⁴. Bu okulların başarısızlığı, devrin gazetelerine de konu olmuştu. *Tasvir-i Efkar* gazetesinde çıkan bir yazıda şöyle deniyordu:

⁵⁷¹ “Meşrutiyetten Sonra Maarif Tarihi”, *Muallim*, II, 19 (15 Şubat 1334), Satı Bey’in 25 Kanûnîsânî 1334 tarihinde “Millî Talim ve Terbiye Cemiyeti” merkezinde verdiği konferans metni. 661.

⁵⁷² Eğitimci, devlet adamı ve son vak’anüvis olan Abdurrahman Şeref Bey için bk. *Diyanet İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, I, 175.

⁵⁷³ O. Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, C. 3–4, 1420.

⁵⁷⁴ “Meşrutiyetten Sonra Maarif Tarihi”, Aynı yer.

“Almanca, Fransızca gibi, şekli birbirine uymaz, vesâit-i ta'limiyeden, levâzım-ı dersiyyeden mahrûm bu mektebler, köhne ve harab konak, hâne ve köşklerde tesis edilmiş, etfâl-i memleketin ta'lim ve terbiyesi meslek muallimleri müstesnâ olmak üzere ekseriyetle askerlikten kurtarılma maksadıyla bir takım me'mur, avukat, tüccâr vesâir kimselere ya'ni ta'lim ve terbiye ile alâka ve münâsebetleri olmayan zevâta tevdi' olunarak ilm u ma'rifet nâmına bir şey gösterilmemiştir. Bu tarz idâre hem çocukların kıymetli zamanlarının heder olmasını hem de birçok isrâfâtı müstelzem olmuştur.”⁵⁷⁵

d. İnas İbtidâî Mekteplerinin Teftişi

*Tedrisât-ı İbtidâîye Kanûn-ı Muvakkati'*ne göre bütün resmî ve özel okullar resmî memurlar tarafından, bunun için çıkarılacak nizamnâmeğe uygun olarak, teftiş edilecekti. Bu okulları teftiş edebilecek memurlar şunlardı: Maarif müfettiş-i umûmîleri, maarif müdürleri, vilâyet maarif müfettişleri, tedrisât-ı ibtidâîye müfettişleri, vilâyet tedrisât-ı ibtidâîye meclisleri tarafından seçilecek üyeler, kaza kaymakamları, nâhiye müdürleri⁵⁷⁶.

Müfettişler okulları beş başlık üzerine teftiş ederdi. 1- Okul binasının durumu. 2- Okulda bulunması gereken sıra, rahle, kürsü, kara tahta gibi demirbaşların durumu. 3-Ders araç ve gereçlerinin durumu. 4- Eğitim ve öğretimin durumu. 5- Okullardaki sağlık koşulları ve öğrencilerin sağlık durumu. 6- Öğretmenlerin durumu⁵⁷⁷.

Müfettişler usule göre, teftiş ettikleri okulların önce binasını tetkik ederek, binanın sağlık koşullarına, teşkilâtına, eğitim ve öğretime uygun olup olmadığını tespit ederlerdi. Tamire ihtiyacı varsa bunu maarif müdüriyetine bildirirlerdi. Özellikle görevlendirildiği liva veya kasabayı köy köy dolaşarak her köyün nüfusuna göre burada kaç dershaneli bir okulun mevcut olması gerektiğini belirtirlerdi. Bunun için aldıkları kriterler şunlardı: 400 nüfuslu bir köyde bulunması gerek okulun bir dershaneli, nüfusu

⁵⁷⁵ *Tasvir-i Efkar*, 30 Ra 1337, 2.

⁵⁷⁶ *TİKM*, madde: 91-92.

⁵⁷⁷ *Tedrisât-ı İbtidâîye Müfettişlerinin Vezâifine Dair Talimatmâme*, Matbaa-i Amire - İstanbul 1330, 4-5, madde: 9.

400-800 arasındaki köydeki okulun iki dershaneli, 800'ü aşkın köylerde ise üç dershaneli olması gerekmektedir. Okulun sıra, rahle, kürsü ve karatahta gibi eşyasının eksik olup olmadığı tespit edilerek rapora eklenirdi. Müfettişler, gerek okula gerekse öğrenciye ait eğitim ve öğretimde kullanılan araç ve gereçlerin iyi muhafaza edilip edilmediğini de kontrol ederlerdi. Bu teftiş sırasında bir eksiklik olduğunu tespit ederlerse tamamlanmasını sağlar, fakir öğrencilerin ders araç ve gereçlerini ücretsiz temin etmeleri için bu öğrencilerin isimlerini encümen-i maarife bildirirlerdi. Eğitim-öğretimin ve kitapların programa uygun olup olmadığını incelemek üzere derslere ve sınavlara katılırlar, öğrencinin bilgi seviyesini, öğretmenin başarılı olup olmadığını ölçerlerdi. Özellikle okulda *Kanûn-ı Esâsî*'ye ve devlet menfaatine, Osmanlılığı aykırı eğitim verilip verilmediğini tetkik ederlerdi. Buna uyulmadığını tespit ettikleri takdirde hemen gerekli işlemleri yapar, durumu mahallî idareye bildirirlerdi. Ana mekteplerini teftiş ederlerken ise eğitim Frobel usulüne uygun yapılmasını ve bu okulların da diğer okullar gibi idare edilerek, çocukların sadece oyunlar ve oyuncaklarla eğitilmesini sağlardı. Talimâtlar gereği öğrenciler okula alınırken, gerekli sağlık koşullarına haiz olup olmadığına bakılması gerekirdi. Bunun için aşı şahadetnâmesi istenirdi. Okulların bu kurala uyup uymadığını yine müfettişler kontrol ederlerdi. Aksi takdirde okul idaresini uyarırlar, maarif idaresiyle mahallî idareye durumu bildirirlerdi. Görev yaptıkları bölgelerde ibtidâî okullara ait istatistikleri hazırlar ve bu cetveli maarif müdürlüğüne verirlerdi⁵⁷⁸. Müfettişlerin hazırladıkları raporlar -öğretmenlerin azil ve değişikliğine dair olan raporlar hariç- hemen değerlendirilir ve gerekli tedbirler alınır, uyarılar yapılır, raporda belirtilenler yerine getirilirdi. Müfettişler, talimât gereğince dokuz ay boyunca sorumluluklarına verilen bölgelerdeki okulları yılda birkaç defa teftiş etmekle yükümlü oldukları gibi tatillerde de tahkik etmek üzere okullara veya çeşitli yerlere gitmek zorundaydı⁵⁷⁹.

Kız okullarının teftişinde erkek müfettişlerin tek başlarına görevlendirilmemelerine gayret edilir ve bu okullarda genellikle Darülmuaallimât mezunu öğretmenlerin görevlendirilmesi esas alınırdı⁵⁸⁰. 1914 yılında Tedrisât-ı

⁵⁷⁸ *Tedrisât-ı İbtidâîye Müfettişlerinin Vezâifine Dair Talimatmâme*, Matbaa-i Amire - İstanbul 1330, 5-9. Ayrıca, BOA, *MF. İMF*, nr. 29/31, 23 R 1332.

⁵⁷⁹ BOA, *MF. İMF*, nr. 47/66, 1332.

⁵⁸⁰ BOA, *MF. MKB*, nr. 203/54, 30 L 1329.

İbtidâiye Umûmî Müfettişeliği'ne Dersaadet Kız Sanayi Mektebi ders nâziresi ve ulûm-ı tabiiye öğretmenini Nezihe Muhiddin Hanım⁵⁸¹, kız okullarının teftiş edilmesi için müfettişe olarak Samatya İnas Numûne Mektebi müdiresi Hatice Hanım ve İstanbul İnas Sultanisi öğretmenlerinden Sadiye Hanım tayin edilmişti⁵⁸². Müfettişler raporlarını doğrudan Tedrisât-ı İbtidâiye Umûmî Müfettişliği'ne verirlerdi. Dolayısıyla bu müfettişler umûmî müfettişliğe karşı sorumluydu. Nitekim o tarihlerde Tedrisât-ı İbtidâiye Umûmî Müfettişesi Nezihe Muhiddin Hanım, müfettişlerin göreve başlama tarihlerini maarif müdüriyetine bildirirdi. Yine müfettişler hazırladıkları raporlarını doğruca Nezihe Muhiddin Hanım'a verirlerdi⁵⁸³. Müfettiş hanımlar hazırladıkları raporlarda, gittikleri okulların temizliğinden, öğretmenlerin muktedir olup olmadığından, derse devamlarından, eğitimin ne şekilde yapıldığından bahsetmekteydi⁵⁸⁴.

F. Bina ve Ders - Araç Gereçleri

Her devirde okulların binaya olan ihtiyacı hissedilir bir şekilde kendini gösteriyordu. Tanzimat öncesinde varlığından bahsettiğimiz sıbyan mektepleri yapı itibarıyla “taş mektep” denilen, bir avlu ve oyun bahçeleri bulunan genellikle külliye içinde bulunan taş binalarda eğitim veriyordu. Ancak vakıf yoluyla değil de mahalle ya da köy halkının yardımlarıyla yapılan İstanbul dışındaki sıbyan mektepleri, bir cami bitişiğindeki tek odadan ibaretti.⁵⁸⁵

II. Meşrutiyet'in ilanından sonra şiddetle hissedilen okul ihtiyacını karşılayacak binalar tahsisat yokluğu yüzünden yapılamamıştı. Bu nedenle genellikle okullar kira ile tutulan konaklarda, evlerde, harap kışlalarda ve karakol binalarında

⁵⁸¹ BOA, *MF. İMF*, nr. 28/69, 17 R 1332; nr. 31/87, 12 Ca 1332; Ayşegül Baykan ve Belma Ötüş-Baskett, *Nezihe Muhiddin ve Türk Kadını 1931*, İstanbul 1999, 111; Yaprak Zihnioğlu, “Nezihe Muhiddin”, *Tarih ve Toplum*, C. 33/195 (Mart 2000), 70; Serpil Çakır, “Kadın Tarihinde İki İsim: Ulviye Mevlan-Nezihe Muhittin”, *Toplumsal Tarih*, S. 46 (Ekim 1997), 10.

⁵⁸² BOA, *MF. İMF*, nr. 30/67, 6 Ca 1332; A. Baykan ve B. Ötüş, *Aynı yer*.

⁵⁸³ BOA, *MF. İMF*, nr. 30/71, 6 Ca 1332.

⁵⁸⁴ Teftiş edilen kız okulları için; BOA, *MF. İMF*, nr. 12/121; 32/98; 34/65; 35/110. Bazı raporlar oldukça teferruatlı olurdu. Okulun kadrosunda bulunan bütün öğretmenlerin menşe'leri, okuttukları dersler ve başarılı olup olmadığı, okulun kaç dershaneli olduğu, öğrenci sayıları verilirdi. BOA, *MF. ALY*, nr. 149/73, 11 Za 1338.

⁵⁸⁵ Y. Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, 187–188.

hizmet vermişti⁵⁸⁶. Okullar için daimî bir mekanın olmayışı eğitimin işleyişinde de bir takım aksaklıklar meydana getiriyordu. Nitekim bina sahibinin, binanın tahliyesini istemesi veya kira bedelini yüksek tutmasının yanı sıra yangın, istimlak, yıkılma tehlikesi gibi sebeplerle de okullar bir binadan diğerine taşınmak zorunda kalmıştı. Sayısında artış görülen okulların bina ihtiyacını karşılamak üzere başvurulmuş kiralama yöntemi, İstanbul çevresinde de yaygınlaşmıştı. Maarif Nezâreti tarafından zaman zaman bunun sakıncaları düşünülmüştü. Bunun için komisyonlar oluşturularak planlar yapılmıştı⁵⁸⁷. Yayınlanan *Mekâtib-i İbtidâiye İnşaat Talimatnâmesi*, bir yerde ibtidaî mektep açılması için öncelikle binanın, ders-araç ve gereçlerinin ve öğretmen ikametgâhlarının hazır hale getirilmesini şart koşmaktaydı. Buna göre, gerekli paranın bir kısmı maarif bütçelerinden, büyük bir kısmı ise halk tarafından karşılanacaktı. İbtidaî okul yapımı için gereken kerestenin ise mîrî ormanlardan ücretsiz karşılanmasına izin verilmişti⁵⁸⁸. Eğer nahiye halkının okul yapımı ve onarımına gücü yetmezse, bu gibi zorluklar için vilayet bütçesine aktarılmış olan paraya başvurulabilecekti. Benzer bir şekilde kiralanan bir okulun kira bedelinin artık halktan toplanan ianeyle ödenememesi halinde bu bedel hazine tarafından karşılanabiliyordu. Nitekim, İstarva kazası merkezindeki kız okulunun kira bedelinin bu şekilde ödenmesine karar verilmişti⁵⁸⁹.

1913 yılında çıkarılan *Tedrisât-ı İbtidâiye Kanûn-ı Muvakkati* de, okul yapmak için gerekli arsanın tedarikinden, binanın, öğretmen ve muavinlerin maaşlarıyla, ikametgahlarının inşa veya kira masraflarından, kız okullarının eşyalarının tedariki ve yenilenmesinden, dershanelerin ısıtılması ve aydınlatılmasından köy veya mahalle halkını sorumlu tutmuştu. Köy veya mahallenin bağlı olduğu kaza, liva veya vilayet meclis idareleri bu masrafları, aşar vergisiyle uygun olarak aşar defterlerine göre mükelleflerden tahsil edecekti. Ticaret veya zanaatla uğraşanlardan ise bu masraflar, temettü' vergilerine oranla alınacaktı (madde 15). Bu geçici kanuna göre, köy ve kasabalarda umuma ait yerlerle hükümete ait arsalar okul inşa edilmek üzere mahallî maarif encümenleri kararıyla terk edilebilecekti (madde 16). Okullar, *Tedrisât-ı*

⁵⁸⁶ BOA, *MF. İMF*, nr. 22/71, 10 Za 1331.

⁵⁸⁷ O. Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, C. 3-4, 1321.

⁵⁸⁸ *Düstur*, 2. Tertip, V, 811.

⁵⁸⁹ BOA, *Dahiliye Kalemi İdare Kısmı (DH.İD)*, nr. 26-2/10, 23 Za 1330.

İbtidâîye Mûfettişlerinin denetimi altında, Maarif Nezâreti'nden verilecek planlara göre inşa edilecekti (madde 21). Okullarda bulunan sınıfların gayet aydınlık, öğrenci sayısına ve sağlık koşullarına uygun olması şarttı. Bina içinde misafirhane, kahvehane gibi öğrencinin terbiyesine ve sağlığına zarar verebilecek kısımlar açılması veya okulun yüz metre yakınında bu gibi yerlerin bulunması yasaktı (madde 13-14).

İbtidâî okullarla ilgili düzenleme için geçici kanunun çıkarıldığı sırada, mevcut okul binalarının büyük bir kısmı hükümete ait binalarda, diğer kısmı ise kira ile tutulan binalarda eğitim vermektedir. Ancak hükümete ait binaların birkaçı hariç hepsi dar, havasız, rutubetli, en hafif bir yağmur ve karda oturulamayacak haldeydi. Kiralanan binalar ise diğerlerine oranla biraz daha iyi koşullarda olsa bile, aslen ev olarak inşa edilen bu binalar, harap olup oturulamayacak bir hale geldiğinde okul binası olarak kullanılmak üzere kiraya veriliyordu. O yıllarda sık sık yaşanan yangınlar yüzünden bazı okulların yanması, yeni binaların tedariki lüzumunu ortaya çıkarmıştı. Ancak bu yangınlar sebebiyle halk oturacak ev bile bulamazken, okul yapmak için gerekli binanın bulunması zorlaşıyordu⁵⁹⁰. Her ne kadar binanın okul için elverişli ve sağlıklı olmasının, öğrencinin motivasyonu ve sağlığı için birinci derece etkisi olduğu bilinse de mevcut okullar buna uygun değildi. Özellikle kız okulları perişan bir durumdaydı. Daha kapıdan içeri girerken hissedilen zehirli bir hava, sağlık kurallarına ne kadar önem verildiğini göstermekteydi. Elbette ki bütün bunların sebebi, yıllardır devam eden savaşların ekonomideki tahribatı yüzünden merkezî idarenin maarif harcamalarına kaynak ayıramamasıydı⁵⁹¹.

Kız okullarını teftiş eden müfettişlerin raporları daha çok binalarıyla ilgiliydi. Bu raporlarda, binaların okul olamayacak kadar harap olduğundan, ders araç ve gereçlerinin eksik olduğundan bahsedilmekteydi⁵⁹². Kiralık olan kız numûne okulları bile bina bakımından harap bir haldeydi. Duvarların bütün sıvaları, kağıtları dökülmüş, döşeme tahtaları kabarmıştı. Yemekhane olarak kullanılan bölüm oldukça kasvetli ve

⁵⁹⁰ BOA, *MF. ALY*, nr. 122/3, 1 M 1337.

⁵⁹¹ “İstanbul Vilâyeti Meclis-i Umûmîsinin 329 senesi İçtimâında Vali Vekâleti Tarafından Kıraat Olunan Nutk-ı İftitâhî”, *Takvim-i Vekayi*, 19, nr. 1670, 17 M 1332, 8.

⁵⁹² BOA, *MF. İMF*, nr. 31/37, 10 Ca 1332.

haraptı⁵⁹³. Kasımpaşa'da Balmumcu Hacı İsmail Ağa İnas İbtidaîsi'nde yapılan bir teftişte öğrencilerin dar, karanlık ve basık bir sofada öğrenim gördükleri, yemek yemek için de bu sofanın kullanıldığı ve teneffüs yapmak için ayrı bir yerin olmadığı, bunun ise öğrencinin sağlığı için hiç de uygun olmadığı bildirilmişti. Bunun için binada bulunan ve başkalarına kiraya verilen üç odanın da okula tahsis edilmesi veya bu okulun daha elverişli bir binaya taşınması önerilmişti⁵⁹⁴. Dölbendci Mustafa Efendi İnas Mektebi'nin binası da bahçesi olmadığı ve hatta lavaboların binanın içinde bulunması bakımından eğitim-öğretime pek uygun değildi⁵⁹⁵. İmkanlar dahilinde okul binalarının elverişli hale getirilmesine çalışılıyordu. Müfettişler tarafından tamire ihtiyacı olduğu rapor edilen okulların tamiri için bazı şirketlerle anlaşma yapılıyor, binası kiralık olan okullarda tamir yapmak mümkün olmadığından sadece boya ve badana yapmakla yetiniliyordu⁵⁹⁶. Bazı okulların ise binalarının uygun olmaması halinde kiralanmak suretiyle yeni binalar tedarik ediliyordu. Nitekim numûne haline çevrilmesi düşünülen Açık Türbe İnas Mektebi'nin bulunduğu bina numûne olarak idare edilmesi için uygun bulunmamış, bunun için Üsküdar Doğancılar semtinde odaları oldukça geniş bir bina kiralanmış, daha önce ev olarak kullanılan bu binanın okul haline dönüştürülmesi için bazı düzenlemeler yapılmıştı⁵⁹⁷. Bütçenin yetersizliğinden dolayı maarif idaresinin okul binalarını daha elverişli hale getirmesi elbette ki aksıyordu. Bu duruma halkın da duyarlı olduğu ve bu konuda çaba sarf ettiği de görülmekteydi. Mesela, Büyükkada İnas İbtidaîsi'nin acınacak bir halde olmasından dolayı bölge hanımları, bir konser düzenleyerek elde ettikleri geliri okula bağışlamışlardı⁵⁹⁸.

Bina sorununa kesin çözüm için bazı inşaat şirketleriyle anlaşma yapılmışsa da Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması bu adımı da boşa çıkarmıştı. Savaş sebebiyle okulların inşasında aksamalar meydana gelmişti. İstanbul ve civarında açılması kararlaştırılan okul binaları tamamlanamamıştı. Bu nedenle İstanbul merkez kazasında, Üsküdar, Beyoğlu livaları dahilinde, Boğaziçi'nde açılması düşünülen okulların gelecek

⁵⁹³ BOA, *MF. İMF*, nr. 30/72, 6 Ca 1332. Üsküdar Mal Hatun İnas Numûne Mektebi'nin yemekhanesinin ışık ve havadan mahrum, tavanlarının alçak ve sağlık kurallarına aykırı olduğu müfettiş raporlarından anlaşılmaktadır. BOA, *MF. İMF*, nr. 150/39, 4 Ca 1335.

⁵⁹⁴ BOA, *MF. İMF*, nr. 17/75, 27 C 1331.

⁵⁹⁵ BOA, *MF. İBT*, nr. 725/89, 5 M 1341.

⁵⁹⁶ BOA, *MF. İMF*, nr. 30/72, 6 Ca 1332; nr. 31/25, 10 Ca 1332, nr. 150/39, 4 Ca 1335, lef 29.

⁵⁹⁷ BOA, *MF. İMF*, nr. 44/95, 4 Z 1332.

⁵⁹⁸ *Kadınlar Dünyası*, nr. 100–11, 28 Eylül 1329, 15.

yıl yeniden açılmak suretiyle geçici olarak uygun binalarda açılmasına karar verilmişti. Gerekli binaların bulunması için, kiralık binalar arandı. Okul olmaya elverişli, bahçesi ve büyük salonları bulunan ev sahiplerine kiraya vermeleri için gazete ilanları aracılığıyla çağrıda bulunuldu⁵⁹⁹. Savaşın başlaması, okul binası problemini ortadan kaldırmak için yeni bir fikir ortaya atılmasına sebep oldu. Bu fikre göre, düşman devletlere ait okullar işgal edilecekti. Hukukî ve siyasî sonuçları düşünülmeden hemen uygulamaya konulan bu yöntem büyük bir yer değiştirme hareketine sebep olmuştu. İşgal edilen binaya yerleştirilen okuldan boşalan binaya bir başka okul, ondan boşalan yere ise bir başkası naklediliyor, böylece sürüp gidiyordu⁶⁰⁰. Programsız bir şekilde yapılan bu yerleştirmeler, savaşın mağlubiyetle sonuçlanması üzerine tamamen altüst olmuş, bu binalar tekrar elden çıkmıştı. Üstelik mütareke döneminde işgal kuvvetlerinin Türklere ait okul binalarını boşaltıp, ordu hizmetinde kullanması bina sıkıntısını daha da arttırmış, eğitim ve öğretimi felce uğratmıştı⁶⁰¹.

Okulların ders araç ve gereçlerine gelince, Tanzimat öncesinde sıra ve tahta gibi araç-gereçlerin olmadığı sınıflarda öğrenciler tahta, hasır ya da zengin ise minderlerin üzerine diz çökerek oturur, rahlelerin üzerine koyduğu ders kitabını (Elifbâ veya *Kurân-ı Kerim*) okurdu.⁶⁰² Sıbyan mekteplerinde ders araç ve gereci olarak, *hilâl* ve *balmumu* olmak üzere başlı başına iki araç kullanılmaktaydı. Tahta, kemik, pirinç, gümüş veya altından yapılmış olan *Hilâl*, bir ucu sivri diğer ucu yuvarlak, altı yedi santimetre uzunluğunda olup, *Kurân* okurken kelime ve satırları takip etmek için

⁵⁹⁹ BOA, *MF. İMF*, nr. 39/51, 21 Ş 1332.

⁶⁰⁰ Nitekim Mirgün İnas Numûne Mektebi, işgal edilen Fransız Sn. Joseph Mektebine nakledilmişti. BOA, *MF. İMF*, nr. 51/56, 11 S 1333.

⁶⁰¹ O. Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, C. 3–4, 1322. İşgal kuvvetleri okul binalarının yanı sıra, bazen de bazı okulların araç ve gereçlerine de el koyabiliyordu. Nitekim Fransızlar, Nilüfer Hatun İnas Mektebi'nin ana sınıfına ait ikişer kişilik 50 adet yeni sıraya, yabancı okullardan alındığı gerekçesiyle el koymuştu. Halbuki bu sıralar okul için özel olarak yaptırılmıştı. Bunun için yapılan yazışmalarda sıraların iadesi talep edilmekteydi. BOA, *Dahiliye Nezareti, Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Asayiş Kalemi (DH. EUM. AYŞ)*, nr. 14/54, 6 L 1337.

⁶⁰² Y. Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, 74; İ. Başgöz, *Türkiye'nin Eğitim Çıkmazı ve Atatürk.*, Ankara 1995, 6.

kullanılırdı.⁶⁰³ *Balmumu* ise dersin sonunda nereye kadar okunduğunu işaret etmek için öğretmen tarafından satır sonuna yapıştırılırdı.⁶⁰⁴

Ders araç ve gereçlerin okullara girmesi 1847 yılında çıkarılan *Talimat*'la olmuştu. Bu talimat'ta zikredilen araçlar yazı tahtası, divit, kalem ve mürekkep hokkasıydı. Buna göre, siyah taş tahta denilen ve yazı yazılan levhalar her okulda bulundurulacak, kağıt üzerine yazı yazmak için divit denen kalemlik, içinde iki kamış kalem ve mürekkep hokkası öğrenciler tarafından yanlarında taşınacaktı. Kız ve erkek öğrenciler ayrı ayrı oturtulacak ve kendi aralarında bilgi düzeylerine gruplandırılacaktı.⁶⁰⁵ Ancak öğrencilerin oturmaları için sıralar, yazı yazmak için kara tahta, tebeşir, silgi, öğretmen kürsüsü ve derslerin kolay anlaşılması için harita ve yer küresi gibi araç ve gereçler, 1869 yılında *Maarif-i Umumiye Nizamnâmesi* ile birlikte ders programlarına Tarih, Coğrafya, Hesap gibi derslerin girmesinden sonra usûl-i cedîde ibtidaî okullarına girmeye başlamıştı⁶⁰⁶.

Mekâtib-i İbtidâiye Ta'limatnâmesi ile ibtidaî okullarda bulunması zorunlu olan ders araç ve gereçleri çeşitlendirilmişti. Mekâtib-i İbtidâiye Ders programlarına göre, okullarda bulunması zorunlu olan eşyalar şunlardı⁶⁰⁷: Osmanlı bayrağı, okulun giriş kapısına asılmak üzere besmele-i şerîfe levhası, okulun isminin yazılı olduğu levha, ahlâkî ve içtimâî ayet ve hadis levhaları, sınıflarda öğretmen kürsüsünün arkasına, görünür bir şekilde asılmak üzere “Padişahım Çok Yaşa” levhası ve padişah tasviri, kürsünün sağ tarafına asılacak Osmanlı padişahlarının tasvirlerini içeren levha, bu levhaların yanına asılmak üzere millî şarkı ve marş, resimli şarkı levhaları, resimli ahlâkî ve vatanî temalar işleyen hikâye levhaları, başkent İstanbul'un resmi, köy resimleri, kızıl, kızamık, çiçek hastalıklarının boyalı resimleri, siyah yazı tahtasıyla silgi

⁶⁰³ Y. Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, 193; Tevfik Sağlam, “Mahalle Mektebinde”, *Mahalle Mektebi Hatıraları*, derleyen: Ali Birinci, İsmail Kara, İstanbul 1997, 61; A. Birinci, “Mahalle Mektebine Başlama Merasimi ve Mektep İlâhileri”, *Mahalle Mektebi Hatıraları*, 19.

⁶⁰⁴ Y. Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, 193; T. Sağlam, “Mahalle Mektebinde”, 61; A. Birinci, “Mahalle Mektebine Başlama Merasimi ve Mektep İlâhileri”, 13.

⁶⁰⁵ A. Berker, *Türkiye’de İlköğretim*, 28–34; Y. Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, 140–141; B. Kodaman, *Abdülhamid Devri...*, 62; Abdullah Saydam, Bayram Kodaman, “Tanzimat Devri Eğitim Sistemi”, 150. *Yılında Tanzimat*, Ankara 1989, 481–482; F. R. Unat, *Türkiye Eğitim Sisteminin...*, 38; Nafî Atuf Kansu, *Türkiye Maarif Tarihi Hakkında Bir Deneme*, İstanbul 1930, 100.

⁶⁰⁶ Y. Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, 182.

⁶⁰⁷ A. Nurdoğan, *Osmanlı Modernleşme Sürecinde...*, 236–238.

ve tebeşir, sıra, künye defteri, her sınıfta öğrencinin devamı, ödül ve cezalarını kaydetmek için defter, öğretmenlerin saklamak zorunda olduğu resmî evrak ve bazı eşya için dolap, her sınıfta veya hiç olmazsa koridorlarda duvar saati, termometre ve barometre, her sınıfın ders cetvelini asmak için levha, elifbâ dersleri için duvar tabloları, mukavvadan yapılmış harekeli harfler, uzunluk, hacim ve ağırlık ölçüleri, Osmanlı İmparatorluğu'nu ve beş kıtayı gösteren duvar haritaları, yerküre, elişleri için aletler, tezgahlar, resim dersleri için beyaz kağıt, kurşun kalem, bir mukavva parçası, kağıt artıkları için sepet, kurşun kalemi yontmak için öğretmen kürsüsüne bağlı çakı, içme suyu için musluklu küp, ders ve teneffüs zamanlarını haber vermek için düdük, elektrikli zil veya trampet, oyun için top. Ayrıca öğrencilerin okulda kullanmak üzere yanında getirecekleri eşyalar da belirtilmişti: Kitap, defter, kalem, kurşun kalem, lastik, kağıt, siyah taş tahta sünger, su içmek için su bardağı.

Okullarda kullanılan sıralar öğrencilerin yaşları ve boyları dikkate alınarak imal edilmişti. Bu sıralar 5 ayrı boyda düzenlenmişti. Öğrencilerin hangi boy sırada oturacağını tespit etmek için, duvara üzerinde santimetrelerin işaretlendiği iki metre uzunluğunda bir şerit yapıştırılır ve öğrencilerin boyları ölçülürdü. Boylara göre oturacakları sıralar, şöyle belirlenirdi⁶⁰⁸:

Öğrencinin Boyu	Sıra Numarası
100-109 cm	1
110-124 cm	2
125-139 cm	3
140-155 cm	4
156-169 cm	5

Ancak zaman zaman bu kurala uyulmayıp, öğrencilerin, yukarıda belirtilen sıra numaralarına göre değil de karışık oturtulduğu tespit edilmişti. Bunun üzerine bu konuya dikkat edilmesi konusunda bütün okullar Maarif Müdüriyeti tarafından uyarılmıştı⁶⁰⁹.

⁶⁰⁸ BOA, *MF. İMF*, nr. 30/15, lef 2, 3 Ca 1332; nr. 39/90, 26 Ş 1332.

⁶⁰⁹ Aynı yer.

Yapılan teftişler sırasında pek çok okulun sıra, araç ve gereç bakımında yetersiz olduğu tespit edilmişti. Mesela, Zincirlikuyu İnas İbtidâîsi'nde 210 öğrenci bulunmasına rağmen sadece 15 eski ve 15 yeni sıranın bulunduğu, dershanelerde kara tahta, öğretmen kürsü ve sandalyesi, harita gibi, *Mekatib-i İbtidâîye Talimatnâmesi*'nde bulunması gereken hiçbir araç ve gerecin olmadığı yine müfettiş raporlarından anlaşılmaktadır. Bu raporda, öğretmenin teneffüslerde bile dinlenmesi için bir sandalyenin bulunmadığından, öğrencilerin kitapları olmadığı için derslerin, öğretmenlerin sözlü anlatımıyla geçtiğinden, dolayısıyla eğitimin bile düzgün yapılmadığından bahsedilmekteydi. Ayrıca sınıflar arasında bulunan ve bazı kapıları eksik olan tuvaletlerin ise sağlık koşullarını tehdit ettiğine dikkat çekilmişti⁶¹⁰. Benzer bir şekilde, geçirdiği yangından sonra ancak diğer okullardan alınan birkaç eşya ile açılan Çelebi Sultan Mehmed İnas Numûne Mektebi'nin de ders araç ve gereçlerine olan ihtiyacı önemli boyutlardaydı⁶¹¹.

II- İNAS RÜŞDİYELERİ

A. Tarihsel Gelişim

1. II. Meşrutiyet'ten Önce İnas Rüşdiyeleri

Kızlar için ibtidaî okulun üzerinde eğitim verilmesi fikri, daha çok kız ve erkek çocuklarının karma eğitim görmelerinin zararlı olacağından düşünülmesinden sonra ortaya çıkmıştı. Nitekim 12 Ekim 1858 tarihinde Maarif Nezareti, kız ve erkek çocuklarının bir arada eğitim görmelerinin sakıncalı olacağı gerekçesiyle, kızlar için ayrı bir yer ile güvenilir ve ehliyetli öğretmenlerin tayin olunmasının gerekliliğinden bahseden bir tezkireyi sadarete sunmuştu. Bu tezkirede, başlangıç olarak Sultan Ahmet ve çevresindeki 26 adet sıbyan mektebinde okuyan kız ve erkek çocuklarının ayrı okullarda okutulması ve yine Sultan Ahmet'te bulunan Cevri Kalfa Mektebi'nin kızlara

⁶¹⁰ BOA, *MF. İMF*, nr. 150/39, 4 Ca 1335. Bu raporlarda Hayme Ana İnas Numûne Mektebi'nin Robert Kolejine Müslüman kızların devamını önlemek amacıyla açılmasına rağmen, sıraların bile yetersiz oluşundan bahsedilmektedir.

⁶¹¹ BOA, *MF. İBT*, nr. 725/89, 5 M 1341.

mahsus olan meslekî eğitim* veren müstakil bir kız rüşdiyesi şekline sokulması teklifinde bulunulmuştu⁶¹². Böylece ilk defa kızlar için ilköğretim seviyesinin üzerinde eğitim veren rüşdiye mektebinin açılması gündeme gelmiş ve 6 Ocak 1859 tarihinde Cevri Kalfa İnas rüşdiyesi açılmıştı⁶¹³. Ancak bir kız rüşdiyesinin açılması yeni bir sorunu gündeme getirmişti. Aileler kızlarını, kadın öğretmen bulunamaması ve öğretmenlerinin erkek olması sebebiyle bu okula göndermek istememişti. Bunun üzerine, açılan kız rüşdiyesini halka duyurmak ve aileleri kızlarını bu okula göndermeleri için teşvik etmek amacıyla 1862 yılında *Takvim-i Vekâyi*'de bir yazı yayınlanmıştı. Kızlar için böyle bir eğitim kurumunun açılması, Tanzimat Dönemi'nde ortaya çıkan ve gelişen, kadınların durumu hakkındaki fikrî tartışmaların bir sonucudur. Daha önce bahsettiğimiz bu fikirler ve tartışmalar, devletin bu konudaki resmî görüşünü de etkilemişti. Nitekim *Takvim-i Vekâyi*'de yayınlanan bu yazıda, o dönemde kızların eğitilmesi hakkında yaygın görüşler tekrarlanmıştı. Bu yazıda, eğitimin erkeklerle olduğu kadar kızlara da farz olduğundan bahsedilerek, bu zamana kadar bu nimetten sadece erkeklerin yararlandığı, kızların ise istek ve arzularına rağmen eğitimden mahrum kaldıkları, eğitim yoluyla dinî ve dünyevî bilgilere sahip olan kadınların eşlerine itaat edecekleri ve yasakladıkları şeylerden sakınacakları, iffetlerini koruyabilecekleri anlatılmakta ve erkeklerin huzur ve refahının buna bağlı olduğu vurgulanmaktaydı. Ardından da inas rüşdiye mektebinde kız çocuklarının eğitime özen gösterildiği, tayin edilen öğretmenlerin güvenilir ve ehliyetli kimseler oldukları, çocukların eğitimlerine dair düzenlenen yeni bir nizamnâme sayesinde usûl-i cedîde üzere eğitim yapıldığı, okulun idaresinin daha düzenli bir hale getirildiği açıklanmış ve aileler kızlarını bu okula göndermeye davet edilmişti⁶¹⁴.

*Söz konusu tezkirede meslekî eğitim yerine sanayi eğitimi ifadesi kullanılmaktadır. Aşağıda görülebileceği gibi burada sanayi eğitim ile daha ziyade dikiş, nakış ve aşçılık gibi geleneksel olarak kadınlara ait olduğu kabul edilen işlerin daha teknik olarak öğretilmesi kastedilmektedir.

⁶¹² BOA *İ.DH.*, nr. 27616; O. Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, C. 1-2, 457.

⁶¹³ F. R. Unat, *Türkiye Eğitim Sisteminin...*, 43; Y. Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, 144; İlk kız rüşdiyesinin açılış tarihi olarak Niyazi Berkes 1862, Sadık Albayrak ise 1863 tarihini vermektedir. (bk. *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, İstanbul 1978, 226; Sadık Albayrak, "Osmanlı İmparatorluğunda Kız Mekteplerinin Küşadı", *Diyanet Dergisi*, XI, 4.)

⁶¹⁴ *Takvim-i Vekâyi*, nr. 649, 26 Zilhicce 1278; Mahmud Cevad, *...Tarihçe-i Teşkilât ve İcraatı*, 60–61. Ayrıca bk. O. Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, C. 1-2, 458–459; Yasemin Tümer, *Tanzimat'tan Sonra Osmanlılarda Kızların Eğitimi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1999, 63; Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, VI, Ankara 1988, 172–173; H. A. Koçer, *Türkiye'de Modern Eğitimin...*, 67; Sema Uğurcan, "Tanzimat Devrinde Kadının Statüsü", *150. Yılında Tanzimat*, Ankara 1992, 501.

Böylece bu okullara katılım sağlandıktan sonra sayılarının artırılması yoluna gidilmişti. Bu nedenle 5 Mayıs 1869 tarihinde bazı okulların kız rüşdiyelerine çevrilmesi kararlaştırılmıştı⁶¹⁵. Böylece kız rüşdiyelerinin sayısı 8'e yükselmişti. Kız rüşdiyesine dönüştürülerek açılan kız rüşdiyelerin isimleri Tablo 2. 27'de gösterilmiştir.

Tablo 2. 27: 1869'da Açılan İnas Rüşdiyeleri

İnas Rüşdiye Mektebine Dönüştürülen Okullar	Yeni Açılan İnas Rüşdiyeleri
Valide Sultan Mektebi	Beşiktaş İnas Rüşdiye Mektebi
Süleyman Paşa Mektebi	Üsküdar İnas Rüşdiye Mektebi
Beyhan Sultan Mektebi	Mahmud Paşa'da İnas Rüşdiye Mektebi
İbrahim Sarım Paşa Mektebi	Şehzâde İnas Rüşdiye Mektebi
Yusuf Paşa Mektebi	Aksaray İnas Rüşdiye Mektebi
Valide Sultan Mektebi	Atpazarı İnas Rüşdiye Mektebi
Hâni Hatun Mektebi	Eski Ali Paşa İnas Rüşdiye Mektebi

Kaynak: BOA, *İ. ŞD.*, nr. 637.; Yasemin Tümer, *Tanzimat'tan Sonra Osmanlılarda Kızların Eğitimi*, İstanbul 1999, Basılmamış Yüksek Lisans tezi, 64.

1 Eylül 1869 tarihinde çıkarılan *Maarif-i Umumiye Nizamnâmesi* ile kız rüşdiyelerinin eğitim-öğretim, kadro ve öğrencileri ile ilgili konular da esasa bağlanmıştı.

1874 yılında Üsküdar'da Gülfem İnas Rüşdiyesi, Fatih İnas Rüşdiyesi ve Küçük Mustafa Paşa İnas Rüşdiyesi açılarak kız rüşdiyelerinin sayısı 11'e ulaşmıştı⁶¹⁶. 1875 yılından itibaren Eyüp'te bir kız rüşdiyesinin varlığı tespit edilmekle beraber⁶¹⁷, bir süre sonra diğer bazı okullar gibi Eyüp İnas Rüşdiyesi'nin de 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı dolayısıyla gelen göçmenlerin iskân edilmesi için kullanılmış ve okulun tahliyesinin uzaması üzerine okulun öğretim kadrosunun Küçük Mustafa Paşa'da

⁶¹⁵ BOA, *İ. ŞD.* nr. 637; *BEO, Giden Maarif (Gid. Maa.)*, nr. 395/9-6, evrak nr. 2; *Terakki*, nr. 156, 28 Safer 1286 / 28 Mayıs 1869, 1; Mahmud Cevad, *...Tarihçe-i Teşkilât ve İcraatı*, 86.

⁶¹⁶ BOA, *İ.ŞD.* nr. 1316; *BEO, Gid.Maa.*, nr. 395/9-6, evrak nr. 323; *Maarif Nezâret-i Celîlesi İdaresinde Bulunan Mekâtib Şakirdanının 1291 Sene-i Hicriyesinde İcra Olunan İmtihanların Tevzi' ve Mükâfat Cetveli (1291 Cetveli)*, 45; Mahmud Cevad, *...Tarihçe-i Teşkilât ve İcraatı*, 118; O. Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, C. 1-2, 459; *Devlet Salnamesi*, sene: 1327, 360; *1310-1311 Yılı İstatistiği*, 44; *1311-1312 Yılı İstatistiği*, 45. Ancak biz Küçük Mustafa Paşa İnas Rüşdiyesi'nin varlığına *Devlet Salnamelerinde* 1880-1881'den itibaren rastlamaktayız. *Devlet Salnamesi*, sene: 1298, 277.

⁶¹⁷ BOA, *Bâbîâlî Evrak Odası(BEO), Gelen Maarif Defterleri (Gel.Maa.)*, nr. 390/9-1, evrak nr. 41; *İrade- Dahiliye (İ.DH.)*, nr. 59147; Mahmud Cevad, *...Tarihçe-i Teşkilât ve İcraatı*, 136; *Devlet Salnamesi*, sene: 1293, 148; sene: 1294, 394; sene: 1296, 84; sene: 1297, 408; Y. Tümer, *Tanzimat'tan Sonra Osmanlılarda...*, 65.

açılmış olan inas rüşdiyesine nakledilmiş olduğu bilinmektedir⁶¹⁸. 1879-80 yılında Molla Gürani İnas Rüşdiyesi açılırken, ertesi yıl Fındıklı'da inas rüşdiyesinin açıldığını görmekteyiz⁶¹⁹. Mirgün (Emirgan) Kuru caddesinde Mısır Hidiviyeti tarafından inşa ettirilen, ancak faaliyete geçirilmemiş olan binanın inas rüşdiyesi olarak hizmete sokulması için 1881 tarihinde teşebbüslere girişilmiş⁶²⁰, Mısır Hidiviyeti'nce Maarif Nezareti'ne bağışlanan ve bir kısmı ibtidaî olarak açılan⁶²¹ bina aynı yıl kız rüşdiyesi olarak eğitime başlamıştı⁶²². Böylece kız rüşdiyesi sayısı 14 olmuştu⁶²³. 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı dolayısıyla tahliye edildiğinden bahsettiğimiz Eyüb İnas Rüşdiyesi'nin yeniden açılması için halk tarafından 1884 yılında girişimde bulunulmuştu. Bunun için semtin hayırseverleri tarafından bir yer kiralanmış ve öğretim kadrosunun tayin edilmesi için izin istenmişti⁶²⁴. Ertesi yıl ise Nakkaş Paşa İnas Rüşdiyesi'nin varlığını tespit etmekteyiz. Bu okulun tam olarak hangi tarihte açıldığı bilinmemekle birlikte 1886 yılında buraya Ali Ağa'nın bevvab olarak tayin edildiği tespit edilmiştir⁶²⁵. 1894-1895 ve 1895-1896 yıllarına ait Maarif-i Umumiye İstatistiği'ne göre İstanbul'da bulunan kız rüşdiyelerinin sayısı 9'dur. Bu kız rüşdiyelerinin isimleri aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 2. 28: 1894-1896 Yılları Arasında İstanbul'da Bulunan İnas Rüşdiyeleri

Sultan Ahmet İnas Rüşdiyesi
Atpazarı İnas Rüşdiyesi
Molla Gürani İnas Rüşdiyesi
Küçük Mustafa Paşa İnas Rüşdiyesi
Eyüb İnas Rüşdiyesi
Beşiktaş İnas Rüşdiyesi (Valide Sultan Çeşmesinde)

⁶¹⁸ BOA *İ.DH.*, nr. 72729; *Bâbîâlî Evrak Odası(BEO)*, *Giden Maarif Defterleri (Gid.Maa.)*, nr. 396/9-7, evrak nr. 105; *Gel. Maa.*, nr. 390/9-1, evrak nr. 61.

⁶¹⁹ *1310-1311 Yılı İstatistiği*, 8.

⁶²⁰ BOA, *İ.DH.*, nr. 66944; *Ayniyat Maarif Defterleri (Ayniyat Maa.)* nr. 1420, 141.

⁶²¹ *Ayniyat Maa.*, nr. 1420, 179; *BEO*, *Gid. Maa.*, nr. 395 / 9-6, evrak nr. 61.

⁶²² *Devlet Salnamesi*, sene: 1299, 262; Mahmud Cevad, ...*Tarihçe-i Teşkilât ve İcraatı*, 182.

⁶²³ Ancak 1883-1884 yılına ait *Devlet Salnamesi*'nde, İstanbul'da bulunan kız rüşdiyelerinin sayısının 10 olarak gösterilmektedir. *Devlet Salnamesi*, sene: 1299, 262. İki sayı arasındaki bu fark, söz konusu yıllar boyunca açılan kız rüşdiyelerinden bazılarının bir süre sonra kapandığını düşündürmektedir. Y. Tümer, *Tanzimat'tan Sonra Osmanlılarda...*, 66.

⁶²⁴ BOA *İ.DH.*, nr. 72729; *BEO*, *Gid.Maa.*, nr. 396/9-7, evrak nr. 105; *Gel. Maa.*, nr. 390/9-1, evrak nr. 61.

⁶²⁵ BOA, *Ayniyat Maarif Defterleri (Ayniyat Maa.)*, nr. 1598, 269; *BEO*, *Gid. Maa.*, nr. 396 /9 -7, evrak nr. 142.

Fındıklı İnas Rüşdiyesi (Akarçeşme'de) Mirgün (Emirgan) İnas Rüşdiyesi Üsküdar İnas Rüşdiyesi (Atlamataşı'nda)

Kaynak: *Maarif-i Umûmiye Nezâreti, 1310-1311 Sene-i Dersiyeh-i Maliyesine Mahsus İstatistik*, 8; *Maarif-i Umûmiye Nezâreti, 1311-1312 Sene-i Dersiyeh-i Maliyesine Mahsus İstatistik*, 8.

Yukarıda verilen bu tabloda daha önce varlığını tespit ettiğimiz Şehzâde İnas, Aksaray İnas, Üsküdar Gülfem Hatun, Nakkaş Paşa İnas rüşdiyelerinden bahsedilmemektedir. Bu durum söz konusu okulların kapatılmış olabileceği ihtimalini ya da istatistiklerde bazı eksikliklerin olduğunu aklımıza getirmektedir. Yine daha önceki yıllarda varlığını bildiğimiz Üsküdar Doğancılar İnas Rüşdiyesi 1890 yılında, lağv edilerek, Üsküdar Kız Sanayi Mektebi haline getirilmiş⁶²⁶, Üsküdar'da Atlama Taşı mıntıkasında yeni bir inas rüşdiyesi açılmıştı. 1897-1898 tarihinde Koca Mustafa Paşa⁶²⁷ ve 1900-1901 Makriköy İnas Rüşdiyesi açılmıştı⁶²⁸. Aynı yıl Kadıköy Kuşdili'nde bir inas rüşdiye mektebi yapılması için teşebbüse geçilmiş⁶²⁹ ve 1901-1902 yılında eğitim öğretime başlamıştı⁶³⁰.

2. II. Meşrutiyet'ten Sonra İnas Rüşdiyeleri

II. Meşrutiyet Dönemi'ne gelindiğinde, 1907-1908 eğitim öğretim yılında İstanbul'da 1'i yatılı, 14'ü gündüzlü toplam 15 inas rüşdiyesi bulunmaktaydı⁶³¹. Burada rüşdiye ve kız sanayi mektebi şeklinde ayırım yapılmadığı için muhtemelen toplam rakamlar verilmiştir. Bununla birlikte aynı kaynakta erkeklere mahsus rüşdiyelerin sayısı 19'dur. Ancak *Devlet salnamesi*'nde aynı yıla ait bilgiler verilirken bu sayı 18 olarak gösterilmiştir⁶³². 1909-1910 eğitim öğretim yılına gelindiğinde ise, Maarif Nezâreti'nin yayınladığı istatistikte İstanbul'da 13 inas rüşdiyesi bulunduğu kaydedilmektedir. Önceki yıllara göre görülen azalmanın sebebi, bu sayılara İstanbul'da bulunan 2 Kız Sanayi mektebinin dahil edilmeyişidir. Çünkü aynı kaynakta kız sanayi

⁶²⁶ BOA, *İ. DH.*, nr. 93728; *1310-1311 Yılı İstatistiği*, 8. Ayrıca bk. F. R. Unat, *Türkiye Eğitim Sisteminin...*, 80e.

⁶²⁷ BOA, *Yıldız Mütenevvia Tasnifi (Y. MTV.)*, dosya nr. 200, evrak nr. 38.

⁶²⁸ *Devlet Salnamesi, 1327 Sene-i Maliyesi*, 360.

⁶²⁹ BOA, *İrade Maarif (İ.Maa.)*, nr. 2/ S 1318; *B.E.O.*, nr. 112417.

⁶³⁰ *Devlet Salnamesi, 1327 Sene-i Maliyesi*, 360; *1329 Sene-i Hicriyesine Mahsus Devlet Salnâmesi*, 361.

⁶³¹ BOA, *MF. İST.*, nr. 54/46. lef 12; *Devlet Salnamesi: 1326 Sene-i Maliyesi*, 340.

⁶³² *Devlet Salnamesi: 1326 Sene-i Maliyesi*, 340-341.

mekteplerinin sayıları ayrı olarak verilmiştir. Bu tarihte de erkeklere mahsus olan rüşdiye sayısı ise 19'dur⁶³³. Bir sonraki yıla ait bilgileri ihtiva eden *Devlet Salnamesi*'nde 1910-11 eğitim öğretim yılında Kız Sanayi Mektepleri de dahil olmak üzere 15 inas rüşdiyesi olduğu yazmaktadır. Buna göre bu okulların isimleri şunlardır⁶³⁴:

Tablo 2. 29: 1910-1911 Eğitim-Öğretim Yılında İstanbul'da Bulunan Kız Rüşdiyeleri

Okul Adı	Yeri
Sultan Ahmed İnas Rüşdiyesi	Firuz Ağa mahallesinde Millet Bahçesi karşısında
Fatih İnas Rüşdiyesi	Çırçır'da
Küçük Mustafa İnas Rüşdiyesi	Kadıçeşmesi caddesinde
Eyüb İnas Rüşdiyesi	Kızılmesjid civarında
Beşiktaş İnas Rüşdiyesi	İhlamur caddesinde
Fındıklı İnas Rüşdiyesi	İlyas Çelebi Mahallesi, Akarsu yokuşu caddesinde
Mirgün (Emirgan) İnas Rüşdiyesi	Mirgün Kuru caddesinde
Molla Gürani İnas Rüşdiyesi	Molla Gürani mahallesinde
Atlamataşı İnas Rüşdiyesi	Üsküdar Atlamataşı caddesinde
Koca Mustafa Paşa İnas Rüşdiyesi	Hobyar mah. Koca Mustafa Paşa caddesinde
Makriköy (Bakırköy) İnas Rüşdiyesi	Makriköy'de
Kadıköy İnas Rüşdiyesi	Kadıköy'de
Leylî ve Neharî Kız Sanayi Mektebi	
Dersaadet Kız Sanayi Mektebi	
Üsküdar Neharî Kız Sanayi Mektebi	Üsküdar'da

Kaynak: *Devlet Salnamesi: 1327 Sene-i Maliyesi*, s. 360.

Elimizde bulunan tarihsiz bir belgeye göre İstanbul'da bulunan kız rüşdiyeleri aşağıdadır:

⁶³³ 1323–1324 ve kısmen 1325–1326 sene-i dersiyelerine ait Dersaadet'te ve Vilâyette Kâin Mekâtib-i Resmîye ve Hususîye ve Dersaadet'te Bulunan Medâris-i İslâmiye ile Kütüphanelerine Dair İstatistik Mecmuası, Matbaa-i Amire 1327, 24; BOA, MF. İST, nr. 12/26.

⁶³⁴ *Devlet Salnamesi: 1327 Sene-i Maliyesi*, 360.

Tablo 2. 30: İstanbul’da Bulunan Kız Rüşdiyeleri

Sultan Ahmet İnas Rüşdiyesi
Kadıköy İnas Rüşdiyesi
Kocamustafapaşa İnas Rüşdiyesi
Molla Gürani İnas Rüşdiyesi
Küçük Mustafa Paşa İnas Rüşdiyesi
Beşiktaş İnas Rüşdiyesi
Cihangir İnas Rüşdiyesi
Makriköy İnas Rüşdiyesi
Mirgün (Emirgan) İnas Rüşdiyesi
Üsküdar İnas Rüşdiyesi
Eyüp İnas Rüşdiyesi
Fatih İnas Rüşdiyesi

Kaynak: BOA, *MF. VRK*, nr. 51/76.

Yukarıdaki iki tablonun farkı birincisinde Fındıklı İnas Rüşdiyesi’nin, ikincisinde ise onun yerine Cihangir İnas Rüşdiyesi’nin bulunmasıdır. 1911’den sonraki belgelerde Cihangir İnas Rüşdiyesi’nin adına rastladığımız halde artık Fındıklı İnas Rüşdiyesi’nden bahsedilmemektedir. Dolayısıyla son tabloda yer alan okul isimlerinin bir önceki tabloya göre daha yeni bir tarihe ait olduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca bu belgenin 1911 yılından sonraki bir tarihe de ait olmadığını söyleyebiliriz. Çünkü 1912 yılında Süleymaniye Numûne-i İnas Rüşdiyesinin varlığı bilinmektedir. Eğer bu belge 1911 yılından sonraki bir tarihe ait olsaydı bu okulun varlığından söz etmesi gerekirdi. Dolayısıyla bu bilgilerin 1911-1912 eğitim öğretim yılına ait olması muhtemeldir. 1912 yılında ise İstanbul’da 13 kız rüşdiyesinin bulunduğu resmi belgelerden⁶³⁵ tespit edilmektedir.

İstanbul’da kızlar için rüşdiye okulları açılırken 1874 yılında taşrada şimdilik vilâyet merkezlerinde birer tane kız rüşdiyesi kurulması için valilere yazı gönderilmişti⁶³⁶. Bu emirler doğrultusunda vilâyet merkezlerinde kız rüşdiyelerinin açılması girişimlerine başlanmıştı. 1894-95 yılında vilâyetlerde bulunan kız rüşdiyelerinin sayısı 22 idi⁶³⁷. Meşrutiyet arifesinde (1907-1908) ise vilayetlerde

⁶³⁵ BOA, *MF. VRK*, nr. 34/1. 24 Ra 1330.

⁶³⁶ *Lütfî Tarihi*, haz. Münir Aktepe, XV, 27.

⁶³⁷ *1310–1311 Yılı İstatistiği*, 44.

yaklaşık 62 adet kız rüşdiyesi bulunmaktaydı⁶³⁸. Aşağıdaki tabloda kız rüşdiyelerinin bulunduğu vilayetler gösterilmiştir.

Tablo 2. 31: Kız Rüşdiyeleri Bulunan Vilayetler⁶³⁹

Vilayetler	Okul Sayısı	Vilayetler	Okul Sayısı
Edirne	7	Erzurum	1
Adana	2	Ankara	3
Bitlis	1	Bağdat	1
Beyrut	4	Cezâyir-i Bahr-i Sefid	3
Halep	3	Hüdavendigâr	2
Diyarbakır	1	Suriye	1
Sivas	1	Trabzon	1
Kastamonu	2	Konya	2
Kosova	11	Mamûretülaziz	1
Manastır	4	Musul	2
Van	1	Yanya	2
Müstakıl İzmit Sancağı	1	Müstakıl Bingazi Sancağı	1
Müstakıl Canik Sancağı	2	Müstakıl Kale-i Sultaniye Sancağı	2

Kaynak: *Devlet Salnamesi: 1327 Sene-i Maliyesi*, 336-399.

1911-1912 yılına ait olduğunu tahmin ettiğimiz tarihsiz bir belgeye göre vilayetlerde bulunan inas rüşdiyelerinin sayısı 72'dir. Buna göre kız rüşdiyelerinin bulunduğu vilayetler şunlardır:

⁶³⁸ *Devlet Salnamesi: 1327 Sene-i Maliyesi*, 336-399. BOA, MF. İST, nr. 54/46 numaralı belgede bu yıllarda taşradaki vilayetlerde 31 adet kız rüşdiyesi bulunduğu yazmaktadır. Aradaki büyük farkın nedeni tespit edilememiştir.

⁶³⁹ Bu istatistikteki veriler yaklaşık bir tablo oluşturmaktadır. Nedeni ise bazı vilayetlerden istatistikî bilgiler gelmediği gibi (örneğin Selânik Vilayeti), gönderilen verilerin ise yetersiz olduğu düşünülmektedir.

Tablo 2. 32: Vilayetlerde Bulunan Kız Rüşdiyeleri

Vilayet Adı	Okulun Adı
Edirne	Edirne Merkez İnas Rüşdiyesi
Adana	Adana Merkez İnas Rüşdiyesi
Aydın	İzmir İnas Rüşdiyesi Manisa İnas Rüşdiyesi Aydın İnas Rüşdiyesi
Ankara	Ankara İnas Rüşdiyesi Kırşehir İnas Rüşdiyesi Kayseri İnas Rüşdiyesi
İşkodra	İşkodra İnas Rüşdiyesi
Erzurum	Erzurum Merkez İnas Rüşdiyesi Erzincan İnas Rüşdiyesi
İzmit Sancağı	İzmit İnas Rüşdiyesi
Beyrut	Beyrut Merkez İnas Rüşdiyesi Trablusşam İnas Rüşdiyesi Lazkiye İnas Rüşdiyesi Nablus İnas Rüşdiyesi
Bağdat	Bağdat Merkez İnas Rüşdiyesi Kerbela İnas Rüşdiyesi
Bitlis	Bitlis Merkez İnas Rüşdiyesi
Bingazi Sancağı	Bingazi İnas Rüşdiyesi
Kale-i Sultaniye Sancağı	Kale-i Sultaniye İnas Rüşdiyesi Biga İnas Rüşdiyesi Lapseki İnas Rüşdiyesi
Bolu Sancağı	Bolu İnas Rüşdiyesi
Cezâyir-i Bahr-ı Sefîd	Rodos İnas Rüşdiyesi Limni İnas Rüşdiyesi
Çatalca Sancağı	Çatalca İnas Rüşdiyesi
Halep	Halep Merkez İnas Rüşdiyesi Urfa İnas Rüşdiyesi Kilis İnas Rüşdiyesi Ayıntab İnas Rüşdiyesi
Hüdavendigâr	Merkez İnas Rüşdiyesi Kütahya İnas Rüşdiyesi
Diyarbakır	Diyarbakır İnas Rüşdiyesi Ergani İnas Rüşdiyesi Siverek İnas Rüşdiyesi
Suriye	Şam İnas Rüşdiyesi Hama İnas Rüşdiyesi
Sivas	Sivas Merkez İnas Rüşdiyesi
Selanik	Selanik Merkez İnas Rüşdiyesi Siroz İnas Rüşdiyesi
Trablusgarb	Trablusgarb Merkez İnas Rüşdiyesi
Trabzon	Merkez İnas Rüşdiyesi Giresun İnas Rüşdiyesi

Canik Sancağı	Çarşamba İnas Rüşdiyesi Bafra İnas Rüşdiyesi
Kosova	Üsküp Merkez İnas Rüşdiyesi Priştine İnas Rüşdiyesi Gilan İnas Rüşdiyesi Proşeva İnas Rüşdiyesi Kalkandesh İnas Rüşdiyesi Seniçe İnas Rüşdiyesi Yenivaroş İnas Rüşdiyesi Prepol İnas Rüşdiyesi Çatalca İnas Rüşdiyesi
Kastamonu	Merkez İnas Rüşdiyesi Sinop İnas Rüşdiyesi
Konya	Merkez İnas Rüşdiyesi Isparta İnas Rüşdiyesi
Karesi Sancağı	Balıkesir Merkez İnas Rüşdiyesi
Manastır	Merkez İnas Rüşdiyesi Serfice İnas Rüşdiyesi İlisan İnas Rüşdiyesi Florina İnas Rüşdiyesi
Mamüretülaziz	Merkez İnas Rüşdiyesi Malatya İnas Rüşdiyesi
Musul	Merkez İnas Rüşdiyesi
Van	Merkez İnas Rüşdiyesi
Yemen	San'a İnas Rüşdiyesi
Yanya	Yanya İnas Rüşdiyesi Preveze İnas Rüşdiyesi Bera İnas Rüşdiyesi

Kaynak: BOA, *MF. VRK*, nr. 51/76.

II. Meşrutiyet döneminde ibtidaîlerde olduğu gibi rüşdiyelerin de numûneleri açılmıştı. Nitekim 1908'den sonra rüşdiyelerde Fransızca derslerinin saatlerini çoğaltmak, hatta bazı dersleri Fransızca okutmak düşüncesiyle İstanbul'da Kadıköy, Kasımpaşa ve Nişantaşı olmak üzere üç yerde numûne okul uygulamasına geçilmişti⁶⁴⁰. 1910 yılının başlarında, Maarif Nezareti'nin hazırladığı yeni bir tasarıya göre, İstanbul'da 9 numûne rüşdiyesi kurulacaktı. Bu okulların müdürleri Belçika'dan getirilecek ve yabancı ülkelerin aynı derecedeki okullarının programları uygulanacaktı⁶⁴¹. 1911 yılının sonuna doğru İstanbul'da yeni bir düzenlemeyle bazı

⁶⁴⁰ BOA, *MF. İMF*, nr. 35/31, 22 C 1332.

⁶⁴¹ M. Ergün, *II. Meşrutiyet Devrinde...*, 210.

numûne Rüşdiyeleri açılmasına başlandı⁶⁴². Kızlara mahsus ilk numûne rüşdiyesi 1912 yılında varlığını bildiğimiz Süleymaniye Numûne-i İnas Rüşdiyesi'dir⁶⁴³.

İlk kurulduklarında ortaöğretim kademesi olan rüşdiyeler, giderek ilköğretim okullarının son kademesi haline dönmüşlerdi. Özellikle 1913 yılında *Tedrisât-ı İbtidâiye Kanun-ı Muvakkatı*'nin yürürlüğe girmesiyle birlikte ibtidaî ve rüşdî okullar "Mekâtib-i İbtidâiye-i Umumiye" adı altında birleştirilerek, eğitim süresi 6 yıla çıkarılmıştı⁶⁴⁴. Ayrıca yabancı dille eğitim yapacak ve eğitim süresi 6 olan "Numûne İbtidaîleri"nin de açılması planlanmıştı⁶⁴⁵. *Tedrisât-ı İbtidâiye Kanunu*'nun hazırlayıcısı Emrullah Efendi, bu kanunla ilgili olarak 1910 yılında hazırladığı layihada, rüşdiyeleri, ibtidaîlerin bilgisini tamamlayan, öğrencileri tedrisât-ı tâliyeye hazırlayan, ibtidaî eğitiminin âlî kısmına ait okullar olarak değerlendirmişti. Yani bu okullar ibtidaîlerden idâdilere geçiş için bir vasıtaydı⁶⁴⁶.

1914 ibtidaî programlarında numûne okullarının programları da belirlenmişti. Zaten Kadıköy, Makriköy, Nişantaşı ve Kasımpaşa erkek okullarında numûne uygulaması başlamıştı. Bu okullardan olumlu sonuçlar temin edilmesi üzerine aynı yıl, öğrenci sayılarının fazla oluşundan dolayı Bayezid, Fatih, Ayasofya, Eyüp Sultan, Paşakapısı Zükûr ve Sultan Ahmed İnas Rüşdiyelerinin numûne haline çevrilmesine, 1911 yılında numûne haline getirilen Süleymaniye İnas Rüşdiyesi'nin ibtidaî okul olarak devamına karar verilmişti. Kız okullarının önemi ve bu okulların öğrenci sayılarının fazla olması dolayısıyla kız numûne okullarına şiddetle ihtiyaç duyulmuştu. Bu nedenle yine 1914 yılında Üsküdar, Eyüp Sultan, Mirgün, Beylerbeyi, Kocamustafapaşa, Kadıköy, Cihangir, Beşiktaş ve Nişantaşı'nda numûne kız okullarının

⁶⁴² BOA, *MF. İMF*, nr. 7/97; 21 Ra 1330. 1911 yılında açılan inas idadîsi ile yeni açılan numûne Rüşdiyeleri için 1500 arşın perdelik kumaşın satın alınması konusunda Maarif-i Umûmiye Nezareti tarafından İstanbul Vilayeti Maarif Müdüriyetine yazı yazılmıştı. M. Ergün, *Aynı yer.*

⁶⁴³ BOA, *MF. İMF*, nr. 8/106; 20 Ca 1330.

⁶⁴⁴ Y. Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, 231; M. Ergün, *II. Meşrutiyet Devrinde...*, 201–208.

⁶⁴⁵ Diğer okullara oranla en güzel binalarda ve en iyi öğretmenlerin idaresinde eğitim veren bu okullar, eğitim- öğretim araç ve gereçleri bakımından da diğerlerine oranla daha zengindi. O. Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, C. 3–4, 1419.

⁶⁴⁶ M. Ergün, *II. Meşrutiyet Devrinde...*, 208–210.

açılması için konu, İstanbul Tedrisât-ı İbtidâiye Meclisi'ne havale edilmiş⁶⁴⁷ ve bu okullar numûne ibtidaîleri haline dönüştürülmüştü⁶⁴⁸.

Eğitimin 6 yıla çıkarılarak, ibtidaîlerle rüşdiyelerin birleştirilmesinden sonra, resmî yazışmalarda artık rüşdiye okullarına rastlanmamaktadır. Bundan sonra ibtidaî okullarla, rüşdiye okullarının gelişimi “Mekâtib-i İbtidâiye” adı altında aynı kanun ve programlar çerçevesinde gerçekleştirilecektir.

B. Teşkilât ve İdarî Yapı

1. II. Meşrutiyet Öncesinde Yayınlanan Nizamnâme ve Talimatnâmelere Göre Teşkilât ve İdarî Yapı

Tedrisât-ı İbtidâiye Kanûn-ı Muvakkati ile birlikte ibtidaîlerle rüşdiyelerin birleştirilmesine kadar kız rüşdiyelerinin teşkilât ve idarî yapısı, 1869 tarihli *Maarif-i Umumiye Nizamnâmesi*'ne ve ardından İstanbul ve taşra rüşdiyelerinin idareleri için ayrı ayrı yayınlanan talimata göre düzenlenmekteydi. *Maarif-i Umumiye Nizamnâmesi*'ne göre, büyük şehirlerde sadece Müslüman halkın bulunduğu yerlerde İslâm, sadece Hristiyan halkın bulunduğu yerlerde Hristiyan kızlarına mahsus birer rüşdiye mektebi bulunacak, halkın karışık olduğu yerlerde ise Müslümanlar için ayrı Hristiyanlar için ayrı rüşdiye mektebi açılacaktı. Bir yerleşim biriminde rüşdiye açılabilmesi için ise nüfusun 500'den fazla olması gerekmektedir⁶⁴⁹.

Rüşdiyelerin yönetim ve öğretim kadrosu, bir müdür ve gerekli sayıda öğretmen ve her sınıf için bir mubassır ve bir kapıcı ile bir hademedden oluşmaktaydı⁶⁵⁰. Öğrencilerin eğitim ve öğretiminin en iyi şekilde yapılmasını sağlamak, okulun temiz olmasını temin etmek ve okullarda uygulanması gereken nizam ve emirleri yerine getirmek, okulun idaresinden birinci derecede sorumlu olan müdürün görevleri arasındaydı. Dolayısıyla müdür, bu görevlerini yerine getirebilmek için her sabah

⁶⁴⁷ BOA, *MF. İMF*, nr. 35/31, 22 C 1332.

⁶⁴⁸ Nitekim 1914 yılında Eyüp Sultan, Koca Mustafa Paşa, Horhor, Fatih, Üsküdar Harmanlık ve Açık Türbe İnas Rüşdiyelerinin ibtidaî kısımlarının ihtiyat (hazırlık) sınıfları için öğretmen tayini isteğinde bulunulmuştu. Bu da dönüşüm hakkında bilgi vermektedir. BOA, *MF. İMF*, nr. 29/74, 27 R 1332.

⁶⁴⁹ *Maarif-i Umûmiye Nizamnâmesi*(MUN), madde: 27.

⁶⁵⁰ “*Dersaadet Mekâtib-i Rüşdiyesinin İdare-i Dahiliyesine Mahsus Talimat [DMRİDMT]*”, *Maarif Salnamesi*, sene: 1316, madde: 1, 297–310; Y. Tümer, *Tanzimat'tan Sonra Osmanlılarda...*, 73.

öğrencilerden önce okula gelecek ve öğrencilerden sonra okuldan ayrılacaktı. Müdür, mubassır, öğretmen ve öğrencilerin devam ve devamsızlıklarını kontrol ederek, günlük faaliyet raporu tutardı. Her ayın sonunda bu raporların özetini Mekâtib-i Rüşdiye İdaresi'ne sunardı. Memur ve öğretmenlerin davranış ve düzenlerini de denetleyen müdür, birinin kusurunu gördüğünde onu uyarır, uyarıya rağmen aynı tutum ve davranışı sergileyen memur ve öğretmen Mekâtib-i Rüşdiye İdaresi'ne bildirilirdi⁶⁵¹.

Rüşdiyelerde dört ayrı defter tutulurdu. Bunlardan birincisi, okulun demirbaş eşyalarıyla, memur, öğretmen ve öğrencilerinin isimlerinin yazıldığı demirbaş defteridir. İkincisi öğrencilerin sicil defteri, üçüncüsü öğretmen ve öğrencilerin devamını gösteren yevmiye (günlük) defteri, dördüncüsü ise, okula gelen ve okuldan giden resmî yazışmaların bir örneğinin yazıldığı müsvedât defteridir⁶⁵².

Öğretmenler ise zamanında sınıflarında hazır bulunmaya mecburdu. Ders zamanında doğruca sınıfa giden öğretmenler, ders bitmeden sınıftan çıkamazlardı⁶⁵³. Öğrencilerden önce okulda bulunmak zorunda olan mubassırların görevleri ise; öğrencilerin toplanmasını sağlamak, sınıflarda öğrencilerin yoklamasını yaparak durumu müdüre bildirmek, ders ve teneffüs saatlerini bir düdük ile belirlemek, öğretmeni bulunmayan sınıflarda ders öğretmeni gelinceye kadar öğrencilerin intizamını sağlamak, teneffüslerde öğrencilerle ilgilenmek ve onların nizamı bozmalarını engellemek, akşam olunca evlerine gidecek öğrencileri gruplara ayırarak, belli yerlere kadar onlarla birlikte gitmekti⁶⁵⁴.

İstanbul dışındaki vilâyetlerde ise, öğretmen, mubassır ve hademelerinin birinci derecede bağlı bulundukları merciî Vilâyet Maarif Müdürleri ve Maarif Müdür'ü olmayan yerlerde ise hükümeti temsil eden en yüksek mahalli idareydi. Rüşdiyelerin idaresi muallim-i evvellere bırakılmıştı⁶⁵⁵. Müdürlerin görev ve sorumluluklarıyla donatılan⁶⁵⁶ muallim-i evveller, hatalı davranışlarda bulunan ve kurallara aykırı

⁶⁵¹ *DMRİDMT*, madde: 2–5.

⁶⁵² *DMRİDMT*, madde: 5.

⁶⁵³ *DMRİDMT*, madde: 6.

⁶⁵⁴ *DMRİDMT*, madde: 13–14.

⁶⁵⁵ “*Taşra Mekâtib-i Rüşdiyesinin İdare-i Dahiliyelerine Mahsus Talimat*” [*TMRİDMT*], *Maarif Salnamesi*, sene:1316, madde: 1–2, 311–325.

⁶⁵⁶ *TMRİDMT*, madde: 3–4.

davranan öğrencileri uygun bir şekilde uyaracak, buna rağmen davranışlarını düzeltmeyen ve okuldan atılmasını ön görecekt davranışlarda bulunan öğrencileri, Maarif Müdürlerine bildirerek, haklarında uygulayacakları emirler kendilerine ulaşana kadar geçici olarak okuldan uzaklaştırabileceklerdi. Okulun idarî görevlisi olan muallim-i evveller, öğretmenlerin nasıl ders verdiğini ve öğrencilerin ders sırasındaki davranışlarını kontrol etmekle de sorumluydu. Öğretmenlerin bir kusurunu görürse onları uyaracak, uyarı dikkate alınmadığı takdirde durumu Mekâtib-i Rüşdiye-i Mülkiye Maarif-i Umumiye Nezareti'ne bildirecekti⁶⁵⁷.

İstanbul rüşdiyelerinde olduğu gibi taşra rüşdiyelerinde de dört ayrı defter tutulurdu. Bunlar, demirbaş defteri, sicil defteri, devam defteri ve okulun masraflarının kaydedildiği masraf defteriydi⁶⁵⁸.

Taşrada bulunan rüşdiyelerin öğretmenleri ise üç ayda bir öğretmen, öğrenci ve hademenin görevlerini yerine getirip getirmediğini, okulda meydana gelen olayları, her sınıfta bulunan öğrenci sayısını Maarif Müdürleri'ne bildireceklerdir.⁶⁵⁹

2- Tedrisât-ı İbtidâiye Kanun-ı Muvakkati ve Rüşdiyeler

Tedrisât-ı İbtidâiye Kanun-ı Muvakkati'nin kabulüne kadar bu şekilde idare edilen rüşdiyeler, bu geçici kanunundan sonra ibtidaîlerle birleştirilmesinden sonra ibtidaî okullar için geçerli olan teşkilat ve idarî yapıya bürünmüşlerdi. Bu yapı, ibtidaîler kısmında anlatılmıştır⁶⁶⁰.

C. Öğretim Kadrosu

1. II. Meşrutiyet'ten Önce İnas Rüşdiyelerinde Öğretmenler

Kız rüşdiyelerine öğretmen yetiştiren tek kurum 1870 yılında açılan Darülmuallimât'tı. Bu okul mezunlarını verene kadar, inas rüşdiyelerinde görev yapacak olan müdür, öğretmen ve hatta bevvabların yaşlı ve iyi ahlaklı erkeklerden

⁶⁵⁷ *TMRİDMT*, madde: 6-8.

⁶⁵⁸ *TMRİDMT*, madde: 9.

⁶⁵⁹ *TMRİDMT*, madde: 11.

⁶⁶⁰ Bk. 126-129.

seçilmesine son derece önem verilirdi. Kız çocuklarının eğitiminin başlıca sebebi, onların iffet ve namuslarını korumayı öğretmek olduğu için, okul müdürleri ve öğretmenlerinin bu hasletleri öğretecek kadar tecrübeli olmasına dikkat edilirdi⁶⁶¹.

Kız okullarına öğretmen yetiştirecek olan Darülmuallimât'ın açılmasını ön gören 1869 *Maarif-i Umumiye Nizamnâmesi* ile kız okullarına öğretmen seçimi belli bir esasa bağlanmıştı. Bu *Nizamnâme*ye göre, kız okullarının öğretmenleri kadın olacak ve kadınlardan yeterli derecede ehliyetli öğretmenler yetiştirilinceye kadar yaşlı ve terbiyeli erkekler bu okullara öğretmen tayin edilebileceklerdi⁶⁶².

Öğretmenler okutacakları derslere göre muallim-i evvel ve muallim-i sâni şeklinde derecelere ayrılırlardı. Muallim-i evveller gerekli Arapça, Farsça ve riya ziye derslerini okutur, muallim-i sâ niler ise yazı dersini verirdi⁶⁶³.

Kız öğretmen okulu olan Darülmuallimât'ın açıldığı tarihte, ilk defa bir kız rüşdiye okulunda, bir hanım idareciye rastlanmaktadır. 1870-1871 yılı *Devlet Salnamesi*'nde varlığını tespit ettiğimiz ilk müdire, Fatma Zehra Hanım'dır. Fatma Zehra Hanım, 3 Nisan 1870 tarihinden bir süre önce Beşiktaş İnas Rüşdiyesi müdireliğine getirilmişti⁶⁶⁴. Ancak Fatma Zehra Hanım, okulun idaresini tek başına üstlenmiş değildi. 1287 tarihli *Devlet Salnamesi*'nde muallim-i evvel olarak Mehmet Müşfik Efendi, muallim-i sâni olarak Mehmet Efendi gösterildikten sonra müdire olarak Fatma Zehra Hanım'ın ismi zikredilmektedir. Fatma Zehra Hanım'ın 3. sırada yer alması birinci ve ikinci sıradaki muallimlerin de yönetici görevinin bulunduğunu göstermektedir⁶⁶⁵.

⁶⁶¹ B.O.A, *İ.ŞD.* nr. 637; Y. Tümer, *Tanzimat'tan Sonra Osmanlılarda...*, 75.

⁶⁶² MUN, madde: 28.

⁶⁶³ BOA, *İ.ŞD.* nr. 637.

⁶⁶⁴ Yahya Akyüz, "Osmanlı Son Döneminde Kızların Eğitimi ve Öğretmen Faika Ünlüer'in Yeti şmesi ve Meslek Hayatı", *Milli Eğitim*, 143, Temmuz- Ağustos-Eylül 1999, 16; *Devlet Salnamesi*, sene: 1287, 121.

⁶⁶⁵ Yahya Akyüz, "Kadınların Okul Yöneticiliği", *Tarih ve Toplum*, C. 35, Sayı 207 (Mart 2001), 59-60.

Kız rüşdiyelerinde -nakış ustası hariç- tamamen erkek öğretmenler görev yaparken, Darümuallimât'ın ilk mezunlarını vermesiyle birlikte 1873 yılından itibaren hanım öğretmenler tayin edilmeye başlanmıştı⁶⁶⁶.

1892-1893 tarihinden itibaren Devlet Salnamelerine göre, kız rüşdiyelerinde erkek öğretmenlerin varlığına rastlanmamaktadır.⁶⁶⁷ Bu da, 1869 yılında ilân edilen *Maarif-i Umumiye Nizamnâmesi*'ndeki "kız okullarının öğretmenleri kadın olacak" hükmünün başarıyla uygulandığı izlenimini vermektedir. Ancak Maarif Nezareti tarafından yayınlanan salnamelerde ise hemen hemen her kız rüşdiyesinde bir erkek öğretmenin varlığını tespit edebilmekteyiz. 1897-1898 yılından itibaren okulların kadrolarına baktığımızda genellikle idareciliğin ve birinci, ikinci ve üçüncü öğretmenliklerin hanım öğretmenlere, bazı yazı ve piyano öğretmenliklerinin ise erkek öğretmenlere bırakıldığı görülmektedir⁶⁶⁸. 1914 yılına kadar da yazı öğretmenliklerinin bazılarında hanım öğretmenlerin yanı sıra erkek öğretmenler de istihdam edilmekteydi⁶⁶⁹. Ayrıca gayrimüslim hanım öğretmenler de kız rüşdiyelerinde görev yapmaktaydı⁶⁷⁰.

⁶⁶⁶ Bu tarihte Eski Ali Paşa İnas Rüşdiyesi'ne Darümuallimât öğrencilerinden Aksaraylı Emine Hanım tayin edilmişti. BOA, *Ayniyat Maa.*, nr. 1071, 212. 1873–1874 yılında okulun muallime-i evvelisi Fatma Nigar Hanım'dır. *Devlet Salnamesi*, sene: 1291, 203.

⁶⁶⁷ *Devlet Salnamesi*, sene: 1311, 415–417; sene: 1312, 431–433; sene: 1313, 458–459; sene: 1314, 467–468; sene: 1315, 294–295; sene: 1316, 326–327; sene: 1317, 310–311; sene: 1319, 384–385; sene: 1320, 400; sene: 1321, 429–431.

⁶⁶⁸ Bu tarihte Mirgün İnas Rüşdiyesi'nin müdire ve muallime-i evveli Fitnat Hanım, muavinesi Ayşe Hanım, piyano öğretmeni Kadri Bey olduğu gibi diğer öğretmenleri de yine hanımdır. Beşiktaş İnas Rüşdiyesi'nin de sülüs öğretmenliğinde Hacı Arif Efendi görülmektedir. Diğer öğretmenleri de hanımdır. Bu arada Fındıklı İnas Rüşdiyesi hüsn-i hat öğretmenin Hacı Arif Efendi, Üsküdar İnas Rüşdiyesi sülüs öğretmenin Kamil Efendi, Sultan Ahmet İnas Rüşdiyesi sülüs öğretmenin Mehmed Efendi, Eyüp İnas Rüşdiyesi sülüs öğretmenin Mustafa Efendi, Molla Gürani İnas Rüşdiyesi sülüs öğretmenin Arif Efendi, Atpazarı İnas Rüşdiye öğretmenin Arif Efendi, diğer öğretmenlerinin ise hanım olduğu tespit edilebilmektedir. Y. Tümer, *Tanzimat'tan Sonra Osmanlılarda...*, 80.

⁶⁶⁹ 1912 yılında Eyüp İnas Rüşdiyesi Hüsn-i Hat öğretmeni Hulusi Efendi'ydi. BOA, *MF. İMF*, nr. 7/48, 7 Ra 1330; Aynı yıl Fatih İnas Rüşdiyesi'nde Hüsn-i Hat öğretmeni Ahmed Refik Efendi tayin edilmişti. *MF. İMF*, nr. 6/39, 20 M 1330; Açık Türbe İnas Rüşdiyesi Hüsn-i Hat öğretmeni Hakkı Bey'in 1914'te Dersaadet Kız Sanayi Mektebi öğretmenliğine tayin edilmesi üzerine yerine Refik Efendi istihdam edilmişti. *MF. İMF*, nr. 26/81, 26 Kanunievvel 1329; Kocamustafapaşa ve Üsküdar İnas Rüşdiyeleri Hüsn-i Hat öğretmenliğine kız okullarında öğretmenlik yapmak için gerekli vasıflara sahip olan Remzi Bey tayin edilmişti. *MF. İMF*, nr. 33/52; Molla Gürani İnas Rüşdiyesi Hüsn-i Hat öğretmeni olan Zahide Hanım'ın tayini üzerine yerine Fehmi Efendi tayin edilmişti. *MF. İMF*, 31/3, 9 Ca 1332. Bu örnekler çoğaltılabilir.

⁶⁷⁰ 1882–1883 yılında Mirgün İnas Rüşdiyesi piyano öğretmenliğinde Matmazel Ahvernora bulunmaktaydı. BOA, *İ.DH.* nr. 71123. 1897–1898 tarihinde ise Sultan Ahmet İnas Rüşdiyesi piyano

Darümuallimât mezunlarının öğretmen tayin edilmesi nizama bağlandığı halde, Darümuallimât mezunlarının sayılarının yeterli olmaması ve mezun olan hanımların öğretmenlik görevini İstanbul'da yapmayı tercih edip, taşraya gitmemeleri sebebiyle, vilâyetlerde bulunan bazı kız rüşdiyelerine aslında profesyonel öğretmen olmayan, İstanbul'dan vilayete gelen rüşdiye eğitilmiş İstanbullu kadınlarla⁶⁷¹, Kız Sanayi Mektebi mezunları da öğretmen olarak tayin edilmekteydi⁶⁷². Ancak vilayetlerde zaman zaman kız okullarında öğretmenlik yapabilecek vasıflarda hanımlar bulunamıyordu. Bu okullara Darümuallimât mezunlarının sayısının azlığı nedeniyle kız rüşdiyelerinden mezun olanların tayin edilmesinden başka çare yoktu. Bununla birlikte hem rüşdiye mezunu olup, hem de öğretmenlik yaşına gelmiş hanımlar arandığında yine bir sıkıntı meydana geliyor ve bu da okulların öğretmensiz kalmasına sebep oluyordu. Bu nedenle yaşları 20'den küçük olan hanımların öğretmenlik yapmaları isteği vilâyetlerden gelen tezkirelerden anlaşılmaktadır⁶⁷³. Henüz kız okulları için ayrı bir talimat olmadığı gerekçesiyle, benzer nedenlerle yaşları 20'den küçük öğretmenlerin varlığından bahseden Ankara Maarif Müdürü, bu öğretmenlerin tayinlerinin doğru olup olmayacağını sorduğunda Meclis-i Kebîr-i Maarif'ten bu okullarda görev yapacak hanım öğretmenlerin, erkek rüşdiyesi talimatına göre atanacağını bu nedenle yaşları belirtilenden küçük olanların tayinlerinin doğru olmadığı bildirilmişti⁶⁷⁴. 1905 yılından itibaren uygulanmaya başlanan bir düzenlemeyle, gerek Darümuallimât ve gerekse Kız Sanayi Mektebi mezunları hemen öğretmen olamıyorlardı. Bunun için önce kız rüşdiyelerinde “muavine” olarak çalışması, gerek öğretimde gerekse evrak işlerinde başkasına ihtiyaç duymayacak düzeye ulaşması gerekiyordu. Öğretmen adayı, bu olgunluğa eriştiği zaman görev yaptığı okulun müdür veya müdiresi tarafından yazılan

öğretmeni Madam Haliçka'dır. 1899–1900 yılında ise bu görevde Madam Dalyaço bulunmaktadır. *Maarif Salnamesi*, sene: 1316, 679; sene: 1318, 824. Kasım 1913 tarihine kadar Kadıköy İnas Rüşdiyesi dikiş öğretmenliğinde Matmazel de Sinapa bulunmaktaydı. BOA, *MF. İMF*, nr. 23/53, 1 M 1332.

⁶⁷¹ S. A. Somel, “Osmanlı Modernleşme Döneminde Kız Eğitimi”, 233.

⁶⁷² 1895 yılında İzmit İnas Rüşdiyesi muallime-i sâniligine Kız Sanayi Mektebi mezunlarından Seher Hanım tayin edilmişti. *Hanımlara Mahsus Gazete*, 13 Teşrinisâni 1311 / 8 Cemâziyelahir 1313, nr. 25, 6.

⁶⁷³ Bağdat Vilayeti'nde böyle bir durum söz konusuydu. Bağdat Valisi bu konuda izin verilmesini istemekteydi. BOA, *MF. MKB*, nr. 192/158, 26 C 1328.

⁶⁷⁴ BOA, *MF. MKB*, nr. 191/29, 9 Ra 1328.

yazı eşliğinde rüşdiye ve ibtidaîye idareleri ile Darülmuallimât'a başvurması gerekiyordu⁶⁷⁵.

2. II. Meşrutiyet'ten Sonra İnas Rüşdiyelerinde Öğretmenler

1907-1908 eğitim-öğretim yılında İstanbul'da bulunan 15⁶⁷⁶ kız rüşdiyesinde 139 hanım öğretmen görev yapmaktaydı⁶⁷⁷. 1911-1912 yılına ait olduğunu tahmin ettiğimiz belgeye göre, İstanbul'da bulunan 12 kız rüşdiyesinde görev yapan öğretmen sayısı 99'du. Vilayetlerde ise mevcut toplam 72 inas rüşdiyesi'nde ise 246 öğretmen bulunmaktaydı⁶⁷⁸. Ertesi yıl ise Süleymaniye Numûne-i İnas Rüşdiyesi ile birlikte İstanbul'daki kız rüşdiyelerinin sayısı 13'e yükselmiş, öğretmen sayısı ise 109 olmuştu⁶⁷⁹.

1913 yılında yayınlanan geçici kanuna göre öğretmenlerin nitelikler ve görevleri ile 1914 yılında gerçekleşen birleşmeden sonraki okul ve öğretmen sayıları ibtidaî okullar kısmında verilmiştir.

D. Öğrenciler

1. II. Meşrutiyet'ten Önce İnas Rüşdiyelerindeki Öğrenciler

Kızların eğitilmesi için tartışmaların yeni yeni yapıldığı Tanzimat Dönemi'nin sonunda, kızların örgün öğretime katılmaları oldukça yavaş olmuştu. İstanbul'da 1870-71 yılında toplam 311 kız öğrenci öğrenim görmekteydi⁶⁸⁰. Ancak 1871-1872 yılında bu sayı 257'ye, ertesi yıl 240'a düşmüştü⁶⁸¹. II. Abdülhamid'in tahta çıkmasına bir yıl kala öğrenci sayısı 361'di⁶⁸². Kadınların eğitim hayatının ilerlemesinde Sultan II. Abdülhamit'in rolü büyüktür. Sultan Abdülhamit, çocuğunun ilk eğitimcisi olan kadının,

⁶⁷⁵ BOA, *MF. İBT*, nr. 200/60, 12 Za 1325.

⁶⁷⁶ Bu sayıya Kız Sanayi Mektepleri (sayısı 2) de dâhildir.

⁶⁷⁷ BOA, *MF. İST*, nr. 54/46. Bu okullarda görev yapan erkek öğretmen sayısı istatistiklerde belirgin bir şekilde yer almamaktadır.

⁶⁷⁸ BOA, *MF. VRK*, nr. 51/76.

⁶⁷⁹ BOA, *MF. VRK*, nr. 34/1. 24 Ra 1330.

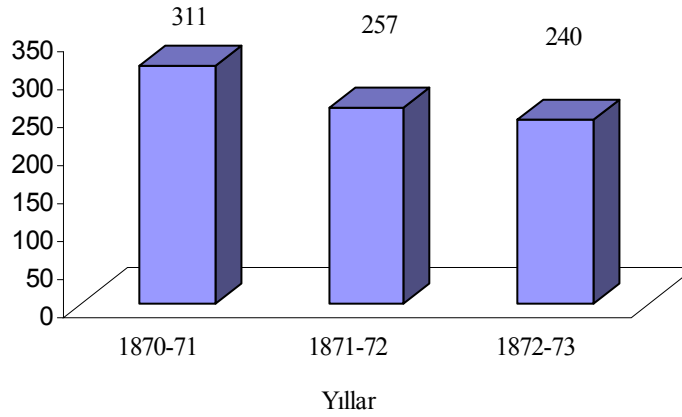
⁶⁸⁰ *Devlet Salnâmesi*, sene: 1288, 138–139. Mahmud Cevad bu sayıyı 207 olarak vermektedir. Mahmud Cevad, ...*Tarihçe-i Teşkilât ve İcraatı*, 103.

⁶⁸¹ *Devlet Salnâmesi*, sene: 1289, 229–230; sene: 1290, 202–203

⁶⁸² *Devlet Salnâmesi*, sene: 1292, 144–145; Y. Tümer, *Tanzimat'tan Sonra Osmanlılarda...*, 82–83.

çocuklarını iyi bir şekilde yetiştirebilecek ve aile işlerini idare edecek düzeyde eğitim alması gerektiği inancındaydı. O'na göre, cahil bir kadın kocasına iyi bir arkadaş olamazdı. Bunun için kadının eğitilmesi şarttı⁶⁸³. Bu sebeple kızların eğitimine oldukça önem vermişti. Dolayısıyla Sultan II. Abdülhamit döneminde kızların eğitiminde önemli ilerlemeler kaydedilmişti. Dönemin gazetelerinde de bu konuda hanımlar tarafından pek çok yazı yazılmıştı⁶⁸⁴. Böylece 1874-1875 yılında İstanbul'da eğitim alan toplam kız öğrenci sayısı 361 iken bu sayı 1900'e gelindiğinde beş kat artarak 1.779'a ulaşmıştı. Dönemin başında 289⁶⁸⁵ olan toplam kız öğrenci sayısı 1878 yılında % 18'lik bir artış göstererek 342'ye yükselmişti. Ancak 1879-1880 yılında bu sayı 227'ye düşmüştü. 1881-1882 yılında % 86'lık bir yükselişle toplam 423'ü bulan kız öğrenci sayısı 1883-1884 yılında 623 olmuştu.

Grafik 2. 7: Tanzimat Dönemi'nde Kız Rüşdiyelerindeki Öğrenci Sayısı

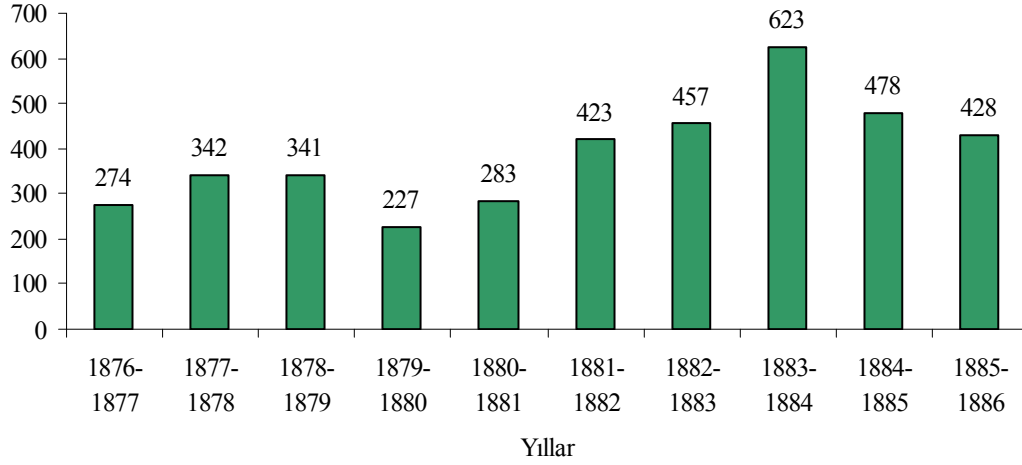

⁶⁸³ *Siyasî Hatıratım*, İstanbul 1984, 198–201; Y. Akyüz, “Kızların Eğitimi” 20.

⁶⁸⁴ *Hanımlara Mahsus Gazete*, nr. 2, 24 Ağustos 1311/15 Rebiülevvel 1313, 2; Fatma Aliye, “Talim ve Terbiye-i Benât-ı Osmâniye”, *a. g. g.*, nr. 37, 25 Kânûnevvel 1311/20 Receb 1313, 2.

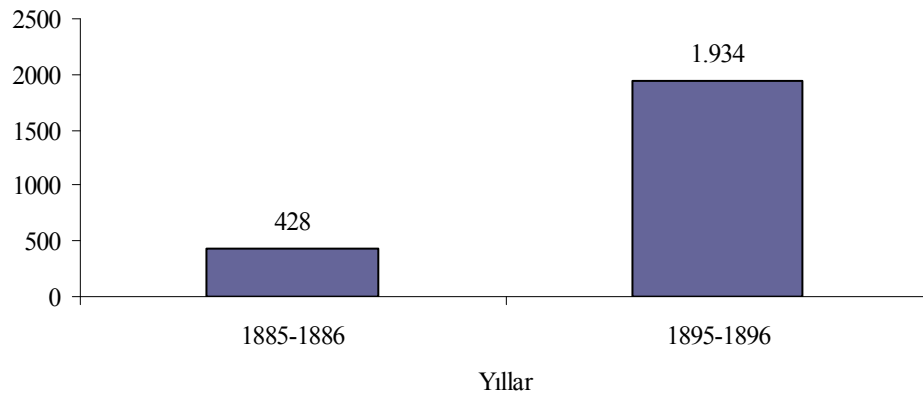
⁶⁸⁵ *Devlet Salnamesi*, sene: 1294, 394.

Grafik 2. 8: II. Abdülhamid Dönemi'nin İlk Yıllarında İstanbul'da Bulunan Kız Rüşdiyelerindeki Öğrenci Sayısı

Abdülhamid Dönemi'nde özellikle 1885-1895 yılları arasındaki on yıllık zaman diliminde kızların sayısında 4-5 kat artış gerçekleşmiş, 428 olan öğrenci sayısı 1.934'e yükselmişti⁶⁸⁶. Bu tarihten itibaren ise bu sayı hızla artarak 1900 yılında 1.779'a ulaşmıştı⁶⁸⁷. Bu da, Meşrutiyet'e az bir zaman kala artık halk arasında kızların eğitilmesi anlayışının yaygınlaştığının bir göstergesidir.

Grafik 2. 9: İstanbul'daki Kız Rüşdiyelerinde Bulunan Öğrenci Sayısı

⁶⁸⁶ 1311-1312 Yılı İstatistiği, 8.

⁶⁸⁷ Y. Tümer, *Tanzimat'tan Sonra Osmanlılarda...*, 85.

2. II. Meşrutiyet'ten Sonra İnas Rüşdiyelerinde Öğrenciler

II. Meşrutiyet'in ilanından sonra kız rüşdiyeleri hakkında edinebildiğimiz bilgiler oldukça azdır. Bu dönemin başında sadece İstanbul'daki sayılarını bildiğimiz kız rüşdiyelerinin gerek öğretmen ve gerekse öğrenci sayıları hakkında edinebildiğimiz bilgiler geçmiş dönemlere oranla oldukça yetersizdir. Bu durum, son yıllarda rüşdiyelerin önemini iyice kaybetmesinden ileri gelebilir. Nitekim 1911 yılına kadar bu okullar hakkında genel rakamlar veren belgelere ulaşamamıştır. Tarihsiz ancak 1911-1912 yılına ait olduğunu tahmin ettiğimiz bir belgeye göre İstanbul'da bulunan 12 kız rüşdiyesinde 1.936 öğrenci bulunmaktaydı. Aynı yıl vilayetlerdeki rüşdiyelerde öğrenim gören kızların sayısı 2.164'tür⁶⁸⁸. Görülüyor ki İstanbul'da kızların okullaşma oranı daha fazladır. 1912 yılında ise İstanbul'da bulunan kız rüşdiyelerine bir tane daha eklenmesiyle öğrenci sayısı 2176'ya yükselmiştir⁶⁸⁹.

1913 yılında *Tedrisât-ı İbtidâiye Kanûn-ı Muvakkati*'nin kabulüne kadar rüşdiyeler, 1869 *Maarif-i Umumiye Nizamnâmesi*'ne göre öğrenci almaktaydı. Buna göre elinde sıbyan mektebini bitirdiğine dair şahadetnâmesi olan kız çocukları doğrudan, olmayanlar ise imtihanla bu okula kabul edilebileceklerdir⁶⁹⁰. Ayrıca rüşdiye okullarına gitmek isteyen öğrenciler sağlık kontrolünden geçirilecek, sağlıklı ve aşıllı olanlar okula kabul edilecekti⁶⁹¹. Rüşdiyelerin ibtidaîlerle birleştirilmesini öngören geçici kanunun ise öğrencilerin öğrenim yaşını, okula kabul şartlarını ve bağlı olduğu esasları yeniden düzenlemişti. Bu konu, ibtidaî okullar kısmında anlatılmıştır.

E. Eğitim ve Öğretim

Kız rüşdiyelerinin ders programları ilk olarak 1869 *Maarif-i Umumiye Nizamnâmesi*'ne göre düzenlenmişti. Buna göre kız rüşdiyelerinde eğitim süresi 4 yıl olup, aşağıdaki dersler okutulacaktır:⁶⁹²

⁶⁸⁸ BOA, *MF. VRK*, nr. 51/76.

⁶⁸⁹ BOA, *MF. VRK*, nr. 34/1. 24 Ra 1330.

⁶⁹⁰ *MUN*, madde: 31.

⁶⁹¹ *DMRİDMT*, madde: 17; Mahmud Cevad, ...*Tarihçe-i Teşkilât ve İcraatı*, 309.

⁶⁹² *MUN*, madde: 29.

Mebad-i ulûm-ı diniye, Lisan-ı Osmanî kavaidi, Mebadi-i kavaid-i Arabiye ve Farisiye, İmlâ ve inşa, Müntehabât-ı edebiye, Tedbir-i menzil (ev idaresi), Muhtasar tarih ve coğrafya, Hesap ve defter tutmak usulü, Nakışa medar olacak derecede resim, Ameliyat-ı hıyatiye (biçki-dikiş), Musiki (mecburi değildir)⁶⁹³. Bu ders programının sınıflara göre dağılımı ise şöyleydi:

Tablo 2. 33: 1873-1874 Yılı Ders Programı

I. Sene	II. Sene	III. Sene	IV. Sene
Arabî Farisî Hesap Coğrafya Sülüs Rik'a Kıraat-i Türkiye ve İmlâ Nakış	Arabî Farisî Hesap Coğrafya Kıraat-i Türkiye Sülüs Rika Nakış	Arabî Farisî Hesap Coğrafya Kıraat-i Türkiye Sülüs Rika Nakış	Arabî Farisî Ta'dâd ve Terkîm Ahlak ilm-i hal Sülüs Nakış

Kaynak: Mahmud Cevad, ...*Tarihçe-i Teşkilat ve İcraatı*, 113.

1876 yılında ise ders programında bazı değişiklikler meydana gelmişti. Bu dönemde din derslerine daha ağırlık verilmişti⁶⁹⁴. Buna göre kız rüşdiyelerinde okutulacak derslerin sınıflara göre dağılımı şöyleydi.

Tablo 2. 34: 1876 Yılı Ders Programı

I. Sene	II. Sene	III. Sene	IV. Sene
Ulûm-ı Diniye Ahlak Malumât-ı Nâfia Lisan-ı Osmânî Hesâp Sülüs Rik'a	Ulûm-ı Diniye Arabî Farisî Hesap Tarih Sülüs Rik'a Hıyatiyât	Arabî Farisî Lisân-ı Osmanî ve İmlâ Hesap Coğrafya Ulûm-ı Diniye Kıraat-i Türkiye Tarih Sülüs Rik'a Nakış	Ulûm-ı Diniye Kıraat-i Türkiye Arabî Farisî Lisân-ı Osmanî ve İmlâ Hesap Coğrafya Medhal-i kavaid Tarih Sülüs Rik'a Nakış

Kaynak: *Devlet Salnamesi*, sene: 1294, s. 393.

⁶⁹³ Derslerin açılımları için bk. Y. Akyüz, “Türk Eğitim Tarihi Terimleri Sözlüğü”, *Türk Eğitim Tarihi*, 403–422.

⁶⁹⁴ B. Kodaman, *Abdülhamid Devri...*, 111.

1892 yılında Darümuallimât için hazırlık okulu olarak kurulan kız rüşdiyesinin öğretim süresi altı yıla çıkarılmıştı. Öte yandan taşrada bulunan kız rüşdiyeleri ibtidaîlerle birleştirilerek, öğretim süresinin altı yıla çıkarılması ise 1895 yılında gerçekleşmişti. Buna göre İstanbul ve vilayetlerdeki inas rüşdiyelerinin ders programları şöyle düzenlenmişti:

Tablo 2. 35: 1892 Yılı 6 Yıllık İnas Rüşdiyelerinin Haftalık Ders Dağılım Çizelgesi

Dersler	I. Yıl	II. Yıl	III. Yıl	IV. Yıl	V. Yıl	VI. Yıl
Elifbâ ve şifahî malumat	18	-	-	-	-	-
<i>Kurân-ı Kerim</i> ve Tecvid	4	6	5	3	2	1
Ulûm-ı Diniye	-	2	2	2	2	2
Kıraat	4	4	4	2	1	1
İmlâ	4	4	3	2	1	1
Kitâbet	-	-	-	-	1	1
Kavâid-i Lisân-ı Osmanî	-	-	2	2	1	2
Arabî	-	-	-	-	2	2
Farisî	-	-	-	-	1	1
Hüsn-i Hât	-	2	2	1	1	1
Dürûs-ı Eşya ve Malumât-ı Nafia	2	2	2	1	1	1
İdare-i Beytiye	-	-	-	2	2	2
Ahlak	-	-	-	1	1	2
Hıfzıssıhha	-	-	-	-	1	1
Hesap	2	2	2	2	1	1
Coğrafya	-	-	-	2	2	2
Tarih	-	-	-	2	2	1
El hünerleri	2	2	2	2	2	2

Kaynak: *Salname-i Nezâret-i Maarif-i Umumiye*, sene: 1316, 393; *Konya Vilâyeti Salnamesi*, sene: 1317, 68; Mahmud Cevad, ...*Tarihçe-i Teşkilât ve İcraatı*, 233.

Tablo 2. 36: 1895 Yılı Girid Vilâyeti İnas Rüşdiyesi Ders Programı

I. Yıl	II. Yıl	III. Yıl	IV. Yıl	V. Yıl	VI. Yıl
Elifbâ-yı Osmanî	<i>Kurân-ı Kerim</i>	<i>Kurân-ı Kerim</i>	<i>Kurân-ı Kerim</i>	<i>Kurân-ı Kerim</i> ve	<i>Kurân-ı Kerim</i> ve
Eczâ-yı Şerife	İlm-i hal	Tecvid	İlm-i hâl	Tecvid Ulûm-ı Diniye Arabî	Tecvid Ulûm-ı Diniye Arabî
Kıraat-i Türkiye Hesab-ı Zihnî	Kıraat-i Türkiye Hesap Hatt-ı Sülüs	İlm-i hâl Hesap El hünerleri Hatt-ı Sülüs	Arabî Farisî Kavaid-i Osmanî Hesap Coğrafya Kıraat-i Türkiye ve İmlâ El hünerleri Hüsn-i hât	Farisî Kavaid-i Osmanî Hesap Coğrafya Tarih Kıraat-i Türkiye ve İmlâ El hünerleri Hüsn-i hât Resim taklidi	Farisî Kitâbet ve lugat Hesap Coğrafya Tarih El hünerleri Hüsn-i hât Resim taklidi

Kaynak: BOA, *İ. Maa.*, nr. 8 / S 1313.

1913 yılında yayınlanan *Tedrisât-ı İbtidâiye Kanun-ı Muvakkati* ile ilköğretimin altı yıla çıkarılması sonucunda rüşdiyeler, ibtidaîlerle birleşerek “Mekâtib-i İbtidâiye” adı altında birer ilköğretim okulu halini almıştı. Buna göre ibtidaî okullar her biri iki yıl süreli üç devreye ayrılmaktaydı. Bunlar; 7–8 yaşındaki çocukların devam edeceği *devre-i ibtidâiye (devre-i ulâ)*, 9–10 yaşındaki çocuklara eğitim veren *devre-i vasatiye* ve 10–11 yaşlarındaki çocukların okutulduğu *devre-i âliye* idi⁶⁹⁵. İbtidaîlerdeki devre-i mutavassıtanın ikinci sınıfı, rüşdiyelerin birinci sınıfına eşdeğerdi. Devre-i mutavassıtanın ikinci sınıfı ile devre-i âliyeyi bitirenler rüşdiye diploması almaya hak kazanacaklardı⁶⁹⁶.

1913 yılında yayınlanan ibtidaî okulların ders programlarına göre, üç kademeli ibtidaîlerin rüşdiyelere denk düşen devre-i mutavassıtanın ikinci sınıfı ile devre-i âliye kısmında okutulacak dersler şunlardı⁶⁹⁷: *Kurân-ı Kerim* ve Ma'lumât-ı Diniye, Musâhebât-ı Ahlâkiye, Kıraat, İmla, Ezber, Yazı, Sarf u Nahiv, Tahrir, Tarih, Coğrafya, Hesap, Hendese, Eşya, Elişi, Terbiye-i Bedeniye, Musiki, Resim.

⁶⁹⁵ *TİKM*, madde: 23.

⁶⁹⁶ BOA, *MF. İBT*, nr. 470/16, 2 M 1332; *MF. İBT*, nr. 500/3, 27 C 1332.

⁶⁹⁷ *Mekâtib-i İbtidâiye Ders Müfredatı (MİDM)*, 25.

Yukarıda bahsedilen program hem kız hem de erkek ibtidaî-rüşdiyelerinde uygulanmaktaydı. Ancak bazı dersler, kızlara uygun olarak gösterilirdi. Örneğin, Muhasebât-ı ahlâkiye ve Medeniye dersinde kız öğrencilerde aile muhabbet ve şefkatini arttırmak, tasarruf ve idareyi öğretmek üzerinde durulacaktı. Eşya derslerinde ise özellikle ev idaresiyle ilgili konulardan bahsedilecek, Ma'lumât-ı Diniye dersinde, namaz, oruç ve hac gibi dinî konularda kadınlara ait olan kısımlar anlatılacaktı. Tarih dersinde önemli devlet adamlarının yanı sıra İslâm ve Osmanlı'da tanınmış kadınlar da tanıtılacak, bu kadınların, özellikle de okulun bulunduğu yerde yetişip eser bırakmış büyük kadınların menkıbeleri anlatılacaktı. Elişi derslerinde ise, erkek okullarında gösterilen kağıt işleri, çamur ve alçı işlerinin yanı sıra, örme işleri, hesap işleri, sarma işleri, küçük iğne işleri, tığ işi, biçki, dikiş gibi elişlerine önem verilecekti⁶⁹⁸.

Altı sınıflı numûne ibtidaî okullarına ait ders programları “İbtidaî Okullar” kısmında anlatılmıştır.

1914 yılında ibtidaîlerle rüşdiyelerin birleşmesinden birkaç ay öncesine ait müfettiş raporları kız rüşdiyelerinin durumu hakkında bizlere bilgi vermektedir. Bu raporlarda diğerlerinde olduğu gibi okulun bina bakımından durumu anlatıldıktan sonra okulun nasıl idare edildiği, eğitim-öğretimin hakkıyla yapılıp yapılmadığı anlatılmakta, özellikle belirtmeye değer uygulamalar takdir edilmektedir. Meselâ, müfettiş raporunda, Beşiktaş İnas Rüşdiyesi Muallime-i Evvelî hanımın, daima okulun düzen ve disiplinine gösterdiği gayret ve öğrencilerin aynı tarzda giyinmelerini sağlamak için tek tip önlük uygulamasından bahsedilmesi onun takdirnâme almasına sebep olmuştu⁶⁹⁹. Koca Mustafa Paşa İnas Rüşdiyesi'nin daima gelişen ve başarı gösteren okullar arasında olduğunu, derslerin yetenekli öğretmenler tarafından verildiğini yine bu raporlardan öğrenmekteyiz⁷⁰⁰. Makriköy İnas⁷⁰¹, Süleymaniye İnas Numûne⁷⁰², Molla Gürâni İnas⁷⁰³ Cihangir İnas⁷⁰⁴ ile Horhor İnas⁷⁰⁵ Rüşdiyeleri de eğitim ve öğretimi,

⁶⁹⁸ *MİDM*, 106–110.

⁶⁹⁹ BOA, *MF. İMF*, nr. 17/52, 24 C 1331.

⁷⁰⁰ BOA, *MF. İMF*, nr. 35/17, 20 C 1332. Bu okulun muallime-i evvelâsı ile hesap ve hendese öğretmeni Makbule hanıma başarılarından dolayı takdirnâme gönderilmişti. BOA, *MF. İMF*, nr. 36/18, 8 B 1332.

⁷⁰¹ BOA, *MF. İMF*, nr. 34/39, 7 C 1332; *MF. İMF*, nr. 35/79, 29 C 1332.

⁷⁰² BOA, *MF. İMF*, nr. 35/41, 23 C 1332.

⁷⁰³ BOA, *MF. İMF*, nr. 36/19, 8 B 1332.

⁷⁰⁴ BOA, *MF. İMF*, nr. 34/111, 15 C 1332; *MF. İMF*, nr. 36/17, 8 B 1332.

⁷⁰⁵ BOA, *MF. İMF*, nr. 32/1, 13 Ca 1332; *MF. İMF*, nr. 36/16, 8 B 1332

öğretmenlerin görevlerini hakkıyla yerine getirmeleri ve gösterdikleri başarı bakımından takdir edilmiştir.

F. Bina ve Ders - Araç Gereçleri

Daha önce ibtidaî okullar kısmında da bahsedildiği gibi, II. Meşrutiyet'in ilanından sonra şiddetle hissedilen okul ihtiyacını karşılayacak binalar tahsisat yokluğu yüzünden yapılamamıştı. Bazı kız rüşdiyeleri için okul binası olarak bazı konaklar satın alınmışsa da⁷⁰⁶ genellikle konak ve evlerin okul olarak kullanılmak üzere kiralanması yoluna gidilmişti. Sayısında artış görülen okulların bina ihtiyacını karşılamak üzere başvurulmuş kiralama yöntemi, Maarif Nezâreti'nin eğitim ve öğretimi olumsuz etkilediğini düşünmesine⁷⁰⁷ rağmen, İstanbul çevresinde oldukça yaygınlaşmıştı. Ancak bunlar genellikle hava ve ışıktan mahrum, haraba yüz tutmuş, okul olmaya elverişli değildi. Binalarda en çok şikayet edilen durum, işlevselliği tartışılır vaziyette olan tuvaletlerin bina içerisinde ve hatta sınıfların yanında olması, bunun ise öğrencilerin sağlığını ciddi bir şekilde tehdit etmesiydi⁷⁰⁸.

Bütün diğer okullar gibi, İstanbul'daki kız rüşdiyelerinin de bina bakımından pek elverişli olmadığı, çoğunun tamire muhtaç olduğu ve bünyesinde barındırdığı fazla sayıdaki öğrenciyi kaldırarak kapasitede olmadıkları hatta bazılarının yıkılma tehlikesiyle karşı karşıya olduğu, çoğunun sağlık koşullarına uygun olmadığı yine müfettişlerin raporlarından anlaşılmaktadır⁷⁰⁹. Bu raporlar sonucunda maarif idaresi imkânlar dahilinde okulun tamirine, gerekiyorsa başka bir binaya nakline gayret göstermişti. Taşradaki kız rüşdiyelerinin durumu da bunlardan farksızdı. Anadolu seyahati sırasında kız okullarına da uğrayan Ahmet Şerif'in yazılarından, bu okulların durumunun nasıl olduğunu anlamak mümkündür:

⁷⁰⁶ Küçük Mustafa Paşa Kız Rüşdiyesi yapılmak üzere Bahriye Muhakemât Dairesi eski başkanının Kadıçeşmesi'ndeki konağı satın alınmıştı. A. Nurdoğan, *Osmanlı Modernleşme Sürecinde...*, 401.

⁷⁰⁷ BOA, *BEO*, *Ayniyat Def.*, nr. 1683, 501.

⁷⁰⁸ Tuvaletlerin durumundan şikayet edilen okullardan biri de Küçük Mustafa Paşa İnas Rüşdiyesi idi. BOA, *MF. İMF*, nr. 14/96, 21 R 1331.

⁷⁰⁹ BOA, *MF. İMF*, nr. 14/68, 4 R 1331; *MF. İMF*, nr. 11/11, 13 L 1330; *MF. İMF*, nr. 13/67, 2 Ra 1331; *MF. İMF*, nr. 15/62, 10 Ca 1331, *MF. İMF*, nr. 13/67, 2 Ra 1331, *MF. İMF*, nr. 10/96, 8 L 1330.

“ Pek kötü, harâb, küçük, bir binaya beni sokarlarken kızların rüşdiyyesi dedikleri vakit, alay ediyorlar sanmıştım. Gerçekten, burası öyle bir okulmuş.

En âdî, eski, sonra dâima pis idâre edilmiş, küçük bir bina düşünürseniz, dediğim bu yeri görürsünüz. Mobilya adına bir şey de aramayınız.”⁷¹⁰

Eğitime elverişli olmayan binaların çoğu başka binalara taşınıyordu. Dolayısıyla gerçekleştirilen nakiller nedeniyle eğitim öğretim iyice aksamaktaydı. Özellikle savaş yıllarında okul binalarının askerî hastane olarak kullanılması ile eğitim felce uğramıştı⁷¹¹.

Rüşdiyelerin ders araç ve gereçleri genellikle sıra, masa, kitap, risale, haritadan ibaretti. Ancak, bina bakımından yetersiz olan okulların çoğu, ders araç ve gereçleri bakımından da oldukça yetersizdi. Eksikliğin en çok hissedildiği eşya, öğrencilerin oturacakları sıralar ve öğretmen kürsüsüydü. Öğrenci sayısının fazla olduğu kız rüşdiyelerinde sınırlı sayıda sıra bulunmaktaydı. Dolayısıyla öğrencilerin çoğunun tahta döşemeler üzerinde ders görmelerine neden oluyordu⁷¹².

Kız mektepleri genel müfettişi Nezihe Muhiddin Hanım’ın hazırlamış olduğu raporda kız rüşdiyelerinde bulunması ve acilen tedarik edilmesi gerek eşyaları şöyle sıralıyordu⁷¹³: Ma’lumât-ı Fenniye ve Hendeseye ait levhalar, numûneler, vatan duygularını uyandıracak levhalar, Memâlik-i Osmaniye’ye mahsus manzaralar, İslâm meşhurlar ile sultanlarının özellikle de tarihte bir mevkîe gelmiş büyük Türk ve Arap kadınlarını millî kıyafetleriyle tasvir eden resimler.

Mekâtib-i İbtidâiye Ta’limatnâmesi’nde belirtilen ve ibtidaî okullarda bulunması zorunlu olan ders araç ve gereçlerinin neler olduğu ibtidaî okullar kısmında anlatılmıştır.

⁷¹⁰ Ahmet Şerif, *Anadolu’da Tanîn*, I, haz. Mehmed Çetin Börekçi, Ankara 1999, 452.

⁷¹¹ A. Nurdoğan, *Osmanlı Modernleşme Sürecinde...*, 410.

⁷¹² BOA, *MF. İMF*, nr. 15/62 10 Ca 1331.

⁷¹³ BOA, *MF. İMF*, nr. 29/58, 26 R 1332.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ORTAÖĞRETİM

I- KIZ SANAYİ MEKTEPLERİ

A. Tarihsel Gelişim

Mithat Paşa tarafından 1865 yılında Rusçuk'ta açılan ve kızların üretime katkıda bulunmalarını sağlayan, onlar için sanayi eğitimi veren Kız Islahhanesi'nin, kızlar için teknik ve meslekî eğitim veren okulların menşeiini oluşturduğu genel bir kabuldür⁷¹⁴. Ancak asıl amacı yoksul ve kimsesiz çocukları bir arada toplamak ve ordunun elbise ihtiyacını karşılamak üzere Rusçuk'ta kurulan fabrikaya eleman yetiştirmek olan bu ıslahhane malî kaynakların yetersizliği yüzünden öğretime başlayamadan kapanmıştı⁷¹⁵. Bunun yanı sıra, 1858 yılında Sultan Ahmet'te bulunan Cevri Kalfa Mektebi'nin müstakil bir kızlar rüşdiyesi şekline konulması teklif edilirken, bu okulda kızlara mahsus sanayinin de öğretilmesi planlanmıştı⁷¹⁶. Şüphesiz burada sanayi eğitim ile daha ziyade dikiş, nakış ve aşçılık gibi geleneksel olarak kadınlara ait olduğu kabul edilen işlerin daha teknik olarak öğretilmesi kastedilmekteydi. Her ne kadar 1859 yılında açılan Cevri Kalfa İnas Rüşdiyesi gelişimi ve eğitim öğretimi bakımından meslekî ve teknik eğitim veren kurum olmasa da, kızlar için teknik eğitim

⁷¹⁴ Cemil Öztürk, “Üsküdar Kız Sanayi Mektebi”, *II. Üsküdar Sempozyumu (12-14 Mart 2004)*, İstanbul 2005, 238; O. Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, 1-2, 686; Ş. Kurnaz, *Cumhuriyet Öncesinde...*, 40; Reşat Özalp, “Türkiye’de Yüz Yıllık Meslekî ve Teknik Öğretim”, *Meslekî ve Teknik Öğretim*, 104, Ekim 1961, 29.

⁷¹⁵ BOA, *İrade-Meclis-i Vâlâ (İ. MVL.)* nr. 26270; Cemil Öztürk, “Türkiye’de Meslekî ve Teknik Eğitimin Doğuşu I: Islahâneler”, *Hakkı Dursun Yıldız’a Armağan*, İstanbul 1995, 431; O. Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, 1-2, 686; Y. Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, 151; Kemal Turan, *Meslekî Teknik Eğitimin Gelişmesi ve Mehmet Rüştü Uzel*, İstanbul 1992, 36; Gülnaz (Koyuncu) Yakın, *İzmir Sanayi Mektebi, Mithat Paşa Endüstri Meslek Lisesi (1863-1928)*, İzmir 1997, 13; Ş. Kurnaz, *Cumhuriyet Öncesinde...*, 40; Reşat Özalp, *Aynı yer*.

⁷¹⁶ BOA *İrade Dahiliye (İ.DH.)*, nr. 27616; O. Ergin *Türk Maarif Tarihi*, 1-2, 457.

vermeyi de gaye edinmiş olmasından dolayı bu yoldaki ilk teşebbüsler arasında gösterilebilir⁷¹⁷.

Bu teşebbüslerin ardından gerçek manada meslekî ve teknik eğitim veren Kız Sanayi Mektebi, 1869 yılında İstanbul Yedikule’de bulunan eski baruthâne binasında, askere sargı, iç çamaşırı dikmek üzere dikimhâne niteliğinde açılmıştı. Bu okulun kuruluş amaçlarından bir diğeri de, Tophane-i Âmire'nin idaresinde bulunan Yedikule'deki fabrikalarda çalışma imkanı sunmaktı⁷¹⁸. İlk olarak 50 kız çocuğunun kaydedildiği bu okul, 1873 yılında Maarif Nezâreti'ne ilhak edilmişti⁷¹⁹. Bulunduğu yerin elverişli olmaması yüzünden bir takım idarî sıkıntıların baş göstermesi üzerine Yedikule'deki Kız Sanayi Mektebi, 1883 yılında Sultan Ahmet civarındaki Güngörmez mahallesinde bulunan Tunuslu Mahmud b. Ayaz Paşa konağına nakledilmiş ve ıslah edilerek yeniden açılmıştı⁷²⁰. Başlangıçta neharî (gündüzlü) olarak açılan bu okul, oldukça rağbet görmüştü. Öğrenci sayısının 80’i geçmesi üzerine aynı yıl yarısı gündüzlü yarısı yatılı⁷²¹ olmak üzere 100 öğrencinin öğrenim görebileceği yatılı okul halini almıştı (Leylî ve Neharî Kız Sanayi Mektebi)⁷²². Zamanla bu okulun öğrenci sayısı iyice artmıştı. 1884 yılında yayınlanan ve okulun gündüzlü öğrenci sayısını 125 ile sınırlayan *Kız Sanayi Mektebi Nizamnâmesi* gereğince, okula kayıt yaptırmak üzere başvuran, pek çok kız çocuğu, bazı ailelerin bunun için tayin edilebilecek ücreti bile ödemeye razı olduklarını belirtmesine rağmen reddedilmişti. Bu durum yeni bir okul ihtiyacını doğurmuştu. Bunun üzerine Leylî ve Neharî Kız Sanayi Mektebi’nin açılmasından altı ay sonra (1884) Süleymaniye’de Kemeraltında kiralanan Kayserili

⁷¹⁷ F. R. Unat, *Türk Eğitim Sisteminin...*, 80e; Y. Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, 151.

⁷¹⁸ Mahmud Cevad, *...Tarihçe-i Teşkilât ve İcraatı*, 114; C. Öztürk, “Üsküdar Kız Sanayi Mektebi”, 238; Y. Tümer, *Osmanlılarda Kızların Eğitimi*, 95; Ayrıca bk. O. Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, 1-2, 686; F. Unat, *Türk Eğitim Sisteminin...*, 80e; Y. Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, 151; Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, VII, Ankara 1988, 211; K. Turan, *Meslekî Teknik Eğitimin...*, 36; Aynı mlf, *Ahilikten Günümüze Meslekî Teknik Eğitimin Tarihi*, İstanbul 1996, 63; Reşat Özalp, “Meslekî ve Teknik Öğretim”, 29.

⁷¹⁹ BOA, *Şûrâ-yı Devlet (ŞD)*, nr. 207/26.

⁷²⁰ BOA, *İ. DH.* nr. 70247, 70494, 71647; *Meclis-i Vükelâ Mazbatası (M.V.)*, nr. 6/82.

⁷²¹ Yatılı kısma sadece fakir ve yetimler alınmaktaydı. Ancak 1896 yılında, bu okullarda okumak isteyen zengin kızlarının da okula devamını sağlamak için yeni bir uygulama başlatıldı. Bu uygulamaya göre isteyen kızlar yıllık 15 lira ücret karşılığında kız sanayi mektebinin leyli kısmına alınmaktaydı. BOA, *İrade Maarif*, nr. 1/Ra 1334; *ŞD*, nr. 214/61, 22 M 1314; *Hanımlara Mahsus Gazete*, nr. 74, 1 Ağustos 1312, 8.

⁷²² BOA, *İ.DH.* nr. 71647; *Nizâmât Defterleri*, nr. 1, 66-68; F. Unat, *Türk Eğitim Sisteminin...*, 80e; Y. Tümer, *Osmanlılarda Kızların Eğitimi*, 95.

Ahmed Paşa Konağında sadece gündüz eğitim verecek olan Dersaadet Neharî Kız Sanayi Mektebi açılmıştı⁷²³.

Ticaret Nâzırı Subhi Paşa'nın kızlar için kız sanayi mektepleri açma konusunda oldukça çaba sarf etmişti. Yukarıda bahsedilen iki okulu açtıktan sonra Üsküdar'da da kız sanayi mektebi açmayı düşünmüş, bu konuda gerekli hazırlıkları yapmıştı. Ancak kız sanayi mekteplerinin idaresinin Aralık 1886 tarihinde Maarif Nezâreti'ne bağlanmasıyla⁷²⁴ okulun açılışı ertelenmişti. Kızlara özgü meslekî eğitim veren bu okullara ulaşma konusunda ortaya çıkan sıkıntılar ve yeni talepler Maarif Nâzırı Münif Paşa'nın bu konuda girişimde bulunmasını sağlamıştı. Böylece 1890 yılında Üsküdar'da bir kız sanayi mektebi açılmıştı. Bu okulun açılması için ayrı bir ödenek ayrılamayacağından, Üsküdar'da mevcut olan Doğancılar İnas Rüşdiyesi kapatılmış, bu okula ait tüm ödenek yeni açılacak kız sanayi mektebine aktarılmıştı⁷²⁵. II. Meşrutiyet'in ilanına kadar yukarıda bahsettiğimiz üç okul varlığını sürdürmüştü.

Kız çocuklarını iyi bir ev kadını olarak yetiştirmek ve çağın gelişmelerine uygun bir şekilde eğitim vermek amacıyla⁷²⁶ açılan Leylî ve Neharî Kız Sanayi Mektebi, açıldığı ilk yıllarda yeteri derecede ilerlemişse de daha sonraki yıllar sönmeye yüz tutmuş, sadece ders veren bir okul halini alarak beklenen sanayi gelişimini yakalayamamıştı. Bu uğurda birçok ıslahat yapılmışsa da asıl, idarenin ve programın yeniden ıslah edilip düzenlenmesi 1907-1908 tarihinde olmuştu. Bu tarihte Leylî ve Neharî Kız Sanayi Mektebi'nin müdürlüğüne getirilen Hulûsi Bey, hemen Darümuallimât eski müdürlerinden Hacı Numan Efendi, Teftiş ve Muayene Heyeti

⁷²³ BOA, *İ.DH.* nr. 72402; *İrade Meclis-i Mahsus (İ. Mec. Mah.)*, nr. 3905; *M.V.*, nr. 6/82, 22/47; *Yıldız Arşivi-Hususî (Y.A. HUS.)* nr. 186/125; *MF. ALY*, nr. 159/50; *Devlet Salnamesi*, sene: 1302, 380; F. Unat, *Türk Eğitim Sisteminin...*, 80e. Ancak Faik Reşit Unat bu okulun açılış tarihini 1885 olarak vermiştir.

⁷²⁴ BOA, *M.V.*, nr. 15/32; *Düstur*, I. Tertip, V, 937-938.

⁷²⁵ BOA, *İ.DH.*, nr. 93728; *BEO, Gid. Maa.*, defter nr. 396/9-7, evrak nr. 139. Ayrıca bk. F. Unat, *Türk Eğitim Sisteminin...*, 80e; C. Öztürk “Üsküdar Kız Sanayi Mektebi”, 239. Ancak çeşitli kaynaklarda okulun açılış tarihi ile ilgili farklı tarihler verilmektedir. O. Ergin Üsküdar Kız Sanayi Mektebinin menşei, 1878 yılında Ahmet Vefik Paşa tarafından Türk kadınlarını giyinmek ve süslenmek konusunda bilgilendirmek ve çalışarak para kazandırmak amacıyla açılan Üsküdar Kız Mektebi'ne bağlamaktadır. Ergin'e göre bu okul 1881 yılında Kız Sanayi mektebi haline getirilmiştir (*age*, 686). Bunun yanında Reşat Özalp, *Meslekî ve Teknik Öğretim* dergisinde yayınlanan “Türkiye'de Yüz Yıllık Meslekî ve Teknik Öğretim” adlı makalesinde; Kemal Turan, *Ahilikten Günümüze Meslekî Teknik Eğitimin Tarihi* (s. 64) ile *Meslekî Teknik Eğitimin Gelişmesi ve Mehmet Rüştü Uzel* (s. 37) adlı eserlerinde bu okulun açılış tarihini 1885 olarak göstermektedir.

⁷²⁶ Bilindiği gibi kız Rüşdiyeleri de bu amaç için kurulmuştu. Ancak bu okullarda öğretilenlerin asrın gelişmelerine göre geri olduğu, bu nedenle de aile mutluluğunu temin edemediği düşünülüyordu.

üyelerinden Ziya ve Muhasebe mümeyyizlerinden Hamdullah Beylerden oluşan ve kendisinin de aralarında bulunduğu bir program komisyonu kurdu. Ayrıca bu okulun sanayi alanında gelişememe sebeplerini araştıran Hulûsi Bey, bunun için de Meclis-i Maarif'in eski üyelerinden Yunus Bahri Efendi, Levâzım İdaresi Müdür Muavini Ziya, Muhasebe mümeyyizlerinden Ali ve okulun muhasebe memuru Hakkı Beylerden oluşan bir "Mubayaa ve Terakki-i Sanayi Komisyonu" oluşturdu. Bu komisyonların çalışmaları, kız sanayi mektepleri için oluşturdukları program ve düzen sayesinde bu okulda takdir edilecek bir ilerleme ve başarı sağlandı. Kaydedilen bu başarı üzerine 1909 yılında mevcut diğer iki kız sanayi mektebinin idaresi de Hulûsi Bey'e verildi⁷²⁷.

1911-12 eğitim öğretim yılında Çarşamba⁷²⁸'da bulunan Leylî Kız Sanayi Mektebi, 1910-11 eğitim-öğretim yılı içinde kendi bünyesinde taşradaki rüşdiyelere öğretmen yetiştirmek üzere açılan Leylî Darümuallimât⁷²⁹'la birleştirilerek, Çapa'daki Derviş Paşa Konağına taşınmıştı. Kapatılan Leylî Kız Sanayi Mektebi'nin teşkilâtı Leylî Darümuallimât'a aktarılmıştı. Öğretmenlerinin bir kısmı kapatılan Leylî Kız Sanayi Mektebi öğretmenlerinden, bir kısmı da kapatılan gündüzlü Darümuallimât'ın öğretmenlerinden seçilmişti⁷³⁰.

Çoğunlukla orta halli kibar ailelerin çocuklarının rağbet ettiği bu okulların hedefi, aile hayatında mutluluğu sağlayacağı düşünülen kabiliyetleri edinecek veya ürettikleriyle geçimini sağlayacak kızlar yetiştirmektir. Bu nedenle Maarif idaresi de bu okullara oldukça önem vermekteydi. Mevcut olan Dersaadet Neharî ile Üsküdar Kız Sanayi Mekteplerinden istenildiği gibi yararlanılamadığı halde bu okullara harcanan paranın boşa gittiğini düşünülüyordu. İstanbul Maarif Müdürü tarafından, bu iki okulun birleştirilip, Avrupa'daki örneklerine bakılarak yeniden açmak ve programlarını ona göre düzenlemek, müdiresinin ve öğretmenlerinin bir kısmının İngiltere veya Belçika'dan getirtmek gibi projeler yapılmaktaydı. Nitekim bu proje 5 Ağustos 1912

⁷²⁷ BOA, *MF. ALY*, nr.159/50, 27 Za 1339; *MF. VRK*, nr. 34/1, 24 Ra 1330.

⁷²⁸ Leylî Kız Sanayi Mektebi pek çok yer değiştirmiştir. En son bulunduğu konak, Çarşamba'da bulunan Ali Saib Paşa Konağıdır. BOA, *MF. ALY*, nr. 159/50, 27 Za 1339.

⁷²⁹ Taşradaki inas rüşdiyelerine öğrenci yetiştirilmek amacıyla Leylî Kız Sanayi Mektebi dahilinde bir şube açılmıştı ki bu Darümuallimat'ın leylî kısmını oluşturmaktaydı. BOA, *MF. MKB*, nr. 196/39, 4 Z 1328.

⁷³⁰ BOA, *MF.İMF*, nr. 5/42, 26 Z 1329; nr. 5/122, 1330; *İstanbul Kız Muallim Mektebi 1933-Darümuallimat 1870*, (İstanbul Kız Muallim Mektebi yay.), İstanbul 1933, 42; Cemil Öztürk, *Atatürk Devri Öğretmen Yetiştirme Politikası*, Ankara 1996, 17.

tarihinde İstanbul Vilayeti Maarif Encümeni'nde müzakere edilerek, kabul edilmeye değer görülmüştü⁷³¹. 1913 yılında yeni açılacak bu okul için Horhor'da bulunan Münir Paşa Konağı kiralanmıştı⁷³². 1913-1914 eğitim-öğretim yılında eğitime başlayan kız sanayi mektebi için Belçika'dan bir müdire ve iki öğretmen getirtilmişti⁷³³. Böylece Dersaadet Neharî ile Üsküdar Kız Sanayi Mektepleri birleştirilerek⁷³⁴, ilk ve orta kısımlardan oluşan ve idadî seviyesinde eğitim veren, 9 sınıflı gündüzlü Dersaadet Kız Sanayi Mektebi 1 Kasım 1913 tarihinde Fatih Saraçhane'de Horhor mevkiindeki Münir Paşa konağında yeniden açılmıştı⁷³⁵.

Yeni açılan kız sanayi mektebi ile birleştirilip, kapatılan Üsküdar Kız Sanayi Mektebi, bir yıl sonra 4 Kasım 1914 tarihinde duyulan ihtiyaç üzerine gündüzlü olarak yeniden açılmıştı⁷³⁶. Üsküdar Kaptan Paşa'da bulunan bir konakta açılan okulun ismi bir iki ay sonra, ıslahhane adı altında ilk sanayi mekteplerini açan Mithat Paşa'ya izafetle Mithat Paşa Kız Sanayi Mektebi olarak değiştirildi⁷³⁷. Okulun teşkilâtı, Avrupa'daki muadillerine uygun olarak açılan Dersaadet Kız Sanayi Mektebi model alınarak yeniden yapılandırıldı. Buna göre okul, ilk ve orta derecede eğitim verecek şekilde dokuz sınıflı olarak düzenlendi⁷³⁸. Okulun bir de ana sınıfı vardı⁷³⁹. 1917 yılında mevcut binanın yetersizliği nedeniyle ilk kısım müstakil bir okul haline getirilerek⁷⁴⁰ başka bir yere taşındı. Böylece Mithat Paşa Kız Sanayi Mektebi sadece orta dereceli eğitim veren bir okul haline geldi. 1920 yılında İstanbul Vilâyeti Tedrisât-ı İbtidâiye Meclisi'nin ilköğretim için toplanan verginin orta derecede eğitim yapan bu okul için harcanmasını doğru bulmadığından kapatılmasına karar verdi. O yıllarda okulun müdireliğini yapan Fatma Zekiye Hanım ve okul öğretmenleri uzun yıllar meslekî ve teknik eğitime hizmet etmiş bir okulun kapatılmasına razı olmadı. Bunun için Maarif

⁷³¹ BOA, MF. İMF, nr. 9/31, 7 B 1330; nr. 9/132, 21 Ş 1330.

⁷³² BOA, MF. İMF, nr. 21/37, 16 N 1331.

⁷³³ "Kız Sanayi Mektepleri", *Kadınlar Dünyası*, nr. 100-11, 28 Eylül 1329, 15, *Takvim-i Vekayi*, nr. 1670, 17 M 1332, XIX/ 9.

⁷³⁴ BOA, *Meclis-i Vükelâ Mazbataları(MV)*, nr. 230/25, 21 Za 1331; *Nizâmât Defterleri*, nr. 22, 178 22 Za 1331; MF. İMF, nr. 23/8, 27 Za 1331; *Takvim-i Vekayi*, nr. 1623, XIX, 26 Za 1331, 2.

⁷³⁵ BOA, MF. İST, nr. 31/8 ; MF. İMF, nr. 23/8, 27 Za 1331, *Takvim-i Vekayi*, nr. 1616, 7 Teşrinievvel 1329, 1; nr. 1619, 10 Teşrinievvel 1329, 1.

⁷³⁶ BOA, MF. İST, nr; 20/75. 27 Ra 1334.

⁷³⁷ BOA, MF. İMF, nr. 52/12, 15 S 1333; MF. İST, nr. 54/39. 19 Ra 1337. 1332-33 yılı istatistiğinden.

⁷³⁸ C. Öztürk, "Üsküdar Kız Sanayi Mektebi", 240.

⁷³⁹ BOA, MF. İMF, nr. 150/39, 4 Ca 1335.

⁷⁴⁰ BOA, MF. ALY, nr. 112/1, 17 Ra 1336.

Nezâretî nezdiinde yaptıkları girişimler sonucunda okulun başka bir isim altında eğitim verme imkanını elde ettiler. Sonuçta Midhat Paşa Kız Sanayi Mektebi Üsküdar İnas Sultanisi'ne dönüştürülerek, Maarif Nezâretî'ne bağlandı. Okul her ne kadar sultaniye dönüştürülse de diğer sultanilerden farklı olarak meslekî eğitim ve üretimine devam etmişti. Bu okul 1927 yılına kadar bu şekilde devam etti⁷⁴¹.

İbtidâî ve tâlî kısımdan oluşan Dersaadet Kız Sanayi Mektebi ise 1917 yılında iki kısma ayrılarak, ibtidaî kısmı müdürü Necib Necati Bey'in idaresinde başka bir binaya taşındı⁷⁴². Mütareke yıllarında İstanbul Sultanisi (İstanbul Erkek Lisesi)'nin İngiliz işgali altına girmesiyle bu okulun Münir Paşa konağına nakledilmesi gündeme geldi. Bu durumda 1918-19 eğitim öğretim yılında Dersaadet Kız Sanayi Mektebi'nin orta kısmı⁷⁴³, Aksaray Sineklibakkal'da bulunan Selçuk Hatun İnas Sultanisi ile birleştirilerek Selçuk Hatun Kız Sanayi Mektebi adını aldı. Selçuk Hatun İnas Sultanisi'nin yedinci sınıfında iken sanayi mektebinde eğitime devam ederek sekizinci sınıfa geçen öğrenciler, sultani öğrencisi olarak kabul edildiğinden Bezm-i Âlem İnas Sultanisi'ne nakledildi⁷⁴⁴.

Böylece Cumhuriyet'e kadar, kız sanayi mektebi adı altında sadece Selçuk Hatun Kız Sanayi Mektebi kızlar için meslekî ve teknik eğitim vermişti⁷⁴⁵. Ancak yukarıda da bahsedildiği gibi Mithat Paşa Kız Sanayi Mektebi her ne kadar Üsküdar İnas Sultanisi'ne dönüştürülse de bu okul meslekî eğitim ve üretimine devam etmişti. Dolayısıyla resmî yayınlarda kız sanayi mektebi sayısı 1 olarak gösterilse de bu okulu da hesaba katarak, kızlar için meslekî ve teknik eğitim veren okul sayısını 2 olarak kabul edebiliriz.

⁷⁴¹ O. Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, 1-2, 690; C. Öztürk, Aynı yer.

⁷⁴² BOA, *MF. ALY*, nr. 116/75, 20 Ş 1336.

⁷⁴³ Nitekim ibtidâî kısmı İstanbul Kız Sanayi Kısım-ı İbtidâî Numune Mektebi adı altında eğitimini sürdürmekteydi. Bu okulun bir de ana kısmı vardı. BOA, *MF. İMF*, nr. 201/94, 28 Za 1336.

⁷⁴⁴ BOA, *MF. ALY*, nr. 141/79, 26 S 1338; O. Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, 1-2, 693.

⁷⁴⁵ 1335 Senesi İstanbul Belediyesi İhsâiyyât Mecmuası, 89.

B. Teşkilât ve İdarî Yapı

Kız sanayi mektepleri, 1884 yılında çıkarılan *Kız Sanayi Mektepleri'nin Teşkiline Dair Nizamnâme*'ye göre teşkilâtlandırılmıştı. Bu *Nizamnâme*'ye göre Kız Sanayi Mektebi Ticaret ve Ziraat Nezareti'ne bağlıydı⁷⁴⁶. Bu durum kız sanayi mekteplerinin idaresinin Aralık 1886 tarihinde Maarif Nezâreti'ne bağlanmasına kadar devam etmişti⁷⁴⁷.

Bu okullar için yayınlanan *Nizamnâme*'ye göre, okulun dahilî ve haricî olmak üzere iki şubesi bulunacaktı⁷⁴⁸. Okulun “İdâre-i Umûmîsi” erkeklere mahsus sanayi mektebi müdürlüğüne ait olup, “İdâre-i Dahilî ve Hususî”si ise Ticaret Nezâreti tarafından görevlendirilecek bir müdüre bırakılmıştı⁷⁴⁹. Müdür ve Baş Kâtip, her üç ayda bir okulun gelir ve giderlerini gösteren bir cetvel düzenleyerek bunu Genel Müdür'e tasdik ettirecek ardından Nezârete takdim edecekti⁷⁵⁰.

Kız sanayi mekteplerinin idarî işlerini, mevcut nizamnâme'ye uygun olarak bir müdür, bir müdire ve bir kâtip yürütmekteydi. 1885-1886 yılında Sultanahmet civarında açılan Leylî ve Neharî Kız Sanayi Mektebi'nin müdürü Nazif Efendi'ydi. Süleymaniye civarındaki Neharî Kız Sanayi Mektebi'nin müdürü ise Hacı Aziz Efendi'ydi⁷⁵¹. 1898-99 yılında sanayi mekteplerinin müdür-i umûmisi Süleyman Efendi'ydi. Okulda müdürün yanı sıra dahilî idareyi sağlayan bir hanım müdire bulunmaktaydı. Leylî Kız Sanayi mektebi'nin müdiresi Advîye Hanım, Üsküdar Kız Sanayi Mektebi müdiresi ise Fatma Müzeyyen Hanım'dı. Bu göreve bazen gayrimüslim hanımlar da tayin edilirdi. Nitekim aynı yıl Neharî Kız Sanayi Mektebi'nin müdiresi Matmazel Hanlı'ydı⁷⁵². 1907-1908 yıllarında Leylî ve Neharî Kız Sanayi Mektebi müdürlüğü, o tarihlerde müdür-i umûmî olan Hulûsi Bey'in uhdesine verildi. Hulûsi Bey'in okulun idaresi ve verilen eğitimin kalitesini artırma yönünde gerçekleştirdiği icraatların olumlu sonuçlar

⁷⁴⁶“Kız Sanayi Mektebi'nin Teşkiline Dâir Nizamnâmesidir”[KSMN], BOA, *Nizâmât Defterleri*, nr. 1, 64, madde:1.

⁷⁴⁷ BOA, *M.V.*, nr. 15/32; *Düstur*, I. Tertip, V, 937-938.

⁷⁴⁸ KSMN, mad. 2.

⁷⁴⁹ KSMN, mad. 3.

⁷⁵⁰ KSMN, mad. 17.

⁷⁵¹ *Devlet Salnâmesi*, sene: 1303, 306-307.

⁷⁵² *Maarif Salnâmesi*, sene: 1316, 674--676.

vermesiyle elde edilen başarı üzerine 1910-11 yıllarında mevcut diğer iki kız sanayi mektebinin idaresi de Hulûsi Bey'e verildi⁷⁵³. Aynı yıl (1911) Kız sanayi mekteplerinin idaresini İstanbul Valiliği İl Özel İdaresi Maarif Nezâreti'nden devraldı⁷⁵⁴.

Kız sanayi mekteplerini Avrupa'daki muadillerinin seviyesine çıkarmak için yapılan düzenlemeler sonucunda bu okulların idaresinin mutlaka Avrupalı müdireler tarafından yapılmasının yararlı olacağı düşünülmekteydi. Nitekim Niharî Kız Sanayi Mektebi ile Üsküdar Kız Sanayi Mekteplerinin birleştirilmesiyle Avrupa'daki kız sanayi mektepleri örnek alınarak 1913-1914 eğitim-öğretim yılında açılan Dersaadet Kız Sanayi'nin idaresi için Belçika'dan müdire olarak J. Cafmeyr getirtilmişti⁷⁵⁵. Ancak 1914 yılında savaşın başlamasıyla birlikte devre tatilinde görevinin başına geçmeyen Cafmeyr'in yerine Ahmed Edip Bey tayin edilmişti⁷⁵⁶. Savaş sırasında ise bu okullara tayin edilen yabancı öğretmen ve idareciler müttefik Almanya'dan getirtilmekteydi. Nitekim 1915 yılında Dersaadet Kız Sanayi Mektebi için Almanya'dan müdirelik yapmak üzere resim eğitimi almış olan Matmazel Urban'ın getirtilmesi düşünülmekteydi⁷⁵⁷. 1914 yılında bu okulun teftişi sonucu yazılan raporda, okulun idaresinde bulunan muîdelerin (öğretmen yardımcısı) fazla geldiği, bunlardan birinin kaldırılıp, yerine müdür muavinelîği kadrosunun açılması teklif edilmişti⁷⁵⁸. Bu uygulamanın hemen başladığını söyleyebiliriz. Nitekim 1915 yılında Mithat Paşa Kız Sanayi Mektebi'nin müdür muavinesi Fatma Zekiye Hanımdı⁷⁵⁹. Fatma Zekiye Hanım, mürebbiyeler Emine İnayet ve Remziye Feham Hanımlarla birlikte Mithat Paşa Kız Sanayi Mektebi'nin idare heyetini oluşturmaktaydı⁷⁶⁰. Yine 1916-17 eğitim-öğretim yılında Dersaadet Kız Sanayi Mektebi'nin müdür muavinesi Hatice Hanım'dı⁷⁶¹. 1917 yılında ilk ve orta kısımları ayrılan Dersaadet Kız Sanayi Mektebi'nin orta kısmının müdiresinin Alman vatandaşı Matmazel Zaydel, müdire muavinesinin ise Müeyyide

⁷⁵³ BOA, *MF. ALY*, nr.159/50, 27 Za 1339; *MF. VRK*, nr. 34/1.24 Ra 1330.

⁷⁵⁴ O. Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, I-II, 690; F. R. Unat, *Türk Eğitim Sisteminin...*, 79.

⁷⁵⁵ "Kız Sanayi Mektepleri", *Kadınlar Dünyası*, nr. 100-11, 28 Eylül 1329, 15, *Takvim-i Vekayi*, nr. 1670, 17 M 1332, XIX, 9; BOA, *MF. İMF*, nr. 27/30, 22 Ra 1332; nr. 46/71, 21 Z 1332.

⁷⁵⁶ BOA, *MF. İMF*, nr. 49/65, 1 S 1333.

⁷⁵⁷ BOA, *MF. ALY*, nr. 78/41, Ca 1333.

⁷⁵⁸ BOA, *MF. İMF*, nr. 47/57, 29 Z 1332.

⁷⁵⁹ BOA, *MF. ALY*, nr. 83/105, 17 Z 1333.

⁷⁶⁰ BOA, *MF. İST*, nr. 39/3, 1 Ş 1335.

⁷⁶¹ BOA, *MF. İST*, nr. 40/4, 26 Ş 1335.

Hanım olduğunu görmekteyiz⁷⁶². İhsan Şerif Bey'in idaresinde⁷⁶³ bulunan Midhat Paşa Kız Sanayi Mektebi müdireliğine ise 1916 yılında Almanya'dan Matmazel Valter getirtilmişti⁷⁶⁴. Yine 1917 yılında bu okulun da ilk ve orta kısımları ayrılmış ve her biri müstakil birer okul halini almıştı. İlköğretim kısmının idaresi İsmail Hakkı Bey'e verilmişti. Okulun orta kısmının idaresi yine İhsan Şerif Bey'de olmak üzere müdireliğinde yine Matmazel Valter vardı. İdarî kadroda ayrıca Müdire muavinesi ve kâtime olarak Zekiye Hanım, bevvab olarak Mahmud Efendi, hademe olarak da Münire, İkbâl, Nefise Hanımlar ile Habib Ağa bulunmaktaydı⁷⁶⁵. Ancak 1918 yılında müdür muavineliği lağv edilmişti⁷⁶⁶

Dersaadet Kız Sanayi Mektebi 1918 yılında Selçuk Hatun İnas Sultanisi ile birleştirilip Selçuk Hatun Kız Sanayi Mektebi adını aldığıında, okulun tüm kadrosunu kapatılan İnas Sultanisi kadrosu oluşturmaktaydı. Nitekim Selçuk Hatun İnas Sultanisi'nin 1916 yılındaki idarî ve öğretim kadrosuna baktığımızda müdiresinin Sadiye Hanım olduğunu görmekteyiz. Selçuk Hatun Kız Sanayi Mektebi'nin 1920 yılına ait kadrosuna bakıldığında ise yine müdire olarak Sadiye Hanım'ın görev yaptığı tespit edilmektedir. Aynı şekilde bütün katip, muîde ve öğretmenlerin aynı olduğu anlaşılmaktadır⁷⁶⁷.

C. Öğretim Kadrosu

Kız Sanayi Mektebi'ne ait nizamnâmede bu okulda görev yapacak öğretmenler hakkında bir bilgi yoktur. Ancak çeşitli arşiv belgelerine göre bu okullarda görev yapan öğretmenler hakkında bilgi edinilebilmektedir.

⁷⁶² BOA, MF.ALY, nr. 11/5; nr. 112/1, 17 Ra 1336.

⁷⁶³ BOA, MF.İMF, nr. 46/15, 1330-1331 (1914-1915) yılı kadrosundan.

⁷⁶⁴ C. Öztürk, "Üsküdar Kız Sanayi Mektebi", 240.

⁷⁶⁵ BOA, MF.ALY, nr. 112/1, 17 Ra 1336.

⁷⁶⁶ Nitekim Selçuk Hatun Mektebi'nden gelen bir yazıda 1918 yılında müdür muavineliğinin kaldırıldığından söz edilmektedir. " ... mektebimizde 2 muîde bulunup, bunlar da ancak talebâtın intizam ve idaresiyle meşgul olduğundan kısm-ı tâlîde muîdelik vazifesini îfa edecek kimse bulunmadığı gibi müdür muavineliğinin de lağv edilmesinden dolayı idarece de muavenete ihtiyaç mess etmekte olduğundan bu vazifeyi îfa etmek üzere bir sermûide ile ibtidâi birinci ve ikinci senelerle ana sınıfı mevcudunun kisretine mebnî birer şube daha güşadıyla iki muallimek ile mektep mezunesi bir de ana muallimesine ihtiyaç görülmektedir..."BOA, MF. TLY, nr. 550/100, 4 Ca 1335.

⁷⁶⁷ BOA, MF. İST, nr. 26/4, 4 B 1334; MF. ALY, nr. 146/35, 12 B 1338.

Okulda görevlendirilen hanım öğretmenlerin hemen hemen çoğu Darülmualimât mezunu olup, kız sanayi mektebi mezunları da sanatla ilgili derslere girmek üzere öğretmen tayin edilmekteydi. Nitekim, kız sanayi mektebi mezunlarından yetenekli olanların öğretmen olarak tayin edilebilmelerini sağlamak amacıyla 1914-15 eğitim öğretim yılında okulda bir düzenleme yapılarak, öğrencilerin sınıflara ayrılması kararlaştırılmıştı. Öğretmen olma arzusunda olanların elişlerindeki yeteneklerini daha da geliştirmek için Belçika'dan bu konuda uzman öğretmen getirtilmesi için ödenek ayrılmıştı⁷⁶⁸.

Meşrutiyet yıllarına gelene kadar *Devlet Salnameleri*'nden edindiğimiz bilgilere göre, kız sanayi mekteplerinin müdürleri erkekti. Okulun dahilî işlerinden sorumlu olanlar ise isminden de anlaşılacağı üzere müdire sıfatıyla görev yapan idareciler hanımdı. Bunun dışında öğretim kadrolarında erkek öğretmenler bulunmakla birlikte ağırlıklı olarak hanım öğretmenler istihdam edilmişti. Hanım öğretmenler arasında gayrimüslim olanlar da vardı⁷⁶⁹. Örneğin, 1898-1899 yıllarında Sultan Ahmet civarındaki Leylî ve Neharî Kız Sanayi Mektebi'nde görev yapan 24 öğretmenden 4'ü erkek, 3'ü gayrimüslim olmak üzere 20'si hanımdı. Aynı yıl Süleymaniye'de bulunan Neharî Kız Sanayi Mektebi'nde toplam 16 öğretmen bulunmaktaydı. Öğretmenlerden 4'ü erkek, 2'si gayrimüslim olmak üzere 12'si hanımdı⁷⁷⁰. Gayrimüslim öğretmenler genellikle piyano, nakış, resim gibi alanlarda görev yaparken, okulda müdirelik makamını da zaman zaman işgal ettikleri görülmektedir. Erkek öğretmenlerin ise daha çok rika, sülüs gibi hat ile Arabî ve Farisî gibi dil derslerine girmektedir.

Meşrutiyet'ten sonra, bu okullarda görev yapan erkek öğretmen sayısının iyice azaldığını görmekteyiz. Aşağıda Kız Sanayi Mekteplerindeki öğretmen sayıları ile ilgili tabloda erkek öğretmen sayısının 1 olduğu görülür. Bu da muhtemelen okulun müdürü veya dil derslerine giren öğretmendi. Ancak, sürekli olarak erkek öğretmen sayısının az olduğu akla gelmemelidir. İlerleyen yıllarda mevcut ihtiyaca göre, erkek öğretmenler bu okulda istihdam edilmişti. Nitekim, 1916-17 Eğitim öğretim yılında Dersaadet Kız

⁷⁶⁸ BOA, *MF. İMF.*, nr. 42/19, 28 L 1332.

⁷⁶⁹ *Devlet Salnamesi*, sene: 1292, 136; sene: 1295, 256; sene: 1298, 276; sene: 1302, 380; sene: 1303, 306; sene: 1305, 237-238; sene: 1315, 291; sene: 1316, 323; sene: 1317, 306; sene: 1321, 426; *Maarif Salnamesi*, sene: 1316, 676; sene: 1317, 753-754.

⁷⁷⁰ *Devlet Salnamesi*, sene: 1317, 306; *Maarif Salnamesi*, sene: 1317, 754-755.

Sanayi mektebi'nde 1 müdire, 1 muîde-katibe, 9'u erkek, 20'si Müslim, 7'si gayrimüslim olmak üzere toplam 27 hanım öğretmen, 2 mürebbiye, 4 hademe, 8 hâdime (kadın hademe) bulunmaktaydı⁷⁷¹. Aynı şekilde Tablo 3.5'te görüldüğü gibi 1919-1920 yıllarında Selçuk Hatun Kız Sanayi Mektebi'nde resim, müzik, hendese, hat, *Kurân-ı Kerim* ve ulûm-ı diniyye gibi dersleri erkek öğretmenlerin verdiği görülmektedir.

**Tablo 3. 1: 1909-1910 Eğitim Öğretim Yılında
Kız Sanayi Mekteplerindeki Öğretmen sayısı**

Okul Adı	Erkek	Hanım
Üsküdar Neharî Kız Sanayi Mektebi	1	10
Dersaadet Neharî Kız Sanayi Mektebi	1	10
İstanbul Leylî ve Neharî Kız Sanayi Mektebi	1	12

Kaynak: 1323-1324 ve Kısmen 1325-1326 Sene-i Dersiyelerine Ait İstatistik, 25; BOA, MF. VRK, nr. 34/1. 24 Ra 1330.

1913-1914 eğitim-öğretim yılında Dersaadet Kız Sanayi Mektebi açılırken, Avrupa'daki sanayi mektepleri örnek alınmıştı. Bu okullarda başarıya ulaşmak için ise yine Avrupa'dan müdire ve öğretmen getirilmesi kararlaştırılmıştı. Nitekim okulun idaresi için Belçika'dan müdire olarak Matmazel J. Cafmeyr, sanat muallimesi olarak da Matmazel Alis Hoben getirtilmişti⁷⁷². Ayrıca, Fransızca öğretmenliğine, Matmazel Marşan, çocuk bahçesi mürebbiyeliğine Matmazel Donna Dessiyeno ve piyano öğretmenliğine Matmazel Goldiziğ tayin edilmişti⁷⁷³. Dersaadet Neharî ile Üsküdar Kız Sanayi Mekteplerinin birleştirilmesi üzerine açılan Dersaadet Kız Sanayi Mektebi kadrosuna, kapatılan okullarda bulunan bazı öğretmenler naklen tayin edilirken, bazıları da başka okullarda görevlendirilmişti⁷⁷⁴. Bu yıl içinde okulun idaresinde görev yapanların sayısı 8, öğretim kadrosunda görev alan öğretmenlerin sayısı ise 53'tü⁷⁷⁵.

⁷⁷¹ BOA, MF. İST, nr. 31/12.

⁷⁷² "Kız Sanayi Mektepleri", *Kadınlar Dünyası*, nr. 100-11, 28 Eylül 1329, 15, *Takvim-i Vekayi*, nr. 1670, 17 M 1332, XIX, 9; BOA, MF. İMF, nr. 27/30, 22 Ra 1332; nr. 46/71, 21 Z 1332.

⁷⁷³ BOA, MF. İMF, nr. 25/59, 28 M 1332.

⁷⁷⁴ BOA, MF. İMF, nr. 24/84, 21 M 1332; nr. 24/52, 16 M 1332.

⁷⁷⁵ 1329-1330 Maarif-i Umûmiye İstatistiği, levha 24.

Dersaadet Neharî Kız Sanayi Mektebi'nin 1914-1915 yılında öğretim kadrosu aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 3. 2: 1914-15 Eğitim Öğretim Yılında Dersaadet Neharî Kız Sanayi Mektebi'nin Kısım-ı İbtidai İdarî ve Öğretim Kadrosu

Öğretmenler	Görevi	Öğretmenler	Görevi
Matmazel Cafmeyr	Müdire	Matmazel Vantura Benyakar	Terbiye-i Bedeniye muallimesi
Matmazel Hoben	Muavine	Amelya Vafyadis امليا وفياديس	Resim ve el işleri muallimesi
Bedriye Hanım	muallime	İshak Efendi	Usûl-i Defterî muallimi
Zekiye Hanım	muallime	Zaime Hayriye Hanım	Hesap muallimesi
Fatma Hayriye Hanım	muallime	Matmazel Marşan	Fransızca muallimesi
Emine Hanım	muallime	Ester Buçok استر بوچق	Çocuk Bahçesi mürebbiyesi
Adile Hanım	muallime	Kazım Bey	Gınâ* muallimi
Fevziye Hanım	muallime	Halide Hanım	Dikiş ve Biçki muallimesi
Hatice Semiha Hanım	muîde	Şaziye Hanım	Fenn-i Tabahat muallimesi
Fani Bernaroya	muîde	Müştak Bey	Hayvanat ve Nebâtat muallimi
Emine Remziye Hanım	İlm-i Eşya muallimesi	Harun Reşid Bey	Hikmet ve Kimya muallimi
Şevki Efendi	Ulûm-ı Diniye muallimi	Seyyare Hanım	Broderi korsaj muallimesi
Server Bey	Hıfzıssıhha muallimi	Fatma Hanım	Çocuk bahçesi muavinesi
İsmail Hakkı Bey	Hat muallimi		
Matmazel Goldiziğ	Piyano muallimesi		

Kaynak: BOA, *MF. İMF*, nr. 29/44, 25 R 1332; nr. 48/58, 22 M 1333.

* Gınâ: şarkı, türkü, name, ezgi. Ferit Devellioğlu, *Osmanlı-Türkçe Ansiklopedik Lugât*, 12. baskı, Ankara 1995.

Tablo 3. 3: 1914-15 Eğitim Öğretim Yılında Dersaadet Kız Sanayi Mektebi'nin Kısım-ı Tâlî Öğretim Kadrosu

Öğretmenler	Görevi	Öğretmenler	Görevi
Şevki Efendi	Malûmât-ı Diniyye muallimi	Vasıf Bey	Hendese muallimi
Mesud Efendi	Türkçe muallimi	Aznif Hanım	Resim muallimesi
Madam Lahanne	Almanca ve Fransızca muallimesi (öğrenciler seçtikleri dile göre ayrılacaktır)	Madam Rıfat	Çamaşır takımları, Biçki ve dikiş muallimesi
Faik Bey	Hesap ve Hesab-ı taharrî muallimi	Matmazel Mari	Tamir, nakış muallimesi
Hayreddin Bey	Usûl-i Defterî muallimi	Refiye Hanım	Tabahat muallimesi
Faik Sabri Bey	Coğrafya-yı Sanayi ve Ticârî muallimi	Seyyâre Hanım	Çamaşır yıkama, ütü ve kola muallimesi
İhsan Şerif Bey	Tarih muallimi	Matmazel Vantura Benyakar	Terbiye-i Bedeniye muallimesi
Pakize Hanım	İdâre-i Beytiyye (İktisâd-i Beytî) öğr.	Matmazel Goldiziğ	Musiki (isteğe bağlı) muallimesi
Harun Bey	Ma'lûmât-ı Tabiiyye muallimi	Hatice Hanım	Müdür muavinesi
Server Bey	Hıfzıssıhha muallimi		
Aznif Hanım	Resim muallimesi		
Madam Rıfat	Çamaşır takımları, Biçki ve dikiş muallimesi		
Matmazel Mari	Tamir, nakış muallimesi		
Refiye Hanım	Çamaşır yıkama, ütü ve kola muallimesi		

Kaynak: BOA, *MF. İMF*, nr. 48/58, 22 M 1333.

Ancak Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte, bu okulda istihdam edilen yabancı öğretmenler görevlerini terk etmişlerdi. Dolayısıyla yabancı öğretmene duyulan ihtiyaç müttefik Almanya'dan getirilen öğretmenlerle giderilmekteydi. Bu okulda istihdam edilmek üzere 1915 yılında Avrupa'dan getirilmesi düşünülen Matmazel Möbius yine Alman vatandaşıydı⁷⁷⁶.

⁷⁷⁶ BOA, *MF. ALY*, nr. 78/41, 1333.

Daha önce de bahsedildiği gibi ibtidâî ve tâlî kısımlardan oluşan, Dersaadet Kız Sanayi Mektebi'nin ibtidâî kısmı 1917 yılında ayrılarak başka bir binaya taşınmıştı⁷⁷⁷. Bu okulun öğretim kadrosu şöyleydi:

Tablo 3. 4: 1917-18 Eğitim-Öğretim Yılında Dersaadet Kız Sanayi Mektebi'nin İlköğretim Kısımının Öğretim Kadrosu

Öğretmenler	Görevi
Fatma Ulviye Hanım	Devre-i ulâ birinci sene birinci şubede daimî öğretmen
Hasibe Hafize Hanım	Devre-i ulâ birinci sene ikinci şubede daimî öğretmen
Emine Remziye Hanım	Devre-i ulâ ikinci sene birinci şubede daimî öğretmen
Emine Zeynep Hanım	Devre-i ulâ ikinci sene ikinci şubede daimî öğretmen
Fatma İfakat Hanım	Devre-i mutavassıta birinci senede daimî öğretmen
Fatma Hayriye Hanım	Devre-i mutavassıta ikinci senede daimî öğretmen
Hafız Mehmed Efendi	Devre-i âliye birinci ve ikinci seneler <i>Kurân-ı Kerim</i> ve <i>Malûmât-ı Diniye</i> muallimi
Emine Hanım	Devre-i âliye birinci ve ikinci seneler Hesap ve Hendese muallimesi
Dürdane Hanım	Devre-i âliye birinci ve ikinci seneler Tarih ve Coğrafya muallimesi
Adile Hanım	Devre-i âliye birinci ve ikinci seneler Eşya ve İdâre-i Beytiye muallimesi
Mehmed Efendi	Devre-i âliye birinci ve ikinci seneler Muhâsebât-ı Ahlâkiye muallimi
Matmazel Helneştayn	Devre-i ulâ ikinci ve mutavassıta birinci şube Fransızca muallimesi
Ali Namık Bey	Devre-i mutavassıta ikinci ve âliye birinci ve ikinci seneler Fransızca muallimi
Zaime Hayriye Hanım	Bütün sınıflarda Resim muallimesi
Seyyâre Hanım	Bütün sınıflarda Elişleri muallimesi
Seniye Şevket Hanım	Bütün sınıflarda Terbiye-i bedeniye muallimesi
Matmazel Benyakar	Bütün sınıflarda Terbiye-i bedeniye muallimesi
İsmail Hakkı Bey	Devre-i mutavassıta ve devre-i âliye Yazı muallimi
Macide Hanım	Mürebbiye
İnayet Hanım	Mürebbiye

Kaynak: BOA, *MF.ALY*, nr. 112/1, 17 Ra 1336.

Dersaadet Kız Sanayi Mektebi'nin orta kısmının 1918 yılında Selçuk Hatun İnas Sultanisi ile birleştirilmesiyle Selçuk Hatun Kız Sanayi Mektebi adını alan okulun tüm kadrosunu kapatılan İnas Sultanisi kadrosu oluşturmaktaydı. Nitekim Selçuk Hatun İnas Sultanisi'nin 1916 yılındaki idarî ve öğretim kadrosuyla Selçuk Hatun Kız Sanayi

⁷⁷⁷ BOA, *MF. ALY*, nr. 116/75, 20 Ş 1336.

Mektebi'nin 1920 yılına ait kadrosu kıyaslandığında bütün katip, muîde ve öğretmenlerin aynı olduğu anlaşılmaktadır⁷⁷⁸. 1918-19 eğitim-öğretim yılında bu okulun öğretmen sayısı 40'tı⁷⁷⁹.

Tablo 3. 5: 1919-1920 Yılı Selçuk Hatun Kız Sanayi Mektebi'nin Öğretim Kadrosu

Öğretmenler	Görevi	Öğretmenler	Görevi
Sadiye Hanım	Müdire ve İktisad-ı Beytî muallimesi	Bakiye Hanım	Resim muallimesi
Hatice Hanım	Sermuîde	Fahriye Hanım	Kısm-ı İbtidâî muallimesi
Seher Hanım	Muîde	Ümmiye Hanım	Kısm-ı İbtidâî muallimesi
Lütfiye Hanım	Muîde	Behiye Hanım	Kısm-ı İbtidâî muallimesi
Refiye Hanım	Muîde	Macide Hanım	Kısm-ı İbtidâî muallimesi
Kenan Bey	Yağlıboya muallimi	Hatice Hanım	Kısm-ı İbtidâî muallimesi
Yunus Bahri	Ulum-ı diniye muallimi	Güzide Hanım	Kısm-ı İbtidâî muallimesi
Muhsine Hanım	Lisan-ı Osmanî muallimesi	Emine Hanım	Kısm-ı İbtidâî muallimesi
Ali Rıza Bey	Tarih muallimi	Nadide Hanım	Kısm-ı İbtidâî muallimesi
Meliha Hanım	Coğrafya muallimesi	Terakki Hanım	Kısm-ı İbtidâî muallimesi
Doktor Naci	Hıfzıssıhha muallimi	Saime Hanım	Kısm-ı İbtidâî muallimesi
Hatice Refik Hanım	Ulum-ı Tabiiye muallimesi	Bedriye Hanım	Kısm-ı İbtidâî muallimesi
Fikret Bey	Terbiye ve Ahlak muallimi	Süreyyâ Bey	Kısm-ı İbtidâî Musiki muallimi
Rahmi Bey	Hendese muallimi	Seniye Şevket Hanım	Kısm-ı İbtidâî Terbiye-i Bedeniye muallimesi
Fatma Hanım	Hesap muallimesi	Madmazel Goldizig غولديزغ	Kısm-ı İbtidâî Piyano muallimesi
Madam Eskinazi	Fransızca muallimesi	Hakkı Efendi	Kısm-ı İbtidâî Hat muallimi
Münevver Hanım	Elbise ve Dikiş ve Biçki muallimesi	Refia Hanım	Kısm-ı İbtidâî Dikiş muallimesi
Madam Rıfat	Elbise ve Dikiş ve Biçki muallimesi	Kaşif Efendi	Kısm-ı İbtidâî <i>Kurân-ı Kerim</i> ve Ulum-ı Diniye muallimi
Madmazel Mirtadyanis	Çamaşır ve Moda muallimesi	Madam Atamyan	Ana sınıfı muallimesi
Şaziye Hanım	Çamaşır ve Moda muallimesi	Memnune Hanım	Ana sınıfı muallimesi
Fatma Hanım	İpek İş muallimesi	Zeynep Leman Hanım	Ana sınıfı muallimesi
Matmazel A. Benyakar آبن بقار	Beyaz İş muallimesi	Vasfiye Hanım	Ana sınıfı muallimesi

Kaynak: BOA, *MF. İST*, nr. 56/38 lef 9; *MF. İST*, nr. 56/60; *MF. ALY*, nr. 146/35, 12 B 1338.

⁷⁷⁸ BOA, *MF. İST*, nr. 26/4, 4 B 1334; *MF. ALY*, nr. 146/35, 12 B 1338.

⁷⁷⁹ BOA, *MF. ALY*, nr. 145/4. 2 C 1338; 1335 *Senesi İstanbul Belediyesi İhsaiyyat Mecmuâsı*, Dersaadet 1337, 93.

Mithat Paşa Kız Sanayi Mektebi (Üsküdar Kız Sanayi Mektebi)'nin 1914-15, 1915-16, 1916-17, yıllarına ait üç yıllık kadrosuna baktığımızda öğretim kadrosunda birkaç dersin öğretmeni dışında büyük bir değişiklik görülmemektedir. 1914-15 eğitim-öğretim yılına ait kadroya bakıldığında öğretim kadrosunda 17'si hanım, 8'i erkek olmak üzere 25 öğretmen görev yaparken⁷⁸⁰, 1915-16 eğitim-öğretim yılına ait kadroya göre, bu okulda 10'u erkek, 19'u hanım olmak üzere 29 öğretmen görev yapmaktaydı. 1915-16 eğitim-öğretim yılında bazı yeni dersler görüldüğü gibi, bazı derslerin öğretmenlerinde de değişiklik yapılmıştı. Bu da öğretmen sayısındaki farkı açıklamaktadır⁷⁸¹.

Tablo 3. 6: 1914-1915 Eğitim-Öğretim Yılında Midhat Paşa Kız Sanayi Mektebi'nin Öğretim Kadrosu

KISM-I İBTİDÂÎ	
Öğretmenler	Görevi
Safinaz Hanım	İbtidâî birinci sene muallimesi
Pakize Hanım	İbtidâî ikinci sene muallimesi
Fatma Nigar Hanım	İbtidâî üçüncü sene muallimesi
Osman Efendi	İbtidâî dördüncü ve beşinci seneler Ulûm-ı diniyye muallimi
Ahdiye Hanım	İbtidâî dördüncü ve beşinci seneler Türkçe muallimesi
Mustafa Nuri Bey	İbtidâî dördüncü ve beşinci seneler Hesap ve Hendese, Eşya ve Muhasebât-ı Ahlâkiye dersleri muallimi
Bahriye Kolağalığından emekli Vasıf Bey	İbtidâî dördüncü ve beşinci seneler Tarih ve Coğrafya muallimi
Aznif Hanım	Bütün ibtidaî sınıflarda Resim muallimesi
Kadriye Hanım	Bütün ibtidaî sınıflarda Elishleri muallimesi
Angel Faraci Hanım	Bütün ibtidaî sınıflarda Fransızca muallimesi
Matmazel Kordovero	Bütün ibtidaî sınıflarda Terbiye-i Bedeniye muallimesi
Fevziye Hanım	Bütün ibtidaî sınıflarda Terbiye-i Bedeniye muallimesi
İzzeddin Bey	İbtidâî birinci, ikinci senelerin bütün şubelerinde Gınâ muallimi
Hayrinûş Hanım	İbtidâî dördüncü ve beşinci seneler bütün şubelerinde Piyano muallimesi
İsmail Hakkı Bey	Bütün ibtidaî sınıflarda Hat muallimi
KISM-I SÂNÎ	
Öğretmenler	Görevi
Osman Efendi	Ulûm-ı Diniyye muallimi
Ahdiye Hanım	Türkçe muallimesi
Mustafa Nuri Bey	Hesap ve Hendese ve tatbikatı muallimi
Müdür İhsan Bey	Tarih-i Osmânî muallimi

⁷⁸⁰ BOA, *MF. İMF*, nr. 46/15, 18 Z 1332.

⁷⁸¹ BOA, *MF. İST*, nr. 43/37, 27 M 1336.

Bahriye Kolağalığından emekli Vasıf Bey	Coğrafya-yı Osmânî muallimi
Doktor Server Bey	Hıfzıssıhha ve Teşrîh muallimi
Ahdiye Hanım	İdare-i Beytiyye ve Usûl-i Defteri-i Beytî muallimesi
Müştak Bey	Tarih-i Tabîi muallimi
Mihri Hanım	Resim muallimesi
Fatma Nigâr Hanım	Nakış ve El işleri, Dantela, Örgü, Çiçek dersi muallimesi
Benyakar Hanım	Terbiye-i Bedeniye muallimesi
Halide Hanım	Sanat Şubeleri işbaşısı
Polomya Hanım	Elbise İmalî şubesi muavinesi
Ayşe Muzaffer Hanım	İç takımları şubesi muavinesi
Nesime Hanım	Çocuk takımları şubesi muavinesi
Seyyâre Hanım	Korsaj muallimesi

Kaynak: BOA, *MF. İMF*, nr. 46/15, 18 Z 1332.

Tablo 3. 7: 1915-1916 Eğitim-Öğretim Yılında Midhat Paşa Kız Sanayi Mektebi'nin Öğretim Kadrosu

KISM-I İBTİDÂÎ	
Öğretmenler	Görevi
Feride Hanım	Kısm-ı İbtidâî birinci sınıf muallimesi
Ulviye Hanım	Kısm-ı İbtidâî birinci sınıf muallimesi
Vesîme Hanım	Kısm-ı İbtidâî ikinci sınıf muallimesi
Saniye Hanım	Kısm-ı İbtidâî üçüncü sınıf muallimesi
Osman Efendi	Ulûm-ı diniyye muallimi
Ahdiye Hanım	Türkçe ve İdâre-i Beytiyye muallimesi
Mustafa Nuri Bey	Hesap- hendese, eşya muallimi
Habib Bey	Tarih ve Coğrafya muallimi
Mahmud Bey	Resim muallimi
Zahide Hanım	Elişleri muallimesi
Efzayîş Hanım	Almanca muallimesi
Refet Hanım	Fransızca muallimesi
Fevziye Hanım	Terbiye-i bedeniye muallimesi
İzzeddin Bey	Gınâ muallimi
Matmazel Goldiziğ	Piyano muallimesi
İsmail Hakkı Bey	Hat muallimi
Naci Paşa	Tarih muallimi
Rıza Bey	Resim muallimi
Dürdane Hanım	Nakış muallimesi
Saime Hanım	Terbiye-i bedeniye muallimesi
Serdar Bey	Hıfzıssıhha muallimi

Aliye Hanım	Tabahat muallimesi
Madam Mari	Almanca muallimesi
Zeliha Hanım	Fransızca muallimesi
Müşak Bey	Ulûm-ı tabiiyye muallimi
Halide Hanım	Dikiş ve biçki muallimesi
Ayşe Muzafer Hanım	Tamir muallimesi
Seyyare Hanım	Çamaşır yıkama muallimesi

Kaynak: BOA, *MF. İST*, nr. 39/3, 1 Ş 1335, lef 3.

1917 yılında Mithat Paşa Kız Sanayi Mektebi'nden ayrılan ve müstakil bir okul halini alan İlköğretim kısmının öğretim kadrosu ise aşağıdadır.

Tablo 3. 8: 1917-1918 Eğitim-Öğretim Yılında Mithat Paşa Kız Sanayi Mektebi Kısım-ı Sâni Öğretim Kadrosu

Öğretmenler	Görevi
Fatma Feride Hanım	Devre-i ulâ birinci sene birinci şubede daimî muallime
Emine Ulviye Hanım	Devre-i ulâ birinci sene ikinci şubede daimî muallime
Boş	Devre-i ulâ ikinci sene birinci şubede daimî muallime
Saniye Hanım	Devre-i mutavassıta birinci senede daimî muallime
Vesîme Hanım	Devre-i mutavassıta ikinci senede daimî muallime
Osman Nuri Efendi	Devre-i âliye birinci ve ikinci seneler <i>Kurân-ı Kerim</i> ve <i>Malûmât-ı Diniyye</i> muallimi
Ahdiye Hanım	Devre-i âliye birinci ve ikinci seneler Türkçe muallimesi
Mustafa Nuri Bey	Devre-i âliye birinci ve ikinci seneler Hesap ve Hendese muallimi
Habib Efendi	Devre-i âliye birinci ve ikinci seneler Tarih ve Coğrafya muallimi
Mustafa Nuri Bey	Devre-i âliye birinci ve ikinci seneler Eşya ve İdâre-i Beytiyye muallimi
Mustafa Nuri Bey	Devre-i âliye birinci ve ikinci seneler Muhâsebât-ı Ahlâkiye muallimi
Müdür İsmail Hakkı Bey	Devre-i ulâ ikinci ve mutavassıta birinci şube Fransızca muallimi
Lahika Hanım	Devre-i mutavassıta ikinci ve âliye birinci ve ikinci seneler Fransızca muallimesi
Rıza Raşid Bey	Bütün sınıflarda Resim muallimi
Zahide Hanım	Bütün sınıflarda Elişleri muallimesi
Nebiha Hanım	Bütün sınıflarda Terbiye-i bedeniye muallimesi
Matmazel Goldiziğ	Bütün sınıflarda Gınâ muallimesi
İsmail Hakkı Bey	Devre-i mutavassıta ve devre-i âliye Yazı muallimi
Makbule Hanım	Mürebbiye
Remziye Feham Hanım	Mürebbiye

Kaynak: BOA, *MF.ALY*, nr. 112/1, 17 Ra 1336.

D. Öğrenciler

Daha önce de bahsedildiği gibi, 1884 yılında ilk kız sanayi mektebi olan Leyli ve Neharî Kız Sanayi Mektebi'nin açılmasıyla aynı yıl bu okul için *Kız Sanayi Mektebi Nizamnâmesi* çıkarılmıştı. Buna göre, bu okula kabul edilecek öğrencilerin yaşı 8'den küçük, 10'dan büyük olmayacaktı⁷⁸². Dahilî (yatılı) ve haricî (gündüzlü) olmak üzere iki kısımdan oluşan bu okulun yatılı kısmının öğrenci sayısı 75'i, gündüzlü kısmının öğrenci sayısı 125'i aşmayacaktı⁷⁸³. Yatılı kısım daha çok yetimler düşünülerek açılmıştı. Dolayısıyla bu kısma girmek için yetim olma şartı aranıyordu. Bu kısma başvurmak isteyenler okula kabul edilmeleri için, imam ve mahalle muhtarından getirecekleri ilm u haber ile yetim ve kimsesiz olduklarını belgelemeleri gerekiyordu⁷⁸⁴.

Akraba ve velileri olan öğrenciler, eğitim sürelerini tamamlamadan okuldan çıkarılmak istenirse, bu öğrenciler için harcanan yıllık masraflar okul tarafından talep edilmekteydi. Bu durumdaki yatılı öğrencilerden senelik 12 lira, gündüzlü öğrencilerden ise 6 lira ücret alınacaktı⁷⁸⁵.

Okul tarafından burs mahiyetinde öğrencilere gündelik ödenmekteydi. Birinci sınıf öğrencilerine 20, ikinci sınıf öğrencilerine 40, üçüncü sınıf öğrencilerine 60, dördüncü sınıf öğrencilerine 80, beşinci sınıf öğrencilerine 100 para gündelik verilecekti. Her ay bu paraların yarısı ödenecek, diğer yarısı şahadetnâme aldıkları zaman kendilerine verilmek üzere Emniyet Sandığı'na yatırılacaktı⁷⁸⁶. Yatılı ve Gündüzlü kısımda olup fakir olan öğrencilerin giyim ihtiyaçları da okul tarafından karşılanıyordu. Yatılı öğrencilere yazlık ve kışlık olmak üzere iki yeldirme, yılda altı çift çorap, iki çift ayakkabı, dört kat çamaşır, iki kat elbise, bir kat iş elbisesi verilecekti. Gündüzlü fakir öğrencilere iki yılda bir olmak üzere biri yazlık ve diğeri kışlık olarak ikişer yeldirme, senede dört çift çorap ve iki çift ayakkabı verilecekti. Zengin öğrenciler

⁷⁸² *Kız Sanayi Mektebi Nizamnâmesi* (KSMN), mad. 5.

⁷⁸³ KSMN, mad. 2.

⁷⁸⁴ KSMN, mad. 6.

⁷⁸⁵ KSMN, mad. 11.

⁷⁸⁶ KSMN, mad. 20.

ise okulda kıyafet uygunluğunu sağlamak amacıyla diğer öğrencilere verilen yeldirme ve ayakkabılardan yaptırıp giyeceklerdi⁷⁸⁷.

1885 yılında Süleymaniye’de ve 1890 yılında Üsküdar’da açılan kız sanayi mektepleri de bu nizamnâmeye tâbi olmuşlardı. İleriki yıllarda kız sanayi mektepleri için ayrı bir kanun veya nizamnâme çıkarılmadığı için uzun yıllar bu nizamnâme yürürlükte kalmıştı.

1896 yılından itibaren kız sanayi mekteplerinin yatılı kısmına, yetimlere mahsus olmasına rağmen ücretli öğrenci alınması uygulamasına girişilmişti. İki taksitte verilmek üzere senelik 15 lira ücretle okula alınan bu öğrencilerin kabul edilmesindeki amaç, yabancı ya da gayrimüslim okullarına devam etmeleri yasaklanan zengin kız çocuklarının eğitimden yararlanmasını sağlamaktı⁷⁸⁸. 1904 yılına gelindiğinde zengin kız çocuklarının ücretli olarak gündüzlü kısma kaydedilmeleri için müracaatların artması üzerine leylî ücretin yarısı olan 7.5 lira ücretle bu kısma alınmaları kararlaştırılmıştı. Ancak küsurat dolayısıyla zorlukların çıkacağı düşünülerek bu ücret 8 liraya çıkarılmıştı.⁷⁸⁹

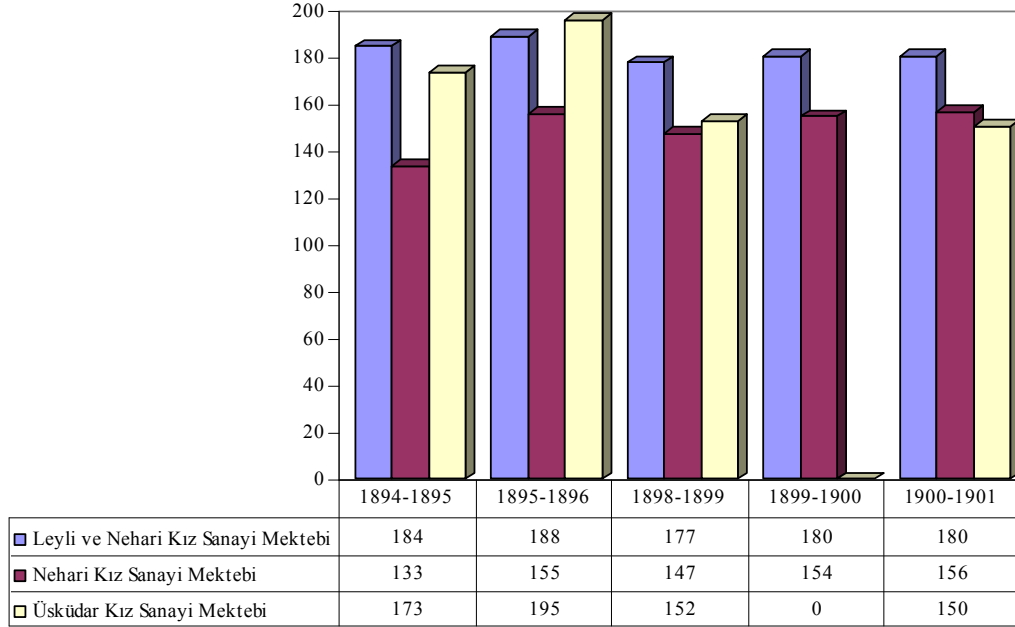
Kız sanayi mektepleri açıldığı tarihten itibaren oldukça ilgi görmüştü. Nitekim gerek Leylî ve Neharî gerekse Süleymaniye’de açılan Neharî Kız Sanayi Mektebi’nde okuyan öğrencilerin sayıları hızla artmaktaydı. Hatta artan ilgi ve talep üzerine Üsküdar Kız Sanayi Mektebi açılmıştı.

⁷⁸⁷ KSMN, mad. 14-15.

⁷⁸⁸ BOA, ŞD., nr. 214/61; BEO, nr. 62403; *İ. Maa*, nr. 1/Ra 1314; *Hanımlara Mahsus Gazete*, 4 Rebiülevvel 1314/1 Ağustos 1312, nr. 74, 8, Y. Tümer, *Osmanlılarda Kızların Eğitimi*, 100.

⁷⁸⁹ BOA, ŞD., nr. 219/41; BEO, nr. 185292; *İ. Maa*, nr. 4/L 1322; *Düstur*, I. Tertip, 8, 109-111.

Grafik 3. 1: II. Meşrutiyet Öncesinde Kız Sanayi Mekteplerindeki Öğrenci Sayısı

Kaynak: 1310-11 Maarif İstatistiği, s. 8; 1312 Maarif İstatistiği, 8; Maarif Salnamesi, sene:1316, 674-676; sene: 1317, 753-755; sene: 1318, 818-821.

1909-1910 eğitim-öğretim yılı başında Leylî ve Neharî Kız Sanayi Mektebi'nde 79 yatılı, 154 gündüzlü olmak üzere 223 öğrenci bulunmaktayken, yıl sonunda bu okulda bulunan öğrenci sayısı yatılı 73, gündüzlü 124 olmak üzere toplam 197'ye inmişti. Aradaki bu fark, hastalık, ölüm, ihraç gibi çeşitli nedenlerden ileri gelmekteydi⁷⁹⁰. Ertesi yıl bu okulun yatılı kısmında yer olmadığından dolayı öğrenci kabul edilememişti⁷⁹¹. 1910-1911 yılı içerisinde okulda bulunan öğrenci sayısı gündüzlü 176, yatılı 47 olmak üzere 223'tü. Yıl sonunda 16 öğrenci mezun olmuştu⁷⁹². 1909-1910 eğitim öğretim yılında diğer kız sanayi okullarındaki öğrencilerin sayısal durumu şöyleydi: İstanbul Nehârî Kız Sanayi Mektebi'nde, yılın başında 210, yıl sonunda 172; Üsküdar Nehârî Kız Sanayi Mektebi'nde ise yılın başında 200, yıl sonunda 151 öğrenci bulunmaktaydı⁷⁹³.

⁷⁹⁰ 1323-1324 ve Kısmen 1325-1326 Sene-i Dersiyelerine Ait İstatistik, 21. Ancak, arşivde rastladığımız bir belgede, 125'i gündüzlü, 58'i yatılı olmak üzere 183 öğrenci bulunduğu kaydedilmiştir. BOA, MF. ALY, nr. 83/105, 17 Z 1333.

⁷⁹¹ BOA, MF. VRK, nr. 32/25, 21 Za 1328.

⁷⁹² BOA, MF. İST, nr. 15/7, 14 L 1332. Yatılı öğrencilerden 2'si Ermeni'dir.

⁷⁹³ 1323-1324 ve Kısmen 1325-1326 Sene-i Dersiyelerine Ait İstatistik, 21.

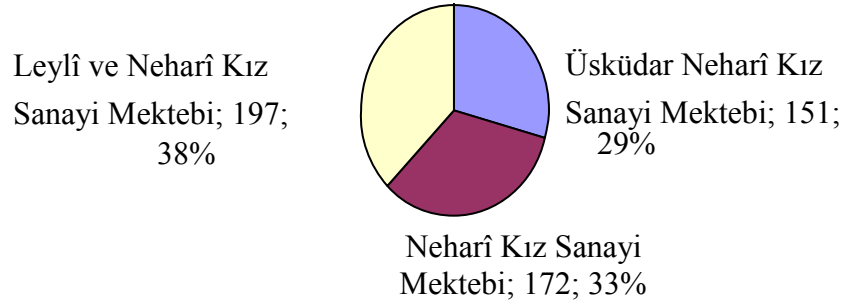
Tablo 3. 9: 1912 Yılında Kız Sanayi Mekteplerinde Bulunan Öğrenci Sayısı

Okul Adı	Öğrenci Sayısı		
	Leylî	Neharî	Toplam
Üsküdar Neharî Kız Sanayi Mektebi	-	151	151
İstanbul Neharî Kız Sanayi Mektebi	-	172	172
İstanbul Leylî ve Neharî Kız Sanayi Mektebi	73	124	197

Kaynak: BOA, *MF.VRK*, nr. 34/1. 24 Ra 1330.

Yukarıdaki tabloya göre bu okullardan en çok hangisinin rağbet gördüğünü aşağıdaki grafikte görebiliriz.

Grafik 3. 2: 1912 Yılında Kız Sanayi Mekteplerinin Öğrenci Durumu

Üsküdar Kız Sanayi ile Dersaadet Neharî Kız Sanayi mekteplerinin 1913-14 eğitim öğretim yılında birleştirilip kapatılmasından sonra idadî seviyesinde açılan Dersaadet (İstanbul) Kız Sanayi Mektebi öğrenci kabulünde bazı şartlar aranmıştı. Buna göre⁷⁹⁴;

⁷⁹⁴ BOA, *MF. İMF*, nr. 42/73, 6 Za 1332; *Takvim-i Vekayi*, nr. 1616, 19 Z 1331, 1; nr. 1619, 22 Z 1331, 1.

1- Sınıf-ı ibtidâiyeye 7 -12 yaşları arasında öğrenci kabul edilecekti. Okuma yazma bilmeyenler birinci sınıfa alınacak diğerleri ise yapılacak seviye tespit sınavı ile sınıflara yerleştirilecekti.

2-Kısm-ı tâlî bu yıl sadece birinci sınıf açılacaktı. Bu sınıfa ise, kapatılan Üsküdar ve Dersaadet Kız Sanayi mekteplerinin son sınıf öğrencisi ile rüşdiye mezunları sınavsız alınacaktı. Kontenjanı 40 olan bu sınıfa başvuranların sayısı daha fazla olursa, öğrenciler arasında yapılacak sınavda en yüksek notları alanlar kabul edilecekti. Alınacak öğrencilerin yaşları 13-15 arasında olacaktı.

3- Okula kayıt için müracaat edenlerin tezkire-i Osmânîleri, aşı şahâdetnâmeleri, sağlık raporu ve daha önce bulundukları okuldan aldıkları tasdiknâme veya şahâdetnâmelerini yanlarında getirip, okula teslim etmeleri gerekmekteydi.

1914-15 eğitim-öğretim yılında Dersaadet Kız Sanayi Mektebi'ne 130 öğrenci kaydolmuştu. Geçen yıldan devreden 410 öğrenciyle birlikte bu sayı 540'a ulaşmaktaydı. Yıl sonunda öğrenci sayısı, dönem içindeki nakiller dolayısıyla 575'e yükselmişti. Bu öğrencilerin hepsi İstanbul valiliğinden burslu olarak ücretsiz okumaktaydı. Sınıf geçme sınavları sonunda 84 öğrenci sınıfta kalmış, 391'i sınıfını geçmişti⁷⁹⁵. 1916-17 eğitim-öğretim yılında Dersaadet Kız Sanayi Mektebi'ne 186 öğrenci kaydolmuştu. Yıl sonunda öğrenci mevcudu 1'i gayrimüslim, 404'ü Müslim olmak üzere toplam 405 idi. Aynı yıl okuldan mezun olan öğrenci sayısı 1'i gayrimüslim, 27'si Müslim olmak üzere 28'di⁷⁹⁶.

1918-19 eğitim-öğretim yılında Selçuk Hatun İnas Sultanisi ile birleşen Dersaadet Kız Sanayi Mektebi daha önce de bahsedildiği gibi Selçuk Hatun Kız Sanayi Mektebi adını almıştı. Aynı yıl Selçuk Hatun Kız Sanayi Mektebi'nde 502'si kısm-ı ibtidaîde, 49'u devre-i ulâda olmak üzere toplam 551 öğrenci bulunmaktaydı⁷⁹⁷. 1919-1920 yılında bu okulun toplam öğrenci sayısı 427'ye düşmüştü. Yıl sonunda ise birtakım sebeplerden dolayı bazı öğrencilerin okulu terk etmesiyle sayı 385 olmuştu⁷⁹⁸.

⁷⁹⁵ BOA, *MF. İST*, nr. 23/4, 8 Ca 1334.

⁷⁹⁶ BOA, *MF. İST*, nr. 31/11.

⁷⁹⁷ BOA, *MF. ALY*, nr. 145/4. 2 C 1338; 1335 Yılı İstanbul Belediyesi İhsâiyyât Mecmuası, 89.

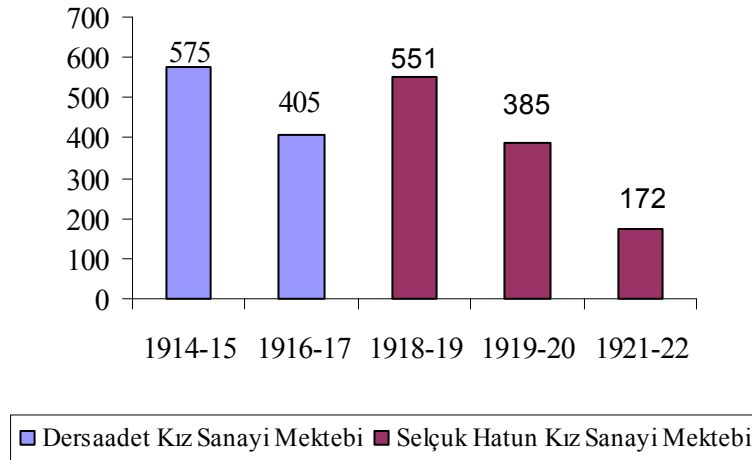
⁷⁹⁸ BOA, *MF. İST*, nr. 58/57.

Okulun ana sınıfında bulunan 90 öğrencinin 51'i ücretli 39'u ücretsizdi. 243 öğrenci bulunan kısım-ı ibtidaîde ise öğrencilerin 164'ü ücretli, 79'u ücretsiz eğitim almaktaydı. Kısım-ı sâni öğrencilerinin ise 39'u ücretli, 13'ü ücretsizdi⁷⁹⁹.

1921-22 yılı başında Selçuk Hatun Kız Sanayi Mektebi'nde 116'sı kısım-ı ibtidaîde, 53'ü devre-i ulâda⁸⁰⁰ olmak üzere 169 öğrenci bulunmaktaydı. Yıl sonunda ise yeni kaydolanlarla birlikte 172'ye yükselmişti⁸⁰¹. Ertesi yılın başında kısım-ı ibtidaîdeki öğrenci sayısı 180'e devre-i ulâdaki öğrenci sayısı 69'a yükselerek, okulun öğrenci sayısı 249'a ulaşmıştı⁸⁰².

Dersaadet Kız Sanayi Mektebi iken Selçuk Hatun Kız Sanayi Mektebi adını alan bu okulun yıllara göre öğrenci sayılarındaki gelişimi aşağıdaki grafikten izleyebiliriz⁸⁰³.

Grafik 3. 3:Selçuk Hatun Kız Sanayi Mektebi Öğrenci Sayısının Yıllara Göre Dağılımı

1914-15 eğitim-öğretim yılı sonunda orta derecede eğitim veren Mithat Paşa Kız Sanayi Mektebi'nde ise toplam 264 öğrenci bulunmaktaydı⁸⁰⁴. Ertesi yıl bu okula

⁷⁹⁹ Aynı belge, lef 8.

⁸⁰⁰ Bu kısım orta derecede eğitim veren sultanilerin birinci devresine denkti.

⁸⁰¹ BOA, *MF. İST*, nr. 60/56, 8 L 1340.

⁸⁰² BOA, *MF. İST*, nr; 60/75, 11 Ra 1341.

⁸⁰³ Öğrenci sayıları yıl sonu itibarıyla okulda bulunan öğrenci sayısı baz alınmıştır.

kayıt olmak üzere başvuran ve yaşları 14'ten büyük yüzlerce öğrencinin henüz ibtidâî eğitim bile almamış olduğu okulun müdür muavinesi Fatma Zekiye Hanım'ın tezkiresinden anlaşılmaktadır. İbtidâî birinci sınıfa kaydedilmesi gereken bu öğrencilerin, hem öğrenci sayısı fazla olduğu için alınmasının mümkün olamayacağından hem de zaten 8-10 yaşları arasındaki öğrencilerin yanında onlardan büyük öğrencilerin yerleştirilmesinin zararlı olacağından bu öğrenciler okula kabul edilememişti. Ancak müdür muavinesi Fatma Zekiye Hanım bu öğrenciler için düşündüğü bir formülü Maarif Müdüriyetinden şu ifadelerle dile getirmişti⁸⁰⁵:

“Yakın bir istikbâlin valideleri olacak bu hanımların da nimet-i maarıften müstefid olmaları için Üsküdar'ın münasib bir mahallinde bir mektep küşadı ile mektebimize kabul edilemediğinden dolayı adedi yüzlere varan evlâd-ı vatanın illet-i cehl ile ma'lûl olarak evlerde ataletle vakit geçirmelerine meydan verilmemesi kadınlığın ve daha doğrusu vatanın selâmeti nâmına istirhâm ve istid'â olunur.”

Bu yıl içinde Mithat Paşa Kız Sanayi mektebine 1'i gayrimüslim olmak üzere 102 öğrenci kabul edilmişti. Bunlardan 90'ı birinci, 3'ü üçüncü, 1'i dördüncü, 4'ü beşinci ve 4'ü altıncı sınıfa kaydolmuştu. Bu sayı geçen yıldan devren öğrencilerle birlikte 366'ya ulaşmaktaydı. Ancak yıl sonunda bazı öğrencilerin terk etmesiyle bu sayı 313'e düşmüştü. Yıl sonunda 26 öğrenci mezun olurken gelecek yıla 1'i gayrimüslim olmak üzere 262 öğrenci devredilmişti⁸⁰⁶. 1916-17 yılında okula 98 öğrenci kaydolmuş, geçen yıldan devredenlerle sayı 360'a yükselmişti. Yıl sonunda ise ertesi yıla devreden öğrenci sayısı ise 275'ti⁸⁰⁷.

Mithat Paşa Kız Sanayi Mektebi'nin yıllara göre öğrenci sayısı aşağıdaki grafikte daha iyi izlenebilir.

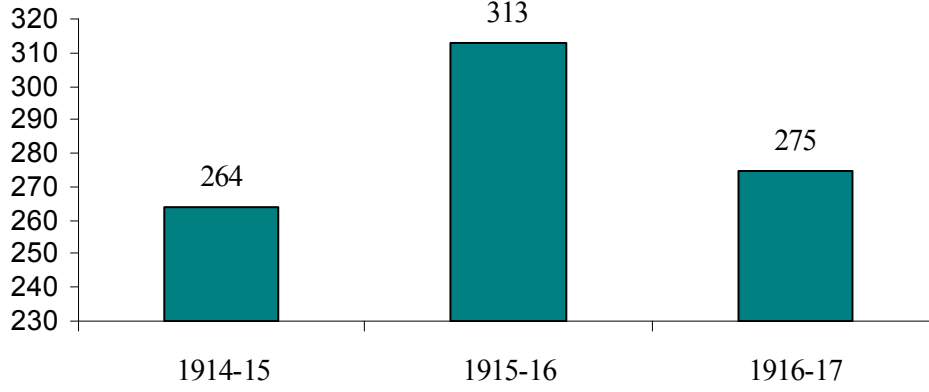
⁸⁰⁴ BOA, MF. İST, nr. 20/75, 27 Ra 1334.

⁸⁰⁵ BOA, MF. ALY, nr. 83/105, 17 Z 1333.

⁸⁰⁶ BOA, MF. İST, nr. 45/13.

⁸⁰⁷ BOA, MF. İST, nr. 43/36, 27 M 1336.

Grafik 3. 4 Mithat Paşa Kız Sayi Mektebi'nin Öğrenci Sayılarının Yıllara Göre Dağılımı

Kaynak: BOA, *MF. İST*, nr. 20/75; nr. 45/13; nr. 43/36.

E. Eğitim ve Öğretim

1884 yılında yayınlanan *Kız Sanayi Mektebi Nizamnâmesi*'ne göre, başlangıçta bu okulun öğrenim süresi 5 yıldır. Beş yıllık ders programında okutulan dersler şunlardır: Elifbâ, *Kurân-ı Kerim*, Akaid-i Diniye, Risale-i Ahlak, Yazı ve İmlâ, Muhtasar Kavaid-i Osmaniye, Muhtasar İlm-i Hesap, Muhtasar Tarih ve Coğrafya, Malumât-ı Nafia, İnşâ, İlm-i Tedbir-i Menzil, Hıfzıssıhha gibi genel derslerin yanında Dikiş, Nakış, El örmesi, Kasnak, Kanava, Biçim, Çiçek, Dikiş, Piyano ve Resim gibi sanat dersleri⁸⁰⁸.

1900 yılında okulun ibtidaî ve rüşdî olmak üzere eğitim süresi 7 yıla çıkarılmış ve yeni müfredat programı yayınlanmıştı⁸⁰⁹. Buna göre bu okulların haftalık ders programı Tablo 3.10'da gösterilmiştir.

⁸⁰⁸ "Kız Sanayi Mektebinin Teşkiline Dâir Nizamnâmedir", BOA, *Nizâmât Defterleri*, nr. 1, 64-68, III. fasıl.

⁸⁰⁹ F. R. Unat, *Türk Eğitim Sisteminin...*, 80f.

Tablo 3. 10: İbtidâî ve Rüşdî kısımlardan oluşan 7 Yıllık Kız Sanayi Mekteplerinin Ders Programı

Dersler	Ders Saatleri						
	I. Yıl	II. Yıl	III. Yıl	IV. Yıl	V. Yıl	VI. Yıl	VII. Yıl
Elifbâ ve Şifahî Malumat*	18	-	-	-	-	-	-
Tecvidli Kuran-ı Kerim	6	4	4	4	2	1	1
Ulûm-ı Diniye	-	2	2	2	1	1	1
Kıraat ve İmlâ	4	6	6	6	2	1	1
Kitâbet	-	-	-	-	-	1	1
Kavâid	-	-	2	3	2	-	-
Arabî	-	-	-	-	-	1	2
Farisî	-	-	-	-	-	1	1
Hüsn-i Hat	-	2	1	1	1	1	1
Dürûs-ı Eşya ve Malûmât-ı Nafia	2	2	1	1	1	1	1
İdare-i Beytiye	-	-	-	-	2	2	2
Ahlak	-	-	-	-	1	1	1
Hıfzıssıhha	-	-	-	-	-	1	1
Hesab	2	2	2	1	1	1	1
Coğrafya	-	-	-	-	2	2	2
Tarih	-	-	-	-	2	2	1
Resim ve Hendese*	-	-	-	-	1	1	1
El Hünelerleri**	6	12	12	12	12	12	12
Toplam	24	30	30	30	30	30	30

Kaynak: *Maarif Salnamesi*, sene: 1316, s. 435; Mahmud Cevad, *Maarif-i Umûmiye Nezâreti Tarihçe-i Teşkilât ve İcraatı*, (yay. Mustafa Ergün, Tayyip Duman, Sebahattin Arıbaş, H. Hüseyin Dilaver), Ankara 2002, s. 259.

Yukarıdaki tabloda gösterilen dersler, kız rüşdiyelerinde gösterilen derslerle aynıydı. Tek fark kız sanayi mekteplerinde resim ve hendese dersinin fazladan gösterilmesi idi. Bu derste temel geometrinin yanı sıra teknik resim de öğretiliyordu⁸¹⁰.

Dersler her yıl Mayısın 15'inde biter ve Haziran ayı içinde öğrenciler, Maarif Nezareti tarafından görevlendirilen mümeyyizlerin* huzurunda öğretmenler tarafından

* Derslere başlamadan önce bu dersten başarılı olmak gerekiyordu. Mahmud Cevad, *...Tarihçe-i Teşkilât ve İcraatı*, 233.

* Resimdeki mesafelerin ölçümü ve geometrik desenlerin gösterilmesine dayalıdır.

** Genel olarak "El hünelerleri" olarak adlandırılan dersler şunlardır: nakış, resim ve hendese, biçki ve dikiş, halı dokuma, bez dokuma, ahçılık ve tatlıcılık.

⁸¹⁰ Mahmud Cevad, *...Tarihçe-i Teşkilât ve İcraatı*, 259; C. Öztürk "Üsküdar Kız Sanayi Mektebi", 245.

* Sözlü sınavda öğrenciye soru soran jüri üyesi öğretmen.

genel bir sınava tâbi tutulurlardı⁸¹¹. Bu bir sınav kurulu olup, genel olarak 3 öğretmenden oluşurdu.

Kız Sanayi Mekteplerinde el hünelerleri dersinde öğretilen çeşitli el işleri okul hesabına satılırdı. Bunun için bazen piyangolar düzenlenir, bazen sergiler açılırdı. Hatta bu okullarda üretilen eşyaların sergilenip, satılabilmesi için çarşıda bir yer kiralanırdı⁸¹².

Leylî ve Neharî Kız Sanayi Mektebinin, açıldığı ilk yıllarda dönemin şartlarına göre belli bir başarıyı yakalamışsa da, daha sonraki yıllar sönmeye yüz tutması bu okulda ıslahat yapılmasını gerektirmişti. Bunun için 1907-1908 yılına kadar birçok ıslahat yapılmıştı. Ancak idarenin ve programın yeniden ıslah edilip esaslı bir şekilde düzenlenmesi 1907-1908 tarihinde olmuştu. Bu tarihte Leylî ve Neharî Kız Sanayi Mektebi'nin müdürlüğüne getirilen Hulûsi Bey'in gayretleriyle bir program komisyonu oluşturularak yeni bir program düzenlenmiş ancak bunu hemen uygulama imkânı olmamıştı. Uygulamaya ancak II. Meşrutiyet'in ilanından sonra geçilmişti. Sanayi alanında bu okulun gelişememe sebeplerini araştıran Hulûsi Bey, "Mubayaa ve Terakkî-i Sanayi Komisyonu" oluşturmuştu. Bu komisyon, okulun sanayi kısmını biçki ve dikiş, fiston, anavata, nakış-ı hesap ve resim gibi beş bölüme ayırmış, kadınlar için gerekli olan diğer işler de bu bölümlere dağıtılmıştı. Sulu ve yağlı boya da resim dersine eklenmiş, musikî dersinde sadece yüzeysel olarak gösterilen piyano dersinde metot öğretilmeye ve öğrencilerin hepsine musikî-i savtî dersi verilmeye başlanmıştı. Kızlar için daha çok aile hayatında karşılaşacakları güçlüklerin üstesinden gelebilmelerini sağlamak ve bir evin nasıl idare edileceğini öğretmek amacıyla uygulamalı dersler verilmişti. Bu dersler, öğrenciler kısımlara ayrılarak, nöbet usulü ile veriliyordu. Derslerde uygulamalı olarak, yatak odalarını havalandırmak, yatakları düzenlemek, sofrayı kurmak, yemek dağıtmak, çamaşır yıkanırken nezâret etmek, söküklere dikmek, odaların tozunu almak, ütü yapmak, yemek pişirmek gibi hanımlara ait bütün ev işleri öğretilmeye başlanmıştı. Okuldaki sanayi derslerinde oldukça ilerleme kaydedilmişti. Nitekim bu başarı, bu zamana kadar giysilerini Paris'e gönderip üzerlerini nakış işleyen

⁸¹¹ KSMN, mad. 12.

⁸¹² BOA, *Yıldız Mütenevvia (Y.Mtv.)*, nr. 38/83; *Hanımlara Mahsus Gazete*, 19 Ağustos 1311/ 30 Rebiülevvel 1313, nr. 6, 8; nr. 1, 6.

Hidiv prenseslerinin de dikkatini çekmiş ve bundan böyle elbiselerini, üzerlerin işlenmesi için bu okula göndermişti⁸¹³.

Böylece okulun programında yapılan düzenlemeler olumlu sonuçlar vermişti. Nitekim bu başarıda büyük katkısı olan okul müdürü Hulusi Bey diğer kız sanayi mekteplerinin de genel müdürü tayin edilmişti⁸¹⁴.

1910 yılında kız sanayi mekteplerinin eğitim süresi 7 yıldan 6 yıla indirildi. Bunun sebebi, öğrencilerin çoğunun tahsil süresini tamamlamadan okulu terk etmeleri, dolayısıyla çok az sayıda öğrencinin bu süreyi tamamlayıp diploma almasıydı. Aslında 6. ve 7. sınıf dersleri arasında önemli bir fark olmaması da bunun sebepleri arasındaydı. 7. sınıfta olup da 6. sınıfta olmayan tek ders hendeseydi. Bu kararın alınmasından sonra bu ders 6. sınıf programına yerleştirilmişti⁸¹⁵.

Leylî ve Neharî Kız Sanayi Mektebi, Dersaadet Kız Sanayi Mektebi ve Üsküdar Kız Sanayi Mektebi rüşdiye seviyesinde eğitim yapmaktaydı. Ancak Leylî Kız Sanayi Mektebi'nin 1912 yılında kapatılması ve 1913 yılında Dersaadet ve Üsküdar Kız Sanayi mekteplerinin birleştirilmesiyle açılan Dersaadet (İstanbul) Kız Sanayi Mektebi idadî seviyesinde eğitim vermekteydi. 9 sınıflı açılan Dersaadet Kız Sanayi Mektebi iki devreden oluşmaktaydı. Birinci devre, eğitim süresi beş seneden ibaret olan kısım-ı ibtidâî; ikinci devre eğitim süresi 4 yıl olacak olan ancak bu yıl için sadece birinci sınıfı açılan, kısım-ı tâli idi⁸¹⁶. İbtidâî sınıflar, genel ilköğretim okulları gibi ilköğretim eğitimi vermek amacıyla değil, bu okulun orta kısmına hazırlık amacıyla açılmıştı⁸¹⁷.

⁸¹³ BOA, MF. ALY, nr.159/50, 27 Za 1339; *Dersaadet ve Vilâyette Kâin Mekâtib-i Resmiye ve Hususiye ve Dersaadet'te Bulunan Medâris-i İslâmiye İle Kütüphanelerine Dair İstatistik Mecmuası, 1323-1324 ve Kısmen 1325-1326 Sene-i Dersiyelerine Ait İstatistik*, 18.

⁸¹⁴ BOA, MF. ALY, nr.159/50, 27 Za 1339.

⁸¹⁵ BOA, MF. MKB, nr. 192/113; 8 C 1328.

⁸¹⁶ *Takvim-i Vekayi*, nr. 1616, 19 Z 1331, 1.

⁸¹⁷ BOA, MF. MKB, nr. 216/7, 11Ca 1338.

Tablo 3. 11: Dersaadet Kız Sanayi Mektebi'nin İbtidâî Sınıflarının Haftalık Ders Programı

Dersler	I. Yıl	II. Yıl	III. Yıl	IV. Yıl	V. Yıl
Ulûm-ı Diniyye ve <i>Kurân-ı Kerim</i>	2	2	2	1 (Malumât-ı Diniyye)	1
Türkçe	8	7	6	5	5
Hesap	4	3	3	2	2
Coğrafya	1	1	1	2	2
Dürûs-ı Eşya	3	3	2	2	2
Malumât-ı Medeniye ve Ahlâkiye	1	1	1	1	1
El işleri ve resim	4	4	3	3	3
Gınâ	2	2	2	3 (Piyano)	3 (Piyano)
Terbiye-i Bedeniye	3	3	2	2	2
Hatt	-	1	1	1	1
Tarih	-	1 (Şifahi)	2	2	2
Hendese	-	-	1	1	1
Fransızca	-	-	4	5	5
Toplam	28	28	30	30	30

Kaynak: *Dersaadet Kız Sanayi Mektebinin Sunuf-ı İbtidâîye Ders Programı*, İstanbul 1329.

Beş yıllık bu kısmı bitirenlere tasdikname verilecek, tâlî (orta) kısma devam etmek isteyenlerin tasdiknâmelerine el konularak diplomalarıyla birlikte verilecekti⁸¹⁸. Öğretmen olmak istemeyenler için sanayi eğitimi üç yıldı. Bitirme sınavlarında başarılı oldukları takdirde bu okuldan diploma alabilecekti. Öğretmen olmak isteyenlerin ise üç yılın sonunda bir yıl daha tatbikat derslerini görmeleri zorunluydu⁸¹⁹.

Okulun müfredatı, herkese lazım olan ve okulun amacına uygun genel bir eğitim ile sanayi eğitiminden ibaretti. Orta kısmın ilk iki yılında genel dersler okutulurken, üçüncü yılı sanat şubelerine ayrılmıştı. Okulda gösterilecek olan genel ve sanayi eğitime ait dersler ve haftalık programı aşağıda gösterilmiştir.

⁸¹⁸ BOA, *MF. İMF*, nr. 37/74.

⁸¹⁹ *Takvim-i Vekayi*, nr. 1616, 19 Z 1331, 1.

Tablo 3. 12: Kız Sanayi Mektebi Tâlî Sınıflarının Haftalık Ders Programı

Dersler	I. Yıl	II. Yıl	III. Yıl		
			Kadın Elbisesi İmalâthanesi	Çocuk Elbisesi İmalâthânesi	İç Takımları İmalâthânesi
Malumât-ı Diniyye	1	1	1	1	1
Türkçe	4	3	2	2	2
Fransızca veya Almanca	3	2	1	1	1
Hesap ve Hesâb-ı ticârî ve Usûl-i defterî	3	3	2	2	2
Coğrafya-yı Sinaî ve Ticâriye	1	1	-	-	-
Tarih	1	1	-	-	-
İdâre-i Beytiyye “İktisâd-ı Beytî”	1	-	-	-	-
Malûmât-ı Tabiiye	-	2	-	-	-
Hıfzıssihha	-	1	1	1	1
Resim	4	4	4	4	4
Çamaşır Takımları	3	3	-	-	-
Tamir	2	1	2	2	2
Nakış	-	1	-	3	4
Biçki ve Dikiş	2	4	28	22	20
Tabahat (vasati olarak)	1,5	1,5	-	-	-
Çamaşır yıkama ve ütü (vasati olarak)	1,5	1,5	-	-	-
Terbiye-i Bedeniye	2	1	2	2	2
Malumât-ı Hukukiye	-	-	1	1	1
Moda	-	-	-	3	2
Toplam	30	30	44	44	42
Gınâ (Seçmeli)	2	2	-	-	-

Kaynak: *Maarif-i Umûmiye Nezâreti, Kız Sanayi Mektebi Ders Programı*, Matbaa-i Amire, İstanbul 1330, 3-4.

1914 yılında bu okulun programına, yemek hazırlamak için gerekli her malzemenin fenn dairesinde anlatılmak ve öğrencileri aile terbiyesine alıştırmak amacıyla “Fenn-i Tabahat” dersi eklenmişti⁸²⁰.

1914 yılında Mithat Paşa Kız Sanayi Mektebi adıyla yeniden açılan Üsküdar Kız Sanayi Mektebi, Dersaadet Kız Sanayi Mektebi model alınarak yapılandırılmıştı. Dolayısıyla önceleri rüşdiye düzeyinde eğitim veren bu okul idadî seviyesine

⁸²⁰ BOA, *MF. İMF*, nr. 36/67, 13 B 1332.

çıkarılmıştı. Üsküdar Kız Sanayi mektebinde de hemen hemen aynı program uygulanmaktaydı.

Ertesi yıl kız sanayi mekteplerinin orta kısmına ait ders programında bazı düzenlemeler ve değişiklikler yapılmıştı. Bunun sebebi, bu kısmın birinci sınıfında dikiş, biçki ve elişleri derslerine ayrılan sürenin az olmasından dolayı öğrencilerin kadınlığa ait olan elişlerinde yeterli derecede eğitilememeleri idi. Ayrıca çocuk takımları şubesine, kadın elbisesi dikmeye yönelik eğitimin bir parçası olması dolayısıyla gerek olmadığı düşünülmüştü. Bu nedenle çocuk takımları şubesi kaldırılarak, birinci sınıfta el işleri dersinin saati arttırılmış, ikinci sınıfları ise kadın elbisesi ve iç takımları şubelerine ayrılmış, üçüncü sınıfın ise çocuk takımları şubesi kadın elbisesi şubesiyle birleştirilmişti⁸²¹. Buna göre yeniden düzenlenen orta kısım haftalık ders programı şöyledir:

Tablo 3. 13: Kız Sanayi Mektepleri Tâlî Sınıflarının Haftalık Ders Programı

DERSLER	I. Sınıf	II. Sınıf		III. Sınıf	
		Kadın Elbisesi İmalathânesi	İç Takımları İmalâthânesi	Kadın Elbisesi İmalathânesi	İç Takımları İmalâthânesi
Ma'lumât-ı Diniyye	2	2	2	2	2
Türkçe	4	3	3	2	2
Lisân-ı Ecnebî	3	2	2	1	1
Hesap ve Hesâb-ı Ticârî ve Usûl-i Defterî	2	2*	2**	1**	1**
Coğrafya-yı Sanayî ve Ticârî	1	1	1	-	-
Tarih	1	1	1	-	-
İdâre-i Beytiyye (İktisâd-ı Beytî)	1	-	-	-	-
Resim	3	3	3	4	4
Nakış	1	2	2	3	3
Tamir	1	1	1	2	2
Çamaşır Takımları	5	-	-	-	-
Biçki ve Dikiş	5	17	17	22	22
Tabahat	1,5	1,5	1,5	-	-
Çamaşır Yıkama ve ütü	1,5	1,5	1,5	-	-

⁸²¹ BOA, *MF. İMF*, nr. 101/86, 5 Ra 1334.

* İkinci sınıfta bu ders hesap ve usûl-i defterî adı altında verilmekteydi.

** Üçüncü sınıfta bu ders usûl-i defter adı altında verilmekteydi.

Terbiye-i bedeniye	1	1	1	1	1
Moda	-	2	2	3	3
Hendese	-	1	1	-	-
Ma'lumât-ı Tabiiye	-	2	2	1***	1***
Hıfzıssıhha	-	1	1		
Ma'lumât-ı Hukukiye		-	-	1	1
Toplam	33	44	44	44	44
Gınâ ve Piyano	İsteğe bağlı olarak 2 saat gösterilmektedir.				

Kaynak: BOA, *MF. İMF*, nr. 101/86, 5 Ra 1334

1918-19 eğitim-öğretim yılında Dersaadet Kız Sanayi Mektebi'nin Selçuk Hatun Kız Sanayi Mektebi adını almasıyla okulun ders programı yeniden düzenlenmişti. Buna göre, kadın ve çocuk elbise ve çamaşır takımları imalathaneleri olarak üç seneden ibaret iki kısım daha ilave edilmişti⁸²².

Kız sanayi mekteplerinden mezun olan öğrencilerin diploma dereceleri hakkında bazı tereddütler bulunmaktaydı. Orta derecede eğitim veren bu okullar mekâtib-i idadîye talimatnâmesine tâbiydi. Dolayısıyla bu okulda okutulan fennî ve nazarî derslerle sanat derslerinden aldıkları notların ortalamasının alınması gerekmektedir. Ancak bu usul, okulun asıl gayesi olan sanayi eğitimine oldukça önem verdikleri halde diğer derslerden sınıf geçecek kadar not alabilen öğrencilerin derece itibarıyla nazariyatçı öğrencilerden geride kalmasına sebep oluyordu. Meclis-i Maarifin kararına göre; bu okul mezunları, özellikle ibtidaî okullarda ehliyetnâmelilere tercihen nakış ve dikiş öğretmenliği hakkı verilmekteydi⁸²³. Dolayısıyla böyle bir derecelendirme mezunların aleyhine bir durum oluşturunuyordu. Bu nedenle Meclis-i Maarif tarafından, 1918 yılında diploma üzerine biri genel derslere diğeri sanat derslerine ait olmak üzere iki ayrı derece verilmesine karar verilmişti. Dikiş ve nakış öğretmenliğine atanacaklar arasında özellikle sanat derslerine ait derecesi yüksek olanların tercih edilmesinin bir usul haline getirilmesi uygun görülmüştü. Bütün genel ve sanayi derslerinin, el sine ve ulûm-ı içtimâiye, ulûm-ı riya ziye ve tabiiyye, nakış ve moda, kadın ve çocuk elbisesi ihzar ve tamiri, çamaşır takımları ihzar ve tamiri gibi beş

*** Bu iki ders üçüncü sınıfta tek bir ders şeklinde gösterilmekteydi.

⁸²² BOA, *MF. ALY*, nr. 116/75, 20 Ş 1336. Selçuk Hatun Kız Sanayi Mektebi'nin 1918-19 ve 1919-20 yıllarına ait ders programı için bk. Ek: 3.1a, 3.1b, 3.1c, 3.1d.

⁸²³ BOA, *MF. MKB*, nr. 213/64, 7 Za 1335.

kısma ayrılması ve terbiye-i bedeniye ve piyano dersinin ise diploma derecesine etkisi olmaması yine alınan kararlar arasındaydı⁸²⁴.

F. Bina ve Ders - Araç Gereçleri

1869 yılında Yedikule'de açılan Kız Sanayi Mektebi, merkeze uzaklığı yüzünden idaresi güçleşince 1883 yılında Sultan Ahmet civarında Güngörmez mahallesindeki Tunuslu Mahmud b. Ayaz Paşa konağına nakledilmiş⁸²⁵ ve aynı eğitim-öğretim yılında ıslah edilerek yatılı hale getirilmişti⁸²⁶. 1892-93 yılına kadar bu konakta eğitim veren Leylî ve Neharî Kız Sanayi Mektebi, bu tarihte Vezneciler'de Saib Bey konağına nakledilmişse de, yine yer değiştirerek 1894-1895 yılında Cağaloğlu'nda Sadaret Müsteşarı Tevfik Paşa'nın konağına taşınmıştı. Bu binanın yatılı bir okul için müsait olmaması ve öğrencilerin teneffüs yapacakları bir bahçesinin bile bulunmaması nedeniyle, okul için yeni bir bina yaptırılınca kadar eğitim vermek üzere 1909 yılının ortalarında Fatih civarındaki Çarşamba'da Ali Saib Paşa konağına⁸²⁷ nakledilmişti. 1911-12 eğitim öğretim yılında Darülmualлимât'la birleştirilerek Leylî Darülmualлимât adını alınca Çapa'daki Derviş Paşa konağına taşınmıştı⁸²⁸.

1884 yılında Süleymaniye civarında Kayserili Ahmed Paşa konağında açılan Dersaadet Neharî Kız Sanayi Mektebi'nin 1885 yılının sonunda yanması üzerine 1887 yılında Şehzadebaşı'nda Sepetçiler caddesinde bulunan Hâlet Paşa konağı, karşısındaki arsa ile beraber satın alınmış ve okul buraya nakledilmişti⁸²⁹. İki sene sonra Horhor'da bulunan bir konağa taşınan okul 1895-96 tarihinde Cerrahpaşa civarında Valide Kethüdası konağına, 1898-99 yılında Aksaray'da İbrahim Paşa konağına⁸³⁰, 1904

⁸²⁴ BOA, *MF. MKB*, nr 213/104, 13 R 1336.

⁸²⁵ BOA, *İ. DH.*, nr. 70247, 70494, 71647. Konağın satın alınması suretiyle bu binaya nakledilmesi hakkında 1883 yılında irade çıkmıştı. Ancak bu iradenin uygulanma safhasında konağın varisleri konağı satmak istememiş ve konağın satın alınması işi askıya alınarak, sadece kiralanmıştı (*M.V.*, nr. 6/82).

⁸²⁶ BOA, *İ.DH.* nr. 71647; *Nizâmât Defterleri*, nr. 1, 66-68; F. Unat, *Türk Eğitim Sisteminin...*, 80e; Y. Tümer, *Osmanlılarda Kızların Eğitimi*, 95.

⁸²⁷ BOA, *MF. ALY*, nr. 159/50, 27 Za 1339.

⁸²⁸ BOA, *MF.İMF*, nr. 5/42, 26 Z 1329; nr. 5/122, 1330; *İstanbul Kız Muallim Mektebi 1933-Darülmuallimat 1870*, (İstanbul Kız Muallim Mektebi yay.), İstanbul 1933, 42; O. Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, 1-2, 692; Cemil Öztürk, *Atatürk Devri Öğretmen Yetiştirme Politikası*, Ankara 1996, 17.

⁸²⁹ BOA, *MV.*, nr. 6/82; 22/47; *Yıldız Arşivi, Hususî Maruzât (YA. Hus.)*, nr. 186/125; *İ. Mec. Mah.*, nr. 3905; *BEO, Gid. Maa.*, defter nr. 396/9-7, evrak nr. 107.

⁸³⁰ BOA, *MF. ALY*, nr. 159/50, 27 Za 1339.

yılında ise, Cağaloğlu'na nakledilen Darümuallimât'tan boşalan Laleli'deki konağa taşınmıştı⁸³¹.

1890 yılında Doğancılar'da açılan Üsküdar Kız Sanayi Mektebi'nin binasının açıldıktan beş altı sene sonra başka bir konağa nakledildiği, daha sonra ise Doğancılar'da Namık Paşa ailesi konağına taşındığı bilinmektedir⁸³². Ancak bu binanın okul için elverişli olmaması nedeniyle 1910-11 yılında Tunusbağı caddesinde Evkaf-ı Hümâyün Müfettişliği Müsteşarı Mekkî Bey konağına nakledilmesine karar verilmişti⁸³³.

Dersaadet Neharî ile Üsküdar Kız Sanayi Mekteplerinin birleştirilmesiyle⁸³⁴ meydana getirilen gündüzlü Dersaadet Kız Sanayi Mektebi ise 1913-14 Eğitim-öğretim yılında Fatih Saraçhane, Horhor mevkiindeki Münir Paşa konağında eğitim öğretime başlamıştı⁸³⁵. 1918-19 eğitim öğretim yılında Dersaadet Kız Sanayi Mektebi'nin orta kısmı⁸³⁶, Aksaray Sineklibakkal'da bulunan Selçuk Hatun İnas Sultanisi ile birleştirilerek Selçuk Hatun Kız Sanayi Mektebi almış, Aksaray'daki binaya taşınmıştı. 1922 yılında ise Çapa'da yanan Derviş Paşa konağının yerine yapılan şimdiki binasına taşınmıştı⁸³⁷.

1913 yılında Dersaadet Kız Sanayi Mektebi ile birleştirilen Üsküdar Kız Sanayi Mektebi, bir yıl sonra (1914) duyulan ihtiyaç üzerine gündüzlü olarak

⁸³¹ BOA, *İ. Maa.*, nr. 1/M 1322.

⁸³² BOA, *MF. ALY*, nr. 159/50, 27 Za 1339.

⁸³³ BOA, *MF. ALY*, nr. 159/50, 27 Za 1339. 1909 yılında bu konağın kiralanması için Maarif Nezâreti tarafından yazılan tezkire Şurâ-yı Devlet'e havale edilmişti. Şurâ-yı Devlet kararı ise, her ne kadar Maarif Nezâreti tarafından, bu konağın okul olmaya elverişli olduğu beyan edilse de, konağın mesken olarak yapıldığı ve okul haline dönüştürülmek için yine de bazı masrafların yapılması gerekeceğinden Maarif Nezâretince biraz daha fedakarlık yapıp, iyi bir okul binası inşa ettirilmesi yolundaydı (BOA, *BEO*, nr. 249159, 27 R 1326). Ancak *MF. ALY*, nr. 159/50'deki bilgiye bakılırsa Şurâ-yı Devlet'in bu kararı uygulanmamış ve okul bu konağa nakledilmiştir.

⁸³⁴ Birleşme sırasında Üsküdar Kız Sanayi Mektebi eşyalarını, piyangoya verilmesi için Üsküdar Liva Encümen-i Maarifine teslim etmişti (BOA, *MF. İMF*, nr. 19/74, 1 Ş 1331).

⁸³⁵ BOA, *MF. İST*, nr. 31/8 ; *MF. İMF*, nr 23/8, 27 Za 1331, *MF. İMF*, nr. 41/118, 15 L 1332; *Takvim-i Vekayi*, nr. 1616, 7 Teşrinievvel 1329, 1; nr. 1619, 10 Teşrinievvel 1329, 1.

⁸³⁶ Nitekim ibtidâi kısmı İstanbul Kız Sanayi Kısım-ı İbtidâi Numune Mektebi adı altında eğitimini sürdürmekteydi. Bu okulun bir de ana kısmı vardı. BOA, *MF. İMF*, nr. 201/94, 28 Za 1336.

⁸³⁷ *Cumhuriyetimizin 75. Yılında İstanbul Eğitim Belgeseli*, İstanbul 1998, 341.

Üsküdar'da Hamza Fakih Mahallesinde Kaptan Paşa Sokağında bulunan bir konak satın alınmak suretiyle yeniden açılmıştı⁸³⁸.

Bu okullarda, bütün okullarda bulunması gereken kürsü, sıra, tahta, harita ve dolap gibi ders araç ve gereçlerinin yanı sıra, sanat ve teknik eğitim için gerekli olan araç gereçler de bulunmaktaydı. Bunlar: resim rahleleri, resim için kabartma modeli, çeşitli bölgelere ait coğrafya levhaları, sanat eğitimi için levhalar, ziraat aletleri, insan anatomisini öğretmek amaçlı çeşitli organların modelleri, dikiş makinesi, ütü ve bıçkı masaları, piyano çamaşırhane ve mutfak gereçleriydi⁸³⁹.

II- İNAS İDÂDÎSİ

A. Tarihsel Gelişim

Sultan Abdülhamid döneminde Münif Paşa'nın nazırlığı sırasında 13 Mart 1880 tarihinde, kızlara mahsus rüşdiyelerin üzerinde eğitim verecek bir kız okulunun açılışı, pek çok kaynakta kızlar için açılan ilk idadî olarak değerlendirilmiştir⁸⁴⁰. İstanbul Bâbıâli caddesinde, Mahmud Paşa türbesi civarında kiralanan bir konakta, açılan bu kız okuluna idadî denilmese de, Avrupa okullarının seviyesinde eğitim vereceğinin ilânı bu okulun idadî seviyesinde olduğunu düşündürmüştür. Başlangıçta üç kız öğrencinin kaydını yaptırdığı bu okulda, Türkçe ve Tarih, Coğrafya, Hesap gibi derslerden başka Fransızca ve diğer istenilen yabancı diller, hüsn-i hat, musiki, el ve ev işleri gibi dersler verilmişti⁸⁴¹. Okulun ilk takdir belgelerinin dağıtılması töreni 1881 yılında, Maarif Eski Nazırı Münif Paşa, Maarif Nazırı Kamil Paşa, müsteşarlar ve velilerin katılımıyla yapılmıştı⁸⁴². Ancak, yatılı öğrencilerden senelik 33, okulda yemek yiyecek gündüzlü öğrencilerden 18, yemek yemeden okula devam edecek öğrencilerden

⁸³⁸ BOA, *MF. İST*, nr; 20/75. 27 Ra 1334; *MF. İMF*, nr. 41/116, 15 L 1332; 46/47, 19 Z 1332; 52/12, 15 S 1333; *MF. İST*, nr. 54/39. 19 Ra 1337. 1332-33 yılı istatistiğinden.

⁸³⁹ BOA, *MF. İMF*, nr. 21/37, 16 N 1331, lef 7; *MF. ALY*, nr.. 144/19, 8 Ca 1338.

⁸⁴⁰ *Vakit*, 13 Cemaziyevvel 1297/11 Nisan 1296, nr. 1621. Ayrıca bk. Mahmud Cevad, ...*Tarihçe-i Teşkilât ve İcraatı*, 167-169; F. Unat, *Türkiye Eğitim Sisteminin...*, 46; Y. Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, 202; H. A. Koçer, *Türkiye'de Modern Eğitimin...*, 131; Ş. Kurnaz, *Cumhuriyet Öncesinde...*, 35-36; B. Caporal, *Kemalizm ve Kemalizmde...*, 107. Mahmud Cevad'ınki hariç burada verilen ikinci el kaynaklarda açılan okuldan bir idadî olarak söz edilmektedir. Fakat bu kaynakların referans gösterdiği Mahmud Cevad'ın eserinde böyle bir nitelendirme yoktur.

⁸⁴¹ Mahmud Cevad, ...*Tarihçe-i Teşkilât ve İcraatı*, 167.

⁸⁴² *Aynı eser*, 178.

6 lira ücret alınan⁸⁴³ bu okula rağbet gösterilmemiş ve iki yıl sonra okul kapatılmıştı. Rağbet gösterilmemesinin sebebi genellikle ailelerin, idadîde okuyacak yaşa gelinceye kadar kızlarını evlendirmeleri ya da kızlarını okutmak isteyen ailelerin ise meslek sahibi olmalarını sağlamak amacıyla idadî yerine Darülmuaallimât'a göndermeleriydi⁸⁴⁴.

10 Temmuz 1911 tarihinde Aksaray'da meydana gelen yangında Laleli türbesi civarında bulunan Darülmuaallimât binasının yanması üzerine gündüzlü olarak eğitim veren Darülmuaallimât'ın teşkilatıyla birlikte inas idadîsine dönüştürülmesi düşünüldü⁸⁴⁵. Okul açılmadan önce, bu okulun program ve öğretim kadrolarını, maaşlarını tespit etmek üzere bir komisyon kuruldu. Bu komisyon, üç sınıflı olarak açılacak kız idadîsinin bünyesinde, bu okulun menşeyini oluşturacak üç sınıflı bir kız rüşdiyesi açılarak eğitimin altı sene yapılmasına karar verdi. Ayrıca bu komisyonun kararları arasında kapatılan gündüzlü Darülmuaallimât'ın öğretmen kadrosunun buraya aktarılması da bulunmaktaydı⁸⁴⁶.

Başlangıçta üç sınıflı rüşdiye kısmı ve ilk yıl için idadî kısmının sadece birinci sınıfının açılmasına karar verildiyse de⁸⁴⁷, kız idadîsi 1911 yılında, rüşdiye kısmı ve idadî kısmının iki sınıflarıyla birlikte eğitim öğretime başladı⁸⁴⁸. Ancak “İnas İdadîsi”nin ömrü uzun olmadı. Şöyle ki: vilayet merkezlerinde olup da ilk üç yılı rüşdiye, kalan dört yılı ise idadî eğitimi yapan yedi yıllık idadîlerin⁸⁴⁹, 1913 yılında “sultaniye” çevrilmesi kararı alındı. Dönemin Maarif Nazırı Şükrü Bey'in bu kararı almasının sebebi, yedi yıllık idadîlerle, sultani diplomalarının derecelerinin eşit olmasıydı. Her iki okulun diploması da mezunlara aynı hakları sağladığından, eğitim süresi idadîlere göre bir yıl daha fazla olan sultanilerdeki öğrenciler son yılı okumamak

⁸⁴³ Aynı eser, 167.

⁸⁴⁴ F. Unat, *Türkiye Eğitim Sisteminin...*, 46; Y. Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, 202; H. A. Koçer, *Türkiye'de Modern Eğitimin...*, 131; Ş. Kurnaz, *Cumhuriyet Öncesinde...*, 35-36.

⁸⁴⁵ Nafi Atuf Kansu, *Türkiye Maarif Tarihi Hakkında Bir Deneme*, İstanbul 1931, 82; Aynı yazar, “İlk Erkek ve Kız İdadîleri”, *Türk Yurdu*, (İstanbul 1340), I/1, 64; O. Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, 3-4, 1431; F. Unat, *Türkiye Eğitim Sisteminin...*, 48; Hasan Ali Koçer, *Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi (1773-1923)*, 196-197.

⁸⁴⁶ BOA, *Maarif Nezâreti Evrakı, Mekâtib-i Tâliye Kalemî (MF. TLY)*, nr. 268/113, 28 Ş 1329; 269/67; 269/68.

⁸⁴⁷ BOA, *MF. TLY*, nr. 270/22, 27 N 1329; 270/109, 7 L 1329.

⁸⁴⁸ BOA, *MF. TLY*, nr. 272/49, 24 L 1329; 275/103, 22 Za 1329.

⁸⁴⁹ Livalarda bulunan idadîler ise beş yıllıktı. İlk üç yılında rüşdiye, kalan iki yılında ise idadî eğitimi veren bu okulların amacı, Darülfünun ve yüksekokullara öğrenci yetiştirmek değil, bulunduğu yörenin işlerini idare edecek, imarını sağlayacak adamlar yetiştirmektir. M. Ergün, *II. Meşrutiyet Devrinde ...*, 218.

için idadîlere nakil yaptırıyorlardı. Nitekim son iki yıldır sultanilerin son sınıfları hiç açılmıyordu. Bu da , Şükrü Bey'in sert önlemler almasına sebep oldu. Böylece 1913 yılında yedi yıllık idadîler, sultaniye dönüştürüldü⁸⁵⁰. Alınan bu karar doğrultusunda kız idadîsi 1913'te "İstanbul İnas Sultanisi" haline getirildi⁸⁵¹.

Kız idadîsi kapatılsa da 1 Kasım 1913 tarihinde Dersaadet Neharî ile Üsküdar Kız Sanayi Mektepleri birleştirilerek⁸⁵², 9 sınıflı olarak açılan Neharî Dersaadet Kız Sanayi Mektebi⁸⁵³ idadî seviyesinde eğitim vermekteydi. Her ne kadar bu okul, meslekî eğitim verse de eğitiminin idadî seviyesinde olması, ondan idadî okullar arasında da bahsetmemizi gerektirmektedir.

B. Teşkilât ve İdarî Yapı

Kız idadîsine ait ayrı bir talimatnâmenin olmaması dolayısıyla, bu okul diğer erkek idadîleri için hazırlanmış olan *Talimatnâme*⁸⁵⁴ tâbiydi. Açılacak kız idadîsinin program ve öğretim kadrolarını, maaşlarını tespit etmek üzere kurulan komisyon, bu okulun idarî ve eğitim kadrolarına, kapatılan Darülmuallimât kadrosunun getirilmesine karar vermişti. Alınan kararlar arasında lağv edilen gündüzlü Darülmuallimât müdürü Sadık Efendi'nin uhdesine imamet ve ulûm-ı diniyye öğretmenliğinin verilmesi; müdüriyete ise idarecilikteki başarısı üzerine Süleymaniye İnas Numune Mektebi müdürü Ali Şevki Beyin getirilmesi de vardı⁸⁵⁵. Ancak 14 Ekim 1911 tarihinde düzenlenen teşkilat kadrosuna baktığımızda müdüriyete, Ankara Maarif Müdüriyetinden naklen Ahmet Edip Bey tayin edildiği görülmektedir. Sadık Efendi ise 800 guruş maaşla ulûm-ı diniyye muallimliğine nakledilmişti. İdadî okulları için yayınlanmış *Talimatnâme*'ye göre erkeklere ait olan idadîlerin idaresi müdüre verilmekle birlikte yatılı olmayan okullarda müdür yardımcısına gerek duyulmamaktaydı. Oysa ki kız okullarının teşkilatlanması erkeklerinkine göre farklıydı.

⁸⁵⁰ Aynı eser, 221-222.

⁸⁵¹ O. Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, 3-4, 1444; N.A. Kansu, *Türkiye Maarif Tarihi ...*, 83; F. Unat, *Türkiye Eğitim Sisteminin...*, 48.

⁸⁵² BOA, *Meclis-i Vükelâ Mazbataları(MV)*, nr. 230/25, 21 Za 1331; *Nizâmât Defterleri*, nr. 22, 178 22 Za 1331; *MF. İMF*, nr. 23/8, 27 Za 1331; *Takvim-i Vekayi*, nr. 1623, XIX, 26 Za 1331, 2.

⁸⁵³ Bu okulla ilgili ayrıntılı bilgi "Kız Sanayi Mektepleri" kısmında verilmiştir.

⁸⁵⁴ Maarif-i Umumiye Nezâreti, *Mekâtib-i İdadîye'ye Mahsus Talimatnâme*, Matbaa-i Amire-İstanbul 1327.

⁸⁵⁵ BOA, *MF. TLY*, nr. 268/113, 28 Ş 1329.

Okulda müdüre yardımcı olmak ve okulun dahilî meseleleriyle ilgilenmek üzere bir müdür muavinesi bulunmaktaydı. Nitekim okulun açıldığı yıl, müdür muavinesi Nakiye Hanım'dı. İdarî kadroda ayrıca, muallime muavinesi olarak Rabia Hanım, Mahmure Hanım, Hikmet Hanım bulunmaktaydı. Hademe olarak Mehmed Ağa, Hatice Hanım ve Lütfiye Menekşe Hanım, Bevvab olarak Sadık Ağa görevlendirilmişti⁸⁵⁶.

Eylül 1912 tarihinde Edip Bey'in istifa etmesi üzerine müdürlük görevine Çatalca Maarif eski müdürü Mehmed Hilmi Efendi tayin edildi⁸⁵⁷. Eğitim hayatındaki ömrü çok kısa olan bu okul hakkında çok fazla bilgi bulunmamakla birlikte, okulun İstanbul İnas Sultanisi'ne dönüştürülene dek kadrosunun aynı kaldığı tahmin edilmektedir.

C. Öğretim Kadrosu

Daha önce de bahsedildiği gibi, 1910-11 eğitim-öğretim yılından sonra geçirdiği yangın sebebiyle kapatılan Darülmuaallimât bir kız idadîsine dönüştürülmüştü. Bu okulun tüm teşkilatı ve öğretim kadrosu mağdur olmamaları için, kız idadîsine aktarılmıştı. Okulun açıldığı tarihteki öğretim kadrosu Tablo 3.14'te gösterilmektedir.

⁸⁵⁶ BOA, *MF. TLY*, nr. 281/24, 4 S 1330. Ahmed Edip Bey 10 Ekim 1911 tarihinde göreve çağrılmıştı (*MF. TLY*, nr. 271/117, 18 L 1329).

⁸⁵⁷ BOA, *MF. TLY*, nr. 309/2, 12 L 1330.

Tablo 3. 14: Kız İdadîsi'nin Açıldığı Tarihteki Kadrosu

Rüşdiye Kısmı		Her iki kısımda	
Öğretmenler	Görevi	Öğretmenler	Görevi
Tahsin Efendi	Lisân-ı Osmanî muallimi	Sadık Efendi	Ulûm-ı diniyye muallimi
Fatma Hanım	Riyaziye muallimesi	Madam Sadık Balığ Bey*	Fransızca muallimesi ⁸⁵⁸
Zatiye Hanım	Tarih muallimesi	Halide Hanım	Ma'lumât-ı medeniye-i ahlâkiyye ve iktisâdiyye ⁸⁵⁹ muallimesi
Sadiye Hanım	Coğrafya muallimesi	Müdür Muavinesi Nakiye Hanım ⁸⁶⁰	İdare-i Beytiye ve Terbiye-i Etfal
Nezihe Muhlis Hanım ⁸⁶¹	Tabiiyat muallimesi	İclâl Hanım	Bığki ve Dikiş muallimesi
İdadî Kısmı		Hamide Hanım ⁸⁶²	El İşleri muallimesi
Ziya Bey	Lisân-ı Osmânî muallimi	Müfide Hanım	Resim muallimesi
Hüseyin Avni Bey	Riyaziye muallimi	Celal Bey	Resim muallimesi vekili
Halide Hanım ⁸⁶³	Tarih muallimesi	Zahide Hanım	Hat muallimesi
Boş	Coğrafya	Madam Rafael	Musiki muallimesi
Müdür Edip Bey	Tabiiyat muallimi	Madmazel Kohariğ Panoysan ⁸⁶⁴	İdman muallimesi
		Rağib Bey	Hıfzıssıhha muallimi

Kaynak: BOA, *MF. TLY*, nr. 281/24, 4 S 1330.

* Müslüman bir erkekle evlenen gayrı Müslim kadınlar eşinin adını taşıyor.

⁸⁵⁸ Bu dersin muallimesi Madam Sadık Balığ Bey ile Leyli Darülmuallimat Fransızca muallimesi Matmazel Lomar daha sonra becayiş yapmıştır (BOA, *MF. TLY*, nr. 286/7, 27 Ra 1330). Ancak Matmazel Lomar'ın dersinden istifade edilemediği iddiasıyla okulun müdürü tarafından yapılan inceleme sonucunda kendisine bazı uyarılarda bulunulmuştur. Bunun üzerine Matmazel Lomar istifa etmiş, yerine önce vekâleten, liyakati anlaşıldığında daha sonra asaleten atanmak üzere Matmazel Amboni (امبونی) tayin edilmiştir (BOA, *MF. TLY*, nr. 295/9).

⁸⁵⁹ Bu ders belgenin aslında “ma'lumât-ı fenniye ve kanuniye” olarak geçse de bu dersin adı Halide Hanım'ın tayinine ait belgelerde bu şekilde zikredilmektedir (BOA, *MF. TLY*, nr. 273/129, 8 Za 1329).

⁸⁶⁰ BOA, *MF. TLY*, nr. 273/153, 9 Za 1329; nr. 276/62, 28 Za 1329.

⁸⁶¹ Nezihe Muhlis Hanım, ibtidâî eğitimini özel derslerle almış, tahsilindeki eksiklikleri tamamlamak için Fransız okuluna devam etmiş ancak oradan bazı sebeplerden dolayı, şahadetnâme alamadan ayrılmak zorunda kalmıştır. Yine özel olarak, Fünûn-ı tabiiyye eğitimi almıştır. Diploması olmadığı halde talip olduğu Tabiiyyat öğretmenliği için sınava tâbi tutulmayı kabul eden Nezihe Muhlis Hanım, 18 Ekim 1911 tarihinde bu göreve tayin edilmiştir (BOA, *MF. TLY*, nr. 276/137, 5 Z 1329).

⁸⁶² Ancak vazifesi başında isbat-ı vücut etmemesi dolayısıyla 4 Kânunısânî 1327 tarihinden itibaren müsta'fî sayılarak yerine vekâleten Yanya numune inas rüşdiyesi nakış muallimesi Fatma Hanım atanmıştır (BOA, *MF. TLY*, nr. 281/42, 5 S 1330).

⁸⁶³ Bu göreve Ekim 1911 tarihinde sorumluluğundaki Ma'lumât-ı medeniye-i ahlâkiyye ve iktisâdiyye dersine ilaveten tayin edilmiştir (BOA, *MF. TLY*, nr. 272/72, 25 L 1329; nr. 273/129, 8 Za 1329; nr. 275/20, 17 Za 1329).

⁸⁶⁴ Üsküdar Amerikan Kolejinden mezun olan Madmazel Kohariğ Panoysan, Fransa'da bulunan Chantre Darülmuallimîni'nden jimnastik öğretmenliği diplomasına sahiptir (BOA, *MF. TLY*, nr. 276/137, 5 Z 1329).

1912-13 eğitim öğretim yılında kadroda bazı değişiklikler olmuştur. Bu yıl içinde görev yapan öğretmen sayısı 19'dur⁸⁶⁵. Rüşdiye kısmı Lisân-ı Osmanî derslerini Naciye Hanım vermektedir. Yine rüşdiye kısmı Coğrafya muallimesi Sadiye Hanım'ın idadî kısmında da derslere girdiği görülmektedir. Nakiye Hanım'ın sorumluluğundaki idare-i beytiyye dersi öğretmenliğine Huriye Hanım tayin edilmiştir. Terbiye-i Etfal dersi ise Cevriye Hanım'ın sorumluluğuna verilmiştir. Açıldığında resim derslerine Müfide Hanım⁸⁶⁶ ve vekâleten Celal Bey girerken, bu yıl aynı derse Madam Rafael atanmıştır⁸⁶⁷. Biçki ve dikiş muallimesi İclâl Hanım'ın öğrencilere biçki usulünü iyi öğretmediği iddiasıyla görevinden alınarak⁸⁶⁸, yerine Beşiktaş İnas Rüşdiyesi dikiş ve biçki muallimesi Marika Hanım tayin edilmiştir⁸⁶⁹. Bu durum, öğretmenlerin dersleri nasıl verip, öğrencinin bundan layıkıyla faydalanıp faydalanmadığının kontrol edildiğini göstermektedir. Bu da okullardaki öğretim kalitesini yükseltmek bakımından önemlidir. Benzer bir iddia, musiki-i savtî ve resim muallimesi Madam Rafael için de ortaya atılmıştır. Bu iddia, beşinci sınıf öğrencilerinden bazılarının Madam Rafael'in resim dersinden yeterince istifade edemedikleri hakkında Maarif Nezareti'ne yazdıkları dilekçeyle ortaya çıkmıştır. Bunun üzerine Madam Rafael, Sanayi-i Nefîse Mektebi'nde bir sınava tâbi tutulmuştur. Sınav sonucunda Madam Rafael'in bu dersi verecek iktidara sahip olduğu anlaşılmış ve görevine devam etmiştir⁸⁷⁰.

D. Öğrenciler

Kapatılan Darülmualimât'ın kadrolarından oluşturulan bu okulun, idadî kısmının öğrencilerini de yine Darülmualimât öğrencileri oluşturmaktaydı⁸⁷¹. Ancak Darülmualimât öğrencisi olmadığı halde kaydedilen 13 öğrencinin olduğu da bilinmektedir⁸⁷².

⁸⁶⁵ 1328-1329 *Senesine Mahsus İhsaiyyat Mecmuası*, levha 24.

⁸⁶⁶ Müfide Hanım'ın vefat ettiğini yine belgelerden öğrenmekteyiz (BOA, *MF. ALY*, nr. 94/10, 13 N 1334).

⁸⁶⁷ BOA, *MF. TLY*, nr. 307/52, 5 L 1330.

⁸⁶⁸ BOA, *MF. TLY*, nr. 288/17, 7 R 1330.

⁸⁶⁹ BOA, *MF. İMF*, nr. 8/56, 13 R 1330.

⁸⁷⁰ BOA, *MF. ALY*, nr. 94/10, 13 N 1334. (Belgenin gömlek tarihi 13 N 1334 olsa da belgenin aslındaki tarih 30 Temmuz 1329/12 Ağustos 1913'tür)

⁸⁷¹ BOA, *MF. VRK*, nr. 33/126, 4 M 1330; N.A. Kansu, *Türkiye Maarif Tarihi ...*, 83.

⁸⁷² BOA, *MF. TLY*, nr. 275/64, 20 Za 1329.

Bütün okullarda olduğu gibi, okula kayıt olmak isteyen öğrencilerden tezkere-i Osmaniye, aşı ilmühaberi, doktor raporu, tasdiknâme veya şahadetnâmelerini ibraz etmeleri istenmekteydi⁸⁷³.

İstanbul'daki ulaşım sorunu, bu okula öğrencilerin devamını zorlaştırmaktaydı. Okula devamın az olması, uygulamada bazı sıkıntılara neden olmaktaydı. İnas idadîsinin ayrı bir talimatnâmesi olmadığı için uygulamalarda tâbi oldukları, erkek idadîleri için hazırlanmış olan *Talimatnâme*'nin 92. maddesine⁸⁷⁴ göre, 1/3 oranında devamsızlığı olan öğrenciler, sebebi ne olursa olsun sınıfta kalacaktı. Bu durumda talimatnâmenin aynen uygulanması, inas idadîsi öğrencilerinin aleyhine olduğundan, müdür Mehmed Hilmi Efendi tarafından bazı girişimlerde bulunuldu. Mehmed Hilmi Efendi, Maarif-i Umûmiye Nezâreti'ne yazdığı yazıda, ulaşım güçlüğü nedeniyle devamı az olan öğrencilerin mağdur olmaması için, okula devam mecburiyetlerinin 1/2 orana düşürülmesini istedi. Ancak cevabî yazıda, inas idadîsi için yeni bir talimatnâmeye gerek olmadığı, dolayısıyla bu okul öğrencilerinin erkek idadîleri için düzenlenen talimatnâmeye tâbi oldukları için eğitim süresinin yarısı kadar devamsızlığı olanların sınava bile kabul edilemeyeceği hatırlatılarak isteği reddedildi⁸⁷⁵.

İnas idadîsine talep çok fazlaydı. Kayıt zamanı, okulda büyük bir yığılma oluyordu. Okulun kapasitesi bütün talepleri karşılayacak durumda değildi. Kayıt için başvuran öğrenci sayısının çok fazla oluşu, bir ön eleme yapma zorunluluğu ortaya çıkmıştı. Bu nedenle bir sınav düzenlenerek, sınavda başarılı olanların kaydı yapıliyordu⁸⁷⁶. 1912-13 eğitim öğretim yılında okula 132 öğrenci kayıt yaptırmıştı. Yıl içinde ise 2 öğrenci okuldan ihraç edilmişti⁸⁷⁷. Bu yılın sonunda okulun öğrenci sayısı 156 (gündüzlü ve ücretsiz) idi⁸⁷⁸. Bu öğrencilerin 42'si rüşdiye kısmında, 114'ü ise

⁸⁷³ BOA; *MF. TLY*, nr. 310/6, 16 L 1330.

⁸⁷⁴ “Madde 92: Müddet-i tedrisiyenin sülüsü mikdarı mektebde bulunmayan şakird, adem-i devamı her ne sebebe mebnî olursa olsun sınıfta ibka olunur”. *Meclis-i Maarif, Mekâtib-i İdâdiyeye Mahsus Talimatnâme*, Matbaa-i Amire, İstanbul 1327.

⁸⁷⁵ BOA, *MF. TLY*, nr. 345/24, 18 C 1331.

⁸⁷⁶ Mükerrerrem Belkıs, “Maarif Nezareti'nden Büyük Bir Temenni”, *Kadınlar Dünyası*, nr. 92, 4 Temmuz 1329/13 Şaban 1331, 1. Mükerrerrem Belkıs, inas idadîsinin sultaniye dönüştürülme arifesinde yazdığı yazıda, bir idadînin yetmediğini öne sürerek, İstanbul'da birkaç, her vilayette ise bir tane inas idadîsi açılmasını Maarif Nezareti'nden temenni ediyordu.

⁸⁷⁷ 1328-1329 *Senesine Mahsus İhsaiyyat Mecmuası*, levha 19.

⁸⁷⁸ BOA, *MF. VRK*, nr. 42/86, 19 Ca 1335.

idadî kısmında okumaktaydı⁸⁷⁹. İnas idadîsinin iki yıllık kısa ömrü süresince, toplam ne kadar mezun verdiği, ilk yıla ait verilerin olmaması nedeniyle tespit edilememekteyse de son yılında bu okuldan 22 öğrencinin mezun olduğu tespit edilebilmektedir⁸⁸⁰.

E. Eğitim ve Öğretim

İnas idadîsinin açılması için oluşturulan komisyonun görevlerinden biri de okulun ders programlarını düzenlemektir. Bunun için iki ayrı ders programı hazırlanmış ve görüş bildirmek üzere Satı Bey'e gönderilmişti. Numûne programlardan biri dört yıllık, diğeri ise ihtiyat sınıfıyla birlikte beş yıllık bir idadî önermekteydi. Ancak Satı Bey, programlardaki eğitim süresinin uzun olduğunu, kızların rüşdiye eğitiminden sonra dört veya beş yıl daha eğitim almalarını istemek için erken olduğunu belirtmişti. Ayrıca, her iki programda da ilim ve fenne ayrılan zamanı gereğinden fazla bulmuştu. Bu zaman neredeyse erkek idadîlerinkinden bile fazlaydı. Kadınlığa ait dersler ise azdı. O'na göre, Fransa'daki örneklerine bakarak, idadîye, başlangıç olmak üzere üç yıllık bir rüşdiyenin ilhak edilmesi, idadî kısmının eğitim süresinin ise 3 yıl olması gerekmektedir. Bu okulun ders programları hazırlanırken, kız idadîsinin hedefi göz önünde tutulmalı, müfredat programı bu amaca yönelik hazırlanmalı, okula bu hedefe yönelik ruh ve esas verilmelidir. Bu hedef, birinci derecede münevver ve terbiyeli ev hanımları, anneler ve mürebbiyeler, ikinci derecede öğretmenlik yapmaya ehliyetli hanımlar yetiştirmektir. Bunun için programlarda değişiklik yapılmalıydı. Satı Bey, önerileri kabul edildiği takdirde yeni bir proje hazırlayabileceğini de belirtmişti. Bu önerilerin bir kısmının dikkate alındığı, alınan kararlardan anlaşılmaktadır. Nitekim inas idadîsinin üç yıllık rüşdiye ve üç yıllık idadî kısmından ibaret olarak 6 yıllık bir okul halinde açılmasına karar verilmişti⁸⁸¹. İlk yıl idadî kısmının birinci senesinin açılması düşünülmüşse de idadî kısmının iki sınıfı açılmıştı⁸⁸². Ancak Satı Bey'in programdaki fen dersleriyle ilgili görüşlerinin uygulanmadığı, okulun ilk eğitim-öğretim yılının sonunda okul müdürü, maarif müdürü ve müsteşar'dan oluşan bir komisyonun inas idadîsi ders programını incelemesinden ve Satı Bey'inkine benzer görüşler ortaya

⁸⁷⁹ 1328-1329 Senesine Mahsus İhsaiyyat Mecmuası, levha 22.

⁸⁸⁰ 1328-1329 Senesine Mahsus İhsaiyyat Mecmuası, levha 21.

⁸⁸¹ BOA, MF. TLY, nr. 268/113, 28 Ş 1329; 269/67; 269/68.

⁸⁸² BOA, MF. TLY, nr. 275/103, 22 Za 1329; 308/23, 9 L 1330.

koymasından anlamaktayız. Bu komisyon, bu okulun dördüncü ve beşinci yıllarında geometri ve cebir-i âdî (cebir bahisleri) derslerinin okutulmasına nazaran, açılacak altıncı yılda gösterilecek dersler arasında hendese-i muhasebe ile cebirin bulunmasını, kadınlara mahsus derslerin ise istisna edilmesini eleştirmiş, bu itibarla ders programının erkek idadîsi veya sultani programının bir kısmını ihtiva ettiği belirtilmişti. Komisyona göre erkeklere mahsus idadî ve sultanilerinin ders programlarında yer alan fen dersleri, bu okulun öğrencilerini yüksek okula hazırlamak içindir. Oysaki böyle bir programa tâbi tutulan kızlar için gidebilecekleri yüksek okul henüz yoktur. Dolayısıyla yüksek okula öğrenci yetiştirecek bir programı uygulayan bir okulun varlığına da gerek yoktur. Birçok medenî ülkelerdeki, örneğin Fransa'daki, kızlara mahsus idadîlerde öğrencilere kendileri için gerekli olan faydalı bilgiler verilmekle birlikte, hiçbir zaman matematik derslerinde basit hesapların, hendese derslerinde ise basit bilgilerin ötesine gidilmemektedir. Dolayısıyla, memleketin aile reisi olabilecek, çocuklarının ve vatanının ilk terbiyesini hakkıyla verebilecek annelere ihtiyacı olduğundan, inas idadîsinin programının diğer medenî ülkelerde olduğu gibi yeniden düzenlenmesinin gerektiği vurgulanmıştır. Komisyon bu görüşler doğrultusunda yeni bir program ve bu programı uygulayacak yeni bir kadro hazırlamıştı. Yeni kadrolar hazırlanırken, mevcut öğretmenlere kendi uzmanlık alanlarında birer ders verilmesine dikkat edilmişti⁸⁸³.

Sonuç olarak, bu komisyonun hazırladığı rapor dikkate alınarak, düzenlenen yeni program hemen uygulamaya konulmak üzere kabul edilmişti. Buna göre inas idadîsinin ders programı Tablo 3. 15'te gösterilmiştir.

F. Bina ve Ders - Araç Gereçleri

1911 tarihinde açılan Dersaadet İnas İdadisi Sultanahmet civarında bir konakta eğitim öğretime başlamıştı⁸⁸⁴. Ancak 1912 yılında meydana gelen yangında okulun binası yanmış hatta yıl sonu sınavları Eylül ayına ertelenmişti⁸⁸⁵. Bunun üzerine okul için yeni bir bina aranmaya başlanmıştı⁸⁸⁶. Okul, Bayezid Tavşantaşı'nda bir konakta

⁸⁸³ BOA, *MF. TLY*, nr. 308/23, 9 L 1330.

⁸⁸⁴ F. R. Unat, *Türkiye Eğitim Sisteminin...*, 48.

⁸⁸⁵ BOA, *MF. TLY*, nr. 296/107, 20 Ca 1330; 299/89, 2 Haziran 1328.

⁸⁸⁶ BOA, *MF. TLY*, nr. 299/89, 2 Haziran 1328.

yeniden açıldı⁸⁸⁷. Bu konak, 1912-13 eğitim öğretim yılı için kayıtların başladığını haber veren ilânda şöyle tarif edilmekteydi: “*inas mekteb-i idadîsi şehri Eylûl’ün 24. pazartesi günü Bayezid civarında Emin Bey mahallesinde Şamlı Sadık Bey’in hanesinde küşad ve derslere mübaşeret edileceğinden...*”⁸⁸⁸

Zaten sınırlı olan sıra, masa ve ders araç gereçlerinin yangında yok olması, bu okulu bütün ders araç ve gereçlerine, harita, kürsü vb. muhtaç bir hale getirmişti. Mevcut sıraların devamlı artan öğrenci için yeterli olmaması, özellikle sıraya olan ihtiyacı arttırmıştı. Bunun üzerine Maarif Müdüriyeti’nden bu eşyaların tedariki istenmişti⁸⁸⁹.

⁸⁸⁷ N. Atuf, *Aynı yer*.

⁸⁸⁸ BOA, *MF. TLY*, nr. 310/6, 16 L 1330.

⁸⁸⁹ BOA, *MF. İMF*, nr. 10/66, 25 N 1330.

Tablo: 3. 15: İnas İdadîsi Ders Programı

I.Yıl	Saat	II. Yıl	Saat	III. Yıl	Saat	IV. Yıl	Saat	V. Yıl	Saat	VI. Yıl	Saat
Ulûm-ı Diniyye ve <i>Kurân-ı Kerim</i>	2	Ulûm-ı Diniyye	1	Ulûm-ı Diniyye	1	Lisân-ı Osmânî ve Usûl-i Kitâbet	3	Lisân-ı Osmânî ve Edebiyat	3	Lisân (Edebiyat)	3
Lisân-ı Osmanî	4	Lisân-ı Osmanî	4	Lisân-ı Osmanî	3	Tarih	2	Tarih-i Umûmî	2	Tarih-i Osmanî	3
Tarih-i İslâm	1	Tarih-i Osmanî (Muhtasar)	1	Tarih-i Umûmî (Muhtasar)	1	Coğrafya-yı Tabîi	1	Riyaziyyat	1	Tabiiyyat	4
Coğrafya	1	Coğrafya	1	Coğrafya	1	Riyaziyyat	1	Tabiiyyat	2	Ma'lumât-ı İktisâdiye ve Hukukiye	1
Riyaziyyat	2	Riyaziyyat	2	Riyaziyyat	2	Tabiiyyat	1	Hikmet ve Kimya	2	İdâre-i Beytiyye	1
Tarih-i Tabîi	1	Tarih-i Tabîi	2	Tabiiyyat (Hikmet ve Kimyaya dair malumat)	2	Fransızca	4	Fransızca	4	Terbiye-i Etfâl	2
Fransızca	4	Fransızca	4	Fransızca	4	İdâre-i Beytiyye	1	İdâre-i Beytiyye	1	Hıfzıssihha	2
Resim	2	Resim	2	İdare-i Beytiyye	1	Hikmet ve Kimya	2	Terbiye-i Etfâl	1	Resim	2
Musiki-i Savtî	1	Musiki	1	Malumât-ı Ahlâkiye	1	Ma'lumât-ı Ahlâkiye	1	Ma'lumât-ı Medeniye ve Hukûkiye ve İktisâdiye	2	Musiki	2
İdman	1	İdman	1	Resim	2	Resim	1	El işleri	1	El işleri	1
Hüsn-i Hat	1	Hüsn-i Hat	1	Musiki	2	Musiki	2	Musiki	2	Biçki ve Dikiş	1
Dikiş	2	Dikiş	2	İdman	1	İdman	1	Biçki ve Dikiş	2		
El işleri	2	El işleri (nakış)	2	El işleri (nakış)	2	El işleri	2	Resim	1		
				Biçki	2	Biçki	2				
Toplam	24		24		24		24		24		24

Kaynak: BOA, MF. TLY, nr. 308/23, 9 L 1330

III. İNAS SULTANİLERİ

A. Tarihsel Gelişim

Kızlar için sultani seviyesinde eğitim veren okul, ancak 1913 yılında açılmıştı. Daha önce de bahsedildiği gibi yedi yıllık idadîlerin, 1913 yılında “sultaniye” çevrilmesi kararından sonra ilk kız idadîsinin de, yatılı hale getirilip, 5 yıllık ibtidâî kısım üzerine, 5 yıllık tâli kısım eklenmesi suretiyle 10 yıl eğitim verecek sultaniye dönüştürülme kararı alınmıştı⁸⁹⁰. Dolayısıyla kızlar için eğitim veren tek kız idadî okulu, 23 Ekim 1913 tarihinde sultaniye dönüştürülerek “İstanbul İnas Sultanisi” adını almıştı. Bu okulun daha sonra, Sultan Abdülmecid’in annesi Bezm-i Âlem Valide tarafından yaptırılan binaya taşınmasıyla adı, Bezm-i Âlem İnas Sultanisi olarak değiştirilmişti⁸⁹¹.

Kızlar için sultani açılması için ilk teşebbüs aslında II. Meşrutiyet’in ilanının hemen akabinde, Meclis-i Mebusân Reisi Ahmet Rıza Bey tarafından başlatılmıştı. Ahmet Rıza Bey’in kurduğu Mekteb-i Sultani-i İnas Cemiyet-i Hayriyesi, böyle bir okulun açılması için birçok hazırlıklar yapmıştı⁸⁹². Ahmet Rıza Bey o tarihte, Şehremini Opr. Dr. Cemil Topuzlu’yu ziyaret ederek, “*Paşa, memleketimizde kızlarımıza mahsus yatılı bir lisemiz yok. Kandilli’deki Âdile Sultan sarayını gözüme kestirdim. Birlikte hünkâra gidelim. Bu sarayı mektep olmak üzere isteyelim.*”⁸⁹³ demişti. Bunun üzerine birlikte Yıldız Sarayı’na giderek, başkâtip Cevat Bey vasıtasıyla Sultan Abdülhamid’den bu sarayı istemişlerdi⁸⁹⁴. Padişahın da bu isteği olumlu karşılaması üzerine, Kandilli’de bulunan Adile Sultan Sarayı, okul binası olarak kullanılmak üzere

⁸⁹⁰ N.A. Kansu, *Türkiye Maarif Tarihi* ..., 83.

⁸⁹¹ BOA, MF. İST, nr. 34/49, 6 Ca 1335; O. Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, 3-4, 1444; H. A. Koçer, *Türkiye’de Modern Eğitimin* ..., 198.

⁸⁹² M. Ergün, *II. Meşrutiyet Devrinde* ..., 236.

⁸⁹³ Cemil Topuzlu’nun sadeleştirilmiş dille yayınlanan hatırasından alınmıştır. Cemil Topuzlu, *İstibdât-Meşrutiyet-Cumhuriyet Devirlerinde 80 Yıllık Hatıralarım*, İstanbul 1994, 87-88.

⁸⁹⁴ Cemil Topuzlu, *Aynı yer*.

Mekteb-i Sultani-i İnas Cemiyet-i Hayriyesi'ne bağışlanmıştı⁸⁹⁵. 1910 yılında okulun açılması için gerekli masrafları karşılamak üzere Ahmet Rıza Bey, bir piyango tertip edilmesi için izin istemiş, ancak bu Meclis-i Vükelâ tarafından kabul edilmemişti. Meclis, masrafların başka yollardan karşılanması kararını alınmıştı⁸⁹⁶. Okul için gerekli masrafları karşılamak üzere, 1912 yılında Adile Sultan Sarayı'nda bulunan eşyaların bu okula bağışlanmasına ve yine sarayda bulunan bir adet tâc ve gerdanlığın satılarak elde edilen gelirin bu uğurda kullanılmasına izin verilmişti⁸⁹⁷. Ancak araya Balkan savaşların girmesiyle okulun açılması gerçekleşmemişti. Teşebbüslerin üzerinden beş yıl geçmesine rağmen hâlâ kız sultanisinin açılmaması üzerine Maarif Nezareti 1915 yılında harekete geçerek, Mekteb-i Sultani-i İnas Cemiyet-i Hayriyesi'ne bağışlanan sarayın nezarete devredilmesi ve leylî bir inas sultanisi açılması için izin verilmesini istemişti. Nitekim, Maarif Nezareti'nin bu isteği kabul edilmişti⁸⁹⁸.

İlk inas sultanisi olan İstanbul İnas Sultanisinin adının Bezm-i Âlem İnas Sultanisi olarak değiştirildiği 1915 tarihinde kız sultanileri çoğalmaya başladı. Nitekim aynı tarihte ibtidaî ve tâlî derecede gündüzlü eğitim vermek üzere Selçuk Hatun İnas Sultanisi⁸⁹⁹. 1914 yılında açılan Çamlıca leylî numûne-i inas mektebi⁹⁰⁰, ertesi yıl Çamlıca İnas Sultanisi haline dönüştürüldü⁹⁰¹. Benzer bir dönüşümle Erenköy İnas Sultanisi açıldı. 1915 yılında Erenköy'de açılan inas numûne mektebi, 1916 yılında Leylî ve Nehâri Erenköy İnas Sultanisi'ne dönüştürüldü⁹⁰². Nitekim II. Meşrutiyet'in ilanının hemen ardından açılması için yapılan girişimlerden bahsettiğimiz Kandilli'de bulunan Adile Sultan İnas Sultanisi de ancak bu tarihte açılmıştı⁹⁰³. Böylece İstanbul'da kızlar için lise derecesinde eğitim veren inas sultanisi sayısı 5'e çıkmıştı.

⁸⁹⁵ BOA, *Y. MTV.*, nr. 313/115, 2 S 1327; *İrade Maliye*, 4/ Za 1328; *Meclis-i Vükelâ Mazbatası (MV)*, 146/14, 8 Za 1328; *MV*, nr. 147/22, 20 Z 1328; *MV*, nr. 148/22, 9 M 1329; *İrade Meclis-i Umûmiye*, nr. 6/ S 1329.

⁸⁹⁶ BOA, *İ. Maarif*, nr. 6/C 1328.

⁸⁹⁷ BOA, *MV*, nr. 227/123; *Dahiliye Nezâreti, Mütevvia Kısmı (DH. MTV)*, nr. 30/4, 21 L 1330; *MF. TLY*, nr. 296/62, C 1330; *MF. TLY*, nr. 328/45, 20 S 1331; *BEO*, nr. 309196, 2 M 1331.

⁸⁹⁸ BOA, *BEO*, nr. 326249, 7 Ca 1333; *İrade Mabeyn-i Hümayun*, nr. 3/C 1333.

⁸⁹⁹ BOA, *MF. İST*, nr. 37/7, 23 C 1335.

⁹⁰⁰ *Takvim-i Vekayi*, C. 23, nr. 1996, s. 1.

⁹⁰¹ BOA, *DH. UMVM*, nr. 66/55, 2 Ra 1334.

⁹⁰² BOA, *MF. İST*, nr. 49/6, 20 Ca 1336, Hasan Âlî Yücel, *Türkiye'de Orta Öğretim*, Ankara 1994, 489.

⁹⁰³ *Aynı eser*, 504.

1918-19 eğitim öğretim yılında Dersaadet Kız Sanayi Mektebi'nin orta kısmının⁹⁰⁴, Selçuk Hatun İnas Sultanisi ile birleştirilmesi üzerine okul Selçuk Hatun Kız Sanayi Mektebi⁹⁰⁵ adını aldı. Selçuk Hatun İnas Sultanisi'nin yedinci sınıfında iken sanayi mektebinde eğitime devam ederek sekizinci sınıfa geçen öğrenciler, sultani öğrencisi olarak kabul edildiğinden Bezm-i Alem İnas Sultanisi'ne nakledildi⁹⁰⁶. Böylece inas sultanilerinin sayısı 4'e düşmüştü.

Kız okullarında leylî ve neharî öğrencilerin karma olarak eğitim görmesinde bazı sakıncalar görüldüğünden 1921 yılında Adile Sultan, Çamlıca, Erenköy Sultanileri leylî, Bezm-i Alem İnas Sultanisi de neharî eğitim vermek üzere düzenlenmişti⁹⁰⁷. Bu tarihten sonra Bezm-i Alem İnas Sultanisi'ne leylî öğrenci kabul edilmezken, sadece leylî olmasına karar verilen diğer inas sultanileri neharî öğrenci de kabul etmişti (bk. Öğrenciler)

1920 yılında İstanbul Vilâyeti Tedrisât-ı İbtidâiye Meclisi'nin, ilköğretim için toplanan verginin orta derecede eğitim yapan Mithat Paşa Kız Sanayi Mektebi için harcanmasını doğru bulmaması üzerine aldığı okulun kapatılma kararı yeni bir sultani okulunun açılmasına sebep oldu. Şöyle ki; uzun yıllar meslekî ve teknik eğitime hizmet etmiş olan bu okulun kapatılmasına razı olmayan okul müdiresi Fatma Zekiye Hanım ve okul öğretmenleri, Maarif Nezareti nezdinde birtakım girişimlerde bulundu. Bu girişimler sonucunda okul, başka bir isim altında eğitim verme imkanını elde etti. Midhat Paşa Kız Sanayi Mektebi, Üsküdar İnas Sultanisi'ne dönüştürülerek Maarif Nezâreti'ne bağlandı. Ancak, Üsküdar İnas Sultanisi her ne kadar sultani adını taşısa da meslekî eğitim veren başarılı ve üretken bir okul olarak eğitim hayatında yerini almıştı. Nitekim bu okul 1927 yılına kadar eğitimine bu şekilde devam etmişti⁹⁰⁸.

⁹⁰⁴ Nitekim ibtidaî kısmı İstanbul Kız Sanayi Kısım-ı İbtidâî Numune Mektebi adı altında eğitimini sürdürmekteydi. Bu okulun bir de ana kısmı vardı. BOA, *MF. İMF*, nr. 201/94, 28 Za 1336.

⁹⁰⁵ Her ne kadar bu okul sanayi mektebine dönüştürülse de eğitim olarak sultani seviyesinde eğitim vermekteydi. Nitekim zaman zaman bu tarihten sonraki belgelerde Selçuk Hatun Kız Sanayi Mektebi'nden sultani olarak bahsedilmekteydi. BOA, *MF. MKB*, nr. 216/7, 11 Ca 1338.

⁹⁰⁶ BOA, *MF. ALY*, nr. 141/79, 26 S 1338; O. Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, 1-2, 693.

⁹⁰⁷ BOA, *MF. ALY*, nr. 156/83, 12 Ş 1339b

⁹⁰⁸ O. Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, 1-2, 690; C. Öztürk, Aynı yer.

1922 yılında İstanbul İnas Sultanisi adıyla yeni bir okul daha tesis edilmişti⁹⁰⁹. Cumhuriyet Dönemi'nde de varlığını sürdüren bu okul hakkında ayrıntılı bilgiye sahip değiliz. 1923-24 yıllarına ait istatistikten anlaşıldığına göre, bu okulun ibtidaî sınıfları mevcut değildi⁹¹⁰. 1915 yılından itibaren açılan ve Cumhuriyet'e kadar varlığını sürdüren inas sultanileri, Cumhuriyet Dönemi'nde ise kız liseleri olarak günümüze kadar ulaşmıştır.

B. Teşkilât ve İdarî Yapı

1329 (1913-14) tarihli *Mekâtib-i Sultâniye Talimatnâmesi*'ne göre sultaniler, öğrencileri yüksek okullara hazırlayan kurumlardı⁹¹¹. Ancak ilk İnas Sultanisi'nin açıldığı tarihte (1913) kızlar için yüksek öğretim verecek bir müessesenin olmaması kız sultanisinin asıl kuruluş amacının, erkeklerin eğitim gördüğü sultanilerin kuruluş amacıyla aynı olmadığını göstermektedir. Bu yargı, inas sultanilerinin neden ihdas edildiği sorusunu akla getirmektedir. Diyebiliriz ki, İnas Sultanisi kız çocuklarına erkek sultanilerindeki eğitime denk bir ortaöğretim sağlamak düşüncesiyle açılmıştı. Bu düşünce ise kızlara yüksek öğretimin kapılarını açmak isteğinden doğmuş, nitekim buna zemin hazırlamıştı.

Sultaniler için 1329 tarihinde yayınlanan *Mekâtib-i Sultâniye Talimatnâmesi*'nde kız sultanileriyle ilgili ayrı bir bahis olmadığı gibi, bu okullardaki uygulamayı nizama koyacak ayrı bir talimatnâme de bulunmamaktaydı. Dolayısıyla uygulamada kız sultanileri de aynı *Talimatnâme*'ye bağlıydı.

Sultanilerde idarî işler müdür ve müdür-i sâî (müdür muavini) tarafından yürütülürdü. Okulun idarî kadrosunda müdür ve müdür-i sâînin yanı sıra, okulun muhasebesini tutan hesap memuru, her türlü yazışmayı düzenleyen kâtip, okulun ihtiyacı olan erzak ve eşyaları satın alıp ambarlarda muhafaza etmekle görevli olan

⁹⁰⁹ Bezm-i Alem İnas Sultanisi, kendilerinde mevcut 4 dikiş makinesini “*ahiren tesis kılınan İstanbul İnas Sultanisi*”ne devretmişti. BOA, MF. ALY, nr. 172/37, 19 S 1341.

⁹¹⁰ *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Modernleşme Sürecinde Eğitim İstatistikleri (1839-1923)*, Tarihî İstatistikler Dizisi, VI, T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, Ankara 2000, 290.

⁹¹¹ *Maarif-i Umumiye Nezâreti, Mekâtib-i Sultaniye Talimatnâmesi*, Matbaa-i Âmire- İstanbul 1329, madde: 1.

ambar ve debboy⁹¹² memuru, ser mubassır ve mubassırlar bulunmaktaydı. Ayrıca bir imam ve ser hademe okuldaki görevliler arasındaydı⁹¹³.

Mekâtib-i Sultâniye Talimatnâmesi'nde müdürlerin ve müdür-i sânilerin görevleri açıkça belirtilmişti (madde: 22-26). Buna göre, sultanilerde müdür, okulun genel idaresinden birinci derecede sorumluydu. Okul personelinin görevini layıkıyla yerine getirip getirmediğini kontrol ettiği gibi, okulun disiplini ve başarısı için gerekli tedbirleri alırdı. İnzibat Meclisi'ne⁹¹⁴ başkanlık eder, aylık istatistik cetvellerini ve sınavların sonunda memur ve öğretmenler hakkında faaliyet raporlarını tanzim ederek Maarif Müdüriyeti'ne gönderirdi. Her üç ayda bir öğrencilerin tavır ve davranış notlarını gösteren bir cetvel hazırlatır, Meclis-i İnzibat'a inceletip onaylatırdı. Bu cetveller eğitim-öğretim yılının sonunda öğrencilerin tavır ve davranış notlarını tayin ederdi (madde: 23). Müdürün, derslerin uygulanmasıyla ilgili yükümlülükleri de bulunmaktaydı. Ders programlarının öğretmenler tarafından tatbik edilip edilmediğini kontrol eder, öğretmenlerden müfredatta belirtilen konulardan hangilerini derslerde ele aldıkları hakkında rapor ister ve bir nüshasını Maarif Müdüriyeti'ne gönderirdi. Eğitim-öğretim yılı sonunda Meclis-i Muallimîn⁹¹⁵ tarafından gerekli görülen tadilat ve ıslahat hakkında bir raporu yine Maarif Müdüriyeti'ne bildirirdi (madde: 24). Eğitim-öğretim meselelerinin yanı sıra müdürün okulun malî işleri hakkındaki sorumlulukları da yine bu *Talimatnâme*'de belirtilmişti. Buna göre, hesap memuru tarafından düzenlenecek öğretmen, memur ve müstahdemlere ait maaş tahakkuk bordrolarını inceler ve onaylardı. Müdür, okul bütçesinin iyi idare edilmesinden birinci derece sorumluydu. Her türlü masrafı kontrol ve tasdik ederdi. Her yıl Mart ayının başında okulun gelecek

⁹¹² Askerî silah ve elbise anbarı. Şemseddin Sâmî, *Kâmûs-i Türkî*, Dersaadet 1318.

⁹¹³ *Mekâtib-i Sultâniye Talimatnâmesi*, dördüncü fasıl.

⁹¹⁴ Müdürün başkanlığında, ikisi birinci, ikisi ikinci dereceden ve biri kısm-ı ibtidâî öğretmenlerinden ibaret olan ve on beş günde bir ve icabında olağanüstü olarak toplanan ve müdür-i sâninin de aralarında bulunduğu bir meclistir. Öğrencilerin disiplinsiz davranışlarını değerlendirerek gerekli ise uygun cezayı takdir eder. *Mekâtib-i Sultâniye Talimatnâmesi*, madde: 53-58.

⁹¹⁵ Müdürün başkanlığında kısm-ı ibtidâî öğretmenleriyle, birinci ve ikinci derece öğretmenlerden oluşan ve ayda bir kez toplanan meclistir. Bu meclis, her öğretmenin bir ay içerisinde okuttuğu dersin içeriğini inceleyerek, birbirine yakın derslerin karşılıklı devamını sağlar ve her öğretmenden izlediği eğitim usullerinden sağladığı faydayı ortaya koymasını isteyerek bu konu üzerinde konuşmaya zemin hazırlar, eğitim usulleri uygun bulunmayan öğretmenlere bunu düzeltme imkanı vererek, öğrencilerin derslerden en iyi nasıl istifade edebileceğinin yollarını arardı. Ayrıca, okulun ders araç ve gereçleri bakımından eksikliklerini, okulun tamire olan ihtiyacını tespit eder ve bu ihtiyaçların giderilmesi için kararlar alırdı. *Mekâtib-i Sultâniye Talimatnâmesi*, madde: 50-52.

yıla ait bütçesini düzenler ve gerekli makamlara gönderilmek üzere Maarif Müdüriyeti'ne gönderirdi (madde 25).

Müdür-i sâînin görevi ise, okulun idaresinde müdüre yardımcı olmak, verdiği emirleri yerine getirmek ve yokluğunda yerine vekâlet etmektir (madde: 1-2). Her akşam tutulan sınıf defterlerini inceleyip, öğrencilere ait mükafat ve ceza pusulasını tanzim ederek uygulamaya konulmak üzere ser mubassıra veya birinci nöbetçi öğretmene vermek, öğrencilerin devam ve devamsızlıklarını takip edip, devamsız öğrencilerden mazeret ilmühaberini talep etmek, getirmeyenler ya da mazereti uygun olmayanlar hakkında ceza tertip etmek, velileri öğrencinin devamsızlığı hakkında bilgilendirmek müdür-i sâînin görevleri arasındadır (madde: 3-4). Okulun kütüphanesiyle ders araç ve gereçlerin muhafazasından birinci derecede sorumlu olan müdür-i sâî, öğrencinin, okulun ve hademelerinin temizliğine de dikkat ederdi (madde: 6-7). Ayrıca müdür-i sâî, öğretmen ve memurların devam cetvellerini oluşturup, müdüre takdim etmek, öğrencilerin künye defterini, imtihan cetvellerini, öğretmen ve diğer görevlilerle öğrenciler hakkında sicil defterini tutmakla da yükümlüydü (madde: 8-10).

Ser mubassırın görevi, öğrencilerin birbirleriyle kaynaşmasını sağlamağa, aralarında çıkabilecek münakaşa ve kavgaları engellemeye çalışmaktır. Öğrencilerin tavır ve davranışlarını kaydetmeye mahsus defteri tutar, onların devam ve devamsızlıklarını izleyerek, gelmeyenlerin mazeretlerini inceleyerek sonucu müdür-i sâîye bildirirdi. Okulda görevli mubassırların devamını takip ettiği gibi onların görevlerini yerine getirip getirmediğini de kontrol ederdi. Müdür-i sâînin verdiği ceza pusulalarını öğrenciye tebliğ eder, inzibat meclisinin müdür tarafından onaylanan kararını uygulardı (madde: 30). Ser mubassır bulunmayan okullarda bu görevler müdür-i sâîye aitti (madde: 31).

İdâî ya da en azından ibtidaî mezunlarının tercih edildiği mubassırlar ise, teneffüs ve müzakere zamanlarında öğrenciye nezaret eder, yoklama yapar, her sınıfın ders defterini günü gününe yazarak ser mubassıra verir, ser mubassır tarafından tanzim edilmesi gerek evrakı hiç vakit geçirmeden hazırlardı (madde: 32).

1916 yılında okul müdürlerinin görevlerinde küçük değişiklikler yapılarak yeni sorumluluklar yüklendi. Aynı yıl Maarif-i Umûmiye Nâzırı'nın okul müdürlerinin takip ve tatbik etmeye mecbur oldukları görevlerine dair talimatı bütün okullara gönderildi⁹¹⁶. Buna göre müdürlerin görevleri şunlardı:

1- Okul müdürleri zaman zaman derslerde bizzat hazır bulunarak öğretmenlerin eğitim-öğretim usullerini tetkik ve teftiş edecekti.

2- Müdür, yaptığı her tetkik ve teftiş günü gününe bir deftere kaydedecek, istendiğinde okulu teftiş için nezaretten gelen müfettişlere ve maarif müdürlerine gösterecekti.

3- Okul müdürleri, her zaman ve özellikle teftiş sırasında öğrenciye verilen yazılı ödevlerin derslerin hazırlanması için gerekecek deftere göre kemiyet ve keyfiyet itibarıyla nazar-ı dikkate alarak bu hususta sınırlandırılmasına özen gösterecekti.

4- Okul müdürleri tarafından her eğitim-öğretim yılı sonunda hazırlanıp, öğretmenin faaliyet ve başarı derecesini ortaya koyması nedeniyle önemli olan sicill-i talim varakalarının muhteviyatı bu not defterinin vereceği kanaat-ı vicdaniyeye dayandırılacaktı.

31 Mart 1920 tarihinde bu talimatın birinci maddesine bir ek yapılmıştı. Yapılan ekte; müdürlerin, her öğretmenin senede en az üç dersinde bulunarak hal ve tavırlarını, bilgisini, anlatımını ve öğrenci üzerindeki nüfuzunu tetkik ederek, öğrencilere verilen ödevler hakkında inceleme yapmaları ve bu teftiş sonucundaki mütalaasını ilgili deftere kaydetmesi gerektiği bildiriliyordu⁹¹⁷.

İnas sultanilerinin müdürleri genellikle erkek, yardımcıları ise hanım olurdu. Müdür genellikle okulun dış işlerini ve genel idaresini yürütür. Hanım müdür muavinesi ise okul dahilindeki işlere bakardı. Bazı tarihlerde inas sultanilerinin idarî kadrolarına baktığımızda Kandilli ve Selçuk Hatun İnas Sultanileri dışındakilerin müdürlerinin erkek olduğu görülür. İstanbul İnas İdâdîsi, sultaniye çevrildiğinde müdürü Mehmed Hilmi Efendi idi. Ancak okulun açıldığı 18 Ocak 1914 tarihinde müdür olarak Mehmed Tevfik Bey atanmıştı. Müdiresi ise Alis Abravaya Hanım'dı. Okulda iki muîde ve iki

⁹¹⁶ BOA, *MF. TLY*, nr. 258/80, 14 Kanunısâni 1331.

⁹¹⁷ BOA, *MF. HTF*, nr. 8/107, 10 B 1338.

mubassıra bulunmaktaydı⁹¹⁸. Ancak Mehmed Tevfik Bey, yirmi beş yıllık hizmet süresini doldurduğu için 13 Eylül 1914 tarihinde emekliliğe sevk edilmişti⁹¹⁹. Adı **Bezm-i Âlem Valide Sultanisi** olarak değiştirilen okulun 1916 yılındaki müdürü Arif Bey'di. Bu kez müdür muavinesi Vahide Hanım'dı⁹²⁰. 1917 yılında ise müdürü İsmail Hakkı Efendi, muavinesi Hatice Hanımdı⁹²¹. 1919-20 eğitim-öğretim yılında müdürü Arif Bey, muavinesi Sabiha Hanım'dı⁹²². 1922 yılında bu okulun müdürlüğüne Bursa Maarif Eski Müdürü Mustafa Nuri Bey'in tayin edildiği bilinmektedir⁹²³. **Kandilli (Adile Sultan) İnas Sultanisi** açılacağı sırada okulu teşkilatlandırmak üzere Kabataş Sultanisi Müdürü Sait Bey görevlendirilmişti. İlk yıl okul, iki ana sınıfı, beş ibtidai kısmı ve iki sultani kısmı sınıfları ile birlikte açılmıştı⁹²⁴. Açıldığı yıl okulun müdiresi Alman vatandaşı Yuhan Garume Hanım, müdire muavinesi Refika Hanım'dı⁹²⁵. 1919 yılında müdürlüğe Darümuallimât-ı Âliye müdürü Hilmi Bey tayin edilmişti. Hilmi Bey'in tayininden önce bu görevde Ahmed Edip Bey bulunmaktaydı. Hilmi Bey'in Kandilli İnas Sultanisi müdürlüğüne tayin edildiği sırada Ahmed Edip Bey de Darümuallimât-ı Âliye müdürlüğüne getirilmişti⁹²⁶. 1922 yılında ise Darülfünun Edebiyat Şubesi Müdürü Mahmut Zarif Bey Kandilli İnas Sultanisi müdürlüğüne tayin edilmişti⁹²⁷. **Erenköy İnas Sultanisi** ise ilk açıldığı yıl sultani kısmının altıncı ve yedinci sınıflarıyla birlikte açılmış, sekizinci, dokuzuncu, onuncu sınıflar sonraki yıllarda tesis edilmişti⁹²⁸. Müdürü Nahif Bey, muavinesi Ayşe Hanım'dı. İdare heyetinde üç mürebbiye vardı⁹²⁹. 1917 yılında müdürünün Ali Rıza Efendi olduğu bilinmektedir. Müdür Muavinesi ise Melek Hanım'dı. Bu tarihte ise okulda altı mürebbiye mevcuttu⁹³⁰. 1919-20 eğitim-öğretim yılında ise bu okulun müdürü Mahir

⁹¹⁸ BOA, *MF. İST*, nr. 14/13.

⁹¹⁹ BOA, *MF. TLY*, nr. 420/1, 23 L 1332.

⁹²⁰ BOA, *MF. İST*, nr. 27/22, 11 Ş 1334; nr. 33/78, 6 Ca 1335.

⁹²¹ *Devlet Salnamesi*: 1333-1334 Sene-i Maliyesi, 323.

⁹²² BOA, *MF. İST*, nr. 56/38, lef 6; 58/65, lef 9.

⁹²³ BOA, *MF. ALY*, nr. 171/53, 28 M 1341.

⁹²⁴ H. Â. Yücel, *Türkiye'de Orta Öğretim*, 504.

⁹²⁵ BOA, *MF. İST*, nr. 33/34, 25 R 1335; *BEO*, nr. 333044, 25 M 1335.

⁹²⁶ BOA, *MF. ALY*, nr. 136/124, 23 L 1337.

⁹²⁷ BOA, *MF. ALY*, nr. 152/73.

⁹²⁸ H. Â. Yücel, *Türkiye'de Orta Öğretim*, 489.

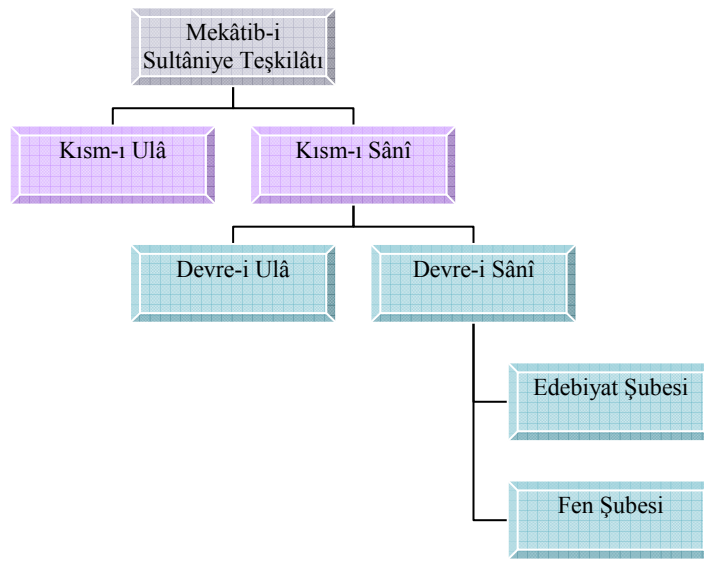
⁹²⁹ BOA, *MF. İST*, nr. 34/1, 6 Ca 1335.

⁹³⁰ BOA, *MF. İST*, nr. 49/5, 2 C 1336; *Devlet Salnamesi*: 1333-1334 Sene-i Maliyesi, 323.

Bey, muavinesi Leman Hanım'dı⁹³¹. **Selçuk Hatun İnas Sultanisi**'nin açıldığı tarihteki müdiresi Sadiye Hanım'dı. Okulda üç muîde (öğretmen yardımcısı) bulunmaktaydı⁹³². **Çamlıca İnas Sultanisi**'nin 1917 yılında müdürü Kadri Bey, muavinesi Zatiye Hanımdı⁹³³. 1919'da ise müdür Mehmet Lütfi Bey, muavinesi Sabiha Hanım'dı⁹³⁴.

Erkeklerle ait olan sultaniler, eğitim süresi 12 yıl olmak üzere iki kısma, ikinci kısım ise iki devreye ayrılmıştı. Bu teşkilatlanmayı bir şema halinde gösterirsek:

Şekil 1:

Kısm-ı evvelî ilk 5 yıldan ibaret olup ibtidaî eğitim verilen sınıfları ihtiva etmekteydi. Kısm-ı sâni ise tâlî (orta) eğitimin verildiği devre-i ulâ ve devre-i sâni olmak üzere iki devreden ibarettir. Devre-i ulânın eğitim süresi 4, devre-i sâni'nin eğitim süresi 3 yıldır. Devre-i sâni ise fen ve edebiyat olmak üzere iki şubeden oluşmaktaydı⁹³⁵. Ancak inas sultanileri teşkilat bakımından erkekleriyle aynı değildi. Eğitim süresi 10 yıl olan bu okullar yine kısm-ı evvelî, kısm-ı sâni olmak üzere ayrılmıştı. 1919 yılına kadar inas sultanilerinde ana sınıfları da bulunmaktaydı. Kısm-ı evvelî 5 yıl, kısm-ı sâni ise 4

⁹³¹ BOA, MF. İST, nr. 56/38, lef 6; 58/65, lef 9.

⁹³² BOA, MF. İST, nr. 26/4, 4 B 1334.

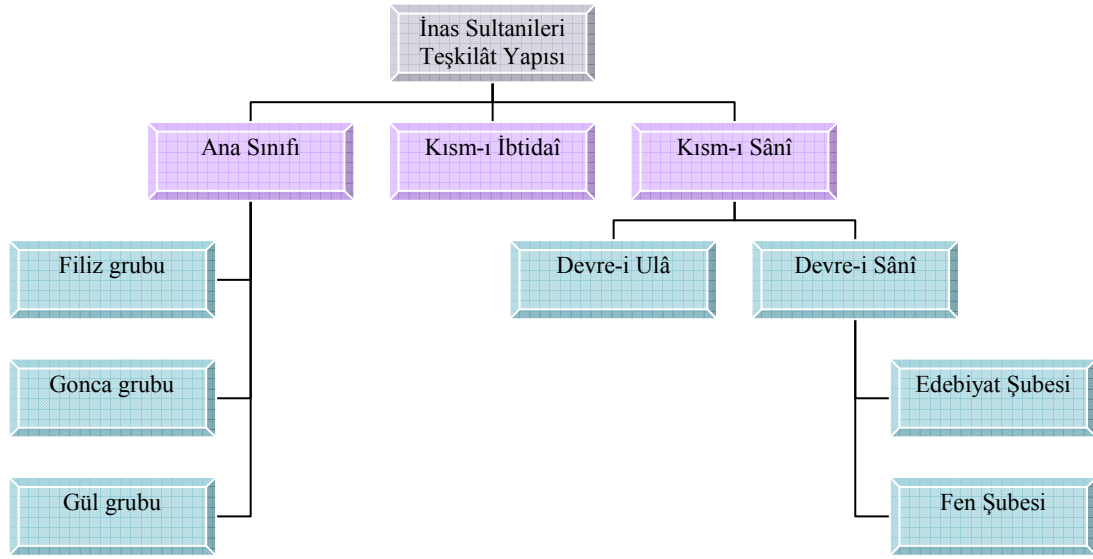
⁹³³ Devlet Salnamesi: 1333-1334 Sene-i Maliyesi, s. 323.

⁹³⁴ BOA, MF. İST, nr.56/14, 56/38, lef 13.

⁹³⁵ Mekâtib-i Sultaniye Talimatnâmesi, madde: 1.

yılı devre-i ulâ ve 1 yılı devre-i sâni olmak üzere 5 yıldır⁹³⁶. Toplam 10 yıllık inas sultanilerinin teşkilat yapısı Şekil 2’de gösterilmiştir.

Şekil 2:

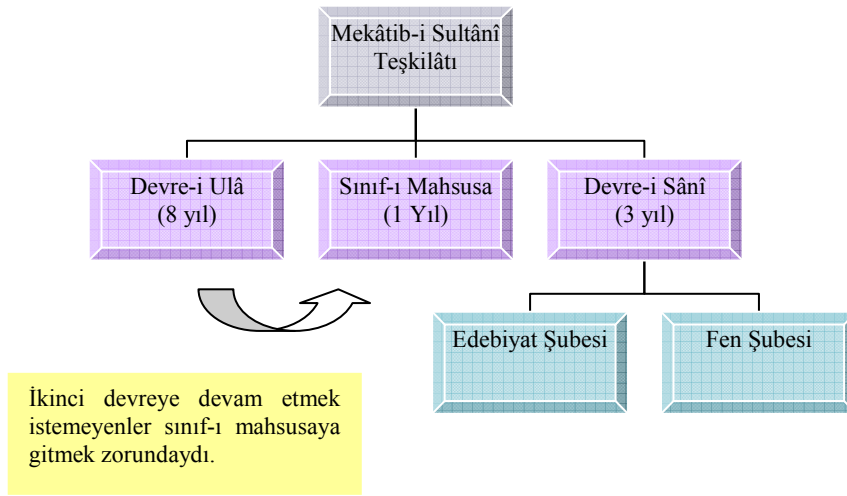

1919 yılında kız ve erkek sultanileri arasındaki farkları ortadan kaldırıp, gerek eğitim süreleri, sınıfların taksimatı ve gerekse ders programları bakımından birbirleriyle eşitlemek amacıyla bir takım çalışmalar başlamıştı. Nitekim bu doğrultuda inas sultanilerinin teşkilatı, programları ve eğitim süresi hakkında Meclis-i Kebîr-i Maarif’e bir layiha sunulmuştu. Bu layihada, inas sultanilerinin sınıflarında yeni bir düzenleme ön görülmüştü. Mecliste bu layiha üzerine yapılan tartışmaların sonucunda, teklif edilen taksimat dairesinde kız ve erkek sultanilerinde aynı ders programının uygulanacağı müşterek sınıfların hangileri olacağına, takip edilecek ders programlarının tespitine ve inas sultanilerindeki eğitim süresine 1 yıl daha eklemenin uygun olup olmayacağına karar vermek üzere Meclis-i Kebîr-i Maarif azasından Cevdet, İsmail Hakkı, Şefik Beyler ile kız ve erkek sultanilerinin müdür, müdire ve öğretmenlerden oluşan bir

⁹³⁶ BOA, *MF. İST*, nr. 55/34; *MF. İST*, nr. 55/53, lef 9; *MF. İST*, nr. 60/41; *MF. İST*, nr. 55/39, lef 17.

encümenin oluşturulmasına karar verilmişti⁹³⁷. Kurulan encümenin yaptığı çalışmalar sonucunda 29 Haziran 1922 tarihinde *Zükûr ve İnasa Mahsus Mekâtib-i Sultâniye Müddet-i Tahsiliyesiyle Teşkilât ve Müfredat Programları Hakkında Talimatnâme*⁹³⁸ yayınlanmıştı. Bu *Talimatnâme*'ye göre, erkek sultanilerinin 12 yıl olan eğitim süresi, ilk sekiz yılı birinci devre (devre-i ulâ) ve son üç yılı ikinci devre (devre-i sâniye) olmak üzere 11 yıla indirilirken, kız sultanilerinin 10 yıllık eğitim süresi 11 yıla çıkarılarak eğitim süreleri konusunda bir eşitlik sağlanmıştı. Bu okulların teşkilatları ve müfredat programları – el işleri ve hat dersleri hariç- birbirlerine uygun hale getirilmişti (madde: 1-2). Kız ve erkek sultanilerinin birinci devresini bitirip ikinci devreye devam etmek istemeyen öğrenciler için, iki devre arasında eğitim süresi 1 yıldan ibaret olmak üzere “sınıf-ı mahsus” adıyla yeni bir sınıf oluşturulmuştu (madde: 3). Sultanilerin yeni teşkilatı ile ilgili şema Şekil 3’te gösterilmiştir.

Şekil 3:

⁹³⁷ BOA, *MF. MKB*, nr. 214/80, 18 B 1337.

⁹³⁸ *Maarif-i Umumiye Nezareti, Mekâtib-i Sultaniye Müfredat Programı, Zükur ve İnas Sultanileri "Devre-i Evvelî, Sınıf-ı Mahsus Devre-i Sâniye" Tedrisatına Mûteallik Müfredatı Câmi'dir*, İstanbul 1338, 3.

C. Öğretim Kadrosu

*Mekâtib-i Sultâniye Talimatnâmesi*⁹³⁹’ne göre bu okulların öğretim kadrosu kısm-ı ibtidaî ve kısm-ı tâlî öğretmenleri, muallim-i mahsusa ve muîd* denilen öğretmen yardımcılardan ibaretti (madde: 44). Muallim-i mahsusa sadece kendi sorumluluğundaki dersi vermekle yükümlü olduğu halde, diğer öğretmen ve yardımcıları *Talimatnâme*’deki bütün idarî görevleri de yapmakla görevliydi (madde: 45). Muallim-i mahsusa dışındaki öğretmenlerin okul dışında başka bir görev üstlenmeleri yasaktı. Aksi takdirde müdür tarafından istifası istenirdi. İstifası istenen öğretmen on beş gün içinde görevinden çekilmezse Maarif Müdürü’nün onayıyla istifa etmiş kabul edilir, yerine vekil tayin edilirdi (madde: 48). Ancak 19 Şubat 1917 tarihinde Maarif-i Umumiye Nazırı’nın tüm maarif müdürlüklerine gönderdiği tahriratla, öğretmenlerin orta öğretim derecesindeki okullarda istihdam şekillerinde bir düzenleme yapıldığı bildirilmişti. Şöyle ki; öteden beri memlekette asrî ve terbiyevî inkılâp yapabilmek için mektepçiliği hususî bir meslek haline getirmek isteyen Maarif Nezâreti, terbiyevî ve ta’limî olmak üzere iki yönlü olan tedrisâtın hakkıyla yerine getirilmesi için ibtidaî okullarda olduğu gibi orta derecede eğitim veren tâlî okullarda da daimî öğretmen uygulamasına karar vermişti. Bu tarihten itibaren öğretmenler, ders saatlerine göre değil, kıdemleri, ehliyet ve kifayetleri itibariyle görevlendirilecekti. Görevli oldukları okul dışında başka bir görev almaları yasaklanmıştı. Böylece öğretmen mesaisini tamamıyla görevli olduğu okulun eğitim-öğretim işleri için harcayacak, ders saatleri haricinde yine okulda bulunacak ve öğrencilerin terbiye ve idaresi ve zaman zaman derslerin tatbiki ile meşgul olacaktı. Hizmet süresi on seneden az olan öğretmenler haftada yirmi dört, on seneden fazla olanlar ise haftada yirmi saate kadar kendilerine teklif edilecek dersi kabul etmek zorundaydı. Bu düzenlemeyle ilgili bazı yanlış uygulamalar olmuştu. Nitekim bir öğretmeni hizmet süresine göre haftada yirmi veya yirmi dört saat görevlendirmek için bazı dersler vekâleten sorumluluklarına verilmişti. Bunun üzerine Maarif Nezâreti’nden gönderilen izahatta, mutlaka ders saatlerini doldurmak için öğretmenlerin sorumluluğuna branşları dışındaki derslerin vekâleten verilmesinin yanlış olduğu vurgulanmıştı. Ayrıca yatılı okullarda bütün

⁹³⁹ Maarif-i Umûmiye Nezâreti, *Mekâtib-i Sultâniye Talimatnâmesi*, Matbaa-i Amire-İstanbul 1329.

* Kız okullarında öğretmen yardımcısı olarak görevli kadına muîde denirdi.

öğretmenlerin barınma ve beslenme ihtiyaçlarının okulda karşılanmasına kesinlikle gerek olmadığı belirtilmişti⁹⁴⁰.

Eğitim öğretim yılı başında yani Eylül başında görevine gelmeyen öğretmenin yerine yarım maaşla vekil tayin edilir, dersler asla aksatılmazdı. Hasta olup, doktor raporu ile bunu belgeleyenler dışında görevine başlamayan öğretmenler istifa etmiş kabul edilerek yerine başka öğretmen tayin olurdu (madde: 49).

Yatılı olan Sultanilerde her gece kısm-ı ibtidaî öğretmenlerinden ikisi, müdür ve müdür yardımcısı ile birlikte nöbetçi olarak kalırdı. Müdür yardımcısının olmadığı zamanlarda kısm-ı tâlî öğretmenlerinden biri münavebeli bir şekilde bu görevi yerine getirirdi (madde: 63). Bunun yanı sıra muîdeler ise haftada bir gün izinli sayılıp diğer günler nöbetçi kalmak zorundaydı (madde: 65). Nöbetçi öğretmen ve öğretmen yardımcıları olan muîdeler, günümüzün etüt odasına benzer mütalaahânelerde bulunarak öğrencinin derslerine çalışmalarını sağlar, gece ve gündüz teneffüsler esnasında öğrenciye nezâret ederdi (madde: 66).

Öğretmen ve öğretmen yardımcıları, gidecekleri yerleri müdüriyete yazılı olarak bildirmesi şartıyla, tatil günlerinde izinli sayılırdı (madde: 109). Ayrıca öğretmenlerin siyasetle uğraşmaları, siyasî cemiyetlere üye olmaları ve okul içinde hükümetin siyasetini eleştirmeleri kesinlikle yasaktı (madde: 113)⁹⁴¹. Zaten öğretmenlere, görevine ilk öğretmen tayin olacakları zaman, siyasetle meşgul olmayacaklarına dair bir senet imzalatılıyordu⁹⁴².

1913-14 eğitim-öğretim yılında açılan İstanbul İnas Sultanisi kadrosu şöyleydi (Tablo 3. 16)

⁹⁴⁰ BOA, *MF. TLY*, nr. 576/24, 3 S 1336.

⁹⁴¹ Zaman zaman bu yasağa rağmen öğretmenlerin siyasetle meşgul oldukları ve öğretmenlerin aralarında bu sebeple çekişmeler yaşandığının haber alınması üzerine Maarif Nezâreti tarafından bazı uyarılar yapılmakta ve öğretmenliğin nasıl ulvî hislerle yapılması gerektiği, aralarında bir çekişme, münakaşa yaşanacaksa bile bunun meslek ve mefkûre adına olması, kendileri için meşrû olan asıl siyasetin bu olduğu vurgulanmaktaydı. BOA, *MF. ALY*, nr. 135/79, 8 N 1337.

⁹⁴² H. Aytekin, *İttihat ve Terakki Dönemi...*, 126.

Tablo 3. 16: İnas Sultanisi Öğretim Kadrosu

Öğretmenler	Görevi	Öğretmenler	Görevi
Rabia Naciye Hanım	muallime-i evvelî	Zatiye Hanım ⁹⁴³	Tarih öğretmeni
Fahriye Hanım	muallime-i sâniye	Mahmûre Hanım	Coğrafya öğretmeni
Rabia Hanım	muallime-i sâlise	Ester Eskenazi Hanım	Fransızca öğretmeni
Emine Hanım	muallime-i rabi'	Leyla Hanım	Fransızca öğretmeni
Fatma Behiye Hanım	muallime-i hamse	Sadiye Hanım	İktisâd ve Ma'lumât-ı Ahlâkiye öğretmeni
Makruhî Hanım	Ana sınıfı öğretmeni	Madam Rafael	Resim öğretmeni
Emine Memnûne Hanım	Ana sınıfı öğretmeni	Emine Seher Hanım	Terbiye-i Etfal öğretmeni
Anastasya Hanım	Ana sınıfı öğretmeni	Fevziye Hanım	Terbiye-i Bedeniye öğretmeni
Faik Reşad Bey	Türkçe ve Edebiyat öğretmeni	Servet Hanım	Beyaz elişleri öğretmeni
Server Bey	Hıfzıssıhha öğretmeni	Henkeni Rafael Hanım	Kadife üzerine nakış öğretmeni
Sadık Efendi	Ulûm-ı Diniyye öğretmeni	Fatma Hanım	Boyalı el işleri nakış öğretmeni
Edip Bey	Hikmet ve Kimya öğretmeni	Fatma Hanım	Hesap öğretmeni
Hüseyin Avni Bey	Riyaziye öğretmeni	Nezihe Muhiddin Hanım	Malumât-ı Tabiiye öğretmeni
Tevfik Bey	Tarih ve Coğrafya öğretmeni	Mehmed Tevfik Bey (okul müdürü)	Malumât-ı Tabiiye öğretmen vekili
Zâti Bey	Gınâ' öğretmeni	Korin Dakis Hanım	Piyano öğretmeni
Tahsin Bey	Türkçe öğretmeni	Anor Hanım	Tabahat öğretmeni
Marta Pipanis	Dikiş ve Biçki öğretmeni		

Kaynak: BOA, *MF. İST*, nr. 14/13.

Yukarıdaki tabloyu incelediğimizde okulda görev yapan erkek öğretmen sayısı 8, hanım öğretmen sayısı 24 olmak üzere toplam 32 idi⁹⁴⁴. Hanım öğretmenlerden 7'si gayrimüslimdi. Belirttiğimiz öğretmen sayılarına müdür ve müdür muavinesi dahil değildir. Bazı kaynaklarda bu belirtilirken bazı kaynaklar idâri ve öğretim kadrosunun tamamını vermektedir. Nitekim *1329-1330 Senesine Mahsus İhsaiyyat Mecmuası*'nda bu sayı toplam olarak 34 şeklinde verilmiştir. Bu istatistiğe göre, öğretmenlerin menşesine bakarsak, öğretmenlerden 1'i Darülmuallimîn-i Âliye'den, 5'i

⁹⁴³ 8 Ocak 1914 tarihli müfettiş raporuna göre, Zatiye Hanım'ın tarihle ilgisi bulunmamaktadır. Derste Abdurrahman Şeref Bey'in kitabını okumakta, kelimeleri yanlış telaffuz etmekte, ne öğrenciler ne de kendisi okuduğundan bir şey anlamamaktadır. Raporda, Zatiye Hanım'ın verebileceği başka bir derse nakli istenmişti. BOA, *MF. TLY*, nr. 326/114, 10 S 1331.

⁹⁴⁴ BOA, *MF. ALY*, nr. 145/4. 2 C 1338.

Darümuallimîn-i Rüşdiye'den, 10'u Darümuallimîn-i İbtidâiye'den, 4'ü mekâtib-i âliye'den, 14'ü ise çeşitli okullardan mezun olmuştur⁹⁴⁵.

1915-1916 eğitim-öğretim yılında Bezm-i Âlem Valide Sultanisi'nde toplam 27 öğretmen görev yapmaktaydı. Bunların 10'u erkek, 17'si hanımdı⁹⁴⁶. Yine aynı tarihte Selçuk Hatun Sultanisi'nde, 6 erkek 25 hanım olmak üzere 31 öğretmen bulunmaktaydı. Bunlardan biri ana sınıfı öğretmenliğine vekâlet etmekteydi⁹⁴⁷. 1916-1917 eğitim-öğretim yılında Erenköy İnas Sultanisi'nde bulunan öğretmen sayısı toplam 30'du. Bunlardan 15'i ibtidaî kısmında, 12'si tâlî kısmında, 3'ü ise Ana sınıfında görev yapmaktaydı⁹⁴⁸. Ertesi yıl ise bu sayı 31'e yükselmisti. Bu sayılara müdür ve müdür muavinesi dahil olup, 14'ü kısm-ı evvelî'de, 14'ü devre-i ulâ'da, 4'ü ise ana sınıfında görev yapmaktaydı. Erkek öğretmen sayısı 6, hanım öğretmen sayısı ise 25'ti⁹⁴⁹. 1916-17 eğitim öğretim yılında Adile Sultan İnas Sultanisi⁹⁵⁰'nde bulunan öğretmen sayısı 20 idi. Bunlardan 2'si ana sınıfı, 9'u kısm-ı evvelî ve 11'i devre-i ulâ'da görev yapmaktaydı⁹⁵¹. 1917-18 eğitim-öğretim yılında ise 3'ü ana sınıfı, 9'u kısm-ı evvelî, 14'ü devre-i ulâ'da olmak üzere toplam 26 öğretmen görev yapmaktaydı⁹⁵². Bütün bu verilere bakarak inas sultanilerinde ağırlıklı olarak hanım öğretmenlerin görev yaptığı anlaşılmaktadır.

⁹⁴⁵ 1329-1330 Senesine Mahsus İhsaiyyat Mecmuası, levha 25.

⁹⁴⁶ BOA, MF. İST, nr. 27/22, 11 Ş 1334; nr: 33/78; 6 Ca 1335. Bezm-i Âlem İnas Sultanisi kadrosu için bk. Ek: 3.2

⁹⁴⁷ BOA, MF. İST, nr: 26/4, 4 B 1334. Selçuk Hatun Sultanisi kadrosu için bk. Ek:3.3

⁹⁴⁸ BOA, MF. İST, nr. 39/50, 13 Ş 1335. Bir başka belgede okulun kadrosu verilmektedir. Burada bulunan öğretmen sayısı 16 hanım, 4 erkek olmak üzere 20'dir. BOA, MF. İST, nr. 34/31, 6 Ca 1335. Aradaki farkın nereden kaynaklandığını kesin olarak bilmemekle birlikte öğretmen sayısı kısm-ı ibtidâî ve kısm-ı tâlî olarak verildiğinde en belgelerde şu

⁹⁴⁹ BOA, MF. TLY, nr. 575/54, 20 M 1336; MF. İST, nr. 49/5, 2 C 1336. Erenköy İnas Sultanisi kadrosu için bk. Ek:3.4

⁹⁵⁰ Belgelerde başlangıçta bu okul Adile Sultan İnas Sultanisi olarak geçmektedir. İlerleyen yıllarda Kandilli İnas Sultanisi adı kullanılmıştır.

⁹⁵¹ BOA, MF. İST, nr. 33/34, 25 R 1335.

⁹⁵² BOA, MF. İST, nr 47/28.

Tablo 3. 17: İnas Sultanilerinde Mevcut Öğretmen Sayısı

Okullar	1918-19 Eğitim-Öğretim Yılı	1919-20 ⁹⁵³ Eğitim-Öğretim Yılı	1920-21 Eğitim-Öğretim Yılı
Bezm-i Alem Valide İnas Sultanisi	47	42	52
Çamlıca İnas Sultanisi	30	32	?
Erenköy İnas Sultanisi	29	31	?
Kandilli İnas Sultanisi	28 ⁹⁵⁴	?	28

Kaynak: BOA, *MF. ALY*, nr. 145/4. 2 C 1338; *MF. İST*, nr.56/14; 56/38, lef 13; 58/65, lef 9; *MF. İST*, nr. 59/7. 18 M 1339. *MF. İST*, nr. 59/44. 14 S 1340; 1335 Senesi İstanbul Belediyesi İhsaiyyat Mecmuâsı, Dersaadet 1337, 93.

D. Öğrenciler

Mekâtib-i Sultâniye Talimatnâmesi'ne göre, her devrenin birinci sınıfına öğrenci alınırdı. Buna göre, kısım-ı ibtidaî birinci sınıfına 7-8, kısım-ı tâlî birinci sınıfına 12-14 ve devre-i sâniyenin birinci sınıfına 16-18 yaşlarındaki çocuklar kabul edilirdi. Bunun yanı sıra talep olur ve sınıfların mevcut durumu da buna müsait olursa ara sınıflara da öğrenci kabul edilirdi. Bunun için de yaş sınırı konulmuştu. Kabul edilen yaş sınırı haricinde öğrenci kabulü tamamen nezâretin izniyle gerçekleşebilirdi. Bu yaş sınırı aşağıdaki tabloda gösterilmiştir⁹⁵⁵.

Tablo 3. 18

Kısım-ı İbtidâî		Kısım-ı Tâlî	
Sınıf	Yaş	Sınıf	Yaş
I	7-8	I	12-14
II	8-9	II	13-15
III	9-10	III	14-16
IV	10-11	IV	15-17
V	11-12	V	16-18
		VI	17-19
		VII	18-20

Kaynak: *Maarif-i Umumiye Nezareti, Mekâtib-i Sultâniye Talimatnâmesi*, İstanbul 1329.

⁹⁵³ Bu yılda okulların öğretim kadrosu için bk. Ek: 3.5, 3.6, 3.7.

⁹⁵⁴ Bu sayı BOA, *MF. İST*, nr. 57/1 belgede 33 olarak verilmektedir.

⁹⁵⁵ Tabloda gösterilen sınıflandırma erkek sultanilere göre yapılmıştır. Nitekim inas sultanileri 10 sınıflıydı.

Eğitime yeni başlayan bir çocuk kısm-ı ibtidaî 1. sınıfa kaydolduğu gibi, mekâtib-i ibtidâiye mezunları, mekâtib-i ibtidâiye devre-i âliyesindeki resmî programa göre sınava tâbi tutularak uygun sınıflara kaydedilirdi. Sadece beş ve altı dersaneli ibtidaî mektepten karîbü'l-a'lâ, a'lâ ve aliyyü'l-a'lâ derecesinde mezun olanlar sınava tâbi tutulmaksızın kabul edilirdi. Ayrıca ibtidaî mekteplerin ara sınıflarından sultanilerin ibtidaî kısmının uygun sınıflarına geçmek isteyenler de yine sınava girer ve gerekli şartları yerine getirirse kabul edilirdi (madde 3). Bu kurallara uyulması konusunda *Talimatnâme* oldukça açık bir uyarı getirmekteydi. Nitekim, bu kurallara aykırı bir şekilde öğrenci kabul eden müdürler hakkında cezâî işlem yapılacağı *Talimatnâme*'nin 5. maddesinde belirtilmişti. Buna göre ilk defa vuku bulan bir usulsüzlükte verilecek ceza ihtar, ikinci defa tekrarlanırsa maaşın dörtte biri, üçüncü defa tekrarlanırsa maaşının tamamının kesilmesi şeklinde uygulanırdı. Buna rağmen tekrarlanırsa müdür azledilirdi.

Sultanilerde eğitim paralı olup, bu okullarda okuyan leylî ve neharî öğrencilerden üç taksitle yıllık ücret alınırdı (madde 6). Paralı eğitim veren bu eğitim müesseselerinde, okul ücretini ödemeyen öğrencilerin kaydı silinir ve okulla ilişkisi kesilirdi. Ayrıca bu okulların, nezâret tarafından tayin edilen oranda, sadece fakir ailelerin çocuklarının kabul edildiği leylî ve meccanî (ücretsiz) öğrenci kontenjanı da bulunmaktaydı. Böyle çocukların fakirliklerini ispatlamaları gerekmekteydi. Mevcut kontenjandan fazla öğrencinin ücretsiz ve yatılı olarak eğitim almak amacıyla başvurması üzerine, bu öğrenciler sınava tâbi tutulurdu (madde: 16-18). 5 Haziran 1919 tarihinde Mekâtib-i Sultâniye kısm-ı ibtidaîleri öğrencileri hakkında çıkarılan karar gereğince; sultanilerin ana ve ibtidaî sınıflarından ücret talep edilmekteydi. Bu karara göre sultanilerdeki ana ve ibtidaî kısımlar genel ilköğretim tahsili için değil, orta kısımlara öğrenci yetiştirmesi amacıyla açılmıştı⁹⁵⁶. Bu nedenle *Tedrisât-ı İbtidâiye*

⁹⁵⁶ BOA, *MF. MKB*, nr. 216/7, 11 Ca 1338. Selçuk Hatun Kız Sanayi mektebi ana sınıfına kaydettirmek istediği kızından mekâtib-i sultâniye kısm-ı ibtidâileri talebesi hakkındaki 5 Haziran 1335 (5 Haziran 1919) tarihli tezkire-i sâmiye hükmünce ücret talep edilmekte olduğu, halbuki tezkire-i sâmiyede ana sınıfları talebâtından da ücret alınacağına dair bir sarahat bulunmadığı vechle icabının ifası hakkında hey'et-i teftişîye dairesi mümeyyizi Talat Bey tarafından verilen arzuhal Meclis-i Kebîr-i Maarif'te değerlendirilmiş ve bu konuda alınan karar bildirilmişti. Buna göre; “ *Mekâtib-i sultâniye sınıf-ı ibtidâiyesinin mekâtib-i ibtidâiye-i umûmiye gibi tahsil-i ibtidâi için müessis olmayıp münhasıran sınıf-ı tâliyyeye talebe ihzârı maksadıyla teşkil edilmiş bulunmasına nazaran sınıf-ı mezkûre talebesinden ücret alınması lüzümü salifü'l-arz 5 Haziran 1335 tarihli tezkire-i sâmiyede musarrah olub bir mekteb-i*

Kanun-ı Muvakkatı'ne göre ilköğretim parasız olsa da bu tarihten sonra sultanilerin ana ve ibtidaî sınıfları öğretim gören öğrencilerden de ücret alınmaktaydı.

Hastalık veya geçerli bir mazeret sebebiyle devamsız öğrenciler, bunu belgelemek zorundaydı (madde 114). Eğitim süresinin 1/3'ü oranında devamsızlığı görülen öğrenci, mazereti ne olursa olsun sözlü sınavlara kabul edilmez ve sınıfta bırakılırdı (madde: 86). İki sene üst üste aynı sınıfta kalan veya bulunduğu sınıfta yaş sınırını geçtiği halde sınıfta kalan öğrencilerin kaydı silinirdi (madde: 73/1). Bu kurala rağmen, kısm-ı ibtidaîde iki sene üst üste kalan çocukların kayıtlarının silinmesi, 16 yaşına kadar ibtidaî eğitimin mecburi olması sebebiyle nezâret tarafından uygun görülmemişti⁹⁵⁷. Diğer taraftan 16 yaşını geçmiş olup da üç yıl sınıfını geçemeyen kısm-ı ibtidaî ücretsiz ve yatılı öğrencileri, tazminat ödemeksizin tasdiknâme verilmek suretiyle okuldan ihraç edilmekteydi. Ayrıca mekâtib-i sultaniye ücretsiz ve yatılı öğrencisinden olup iki veya üç sene sınıfını geçemeyenler, yine tazminat ödemeksizin leylilikten ihraç edilerek kendilerine tasdiknâme verilmekteydi⁹⁵⁸. Başarısız olup, sultani mekteplerinin amacına uygun davranmayan, ilmî gayesi olmayan, okulu sadece barınma yeri olarak gören ücretsiz ve yatılı öğrenciler, muallimîn meclisinin kararıyla leylilikten ihraç edilir, kayıtları neharîye döndürülürdü⁹⁵⁹. Ücretsiz okuyan ve yaşları erkeklerde 17'ye, kızlarda 14'e ulaşmış olanlar, hangi sınıfta olurlarsa olsunlar kendi rızalarına bakılmaksızın *Darümuallimîn ve Darümuallimat Nizamnâmesi*'nin 16. maddesi gereğince Darümuallimîn veya Darümuallimât'ın kısm-ı ibtidaîsine nakledilirdi. Bunlardan sadece aliyyülâlâ derecesinde sınıf geçenler isterlerse sultani

sultâniyenin teşkilâtında dâhil bulunan ana sınıfının da o mektebin sınıf-ı ihzâriyesine mülhak addedilmesi zarûrî görülmesine ve esâsen ana sınıflarının ücretli veya ücretsiz olarak açılabilceği 2 Mart 1331 tarihli "Ana Mektepleri Nizamnâmesi"nin üçüncü maddesiyle tesbit edilmiş olup Selçuk Hatun Sultanisindeki ana sınıfı talebâtından ücret alınması da mezkûr sınıfın Nezâret-i Celîlelerince ücretli ana sınıfı olarak telakki edildiğini göstermekte bulunmasına binaen sınıf-ı mezkûreye kayd ettirmek istediği kerîmesi için ücret itası zarûrî bulunduğunun müstedî-i mümâileyhe tefhîmi bil-ittifak tezekkür edilmiştir. Ol babda emr ü ferman hazret-i menlehü'l-emrindir. 26 Kânûnısânî 1336."

⁹⁵⁷ BOA, MF. İMF, nr. 40/20, 5 N 1332; nr. 43/1, 30 L 1332.

⁹⁵⁸ BOA, MF. MKB, nr. 214/35, 1 R 1337; nr. 214/80, 18 B 1337.

⁹⁵⁹ Maarif Nezâreti'nin bu konuda gönderdiği tamimde sultani mekteplerinin gayesi şöyle anlatılmaktadır: "Sultani tahsili derece ve kıymetlerden mesâlik-i fikriye ve hürriyeye adem yetiştirmekle ve bu mesleklerin büyük bir darü'l-ihzârı olan Darülfünun tahsiline gençleri hazırlamakla mükellef birer müessese-i tâliye ve fikriye olmasına nazaran iş bu tahsili takip edeceklerin ancak ilmî ve fikrî harâsını hazm ve temsile kabiliyetli olması diğer cihetden milletin en mühim, en büyük vazifelerinde bile mesuliyetini müdrik birer şahsa namzed ferdlerden terekkeb etmesi şarttır. Yoksa tahsil-i tâliden faide yerine mazarrat hasıl olacağı muhakkaktır..." BOA, MF. ALY, nr. 135/79, 8 N 1337, lef 6.

mektebinde eğitimine devam edebilirdi⁹⁶⁰. Bu kural, bazen Darümuallimîn ve Darümuallimât'ta yer olmadığı zaman uygulanmayıp, isteyenlere tazminat ödemeksizin tasdiknâme verilirdi⁹⁶¹. *Talimatnâme*'de yaş sınırını geçmiş öğrencilerin okuldan ihracı konusunda madde bulunsa da uygulamada, yaş sınırını geçmiş kızların sultanilerde okuduğu görülmektedir. Yaşı ilerlemiş olduğu gerekçesiyle dahil olduğu 8. sınıf sınavlarına girmesi nezaretçe engellenen Kandilli İnas Sultanisi öğrencilerinden Hikmet Hanım'ın, durumu Şurâ-yı Devlet'e intikal etmişti. 19 yaşındaki Hikmet Hanım, doktor raporu da ibraz ederek üst sınıfların derslerini takip edip, sınavlarına girerek sınıf atlamak istemişti. O'nun bu isteği, daha önce böyle bir örneğinin olmadığı ve sınavlara girebilmek için derslere 2/3 oranında devamın şart olduğu, böyle bir durumda 8. sınıf öğrencisinin üst sınıfların dersine devam edemeyeceğinden sınavlarına da girmesinin mümkün olmadığı gerekçesiyle Maarif Nezâreti tarafından reddedilmişti. Ancak Şurâ-yı Devlet Mülkiye ve Maarif Dairesi, Maarif Nezâreti'nin aksine, Kandilli İnas Sultanisi öğrencisi Hikmet Hanım'ın sağlığının üst sınıftaki dersleri takip etmesi için uygun olduğu ve yapılan sınavlarda başarılı olduğu takdirde sınıfını geçmesi için kanunî bir engel olmadığı yolunda karar almıştı⁹⁶².

Ücretli ve ücretsiz leylî eğitim veren sultaniler zaman zaman okulun öğrenci kapasitesine göre, ücretli leylî öğrenci kabulünü durdururdu. Nitekim 1917 yılında ilan olunmak üzere *Tasvir-i Efkâr* gazetesine Tedrisât-ı Tâliye Dairesi tarafından gönderilen yazıda “*İstanbul Zükûr ve inas leylî sultanilerine ücretli leylî talebe ve talebât kabulüne katiyen imkân olmadığından bu husus hakkında ba'demâ beyhude müracaatda bulunulmaması ilân olunur.*” denilmekteydi⁹⁶³.

Kimsesiz öğrenciler tatillerde okullarda ikamet eder, beslenme ve diğer gereksinimleri karşılanırdı. İmparatorluğun son yıllarında hazinenin içine düştüğü sıkıntı dolayısıyla 1922 yılında leylî okulların yaz aylarında kapatılıp, kimsesiz kız ve erkek çocukların tek bir okulda toplanması kararı alınmıştı. Böylece yapılan harcamalar azalacaktı. Buna göre, Galatasaray ve Kabataş Sultanisi öğrencileri İstanbul

⁹⁶⁰ *Maarif-i Umûmiye Nezâreti, Darümuallimîn ve Darümuallimât Nizamnâmesi*, İstanbul 1331.

⁹⁶¹ BOA, *MF. MKB*, nr. 214/35, 1 R 1337; nr. 214/80, 18 B 1337.

⁹⁶² BOA, *BEO*, nr. 349629, 24 S 1339.

⁹⁶³ BOA, *MF. VRK*, nr. 44/71, 22 Z 1335.

Sultanisi'ne, Darümuallimât, Erenköy ve Kandilli İnas Sultanilerinin öğrencileri Çamlıca İnas Sultanisine, Mekteb-i Mülkiye öğrencisi Darümuallimîn'e nakledilmişti⁹⁶⁴.

İmparatorluğun son yıllarında okullaşma oranında savaş nedeniyle istikrar sağlanamasa da kızlar için eğitim veren kurumlara olan ilgi dikkat çekicidir. Bu yıllarda açılan inas sultanileri oldukça rağbet görmüş, mevcut kurumlar neredeyse talebi karşılayamaz duruma gelmişti. Kızlara ortaöğretim düzeyinde eğitim veren okullar İstanbul dışında açılmamıştı. 1915-16 yılında ise imparatorluk genelinde ortaöğretim seviyesinde eğitim alan kızların sayısı 2005'ti⁹⁶⁵. Bunların 904'ü leylî, 1101'i neharî olarak eğitim almaktaydı. Leylî öğrencilerin 181'i ücretli, 723'ü ücretsiz eğitim alırken, neharî öğrencilerin 62'si ücretli, 1039'u ücretsiz olarak eğitilmekteydi. Bu durumda toplam öğrencilerin 243'ü ücretli iken, 1762'si ücretsiz okumaktaydılar⁹⁶⁶. 1915-16 yılında erkek sultanilerinin sayısı İstanbul'da 9, vilayetlerde 35'ti. Burada eğitim alan toplam öğrenci sayısı 7713'tü. Bunların 4697'si neharî, 3015'i leylî idi⁹⁶⁷. Bu sayılara baktığımızda kızların sayısının erkeklerin sayısının yaklaşık ¼'ü oranında olduğunu görebiliriz. Kızlara ait bu okulların sadece İstanbul'da bulunduğunu düşünürsek, tüm imparatorlukta ortaöğretim okullarına devam eden erkeklerin sayısı ile kıyaslandığında ortaya çıkan sonucun hiç de küçümsenecek bir oran olmadığını söyleyebiliriz. İstanbul'da bulunan inas sultanilerinin öğrenci sayısı bakımından yıl yıl gelişimini ayrı başlıklar altında incelemek yararlı olacaktır.

1. Bezm-i Âlem İnas Sultanisi Öğrenci Sayıları

1913-14 yılında İstanbul İnas Sultanisi'ne kayıt yaptıran öğrenci sayısı 297 idi. Bu sene zarfında okulu terk eden öğrenci sayısı 70'ti⁹⁶⁸. Yıl sonu sınavlarına giren öğrenci sayısı ise toplam 360'tı. Bunların 78'i ücretli, 382'si ise ücretsiz olup, bunların 293'ü ibtidaî kısmında, 67'si ise tâlî kısmında öğrenciydi. Tablo sonunda yapılan

⁹⁶⁴ BOA, *MF. ALY*, nr. 170/1, 16 Z 1340.

⁹⁶⁵ Bu sayıya savaşın devam ettiği vilayetler dahil değildi.

⁹⁶⁶ BOA, *MF. VRK*, nr. 42/86.

⁹⁶⁷ BOA, *MF. İST*, nr. 31/100, Lef 5. Burada okul, İstanbul İnas İdadisi adıyla gösterilmektedir. Muhtemelen geçiş sürecinde alışkanlık itibarıyla bu isim kullanılmıştır.

⁹⁶⁸ 1329-1330 *Senesine Mahsus İhsaiyyat Mecmuası*, levha 21.

açıklamada Bu okul leyli olup, neharî olan rüşdiye kısmı ise ücretsizdi⁹⁶⁹. Ertesi yıl ise İstanbul İnas Sultanisi'nde 104 leyli, 94 neharî olmak üzere toplam 198 öğrenci bulunduğunu bir arşiv belgesinden tespit ettik⁹⁷⁰. Ancak bir önceki yıla oranla öğrenci sayısında bir düşüş dikkati çekmekte ve bu bilginin doğruluğu konusunda şüphe uyandırmaktadır. Nitekim bir sonraki yıl yani 1915-16 yılında bu okulun öğrenci sayısının 850 olduğu düşünülürse 1914-15 yılına ait olduğunu tespit ettiğimiz 198 sayısının yanlış veya eksik olduğunu düşünebiliriz. Adı Bezm-i Âlem İnas Sultanisi olarak değiştirilen okulun 1916-1917 eğitim öğretim yılı sonunda ana sınıfında gündüzlü ve ücretsiz olmak üzere 207, ibtidaî kısmında⁹⁷¹ 621, tâlî kısmında ise 243 olmak üzere toplam 1071⁹⁷² öğrenci bulunmaktaydı⁹⁷³. Kızlar için ortaöğretim düzeyinde eğitim veren inas sultanilerine talep oldukça fazlaydı. Okula müracaatların fazla olduğu, binalarının ise bu kadar öğrenciyi barındıracak kapasitede olmadığı, dolayısıyla yatılı ve ücretli öğrenci kabul etmenin mümkün olmayacağı yolunda okulların müdürleri tarafından pek çok yazıya rastlamak mümkündür. Bu yazılarda okulun daha fazla öğrenciye daha iyi şartlarda eğitim verebilmesini sağlayabilmek için ek binalar yapılması talepleri bulunmaktadır. Ancak ülkenin içinde çeşitli cephelerde savaşıyor olması ve ekonomik sıkıntılar elbette ki okullara olan ödeneği azaltmış, yeni binaların yapılmasını engellemişti. Dolayısıyla bu talepler yerine getirilememiş, bu durumda okula alınacak öğrenci sayısı sınırlı tutulmuştu. Nitekim Bezm-i Alem İnas Sultani Müdürü Arif Bey tarafından Maarif Nezareti'ne 1917-18 eğitim-öğretim yılı başında yazılan yazıda öğrenci sayısının fazla olması nedeniyle bazı sınıflara şube eklenmesi gerektiği ancak yer olmadığı için açılmadığı bildirilerek gerekli ek ve tamiratın yapılması hususunda izin istenmişti. Ancak durum böyleyken eğitim-öğretimin başlaması üzerine bu yıl için öğrenci kabulünün mümkün olamayacağı Maarif Nezâreti'ne bildirilmiş, Nezaret'ten ise öğrencisi fazla olan sınıflara yeni öğrenci kaydının yapılmaması konusunda cevap gelmişti⁹⁷⁴. Bu yılda okulun ana sınıfında 200, ibtidaî kısmında 741, devre-i evvelîde ise 242 olmak üzere toplam 1183 öğrencisi

⁹⁶⁹ 1329-1330 *Senesine Mahsus İhsaiyyat Mecmuası*, levha 22.

⁹⁷⁰ BOA, *MF. ALY*, nr. 145/4, 2 C 1338.

⁹⁷¹ Bu kısım toplam beş seneden ibarettir. 6. senesi henüz açılmamıştır.

⁹⁷² Belgede rakamların toplamı yanlış verilmiştir.

⁹⁷³ BOA, *MF. İST*, nr. 40/57, lef 9, 10 N 1335.

⁹⁷⁴ BOA, *MF. TLY*, nr. 575/11, 15 M 1336.

bulunmaktaydı⁹⁷⁵. 1918-19 eğitim-öğretim yılında ise, bu okulun kısm-ı ibtidaîde 658, kısm-ı tâlîde 439 olmak üzere toplam 1097 öğrencisi mevcuttu⁹⁷⁶. Mevcut öğrencilerin 322'si leylî, 775'i neharîydi⁹⁷⁷. Bu yıla ait ayrıntılı öğrenci istatistiğinde ana sınıfı gösterilmemiştir⁹⁷⁸. 1919-20 yılında okulun 198 leylî, 646 neharî toplam 844 öğrencisi vardı. Leylî öğrencilerin 78'i ücretli, 568'i ücretsiz iken, neharî öğrencilerin 126'sı ücretsiz, 72'si ücretli öğrenim görmekteydi⁹⁷⁹. 1921-22 eğitim-öğretim yılında ise kısm-ı ibtidaîde 446, devre-i evvelîde 236, devre-i sâniîde ise 23 öğrencisi bulunmaktaydı. Bu tarihe kadar leylî eğitim veren okulun bu yılki öğrencilerinin tamamı neharîydi⁹⁸⁰. Bu öğrencilerin 460'ı ücretli, 245' ücretsiz öğrenim görmekteydi⁹⁸¹. Ertesi yıl okulun öğrenci sayısı 368'i kısm-ı ibtidaî, 126'sı devre-i ulâ olmak üzere toplam 494 idi⁹⁸². Cumhuriyet Dönemi'nin ilk eğitim-öğretim yılında okulun öğrenci sayısı 387 idi. Neharî olarak eğitim veren bu okulun ibtidaî sınıflarında 271, tâlî sınıflarında ise 62'si ücretsiz, 54'ü ücretli olmak üzere 116 öğrenci eğitim almaktaydı⁹⁸³. Açıldığı tarihten Cumhuriyet'e kadar bu okulun öğrenci sayılarını aşağıdaki Grafik 3. 5'te görebiliriz.

⁹⁷⁵ BOA, MF. İST, nr. 50/22, 19 B 1336.

⁹⁷⁶ BOA, MF. İST, nr. 55/7 29 B 1337.

⁹⁷⁷ 1335 Senesi İstanbul Belediyesi İhsaiyyat Mecmuası, Dersaadet 1337, 93.

⁹⁷⁸ Bu yıla ait öğrenci sayısının sınıflara göre dağılımı için bk. Ek: 3.8.

⁹⁷⁹ BOA, MF. ALY, nr. 162/29, 16 S 1340.

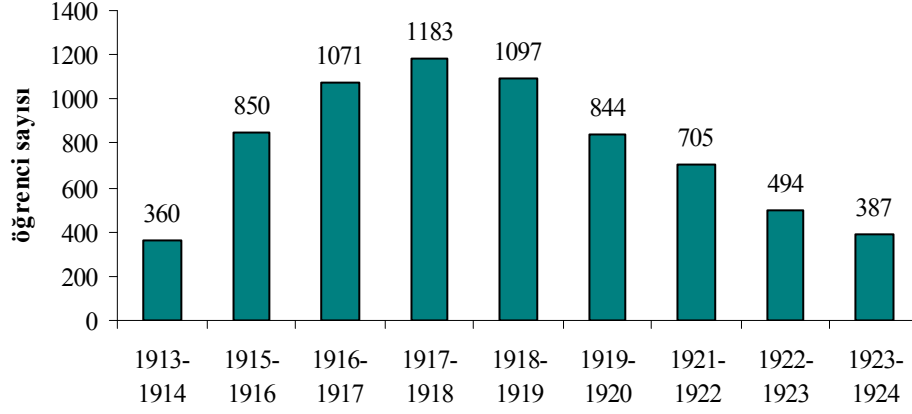
⁹⁸⁰ Bu tarihte Bezm-i Alem İnas Sultanisi'nin leylî öğrencisi yoktu ve bu tarihten itibaren okul neharî olarak eğitim vermişti. Nitekim Cumhuriyet yıllarında da bu okul eğitimini gündüzlü olarak devam ettirmişti. *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Modernleşme Sürecinde Eğitim İstatistikleri (1839-1923)*, Tarihî İstatistikler Dizisi, VI, T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, Ankara 2000, 290.

⁹⁸¹ BOA, MF. İST, nr. 60/41, lef 8. Öğrenci sayısının sınıflara göre dağılımı için bk. Ek: 3.9a, 3.9b.

⁹⁸² BOA, MF. İST, nr. 60/75, 11 Ra 1341.

⁹⁸³ *Eğitim İstatistikleri (1839-1923)*, 290.

Grafik 3. 5: Bezm-i Alem İnas Sultanisi Öğrenci Sayısı

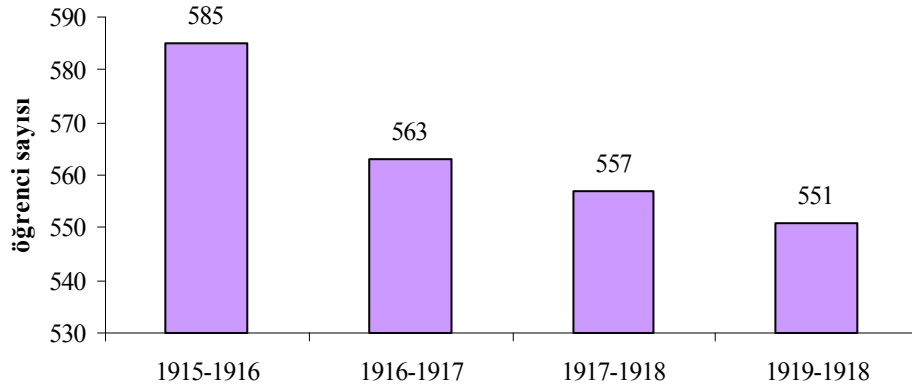
Yukarıdaki grafik incelendiğinde ilk açıldığında bu okula olan ilginin fazla olduğu görülebilir. Her yıl ciddi bir oranda artan öğrenci sayısı kızların ilköğretim üzerinde eğitim alma arzusunun göstergesidir. Kaldı ki öğrenci sayısının hızla arttığı dönemde kızlara yüksek öğrenim imkânı verilmiş, Darümuallimât yeni bir düzenlemeyle Darümuallimât-ı Âliye'ye dönüştürülmüş, kızlar için İnas Darülfünunu açılmıştı. İnas Darülfünunu öğrencilerini, inas sultani mezunları oluşturmaktaydı. İnas sultanilerine olan bu ilgi belki de kızların yüksek öğrenime devam etme arzusuyla birlikte oluşmuştu. Ancak ülkenin içinde bulunduğu savaş hali ve memleketin düşmandan kurtarılması yolunda verilen millî mücadele ülke genelindeki okullara olan devamı azaltmıştı. Grafik 3. 5'te de görüldüğü gibi 1918 yılından itibaren bu okulların öğrenci sayılarında bir azalma vardır. Nitekim bu azalma Cumhuriyet Dönemi'nin ilk yılında da devam etmiştir.

2. Selçuk Hatun İnas Sultanisi Öğrenci Sayıları

Selçuk Hatun İnas Sultanisi de talebin yoğun olduğu okullardan biriydi. 1915-16 eğitim-öğretim yılında 10'u ücretli, 575'i ücretsiz olmak üzere toplam 585 öğrenci bulunmaktaydı. Ertesi yıl ana sınıfında 167 (ücretsiz), ibtidaî kısmında 381 (ücretsiz), kısm-ı sâlide 13'ü ücretli, 2'si ücretsiz olmak üzere 15, toplam 563 öğrenci

bulunmaktaydı⁹⁸⁴. 1917-18 eğitim-öğretim yılında Selçuk Hatun İnas Sultanisi'nde ana sınıfında 165, kısm-ı ibtidaîde 360, kısm-ı sâniye 32 olmak üzere toplam 557 öğrenci öğrenim görmekteydi. Bir sonraki eğitim öğretim yılında Ana sınıfına 42, kısm-ı ibtidâiye 89, kısm-ı sâniye 24 öğrenci kaydolmuştu. Bunun yanı sıra okuldan ayrılan öğrenciler de vardı. Ana sınıfından 57, kısm-ı ibtidaîden 91, kısm-ı sâniiden 3 olmak üzere toplam 151 öğrenci okulu çeşitli nedenlerden terk etmişti⁹⁸⁵. Eğitim yılı başlamasına rağmen her ay öğrenci sayısında değişiklik meydana gelmekteydi. Bunun nedeni ise her ay yeni kayıtların, nakillerin ve terklerin olmasıydı. Bu yılın sonunda okulun ana sınıfında 188, ibtidaî kısmında 314, devre-i evvelî kısmında 49 olmak üzere toplam 551 öğrenci bulunmaktaydı⁹⁸⁶. 1918-19 eğitim-öğretim yılında Selçuk Hatun Sultanisi, Kız Sanayi Mektebine dönüştürülünce yedinci sınıfta olup sanayi mektebinde eğitime devam ederek sekizinci sınıfa geçen öğrenciler, sultani öğrencisi olarak kabul edildiğinden Bezm-i Alem İnas Sultanisi'ne nakledilmişti⁹⁸⁷. Açıldığı ilk yıllardan kız sanayi mektebi haline dönüştürüldüğü tarihe kadar Selçuk Hatun İnas Sultanisi öğrenci sayıları Grafik 3. 7'de gösterilmiştir.

Grafik 3. 6: Selçuk Hatun İnas Sultanisi Öğrenci Sayıları

⁹⁸⁴ BOA, MF. İST, nr. 41/20, 12 L 1335.

⁹⁸⁵ BOA, MF. İST, nr. 55/34.

⁹⁸⁶ BOA, MF. İST. nr. 55/34, lef 8. Bu yıla ait öğrenci sayısının sınıflara göre dağılımı için bk. Ek: 3. 10a, 3. 10b.

⁹⁸⁷ BOA, MF. ALY, nr. 141/79, 26 S 1338; O. Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, 1-2, 693.

3. Çamlıca İnas Sultanisi Öğrenci Sayıları

1915-16 eğitim-öğretim yılında Çamlıca İnas Sultanisi'nde 267 öğrenci bulunmaktaydı. bunların 250'si leylî, 17'si neharî olarak öğrenim görmekteydi. Leylî öğrencilerin 52'si ücretli, 198'si ücretsiz, neharî öğrencilerin ise tamamı ücretsiz eğitim almaktaydı. 1916-17 eğitim-öğretim yılında ise kısm-ı ibtidaîde 229, devre-i evvelîde 53, devre-i sâni'de 2 olmak üzere toplam 284 kız öğrenci bulunmaktaydı. Ertesi yıl ise öğrenci sayısı 287 idi. Bu öğrencilerin 203'ü kısm-ı ibtidaîde, 79'u devre-i evvelîde, 5'i devre-i sâni'de öğrenim görmekteydi⁹⁸⁸. 1918-19 eğitim-öğretim yılında öğrenci sayıları aylara göre değişiklik gösterse de sene sonunda Çamlıca İnas Sultanisi'nde mevcut öğrenci sayısı 271'di. Bunların 164'ü kısm-ı evvelî, 90'ı devre-i evvelî, 17'si devre-i sâni öğrencisiydi. 220 leylî, 51 neharî öğrenciden 79'u ücretli, 192'si ücretsiz eğitim almaktaydı⁹⁸⁹. Ertesi yıl bu okulun öğrenci sayısı 221'e düşmüştü. 153 leylî öğrencinin 79'u leylî, 74'ü ücretsiz eğitim alırken, 68 neharî öğrencinin 12'si ücretsiz, 56'sı ücretli olarak öğrenim görmekteydi⁹⁹⁰. 1921-22 eğitim-öğretim yılında 98'i kısm-ı ibtidaî, 116'sı kısm-ı tâlî olmak üzere toplam 214 öğrencisi bulunmaktaydı. Bunların 148'i leylî, 66'sı neharîydi. Leylî öğrencilerin 69'u ücretli, 79'u ücretsiz olarak eğitim alırken, neharî öğrencilerin 36'sı ücretli, 30'u ücretsizdi. Böylece 214 öğrencinin 105'i ücretli, 109'u ücretsiz olarak öğrenim görmekteydi⁹⁹¹. Bir yıl sonra öğrenci sayısı 270'e ulaşmıştı. Kısm-ı ibtidaîde 149, devre-i evvelîde 89, devre-i sâni'de 32 öğrenci bulunmaktaydı. Devre-i sâni öğrencileri edebiyat ve fûnûn olmak üzere iki şubeye ayrılmıştı. Edebiyat şubesinde 22, fûnûn şubesinde ise 10 öğrenci öğrenim görmekteydi⁹⁹². Cumhuriyet Dönemi'nin ilk eğitim-öğretim yılında bu okulun öğrenci sayısı 252 idi. İbtidâi sınıflarında 45'i neharî, 86'sı leylî olmak üzere toplam 131 öğrenci bulunmaktaydı. Leylî öğrencilerinin 11'i ücretsiz, 75'i ücretli eğitim almaktaydı. Okulun tâlî kısmında ise 13 neharî, 61 leylî toplam 121 öğrenci öğrenim

⁹⁸⁸ BOA, *MF. İST*, nr. 52/45, 16 L 1336.

⁹⁸⁹ BOA, *MF. İST*, nr. 55/53, lef 9; *MF. ALY*, 145/4, 2 C 1338; *1335 Senesi İstanbul Belediyesi İhsaiyyat Mecmuası*, Dersaadet 1337, 93. Bu yıla ait öğrenci sayısının sınıflara göre dağılımı için bk. Ek: 3. 11.

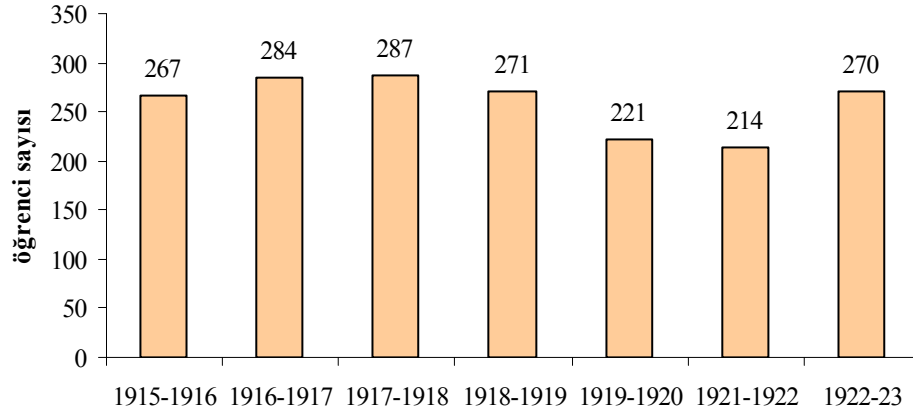
⁹⁹⁰ BOA, *MF. ALY*, nr. 162/29, 16 S 1340.

⁹⁹¹ BOA, *MF. İST*, nr. 60/47, 27 N 1340. Bu yıla ait öğrenci sayılarının sınıflara göre dağılımı için bk. Ek: 3. 12a, 3. 12b.

⁹⁹² BOA, *MF. İST*, nr. 60/75, 11 Ra 1341.

görmekteydi. Leylî öğrencilerin 52'si ücretsiz, 56'sı ücretliyken, neharî öğrencilerin 6'sı ücretsiz, 7'si ücretliydi⁹⁹³.

Grafik 3. 7: Çamlıca İnas Sultanisi Öğrenci Sayıları

4. Erenköy İnas Sultanisi Öğrenci Sayıları

Erenköy İnas Sultanisi'nde 1916-17 eğitim-öğretim yılında ana sınıfında 97, kısım-ı ibtidaîde 532, kısım-ı sâni'de 31 öğrenci bulunmaktaydı. Ertesi yıl ise ana sınıfında 100, kısım-ı ibtidaide 437, devre-i evvelîde 57 olmak üzere toplam 594 öğrenci mevcuttu⁹⁹⁴. 1918-19 eğitim-öğretim yılında ise ana sınıfında 69, kısım-ı ibtidaîde 399, devre-i evvelîde 94 olmak üzere toplam 562 öğrenci bulunmaktaydı. Bu öğrencilerin 191'i leylî, 371'i neharî olarak öğrenim görmekteydi. 562 öğrencinin 498'i ise vilayet veya nezâret hesabına ücretsiz eğitim almaktaydı⁹⁹⁵. Bir yıl sonra bu okulda 213'ü neharî, 108'i leylî olmak üzere toplam 321 öğrenci bulunmaktaydı. Neharî öğrencilerin 21'i, leylî öğrencilerin 84'ü ücretsiz eğitim alırken, 216 öğrenci ücretli olarak öğrenim görmekteydi. Bunların 192'si neharî, 24'ü leylî öğrenciydi⁹⁹⁶. 1921-22 eğitim-öğretim yılında ise bu okulda toplam 318 öğrenci bulunmaktaydı. Bunların 194'ü kısım-ı ibtidaî,

⁹⁹³ *Eğitim İstatistikleri (1839-1923)*, 290.

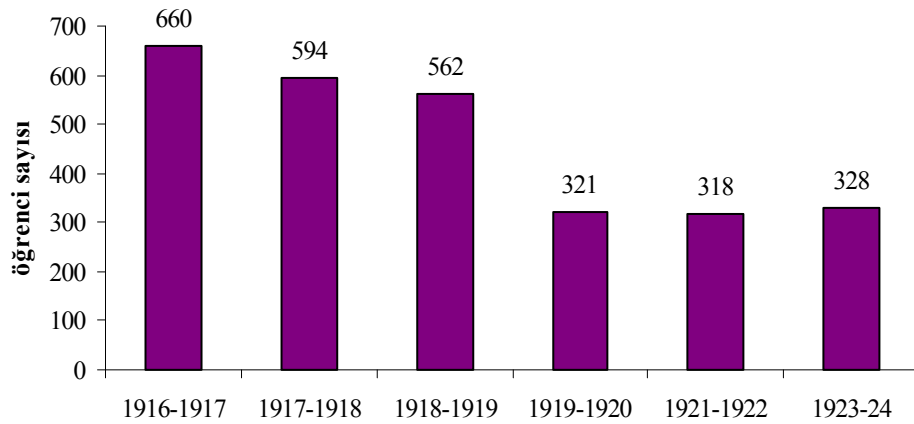
⁹⁹⁴ BOA, *MF. İST*, nr. 50/48.

⁹⁹⁵ BOA, *MF. İST*, nr. 55/39, lef 17. Okulun bu yıla ait öğrenci sayısının sınıflara göre dağılımı için bk. Ek: 3. 13a, 3. 13b.

⁹⁹⁶ BOA, *MF. ALY*, nr. 162/29, 16 S 1340.

124'ü devre-i evvelî öğrencisiydi⁹⁹⁷. 1923-24 yıllarında 161'i neharî, 55'i leylî olmak üzere kısm-ı ibtidaîde 216 öğrencisi bulunan Erenköy İnas Sultanisi'nin 49 neharî, 63 leylî öğrencisi vardı. Neharî öğrencilerin 18'i ücretsiz, 31'i ücretli, leylî öğrencilerin 31'i ücretsiz, 32'si ücretli eğitim almaktaydı⁹⁹⁸.

Grafik 3. 8: Erenköy İnas Sultanisi Öğrenci Sayısı

5. Kandilli İnas Sultanisi Sayıları

1917-18 eğitim öğretim yılında Kandilli İnas Sultanisi (Adile Sultan İnas Sultanisi)'nde kısm-ı ibtidaîde 170, devre-i evvelîde ise 28 olmak üzere toplam 198 öğrenci bulunmaktaydı. Bunların 134'ü leylî, 64'ü ise neharîydi. Leylî öğrencilerin 71'i ücretli, 63'ü ücretsiz, neharî öğrencilerin 6'sı ücretli, 58'i ücretsiz eğitim almaktaydı⁹⁹⁹. Ertesi yıl okulun öğrenci sayısı 228'e yükselmişti. Bu öğrencilerin 185'i kısm-ı ibtidaîde, 43'ü devre-i evvelîde bulunmaktaydı. Mevcut öğrencilerin 134'ü leylî, 94'ü neharîydi. Leylî öğrencilerin 71'i ücretli, 63'ü ücretsiz eğitim almaktaydı. Neharî öğrencilerin ise 17'si ücretli, 77'si ücretsizdi. Böylece okulda öğrenim gören 228 öğrencinin 88'i ücretli, 140'ı ücretsizdi¹⁰⁰⁰. 1919-20 eğitim-öğretim yılında öğrenci

⁹⁹⁷ BOA, *MF. İST*, nr. 60/59, 5 Za 1340. Bu yıla ait öğrenci sayılarının sınıflara göre dağılımı için bk. Ek: 3. 14.

⁹⁹⁸ *Eğitim İstatistikleri (1839-1923)*, 290.

⁹⁹⁹ BOA, *MF. İST*, nr. 38/62, 25 B 1335.

¹⁰⁰⁰ BOA, *MF. İST*, nr. 56/15; *MF. ALY*, 145/4, 2 C 1338 Bu yıla ait öğrenci sayılarının sınıflara göre dağılımı için bk. Ek: 3. 15a, 3. 15b.

sayısı 163'e düşmüştü. Bu öğrencilerin 71'i neharî, 92'si leylîydi. Neharî öğrencilerin 10'u ücretsiz, 61'i ücretli eğitim alırken, leylî öğrencilerin 41'i ücretsiz, 51'i ücretli öğrenim görmekteydi¹⁰⁰¹. Ertesi yıl ise öğrenci sayısı leylî 146, neharî 85 toplam 231'di¹⁰⁰². 1921-22 eğitim-öğretim yılında öğrenci sayısı 258'e yükselmişti. Bunların 136'sı kısm-ı ibtidaî, 104'ü devre-i evvelî, 18'i ise devre-i sâni öğrencisiydi. Öğrencilerin 149'u leylî, 159'u neharîydi. 163 ücretli öğrencinin 83'ü leylî, 80'i neharîydi. Ücretsiz öğrenci sayısı ise 145'ti. Bunların 66'sı leylî, 79'u ise neharîydi¹⁰⁰³. Kandilli İnas Sultanisi'nin öğrenci sayısında 1919 yılından itibaren devamlı olarak bir artış gözlenmektedir. Nitekim 1922 -23 yılında öğrenci sayısı 294'e yükselmişti. Bu öğrencilerin 201'i kısm-ı ibtidaî, 78'i devre-i evvelî ve 15'i devre-i sâni'de bulunmaktaydı¹⁰⁰⁴. Cumhuriyet'in ilk yılında ise istikrarlı artış devam etmekteydi. Bu yılda öğrenci sayısı 302'ye ulaşmıştı. Bunların 177'si kısm-ı ibtidaî, 125'i ise kısm-ı tâlî sınıflarındaydı. Kısm-ı ibtidaî'de eğitim alan öğrencilerin 69'u neharî, 108'i leylîydi. Leylî öğrencilerin 8'i ücretsiz öğrenim görürken, 100'ü ücretliydi. Kısm-ı tâlî sınıflarında 14'ü ücretsiz, 22'si ücretli olmak üzere 36 öğrenci neharî olarak okula devam ederken, 89 öğrenci leylî eğitim almaktaydı. Leylî öğrencilerin ise 43'ü ücretsiz, 46'sı ücretliydi¹⁰⁰⁵.

¹⁰⁰¹ BOA, *MF. ALY*, nr. 162/29, 16 S 1340.

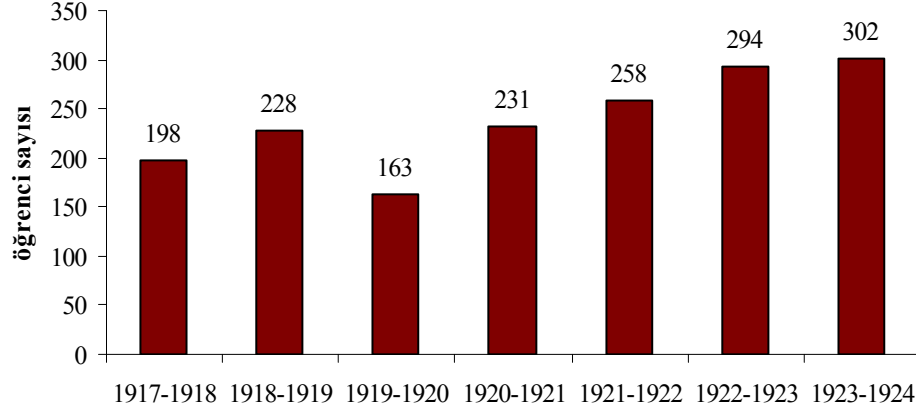
¹⁰⁰² BOA, *MF. İST*, nr. 59/44, 14 S 1340.

¹⁰⁰³ BOA, *MF. İST*, nr. 60/49, 4 L 1340. Bu yıla ait öğrenci sayılarının sınıflara göre dağılımı için bk. Ek: 3. 16a, 3. 16b.

¹⁰⁰⁴ BOA, *MF. İST*, nr. 60/75, 11 Ra 1341.

¹⁰⁰⁵ *Eğitim İstatistikleri (1839-1923)*, 290.

Grafik 3. 9: Kandilli İnas Sultanisi Öğrenci Sayıları

6. Üsküdar İnas Sultanisi Öğrenci Sayıları

Daha önce de bahsedildiği gibi 1920 yılında Midhat Paşa Kız Sanayi Mektebi, Üsküdar İnas Sultanisi'ne dönüştürülerek Maarif Nezâreti'ne bağlanmıştı. Üsküdar İnas Sultanisi her ne kadar lise düzeyinde eğitim veren okullar arasında ise de, okul meslekî eğitim veren kurum olma özelliğini de kaybetmemişti. Nitekim Cumhuriyet Dönemi'nde Üsküdar Kız Sanayi Lisesi olarak varlığını sürdürmüştü. Üsküdar İnas Sultanisi'nin 1921-22 yılında öğrenci sayısı 241 idi. Bunların 190'ı kısm-ı ibtidaîde, 51'i devre-i evvelîde bulunmaktaydı. Kısm-ı ibtidaî öğrencilerinin 75'i ücretli, 115'i ücretsiz, devre-i evvelî öğrencilerinin 25'i ücretli, 26'sı ücretsizdi¹⁰⁰⁶. Ertesi yıl bu okulun öğrenci sayısı 274'e yükselmışti. Bu öğrencilerin 212'si kısm-ı ibtidaîde, 62'si devre-i evvelîde eğitim görüyordu¹⁰⁰⁷.

Yukarıda yıllara göre incelediğimiz okulların öğrenci sayılarını karşılaştırmayı kolaylaştırmak amacıyla tek bir tabloda birleştirmenin faydalı olacağı kanaatindeyiz. Bk.Tablo3.19

¹⁰⁰⁶ BOA, *MF. İST*, nr. 60/46. Bu yılda okulda bulunan öğrencilerin aylara göre dağılımı için bk. Ek:3. 17a, 3. 17b.

¹⁰⁰⁷ BOA, *MF. İST*, nr. 60/75, 11 Ra 1341.

Tablo 3. 19: İnas Sultanîlerinin Kuruluşundan Cumhuriyet’e Kadar Yıllara Göre Öğrenci Sayıları

Okul Adı	Yıllar									
	1913-1914	1915-1916	1916-1917	1917-1918	1918-1919	1919-1920	1920-1921	1921-1922	1922-1923	1923-1924
Bezm-i Âlem İnas Sultanîsi	360	850	1071	1183	1097	844	?	705	494	387
Selçuk Hatun İnas Sultanîsi	-	585	557	551	Selçuk Hatun Kız Sanayi Mektebi’ne dönüştürülmüştür.					
Çamlıca İnas Sultanîsi	-	267	284	287	271	221	?	214	270	252
Erenköy İnas Sultanisi	-	-	660	594	562	321	?	318	?	328
Kandilli İnas Sultanîsi	-	-	-	198	228	163	231	258	294	302
Üsküdar İnas Sultanîsi	Bu tarihlerde Kız Sanayi Mektebi olarak eğitim vermekteydi.						?	241	274	208
İstanbul İnas Sultanîsi	-	-	-	-	-	-	-	-	-	?

Kaynak: BOA, *MF. İST*, nr. 31/100, Lef 5; *MF.ALY*, nr. 145/4. 2 C 1338; *MF. İST*, nr. 60/47; *MF. İST*, nr. 60/41; *MF. İST*, nr. 60/49; *MF. İST*, nr. 60/59; *MF. İST*, nr. 60/46; *MF.İST*, nr. 60/75; ; *Eğitim İstatistikleri (1839-1923)*, 290.

E. Eğitim ve Öğretim

Kızlara erkek sultanilerindeki eğitime denk bir ortaöğretim sağlamak amacıyla açılan inas sultanileri, İnas Darülfünunu'nun açılmasıyla bu kuruma öğrenci yetiştiren okul haline gelmişti. Eğitim süresi 5 yıl olan inas idadîsi, 1913 yılında sultaniye çevrilince eğitim süresi 10 yıla çıkarılmıştı. Eğitim, kısım-ı evvelî ve kısım-ı sâni olmak üzere, her biri 5'er yıllık iki devrede yapılmaktaydı. Kısım-ı evvelî ibtidaî, kısım-ı sâni ise ortaöğretim sınıflarını ihtiva etmekteydi. Kısım-ı sâni 4 yılı devre-i ulâ ve 1 yılı devre-i sâni olmak üzere ikiye ayrılmaktaydı. Devre-i sâni ise edebiyat ve fen olmak üzere iki şubeden oluşmaktaydı¹⁰⁰⁸. Ancak uygulamada bazı okulların eğitim sürelerinin 9 yıl olduğunu, okullar tarafından gönderilen istatistikler arasından tespit ettik. Örneğin; 1915-16 eğitim-öğretim yılında Çamlıca İnas Sultanisi'nin devre-i sâni sınıfı bulunmamaktaydı¹⁰⁰⁹. 1918-19 yılına ait istatistiklere baktığımızda Erenköy İnas Sultanisi, Selçuk Hatun İnas Sultanisi, Kandilli İnas Sultanisi'nin de ikinci kısmın devre-i sâni sınıflarının bulunmadığı görülmüştür. Aynı yıl Çamlıca İnas Sultanisi ve Bezm-i Alem Valide Sultanisi'nin devre-i sâni sınıfının varlığı tespitlerimiz arasındadır¹⁰¹⁰. Bu durum bize, 10. sınıfların öğrencilerin varlığına göre açıldığını düşündürmektedir. 1919 yılına kadar inas sultanilerinde ana sınıfları da bulunmaktaydı¹⁰¹¹.

1330 (1914-15) tarihinde yayımlanan ders programına göre İnas Sultanisi'nin ders programı Tablo 3. 20' de gösterilmiştir.

¹⁰⁰⁸ BOA, *MF. İST*, nr. 55/34; *MF. İST*, nr. 55/53, lef 9; *MF. İST*, nr. 60/41; *MF. İST*, nr. 55/39, lef 17.

¹⁰⁰⁹ BOA, *MF. İST*, nr. 29/14, 16 L 1334.

¹⁰¹⁰ BOA, *MF. İST*, nr. 55/39, lef 17; nr. 55/53, lef 9; nr. 56/15, lef 9; nr. 60/41, lef 8.

¹⁰¹¹ Bu tarihe kadar inas sultanilerine ait istatistiklerde ana sınıfına yer verilmekle beraber, Meclis-i Kebîr-i Maarif'e gönderilen bir arzuhale verilen cevapta; 1919 yılında sultani mekteplerinde ana sınıflarının bulunmadığı bildirilmektedir. "...*halbuki mekâtib-i sultâniyede elyevm ana sınıfları olmaması hasebiyle ...*", BOA, *MF. MKB*, nr. 215/108, 1 Ra 1338.

Tablo 3. 20: 1914-15 Eğitim Öğretim Yılı İnas Sultanisi Ders Programı

KISM-I İBTİDÂİ					
Dersler	I. Sene	II. Sene	III. Sene	IV. Sene	V. Sene
<i>Kurân-ı Kerim</i> ve <i>Malumât-ı Diniyye</i>	4(şifahî)	4	4	4	4
<i>Lisân-ı Osmânî</i>	12	12	10	10	10
Hat	-	1	1	1	1
Hesap	5	2	2	2	2
Hendese	-	-	1	1	1
Coğrafya	1(şifahî)	1	1	1	1
Tarih	-	2	2	2	2
<i>Dürûs-ı Eşya</i> ve <i>Malumât-ı Tabiiye</i>	2 (şifahî)	2	2	2	2
<i>Malumât-ı Ahlâkiye</i> ve <i>Medeniye</i>	1 (şifahî)	1	1	1	1
Elişleri ve resim	4	4	5	5	5
Gınâ (musiki)	2	2	2	2	2
Terbiye-i bedeniye	2	2	2	2	2
Toplam	33	33	33	33	33
KISM-I SÂNÎ					
Dersler	VI. Sene	VII. Sene	VIII. Sene	IX. Sene	X. Sene
<i>Ulûm-ı Diniyye</i>	1	1	2	2	2
<i>Lisân-ı Osmanî</i>	5	5	4	3	3
Tarih	2	2	2	2	2
Coğrafya	2	2	1	1	1
<i>Malumât-ı tabiiye</i> ve <i>sıhhiye</i>	-	-	2	2	2
<i>Malumât-ı hikemiyye</i> ve <i>kimyeviye</i>	-	-	-	2	4
<i>Malumât-ı ahlâkiye</i> ve <i>medeniye</i>	-	-	-	1	1
Hesap ve Cebir	2	2	2	2	-
Hendese	-	-	2	1	-
Kozmografya	-	-	-	-	1
<i>İktisâd-ı Beytî</i>	1	1	1	1	-
Terbiye-i etfal	-	-	-	1	2
<i>Lisân-ı ecnebî</i> ¹⁰¹²	5	5	5	4	4
Gınâ ve Musiki	2	2	2	1	1
Resim	2	2	1	1	1
Terbiye-i Bedeniye	2	2	2	2	2
Dikiş, Biçki, Nakış ve Tabahat	8	9	7	7	7
Toplam	32	33	33	33	33

Kaynak: Maarif-i Umûmiye Nezâreti, *İnas Sultânisi Sunuf-ı İbtidâiye ve Tâliyesinin Ders Programları*, İstanbul 1330, 3,73.

¹⁰¹² 1920 yılında Meclis-i Vükelâ'da, mecburi olan yabancı dil derslerinde Fransızca gibi İngilizcenin de okutulması kararı alınmıştı. “*Devlet-i Aliyye-i Osmâniye öteden beri garb medeniyetine mütemayil olmasına binaen garb lisânından biri olan İngilizcenin de Fransızca gibi mekâtibde kabulü ve talebe tarafından yalnız biri intihab ve ihtiyar edilecek olan bu iki lisanın mecburî olarak ta’limi bi’l-mevcud menâfi’-i kesîreyi müstelzim olduğu cihetle icrâ-yı icâbının nezâret-i aliyyelerine havalesi Meclis-i Vükelâca tezekkür kılınmıştır efendim. 29 Ağustos 1336.*”, BOA, BEO, nr. 348652, 13 Z 1338.

Okullarının ders programlarında yer alan musiki eğitime oldukça önem veriliyordu. Nitekim 1916 yılında Meclis-i Kebîr-i Maarif'te erkek çocuklardan isteyenlerin, kızların ise hepsinin bir müzik aleti ile musiki eğitimi almaları gerektiği, bu gayeye yönelik eğitim verilmesi için gerekli usullerin, müzik konusunda uzmanlardan oluşan bir komisyon tarafından tespit edilmesi yolunda karar alınmıştı¹⁰¹³. Aynı yıl yine Meclis-i Kebîr-i Maarif'te, kız ve erkek sultani mekteplerinde musiki eğitiminin isteğe bağlı olması ve arzu edenlerin muayyen bir ücret karşılığında, ücretsiz eğitim alan öğrenciler arasında kabiliyetli olanların ise yine ücretsiz olarak eğitilmeleri kararlaştırılmıştı¹⁰¹⁴. Ancak 1919 yılında bu dersle ilgili hazırlanan müfettiş raporuna göre; orta derecedeki kız okullarının hepsinde ve rüşdî derecesindeki okulların bazılarında piyano dersi, son yıllarda ise kız ve erkek ibtidaî mekteplerinde ve tâli derecedeki kız mekteplerinin sınıf-ı tâliyesinde musiki-i savtî dersleri gösterilse de, okullarda istenildiği ölçüde ne piyano çalmayı öğrenen ne de musiki-i savtîde ilerleyen öğrenciler bulunmamaktaydı. Okulda piyano çalan öğrencilere nadiren rastlansa da bunlar, evlerinde piyanosu olan veya özel ders alanlardı. Bu başarısızlığın nedeni öğretmenlerinin ehliyetsiz olması değil, bu derslerin farklı usul ve şekillerde gösterilmesi idi. Çünkü öğretmen ne kadar muktedir olursa olsun, farklı kabiliyetlere sahip öğrencilere, kalabalık sınıflarda sadece haftada iki saat musiki eğitimi verilmesi yeterli değildi. Musikiye kabiliyeti veya aldığı eğitimi evindeki piyano ile geliştirmeye imkanı olan öğrenci sayısı oldukça azdı. Dolayısıyla öğretmen, bu öğrencilerle özel olarak ilgilenememekle birlikte, kabiliyeti ve imkanı olmayan öğrenciler için harcanan zaman da boşa gitmekteydi. Buna rağmen öğrencilerin hiçbirini bu eğitimden mahrum etmek doğru değildi. O halde mevcut musiki eğitime devam edilmeli sadece piyano dersi genel musiki dersinden ayrılmalıydı. Kabiliyetli öğrencilere ders haricinde haftada iki defa olmak üzere muayyen ücret karşılığında piyano veya keman kursu verilerek, bu dersle ilgili ortaya çıkan aksaklıklar giderilebilirdi. Ayrıca bütün okullarda aynı usul ve müfredatın uygulanması gerekmekteydi¹⁰¹⁵.

¹⁰¹³ BOA, *MF. MKB*, nr. 211/150, 23 Ra 1334.

¹⁰¹⁴ BOA, *MF. MKB*, nr. 212/130, 6 S 1335.

¹⁰¹⁵ BOA, *MF. HTF*, nr. 8/63, 4 Ra 1338.

Sultani mekteplerinin devre-i evvelîsini bitirenler, Darümuallimin ve Darümuallimât-ı ibtidâiye mezunlarıyla denk sayılmaktaydı¹⁰¹⁶. Nitekim sultanilerin ilk devresini bitiren kızlar tasdiknâme alarak Darümuallimât'ın muadil sınıflarına kayıt yaptırmaktaydı¹⁰¹⁷. Daha önce de bahsedildiği gibi, inas sultanileri Darümuallimât'ın Âlî sınıflarının “İnas Darülfünunu” adı altında açılmasından sonra bu okullara öğrenci yetiştirmeye başladı. Bu okulun diğer bir gayesi de her zaman olduğu gibi aile teşkiline hakkıyla vakıf münevver hanımlar yetiştirmekti. Ancak bu okullarda verilen eğitim, zaman zaman bu okullara gönderilen müfettişler tarafından, kuruluş gayesine hizmet etmediği gerekçesiyle eleştirilmekteydi. Nitekim 1921 tarihinde elişleri dersinin ıslahatı sebebiyle teftişte bulunan Tevfik Bey inas sultanileri hakkında bir rapor hazırladı. Bu rapora göre inas sultanileri, ne yüksekokullara ve Darülfünuna öğrenci yetiştirecek ne de aile kuracak bilgili, münevver hanımlar yetiştirebilecek bir haldeydi. Mevcut ders programıyla, erkek öğrencilerle aynı seviyede kız öğrenci yetişmesi mümkün değildi. Programlara eklenen riyazî dersler yüzünden asıl hayat ve aile kurmaya yarayacak amelî derslere fazla önem verilmemişti. Tevfik Bey, bu okulların yeniden ıslah edilmesi, gayelerine göre iki kısma ayrılması konusunda önerilerde bulunmuştu. O'na göre, sadece yüksek okula öğrenci yetiştirmek üzere İstanbul'da mükemmel leyî bir inas sultanisi olması yeterlidir. Bu okul, ıslah edilmek üzere bulunan zükûr sultanileriyle aynı programa sahip olmalı, eğitim süresi erkeklerinkiyle aynı olmalıydı. Bu okuldan başka bütün ortaöğretim veren kız okulları, münevver “aile reisesi” ve “ev hanımı” yetiştirecek veya kimsesiz ve fakir çocukları az zamanda hayatı kazandırabilecek inas idadîlerine dönüştürülmeliydi. Bu idadîlerin eğitim süresi, ibtidâî sınıflarla birlikte 8 yıl olmalıydı. Ders programında hesap, coğrafya, tarih gibi dersler olmakla beraber mükemmel el işleri, amelî tabahat, mufassal idâre-i beytiyye, aile usûl-i defterîsi, hıfzıssihha, özellikle hıfzıssihha-i etfal, terbiye-i etfal, musiki gibi kadınlık için önemli olan derslerle, kimsesiz ve fakir çocuklara okulu bitirir bitirmez hayatını kazandırmaya

¹⁰¹⁶ BOA; MF: MKB, nr. 216/49, 25 Z 1339.

¹⁰¹⁷ İstanbul İnas Sultanisi Müdürü'nün iddiasına göre, bu okuldan tasdiknâme alıp okulu terk eden öğrenciler Darümuallimât'a müracaat ederek daha yüksek sınıflara kabul edilmekteydi. Ancak yapılan soruşturmada, Darümuallimât'a müracaat eden öğrencilerin muadil sınıflara yerleştirildiği anlaşılmıştı. BOA, MF: ALY, nr. 73/89, 21 M 1333.

yarayacak daktilografi gibi dersler bulunmalıydı¹⁰¹⁸. Bu rapor, Tanzimat'tan itibaren kadının eğitilme sebeplerinin hâlâ değişmediğini göstermektedir.

İnas sultanilerindeki eğitimde istenilen amaca ulaşamayınca, bu okullarda bazı ıslahat yapılması düşünülmüştü. 1919 yılında İnas Darülfünunu'nun kapatılarak, teşkilatının Darülfünuna devredilmesi ve kızların erkeklerle aynı dersleri görmesi¹⁰¹⁹ üzerine Darülfünun-ı Umumiye kızların eğitim alabilmelerini kolaylaştırmak amacıyla 1919 yılında kız ve erkek sultanileri arasındaki farkları ortadan kaldırıp, gerek eğitim süreleri, sınıfların taksimatı ve gerekse ders programları bakımından birbirleriyle eşitlemek amacıyla bir takım çalışmalar başlamıştı¹⁰²⁰. 1921'de Darülfünun'da kız ve erkeklerin bir arada eğitim görmeye başlaması ile, burada eğitim görecekt kız ve erkeklerin aynı müfredat programından geçmeleri gereği ortaya çıkmıştı. Nitekim bu doğrultuda yapılan çalışmalar sonucunda 29 Haziran 1922 tarihinde Maarif Nezâreti *Zükûr ve İnasa Mahsus Mekâtib-i Sultaniye Müddet-i Tahsiliyesiyle Teşkilât ve Müfredat Programları Hakkında Talimatnâme*¹⁰²¹ yayınlamıştı. Bu *Talimatnâme* ile erkek ve kız sultanilerinin eğitim süreleri, ilk sekiz yılı birinci devre (devre-i ulâ) ve son üç yılı ikinci devre (devre-i sâni) olmak üzere 11 yıl olarak düzenlenmişti. Eğitim süreleri eşitlenen bu okulların müfredat programları da – el işleri ve hat dersleri hariç- birbirlerine uygun hale getirilmişti (madde: 1-2). Kız ve erkek sultanilerinin birinci devresini bitirip ikinci devreye devam etmek istemeyen öğrenciler için, iki devre arasında eğitim süresi 1 yıldan ibaret olmak üzere “sınıf-ı mahsus” adıyla yeni bir sınıf oluşturulmuştu. Devre-i evvelî şهادetnâmesini, ancak bu sınıf-ı mahsus bitiren öğrenciler alabilirdi (madde: 3). Kız ve erkek sultanilerinin devre-i evvelî kısmına ait programlarında dersler aynı olmakla birlikte haftalık ders saatleri biraz farklılık göstermekteydi. Devre-i sâniyeye ait dersler ve haftalık ders saatleri ise her iki okullar için de aynıydı. “Sınıf-ı mahsus” olarak adlandırılan ve 1 yıllık eğitim veren bu sınıfın amacı orta öğretime devam etmeyecek olan öğrencileri hayata hazırlamaktı. Bunun için

¹⁰¹⁸ BOA, MF. HTF, nr. 9/84, 6 C 1339.

¹⁰¹⁹ Bu dersler ayrı dersanelerde ve ayrı zamanlarda yapılmaktaydı. İnas Darülfünunu ile ilgili ayrıntılı bilgi ilerideki bölümde verilecektir.

¹⁰²⁰ BOA, MF. MKB, nr. 214/80, 18 B 1337.

¹⁰²¹ Maarif-i Umumiye Nezareti, *Mekâtib-i Sultaniye Müfredat Programı (Zükûr ve İnasa Sultanileri “Devre-i Evvelî, Sınıf-ı Mahsus Devre-i Sâniye” Tedrisatına Mûteallik Müfredatı Câmî'dir)*, İstanbul 1338, 3. Talimatnâme için ayrıca bk. BOA, MF. ALY, nr. 169/29, 23 Za 1340.

kız ve erkek çocuklar için ayrı programlar düzenlenmişti. Erkek çocuğuna ticaret, ziraat gibi serbest mesleklere ait müesseselerde çalışabilmesi için lazım olan bilgileri veren, kızları “aile reiseliğine gerekli şartlar dahilinde yetiştiren” dersler konulmuştu¹⁰²².

Bu *Talimatnâme*’ye göre sultanilerin devre-i evvelî ve devre-i sâni sınıfları ile sınıf-ı mahsusa ait ders programları Tablo 3. 21, Tablo 3. 22 ve Tablo 3. 23’te gösterilmiştir. 1919-20 eğitim-öğretim yılında her okulun ayrı ayrı ders programları için bk. Ek: 3. 18a, 3. 18b, 3. 18c, 3. 18d.

Tablo 3. 21: İnas Sultanîsi Ders Programı

DEVRE-İ EVVELÎ								
Dersler	I. Yıl	II. Yıl	III. Yıl	IV. Yıl	V. Yıl	VI. Yıl	VII. Yıl	VIII. Yıl
Kuranı Kerim	-	6	6	6	3	-	-	-
Siyer ve Malumat-ı Diniye	1	1	1	1	1	1	1	1
Lisân-ı Osmânî	20	13	11	7	6	4	3	3
Hesap	3	3	3	3	3	3	2	-
Cebir	-	-	-	-	-	-	1	2
Hendese ve Resim Hattı	-	-	-	1	2	3	2	2
Tarih	-	-	-	1	2	3	2	2
Coğrafya	-	-	-	2	2	2	2	2
Mevâlid-i Selâse ve Malumât-ı Sıhhiye	-	-	-	-	1	2	2	1
Fizik	-	-	-	-	-	-	2	2
Kimya	-	-	-	-	-	-	1	2
Malumat-ı Medeniye	-	-	-	-	-	-	1	1
Usul-i defterî	-	-	-	-	-	-	1	1
Arabî	-	-	-	-	-	2	1	2
Farsî	-	-	-	-	-	-	1	1
Lisân-ı Ecnebi	-	-	5	5	5	5	5	5
Resim	1	1	1	1	1	1	1	1
Elişleri (Dikiş, Biçki, Nakış)	3	4	3	3	4	4	2	2
Toplam	28	28	30	30	30	30	30	30
Terbiye-i bedeniye	Haftada dört gün öğle teneffüslerinde yemekten evvel yarım saat							
Gınâ', musiki	Haftada iki gün öğle teneffüslerinde yemekten evvel yarım saat							
DEVRE-İ SÂNİYE								
Dersler	IX. Yıl		X. Yıl		XI. Yıl			
	Fünun	Edebiyat	Fünun	Edebiyat	Fünun	Edebiyat	Fünun	Edebiyat
Akaid ve fıkıh	1	1	1	1	1	1	1	1
Lisan-ı Osmani (Edebiyat)	2	4	2	4	2	4	2	5
Felsefe	-	-	2	2	1	2	1	2
Tarih	4	4	2	4	2	4	2	4
Coğrafya	1	1	1	1	2	2	2	2

¹⁰²² BOA, *MF. ALY*, nr. 169/29, 23 Za 1340.

Malumat-ı Hukukiye ve iktisadiye	2	2	-	-	-	-
Hayvanat	2	2	-	-	-	-
Nebatat	-	-	2	2	-	-
İlmü'l-arz	-	-	-	-	2	2
Hıfzıssıhha	-	-	-	-	1	1
Fizik	3	2	3	2	2	1
Kimya	2	1	2	1	2	-
Cebir	3	1	3	1	-	-
Hesab-ı Nazari	-	-	-	-	2	-
Müsellesât	-	-	2	1	-	-
Hendese ve Resim Hattı	3	1	3	-	3	-
Kozmoğrafya	-	-	-	-	2	1
Mihanik	-	-	-	-	2	-
Arabî	-	4	-	3	-	3
Farsî	-	1	-	2	-	2
Lisan-ı Ecnebi (Fransızca, İngilizce, Almanca)	6	6	6	6	6	6
Toplam	29	30	29	30	30	30

Kaynak: Maarif-i Umumiye Nezareti, *Mekâtib-i Sultaniye Müfredat Programı (Zükûr ve İnas Sultanileri "Devre-i Evvelî, Sınıf-ı Mahsus Devre-i Sâniye" Tedrisatına Mûteallik Müfredatı Câmî'dir)*, İstanbul 1338.

Tablo 3. 22: İnas Sultanileri Sınıf-ı Mahsus Ders Programı

Dersler	Haftalık Ders Saati
Lisan-ı Osmanî	3
Terbiye	3
Hıfzıssıhha-i etfâl	1
İdare-i beytiyye ve âdâb-ı muaşeret	2
Lisan-ı ecnebi	5
Elişleri (dikiş, biçki, millî antika işleri, örgü, kola)	10
Musiki (Nazariyat, piyano, keman)	6
Toplam	30

Kaynak: Maarif-i Umumiye Nezareti, *Mekâtib-i Sultaniye Müfredat Programı (Zükûr ve İnas Sultanileri "Devre-i Evvelî, Sınıf-ı Mahsus Devre-i Sâniye" Tedrisatına Mûteallik Müfredatı Câmî'dir)*, İstanbul 1338.

Erkek sultanileri sınıf-ı mahsus programı kızlarınkinden ders sayısı ve muhteviyatı bakımından farklıydı.

Tablo 3. 23: Zükûr Sultanileri Sınıf-ı Mahsus Ders Programı

Dersler	Haftalık Ders Saati
Malumat-ı Hukukiye ve iktisadiye	3
Hesab-ı Ticarî	3
Fizik	2
Kimya	2
Emtia-i Ticariye	2
Malumat-ı Ticariye	2
Usul-i Muhasebe	4
Hüsn-i Hat	1
Daktiloğrafya	2
Lisan-ı Ecnebi	8
Muhaberat ve neşriyat	1
Toplam	30

Kaynak: Maarif-i Umumiye Nezareti, *Mekâtib-i Sultaniye Müfredat Programı (Zükûr ve İnas Sultanileri “Devre-i Evvelî, Sınıf-ı Mahsus Devre-i Sâniye” Tedrisatına Mûteallik Müfredatı Câmî’dir)*, İstanbul 1338.

F. Bina ve Ders - Araç Gereçleri

Kızlar için Bayezid civarında Emin Bey mahallesinde Şamlı Sadık Bey’in konağında¹⁰²³ eğitim veren kız idadî okulu, 23 Ekim 1913 tarihinde sultaniye dönüştürüldüğünde aynı konakta eğitime başlamıştı. Bu okul daha sonra, Sultan Abdülmecid’in annesi Bezm-i Âlem Valide tarafından yaptırılan binaya taşındı¹⁰²⁴. 1914-15 eğitim-öğretim yılı sonunda bu okulun binası eğitim-öğretim yılı başlayana kadar geçici bir süre için hastane olarak kullanılmak üzere Hilâl-i Ahmer’e terk edilmişti¹⁰²⁵. Selçuk Hatun İnas Sultanisi ise, ibtidaî ve tâlî derecede gündüzlü eğitim vermek üzere Aksaray Sineklibakkal’da Asaf Paşa ile Redif Paşa konaklarında

¹⁰²³ BOA, *MF. TLY*, nr. 310/6, 16 L 1330.

¹⁰²⁴ BOA, *MF. İST*, nr. 34/49, 6 Ca 1335; O. Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, 3-4, 1444; H. A. Koçer, *Türkiye’de Modern Eğitimin ...*, 198.

¹⁰²⁵ BOA, *MF. ALY*, nr. 86/46-a, 10 S 1334. Binanın Hilâl-i Ahmer’e terki sırasında okula ait bazı eşyalar toplanıp depoya kaldırılrsa da, binayı teslim alan kurum tarafından kullanılmış olduğundan öğrencilerin oturdukları sıralar, yemek masaları kullanılamaz bir hale gelmişti.

açılmıştı¹⁰²⁶. 1918-19 eğitim öğretim yılında Dersaadet Kız Sanayi Mektebi'nin orta kısmı¹⁰²⁷ ile birleşip Selçuk Hatun Kız Sanayi Mektebi adını alan okul, 1921 yılında Aksaray'daki binasından Çapa'daki eski Darülmuallimât binasına taşınmıştı¹⁰²⁸. 1915 yılında açılan Çamlıca İnas Sultanisi, Acıbadem'de bir yıl önce açılmış olan inas numûne mektebine ait Ahmet Ratip Paşa köşkünde eğitim vermektedir¹⁰²⁹. Okul hakkında bir kadın dergisinde yayınlanan bir yazıdan, okul binası hakkında bilgi edinmek mümkündür:

*“Bir mektep düşünün ki bizi binaya sevk eden bahçesi ince bir tertip ve itina mahsulüdür. Binası mükemmel bir köşktür. Sofaları temiz, zarîf, sınıfları,müzesi, tabiiyyat müşhiri, teneffüşhanesi hep narin ve bedîi ellerin gayretiyle en medenî intizâma ve itinaya kavuşmuştur...”*¹⁰³⁰

Leylî ve Nehârî Erenköy İnas Sultanisi, Göztepe ile Erenköy arasındaki Rıdvan Paşa Köşkünde açılan inas numûne mektebinin 1916 yılında sultaniye dönüştürülmesiyle aynı köşkte eğitimine başlamıştı¹⁰³¹. Adile Sultan İnas Sultanisi, Kandilli'de bulunan Adile Sultan Sarayı'nda eğitime başlamıştı¹⁰³². Üsküdar Kaptan Paşa'da bulunan bir konakta¹⁰³³ orta derecede eğitim veren Mithat Paşa Kız Sanayi Mektebinin sultaniye dönüştürülmesiyle açılan Üsküdar İnas Sultanisi aynı binada hizmet vermişti.

¹⁰²⁶ BOA, MF. İST, nr. 37/7, 23 C 1335.

¹⁰²⁷ Nitekim ibtidâi kısmı İstanbul Kız Sanayi Kısım-ı İbtidâi Numune Mektebi adı altında eğitimini sürdürmekteydi. Bu okulun bir de ana kısmı vardı. BOA, MF. İMF, nr. 201/94, 28 Za 1336.

¹⁰²⁸ BOA, MF. ALY, nr. 160/3, 1 M 1340; 168/43, 10 L 1340. Bu belgede Selçuk Hatun Kız Sanayi Mektebi'nden “Selçuk Hatun İnas Sultanisi” şeklinde bahsedilmektedir. Bu da daha önce de bahsettiğimiz gibi, Selçuk Hatun Kız Sanayi Mektebi'nin sultani seviyesinde eğitim veren bir kız sanayi okuluydu. Dolayısıyla zaman zaman bu okuldan bahsedilirken “Sultanî” tabiri kullanılıyordu.

¹⁰²⁹ Takvim-i Vekayi, C. 23, nr. 1996, s. 1.

¹⁰³⁰ “Acıbadem İnas Sultanisini Ziyaret”, Sûs, nr. 4, 7 Temmuz 1339, 14.

¹⁰³¹ BOA, MF. İST, nr. 49/6, 20 Ca 1336, Hasan Âli Yücel, Türkiye'de Orta Öğretim, Ankara 1994, 489.

¹⁰³² BOA, Y. MTV., nr. 313/115, 2 S 1327; İrade Maliye, 4/ Za 1328; Meclis-i Vükelâ Mazbatası (MV), 146/14, 8 Za 1328; MV, nr. 147/22, 20 Z 1328; MV, nr. 148/22, 9 M 1329; İrade Meclis-i Umûmiye, nr. 6/ S 1329.

¹⁰³³ BOA, MF. İMF, nr. 52/12, 15 S 1333; MF. İST, nr. 54/39. 19 Ra 1337. 1332-33 yılı istatistiğinden.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

KIZ OKULLARINA ÖĞRETMEN YETİŞTİREN KURUM:

DARÜLMUALLİMÂT

A. Tarihsel Gelişim

1- Kız Okullarına Öğretmen Yetiştirmek Üzere Neharî Darülmuallimât'ın Açılması ve Gelişimi

1859 yılında ilk inas rüşdiyesi açıldığında, kızlara eğitim verecek kadın öğretmenler mevcut olmadığından, geçici bir süre yaşlı ve iyi ahlaklı erkek öğretmenlerin bu okullarda görevlendirilmeleri toplum tarafından hoş karşılanmamıştı. Dolayısıyla aileler kızlarını ya bu okullara göndermemiş ya da başladıktan iki yıl sonra, erkeklerden sakınma geleneği yüzünden 9-10 yaşlarına gelen kızlar okuldan alınmıştı. Bu sebeple, kızların eğitimden mahrum bırakmaması konusunda aileler teşvik edilmiş, kızlarını okula göndermeleri için gazetelere ilânlar verilmişti¹⁰³⁴. Böylece kızlar için açılan rüşdiye mektebi, kadın öğretmen yetiştirme meselesini de gündeme getirmişti. Çünkü kızların, eğitim süresi 4 yıl olan bu okullarda eğitim görmeleri, tamamen öğretmenlerinin kendi cinsinden olmasına bağlıydı¹⁰³⁵ Nitekim 1869 tarihinde

¹⁰³⁴ 1862 yılında *Takvim-i Vekâyi*'de yayınlanan bir ilânda, eğitimin erkeklere olduğu kadar kızlara da farz olduğundan bahsedilerek, bu zamana kadar bu nimetten sadece erkeklerin yararlandığı, kızların ise istek ve arzularına rağmen eğitimden mahrum kaldıkları, eğitim yoluyla dinî ve dünyevî bilgilere sahip olan kadınların eşlerine itaat edecekleri ve yasakladıkları şeylerden sakınacakları, iffetlerini koruyabilecekleri anlatılmış, erkeklerin huzur ve refahının buna bağlı olduğu vurgulanmıştır. Tayin edilen öğretmenlerin güvenilir ve ehliyetli kimseler oldukları, okulun idaresinin daha düzenli bir hale getirildiği açıklanmış ve aileler kızlarını bu okula göndermeye davet edilmiştir. *Takvim-i Vekâyi*, nr. 649, 26 Zilhicce 1278.

¹⁰³⁵ Cemil Öztürk, *Türkiye'de Düünden Bugüne Öğretmen Yetiştiren Kurumlar*, İstanbul 1998, 31; aynı müellif, *Atatürk Devri Öğretmen Yetiştirme Politikası*, Ankara 1996, 10-11; Afet İnan, "Türkiye'de İlk Kız Öğretmen Okulu Darülmuallimat" *Türk Kadını*, Sayı 2 (Ankara 1966), 6; Tevfik Temelkuran, "İlk Kız Öğretmen Okulu", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, VI, S. 36, Eylül 1970, 61-66; Abdülkadir Özcan,

yayınlanan *Maarif-i Umumiye Nizamnâmesi*'nde kadın öğretmen yetiştirme meselesi ele alınmış, kız sıbyan mektebi ve rüşdiyesine kadın öğretmen yetiştirmek üzere İstanbul'da "Darümuallimât" adında kız öğretmen okulunun açılması uygun görülmüştü (madde 68). Bu *nizamnâme* doğrultusunda 26 Nisan 1870 tarihinde kız okullarına öğretmen yetiştirmeye yönelik ilk kurum olan Darümuallimât Ayasofya'da açılmıştı¹⁰³⁶. Okulun açılışında dönemin Maarif Nazırı Saffet Paşa'nın yaptığı konuşma, kadın eğitime neden ihtiyaç duyulduğunun resmî makamlar tarafından açıklanması bakımından oldukça önemlidir. Nitekim Saffet Paşa bu konuşmasında; çocuklar okul çağına kadar annelerinden eğitim aldığı için kadınların da ilim ve hüner sahibi olmaları gerektiğini belirtmiş, İslâm dininin kadın eğitimi yasaklamadığını, bilakis emrettiğini *Kurân*'dan örnekler vererek açıklamaya çalışmıştı. Ayrıca kız öğretmen okuluna olan ihtiyacı şöyle dile getirmişti: "*Darüssaltanat-ı Seniyye'de etfâl-i inasa mahsus mektepler olmadığından bunlar etfâl-i zükûr ile birlikte bulunmakta oldukları halde bazı mertebe mahazır mütalaasıyla geçen sene etfâl-i zükûr ile inas tefrik edilmiş ve saye-i maarifvâye-i hazret-i şâhânede yedi adet inas Rüşdiyeleri dahi açılmış olup ancak bunların muallimleri zükûrdan oldukları cihetle sinleri dokuz ve onu mütecaviz olan kızlar hasbe'l-mestûriye bu mekteplerde iki seneden ziyade duramayacakları ve o müddette ise tahsil-i malûmât-ı kâfiye edemeyecekleri derkâr olunduğundan ve bunların mekâtib-i rüşdiyede dört sene müddetle durmaları hocalarının kendi cinslerinden olmalarına mütevakkıf bulunduğundan bundan böyle gerek sıbyan ve gerekse rüşdiye mekteplerine muallimler yetiştirmek üzere bir Darümuallimât teşkil ve tesisi lâzım gelmiş olmasıyla...*"¹⁰³⁷

Sultan II. Abdülhamid Dönemi'nde bu okul, her ne kadar ders programlarında istikrarsızlıklar görölse de sürekli olarak gelişim göstermişti. Bu gelişme özellikle ders programlarının yeniden düzenlenmesi, yeni derslerin eklenmesi ya da öğretim

"Tanzimat Döneminde Öğretmen Yetiştirme Meselesi", 150. *Yılında Tanzimat*, Ankara 1992, 456; Şükran Hakkut, "Öğretmen Okullarının 130. Yıldönümü", *Hayat Tarih Mecmuası*, S. 4, Nisan 1978, 53.

¹⁰³⁶ *Takvim-i Vekâyi*, nr. 1217, 25 Muharrem 1287; O. Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, C. 1-2, 671; C. Öztürk, *Türkiye'de Düünden Bugüne...*, 31; aynı müellif, *Atatürk Devri Öğretmen ...*, 12; T. Temelkuran, "İlk Kız Öğretmen Okulu", 65.

¹⁰³⁷ *Takvim-i Vekâyi*, nr. 1217, 25 Muharrem 1287. Ayrıca bk. O. Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, C. 1-2, 672-673.

kadrolarında artık kadınların ağırlıklı olarak görülmesi şeklinde gerçekleşmişti¹⁰³⁸. Ancak yine de Darümuallimât'ın gerek programında gerekse idarî yapısında birtakım düzenlemelere ihtiyaç duyulmuştu. Bu konuda şiddetle hissedilen ıslahât ihtiyacıyla 1892 yılında Darümuallimât'a mahreç olmak üzere 6 yıllık ibtidaî ve rüşdî sınıflardan oluşan inas rüşdiye mektebine denk ihtiyat kısmı teşkil edilmiş, Darümuallimât kısmının eğitim süresi 3 yıl olarak düzenlenmiş¹⁰³⁹, bu kısma “Âliye” adı verilmişti¹⁰⁴⁰.

29 Temmuz 1895 tarihinde Darümuallimât ve bünyesinde kurulan ihtiyat kısmının idarî yapısı, öğretim kadrosu, öğrencileri vs. konularda yeni bir düzenleme getiren bir *talimât* yayınlanmıştı¹⁰⁴¹.

Meşrutiyet yıllarına gelindiğinde Darümuallimât'ın durumunu bir eğitimci olan Halide Edip'in 1908 yılında *Tanin*'de yazdığı yazıdan öğreniyoruz:

“Darümuallimât ilmen hocalık evsâfını hâiz kadınlar yetiştiremezdi. Çünkü Darümuallimât güyâ idâdiye derecesinde bir mektep diye açıldığı halde muntazam bir rüşdiye kadar matlûba muvafık değildi. Tarih, hikmet, fîzyoloji, edebiyat hatta tarz-ı tadrîs öğrenmek için pedagoji bile okumuyorlardı. Bütün program biraz kavaid, zararsızca bir Türkçe, biraz Farisî, hesap ve coğrafyadan ibaret idi.

Ahlâk bahsine gelince belki bunda ilimlerinden daha zayıf idiler. Merhum Ayşe Sıdika Hanım istisnâ edilirse bu mektep o kadar acayib müdireler elinden geçmiştir ki insan onların taht-ı terbiyesinde değil, onlarla beraber aynı mahalde bulunmasını züll addederdi!

*Müsteid, zekî, masum gönderilen hanım kızlar burada ekseriya o halde ikmâl-i tahsîl ediyorlar ki insan onların evde kara cahil kalmalarını tercih edecek!”*¹⁰⁴²

¹⁰³⁸ C. Öztürk, *Atatürk Devri Öğretmen...*, 13-14.

¹⁰³⁹ BOA, *İ. DH.*, nr. 99248, 2 B 1309.

¹⁰⁴⁰ BOA, *MF. VRK.*, nr. 34/1. 24 Ra 1330; 1323-1324 ve kısmen 1325-1326 sene-i dersiyelerine Ait Dersaadet'te ve Vilâyette Kâin Mekâtib-i Resmiye ve Hususiye ve Dersaadet'te Bulunan Medâris-i İslâmiye İle Kütüphanelerine Dair İstatistik Mecmuası, Matbaa-i Amire 1327, s. 15.

¹⁰⁴¹ “Darümuallimât ile İhtiyat Kısmına Mahsus Talimatdır”, *Maarif Salnamesi*, sene: 1317, 321-345; C. Öztürk, *Türkiye’de Düünden Bugüne...*, 34.

Halide Edip, devamında bu okulların nasıl ıslah edilip, yeniden nasıl teşkilatlandırılacağını yazmıştı. Ona göre en iyi yol Amerikan tarzı bir okulu örnek almak, okul müdiresini Amerika'dan getirtmekti. Darümuallimât'ın eğitim süresi 4 yılı rüşdî ve 4 yılı idadî olmak üzere 8 yıl olmalıydı.

Bu okulun ihtiyacı olan ıslahat yabancılar tarafından da dile getirilmekteydi. 1909 yılında, Lahey Konferansının İngiliz murahhası Edward Frai (Fray)'ın kızı Isabel Frai İstanbul'a gelerek İstanbul'da bulunan kız mekteplerini dolaşmış ve kanaatlerini ve çözüm yollarını bir rapor halinde açıklamıştı¹⁰⁴³. Eğitim alanında uzun yıllar çalışmış olan Isabel Frai raporunda, kız okullarının kötü durumda olduğundan bahsettikten sonra bu okullardaki eğitimin düzeltilebilmesi için ilk olarak öğretmen yetiştirme meselesinin ele alınması gerektiğini vurgulamıştı. Öncelikle Avrupa ve Amerika'daki uygulamaları anlatarak, bu doğrultuda Darümuallimât'ın ıslah edilmesi gerektiğini söylemişti. O'na göre, Darümuallimât'ın müdiresi yeni eğitim öğretim usullerini bilen, İngiliz, Amerikan, İskandinav veya İsviçre usullerinden birini uygulayan Avrupalı bir idareci olmalıydı. Darümuallimât'a kabul edilecek öğrenciler ibtidâi hatta daha üst seviyede eğitim görmüş olmalı, öğrenciler yatılı eğitim almalı, okul binası, ders araç ve gereçleri mükemmel bir şekilde temin edilmeli, özellikle öğretmen olarak yetiştirilen öğrencilerin staj yapabileceği bir tecrübe okulu Darümuallimât bünyesinde açılmalı, hiç olmazsa yakın ibtidâi okullar bunun için kullanılmalıydı.

Eğitimciler de iyi öğretmen yetiştirilememesi ve mevcut kız okulların programlarının yanlış düzenlenmesi sonucunda açılan kız okullarından istenilen yararın sağlanamadığını ileri sürmekteydi. Bunlardan biri Edhem Nejat'tır. Keza Darümuallimât ve kız okullarında görev yapan öğretmenler, kadın gazetelerinde de sık sık ele alınmıştı. Bu yazılarda, mevcut okullardaki öğretmenlerin çok azının bu göreve layık olduğu dile getirilerek şiddetle iyi yetişmiş öğretmenlere ihtiyaç olduğu

¹⁰⁴² “Maarif Nezâreti Daire-i Aliyyesine, Darümuallimât”, *Tanin*, Sayı 52, 29 Şaban 1326.

¹⁰⁴³ “Kız Mektepleri Hakkında Bir Mütalaa-i Mühimme”, *Tanin*, Sayı 162, 18 Kanûnîsânî 1324, 2. Mustafa Ergün bu raporun İngiliz Hukukçularından Sir Frai (Fray) tarafından hazırlandığını bildirmektedir. (*İkinci Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri(1908–1914)*, Ankara 1996, 321). Halbuki raporu hazırlayan Sir Frai'in kızıdır.

vurgulanmaktaydı¹⁰⁴⁴. Bunun yanında Darülmuaallimât mezunlarının taşraya görev yapmaya gitmemelerinden şikâyet edilmekte, mezunların ülkenin en karanlık köşelerine gidecek öğretme aşkına ve idealine sahip olmamaları eleştirilmekteydi¹⁰⁴⁵. Aynı eleştiri eğitimciler tarafından da yapılmaktaydı. Nitekim Edhem Nejat, Darülmuaallimât mezunu kızların taşradaki kız okullarında öğretmenlik yapmaktan kaçındıklarını tenkit etmekteydi¹⁰⁴⁶.

2- Leylî Darülmuaallimât ve Gelişimi

Toplumda Darülmuaallimât ve mezunlarının durumu hakkında tartışmalar sürüp giderken, Maarif Nezâreti sorunun halledilmesi için 1910-11 yılından itibaren bazı girişimlerde bulundu. Bu konuda Maarif Nâzırı Emrullah Efendi Meclis-i Mebusân'da şu sözleri dile getirmişti¹⁰⁴⁷:

“Vilâyât-ı Osmâniyeden inas mektepleri için muallimeler istiyorlar. Maatteessüf yine yok cevabını vermeye mecbur oluyoruz. Çünkü Darülmuaallimât'tan neşet edenler daima burada İstanbul'da kalıyorlar. Kaldıkları halde bile İstanbul'a kifayet edemiyorlar. Çünkü ekserisi muallimelik seklini ihtiyâr etmiyorlar. Bunun için bir leyli Darülmuaallimât küşâdını münasip gördük. Bu mektebe köylerden, vilâyetlerden velhasıl taşranın her tarafından fakir ve namuslu kızları celb edip tedris edeceğiz. Ve ba'dehu taşra inas mekteplerine muallimelik etmek üzere göndereceğiz. Muallimeler yalnız çocukların muallimesi değil, o köyün de bir mürebbiyesi olacaklardır.”

Böylece, Maarif Nezâreti'nin kontrolünde öğretmen olarak yetişecek kızları, taşradaki okullarda istihdam edebilmek için Leylî Darülmuaallimât açılmasına karar verildi. Taşradaki Maarif idarelerine gönderilen yazılarla, açılması planlanan Leylî Darülmuaallimât için kız öğrenciler istendi. Ancak yeterli ödeneğin bulunamaması

¹⁰⁴⁴ Habibe Leman, “Maarif Nezâreti'nin Dikkatine, Darülmuaallimât, Muallimeler, Mürebbiyeler”, *Kadınlar Dünyası*, nr. 100-11, 28 Eylül 1329, 7.

¹⁰⁴⁵ Mükerrerrem Belkıs, “Darülmuaallimâtımız”, *Kadınlar Dünyası*, nr. 179, 22 Haziran 1918, 2-4.

¹⁰⁴⁶ Edhem Nejad, “Neden Muallime Yetiştirilemiyor?”, *Sırat-ı Müstakim*, VI, nr. 155, 10 Ağustos 1327, 390-391.

¹⁰⁴⁷ *Meclis-i Mebusân Zabut Ceridesi*, 25 Mayıs 1326, 2112-2113.

nedeniyle açılması planlanan yatılı okul tasarısından vazgeçildi¹⁰⁴⁸. Bunun üzerine taşradan gelecek kızların barındırılması için Leylî Kız Sanayi Mektebi'nde özel bir şube açılması düşünüldü. Böylece 1910-11 eğitim-öğretim yılında, Fatih Çarşamba¹⁰⁴⁹'da bulunan Leylî Kız Sanayi Mektebi'nin bünyesinde taşradaki rüşdiyelere öğretmen yetiştirmek üzere Leylî Darümuallimât'ın ilk sınıfı açıldı¹⁰⁵⁰. 10 Temmuz 1911 tarihinde Aksaray'da meydana gelen yangında Laleli türbesi civarında bulunan Darümuallimât binasının yanması üzerine, gündüzlü olarak eğitim veren Darümuallimât teşkilatıyla birlikte inas idadîsine dönüştürülmüştü¹⁰⁵¹. Nehârî (Gündüzlü) Darümuallimât'ın kapatılmasıyla, 1911-12 eğitim-öğretim yılında Leylî Kız Sanayi Mektebi, bünyesinde yer alan Leylî Darümuallimât ile birleştirilerek, Çapa'daki Derviş Paşa Konağına taşındı¹⁰⁵². Okul Leylî Darümuallimât adını aldı.

1913-14 eğitim-öğretim yılından itibaren okulun bünyesinde önemli değişiklikler yapıldı. Nitekim bu eğitim-öğretim yılının başında uygulamalı eğitim yapmak amacıyla Darümuallimât'ın bünyesinde 5 sınıflı ibtidâî okul olan "Tatbikat Mektebi" açıldı¹⁰⁵³. Tatbikat Mektebi başlangıçta Darümuallimât müdürü tarafından idare edilmiş, daha sonra her iki öğretmen okulunun tek bir idare altında bulunmasının faydalı olacağı düşüncesiyle Darümuallimât bünyesindeki Tatbikat Mektebi'nin idaresi, Darümuallimîn Tatbikat Mektebi müdürü İhsan Bey'in sorumluluğuna bırakılmıştı¹⁰⁵⁴. Yine bu eğitim-öğretim yılı ortasında Darümuallimât'ın bünyesinde bir "Ana Sınıfı" ve "Ana Muallime Mektebi" açıldı. Daha önce de bahsedildiği gibi, 1913 yılında yayınlanan *Tedrisât-ı İbtidâîye Kanun-ı Muvakkatî*'nin ilköğretim öncesi eğitim

¹⁰⁴⁸ M. Ergün, *İkinci Meşrutiyet Devrinde...*, 321.

¹⁰⁴⁹ Leylî Kız Sanayi Mektebi pek çok yer değiştirmiştir. En son bulunduğu konak, Çarşamba'da bulunan Ali Saib Paşa Konağıdır. BOA, MF. ALY, nr. 159/50, 27 Za 1339.

¹⁰⁵⁰ BOA, MF. MKB, nr. 196/39, 4 Z 1328.

¹⁰⁵¹ Nafi Atuf Kansu, *Türkiye Maarif Tarihi Hakkında Bir Deneme*, İstanbul 1931, 82; Aynı yazar, "İlk Erkek ve Kız İdâdîleri", *Türk Yurdu*, (İstanbul 1340), I/1, 64; O. Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, 3-4, 1431; F. Unat, *Türkiye Eğitim Sisteminin...*, 48; Hasan Ali Koçer, *Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi (1773-1923)*, 196-197.

¹⁰⁵² BOA, MF. İMF, nr. 5/42, 26 Z 1329; nr. 5/122, 1330; *İstanbul Kız Muallim Mektebi 1933-Darümuallimat 1870*, (İstanbul Kız Muallim Mektebi yay.), İstanbul 1933, 42; C. Öztürk, *Atatürk Devri Öğretmen ...*, 17.

¹⁰⁵³ BOA, MF. İMF, nr. 23/10, 28 Za 1331; *İstanbul Kız Muallim Mektebi...*, 44; C. Öztürk, *Türkiye'de Düünden Bugüne...*, 34. 1911 yılında Darümuallimât'ın ıslahı konusunda rapor hazırlayan Darümuallimîn müdürü Satı Bey de raporunda bir tatbikat mektebi açılması gerektiğinden bahsetmişti. BOA, MF. VRK, nr. 33/40, 12 B 1329.

¹⁰⁵⁴ *İstanbul Kız Muallim Mektebi ...*, 45.

hakkında hükümler getirmesi¹⁰⁵⁵ üzerine ana mekteplerinin açılmaya başlamıştı. Bu okullarda eğitim öğretim konusunda bütün sorumluluğun öğretmenlere bırakılacak, derslerde öğretilecek şarkıları ve manzumeleri bile onların yazacak olması, öğretmenlerinin nitelikli olması gerekliliğini ortaya koymaktaydı. Ancak açılan ana mekteplerinde görev yapacak öğretmenlerin bulunmaması nedeniyle Ermeni ve Yahudi öğretmenlerin bu okullara tayin edilmesi, bunların Avrupa’da bile terk edilmiş, zararı ve faydasızlığı kanıtlanmış usulleri uygulamaları¹⁰⁵⁶, nitelikli öğretmene ne denli ihtiyaç duyulduğunu gözler önüne sermişti. Böylece bu okullara öğretmen yetiştirilmesi meselesi gündeme gelmişti. Bu meselenin halledilebilmesi için öncelikle, resmî bir ana mektebi Ocak 1914 tarihinde Darülmuallimât’ın bünyesinde açıldı. Bu okulu kurma görevi, Darülmuallimât’ın müdürü ve Kastamonu mebusu İsmail Mahir Efendi’ye verilmişti. İsmail Mahir Efendi ile Darülmuallimât’ın heyet-i ilmiyesi Avrupa’nın her tarafında ana mekteplerine dair hazırlanmış olan talimat ve programları getirtip, tercüme ettirerek, bir talimat kaleme almışlardı. Okula bir muallime ile muavine, üç mürebbiye ve gerekli hademeler tayin edildi. Derviş Paşa konağına nakledilmiş olan Darülmuallimât binasında bu okul için en güzel salonlar tahsis edilerek, gayet geniş, havadar, latif bir bahçe ayrıldı ¹⁰⁵⁷. Bu şekilde bir ana sınıfı oluşturulurken, aynı zamanda da, bu okula öğretmen yetiştirmeye yönelik özel bir sınıf olan Ana Muallime Mektebi açıldı. Böylece hem ana mektebi hem de ana muallime mektebi bir arada açılmış bulunuyordu¹⁰⁵⁸. Ana Muallime Mektebi, Darülmuallimât bünyesinde çocuk terbiye etmeyi uygulamalı olarak öğrenmek üzere öğretmenler yetiştirmeye yönelik özel bir sınıf olarak düşünülmüştü. Eğitim süresi 1 yıl olan bu okulun uygulama sınıfı da Ana Mektebi’ydi¹⁰⁵⁹. Yetişmiş öğretmenler bulunamadığı için, bu okula Ermeni öğretmenler getirtilmişti¹⁰⁶⁰. Ancak başlangıçta istenilen amaca ulaşamamıştı. Çünkü bu okullar açılırken burada yetiştirilen öğretmenlerin isterlerse kendi yavrularını yetiştirecekleri, isterlerse memleketin bu okullara ne kadar muhtaç olduğunu düşünerek, vatanperverlik gereğince kendilerinin özel ana mektepleri açacakları, hatta bunların

¹⁰⁵⁵BOA, M.V., nr. 231/353; “Tedrisât-ı İbtidâiye Layiha-i Kanuniyesi”, *İ.Mec.Mah*, nr. 9/Za 1331; *Tedrisât-ı İbtidâiye Kanun-ı Muvakkati (TİKM)*, Matbaa-i Amire, İstanbul 1329, madde: 3-4.

¹⁰⁵⁶Satı, “Meşrutiyetten Sonra Maarif Tarihi”, 663-664.

¹⁰⁵⁷“Ne zaman uyanacağız”, *İkdam*, nr. 6124, 11 Mart 1914.

¹⁰⁵⁸Y. Akyüz, “Türkiye’de Anaokullarının Kuruluş...”, 12.

¹⁰⁵⁹*İstanbul Kız Muallim Mektebi...*, 49.

¹⁰⁶⁰Y. Akyüz, “Türkiye’de Anaokullarının Kuruluş...”, 12.

arasında fedakâr olanların Anadolu'ya gidip, orada açılan ana mekteplerinde öğretmenlik yapacakları düşünülmüştü. Oysa bu okula pek rağbet olmadı. Nitekim okul açıldıktan iki ay sonra bile bu okula kayıt olanların sayısı sadece 6 idi¹⁰⁶¹. Dönemin başında bu konuya ilişkin çıkan yazıların etkisinden olsa gerek, aynı yıl içerisinde okula kayıt olan öğrencilerin sayısı, 15'i yatılı, 8'i gündüzlü olmak üzere toplam 23'e ulaşmış, 6'sı mezun olabilmisti¹⁰⁶². Ertesi yıl (1914-1915) bu okula rağbet daha da artmıştı.

1915 yılında yayınlanan *Darülmuallimîn ve Darülmuallimât Nizamnâmesi*¹⁰⁶³ ile okul, 1- İbtidâî 2- İhzârî 3- Âlî sınıflardan oluşacak şekilde yeniden düzenlenerek, Darülmuallimât-ı Âliye adını aldığı resmen ilân edildi. Ancak ülkenin bir savaş ortamına girmesi, Birinci Dünya Savaşı'ndan yenilgiyle çıkması okulun gelişimini engelledi. Özellikle Millî Mücadele Dönemi'nde karşı karşıya gelinen malî sıkıntılar nedeniyle tüm okullarda olduğu gibi, bu okulun da ödeneklerinin kısıtlanması, bu kısıtlamaya rağmen okulun oldukça rağbet görmesi, varlığını sürdürmek için verdiği mücadeleyi daha da zorlaştırdı. Sonunda İstanbul'daki Maarif Nezâreti'ne bağlı olan okul, 5 Kasım 1922 tarihli bir emirle TBMM Hükümeti Maarif Vekâleti'ne bağlandı¹⁰⁶⁴. Cumhuriyet'e kadar varlığını bu şekilde sürdüren okul, 1924-25 eğitim öğretim yılında İstanbul Kız Muallim Mektebi adını aldı¹⁰⁶⁵.

3- Taşra'da Açılan Kız Öğretmen Okulları

Yukarıda da bahsedildiği gibi, kız okullarına öğretmen yetiştiren tek kurum olan Darülmuallimât'tan mezun olan öğretmenler, taşrada görev yapmaya gitmiyordu. Bu da İstanbul dışındaki ibtidâî ve rüşdî derecesindeki okullarda istihdam edilecek

¹⁰⁶¹ “Ne zaman uyanacağız”, *İkdam*, nr. 6124, 11 Mart 1914.

¹⁰⁶² Y. Akyüz, “Türkiye’de Anaokullarının Kuruluş...”, 16; *Tanzimat’tan Cumhuriyete Modernleşme Sürecinde Eğitim İstatistikleri 1839-1924*, haz. Yrd. Doç. Mehmet Ö. Alkan, T.C. Başbakanlık Devlet İstatistikleri Enstitüsü Tarihi İstatistikler Dizisi, C. VI, 269.

¹⁰⁶³ “Darülmuallimîn ve Darülmuallimât Nizamnâmesi” (DDN), *Düstur*, II. Tertip, C. 7, 649-659. Ayrıca *nizamnâme* metni için bk. BOA, *Şurâ-yı Devlet Maarif*, nr. 231/4, 10 Kanunievvel 1330.

¹⁰⁶⁴ “Elyevm mer’î nizâmât mucibince ifâ-yı vazîfe etmek üzere bademâ Türkiye Büyük Millet Meclisi Maarif Vekâleti ile doğrudan doğruya muhabere edilmesi Refet Paşa Hazretleri tarafından şifâhen emir ve tebliğ buyrulmuş olmağla ifâ-ı muktezâsı mütemennadır Efendim.”, *İstanbul Kız Muallim Mektebi...*, 75.

¹⁰⁶⁵ *İstanbul Kız Muallim Mektebi...*, 79; O. Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, C. 1-2, 680-681; C. Öztürk, *Atatürk Devri Öğretmen...*, 19.

öğretmen sıkıntısını doğuruyordu. Bu okulların öğretmen ihtiyacı ehliyetnâmeli öğretmenler tarafından karşılanıyordu. Mevcut taşra kız okullarının öğretmen sorununu halletmek, bu okullara öğretmen yetiştirmek amacıyla 1910-11 eğitim öğretim yılında İstanbul'da leylî Darülmualimât açılmıştı. Bu okul mezunları, bağlı oldukları vilâyetlerden burslu okudukları için döndüklerinde kendi memleketlerinde öğretmenlik yapmaya mecbur tutuluyorlardı. Elbette ki Leylî Darülmualimât'ın öğrencileri sınırlı sayıda olduğu için taşradaki öğretmen açığını dolduramayacaktı. Dolayısıyla vilâyetler kız ibtidâi okullarına öğretmen yetiştirmek amacıyla İbtidâi Darülmualimât'ı açılması yönünde kendi meclislerinde karar almışlardı. Nitekim 1896 yılında Aydın Vilâyeti Umûm Meclisi, İzmir'de bir Darülmualimât kurulmasına karar vermişti¹⁰⁶⁶. Ancak bu tarihte İzmir'de bir Darülmualimât'ın açılmadığını, 1910 yılında böyle bir okulun açılması için yapılan yazışmalardan anlamaktayız. Aralık 1910 tarihinde Meclis-i Kebîr-i Maarif'in aldığı karara göre, bu yıl taşradaki kız okullarına öğretmen yetiştirmek amacıyla taşradan getirtilen kızların Leylî Kız Sanayi Mektebi bünyesinde açılan Darülmualimât'ta eğitim gördükleri ve her yıl belli sayıda kız öğrencinin bu okulda öğrenim görmek üzere getirileceği gerekçesiyle İzmir'de bir Darülmualimât açılmasına gerek olmadığı bildiriliyordu¹⁰⁶⁷. 1910 yılında Adana Vilâyet Meclisi'nde merkez vilâyette Darülmualimîn derecesinde bir Darülmualimât açılması gündeme alınmış, mevcut inas rüşdiyelerinden yetişen kızların icap eden yerlere öğretmen olarak yerleştirilebileceği gerekçesiyle şimdilik Darülmualimât'ın açılmasından vazgeçilmişti¹⁰⁶⁸. Yine Mart 1910 tarihinde Ankara Vilâyeti tarafından gönderilen yazıda, Vilâyet Meclis-i Umûmisi tarafından burada İbtidâi Darülmualimât'ın açılmasına karar verildiği bildirilmişti. Bunun üzerine Maarif-i Umûmiye Nezâreti tarafından, 1911-12 eğitim yılı için gerekli yerlerde ibtidâi Darülmualimât açılması için kesin bir karar alındığı, yakın zamanda bütçesinin tasdikleşeceği haberi verilmişti¹⁰⁶⁹.

1913 tarihli *Tedrisât-ı İbtidâiye Kanun-ı Muvakkati* taşrada öğretmen okullarının açılması için bir dönüm noktası olmuştu. Nitekim bu geçici kanunun 48. maddesi, vilâyetlerde bulunan kız ibtidâi okullarına öğretmen yetiştirmek üzere, Vilâyet

¹⁰⁶⁶ *Kadın Selânik*, 27 M 1314, S. 22, s. 13.

¹⁰⁶⁷ BOA, MF. MKB, nr. 197/7, 1 M 1329.

¹⁰⁶⁸ BOA, MF. VRK, nr. 33/5, 23 R 1329.

¹⁰⁶⁹ BOA, DH. İD., nr. 26-1/34.

Tedrisât-ı İbtidâiye Meclislerinin kararı ve Maarif Nezareti'nin onayı ile gerekli yerlere Yatılı Darülmualлимât'ın açılmasını öngörmekteydi¹⁰⁷⁰. 1914 yılında yürürlüğe giren *İdâre-i Umumiye-i Vilâyât Kanunu* ile vilâyetlerde bulunan Darülmualлимîn ve Darülmualлимâtların yönetim ve masrafları mahallî idarelere bırakılmıştı¹⁰⁷¹. 1915 yılında yayınlanan *Darülmualлимîn ve Darülmualлимât Nizamnâmesi*'nde de taşrada açılacak Darülmualлимâtların eğitim süreleri belirtilmekteydi. İstanbul'da bulunan Leylî Darülmualлимât'ın yeterli miktarda öğretmen yetiştirememesi, üstelik vilâyetlerde Leylî Darülmualлимât açılmasının bir kanunla hükme bağlanması üzerine yavaş yavaş taşra kız öğretmen okulları açılmaya başlanmıştı. Taşrada kız öğretmen okulları; 1913-14 eğitim öğretim yılında Adana'da¹⁰⁷², 1914-1915 eğitim-öğretim yılında Aydın Vilâyeti'nde (İzmir- Karşıyaka'da Leylî İzmir Darülmualлимâtı)¹⁰⁷³, Bursa'da¹⁰⁷⁴ (Hoca Alizâde mahallesinde), 1915-16 eğitim-öğretim yılında ise ecnebî okullarla rekabet etmek ve “İslâm ve Osmanlı kızlarını hissiyât-ı İslâmiye ve Osmâniye ile mütehasıs kılmak” üzere Halep'te (Süleymanü'l-Halebî Leylî Darülmualлимâtı)¹⁰⁷⁵, Kastamonu¹⁰⁷⁶, Konya¹⁰⁷⁷, Edirne, Ankara¹⁰⁷⁸'da Darülmualлимât-ı İbtidâiye açılmıştı.

¹⁰⁷⁰ *Tedrisât-ı İbtidâiye Kanun-ı Muvakkati (TİKM)*, İstanbul 1329.

¹⁰⁷¹ C. Öztürk, *Atatürk Devri Öğretmen...*, 33; aynı yazar, *Türkiye'de Düünden Bugüne Öğretmen Yetiştiren Kurumlar*, MEB yay., İstanbul 2005, 17.

¹⁰⁷² Leylî ve neharî olarak 1329 yılı ortasında yani 1913-14 eğitim-öğretim yılında açılmıştır. BOA, MF. İST, nr. 32/82, 8 R 1335.

¹⁰⁷³ Okul 16 Ocak 1915 tarihinde leylî olarak açılmıştır. BOA, MF. İST, nr. 23/33; nr. 44/37, 17 Ra 1336. Ancak bu okulun 15 Aralık 1914 tarihinde açıldığını bildiren bir belgeye de rastlanmıştır (BOA, MF. İST, nr. 15/46, 27 M 1333). Aradaki bir aylık farkın, küçük yanlışlardan doğabileceği düşüncesiyle Ocak 1915 tarihini destekleyen birden fazla belge olması nedeniyle, bu tarih esas alınmıştır.

¹⁰⁷⁴ 8 Ocak 1915 tarihinde leylî olarak açılmıştır. BOA, MF. ALY, nr. 82/97, 5 Za 1333; MF. İST, nr. 32/20, 8 C 1335. Bir başka belgede (MF. İST, nr. 50/40, 24 B 1336) okulun açılış tarihinin 8 Ocak 1916 olduğu bildirilmekteyse de bize 1915 tarihini veren belgede bulunan ifadeler okulun açılış tarihini net bir şekilde vermektedir. “*Bursa Darülmualлимatı 1330-31 sene-i dersiyesinin Kanumevvel 26 tarihinde resm-i küşadı icra edilmiş, ancak tarih-i mezkurdan sonra derslere mübaşeret edilmiş olduğundan bi'z-zarûr imtihân-ı husûsiyeleri icrâ edilememiş, imtihân-ı umûmîleri ise huzurumuzda icra edilerek bâlâda muharrer talibâtın kazandıkları numerolar, imzamız tahtındaki evrak-ı mahsusasına mutabık olmağla iş bu cetvel mündericâtı tasdik kılındı. 1 Eylül 1331-5 Zilka'de 1333.*”

¹⁰⁷⁵ BOA, MF. ALY, nr. 104/107, 20 B 1335; MF. İST, nr. 38/55, 20 B 1335; MF. VRK, nr. 44/61, 15 Z 1335. Bu okul ilk açıldığında neharî olarak açılmış, 1 Eylül 1331-8 Şubat 1331 tarihleri arasında neharî olarak eğitim vermişti. Bu tarihten sonra leylîye dönüştürülen okul 1 sınıf üzerine kurulmuştu.

¹⁰⁷⁶ 14 Kasım 1915 tarihinde leylî ve neharî olarak açılmıştır. BOA, MF. ALY, nr. 97/108. MF. İST, nr. 35/6, 6 Ca 1335

¹⁰⁷⁷ BOA, MF. İST, nr. 38/47, 18 B 1335.

¹⁰⁷⁸ Konya Darülmualлимât-ı İbtidâiyesi leylî ve neharî, Edirne Darülmualлимât-ı İbtidâiyesi neharî, Ankara Darülmualлимât-ı İbtidâiyesi ise leylî olarak eğitim vermekteydi. BOA, MF. ALY, nr. 103/3, 6 Ca 1335; MF. İST, nr. 38/47, 18 B 1335; nr. 35/3, 6 Ca 1335.

1916-17 eğitim-öğretim yılında da Balıkesir’de¹⁰⁷⁹ leyli ve neharî, Sivas’ta¹⁰⁸⁰ ve Aydın Vilâyeti, Menteşe Sancağı’nda ise neharî olmak üzere birer Darülmuallimât-ı İbtidâiye açıldığı bilinmektedir. Böylece 1917 yılında vilâyet merkezlerinde bulunan Darülmuallimât sayısı 11’e ulaşmıştı¹⁰⁸¹. 1918-19 eğitim-öğretim yılında Menteşe Darülmuallimâtı’nın leyliye dönüştürülmesine karar verilmiş, gerekli tahsisâtın önceden planlanmış bütçeden ödenememesi üzerine, hususî bütçeden karşılanması kabul edilmişti¹⁰⁸².

1917 yılında Beyrut’ta Darülmuallimât’ın tesis edilebilmesi için gerekli meblağın tahsisi istenmiş ve kabul edilmişti¹⁰⁸³. Nitekim bu okulun 1918’de varlığını bilmekteyiz¹⁰⁸⁴. 1918 yılının Mart ayından itibaren Bolu Sancağı’nda bir neharî Darülmuallimât açılacağını Bolu Mutasarrıflığı tarafından Dahiliye Nezâreti’ne gönderilen yazıda bildirilmekteydi¹⁰⁸⁵. Açılış tarihi tespit edilememekle birlikte, 1919’da Nablus’ta bir Darülmuallimât olduğu bilinmektedir¹⁰⁸⁶. 1921 yılında ise Kayseri’de bir Darülmuallimât açılmıştı¹⁰⁸⁷.

Taşrada açılan Darülmuallimîn ve Darülmuallimâtlar, *İdâre-i Umûmiye-i Vilâyât Kanunu* gereğince liva ve vilâyetler tarafından idâre edilmekteydi. Ancak vilâyetlerin ibtidâi mekteplerin gelişimine daha çok önem verdiği için öğretmen yetiştiren bu okullarla üçüncü, dördüncü derecede ilgileniyordu. Dolayısıyla Maarif Nezâreti tarafından okulların gelişimi için gerçekleştirilen ıslahattan bu okullar

¹⁰⁷⁹ Karesi Sancağı Meclis-i Umûmîsi’nin Ocak 1916 tarihinde aldığı karar doğrultusunda okul 3 Ekim 1916 tarihinde açılmıştır. BOA, MF. İST, nr. 48/36; Karesi, nr. 39-91, 11 Ra 1334, s. 9.

¹⁰⁸⁰ BOA, MF. ALY, nr. 145/40, 17 C 1338.

¹⁰⁸¹ BOA, MF. MKB, nr. 213/70, 2 Z 1335.

¹⁰⁸² BOA, DH. UMVM, nr. 69/36, 9 Ca 1337.

¹⁰⁸³ BOA, DH. UMVM, nr. 145/115, 29 R 1335. Beyrut’ta 1895 yılında Darülmuallimât-ı Sıbyan sınıflarıyla birlikte leyli bir inas mektebi açılmak istenmiş, ancak hiçbir vilâyet’te leyli bir inas mektebi bulunmadığı için buna izin verilmemişti. BOA, BEO, nr. 4304.

¹⁰⁸⁴ Bu tarihte okulun idâre müdireliğine ve Fransızca öğretmenliğine tayin olan Hatice Semiha Hanım, o tarihlerde Beyrut’tun içinde bulunduğu durum dolayısıyla İstanbul’a geri dönmüş, İstanbul’da bir okulda memuriyet talep etmişti. BOA, MF. İMF, nr. 201/85, 28 Za 1336.

¹⁰⁸⁵ BOA, DH. UMVM, nr. 155/102, 22 Z 1336.

¹⁰⁸⁶ Düşman istilâsı üzerine esir alınıp Mısır’a götürülen, 4 ay sonra Şam’a 3 ay sonra da Beyrut’a nakledilip daha sonra serbest bırakılan Nablus Darülmuallimât’ı öğretmenlerinden Latife Hanım’ın, bu tarihte İstanbul’a geldiğini, ancak kalacak yerinin olmaması nedeniyle sokaklarda yattığını, parası da olmadığı için İstanbul Muhafızlığı ve Yirminci Kolordu Kumandanlığı’na sığındığını belgelerden öğrenmekteyiz. BOA, MF. ALY, nr. 135/96, 11 N 1337.

¹⁰⁸⁷ C. Öztürk, *Türkiye’de Düünden Bugüne Öğretmen...*, 47.

yararlanamıyordu. Öğretmen ihtiyacının onda birini ancak temin eden taşra Darümuallimâtlarında uygulanan programlar okulların gelişimini engellemekteydi. Dolayısıyla Terbiye-i umûmiye hükümetin eğitim siyasetine uygun olarak yayacak olan Darümuallimîn ve Darümuallimâtların vilâyetlere terk edilmesi Maliye Nezâreti tarafından uygun görülmemiş, bu okulların idaresi ve vilâyetler tarafından bu okullar için ayrılan tahsisat 1916 yılında Maarif Nezâreti'ne devredilmesi istenmişse de kabul edilmemişti¹⁰⁸⁸.

İdâre-i Umûmiye-i Vilâyât Kanunu'nun 78. maddesine göre, her vilâyet 5 yıllık fevkalâde bütçelerini hazırlayacak ve mahallî hizmetler çerçevesinde yapılması düşünülen her türlü yeni inşaat ve tesisler mutlaka bu 5 yıllık mesâî programlara dayandırılacaktı. 1916 yılında Maarif Nezâreti vilâyetlerin 5 yıllık maarif bütçe planlarını açıklamaları istemişti. Bunun üzerine çeşitli vilâyetlerden gönderilen yazılardan, hangi tarihte Darümuallimât açılmasının planlandığı tespit edilebilmektedir¹⁰⁸⁹. Nitekim Maarif Nezâreti tarafından Dâhiliye Nezâreti'ne yazılan yazıda, Trabzon'da 1916 yılında leylî bir Darümuallimât açılacağı anlaşılmaktadır¹⁰⁹⁰. Yine Urfa livasında 1917-18 yılında Leylî Darümuallimât binasının inşasına karar verilmişti¹⁰⁹¹. Kale-i Sultaniye Darümuallimât'ın 1920-21 yıllarında inşâ edileceği bildirilmişti. Niğde ve Kütahya'dan gönderilen planlar Maarif Nezâreti tarafından eksik görülmüş ve planın, her iki livada 1920-21 yıllarında Darümuallimât inşa edileceğini gösterecek şekilde düzeltilip ve yeniden gönderilmesi lüzumu bildirilmişti¹⁰⁹². Niğde Mutasarrıflığı'ndan yeniden gönderilen planda Darümuallimîn'in 100, Darümuallimât'ın 50 öğrenci kabul edebilecek şekilde inşa edileceği bildirilmişti. Bu 5 yıllık planda, inşasından bahsedilen gerek kız ve gerek erkek ibtidâî okulları için gerekli öğretmen ihtiyacı, açılması planlanan Darümuallimîn ve Darümuallimât tarafından karşılanacağı için, bu okulların kabul edeceği öğrenci sayısı yeterli görülmemişti. Dolayısıyla açılacak yeni okullara gerekli sayıda öğretmenin yetişmesi için

¹⁰⁸⁸ BOA, *DH. UMVM*, nr. 66/56, 20 Ra 1334.

¹⁰⁸⁹ Bu yazılarda Mekâtib-i ibtidâîye, Darümuallimîn ve Darümuallimâtların ne zaman yapılacağını gösteren fevkalâde bütçe planları istenmekteydi. Nitekim Teke livasından gönderilen maarif planında Darümuallimât'tan söz edilmeğinden plan eksik olarak kabul edilmişti. BOA, *DH. UMVM*, nr. 81/30, 25 M 1335.

¹⁰⁹⁰ BOA, *DH. UMVM*, nr. 81/61, 12 M 1335.

¹⁰⁹¹ BOA, *DH. UMVM*, nr. 142/69, 25 M 1335.

¹⁰⁹² BOA, *DH. UMVM*, nr. 81/30, 25 M 1335.

Darümuallimîn binasının 200, Darümuallimât binasının ise 150 öğrenci kabul edecek kapasitede yapılması gerektiği Maarif Nezâreti tarafından Niğde Mutasarrıflığı'na bildirilmişti¹⁰⁹³. Teke Sancağı'nda 1920 yılında inşası planlanan Darümuallimât ve Darümuallimîn-i İbtidâiye için gerekli yerler hazırlanmış, istimlâk muamelesine başlanmıştı¹⁰⁹⁴. Maarif-i Umûmiye Nezâreti'nden Dâhiliye Nezâreti'ne Ocak 1916 tarihinde gönderilen yazıda; memleketin her yerinde Darümuallimîn ve Darümuallimâtlar açılmasının şart olduğu, ancak bu okullara ihtiyaç duyulduğu dönemde, savaş dolayısıyla bazı binaların işgal altında olduğu, bu nedenle açılması istenilen okullar için yapılan teşebbüslerin boşa çıktığı yazmaktaydı¹⁰⁹⁵.

Millî Mücadele Dönemi'nde düşman işgaline uğrayan bölgelerdeki öğretmen okullarının büyük bir kısmı işgalciler tarafından kapatılmış, binaları başka amaçlarla kullanılmıştı. Nitekim 1920-21 eğitim-öğretim yılında Bursa Leylî ve Nehârî Darümuallimâtı¹⁰⁹⁶ lağv edilmiş ve nehârî Malhatun İnas Sanayi Mektebi'ne dönüştürülmüştü¹⁰⁹⁷. Aynı yıl Balıkesir Darümuallimâtı'nda eğitim-öğretim bir yıl süreyle durdurulmuş¹⁰⁹⁸, İzmir Darümuallimâtı Yunanlıların işgaline uğrayıp hastaneye dönüştürüldüğü için lağvedilmişti¹⁰⁹⁹. Adana Darümuallimâtı da Fransız işgali nedeniyle kapatılan okullar arasındaydı. İşgallerin yanı sıra malî buhran da bu okulların kapatılmasında önemli bir rol oynamıştı. Taşradaki okulları idare eden vilâyât meclisleri, bu okulların masraflarını karşılamak üzere topladıkları "hisse-i maarif" adlı vergiyi savaş dolayısıyla tahsil edememesi üzerine bazı öğretmen okullarını kapatma yoluna gitmişlerdi. Meselâ, 1921'de Ankara Darümuallimîn ve Darümuallimâtı bu nedenle kapatılmıştı. Ankara'da bulunan öğretmen okullarının kapatılması kamuoyunda şiddetli tepkiye yol açmıştı. Bunun üzerine Ankara Encümen-i Vilâyeti'nin kararıyla Ocak 1922 tarihinde Ankara Darümuallimîni, Şubat 1922'de ise Ankara

¹⁰⁹³ BOA, *DH. UMVM*, nr. 83/8, 3 S 1336.

¹⁰⁹⁴ BOA, *DH. UMVM*, nr. 74/13.

¹⁰⁹⁵ BOA, *DH. UMVM*, nr. 67/7, 9 Ra 1334.

¹⁰⁹⁶ Açıldığı tarihte leylî olarak eğitim veren bu okul 1917 yılında neharî öğrenci kabul etmeye başlamıştı. BOA, *MF. MKB*, nr. 213/70. olarak belirtilmiştir.

¹⁰⁹⁷ Okulun neharî olarak eğitim verecek olan Malhatun İnas Sanayi Mektebi'ne dönüştürülmesi üzerine Bursa Darümuallimâtı'nın leylî öğrencilerinin, İstanbul Darümuallimâtı'na nakilleri istenmişti. BOA, *MF. ALY*, nr. 143/89, 26 R 1338.

¹⁰⁹⁸ BOA, *MF. ALY*, nr. 162/41; nr. 152/74, 24 S 1339.

¹⁰⁹⁹ BOA; *MF. ALY*, nr. 163/87, 25 Ra 1340; *DH. UMVM*, nr. 69/62, 1 M 1340.

Darümuallimâtı yeniden eğitim ve öğretime başlamıştı¹¹⁰⁰. 1922 yılında pek çok okul gibi öğretmen okulları da Maarif Vekâleti'ne bağlanmıştı. Nitekim Maarif Vekâleti tarafından 5 Kasım 1922 tarihinde öğretmen okullarına “müstâcel” kaydıyla gönderilen emirle bütün haberleşmelerin bundan böyle doğrudan doğruya kendisiyle yapılması istenmişti. Maarif Vekâleti, Millî mücadelenin kazanılması üzerine işgalden kurtulan şehirlerde, bir süre kapalı kalmış okulları birer birer açmaya başlamıştı. Nitekim Yunan işgali sırasında binası işgalciler tarafından kullanıldığı için kapatılan İzmir Darümuallimâtı 1922 yılında tekrar eğitim-öğretime başlamıştı. İşgal sırasında Mal Hatun İnas Sanayi Mektebi'ne dönüştürülen Bursa Darümuallimâtı da yeniden öğretmen okulu haline getirilmişti¹¹⁰¹.

Taşrada açılan kız öğretmen okullarından sadece 6'sı Cumhuriyet'e intikal edebilmişti. Bunlar, Edirne, İzmir, Adana, Bursa, Sivas ve Konya Darümuallimâtları idi¹¹⁰².

B- Teşkilât ve İdarî Yapı

1- İstanbul Darümuallimâtı'nın Teşkilâtı

1869 tarihinde yayınlanan *Maarif-i Umumiye Nizamnâmesi* açılmasını öngördüğü Darümuallimât'ın nasıl teşkilâtlandırılacağını da hükme bağlamıştı. *Nizamnâme*'de, Darümuallimât'ın “Sıbyan” ve “Rüşdiye” adıyla iki şube olarak açılacağı, her şubenin de biri İslâm, diğeri gayrimüslim kız rüşdiyelerine öğretmen yetiştirmek üzere iki daireye ayrılacağı belirtilmekteydi. Sıbyan Şubesi'nin öğrenim süresi iki yıl, Rüşdiye Şubesi'nin ise üç yıl olacaktı. Okulun bir müdiresi, yeteri kadar öğretmeni, nakış ustası ve iki hizmetçisi bulunacaktı¹¹⁰³. 1870 yılında Darümuallimât açılırken, *Nizamnâme*'de öngörülen esasların birçoğu uygulanmadı. Şöyle ki; birçok zorluğa sebep olacağı düşüncesiyle gayrimüslim dairesinin açılmasından vazgeçilmiş ve yalnız İslâm dairesi açılmıştı¹¹⁰⁴.

¹¹⁰⁰ Cemil Öztürk, *Atatürk Devri Öğretmen...*, 39-40.

¹¹⁰¹ *Aynı eser*, 50.

¹¹⁰² *Eğitim İstatistikleri...*, 295.

¹¹⁰³ MUN, madde: 68-71.

¹¹⁰⁴ BOA, *İ.DH.*, nr. 42823.

İlerleyen yıllarda Darümuallimât'ın gerek programında gerekse yapısında birtakım düzenlemeler yapılmasına ihtiyaç duyulmuştu. Bunun üzerine 1892 yılında Darümuallimât'a mahreç olmak üzere 6 yıllık ibtidaî ve rüşdî sınıflardan oluşan inas rüşdiye mektebine denk “İhtiyat Kısmı” kurulmuş, Darümuallimât kısmının eğitim süresi 3 yıl olarak düzenlenmiş¹¹⁰⁵, bu kısma “Âliye” adı verilmişti¹¹⁰⁶.

Darümuallimât bu teşkilât ve düzenle uzun yıllar eğitimine devam etmişti. Ancak ilerleyen yıllarda okul binasının, rüşdiye öğrencileri ile muallimât sınıflarını barındıramayacak kadar kifayetsiz oluşu, okulun yapısında bazı değişikliklerin yapılmasına sebep oldu. İstanbul'daki rüşdiye mekteplerinin zaten okula mahreç olduğu düşüncesiyle 1909/1910 yılında yapılan düzenlemeyle, rüşdiye sınıfları yeni açılan numune rüşdiyesine devredilmiş, böylece sadece 3 muallime sınıfı kalmıştı¹¹⁰⁷. Daha önce de bahsedildiği gibi, bir yıl sonra taşra kız mekteplerine öğretmen yetiştirmek amacıyla Leylî Kız Sanayi Mektebi'nin bünyesinde Leylî Darümuallimât sınıfı açıldı. Nehârî olarak eğitim veren Darümuallimât ise 1911 yılında İnas İdâdisi'ne dönüştürüldü. 1911-12 eğitim-öğretim yılında Leylî Kız Sanayi Mektebi kapatılarak, teşkilâtı Leylî Darümuallimât ile birleştirildi.

Bir sonraki eğitim-öğretim yılında yayınlanan Darümuallimât programı bu okulların müfredatına da yer vermişti¹¹⁰⁸. 1913-14 eğitim-öğretim yılında okulun bünyesinde başlayan değişim, ertesini yıl da devam etti. 19 Temmuz 1914 tarihinde Darümuallimât'ın ıslahına ve geçici olarak açılmış olan âlî sınıflarının Eylül ayından itibaren daimi hale getirilmesine karar verildi¹¹⁰⁹. 1914 yılının Eylül ayından itibaren okul yeniden teşkilâtlandırılarak kadroları oluşturuldu. Bunların 1914-15 eğitim öğretim yılında göreve başlamaları kararlaştırıldı. Oluşturulan kadrolar, Darümuallimât, Tatbikat Mektebi, Ana Muallime Mektebi, Ana Mektebi ve Darümuallimât-ı Âliye

¹¹⁰⁵ BOA, *İ. DH.*, nr. 99248, 2 B 1309.

¹¹⁰⁶ BOA, *MF. VRK.*, nr. 34/1. 24 Ra 1330; 1323-1324 ve kısmen 1325-1326 sene-i dersiyelerine Ait Dersaadet'te ve Vilâyette Kâin Mekâtib-i Resmîye ve Hususîye ve Dersaadet'te Bulunan Medâris-i İslâmiye İle Kütüphanelerine Dair İstatistik Mecmuası, Matbaa-i Amire 1327, s. 15.

¹¹⁰⁷ 1323-1324 ve kısmen 1325-1326 sene-i dersiyelerine Ait Dersaadet'te ve Vilâyette Kâin Mekâtib-i Resmîye ve Hususîye ve Dersaadet'te Bulunan Medâris-i İslâmiye İle Kütüphanelerine Dair İstatistik Mecmuası, Matbaa-i Amire 1327, 15.

¹¹⁰⁸ Maarif-i Umûmiye Nezâreti, *Darümuallimât Programı*, İstanbul 1330. Bu ders programı 4 Mart 1915 tarihinde neşredildi.

¹¹⁰⁹ *Meclis-i Mebusân Zabıt Cerîdesi*, sene 1330, 851.

şeklinde gruplandırılmıştı. Darülmuaallimât'ın âlî sınıfları “İnas Darülfünunu” adı altında “Edebiyat”, “Tabiiyat” ve “Riyaziyat” olmak üzere üç şubesiyle¹¹¹⁰ birlikte Darülfünun binasında açıldı¹¹¹¹. Hazırlanan kadro cetvellerinden anlaşıldığına göre bu kısmın öğretim kadrosu, Darülfünun muallimlerinden oluşmaktaydı¹¹¹². Ancak öğretmenlerin maaşları Darülmuaallimât bütçesinden ödenmekteydi.

Darülmuaallimât'ta âlî sınıfların açılması, kız öğretmen okulunu erkeklere mahsus olan öğretmen yetiştiren Darülmuaallimîn'in yapısına benzetme girişiminden başka bir şey değildi. Nitekim Darülmuaallimîn daha 1877 yılında bünyesinde idadî şubesinin açılmasıyla Darülmuaallimîn-i Kebîr adını almıştı. Ancak 1880 yılında idadî şubesi kapatılmış, bu durum 1889-90 eğitim-öğretim yılına kadar devam etmişti. Bu arada 1882 yılında Sultan II. Abdülhamid'in bir irâdesi ile okulda geniş çaplı ıslâhat başlanmış ve Maarif Nazırı Kemal Paşa'nın öncülüğünde yeni bir *Darülmuaallimîn-i Âliye Nizamnâmesi* hazırlanmıştı. Bu *Nizamnâme* sıbyan ve rüşdiye şubelerinin yanı sıra, “Ulûm” ve “Edebiyat” sınıflarından meydana gelen bir idadî şubesinin açılmasını öngörüyordu. İdadî şubesinin tekrar açılabilmesi 1890 yılında Münif Paşa'nın Maarif Nazırlığı sırasında gerçekleşmişti. Ertesi yıl *Maarif-i Umûmiye Nizamnâmesi*'nin bu okula ait hükümlerini değiştiren yeni bir *Darülmuaallimîn-i Âliye Nizamnâmesi* hazırlanmıştı. II. Meşrutiyet dönemine kadar çeşitli değişikliklere uğrayan Darülmuaallimîn-i Âliye'de meşrutiyetin ilânı ile birlikte önemli gelişmeler meydana gelmişti. İbtidâiye şubesi okuldan ayrılıp müstakil bir okul haline gelmiş, Darülmuaallimîn-i Âliye için yeni bir program hazırlanmıştı. Bu programa göre bu okulun öğrencilerinin, bir kısım derslerini Darülfünun'da almaları gerekmektedir. Ancak uygulamada birtakım sorunlar ortaya çıkmıştı. 1908'de yapılan teşkilât reformundan sonra, 1909 yılında bu okul tamamen kapatılarak öğrencileri Darülfünun'a

¹¹¹⁰ “*Kararnâme*

Leyli Darülmuaallimât Müdürlüğüne

*Leyli Darülmuaallimât muallim ve muallimeleriyle, Tatbikat ve Ana Mektebi muallimelerinin, 'İnas Darülfünunu' namı altında açılan şubât-ı âliye muallimlerinin esamisini ve mikdar-ı dersiyyesini mübeyyin cedveldeki kadronun bu sene-i dersiye ibtidâsından itibaren tatbiki ...” 2 Eylül 1330/15 Eylül 1914. BOA, MF. ALY, nr. 69/15, 25 L 1332; nr. 69/16; nr. 174/108. Faik Reşit Unat da İnas Darülfünunu'nun Darülmuaallimât'a bağlı olmak ve derslerini ayrı bir binada ve müstakil öğretim kadrosuyla yapmak üzere kurulduğunu kaydetmektedir. *Türkiye'de Eğitim Sisteminin...*, 35.*

¹¹¹¹ BOA, MF. ALY, nr. 72/7, 14 Z 1332. “*Darülmuaallimât-ı Âliye Müdüriyetine, Darülmuaallimât-ı Âliye sınıfları Darülfünun binası dahilinde küşad edilmiş olduğundan mezkûr sınıflara leyli olarak devam eden talibâtın tramvay ücretlerinin müteferrika tezyininden sarfi lüzumu tebliğ olunur.*”.

¹¹¹² BOA, MF. ALY, nr. 69/15, 25 L 1332; nr. 69/16; nr. 174/108.

nakledilmişti. Ne var ki bir yıl sonra tekrar açılmış, hatta ibtidâî şubesiyle birleştirilerek eski haline dönüştürülmüştü. Bu arada âlî sınıflara devam eden öğrenciler bir kısım derslerini yine Darülfünun'da görmeye devam etmişti. 1912 yılında ise Darümuallimîn-i Âliye'ye aynı adla yüksek okul statüsü verilmişti¹¹¹³. Bütün bu gelişmeler ışığında Darümuallimât'ta meydana gelen değişikliklere bakarsak, âlî sınıflarının 1914 yılında neden “İnas Darülfünunu” adıyla açıldığını daha iyi anlayabiliriz. Bu teşebbüs tamamen Darümuallimîn-i Âliye modeline benzer bir yapı oluşturulmak isteğinden ibarettir. Şöyle ki, tıpkı Darümuallimîn-i Âliye öğrencileri gibi Darümuallimât'ın âlî sınıfını okuyacak kızların da eğitimlerini Darülfünun'da almaları gerekmektedir. Ancak o tarihte henüz kızlar Darülfünun'a alınmadıkları için, kızlara Darülfünun programına uygun şekilde eğitim verecek bir şubeye ihtiyaç vardı. Dolayısıyla bu ihtiyaç İnas Darülfünunu'nun teşkiliyle giderilmişti.

Bu eğitim-öğretim yılında (4 Mart 1915) yayınlanan *Darümuallimât Programı* ile yeni yapılanan Darümuallimât'ın teşkilâtı 1- İbtidâî kısım (Tatbikat Mektebi) 2- İbtidâî Darümuallimât 3- Ana Muallime Mektebi 4- Ana Mektebi şeklinde sınıflandırılmıştı. Bu teşkilâtın içinde Âlî sınıflar da mevcuttu. Ancak bu programda sadece Darümuallimât-ı İbtidâîye'nin müfredatının açıklaması, Darümuallimât'ın âlî sınıflarına ait programın bulunmaması, Darümuallimât'a bağlı olduğu halde âlî sınıfların ayrı bir binada ve ayrı bir yönetimle münferit bir program çerçevesinde eğitim almasından kaynaklanmaktadır.

1915 yılında *Darümuallimîn ve Darümuallimât Nizamnâmesi*¹¹¹⁴ yayınlanarak bu iki okul teşkilât ve program bakımından birbirine benzer bir şekilde yeniden yapılandırıldı. Böylece Darümuallimât, resmen yüksek okullar arasında yer alarak Darümuallimât-ı Âliye adını aldı¹¹¹⁵. 1915 yılında yayınlanan *Darümuallimîn ve Darümuallimât Nizamnâmesi*'nin 30. maddesi'nde, Darümuallimât-ı Âliye'nin sınıf-ı âliyesi ders programının İnas Darülfünunu programıyla aynı olduğu belirtilmişti. Nitekim aynı durum Darümuallimîn-i Âliye için de geçerliydi. *Nizamnâme*'nin 26.

¹¹¹³ C. Öztürk, *Atatürk Devri Öğretmen...*, 20-26; F. R. Unat, *Türkiye Eğitim Sisteminin...*, 35.

¹¹¹⁴ “Darümuallimîn ve Darümuallimât Nizamnâmesi”, *Düstur*, II. Tertip, C. 7, 649-659. Ayrıca *nizamnâme* metni için bk. BOA, *Şurâ-yı Devlet Maarif*, nr. 231/4, 10 Kanunievvel 1330.

¹¹¹⁵ *Nizamnâme* çerçevesinde okulun teşkilatlanmasında meydana gelen değişim bir sonraki başlıkta incelenecektir.

maddesine göre de, Darümuallimîn-i Âliye'nin âlî sınıflarının ders programı Darülfünun'daki eğitimle aynıydı¹¹¹⁶.

Elimizdeki 1914 yılına ait belgelerde bu okuldan “Darümuallimât-ı Âliye” şeklinde bahsedilmesi, Darümuallimât'ın, 1915 yılında yayınlanan *Darümuallimîn ve Darümuallimât Nizamnâmesi*'nden önce yüksek okullar arasında yer aldığını göstermektedir. 1915 yılında yayınlanan *Darümuallimîn ve Darümuallimât Nizamnâmesi*¹¹¹⁷ ile okul, 1- İbtidâî 2- İhzârî 3- Âlî sınıflardan oluşacak şekilde yeniden düzenlenerek, Darümuallimât-ı Âliye adını aldığı resmen ilân edilmiş oldu (madde: 1). *Nizamnâme*'ye göre, 5 yıllık ibtidâî kısmını bitirenler ibtidâîlerde öğretmen olmaya hak kazanacaktı. Bu kısmın bünyesinde bir “tatbikat mektebi” bulunacaktı. 5 yıllık ibtidâî eğitimin üzerine, 2 yıllık ihzârî kısmı da okuyup mezun olanlar Darümuallimât-ı ibtidâîyede öğretmen olabilecekleri gibi ibtidâî okul müfettişi de olabilmekteydi. Âlî kısmında eğitim süresi 3 yıldır. Bu kısım edebiyat, tabiiyat ve riyâziyat adıyla üç şubeye ayrılacaktı. Buradan mezun olanlar orta ve yüksek derecede eğitim veren okullarda öğretmen olabilecekti (madde: 2). Bu *Nizamnâme*'ye göre okulun bünyesinde yine eğitim süresi 1 yıl olan Ana Muallime Mektebi bulunacaktı. Bu okulun uygulaması için bu kısma bağlı Ana Mektebi de bulunmaktaydı (madde: 5). Ayrıca *Nizamnâme* taşrada açılan ibtidâî Darümuallimîn ve Darümuallimâtların da eğitim sürelerini düzenlemişti. Buna göre Darümuallimîn-i İbtidâîlerin eğitim süresi 4, Darümuallimât-ı İbtidâîyelerin eğitim süresi 5'ti (madde: 6).

1918-19 yılında okulun İhzârî Kısmı kapatıldı. İhzârî Kısmı'nın orta öğretim öğretmeni yetiştirme görevi, Darümuallimât-ı Âliye'ye verildi¹¹¹⁸. Öğretmen okullarının İhzârî kısmının kapatılma sebebi, bu kısmı bitiren öğrencilerin Darümuallimîn ve Darümuallimât-ı Âliye'ye kabul edilebilmeleriydi. Şöyle ki; *Darümuallimîn ve Darümuallimât Nizamnâmesi*'nin 2. maddesinin ikinci fıkrasına

¹¹¹⁶ “Darümuallimîn ve Darümuallimât Nizamnâmesi”, *Düstur*, II. Tertip, C. 7, 649-659. Ayrıca *nizamnâme* metni için bk. BOA, *Şurâ-yı Devlet Maarif*, nr. 231/4, 10 Kanunievvel 1330.

¹¹¹⁷ “Darümuallimîn ve Darümuallimât Nizamnâmesi” (DDN), *Düstur*, II. Tertip, C. 7, 649-659. Ayrıca *nizamnâme* metni için bk. BOA, *Şurâ-yı Devlet Maarif*, nr. 231/4, 10 Kanunievvel 1330.

¹¹¹⁸ BOA, *MF. ALY*, nr. 123/62, 27 M 1337; nr. 172/4, 10 S 1341; *İstanbul Kız Muallim Mektebi...*, 67; C. Öztürk, *Atatürk Devri Öğretmen...*, 19. İstanbul Kız Muallim Mektebi Yayınında bu görevinde İnas Darülfünunu'na devredildiği yazmaktadır. Nitekim bu yanlış değildir. Çünkü İnas Darülfünunu, Darümuallimât-ı Âliye'nin yüksek sınıflarını teşkil etmektedir.

göre Darümuallimîn ve Darümuallimât-ı Âliye’de mevcut olan İhzarî Kısım, Darümuallimîn ve Darümuallimât-ı İbtidâiye muallim ve muallime ile tedrisât-ı ibtidâiye müfettiş ve müfettişelerini yetiştirmek üzere açılmıştı. *Nizamnâme*’nin 12. maddesine göre bu kısma dört senelik Darümuallimîn ve Darümuallimât-ı İbtidâiye mezunu olup en az iki sene öğretmenlik yapmış olanlar kabul edilecekti. Ancak Darümuallimât-ı Âliye İhzarî sınıfı için gerekli vasıflara sahip yeterli miktarda öğrenci bulunamaması halinde Darümuallimât-ı İbtidâiye’nin dördüncü sınıfını bitirenlerin de bu kısma sınav yapılmaksızın kabul edilmesi yine mevcut *Nizamnâme*’de hükme bağlanmıştı. Dolayısıyla Darümuallimât-ı Âliye kısm-ı ibtidâisinin son sınıfına geçmiş olan öğrencinin iki senelik eğitimden sonra Darümuallimât öğretmenliğine tayin edilmesine fırsat verilmiş oluyordu. Bu ise Darümuallimât’ın eğitim seviyesini düşürmüştü. Ayrıca Darümuallimîn ve Darümuallimât-ı ibtidâiye mezunlarının iki senelik ihzarî kısmını bitirdiklerinde, sultani mezunları derecesinde bile olmadıkları halde Darümuallimîn ve Darümuallimât-ı Âliye’ye alınmaları eğitim-öğretim açısından birçok aksaklığa yol açmaktaydı. Nitekim *Nizamnâme*’nin verdiği hakla öğretmen okullarının âlî sınıflarına kabul edilen bu öğrenciler, Darülfünun derslerini takip etmekte oldukça zorlanmaktaydı. Üstelik ihzarî kısmının teşkil edilmesindeki asıl amaçtan uzaklaşmıştı. Şöyle ki; ihzarî sınıfların oluşturulma amacı, Darümuallimât-ı ibtidâiye öğretmeni ve tedrisât-ı ibtidâiye müfettişi yetiştirmektir. Oysaki ihzarî sınıfını bitiren öğrencilerin Darümuallimât-ı Âliye’nin kısm-ı âlîsine girebilmeleri, ihzarî sınıflarını Darümuallimât-ı ibtidâiyeden Darümuallimât-ı Âliye’ye geçme vasıtası haline getirmişti. Böylece ihzarî mezunlarına Darülfünun kapısı açılmış oluyordu. Dolayısıyla Maarif-i Umûmiye Nezâreti, Darümuallimîn ve Darümuallimât öğretmeni ile tedrisât-ı ibtidâiye müfettiş ve müfettişesi olma görevinin Darümuallimîn ve Darümuallimât-ı Âliye mezunlarına verilmesinin daha doğru olacağına karar verip, bu kısma gerek kalmadığı düşüncesiyle kapatmıştı¹¹¹⁹.

Yine 1918-19 yılı Ana Muallime Mektebi’nin son mezunlarını verdiği yıl oldu. Birinci Dünya savaşının yaratmış olduğu buhran ve malî sıkıntılar nedeniyle yeteri kadar ana mektebinin açılmaması ve Ana muallime Mektebi’nin ihtiyacın üzerinde

¹¹¹⁹ BOA, *MF. ALY*, nr. 172/4, 10 S 1341.

öğretmen yetişmesi, bu okulun kapatılmasına sebep oldu¹¹²⁰. Ülkenin içinde bulunduğu savaş ortamıyla birlikte, birbirini izleyen siyasî, sosyal ve iktisadî felaketler tüm kurumlarda olduğu gibi eğitim kurumlarında da etkisini göstermişti. Malî buhran sonucu alınan iktisadî tedbirlerle, zaten bina, ders araç ve gereçlerinden yoksun okulların kadroları daraltıldı. Yine aynı sebeplerle, Maliye Nezâreti tarafından Darümuallimât-ı Âliye'nin ibtidâî mektep muallimleri yetiştirmeye yönelik sınıflarının muhafaza edilip, bu sınıfların üstünde eğitim veren kısmın öğretim kadrosunun görevlerine son verilmesi istendi. Okulun âlî sınıflarının kapatılmak istenmesinin sebebi, *“Bu mektebin sınıf-ı âliyesi esasen zâ'id bulunmaktadır. Zîrâ iş bu sınıfın maksad-ı tesisi merkez ve taşra inas sultanilerine muallime yetiştirmeğe matuf olup taşrada henüz inas sultanileri mevcut olmadığı gibi merkez inas sultanileri için de kâfi miktarda muallime mevcut ve ma'hazâ nevâkısın Darülfünun medreselerinden neş'et edecek hanımlarla da ikmâli mümkündür.”* şeklinde açıklanmıştı. Bu konu hakkında Maarif Nezâreti tarafından yapılan açıklamada, inas sultanileri muallimeliğine Darülfünun medreselerinden mezun olan hanımların tayin edildiği, Darümuallimât'ın âlî sınıflarının aslında mevcut olmadığı gibi bu sınıfların öğretim kadrosunun olmadığı bildirilmişti¹¹²¹. O günkü mevcut düzene göre, Darülfünun'da “tedrisât-ı umûmiye”yi takip eden kız öğrenciler arasında Darümuallimât-ı Âliye öğrencilerinin tespit edilip, bunların Darümuallimât binasında iâşe ve ibateleri sağlanıp, yine bu binada meslek dersleri görmeleri gerekmektedir. Ancak yaşanan ekonomik sıkıntılar dolayısıyla şimdilik bu usulden vazgeçilmişti. Zaten yine aynı sebepten dolayı Darümuallimât'a bağlı olan Tatbikat Mektebi'ne de leylî öğrenci kabul edilmemekteydi¹¹²².

2- İstanbul Darümuallimâtı'nın İdarî Yapısı

Okulun idarî işlerini üstlenecek düzeyde hanım idareci henüz yetişmediğinden, ilk yıllarda erkek idareciler görevlendirilmişti. Nitekim ilk açıldığı yıl okulun müdürü

¹¹²⁰ İstanbul Kız Muallim Mektebi..., 68; O. Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, C. 1-2, 679.

¹¹²¹ İnas Darülfünunu'nun teşkilâtı bu tarihlerde Darülfünun ile birleştirilmiş, dolayısıyla İnas Darülfünunu kapatılmıştı. Kızlar Darülfünunda erkeklerden ayrı sınıf ve zamanlarda eğitim görüyorlardı. Kızlar yine o tarihlerde inas sultanilerine öğretmen olmak üzere yetiştiriliyorlardı. Bu konu için çalışmamızın “İnas Darülfünunu” bahsine bakınız.

¹¹²² BOA, MF. ALY, nr. 169/59, 15 Z 1340.

Emin Efendi'ydi¹¹²³. 1873-74 yılında Darümuallimât'ın idaresinde Mehmed Fehmi Efendi görülmektedir¹¹²⁴. 1876-77 yılında Mehmed Fehmi Efendi'nin yerine vekâleten müderris İsmail Efendi¹¹²⁵, daha sonra Abdullah Efendi, yine vekâleten bu görevde bulunmuştu¹¹²⁶ 1881-82 yılına ait *Devlet Salnâmesi*'nde okulun idaresinde Fatma Zehra Hanım'ın olduğu kaydedilmekle, ilk kez bir hanımın ismi zikredilmiştir¹¹²⁷. İstanbul Kız Muallim mektebi tarafından yayınlanan *İstanbul Kız Muallim Mektebi 1930-Darümuallimât 1870* adlı eserde Fatma Zehra Hanım'ın 1879-1880 tarihinde bu görevde bulunduğunu yazmaktadır¹¹²⁸. Ancak bir yıl sonra müdüriyete İsmail Hakkı Efendi tayin edilmişti. Bu tarihten sonra, diğer yıllardan farklı olarak müdürün yanında bir hanım idarecinin de müdire sıfatıyla görev yapmaya başladığı görülmektedir. Nitekim 1882-83 yılında müdire olarak Refika Hanım görev yapmaktadır¹¹²⁹. 1897 yılına kadar Refika Hanım bu görevde kalırken bu tarihten sonra okulda bir müdirenin görev yaptığına rastlanmamaktadır¹¹³⁰.

1894 yılında Darümuallimât'ta Hacı Mehmet Hulusi Efendi müdür olarak atanmıştı. Hacı Mehmet Hulusi, bu okul için oldukça çalışmış, büyük reformlar gerçekleştirmiş ve okulun ilerlemesini sağlayacak olan yeni bir *talimatnâme* hazırlayarak, müfredat programının oluşturulmasına ve eğitimin düzene girmesine çalışmıştı¹¹³¹. 29 Temmuz 1895 tarihinde Darümuallimât ve bünyesinde kurulan ihtiyat kısmının idarî yapısı, öğretim kadrosu, öğrencileri vs. konularda yeni bir düzenleme getiren bir *Talimât* yayınlanmıştı¹¹³². Bu *Talimat*'a göre, Darümuallimât'ın idarî

¹¹²³ BOA, *İ.DH.*, nr. 42823; *İ. DH.*, nr. 43609; *Ayniyat Maa.*, nr. 1071, s. 21, 24.

¹¹²⁴ *İstanbul Kız Muallim Mektebi 1933-Darümuallimât 1870*, (İstanbul Kız Muallim Mektebi yay.), İstanbul 19337.

¹¹²⁵ *Devlet Salnamesi*, sene: 1297, 404.

¹¹²⁶ *Devlet Salnamesi*, sene: 1298, 269-270; C. Öztürk, *Atatürk Devri Öğretmen...*, 14. *İstanbul Kız Muallim Mektebi...*, 11.

¹¹²⁷ *Devlet Salnamesi*, sene: 1299, 260; C. Öztürk, *Türkiye'de Düünden Bugüne...*, 34; Yahya Akyüz, "Osmanlı Son Döneminde Kızların Eğitimi ve Öğretmen Faika Ünlüer'in Yetiştirilmesi ve Meslek Hayatı", *Millî Eğitim*, S. 143 (Temmuz-Eylül 1999), 19. Şefika Kurnaz, ilk kadın yöneticinin Refika Hanım olduğunu yazmaktadır. "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Kadınların Eğitimi", *Millî Eğitim*, 143, Temmuz-Ağustos-Eylül 1999, s. 105.

¹¹²⁸ *Aynı eser*, 11.

¹¹²⁹ *İstanbul Kız Muallim Mektebi...*, 12; *Devlet Salnamesi*, sene: 1300, 192.

¹¹³⁰ *Devlet Salnamesi*, sene: 1316, 322; *Maarif Salnamesi*, sene: 1316, 639.

¹¹³¹ *Devlet Salnamesi*, sene: 1312, 424; *İstanbul Kız Muallim Mektebi...*, 15.

¹¹³² "Darümuallimât ile İhtiyat Kısımına Mahsus Talimatdır" (DİKMT), *Maarif Salnamesi*, sene: 1317, 321-345; C. Öztürk, *Türkiye'de Düünden Bugüne...*, 34.

kadrosu müdür, müdire, muavine ve mubassıradan oluşmaktaydı (madde: 2). Müdür ve müdire, önemli mazereti olmadığı müddetçe tatil günlerinin dışında her gün, öğrenci gelmeden önce okula gelecek ve akşamları öğrenci dağılmadan okulu terk etmeyeceklerdi (madde: 6). Okulun genel idaresinden birinci derecede müdür, ikinci derecede onun muavini hükmünde olan müdire sorumlu tutulacaktı (madde: 7). Okulun haberleşme ve dış işleriyle müdür, iç işleriyle müdire ilgilenecekti. Müdür veya müdire birbirlerinin yetki alanlarına kesinlikle karışamayacak ancak müdire iç işlerinde müdürün onayını almadan bir icraatta bulunamayacaktı (madde: 8). Müdire daima, müdür ise haftada bir iki defa, dersaneleri ve nakış odalarını dolaşacak ve derslere bizzat katılarak teftişte bulunacaktı (madde: 9). Öğrencilerin bulunduğu bina içinde müdür, müdire, öğretmen ve Maarif Nazırlığı'ndan resmen görevlendirilen memurlardan başka hiç bir erkeğin ne sebeple olursa olsun bulunmasına müsaade edilmeyecek, öğrencileri okula getirip götürün ve okul idaresi tarafından bilinen erkek görevliler müdür tarafından tayin edilecek yerde bekleyeceklerdi (madde: 12).

1912-1913 eğitim-öğretim yılında okulun müdürü değişmiş, Hulusi Bey'in yerine Mustafa Refik Bey müdür oldu. 1913-1914 eğitim-öğretim yılında okul müdürü Mustafa Refik Bey'in ölümü üzerine yerine önce vekaleten sonra asaleten İsmail Mahir Efendi tayin edildi¹¹³³. 1913-14 eğitim-öğretim yılında müdürlüğe atanmış olan İsmail Mahir Efendi'nin Kastamonu mebusluğu'na seçilmesi üzerine 1914 yılında Darülmuaallimât'ın müdürlüğüne Hüdavendigâr Vilâyeti Maarif Müdürü Hilmi Bey tayin edilmişti¹¹³⁴. Bu tarihte okulun müdiresi Hatice Hanım¹¹³⁵, dahiliye müdiresi Madam Sadık Belîğ¹¹³⁶ idi.

Bu arada Darülmuaallimât'ın idaresi için Maarif Nezâreti tarafından ayrıca bir *Kararnâme* çıkarıldı¹¹³⁷. Bu *Kararnâme*'ye göre, müdür sadece okulun malî idaresinden

¹¹³³ *İstanbul Kız Muallim Mektebi 1933- Darülmuaallimat 1870*, 43-44.

¹¹³⁴ BOA, *MF. ALY*, nr. 66/80, 25 Ş 1332.

¹¹³⁵ BOA, *MF. ALY*, nr. 61/67, 2 C 1332.

¹¹³⁶ 1915 yılında bu göreve Fransızca muallimesi Madam Sadık Belîğ getirilmişti. Aslen İsviçre Devleti tebaasından olan Mari Fani Oyiş Şetirberg, Belîğ Efendi zâde Sadık Bey'le evlenmesi üzerine bu ismi almıştır. BOA, *MF. ALY*, nr. 76/90, 13 R 1333. Madam Sadık Belîğ, hastalığı dolayısıyla bu görevde fazla kalamamış, emekliye sevk edilmişti. BOA, *BEO*, 393/4, nr. 24/426, 7 Mayıs 1331.

¹¹³⁷ BOA, *MF. ALY*, nr. 65/56, lef 4. Bu belgenin gömlek tarihi 30 B 1332 olmakla beraber belgenin kendisinde tarih bulunmamaktadır. Ancak *Kararnâme*'nin son maddesinde “*Darülmuaallimât Müdireliği şimdilik müdire muavinesi Seniye Hanım tarafından icra edilecektir*” denilmektedir. Ancak

sorumlu olacak, eğitim ve öğretim kısmına ve okulun içişlerine müdahale edemeyecekti. Darülmuallimât'ın eğitim ve öğretimine ilişkin idaresi müdireye aitti. Müdire, öğrencilerin terbiyelerinden, okulun düzen ve disiplininin birinci derecede sorumluydu. Müdirenin emrinde, kendisine yardımcı olmak üzere bir dahiliye müdiresi, bir katibe ve gerekli sayıda mürebbiye bulunacaktı. Dahiliye müdiresinin görevi, okulun talimatlarının yerine getirilmesini sağlamaktı. Mürebbiyeler öğrencilerin yanlarında bulunacak, hal ve hareketlerine dikkat edecek, dershaneye girip çıkarken öğretmenlere refakat edecekti. Öğrencilerin yemek ve yatakhanelerine okulun müdiresi, hanım öğretmenler ve hanım müstahdemler dışında kimse giremeyecekti. Sadece Nezaret tarafından gönderilen müfettişler okulun içine girebilirdi. Ancak bunların teftiş edebilecekleri yerler sınırlıydı. Müfettişler sadece dersane, teneffüşhane, yemekhane ve mutfakı teftiş edebilirdi. Dolayısıyla öğrencilerin gece kaldıkları yatakhanelere okuldaki hanım görevlilerin dışında kimsenin girmesine izin verilmiyordu.

1915 tarihli *Darülmuallimîn ve Darülmuallimât Nizamnâmesi*'ne göre, bu okullarda öğretmenlerden başka, müdür, müdür muavini, muhasebe memuru, katip, mubayaa memuru, debboy ve ambar memuru ile yeteri kadar müstahdem bulunacaktı. Darülmuallimât'a tayin edilecek müdür muavini, katip ve debboy memurunun kadın olması şarttı. Nehârî Darülmuallimâtlarda muhasebe, ambar ve mubayaa memuru bulunmayacaktı (madde: 18). Her Darülmuallimîn ve Darülmuallimât'ta bir meclis-i muallimîn, meclis-i inzibât ve mübayaat komisyonu olacaktı. Meclis-i muallimîn, müdürün başkanlığında okulun öğretmenlerinden, meclis-i inzibât müdür muavininin başkanlığında Fenn-i Terbiye öğretmeni ile iki öğretmenden, mübayaat komisyonu,

Darülmuallimât'ın idarî kadrolarına baktığımızda Seniye Hanım'ın ismine rastlanmamaktadır. Ancak 1914-15 eğitim-öğretim yılında İnas Darülfünunu Müdiresi'nin Seniye Hanım, Darülmuallimât müdür muavinesi Samiye Hanım'dı (*İstanbul Kız Muallim Mektebi...*, 47). Samiye Hanım 1919 yılına kadar bu görevde kalmıştı (BOA, MF. ALY, nr. 148/1, 3 Kanunievvel 1335. lef 218). *Kararnâme*'de zikredilen İnas Darülfünunu Müdiresi Seniye Hanım olabilir ya da Darülmuallimât müdür muavinesi Samiye Hanım'ın ismi yanlışlıkla Seniye olarak yazılmış olabilir. Her iki durumda da bu belgenin tarihinin 1914- 1915 olduğu düşünülebilir. Ancak Darülmuallimât kadrosunda bir "Dahiliye Müdiresi"nin yer almaya başlaması bu *Kararnâme* ile başladığı düşünülürse, 1913-14 eğitim-öğretim yılında okulun dahiliye müdiresinin varlığı ve bu görevde Madam Sadık Belig'in bulunması (BOA, MF. ALY, nr. 61/67, 2 C 1332). Belgenin tarihinin en azından 1913'ten sonra olmadığını göstermektedir. Öte yandan 1913 yılında okulun müdiresinin Hatice Hanım olması, *Kararnâme*'de ise Darülmuallimât Müdiresi'nin geçici olarak müdire muavinesi Seniye Hanım'ın olduğuna dair ibarenin bulunması *Kararnâme*'nin belki de daha önceki bir tarihe ait olabileceğini göstermektedir.

İstanbul Darülmualлимîn ve Darülmualлимâtı'nda müdürün, taşrada maarif müdürlerinin başkanlığında iki öğretmen, hesap memuru ve okul tabibinden oluşacaktı (madde: 19).

*Darülmualлимîn ve Darülmualлимât Nizamnâmesi'*nde yer alan bazı maddelerin, bedenî, fikrî ve ahlâkî değerlere sahip, öğretmen olabilecek sıfatları haiz öğrencilerin okula kabullerine mani olacak hükümleri içerdiği ve bunun da öğretmen okullarının gelişimini engellediği gerekçesiyle, 1918 yılında, mevcut *Nizamnâme*'nin yeniden ele alınmasına karar verildi¹¹³⁸. Bu doğrultuda yapılan çalışmalar sonucu 1915 tarihli *Darülmualлимîn ve Darülmualлимât Nizamnâmesi'*nin bazı maddeleri değiştirilerek tekrar kaleme alındı ve mevcut *Nizamnâme*'yi feshetmek üzere, 1919 yılında yeni bir *Darülmualлимîn ve Darülmualлимât Nizamnâme Layihası* hazırlandı. Hazırlanan *layiha* pek çok kez müzakere edildi. 1922 yılında ise son halini aldı¹¹³⁹. Bu *Layiha*'da Darülmualлимîn ve Darülmualлимât'a öğrenci kabulü ve eğitim-öğretime ait maddelerde değişiklik yapılmıştı. Yine yapılan değişiklikle, Ana Muallime Mektebi'nin eğitim süresi yeniden düzenlenmişti. Ana mektepleri, çocuğun bedenî, fikren ve hissen gelişimi için oldukça önemli bir göreve sahip olduğu için öğretmenlerinin de muktedir olması gerekmektedir. Oysaki Darülmualлимât'ın ikinci sınıf öğrencisine sadece bir yıl eğitim vererek ana mekteplerine öğretmen yetiştirilemeyeceği tecrübeyle anlaşılmıştı. Dolayısıyla yeni nizamnâme layihası Ana Muallime Mektebi'nin eğitim süresini, medenî ülkelerdeki ana mekteplerinde olduğu gibi ayrı bir program çerçevesinde, 3 yıla çıkarmıştı¹¹⁴⁰.

1914 yılında Darülmualлимât-ı Âliye'ye müdür tayin edilen Hilmi Bey'in görevi Temmuz 1919 tarihine kadar devam etti. Bu tarihte müdüriyete Kandilli İnas Sultanisi müdürü Ahmet Edip Bey tayin edildi¹¹⁴¹. 1918-19 eğitim-öğretim yılında Ana Muallime Mektebi ile Ana sınıfının kapatılması üzerine açıkta kalan Atıfe Hanım, 5 Kasım 1919 tarihinde Darülmualлимât'ın ulûm-ı tabiiyye muallim yardımcılığına ve geceleri okulda kalarak öğrencilerin sorunlarıyla ilgilenmek üzere muavineliğe tayin

¹¹³⁸ BOA, *MF. ALY*, nr. 123/62, 27 M 1337.

¹¹³⁹ BOA, *MF. ALY*, nr. 161/25, 23 M 1340; nr. 170/20, 23 Z 1340.

¹¹⁴⁰ BOA, *ŞD.* 232/45, 1336; *MF. ALY*, nr. 161/25, 23 M 1340; nr. 172/4, 10 S 1341.

¹¹⁴¹ BOA, *MF. ALY*, nr. 136/124, 23 L 1337; nr. 148/1, 29 Ş 1338, lef 185.

edilmişti¹¹⁴². 18 Kasım 1919 tarihli kararnâme kapatılan İnas Darülfünunu eski müdürü, Ali Nazima Bey Mercan Sultanisi müdüriyetinden naklen tayin edildi¹¹⁴³. Darümuallimât-ı Âliye müdür muavinesi Samiye Hanım'ın Çamlıca İnas Sultanisi nakledilmesi üzerine, 2 Aralık 1919 tarihinde müdür muavinelğine Bezm-i Alem Valide Sultanisi müdiresi Hatice Hanım tayin edilmişti¹¹⁴⁴. Bu tarihte müdür Ali Nazima Bey'in teklifi üzerine ikinci muavinelik ihdas edildi. İkinci muavine olarak İnas Darülfünunu Tabiiyyat Şubesi'nden mezun olup, Erenköy İnas Sultanisi'nde ulûm-ı tabiiyye muallimesi olan Efser Hanım tayin edilmişti¹¹⁴⁵. Ali Nazima Bey'in Nişantaşı Sultanisi müdüriyetine tayin edilmesi üzerine 16 Şubat 1921 tarihli kararnâme ile Darümuallimât-ı Âliye Müdürü olarak İstanbul Sultanisi müdürü Feridun Bey atanmıştı¹¹⁴⁶. 28 Şubat 1921 tarihinde Darümuallimât-ı Âliye'de bir müdür muavinesinin yeterli olacağı düşüncesiyle muavine-i sânilik kaldırılmış, bu unvana sahip Efser Hanım öğretmenliğe tayin edilmişti¹¹⁴⁷. 7 Mart 1921 tarihinde ise muavine Hatice Hanım'ın yerine Zekiye Hanım atanmış¹¹⁴⁸, ancak Zekiye Hanım'ın sağlık nedenleriyle bu görevi kabul etmemesi üzerine¹¹⁴⁹, önce vekâleten bir ay sonra da asaleten, daha önce de muavinelik yapmış olan kimya muallimesi Atife Hanım tayin edilmişti¹¹⁵⁰. 8 Eylül 1921 tarihinde Feridun Bey'in emekliliğe sevk edilmesi üzerine¹¹⁵¹, daha önce Darümuallimât-ı Âliye müdürlüğü yapmış ve buradan Kandilli İnas Sultanisine tayin edilmiş olan Ahmed Hilmi Bey yeniden bu okula müdür olarak atanmıştı¹¹⁵². 1922 yılında Darümuallimât-ı Âliye'nin TBMM Hükümeti Maarif Vekâleti'ne bağlanması üzerine kadrolar tamamen değişmiş, yeni kadro Vekâlet'ten

¹¹⁴² BOA, *MF. ALY*, nr. 148/1, 29 Ş 1338, lef 213.

¹¹⁴³ BOA, *MF. ALY*, nr. 142/43, 8 Ra 1338. Müdür Ahmet Edip Bey, bu görevde 4 ay gibi kısa bir süre kalabilmişti. Görevinde başarısız görülmesi üzerine yerine Ali Nazima Bey tayin edilmişti.

¹¹⁴⁴ BOA, *MF. ALY*, nr. 142/51, 9 Ra 1338.

¹¹⁴⁵ Efser Hanım, muavine-i sânilğe Aralık 1919 tarihinde tayin edilmişti. BOA, *MF. ALY*, 142/79, 17 Ra 1338, nr. 148/1, lef 227; nr. 155/41, 26 C 1339.

¹¹⁴⁶ BOA, *MF. ALY*, nr. 154/111, 29 Ca 1339; nr. 160/31, 7 M 1340.

¹¹⁴⁷ BOA, *MF. ALY*, nr. 155/25; nr. 155/26, 19 C 1339; nr. 155/41, 26 C 1339.

¹¹⁴⁸ BOA, *MF. ALY*, nr. 154/113, 30 Ca 1339; nr. 155/27, 13 C 1339; nr. 156/44, 2 Ş 1339.

¹¹⁴⁹ BOA, *MF. ALY*, 155/67, 10 B 1339; nr. 155/93, 16 B 1339; nr. 156/22, 26 B 1339.

¹¹⁵⁰ BOA, *MF. ALY*, nr. 152/4, 2 S 1339; nr. 156/45, 3 Ş 1339.

¹¹⁵¹ BOA, *MF. ALY*, nr. 160/31, 7 M 1340.

¹¹⁵² BOA, *MF. ALY*, nr. 160/36, 8 M 1340; *İstanbul Kız Muallim Mektebi...*, 72.

gönderilmişti. Böylece bu tarihte okulun müdüriyetine Hüsnü Bey tayin edilmiş, 1924 yılına kadar bu görevde kalmıştı¹¹⁵³.

3- Taşra'da Açılan Kız Öğretmen Okullarında İdarî Yapı

Daha önce de bahsedildiği gibi, 1913 tarihli *Tedrisât-ı İbtidâiye Kanun-ı Muvakkati*'nin 48. maddesi, vilâyetlerde bulunan kız ibtidâi okullarına öğretmen yetiştirmek üzere, Vilâyet Tedrisât-ı İbtidâiye Meclislerinin kararı ve Maarif Nezareti'nin onayı ile gerekli yerlere Yatılı Darümuallimât'ın açılmasını öngörmüştü¹¹⁵⁴. 1914 yılında yürürlüğe giren *İdâre-i Umumiye-i Vilâyât Kanunu* ile de vilâyetlerde bulunan Darümuallimîn ve Darümuallimâtların yönetim ve masrafları mahallî idarelere bırakılmıştı¹¹⁵⁵. Bu kanunî gelişmeler üzerine taşrada Darümuallimât-ı İbtidâiler açılmaya başlamıştı. Özellikle 1915 tarihli *Darümuallimîn ve Darümuallimât Nizamnâmesi*'nin 1. maddesinde vilâyet ve müstakil sancakların merkezlerinde açılacak Darümuallimîn ve Darümuallimâtların sadece kısm-ı ibtidaîden ibaret, 6. maddesinde ise Darümuallimâtların eğitim süresinin 5 yıl olacağı belirtilmişti. Her Darümuallimîn ve Darümuallimât'ta olduğu gibi, vilâyet öğretmen okullarında da bir meclis-i muallimîn, meclis-i inzibât ve mübayaat komisyonu olacaktı. Bu meclislerin niteliği İstanbul Darümuallimâtı'ndaki meclislerle aynıydı. Sadece İstanbul Darümuallimâtı'ndan farklı olarak mübayaat komisyonu, taşrada maarif müdürlerinin başkanlığında iki öğretmen, hesap memuru ve okul tabibinden oluşacaktı¹¹⁵⁶. Bu *Nizamnâme*'nin taşrada tatbiki için 7 Kasım 1916 tarihinde *Darümuallimîn ve Darümuallimât-ı İbtidâiye Talimatnâmesi*¹¹⁵⁷ yayınlandı. Bu *Talimatnâme*, taşradaki öğretmen okullarının idarî ve malî işleyişini düzenlerken, okulda bulunan her memur ve müstahdemin görevlerini de açıkça belirtmekteydi. Buna göre; müdürün görevleri şunlardı: Müdür veya müdire okulun idaresinden ve öğrencinin eğitim ve öğretiminden, intizamından ve terakkisinden birinci derecede sorumluydu. Derslerde mütalaa zamanlarında sık sık bulunarak öğretmen ve öğrencinin mevcut

¹¹⁵³ İstanbul Kız Muallim Mektebi..., 75-76.

¹¹⁵⁴ *Tedrisât-ı İbtidâiye Kanun-ı Muvakkati (TİKM)*, İstanbul 1329.

¹¹⁵⁵ C. Öztürk, *Atatürk Devri Öğretmen...*, 33; aynı yazar, *Türkiye'de Düünden Bugüne Öğretmen Yetiştiren Kurumlar*, MEB yay., İstanbul 2005, 17.

¹¹⁵⁶ DDN, madde: 19.

¹¹⁵⁷ *Darümuallimîn ve Darümuallimât-ı İbtidâiye Talimatnâmesi (DDİT)*, İstanbul 1332.

nizamnâme ve talimatnâmeler doğrultusunda hareket etmelerini temin eder, görevlerinde devamsızlığı görülen öğretmen ve memurların devamsızlık süresine göre maaşlarından kesinti yapardı. Sınavların sonunda her bir memur, öğretmen hakkında ayrı ayrı “sicill-i talim varakası” düzenleyip, Maarif Müdüriyeti’ne gönderirdi. Yatılı kalacak memurların nöbet çizelgelerini tanzim eder, okula ait istatistik cetvellerini zamanında düzenleyip Maarif Müdüriyeti’ne gönderirdi. Okulun ders araç ve gereçlerinin itinalı bir şekilde kullanılıp kullanılmadığını denetler, kusurunu tespit ettiği memur ve öğretmenleri gerekirse uyarır, uyarıya uyulmadığı takdirde durumu Maarif Müdüriyeti’ne bildirirdi. Eğitim-öğretimin programa uygun bir şekilde hakkıyla yerine getirilip getirilmediğini kontrol eder, her yılın sonunda “meclis-i muallimîn” ile birlikte dersler ve programlar hakkında müzakerede bulunup, tecrübeler ve “ahvâl-i mahalliyeye” göre gerekli düzenlemelerin yapıldığı layihayı Maarif Müdüriyeti’ne gönderirdi. Ayrıca okulun malî işlerini denetlerdi.¹¹⁵⁸

II. Meşrutiyet’e kadar “Osmanlılık” bilincinin geliştirilmesine hizmet eden öğretmen okullarının amacı bu *Talimatnâme* ile değişmiş, İttihat ve Terakkî Partisi’nin siyasî, sosyal, kültürel ve ekonomik politikalarına paralel olarak “Türkçülük” bilincinin geliştirilmesine hizmet edecek şekilde programları düzenlenmişti¹¹⁵⁹. İşte bu doğrultuda müdüre de bazı görevler düşmekteydi. Müdürün bu fikre yönelik görevi, memleketin evlatlarını yetiştirmekle görevli olan öğretmenlerin bilgili, insaniyetli ve vatanperver olmaları yönünde telkinde bulunmasıydı. Müdür, bütün öğretmenlerden öğrenciye diyanet, ahlâk, vazifeperverlik hususunda örnek olmasını, terbiye-i bedeniye, ahlâkiye ve millîyeye ait bütün hususlarda fikren ve hissen birlik içinde olmasını isteyecekti. Müdür özellikle, tarih eğitiminin millî bir fikir ve vatanperverlik duyguları dahilinde yapılmasına ve millî hislerin gelişmesine yardım etmesine dikkat etmekle mükellefi¹¹⁶⁰.

Müdür muavininin görevleri ise müdürün yokluğunda ona vekalet etmek, öğretim ve inzibata dair müdür tarafından verilen görevleri yerine getirmek, okul araç

¹¹⁵⁸ DDİT, madde: 1-9.

¹¹⁵⁹ C. Öztürk, *Türkiye’de Düünden Bugüne Öğretmen...*, 19.

¹¹⁶⁰ DDİT, madde: 6, 8.

ve gereçlerini korumaya yardım etmek, öğrencilerin temizliğine, düzenine dikkat etmek, okulda düzenlenen bütün cetvel ve sicil varakalarını düzenlemektir¹¹⁶¹.

Meclis-i muallimînin görevi ise, okuldaki eğitim öğretimi, eğitim usullerini, her öğretmenin takip ettiği usullerden elde ettiği fayda ve zararı denetlemek, her öğretmenin ortak bir eğitim-öğretim usulünü takip etmesini sağlamaktır¹¹⁶². Meclis-i inzibâtın görevi, öğrencinin disiplinine ait müdür tarafından gönderilen evrakı tetkik ve inceleyip, gerekli tahkikatı yaptıktan sonra karar vermektir¹¹⁶³. Mübayaat komisyonu ise, okula alınan her türlü erzak, eşya vs. muhasebe defterlerini kontrol edecektir¹¹⁶⁴. Bu *Talimatnâme*'nin yayınlanmasından sonra mürebbiyelerin adları muîdeye çevrilmişti¹¹⁶⁵.

1915 yılında nehârî olarak açılıp, daha sonra leylî olarak eğitim öğretim veren Halep Darülmuallimâtı, müdire Makbule Ziya Hanım tarafından kurulmuştu¹¹⁶⁶. Açıldığı tarihte idarî kadroda Makbule Ziya Hanım'ın yanı sıra bir de debboy ve ambar memuresi bulunmaktaydı¹¹⁶⁷. Makbule Hanım 1916-1917 eğitim-öğretim yılı sonunda sağlık nedenleriyle bu görevden istifa etmiş, 17 Aralık 1917 tarihine kadar okul vekâletle Huriye Hanım tarafından idare edilmişti. Bu tarihten sonra henüz idare ve eğitimde deneyimsiz olan Fatma Zehra Hanım okul müdireliğine tayin edilmişti¹¹⁶⁸. Fatma Zehra Hanım İnas Darülfünunu'nun ilk mezunlarından¹¹⁶⁹. İnas Darülfünunu Tabiiyyat şubesi 1916-17 eğitim-öğretim yılı mezunu Şekibe Âlî Hanım müdire muavineliğine atanmış¹¹⁷⁰, ancak göreve gitmemişti¹¹⁷¹. Halep Vilayeti Maarif Müdürü tarafından Nezâret'e yazılan yazıda, okulda uyumun ve gelişimin sağlanması için muavinelik görevine İnas Darülfünunu mezunlarından birinin tayin edilmesi istenmekteydi. Bunun mümkün olmaması halinde, İnas Darülfünunu mezunu olup,

¹¹⁶¹ DDİT, madde: 12.

¹¹⁶² DDİT, madde: 46-49.

¹¹⁶³ DDİT, madde: 51.

¹¹⁶⁴ DDİT, madde: 57.

¹¹⁶⁵ *İstanbul Kız Muallim Mektebi ...*, 51.

¹¹⁶⁶ BOA, *MF. ALY*, nr. 119/37, 3 Za 1336; nr. 104/107, 20 B 1335; nr. 104/91, 15 B 1335.

¹¹⁶⁷ BOA, *MF. İST*, nr. 38/50, 20 B 1335.

¹¹⁶⁸ BOA; *MF. İST*, nr. 49/42, 20 C 1336; nr. 51/22, 16 Ş 1336; *MF. ALY*, nr. 108/2-B 19 Ra 1335.

¹¹⁶⁹ BOA, *MF. ALY*, nr. 111/20, 21 S 1336.

¹¹⁷⁰ BOA, *MF. ALY*, nr. 108/95, 6 Z 1335.

¹¹⁷¹ BOA, *MF. ALY*, nr. 125/95, 22 M 1336.

okulda riyaziyat muallimesi olan Behice Hanım'ın bu görevi hakkıyla yerine getirebileceği bildirilmekteydi¹¹⁷². Teşkilâtı hakkında çok fazla bilgiye sahip olmadığımız Halep Darülmuaallimât-ı İbtidâiyesi 1918 yılında, yersizlikten dolayı kapanma tehlikesiyle karşı karşıya kalan 6 sınıflı bir inas ibtidâisi ve onun bünyesinde bulunan ana mektebini “Tatbikat Mektebi” adı altında teşkilâtına dâhil etmişti¹¹⁷³. 1919 yılında Halep Vilâyeti'nin Fransızlar tarafından işgali üzerine eğitim öğretimde aksaklıklar meydana geldi, pek çok memuru İstanbul'a döndü¹¹⁷⁴.

Bursa Darülmuaallimâtı'nı ilk açıldığında kimin kurduğu tespit edilememekle birlikte bir müdür tarafından idare edildiği saptanmıştır¹¹⁷⁵. İnas Darülfünunu Riyaziyat Şubesi 1916-1917 eğitim-öğretim yılı mezunlarından Sabiha Hanım'ın bu okulun müdire muavinelğine ve riyaziye muallimeliğine tayin edildiği bilinmektedir¹¹⁷⁶. 1918 yılında okulun idaresine daha önce Halep Darülmuaallimâtı'nı kuran Makbule Ziya Hanım'ın tayin edilmiştir. Makbule Ziya Hanım, Darülmuaallimât'ın eski mezunlarından olup, kendisini bilgi bakımından yetersiz bulduğu, emri altında İnas Darülfünunu mezunu öğretmenlerin bulunmasından utanç duyduğu gerekçesiyle İnas Darülfünunu'na kabulünü istemiş, ancak bu isteği kabul edilmemişti. Buna rağmen Makbule Hanım'ın görevden ayrıldığını görüyoruz¹¹⁷⁷. Makbule Ziya Hanım'ın görevinden ayrılması üzerine Balıkesir Darülmuaallimâtı müdiresi Şekibe Âlî Hanım bu göreve tayin edilmişti¹¹⁷⁸.

¹¹⁷² BOA, *MF. ALY*, nr. 111/20, 21 S 1336.

¹¹⁷³ BOA, *MF. ALY*, nr. 112/126, 20 R 1336.

¹¹⁷⁴ BOA, *DH. UMVM*, nr. 157/65, 1 Ca 1337. Tatil dolayısıyla İstanbul'da bulunan müdire Fatma Zehra Hanım da Halep'in işgali üzerine görevine dönememişti. *DH.UMVM*, nr 156/53. 2 S 1337.

¹¹⁷⁵ BOA, *MF. İST*, nr. 50/45, 24 B 1336.

¹¹⁷⁶ BOA, *MF. ALY*, nr. 108/95, 6 Z 1335.

¹¹⁷⁷ BOA, *MF. ALY*, 119/37, 3 Za 1336. İnas Darülfünunu'na öğrenci kabul şartlarına göre bu okula Darülmuaallimât İhzarî kısmı mezunları ile İnas Sultanileri mezunları, sultani derecesinde eğitim veren özel okul mezunları “sınava tâbi tutularak” kabul edilmekteydi. Bu nedenle Darülmuaallimât-ı İbtidâiye mezunlarının bu okula kabul edilmesi söz konusu değildi. Ancak Makbule Ziya Hanım'ın müracaat ettiği tarihte, İnas Sultanileri mezunu toplam 10 öğrencinin müracaat etmesi ve Darülmuaallimât İhzarî kısmının ikinci sınıfı açılmadığından bu yılda Darülmuaallimât İhzarî kısmı mezun verememesi üzerine 1918-19 eğitim öğretim yılında bir kereye mahsus olmak üzere, İnas Darülfünunu'na çeşitli mekteplerde müdirelik ve muallimelik yapmış olan Darülmuaallimât-ı İbtidâiye eski mezunlarının kabulü için İnas Darülfünunu Ali Nazima tarafından Maarif Nezâreti'ne yazı yazılmışsa da bu istek Nezâret tarafından kabul edilmemişti. BOA, *MF. ALY*, nr. 120/4, 21 Za 1336.

¹¹⁷⁸ BOA, *MF. ALY*, nr. 123/70, 29 M 1337. Şekibe Âlî, 1890 yılında doğdu. Babası, Ali Bey Fransız kökenli –De La Grange- adında bir aristokrattır. Müslüman olduktan sonra Ali adını almıştır. Şekibe Âlî Aksaray Kız Sanayi Mektebi'ni ve Darülmuaallimât'ı bitirdi. 1910 yılında önce Süleymaniye sonra

İzmir Darümuallimâtı 1915 yılında açıldığında okulun müdiresi Sabiha Hanımdı¹¹⁷⁹. 1917 yılında ise İnas Darülfünunu Tabiiyyat Şubesinden bu yıl mezun olan ve Kandilli İnas Sultanisi malumât-ı tabiiyye ve sıhhiye muallimesi olan Hamdiye Hanım okulun müdireliğine, Edebiyat Şubesi mezunlarından Makbule Hanım da edebiyat ve kitâbet muallimeliğine tayin edilmişti¹¹⁸⁰. Ancak 23 Kasım 1919 tarihinde Ankara Darümuallimâtı'na tayin olunan Makbule Hanım'ın bu tarihten önce İzmir Darümuallimâtı müdiresi olduğu belgelerden tespit edilmiştir¹¹⁸¹. O halde, 1917 yılında tayin olan Hamdiye Hanım'ın bu görevi kabul etmediği ve bu okulun edebiyat muallimeliğine tayin edilen Makbule Hanım'ın da boş bulunan müdirelik kadrosuna atanmış olabileceği düşünülebilir.

1916-17 eğitim-öğretim yılında açılan Sivas Darümuallimâtı müdireliğine 1917 yılında İnas Darülfünunu Tabiiyyat şubesinden mezun olan Zehra Hanım tayin edilmişti¹¹⁸². Zehra Hanım'ın bu göreve gidip gitmediğini bilmiyoruz. Ancak 1917 yılında okulun müdire muavinesi Hafize Saliha Hanım tarafından idare edildiği tespitlerimiz arasındadır¹¹⁸³. Aynı yıl Adana Darümuallimâtı müdireliğine İnas Darülfünunu Edebiyat Şubesi mezunu Lamia Hanım, muavinelğe yine Edebiyat Şubesi mezunu Safiye Hanım tayin edilmişti¹¹⁸⁴. Ancak Lamia ve Safiye Hanımlar görev yerlerine gitmemiş olsa gerek ki, 1916-17 eğitim-öğretim yılında okulun müdire muavinesinin İsmet Hanım olduğu tespitlerimiz arasındadır¹¹⁸⁵. 1915-16 eğitim-öğretim yılının Ekim ayında tesis edilen Konya Darümuallimâtı'nın da idarecisi hanımdı¹¹⁸⁶.

Cihangir İnas Rüşdiyelerinde öğretmenlik yaptı. Darülfünun Tabiiyyat Şubesinden 1917 yılında mezun oldu. Kurtuluş Savaşının başladığı yıllarda Kuvâ-yı Milliye birlikleriyle işbirliği yapması üzerine Damat Ferid Hükümeti tarafından görevine son verildi. 1922 yılında İstanbul İnas Sultanisi'ne öğretmen olarak tayin edildi. Taha Toros, "İstanbul Üniversitesi'nden Diploma Alan İlk Kız Şekibe Ali", *Tarih ve Toplum*, C. 27, S. 158 (Şubat 1998), 17; *MF.ALY*, nr. 108/95, 6 Z 1335.

¹¹⁷⁹ *Tedrisat Mecmuası*, C. 5, nr. 28-1, 7 Mart 1331, Şuûn-ı Maarif Kısmı, 7. Sabiha Hanım okulun açılışında bir konuşma yapmıştı.

¹¹⁸⁰ BOA, *MF.ALY*, nr. 108/95, 6 Z 1335; *MF. TLY*, nr. 575/15, 15 M 1336.

¹¹⁸¹ BOA, *BEO*, nr. 345710, 13 R 1338.

¹¹⁸² BOA, *MF.ALY*, nr. 108/95, 6 Z 1335.

¹¹⁸³ BOA, *MF. ALY*, nr 125/112, 18 Ra 1337.

¹¹⁸⁴ BOA, *MF.ALY*, nr. 108/95, 6 Z 1335.

¹¹⁸⁵ BOA, *MF. İST*, nr. 32/83, 9 R 1335.

¹¹⁸⁶ BOA, *MF. İST*, nr. 38/44, 18 B 1335.

C. Öğretim Kadrosu

1- İstanbul Darülmuallemâtı'nda Görev Yapan Öğretmenler

Kız okullarında görev yapacak hanım öğretmenlerini yetiştirilmesi için bir Darülmuallemât açılmasını öngören *Maarif-i Umumiye Nizamnamesi*, bu okulda görev yapacak öğretmenler hakkında da bir hüküm getirmişti. Henüz bu okulda görev yapacak nitelikte hanım öğretmenler bulunmadığı için, kadınlardan yeterli sayıda öğretmen yetiştirilinceye kadar yaşlı ve iyi ahlaklı olmak şartıyla erkek öğretmenler tayin edilebilecekti.¹¹⁸⁷ Nitekim Darülmuallemât'ın açıldığı yıl, eğitim kadrosunda bulunan öğretmenlere bakıldığında ikisi hariç tümünün erkek olduğu görülür. Okulda istihdam edilen iki hanım öğretmen ise gayrimüslimdi. Bunlar nakış ve ameliyat-ı hıyatiye dersine giren Eliza Maynu, Resim öğretmeni Valker'di.¹¹⁸⁸ İlerleyen yıllarda Müslüman hanım öğretmenlere de rastlamak mümkündür. Ancak bu öğretmenler daha çok musikî ve nakış gibi meslekî ders öğretmenliği olup, bunun dışında kalan teorik derslere yine erkek öğretmenler girmişti. Bu bilgi doğrultusunda baktığımızda okulda görev alan ilk Müslüman hanım öğretmen Refika Hanım'dı. Refika Hanım 1873 yılında musikî öğretmeni olarak tayin edilmişti.¹¹⁸⁹ Aynı tarihlerde yine nakış öğretmenliğinde Hatice Hanım'ın istihdam edilmiş olduğu bilinmektedir. Diğer bir hanım öğretmen daha vardık ki yine nakış öğretmeni olan Madam Armenik'ti¹¹⁹⁰. Teorik derslere ilk defa 1882 yılında hanım öğretmenler tayin edilmişti. Bunlar, Tarih-i Osmanî dersine giren Nakiye Hanım ve rika dersine giren Besime Hanım'dı.¹¹⁹¹ Bunun yanında aynı yıl, Darülmuallemât'ın sıbyan şubesindeki öğretmenlerin hanım olduğu görülmektedir. Şubenin muallime-i evveli Muhibbe Hanım, muallime-i sânisî İfakat Hanım, muallime-i sâlisî Sa'diye Hanım, nakış ve dikiş muallimesi Fatma Hanım'dır.¹¹⁹²

¹¹⁸⁷ MUN, mad. 71.

¹¹⁸⁸ BOA, *İ.DH.*, nr. 42823.

¹¹⁸⁹ BOA, Ayniyat Maarif Defterleri, nr. 1071, s. 179; *B.E.O.*, *Gel. Maa.*, def. nr. 390-9/1, evr. nr. 81; *Gid. Maa.*, def. nr. 395-9/6, evr. nr. 156.

¹¹⁹⁰ *Devlet Salnamesi*, sene: 1291, s. 197.

¹¹⁹¹ *Devlet Salnamesi*, sene: 1300, s. 192-193.

¹¹⁹² *Aynı yer.*

Açıldığı tarihten itibaren 1882 yılına kadar Darülmuallimât'ta bulunan müdür dahil olmak üzere öğretmenlerin hanım ve erkek olarak dağılımı Tablo 4. 6 'de gösterilmektedir.

Tablo 4. 1 : 1870-1882 Yılları Arasında Darülmuallimât'ta Bulunan Öğretmen Sayısı

Yıllar	Hanım	Erkek	Toplam	Yıllar	Hanım	Erkek	Toplam
1870-1871	-	9	9	1878-1879	3	5	8
1871-1872	-	8	8	1879-1880	2	5	7
1872-1873	-	6	6	1880-1881	3	4	7
1873-1874	2	6	8	1881-1882	8	4	
1874-1875	2	5	7	1882-1883	8	3	
1875-1876	3	6	9	1883-1884	11	3	
1876-1877	3	6	9	1884-1885	10	3	
1877-1878	3	5	8	1885-1886	10	3	
1878	3	5	8	1886-1887	9	3	

Kaynak: *Devlet Salnamesi*, sene: 1288, 1289, 1290, 1291, 1292, 1293, 1294, 1295, 1296, 1297, 1298, 1299, 1300, 1301, 1302, 1303, 1304, 1305.

Yukarıdaki tabloda görüleceği gibi yıldan yıla öğretmen sayısı artmıştı. 1894-95 eğitim öğretim yılında okulda bulunan öğretmen sayısı idarî kadroyla birlikte 27 idi¹¹⁹³. Bunların cinsiyetlere göre dağılımına baktığımızda ise hanım öğretmen sayısının arttığı, buna paralel olarak da erkek öğretmen sayısının azaldığı görülmektedir. Bu durum Meşrutiyet Dönemi'ne kadar böyle devam etmişti. Nitekim 1907-1908 eğitim-öğretim yılında Darülmuallimât'ta bulunan öğretim üyesi sayısı, idarî kadro da dahil olmak üzere 30'du. Bunların 9'u erkek, 21'i hanımdı¹¹⁹⁴. Elbette ki bunda Darülmuallimât mezunlarının kendi okullarında öğretmen olarak görevlendirilmeleri, büyük bir etken olmuştu¹¹⁹⁵.

Maarif-i Umûmiye Nizamnâmesi, sadece bu okulda hanım öğretmenler yetişene dek yaşlı ve iyi ahlaklı erkek öğretmenlerin görev yapabileceğini hükme bağlamış, başka bir düzenleme getirmemişti. 1895 yılında *Darülmuallimât ile İhtiyat Kısmı'na Mahsus Talimât*'ta okulda istihdam edilen öğretmenlerin okuldaki hareket hürriyeti ve öğretim yöntemleri hakkında hükümler bulunmaktaydı. Buna göre, kadrolu olmayan

¹¹⁹³ *Maarif-i Umûmiye Nezâreti, 1310-1311 Sene-i Ders-iye-i Maliyesine Mahsus İstatistik*, 6.

¹¹⁹⁴ BOA, MF. İST, nr . 54/46, 27 Ra 1337.

¹¹⁹⁵ C. Öztürk, *Atatürk Devri Öğretmen*, 14.

hanım ve erkek öğretmenler, okula geldiklerinde kendilerine ayrılan odalara gideceklerdi. Dersten önce sınıfa girmeleri yasak olduğu gibi, ders bitiminde de dersin bittiğine dair müdire, muavine veya mubassır gelmeden sınıfı terk edemeyeceklerdi. Öğretmenler, belirlenen müfredat programı dışında ders veremeyecekleri gibi, öğrencilerin ellerinde belirlenen kitapların dışında bir kaynak bulunmayacaktı. Öğretmenlerin öğrencileriyle ders dışı konularda görüşmeleri, öğrencilerin karşısında kahve ve sigara içmeleri, yemek yemeleri ve öğrencileri kendi hizmetleri için kullanmaları yasaktı.¹¹⁹⁶ 1895 tarihli *Talimât*'ın hükümleri, 1916 yılında *Darülmuallimîn ve Darülmuallimât-ı İbtidâiye Talimatnâmesi*'nin yayınlanmasına dek geçerliliğini korumuştur.

1911-12 eğitim öğretim yılında Leylî Kız Sanayi Mektebi, 1910-11 eğitim-öğretim yılı içinde kendi bünyesinde taşradaki rüşdiyelere öğretmen yetiştirmek üzere açılan Leylî Darülmuallimât ile birleştirilerek, Çapa'daki Derviş Paşa Konağına taşınmıştı. Kapatılan Leylî Kız Sanayi Mektebi'nin teşkilâtı Leylî Darülmuallimât'a aktarılmıştı. Öğretmenlerinin bir kısmı kapatılan Leylî Kız Sanayi Mektebi öğretmenlerinden, bir kısmı da kapatılan gündüzlü Darülmuallimât'ın öğretmenlerinden seçilmişti¹¹⁹⁷. Yeni açılan bu okulun öğretim kadrosu Tablo 4. 2'dedir.

¹¹⁹⁶ DİKMT, madde: 13-21. Ayrıca bk. C. Öztürk, *Dünden Bugüne Öğretmen...*, 36; Afet İnan, "Türkiye'de İlk Kız Öğretmen...", 34.

¹¹⁹⁷ BOA, *MF.İMF*, nr. 5/42, 26 Z 1329; nr. 5/122, 1330; *İstanbul Kız Muallim Mektebi 1933-Darülmuallimat 1870*, (İstanbul Kız Muallim Mektebi yay.), İstanbul 1933, 42; Cemil Öztürk, *Atatürk Devri Öğretmen Yetiştirme Politikası*, Ankara 1996, 17.

**Tablo 4. 2: 1911-1912 Eğitim Öğretim Yılı
Leylî Darülmuallimat Öğretim Kadrosu**

Dersin Adı	Dersin Hocası	Dersin Adı	Dersin Hocası
<i>Kurân-ı Kerim</i> ve Ulûm-ı Diniye	Yunus Bahri Efendi	Vezâif-i Beytiye	Samiye Hanım
<i>Kurân</i> ve Ulûm-ı Diniye (I. Sınıf)	Muhsine Hanım	El işleri ve Nakış	Feride Hanım
Tarih ve Coğrafya	Muhsine Hanım	El işleri ve Nakış	Firdevs Hanım
<i>Kurân</i> ve Ulûm-ı Diniye (II. ve III. Sınıf)	Makbule Hanım	Dikiş ve Biçki	Misyalib Hanım
Tarih ve Coğrafya	Makbule Hanım	Dikiş ve Biçki	Matmazel Haritomeni
Türkçe	Tahsin Efendi	Hesap ve Hendese	Emin Bey
Türkçe	Abdullah Vehbi Efendi	Hesap ve Hendese	Fatma Hanım
Türkçe	Fevzi Efendi	Ma'lumat-ı Fenniye ve sıhhiye	Nazlı Hanım
Hüsn-i Hat	Zahide Hanım	Ulum-ı Tabiiye	Dr. Yusuf Ragıp Bey
Tarih	Yusuf Akçura ¹¹⁹⁸	İdare-i Beytiye	Nezihe Muhlis Hanım
Coğrafya	Nuri Bey	Fransızca	Matmazel Lumer
Ma'lumat-ı Medeniye ve Ahlakiye	Ahmet Mithat Efendi ¹¹⁹⁹	Terbiye-i Bedeniye ¹²⁰⁰	Kuvarik Panosyan Hanım
Ma'lumat-ı Medeniye ve Ahlakiye	Samiye Hanım	Resim ve Piyano ¹²⁰¹	Madam Rafael

Kaynak: *İstanbul Kız Muallim Mektebi 1933- Darülmuallimat 1870*, 43.

¹¹⁹⁸ Şubat'ta istifa etmiş ve yerine Hacı Davut Paşa getirilmiştir. *İstanbul Kız Muallim Mektebi...*, 43.

¹¹⁹⁹ Neharî Darülmuallimat'ta da terbiye dersi okutmaktaydı. Yeni mektebe bu dersle tayin olmuş, fakat Şubat'ta yine terbiye muallimi olmuş ve o dersi Halide Hanım okutmaya başlamıştır. Bu tarihten sonra terbiye dersini veren Ahmet Mithat Efendi'nin Aralık 1912 yılında vefatı üzerine Ma'lumat-ı Medeniye ve Ahlakiye dersine Muhsine Hanım tayin edilirken, yine Mithat Efendi'nin okuttuğu terbiye dersine de Huriye Hanım tayin edilmişti. *Aynı eser*, 43-44.

¹²⁰⁰ 1910 yılında kız okullarına jimnastik öğretmeni yetiştirmek üzere Maarif Nezâretinin izniyle Selim Sırrı (Tarcan) Bey tarafından Çağaloğlu'nda kurs açılmıştı. Bu kursa inas ibtidaî mekteplerden yüze yakın öğretmen devam etmişti. Bu durum hayli dedikodulara sebep olmuştu. Selim Sırrı Bey bu konudaki anılarını şöyle anlatmıştır:

“Şeyhülislâm Efendi Maarif Nazırı'na sarıklı hocaların bu bid'ati iyi karşılamadıklarını, mümkünse bu işten vazgeçilmesini söylemiş. Nazır da kendisine bir gün gidip bizzat teftiş ederim, ahlâka uymayan bir şey görürsem tabii tatil ederim, demiş. Ben ergeç başıma geleceği evvelden tahmin ettiğim için derse gelen hanımlara siyah yeldirme, siyah çorap giymelerini tembih etmiş ve kalın baş örtülerle saçlarının bir kılını meydanda bıraktırmamıştım. Bir Cuma günü ben ders verirken Nazır geldi. Ve benim bu işe kendimi nasıl verdiğimi gördükten sonra bana gülerek: Bu acayip kıyafetlerle nasıl jimnastik yaptırıyorsun? Dediği zaman, ne yapayım! Dedikodulardan korkuyorum! dedim...”

...O yılın sonunda yetiştirdiğim jimnastik öğretmeni bayanları Çapa'da Kız Muallim Mektebi'nden başlayarak kız liselerine ve orta mekteplere tayin ettirdim. Jimnastik kızların programına girdi. Dedikodular da sona erdi.” Selim Sırrı Tarcan tarafından kaleme alınan bu yazı, 1949 yılında aylık bir ansiklopedi de yayınlanmış olup, yazı, Kadın Eserleri Kütüphanesi “Makale Koleksiyonu”ndan temin edilmiştir.

¹²⁰¹ Maarif Nezareti hesabına Avrupa'da musiki talebinde bulunan Matmazel Korin Dakes'in yerine girmektedir. 1912 yılında Avrupa'da tahsilde olan Korin Dakes dönmüş ve görevine başlamıştı. *İstanbul Kız Muallim Mektebi ...*, 43-44.

1912-13 eğitim yılında okuldaki öğretmen sayısı 17'si hanım, 8'i erkek olmak üzere 25'ti¹²⁰². 1913-1914 eğitim-öğretim yılında okulun teşkilat yapısında yapılan değişiklikler doğrultusunda kadroda da yenilikler olmuş, bu yıl “Tatbikat Kısmı”nın açılmasıyla yeni öğretmenler istihdam edilmişti. Dolayısıyla okuldaki öğretmen sayısı erkek ve hanım toplam 36'ya yükselmişti¹²⁰³. Bu öğretmenlerden 25'i Darülmuaallimât kısmında görevli, 11'i tatbikat kısmında görevliydi¹²⁰⁴. Nitekim ertesi yıl da Darülmuaallimât kısmının öğretmen sayısı aynıydı¹²⁰⁵.

1913-14 eğitim-öğretim yılında ülkede eğitim faaliyeti uyanmış ve bu tarihten itibaren, Meşrutiyet'in ilânından sonra Darülmuaallimîn ve Darülmuaallimât'tan mezun olanlarla, okul müdür ve müdireleri hariç bütün öğretmenlere, Darülmuaallimîn öğretmenleri tarafından “Tatbikat Dersleri” adı altında konferanslar verilmişti. Bütün öğretmenlerin katılması mecburî olan bu konferansların başlama tarihleri basın yoluyla duyurulmuştu¹²⁰⁶.

1918-19 yılında Darülmuaallimât-ı Âliye'nin tüm kısımlarında erkek ve hanım olmak üzere 75 öğretmen bulunmaktaydı¹²⁰⁷. Bunların 51'i Darülmuaallimât-ı ibtidâiye kısmında, 11'i Ana Muallime kısmında, 6'sı Tatbikat kısmında, 7'si ana sınıfında görev yapmaktaydı¹²⁰⁸. Ertesi yıl ise Darülmuaallimât kısmında 13 erkek, 32 hanım olmak üzere toplam 45 öğretmen istihdam edilmişti. Tatbikat kısmında ise 1'i erkek 7'si hanım olmak üzere 8 öğretmen görevliydi¹²⁰⁹. 1920-21 yılında öğretmen sayısında azalma olmuş, 12 erkek, 28 hanım olmak üzere 40 öğretmen görev almıştı. Tatbikat kısmında

¹²⁰² BOA, *MF. İST*, nr: 14/19, 20 Ca 1332.

¹²⁰³ 1329–1330 *Senesine Mahsus Umûmî İhsaiyyât Mecmuası*, levha 1, 44.

¹²⁰⁴ BOA, *MF. ALY*, nr. 61/67, 2 C 1332. Tatbikat kısmında görev yapan öğretmenlerin bir kısmı daimî bir kısmı ise seyyardı. Nitekim 1916 yılında Tatbikat kısmında 6 daimî, 6 seyyar öğretmen bulunmaktaydı. *MF. ALY*, nr. 95/55, 28 L 1334. 1913-14 eğitim-öğretim yılında Darülmuaallimât kısmında görev yapan öğretmenlerin listesi Ek. 4.1'dedir.

¹²⁰⁵ BOA; *MF. ALY*, nr. 67/68, 16 N 1332. Bu tarihte Darülmuaallimât kısmında görev yapan öğretmenlerin listesi Ek. 4.2'dedir.

¹²⁰⁶ *Takvim-i Vekayi*, C. 22, nr. 1922, 10 L 1332, 4; C. 24, nr. 2241, 11 N 1333, 2; *İstanbul Kız Muallim Mektebi* ..., 44.

¹²⁰⁷ BOA, *MF. ALY*, nr. 140/1. Bu tarihte Darülmuaallimât-ı Âliye'nin öğretim kadrosu Ek. 4.3'tedir. Bir başka belge bu sayıyı 72 olarak vermektedir. *MF. ALY*, nr. 120/82, 8 Z 1336.

¹²⁰⁸ BOA, *MF. ALY*, nr. 124/113, 26 S 1337.

¹²⁰⁹ Bu tarihteki kadrosu için bk. Ek. 4.4.

ise 1 erkek 6 hanım toplam 7 öğretmen bulunmaktaydı¹²¹⁰. 1921-22 eğitim-öğretim yılında Darülmuallimât kısmında 14 erkek, 27 hanım olmak üzere toplam 41, Tatbikat kısmında ise 6 öğretmen görev yapmaktaydı¹²¹¹. 1923-24 yılında Darülmuallimât'ta bulunan öğretmen sayısı 37 idi¹²¹².

2- Taşra'da Açılan Kız Öğretmen Okullarında Görev Yapan Öğretmenler ve Nitelikleri

1915 yılında yayınlanan *Darülmuallimîn ve Darülmuallimât Nizamnâmesi*'nin 20. maddesine göre, bu okulların müdür veya müdire ve muavinleri ile öğretmenlerinin tayin ve terfileri *Tedrisât-ı İbtidâiye Kanunu*'nda belirtildiği şekilde yapılacaktı. 1916 yılında yayınlanan *Darülmuallimîn ve Darülmuallimât-ı İbtidâiye Talimatnâmesi* ise Darülmuallimîn ve Darülmuallimât-ı İbtidâiye öğretmenlerinin görev ve sorumluluklarını açıkça ortaya koymuştu. Buna göre, öğretmenler öğretimin yanı sıra eğitimden de sorumluydu (madde: 33). Öğrencilere diyanet, ahlâk, vazifeperverlik konusunda örnek olacak öğretmenlerin, terbiye-i bedeniye, ahlâkiye ve millîyeye ait bütün hususlarda kendi aralarında birlik içinde olması gerekmektedir. Eğitimde Türklere ve Türklüğe faydalı olmayı ve Türklerin üstün vasıflarını yaymak görevi yine öğretmenlere aitti (madde: 6). Öğretmen okullarında daimî öğretmenlerden başka seyyar öğretmenler de görev yapacaklardı. Seyyar öğretmenler sadece sorumlu oldukları dersi vermekle, ders sırasında disiplin ve düzeni sağlamakla sorumlu iken daimî öğretmenler, *Nizamnâme*'de belirtilen bazı idarî görevleri de üstlenmek zorundaydı. Dolayısıyla daimî öğretmenler, haftada yirmi dört saat nöbetçilik yapmaya ve iki gece müzakereci sıfatıyla okulda kalmaya, bu görevleri sırasında disiplin ve düzeni sağlamaya mecburdu (madde: 34). Öğretmenin idarî görevlerinin yanı sıra dersi nasıl işleyeceği de *Nizamnâme*'de belirtilen hususlar arasındaydı. Şöyle ki; öğretmenler derslerini yazı yazdırarak işleyemezdi. Ders için resmen kabul edilmiş bir eser olmaması halinde, öğretmenin kendisinin ders saatleri dışında hazırladığı ders notları

¹²¹⁰ BOA, *MF. ALY*, nr. 164/22, 4 R 1340; nr. 124/113, 26 S 1337, lef 8. Bir başka belgede 1920-21 yılında Darülmuallimât kısmındaki öğretmen sayısı 50 olarak gösterilmiş, daha sonra bunların 5'inin ayrıldığı belirtilmişti. *MF. İST*, nr. 59/51. 17 S 1340.

¹²¹¹ BOA, *MF. ALY*, 169/12, 11 Za 1340. Başka bir belgeye göre Darülmuallimât kısmında 44, Tatbikat kısmında 12 öğretmen bulunmaktaydı. Bu tarihte Darülmuallimât-ı Âliye'nin öğretim kadrosu Ek. 4.5'tedir.

¹²¹² *Eğitim İstatistikleri...*, 295.

öğrenciye verilirdi (madde: 36). Öğretmenlerin bir görevi de, ilgili derse ait bilgileri vermekten başka öğrencilere “terbiye-i meslekiye” vermektir. Öğrencide, ibtidâî mekteplerin vazifeleri hakkında yüksek bir fikir, birer mekâtib-i ibtidâîye öğretmeni adayları olarak görevlerinin manevi büyüklüğü hakkında derin bir his ve iyi mürebbîye lâzım olan vasıflara sahip olmak hususunda şiddetli bir arzu yaratmak yine öğretmenin göreviydi (madde: 40). Öğretmen, derse kaldırdıkları her öğrenciyi notla değerlendirmek, bu notu sınıf defterine yazmak, derse girmeden önce, dersle ilgili levha, resim, numune, harita vs. araç ve gereçleri önceden hazırlanmak zorundaydı (madde: 43-45). Daimî öğretmenlerin nezâretin izni olmadan dışarıda ayrı bir görev üstlenemezdi. Aksi takdirde dışarıdaki ayrı işinden ayrılması istenir, buna uymayan öğretmenler istifa etmiş sayılarak görevden alınır (madde 38). Öğretmenlerin Ağustos ayının yirmisinden sonra okulda bulunmaları zorunluydu. Sağlık raporu olanların dışında mazereti olmaksızın görevine gelmeyen, Eylül ayı başında görevinde bulunmayan öğretmenler istifa etmiş kabul edilir ve yerine başka bir öğretmen tayin edilirdi (madde: 39).

Taşrada açılan Darülmuallimâtların öğretmen kadroları genellikle, İstanbul Darülmuallimâtı’nın ihzarî kısmı veya âliye kısmı (İnas Darülfünunu) mezunlarından oluşturulmaktaydı. Bunun yanı sıra Darülmuallimât’ın eski mezunlarından olup, ibtidâî okullarda tecrübesi olan hanımların da idareci olarak görevlendirildikleri hanım öğretmenin yetersiz olduğu yerlerde ise erkek öğretmenler istihdam edildiği bilinmektedir. Taşrada açılan bütün Darülmuallimâtların hepsinin öğretmen sayılarını ve kadrolarını tespit edemezsek de bazılarının çeşitli tarihlerdeki sayılarına ve kadrolarına ulaşabildik.

Halep Darülmuallimâtı’nın 1915-16 eğitim-öğretim yılında, müdire Makbule Hanım’ın idaresindeki öğretim kadrosunda 4 öğretmen bulunmaktaydı. Bu öğretmenlerin hepsi hanımdı¹²¹³. Müdire Makbule Hanım aynı zamanda resim ve terbiye-i bedeniye derslerine girmekteydi. 1916-17 eğitim-öğretim yılında okulun öğretmen sayısı müdire dahil 10’dur. Okulun muallime-i saniyesi Esmâ Hanım’dır. Esmâ Hanım’ın sorumluluğunda tarih, coğrafya ve hat dersleri bulunmaktaydı. Bu tarihte

¹²¹³ BOA, MF. İST, nr. 38/50, 20 B 1335.

okulun kadrosunda 5 erkek öğretmen de bulunmaktaydı. Hesap ve hendese derslerini Mustafa Kemal Bey, *Kurân-ı Kerim*, malumât-ı diniyye derslerini ise Şeyh Mehmed Efendi, hikmet-i tabiiyye dersini Muhiddin Bey, hayvanat ve kimya derslerini Nafi' Bey, Türkçe dersini Ali Rıza Bey vermekteydi. Almanca öğretmenliğinde Madam (اشتوتقول), dikiş ve tamir, el işleri öğretmenliğinde Matmazel Margarit, musikî ve gınâ öğretmenini Matmazel Gülinya idi¹²¹⁴. 1917-18 eğitim yılında 1 erkek, 4 hanım olmak üzere toplam 5 öğretmen görev yapmıştı. Ancak bu yıl içerisinde öğretim kadrosunda sürekli değişiklikler oldu. Şöyle ki; Ulûm-ı Diniyye dersine giren muallim vekili Muhiddin Bey Ekim 1917 yılında bu görevi almışsa da Aralık 1917 yılında görevden ayrılmış, yerine Ali Rıza Bey tayin edilmişti. Ali Rıza Bey de Şubat 1918'den itibaren görevinden ayrılmıştı. Terbiye-i Bedeniye ve ilm-i ruh derslerine giren muallime vekilesi Emet Hanım da Ekim 1917 yılında işe başlamış ancak Aralık 1917 yılında görevden ayrılmıştı. Yine ikinci muallime vekilesi olan Almanca öğretmenini Eşno Nogal Hanım Ekim ayında tayin edilip, Aralık ayında ayrılmıştı. Bu tarihte okulun bir diğer muallime vekilesi, aynı zamanda tarih, coğrafya, *Kurân-ı Kerim*, malumât-ı diniyye öğretmenini Ema Hanım, muallime vekilesi tarih, coğrafya, *Kurân-ı Kerim*, malumât-ı diniyye öğretmenini Bahire Hanım, el işleri öğretmenini Matmazel Margarit, musikî öğretmenini Matmazel Gülinya idi.¹²¹⁵ Ancak Aralık 1917 tarihinden itibaren gerek müdiresi gerekse vekil öğretmenlerin yerine asilleri gelmek suretiyle öğretmenlerinin bazıları değişmişti. Okula müdire olarak atanan Fatma Zehra Hanım'ın sorumluluğuna aynı zamanda Türkçe dersi de sorumluluğuna verilmişti. Tarih ve coğrafya öğretmenliğine Muzaffer Hanım, Almanca öğretmenliğine (seyyar) Behice Hanım, hat ve resim öğretmenliğine Sabiha Hanım, riyaziyyat öğretmenliğine de İnas Darülfünunu mezunlarından Behice Hanım¹²¹⁶ atanmıştı. *Kurân-ı Kerim*, malumât-ı diniyye öğretmenliğinde (seyyar) vekile Bahire Hanım, dikiş ve nakış öğretmenini (seyyar) Matmazel Margarit ve musiki öğretmenini (seyyar) Matmazel Gülinya Hanım görevine devam etmişti¹²¹⁷.

¹²¹⁴ BOA, MF. ALY, nr. 104/125, 24 B 1335.

¹²¹⁵ BOA, MF. İST, nr. 51/22, 16 Ş 1336

¹²¹⁶ Behice Hanım, fahri olarak okulda usul-i defterî, ilm-i ruh dersleri de vermekteydi.

¹²¹⁷ BOA, MF. İST, nr. 49/42, 20 C 1336, lef 5; nr. 51/22, 16 Ş 1336, lef 12.

Bursa Darülmualлимât-ı İbtidâisi ilk açıldığında (1915) öğretim kadrosunda 7'si erkek 5'i hanım olmak üzere 12 öğretmen bulunmaktaydı. Kitâbet dersi Muhiddin Baha Bey, ulûm-ı tabiiyye dersi Zihni Bey, kavaid-i Türkiye dersi Mehmed Hilmi Efendi, riyaziye dersi İzzeddin Bey, Fransızca Mustafa Efendi, resim dersi Reşad Bey, gınâ dersi Mustafa Rahmi Bey tarafından verilmekteydi. Dikiş dersine Matmazel Mari, terbiye-i bedeniye dersine Madam Vartohi, ulûm-ı riyaziye dersine Lütfiye Hanım girmekteydi. Ayrıca Fevziye Hanım ve Servet Hanım da öğretim kadrosunda bulunan öğretmenler arasındaydı¹²¹⁸.

İzmir Darülmualлимâtı'nın 1915-16 eğitim-öğretim yılında öğretim kadrosunda 28 öğretmen bulunmaktaydı. Bu öğretmenlerin 11'i yüksek okul mezunuydu¹²¹⁹.

Konya Darülmualлимât-ı İbtidâiyesi ilk açıldığında (1915-16) öğretim kadrosunda 4 öğretmen görev yapmaktaydı. Bunlardan 1'i erkek, 3'ü hanımdı¹²²⁰.

Adana Darülmualлимât-ı İbtidâiyesi'nin 1916-17 eğitim öğretim yılında öğretim kadrosunda 6'sı hanım, 7'si erkek olmak üzere 13 öğretmen bulunmaktaydı. Erkek öğretmenler, hesap, cebir, usûl-i defterî, ulûm-ı tabiiyye, tarih, coğrafya, hüsn-i hat, resim, *Kurân-ı Kerim*, ulûm-ı diniyye, malumât-ı medeniye, ahlâk, ilm-i ruh gibi dersler verirken; hanım öğretmenler, hendese, kozmoğrafya, kitâbet, kavaid, kıraat, imlâ, Almanca, dikiş ve biçki, nakış, terbiye-i bedeniye, musikî gibi derslere girmekteydi¹²²¹.

Sivas Darülmualлимât-ı İbtidâiyesi'nde 1917-18 eğitim-öğretim yılında okul müdire muavinesi dahil 5 hanım öğretmen görev yapmaktaydı. Bu öğretmenlerden 2'si daimi idi. Okul müdire muavinesi Hafize Saliha Hanım sarf ve nahv, kitabet, kıraat ve inşad derslerine de gitmekteydi. Hesap, hendese, ilm-i ahvâl-i ruh, malumât-ı tabiiyye, usul-i defterî derslerine Latife Hanım, *Kurân-ı Kerim*, ulûm-ı diniyye, hıfzıssıhha, ahlâk, malumât-ı medeniye ve hukukiye, imlâ ve hat derslerine Fatma Hanım, tarih,

¹²¹⁸ BOA, *MF. İST*, nr. 50/45, 24 B 1336; *MF. ALY*, nr. 134/93, 11 Ş 1337.

¹²¹⁹ BOA, *MF. İST*, nr. 34/33, 6 Ca 1335.

¹²²⁰ BOA, *MF. İST*, nr. 38/44, 18 B 1335.

¹²²¹ BOA, *MF. İST*, nr. 32/83, 9 R 1335; nr. 43/60, 9 S 1336.

coğrafya, terbiye-i bedeniye, resim, nakış ve musiki derslerine Naciye Hanım, dikiş ve tamir derslerine Elmas Hanım girmektedir. Fransızca dersi ise o tarihte öğretmeni olmadığı için boş geçmekteydi¹²²².

D. Öğrenciler

1- Darümuallimât'a Giriş Şartları

Maarif-i Umumiye Nizamnâmesi'ne göre, Darümuallimât'a sıbyan veya rüşdiye mektebi diplomasını ibraz edenler sınava tâbi tutmaksızın kabul edilecekti (madde: 73). Sıbyan şubesinde olanlara burs mahiyetinde aylık otuzar, rüşdiye şubesinde olanlara ise altmışar kuruş maaş verilecekti (madde: 78). Sıbyan şubesinden mezun olan öğrenciler, isterlerse kız sıbyan mektebinde öğretmenlik yapabilecekler, isterlerse rüşdiye şubesine devam edebileceklerdi (madde: 74) Burs alarak okuyan Darümuallimât mezunları, tayin edilecekleri yerdeki öğretmenlik görevini kabul etmek zorundaydı. En az beş yıl öğretmenlik yapmadan veya geçerli bir mazeret göstermeden görevden ayrılmak isteyen bu öğretmenlerin, öğrencilikleri sırasında almış oldukları bursu tazmin etmeleri şarttı (madde: 75-77).

1870 yılında Darümuallimât açılmadan önce, kız sıbyan ve rüşdiyelerine öğretmen yetiştirmek üzere “Darümuallimât” adıyla bir okul açılacağı, bu okula kaydolmak isteyen Türkçe okuryazar kadınların Meclis-i Kebîr-i Maarife müracaat etmeleri gereği Maarif Nezareti tarafından bir ilan ile duyurulmuş,¹²²³ başvuran öğrenciler *Maarif-i Umumiye Nizamnâmesi* gereğince bir heyet tarafından sınava tâbi tutulmuş ve yaşları 15 ila 35 arasında olmak üzere 50¹²²⁴ öğrenci kabul edilerek sıbyan ve rüşdiye şubelerine taksim edilmişti¹²²⁵.

¹²²² BOA, *MF. ALY*, nr. 125/112, 18 Ra 1337.

¹²²³ *Terakki*, 30 Cemaziyelahir 1286/24 Eylül 1869, nr. 240, s. 4; *Terakki-i Muhadderat*, 4 Receb 1286/28 Eylül 1869, nr. 16, s. 3.

¹²²⁴ Bu sayı bazı kaynaklarda 32 olarak gösterilmektedir. Bunun için bk. O. Ergin, *Türk Maarif Tarihi.*, 1-2, 669; Afet İnan, “Türkiye’de İlk Kız Öğretmen Okulu Darümuallimat”, 6; Ş. Kurnaz, *Cumhuriyet Öncesinde...*, 46; Cahit Yalçın Bilim, *Tanzimat Devrinde Türk Eğitiminde Çağdaşlaşma*, Eskişehir 1984, s. 119; T. Temelkuran, “İlk Kız Öğretmen Okulu”, 62; Âliye Omay, “İlk Kız Öğretmen Okulunun Kuruluşu”, *Türk Yurdu*, VIII, S. 8 (1987), 55.

¹²²⁵ BOA, *İ.DH.* nr. 42823. Ayrıca bk. C. Öztürk, *Dünden Bugüne Öğretmen*, s. 37.

1895 yılında *Darülmuaallimât ile İhtiyat Kısmına Mahsus Talimat*'ın yayınlanmasına kadar öğrenciler, *Maarif-i Umûmiye Nizamnâmesi*'ndeki hükümlere göre kabul edilmişti. Okulun bünyesinde meydana gelen değişikliklerle 1892 yılında Darülmuaallimât'a mahreç olmak üzere 6 yıllık ibtidaî ve rüşdî sınıflardan oluşan inas rüşdiye mektebine denk "İhtiyat Kısmı"nın kurulması üzerine Darülmuaallimât'a öğrenci kabul şartlarında küçük değişiklikler yapılması gereği doğmuştu. Nitekim 1895 yılında yayınlanan *Talimat*, öğrenci kabulüyle ilgili hükümde bazı değişiklikler yapmıştı. Buna göre, rüşdiye mekteplerinden veya bu okulun İhtiyat Kısmı'ndan mezun olanlar Darülmuaallimât'ın birinci sınıfına sınavsız kabul edilebileceklerdi¹²²⁶. Rüşdiye diplomasına sahip olmayan ve İhtiyat Kısmı'na gitmek isteyenler; her yılın Ağustos ayının yirmisi ile Eylül ayının on beşi arasında, üyeleri Maarif Nezareti tarafından belirlenecek bir heyet tarafından sınava tâbi tutulacak, aldıkları başarıya göre sınıflara yerleştirileceklerdi. Darülmuaallimât'a girmek isteyenlerden ise tezkere-i Osmanîleri, iyi hal ve şanlarına dair mahallelerinden alınan ilmühaber, aşı belgesi ve bulaşıcı hastalığı olmadığına dair sağlık raporu talep edilecekti¹²²⁷. Okulun İhtiyat Kısmı'na kaydolanlara "Filan hanım bi'l-imtihan Darülmuaallimât İhtiyat Kısmının birinci senesine..... numero ile kayd ve kabul olunmuştur", Darülmuaallimât sınıflarına kaydolanlara "Filan mektepten mezun filan hanım bilâ imtihan Darülmuaallimât'ın birinci senesine numero ile kayd ve kabul olunmuştur." şeklinde idare tarafından mühürlü bir belge verilecekti¹²²⁸. Bu hükümler 1915 yılında *Darülmuaallimîn ve Darülmuaallimât Nizamnâmesi*'nin yayınlanmasına kadar geçerliliğini korumuştur.

1915 yılında yayınlanan *Darülmuaallimîn ve Darülmuaallimât Nizamnâmesi* bu okullara öğrenci kabulü ile ilgili yeni düzenlemeler getirmişti. Buna göre, Darülmuaallimât'ın ibtidaî kısmı ile vilayetlerde açılacak olan Darülmuaallimât-ı İbtidaîlere, yaşları 13'ten küçük, 17'den büyük olmamak şartıyla ibtidaî okul mezunları kabul edilecekti. Mekâtib-i İbtidâiye'den mezun olmayıp, bu derecede bilgiye sahip olanlar da sınava tâbi tutulması ve başarılı olması halinde kabul edilebilecekti (madde: 9-10). Darülmuaallimât-ı Âliye İhzarî kısmına kabul edilecek öğrencilerin yaşı 23'ten büyük olmayacaktı. Bu kısma başvuran öğrenciler arasında, beş yıllık ibtidâî kısmını

¹²²⁶ DİKMT, madde: 4.

¹²²⁷ DİKMT, madde: 5, 49-51. Ayrıca bk. C. Öztürk, *Dünden Bugüne Öğretmen*, 37.

¹²²⁸ DİKMT, madde: 53.

bitirdikten sonra en az iki yıl öğretmen olarak hizmet etmiş olanlar sınavsız kabul edileceği gibi, bu derecede bilgiye sahip oldukları sınavla tespit edilen diğer öğretmenler de bu kısma kabul edilecekti. Eğer bu kısma yeterli sayıda öğrenci bulunamazsa Darülmuallimât-ı İbtidâiye'nin dördüncü sınıfını bitiren öğrencilerin ya da sınavla bu derecede bilgiye sahip olduğunu ispatlayanların kabul edileceği de *Nizamnâme*'de belirtilmişti (madde: 11-12). Darülmuallimât'ın âlî kısmına ise, , yaşının 25'i geçmemek şartıyla İhzarî kısım ile Sultani mezunları veya sınav sonucu bu derecede bilgiye sahip olanlar alınacaktı (madde: 13). Ana Muallime mektebine Darülmuallimât-ı İbtidâiye'nin ikinci sınıfını bitirenler sınavsız alınacağı gibi bu derecede bilgiye sahip olduklarını sınav sonucu ispat edenler de kabul edilecekti (madde: 15). Görülüyor ki; Darülmuallimât'ın bütün kısımlarına kabul edilecek öğrencilerin mutlaka belirtilen okul veya kısımlardan mezun olması şart değildi. Bu okul veya kısımlardan mezun olan öğrencilerin seviyesinde olup bunu, yapılacak sınavda ispat etmeleri yeterliydi.

2- İstanbul Darülmuallimât'ı Öğrenci Sayısı

Darülmuallimât ilk açıldığı tarihten itibaren oldukça rağbet görmüş, sayıları giderek artmıştı. Aşağıdaki tablolarda görüleceği üzere her geçen yıl -birkaç yıl istisna edilirse- öğrenci sayısında bir önceki yıla oranla artış olmuştu.

Tablo 4. 3: Kuruluşundan 1887 Yılına Kadar Darülmuallimât Öğrenci Sayısı

Yıllar	Öğrenci Sayısı	Yıllar	Öğrenci Sayısı
1870-1871	50	1878-1879	25
1871-1872	50 ^a	1879-1880	16
1872-1873	50 ^b	1880-1881	67
1873-1874	31 ^c	1881-1882	129
1874-1875	58 ^d	1882-1883	142
1875-76	62 ^e	1883-1884	159
1876-77	50	1884-1885	183
1877-78	37	1885-1886	165
1878	62	1886-1887	128

Kaynak: 1288-1298, 1300-1305 yıllarına ait *Devlet Salnameleri*; 1316 yılı *Maarif Salnamesi*.

^a M. Cevad, öğrenci sayısını 37 olarak göstermektedir (*Tarihçe*, 102).

^b M. Cevad, öğrenci sayısını 39 olarak göstermektedir (*Tarihçe*, 111).

^c M. Cevad, öğrenci sayısını 39 olarak göstermektedir (*Tarihçe*, 113).

^d M. Cevad, öğrenci sayısını 46 olarak göstermektedir (*Tarihçe*, 118).

^e M. Cevad, öğrenci sayısını 44 olarak göstermektedir (*Tarihçe*, 136).

**Tablo 4. 4: Kuruluşundan 1898 Yılına Kadar
Darülmualimât'tan Mezun Olan Öğrenci Sayısı**

Yıllar	Mezun Sayısı	Yıllar	Mezun Sayısı
1872-1873	20 ¹²²⁹	1885-1886	30 ¹²³⁰
1873-1874	17 ¹²³¹	1886-1887	23
1874-1875	20	1887-1888	4 ¹²³²
1875-1876	8	1888-1889	14
1876-1877	9	1889-1890	7
1877-1878	5	1890-1891	17
1878	-	1891-1892	12
1878-1879	-	1892-1893	10
1879-1880	-	1893-1894	11
1880-1881	-	1893-1894	15
1881-1882	15	1895-1896	13 ¹²³³
1882-1883	11	1896-1897	19
1883-1884	19	1897-1898	25
1884-1885	22		

Kaynak: *Devlet Salnamesi*, sene: 1300, 193; sene: 1301, 379; sene: 1304, 312; *Maarif Salnamesi*, sene:1316, 641-645; sene: 1317, 712-713; sene: 1318, 777.

Yukarıdaki tablolarda görüleceği üzere 1877-1878 Osmanlı - Rus savaşından sonra, sağlıklı bir eğitim yapılamamış, okul iki yıl kapalı kalmış ve dört yıl boyunca mezun verilememiştir¹²³⁴. 1881-1882 yıllarından itibaren yeniden mezun vermeye başlayan Darülmualimât'ın, bu tarihten sonra öğrenci sayısında artış görülmesine karşılık mezun sayısı aynı oranda artmamıştır.

Kaynaklarda 1888-1894 yılları arasındaki Darülmualimât öğrenci sayısı bulunmamaktadır. Ancak 1894-95 eğitim- öğretim yılında 132 eski kayıtlı, 218 yeni kayıtlı olmak üzere toplam 350 öğrencisi bulunan Darülmualimât'ın yıl sonunda öğrenci sayısı 284'e düştüğü bilinmektedir. Yine yılsonunda 31 öğrenci mezun olmuş,

¹²²⁹ M. Cevad, bu sayıyı 17 olarak göstermektedir (*Aynı yer*).

¹²³⁰ Bu sayı 1304 yılına ait *Devlet Salnâmesi*'nde 19 olarak gösterilmiştir (s. 312)

¹²³¹ Yine M. Cevad bu sayıyı 18 (*Aynı yer*), O. Ergin ise bu sayıyı 17 (*Türk Maarif Tarihi*, 1-2, 675) olarak göstermektedir.

¹²³² M. Cevad'a göre bu sayı 50'dir (*Tarihçe*, 224).

¹²³³ Bu yıla ait gazetelerde mezun sayısı 11 olarak verilmektedir (*Hanımlara Mahsus Gazete*, 24 Ağustos 1311/15 Rebiülevvel 1313, nr. 2, s. 9; *Servet-i Fünun Gazetesi*, 24 Ağustos 1311/5 Septembre 1895, nr. 234, s. 4).

¹²³⁴ O. Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, 1-2, 676; C. Öztürk, *Atatürk Devri Öğretmen...*, s. 13; aynı müellif, *Dünden Bugüne Öğretmen...*, 37; Ş. Kurnaz, *Cumhuriyet Öncesinde...*, 49; Hasan Âli Yücel, *Türkiye'de Orta Öğretim*, Ankara 1994, 206.

1895-96 eğitim öğretim yılına 253 öğrenci devredilmişti¹²³⁵. Öğrenci sayılarının 1897-98 eğitim-öğretim yılında 387, 1898-99 eğitim-öğretim yılında 517, 1899-1900 yılında 560 ve 1902-1903 eğitim-öğretim yılında 542 olduğu tespit edilmiştir¹²³⁶. İlk mezunlarını vermeye başladığı tarihten itibaren 1898 yılına kadar yetiştirdiği öğretmen sayısı 348'di. Mezun sayısı 1901-1902 yılına gelindiğinde 381'e ulaşmıştı¹²³⁷. 1900 yılında Darülmuallimât'tan mezun olanların göreve başlayabilmesi için 4 ay staj yapma usulü getirilmişti. Daha önce Darülmuallimîn'de de tatbik edilen bu usul, 1900 yılından itibaren resmen uygulanmaya başlanmıştı. Bu tarihten önce şahadetnâme alan Darülmuallimât mezuneleri hemen inas rüşdiyelerine öğretmen olarak tayin edilirken, bu tarihten itibaren, ancak Dersaadet inas rüşdiyelerine devam edip burada usul öğrenimi yaptıktan sonra tayin edilebilmişlerdi¹²³⁸.

1907-1908 yılında öğrenci sayısı gündüzlü olmak üzere 451 idi¹²³⁹. Ertesi yıl ise sene başında 107 öğrenci mevcuttu. Bunların 64'ü şehirli olup, 43'ü taşradan gelmişti. Sene sonunda ise bu sayı 82'ye düşmüştü¹²⁴⁰.

1910-11 yılında Leylî Kız Sanayi Mektebi bünyesinde açılan Leylî Darülmuallimât'ın 63 öğrencisi bulunmaktaydı. Ertesi yıl okula 89 öğrenci kaydolmuştu. Böylece sayısı 152'ye yükselmişti. Ancak yıl içinde öğrencilerden 10'u okulu terk etmiş, öğrenci sayısı 142'ye inmişti¹²⁴¹.

1912 yılına kadar Neharî ve Leylî Darülmuallimât toplam 800'ü aşkın öğrenci mezun etmişti. Osmanlı vilayetlerindeki hemen hemen bütün rüşdiye mektebi

¹²³⁵ Maarif-i Umûmiye Nezâreti, *1310-1311 Sene-i Dersiyeye-i Maliyesine Mahsus İstatistik*, 6. Bu tarihte 31 öğrenci mezun olmuştu.

¹²³⁶ *Maarif Salnamesi*, sene: 1316, 639; sene: 1317, 706; sene: 1318, 777; sene: 1321, 133.

¹²³⁷ C. Öztürk, *Atatürk Devri Öğretmen...*, 14.

¹²³⁸ *Hanımlara Mahsus Gazete*, 3 Teşrîniyevvel 1316/23 Cemâziyelaahir 1318, S. 81-283, s. 5; *Servet-i Fünun Gazetesi İlavesi*, 15 Cemâziyelaahir 1318/11 Octobre 1900, nr. 500, s. 66; *Mâlumât Gazetesi*, 12 Cemâziyelaahir 1318/ 27 Eylül 1316, nr. 1222.

¹²³⁹ BOA; MF. İST, nr. 54/46, 27 Ra 1337.

¹²⁴⁰ *1323-1324 ve kısmen 1325-1326 sene-i dersiyelerine Ait Dersaadet'te ve Vilâyette Kâin Mekâtib-i Resmîye ve Hususîye ve Dersaadet'te Bulunan Medâris-İ İslâmiye İle Kütüphanelerine Dair İstatistik Mecmuası*, Matbaa-i Amire 1327, 15.

¹²⁴¹ BOA, MF. ALY, nr. 87/46, 2 Ra 1334. Bir başka belgede 1911-12 eğitim-öğretim yılında Dersaadet'te bulunan Leylî Darülmuallimât'ta sene başında 144'ü Müslim, 3'ü gayrimüslim toplam 147 öğrenci bulunduğu, bunların 11'inin köylü, 136'sının şehirli olduğu, sene sonunda ise öğrenci sayısının 140'a indiği yazmaktadır. BOA, MF. İST, nr. 13/14.

öğretmenleri bu okuldan mezun olmuştu¹²⁴². Daha önce de bahsedildiği gibi, 1911 yılında Neharî Darülmuaallimât'ın kapatılıp, 1911-12 eğitim-öğretim yılında Leylî Darülmuaallimât'ın Kız Sanayi Mektebi ile birleştirilmişti. Dolayısıyla önceleri az olan Leylî Darülmuaallimât öğrenci sayısı giderek artmaya başlamıştı.

1913-14 eğitim yılının başında *Takvim-i Vekâyi*'de Leylî Darülmuaallimât için öğrenci alınacağına dair verilen ilânda vilayetten kabul edilecek 9 öğrenci dışında İstanbul'dan da 19 öğrencinin kabul edileceği duyurulmuştu. Bu ilana göre; alınacak 19 öğrencinin 13'ü inas rüşdiye ve ibtidaîsi mezunlarından, 6'sı İstanbul İnâs İdadî'sinin 1. ve 2. sınıflarını bitirenler arasından sınavla seçilecekti. Başvuran öğrencilerin 13 yaşından küçük 16 yaşından büyük olmaması şartı getirilmişti¹²⁴³. Ancak İstanbul'dan başvuran öğrenci sayısı oldukça fazlaydı. Öğrenciler âdeta Darülmuaallimât'a hücum etmişti. Böylece Darülmuaallimât'a kabul edilmek için başvuran öğrenci sayısı 300'e ulaşmıştı. Sadece 19 öğrencinin kabul edileceği bir okula 300 kızın başvurması basında da hazin bir durum şeklinde yerini aldı. Kadınların sorunlarıyla ve özellikle eğitimiyle yakından ilgilenen, bu konuya yönelik her türlü tartışmaya yer veren *Kadınlar Dünyası*'nda Habibe Leman Hanım bu durumu şöyle anlatmaktadır¹²⁴⁴:

“Kabul günü Darülmuaallimât bir mahşer halini aldı. Bütün o bîçare talebât kimi ebeveyniyle, kimi yalnız olarak gelmişti. Ah ne acıklı manzara... O validelerin, müdirelerin, muallimelerin ayaklarına kapanması, kızlarının kabulü için yalvarması ne hazin manzara teşkil ediyordu,...

Evet, Darülmuaallimât'ın kayd ve kabul günü bir mahşer gününü andırıyordu. Bu hareketten anladık ki millet uyanmış, tahsilin kudretini takdir etmiş. Artık müessesât-ı ilmiyeye akın ediyor, hücum ediyor....

Maarif Nezareti bu tehâlükten istifade etmelidir. Birçok teşkilâtlar filanlar yapıyor, yapıyor ama asıl maksadı te'hir ediyor. Teşkilât sonraya

¹²⁴² BOA, MF. VRK, nr. 34/1. 24 Ra 1330; 1323-1324 ve kısmen 1325-1326 sene-i dersiyelerine Ait Dersaadet'te ve Vilâyette Kâin Mekâtib-i Resmîye ve Hususîye ve Dersaadet'te Bulunan Medâris-i İslâmiye İle Kütüphanelerine Dair İstatistik Mecmuası, Matbaa-i Amire 1327, s. 15.

¹²⁴³ *Takvim-i Vekâyi*, C. 18, nr. 1584, 5 Eylül 1329, 16 Şevval 1331; *Kadınlar Dünyası*, nr. 100-11, 28 Eylül 1329, 7.

¹²⁴⁴ Habibe Leman, “Maarif Nezâreti'nin Dikkatine, Darülmuaallimât, Muallimeler, Mürebbiyeler”, *Kadınlar Dünyası*, nr. 100-11, 28 Eylül 1329, 7.

kalsın...Bakınız üçyüz kız, üçyüz talibe-i ilm köreliyor, cehalet içinde bırakılıyor, evlerinde tembelâne oturmaya mahkum ediliyor. Hem ilm ve marifet tevsî ' edilemiyor, hem de o tembelâne hayat memlekete pek pahaliya mâl oluyor. Birçok ahlâksızlıklar vücuda getiriyor. Bu talebât yekunu, bu hadiseler, bu hahişler hayret ediyoruz nasıl görülmüyor?"

Bu yazıdan ve devamından anlaşıldığına göre, İstanbul'da bulunan Darümuallimât hem öğrencilerin okuma isteği konusunda hem de memleketteki kız okullarındaki hanım öğretmene olan ihtiyaç konusunda talepleri karşılayamamaktaydı. Nitekim 1914-15 eğitim-öğretim yılından itibaren taşrada ibtidâî Darümuallimâtlar açılmış, buraya giden öğrencilerle birlikte ülkede öğretmen olmak üzere eğitim alan kızların sayısı bir hayli artmıştı. Taşradaki kız öğretmen okullarındaki öğrenci durumuna ileride değineceğiz.

Asker tarafından işgal edilip hastane olarak kullanılan¹²⁴⁵ Darümuallimîn ve Darümuallimât binalarının tamamen tahliye edilememesi nedeniyle 1915-16 eğitim-öğretim yılında, alınması gerektiği kadar öğrenci kabul edilememişti¹²⁴⁶. 1917-18 yılında Darümuallimât-ı Âliye'nin leylî olan öğrencileri geçici bir süre için neharîye dönüştürülmüştü. Sadece kimsesiz öğrencilerin ve Adalar, Kadıköy, Üsküdar, Boğaziçi, Galata, Şişli, Eyüp ve Makriköy (Bakırköy) gibi uzak semtlerden gelenlerin leylî olarak okulda kalmasına izin verilmişti¹²⁴⁷. Dolayısıyla öğrencilerin devamlarının sağlanmasında güçlük çekilmişti¹²⁴⁸. Bu durum bazı sıkıntıları doğurmuştu. Nitekim 1916 yılında yayınlanan *Darümuallimîn ve Darümuallimât-ı İbtidâiye Talimatnâmesi*'nin 116. maddesi gereğince, eğitim süresinin üçte biri kadar derslere devam etmeyen öğrenciler, sebebi ne olursa olsun, sözlü sınava kabul edilmezdi¹²⁴⁹. Dolayısıyla öğrencilerin devamsızlığı neticesinde sınava kabulleri imkansızdı. Bu tür zarurî durumlarda zaman zaman alınan kararlarla bazı kurallara sadece o yıla mahsus olmak üzere uyulmadığı görülmüştür. Nitekim Haziran 1916 tarihinde yapılan genel sınavlarda, devamsızlıkları dolayısıyla girmemesi gereken öğrenciler o seneye mahsus

¹²⁴⁵ BOA, *MF. ALY*, nr. 86/16,

¹²⁴⁶ BOA, *DH. UMVM*, nr. 67/7, 9 Ra 1334.

¹²⁴⁷ BOA, *MF. ALY*, nr. 102/41, 22 R 1335; nr. 109/83, 6 M 1336.

¹²⁴⁸ BOA; *MF. MKB*, nr. 213/146, 28 B 1336.

¹²⁴⁹ BOA, *MF. ALY*, nr. 147/30, 12 Ş 1338.

olarak kabul edilmişti¹²⁵⁰. Darümuallimât'a leylîden neharîye dönüştürülen öğrencilerin devamda zorlanmaları da, Maarif Meclisi'nin bu konuda benzer bir karar vermesine neden olmuştu. Dolayısıyla yine o yıla mahsus olmak üzere Darümuallimât'a leylî ve neharî devam etmiş olan öğrencilerinin sınava alınmasında bu kural uygulanmamıştı¹²⁵¹. Ancak ertesi yıl da, eğitim öğretimi engelleyen bazı sebeplerden ve ulaşım sisteminin bir süre tatil edilmesinden dolayı orta öğretim veren bütün okullarda olduğu gibi Darümuallimât'ta da sınava girerken öğrencilerin devamsızlığının dikkate alınmamasına karar verilmişti¹²⁵².

1919 yılında Darümuallimât'ın birinci sınıfına 20 leylî öğrenci kaydedilmiş, ancak taşrada bulundukları veya gazeteleri takip edemedikleri gerekçesiyle bazı öğrencilerin müracaat etmesi sonucu, Darümuallimât Müdürü Ali Nazima Bey, 5 leylî öğrencinin daha kabul edilebilmesi için Maarif Nezâreti'nden izin istenmişti¹²⁵³. Öte yandan ülkenin içinde bulunduğu malî şartların düzelmeyip, daha da kötüye gitmesi bu okulu artık ihtiyaca cevap veremez hale getirmişti. Maarif Nezâreti'nin 20 Eylül 1920 tarihli emri ile neharî öğrencilerin leylîye naklinden dolayı mevcut yatakhane ile yemekhane, sağlığa zarar verecek kadar kalabalık öğrenci kitlesine hizmet veremeyecek bir hale gelmişti. Nitekim gerek okul doktorunun gerekse okul müdürü Ali Nazima Bey'in bu konuda çekilen sıkıntıyı Maarif Nezâreti'ne bildirmesi üzerine, ülkenin içinde bulunduğu ekonomik sıkıntı dolayısıyla okulun bu problemi giderecek mahiyette ek bina ve ilavelerin yapılamayacağı ancak malî buhran atlatılan kadar geçici çözümlerle bu sorunun giderilebileceği bildirilmişti. Bunun üzerine, İstanbul'da ailesi veya akrabası bulunan Darümuallimât-ı Âliye leylî öğrencilerinin neharî olarak eğitime devam etmesi kararı alındı. Bu kararla birlikte, yine geçmişte olduğu gibi, sadece taşradan veya uzak semtlerden gelenlerin ve gerçekten fakir olan öğrencilerin leylî olarak eğitime devam etmelerine izin verildi¹²⁵⁴. Yine malî sebeplerle 1921-22 eğitim yılı başlamadan önce, artık Darümuallimât-ı Âliye'nin leylî olarak eğitim veremeyeceğine hatta bu yıl okula yeni öğrenci kabul edilemeyeceğine karar verilerek okul geçici olarak leylîden neharîye

¹²⁵⁰ BOA, *MF. ALY*, nr. 92/122, 8 Ş 1334.

¹²⁵¹ BOA; *MF. MKB*, nr. 213/146, 28 B 1336.

¹²⁵² BOA, *MF. ALY*, nr. 148/2, lef 13.

¹²⁵³ BOA, *MF. ALY*, nr. 139/76, 21 M 1338.

¹²⁵⁴ BOA, *MF. ALY*, nr. 171/11, 11 M 1341.

dönüştürüldü. İstanbul’da velî veya akrabası olanların evlerine, taşralı olup ta İstanbul’da kalacak yerleri olmadıkları iddiasıyla memleketlerine dönmek istemeyen öğrencilerin, yol masrafları karşılanarak memleketlerine gönderilmesine karar verildi¹²⁵⁵. İstanbul’da evi olduğu halde okulda kalmak isteyen öğrencilerin, masraflarını karşılamaları şartıyla leylî olarak devamlarına izin verilmişti¹²⁵⁶. Dolayısıyla Darümuallimât-ı ibtidâiye öğrencilerinin leylî olarak okula devam etmeleri bir usul olarak kabul edilmiş ve Maarif Nezâreti’nin 20 Mart 1921 tarihli emriyle neharî olarak kaydolan 28 öğrencinin masraflarını karşılamak üzere leylîye dönüştürülmesine izin verilmişti¹²⁵⁷. Bu tarihten itibaren Darümuallimât’a neharî öğrenci kabul edilmemesine karar verilmişti¹²⁵⁸. Yine aynı tarihte okulun tatbikat mektebinin de leylî olarak eğitim vermesine gerek olmadığı düşünülerek neharîye dönüştürüldü. Kimsesiz olduğu için okulda yatılı olarak kalan ve Darüleytam’dan imtihanla kabul edilen¹²⁵⁹ 10 öğrencinin de Darüleytam’a gönderilmesi kararlaştırıldı¹²⁶⁰. Aslında daha 1918 yılında Darümuallimîn ve Darümuallimât’lara bağlı “Tatbikat Mektebi”ne bundan sonra sadece neharî öğrenci kabul edilmesi, leylî olanların ise mağdur olmaması için, şimdilik mezun olana kadar leylî olarak kalmalarına izin verilmesine Meclis-i Kebîr-i Maarif tarafından karar verilmiş, bunun uygulanması için okullara yazı yazılmıştı¹²⁶¹. Ancak okulun neharîye dönüştürüldüğünü bildiren *Kararnâme*’nin¹²⁶² 1921 tarihli olması, 1918 yılında alınan kararın Darümuallimât’ta uygulanmadığını göstermektedir. Daha önceleri Darümuallimât binasında leylî olarak kalan ve eğitimine Darülfünun’da devam

¹²⁵⁵ BOA, MF. ALY, nr. 159/55, 29 Za 1339; nr. 159/59, 1 Z 1339.

¹²⁵⁶ BOA, MF. ALY, nr. 155/102, 18 B 1339.

¹²⁵⁷ BOA; MF. ALY, nr. 161/89, 5 S 1340. Neharî öğrenci olup, leylîye dönüştürülen öğrencilerden birinin velîsi tarafından yazılan arzuhalde, annesinin rahatsızlığı nedeniyle bir süre neharî olarak devamına müsaade edilmesi istenmiş, iki ay neharî olarak devam etmesi kabul edilmişti.

¹²⁵⁸ BOA, MF. ALY, nr. 155/102, 18 B 1339.

¹²⁵⁹ BOA, MF. ALY, nr. 163/9, 28 S 1340.

¹²⁶⁰ BOA, MF. ALY, nr. 154/90, 20 Ca 1339; nr. 159/96; nr. 159/47, 25 Za 1339.

¹²⁶¹ BOA; MF. ALY, nr. 123/54, 24 M 1337.

¹²⁶² “*madde 1: Darümuallimât Tatbikat Mektebi dâr-ı mezkûr için bir mahreç olmadığı ve neharî olarak idâmesinde hiçbir mahzur bulunmadığı cihetle elyevm mektepte ibate ve iâşe edilmekte olan Tatbikat Mektebi talibâtından kimsesiz on tâlibenin Darüleytâm’a nakilleri ile mektebin nehârîye tahvili ve Darüleytâm’dan bi’l-imtihan tefrik edilip esâmisi mekteb-i mezkûr müdüriyetinin merbut 21 Temmuz 1337 tarih ve 192 numarolu tezkiresine melfûf cedvelde muharrer on tâlibenin de Darümuallimât’a kayd ve kabulleri Nezâretçe tensib edilmiştir.*

madde 2: İş bu kararnâmenin icrâsına Tedrisât-ı Âliye müdür-i umûmîsi memurdur. Temmuz 1337”

eden Darümuallimât'ın âlî sınıfı öğrenciler, yine 1921 yılında Tatbikat Kısmı binasına nakledilmişti¹²⁶³.

1922-23 eğitim-öğretim yılında sadece bu yıla mahsus olmak üzere, bütün leylî okulların leylî ve meccanî öğrenci kabul edilmemesi kararlaştırılmıştı. Bunun üzerine Darümuallimîn ve Darümuallimât-ı Âliye'ye de bu sene leylî ve meccanî öğrenci kabul edilmemesine ancak ücretini ödeyen öğrencilerin leylî olarak kabulüne karar verildi¹²⁶⁴. Darümuallimât'tan mezun olduğu halde gidecek yerleri olmayan, kimsesiz kızların okulda barınmalarına ve yemek ihtiyaçlarını gidermelerine izin verilmişti. Bu tür uygulamalara 1919 ve 1921 yıllarında rastlamaktayız. Hatta bu gibi öğrencilerin bir an önce, en azından seyyar öğretmen olarak göreve başlayıp kendilerine yetecek kadar bir maaş sahibi olmaları için öncelik verilmesine karar verilmişti¹²⁶⁵.

Leylî Darümuallimât'ın açıldığı tarihten Cumhuriyet'e kadar öğrenci sayıları Tablo 4.5'tedir.

¹²⁶³ BOA, *MF. ALY*, nr. 156/83, 12 Ş 1339.

¹²⁶⁴ BOA, *MF. ALY*, nr. 170/43, 6 M 1341.

¹²⁶⁵ BOA, *MF. ALY*, nr. 144/2, 1 Ca 1338, nr. 151/71, 18 M 1339; *M.V.*, nr. 221/207, 4 Za 1339; nr. 222/59, 23 M 1340; *BEO*, nr. 351489; nr. 352009, 24 M 1340. Darümuallimât'ta bu durumda olup barınan 22 kız bulunmaktaydı.

Tablo 4. 5: Leylî Darümuallimât Öğrenci Sayısı¹²⁶⁶

Yıllar	Öğrenci Sayısı	Yıllar	Öğrenci Sayısı
1910-1911	63	1916-1917	1079 ¹²⁶⁷
1911-1912	142	1917-1918	1368 ¹²⁶⁸
1912-1913	145 ¹²⁶⁹	1918-1919	903 ¹²⁷⁰
1913-1914	330 ¹²⁷¹	1919-1920	533 ¹²⁷²
1914-1915	425 ¹²⁷³	1920-1921	571 ¹²⁷⁴
1915-1916	718 ¹²⁷⁵	1923-1924	435 ¹²⁷⁶

1913-14 yılında Darümuallimât'tan 25 öğrenci mezun olmuştu¹²⁷⁷. 1914-15 yılında Darümuallimât'ın son sınıfında 29, Ana muallime son sınıfında 42, Tatbikat-ı ibtidaiye son sınıfında 28, Ana mektebi son sınıfında 53 öğrenci bulunmaktaydı. Yıl sonunda Darümuallimât'tan 28, Ana muallime sınıfından 34 öğrenci şahadetnâme

¹²⁶⁶ BOA, *MF. ALY*, nr. 87/46, 2 Ra 1334; *MF. İST*, nr. 13/15; nr. 14/19, 20 Ca 1332; *MF. VRK*, nr. 42/86; *İstanbul Kız Muallim Mektebi ...*, 45; 1328–1329 *Senesi ve 1329–1330 Senesine Mahsus Umûmî İhsaiyyât Mecmuaları*; 1335 *Senesi İstanbul Belediyesi İhsaiyyât Mecmuası*, Dersaadet 1337, 93; *Eğitim İstatistikleri ...*, 295.

¹²⁶⁷ Bu öğrencilerin 306'sı Tatbikat kısmı, 519'u Darümuallimât kısmı, 254'ü Ana Muallime kısmı öğrencisiydi. *İstanbul Kız Muallim Mektebi ...*, 56-57.

¹²⁶⁸ Bunlardan 774'ü Darümuallimât kısmının ihzarî ve ibtidâî sınıflarında, 314'ü Tatbikat kısmında, 75'i Ana Muallime kısmında, 205'i Ana sınıfında bulunmaktaydı. BOA, *MF. ALY*, nr. 134/92, 11 Ş 1337.

¹²⁶⁹ Bu öğrencilerin 135'i Müslim, 10'u gayrimüslimdi.

¹²⁷⁰ Bu öğrencilerin 14'ü ihzarî son sınıfta, 439'u Darümuallimât-ı ibtidâiye kısmında, 24'ü Ana Muallime kısmında, 250'si Tatbikat kısmında, 76'sı ana sınıfındaydı. BOA, *MF. ALY*, nr. 154/38, R 1339.

¹²⁷¹ Darümuallimât-ı âliye kısmında 40, ana muallime sınıfında 23, ihzarî sınıfında 75, tatbikat sınıfında 136, ana sınıfında 74 öğrenci bulunmaktaydı. Toplam rakam 330.

¹²⁷² Darümuallimât kısmı öğrencilerinin 454'ü leylî, 79'u neharî olmak üzere toplam 533'tü. Bunlardan 79'u leylî, 4'ü neharî olmak üzere 83'ü mezun olmuştu. Darülfünunda okuyan âlî sınıfı öğrenci sayısı ise 6 idi. *MF. ALY*, nr. 164/22, 4 R 1340. Bir başka belgede öğrenci sayısının 699 olduğu kaydedilmektedir. Bu öğrencilerin 527'si Darümuallimât, 172'si tatbikat kısmında eğitim görmekteydi. BOA, *MF. ALY*, nr. 154/42, 19 R 1339.

¹²⁷³ Bunların 212'si Tatbikat kısmı, 116'sı Ana mektebi, 139'u Darümuallimât, 32'si İhzarî kısım, 42'si Ana muallim mektebi öğrencisiydi. Toplam 425 öğrencinin 257'si leylî, 168'i neharî idi. *İstanbul Kız Muallim Mektebi ...*, 45.

¹²⁷⁴ Bu öğrencilerin 339'u Müslim, 2'si Musevi olmak üzere toplam 341'i Darümuallimât'ta, 218'i Tatbikat kısmında bulunmaktaydı. Darümuallimât'ın âlî kısmı öğrencisi olup, Darülfünun'a devam eden leylî öğrenci sayısı ise 12 idi. *MF. İST*, nr. 59/51. 17 S 1340; *MF. ALY*, nr. 164/22, 4 R 1340. Mart ayında okulda bulunan öğrenci sayısı (Darümuallimât ve Tatbikat Mektebi) toplam 568'di. Bunların 410'u leylî, 158'i neharî idi. BOA, *MF. ALY*, nr. 156/42, 2 Ş 1339. Bir başka belgede öğrenci sayısının 677 olduğu kaydedilmektedir. Belgeye göre, bu öğrencilerin dışında Darümuallimât'ın âlî kısmında olup Darülfünun'da eğitim alan 5 öğrencisi bulunmaktaydı. BOA, *MF. ALY*, 158/70, 8 Za 1339.

¹²⁷⁵ Bu sayı *İstanbul Kız Muallim Mektebi* (s. 50)'de 728 olarak belirtilmişti. Buradaki bilgiye göre okulda 499'u yatılı, 238'i gündüzlü toplam 737 öğrenci bulunmaktaydı. Bunlardan 9'u İnas Darülfünunu'nda eğitim gören âlî sınıfta öğrenciydi.

¹²⁷⁶ Bunların 192'si tatbikat sınıflarında eğitim almaktaydı.

¹²⁷⁷ BOA; *MF. ALY*, nr. 69/86, 8 Za 1332; *MF. İMF*, nr. 40/57, 17 N 1332.

almıştı. Bunlardan 24'ü leylî, 10'u neharîydi¹²⁷⁸. 1916-17 eğitim yılında Darümuallimat-ı Âliye ibtidaî kısmından 37, Ana Muallime Mektebi'nden 215 öğrenci mezun olmuştu¹²⁷⁹. Ertesi yıl Ana Muallime Mektebi'nden 39 öğrenci mezun olmuştu¹²⁸⁰. 1917-18 eğitim-öğretim yılı sonunda Darümuallimât'ın Tatbikat kısmından 42 öğrenci tasdiknâme almıştı¹²⁸¹. 1919-20 eğitim-öğretim yılında Darümuallimât-ı İbtidâiyeden 83 öğrenci mezun olmuş, Tatbikat kısmından 19 öğrenci tasdiknâme almıştı¹²⁸². 1920-21 eğitim yılının sonunda Darümuallimât-ı Âliye'nin ibtidaî kısmından 115 öğrenci şahadetnâme ile Tatbikat kısmından 26 öğrenci tasdiknâme ile mezun olmuştu¹²⁸³.

3- Nizamnâme ve Talimâtlara Göre Öğrenciler

1915 tarihli *Darümuallimîn ve Darümuallimât Nizamnâmesi*'ne göre inas sultanisinde öğrenci olup 14 yaşını bitirenler, rızalarına bakılmaksızın İstanbul Darümuallimâtı ibtidaî kısmına nakledilecekti. 14 yaşını bitirdiği halde “aliyyülâ'lâ” derecede sınıfını geçenlerin İnas Sultanisinde eğitimine devam etmesine izin verilecekti. Mekâtib-i Sultaniye'nin altıncı sınıfı, Darümuallimât-ı İbtidâiye'nin birinci sınıfına tekabül etmekteydi. Bu okullara girebilecek vasıflara sahip olan ecnebiler ise Maarif-i Umûmiye Nazırı'nın özel izni ile kabul edilecekti. Bu öğrenciler mezun olanların, Osmanlı tebaası mezunlarıyla aynı hukuka sahip olmaları Padişah'ın iradesine bağlı olacaktı (madde: 16). Darümuallimât'a leylî veya neharî olarak kabul edilen öğrenciler velileriyle birlikte veya kimsesiz ise şahsen bir taahhütname¹²⁸⁴ imzalayıp, Maarif Nezâreti'ne vermek zorundaydı (madde: 35). Bu taahhütname, mezun olduktan sonra öğretmen olarak mecburî hizmetini Nezâret tarafından tayin edildiği yerde yapmayı kabul ettiğine veya kabul ettiği halde görevinden ayrılması, mahkumiyetten dolayı görevinden uzaklaştırılması veya tahsilini yarım bırakması halinde her sene için leylî olanlardan 40 Osmanlı altını, neharî olanlardan 10 Osmanlı altını hesabıyla okulda geçirdiği süreye göre belirlenecek tazminat miktarını ödeyeceğini kabul ettiğine dairdi.

¹²⁷⁸ *İstanbul Kız Muallim Mektebi ...*, 48-49.

¹²⁷⁹ BOA, *MF. ALY*, nr. 106/14, 13 L 1335; nr. 106/13, 13 L 1335.

¹²⁸⁰ BOA, *MF. ALY*, nr. 119/10, 27 L 1336.

¹²⁸¹ BOA, *MF. ALY*, nr. 124/19, 4 S 1337. Tatbikat Mektebi tasdiknâme örneği için bk. Ek. 4. 6.

¹²⁸² BOA, *MF. ALY*, nr. 154/9, 7 R 1339.

¹²⁸³ BOA, *MF. ALY*, nr. 164/9, 30 Ra 1340.

¹²⁸⁴ Taahhütname örneği için bk. Ek. 4. 7.

Bu taahhütnameyi imzalamayanlar Darülmuaallimât'a kabul edilemezdi. Ancak 16. maddeye göre, sultanilerden Darülmuaallimât'a nakledilen öğrenciler taahhütnameyi imzalamasalar da bu uygulamaya tâbi olacaktı. Darülmuaallimât mezunlarının mecburî hizmet süresi 8 yıldır¹²⁸⁵. Aynı şekilde Darülmuaallimât bünyesindeki Ana Muallime mektebi öğrencileri de bu taahhütnameyi imzalamakla mükellef olup, 8 yıllık mecburi hizmeti yerine getirmek zorundaydı¹²⁸⁶.

Yine *Nizamnâme*'ye göre, öğrencilerin hal ve hareketleri, yıl sonunda düzenlenen cetveller sayesinde Maarif Nezâreti tarafından takip edilecek, Nezâret, durumu tasvip edilmeyen öğrencilere şahadetnâme vermemek veya bunu ertelemek hakkına sahip olacaktı (madde: 36).

Darülmuaallimât'ta okuduğu halde iki sene üst üste sınıfını geçemeyen öğrenciler, Ana Muallime mektebine nakledilirdi¹²⁸⁷. Ana muallime mektebini bitirdiklerinde isterlerse yine Darülmuaallimât'a devam edebilirlerdi¹²⁸⁸. Bu durum Ana Muallime Mektebi'ne kendi arzusuyla kaydolup mezun olanlar için de geçerliydi.

1916 yılında yayınlanan *Darülmuaallimîn ve Darülmuaallimât-ı İbtidâiye Talimatnâmesi* öğrencilerin hukuk ve görevleri, iâşe ve ibatesi hakkında hükümler de içermektedir. Nitekim *Talimatnâme*'ye göre, leylî öğrencilerin, elbise, önlük, çamaşır ve ayakkabı vs. gibi ihtiyaçları okul tarafından karşılanacaktı (madde: 136).

4- Taşra'da Açılan Kız Öğretmen Okullarına Öğrenci Kabulü

İstanbul Darülmuaallimâtı öğrencileri için geçerli olan bütün kurallar taşra kız öğretmen okullarının öğrencileri için de geçerliydi. Nitekim 1915 yılında yayınlanan *Darülmuaallimîn ve Darülmuaallimât Nizamnâmesi*'ne göre, vilayetlerde açılacak olan Darülmuaallimât-ı İbtidâîlere, yaşları 13'ten küçük, 17'den büyük olmamak şartıyla ibtidâî okul mezunları kabul edilecekti. Mekâtib-i İbtidâiye'den mezun olmayıp, bu derecede bilgiye sahip olanlar da sınava tâbi tutulması ve başarılı olması halinde kabul

¹²⁸⁵ BOA, *MF. ALY*, nr. 87/42, 29 S 1334.

¹²⁸⁶ BOA, *MF. ALY*, nr. 148/1, 29 Ş 1338, lef 71.

¹²⁸⁷ BOA, *MF. ALY*, nr. 98/59, 11 M 1335.

¹²⁸⁸ Nitekim Eylül 1917 tarihli bir belgede, bu durumdaki öğrencilerin dönmüş oldukları Darülmuaallimât sınıflarına kabul edilebileceği bildirilmektedir. BOA, *MF. ALY*, nr. 108/66, 2 Z 1335.

edilebilecekti (madde: 9-10). Taşra kız öğretmen okulları, bulunduğu yerin öğretmen ihtiyacını karşılamak üzere açılmış olduğundan, bu okullardaki öğrenciler bulundukları vilayet hesabına burslu olarak okumaktaydı. Dolayısıyla mecburî hizmetini burada ifâ etmekle yükümlüydü. Taşrada inas sultanileri açılmadığından ve kızlar için orta öğretim verecek başka bir kurum olmadığından 1917 yılında öğretmen olmak istemeyen kızların da Darülmuaallimât'a kabul edilebilmesine izin verilmişti. Bu öğrenciler neharî olarak devam edebileceği gibi, yatak takımlarını kendisi getirmek ve masraflarını karşılamak üzere leylî de alınabilmekteydi. Ancak bu öğrenciler mezun olduklarında diğer ücretsiz okuyan öğrenciler gibi mecburi hizmetle mükellef değildi. Nitekim 1917 yılında Halep ve Bursa Darülmuaallimâtı'nda böyle bir uygulama olmuştu¹²⁸⁹.

5- Taşrada Açılan Kız Öğretmen Okulundaki Öğrenci Sayıları

Adana Darülmuaallimâtı: Açıldığı 1914-15 eğitim-öğretim yılında 20 neharî öğrencisi bulunmaktaydı¹²⁹⁰. 1915-16 eğitim-öğretim yılında öğrenci sayısı leylî 26, neharî 10 olmak üzere 36'ya ulaşmıştı. 1918-19 eğitim öğretim yılında öğrenci sayısı yine 36 idi. Bunların 29'u leylî, 7'si neharî idi. Ertesi yıl okulun öğrenci sayısı leylî 7, neharî 23 olmak üzere 30'a düşmüştü¹²⁹¹.

İzmir Darülmuaallimâtı: 1915 yılında açılan İzmir Darülmuaallimâtı'na 39 öğrenci kaydolmuştu. Bu öğrencilerin tamamı vilâyet hesabına ücretsiz eğitim almaktaydı. 3 öğrenci okuldan ayrılmış, yılsonunda 34 öğrenci sınıfını geçmişti¹²⁹². 1915-16 eğitim-öğretim yılında 45 öğrenci kaydolmuş, böylece toplam öğrenci sayısı 84'e ulaşmıştı. Çeşitli sebeplerden 5 öğrencinin okulu terk etmesi üzerine yıl sonunda bu sayı 79'a düşmüştü¹²⁹³.

¹²⁸⁹ BOA, *MF. MKB*, nr. 212/167, 29 R 1335; nr. 213/70, 2 Z 1335.

¹²⁹⁰ BOA, *MF. ALY*, nr. 88/66, 30 Ra 1334; nr. 105/116, 20 N 1335.

¹²⁹¹ BOA, *MF. ALY*, nr. 103/3 6 Ca 1335; nr. 145/40, 17 C 1338.

¹²⁹² BOA, *MF. İST*, nr. 23/25.

¹²⁹³ BOA, *MF. ALY*, nr. 103/3 6 Ca 1335; *MF. İST*, nr. 15/37, 1332 (Bu belgeye göre yeni kaydolan öğrenci sayısı 42'dir). Bir başka belgede 1915-16 eğitim yılında kaydolan öğrenci sayısının 40 olduğu, yıl sonuna kadar 13 öğrencinin terk ettiği ve okula 147 öğrencinin devam ettiği kaydedilmektedir. *MF. İST*, nr. 34/33 6 Ca 1335.

Halep Darümuallimâtı: İlk açıldığı 1915-16 eğitim-öğretim yılında 25 öğrenci kaydolmuştu¹²⁹⁴. Ertesi yıl okula 33 öğrenci kaydolmuş, böylece birinci ve ikinci sınıfta toplam öğrenci sayısı 58'e ulaşmıştı¹²⁹⁵. 1917-1918 yılında, öğrenci sayısı daha da artarak 76'ya yükselmişti¹²⁹⁶. Yine aynı yıl, yersizlikten dolayı kapanma tehlikesiyle karşı karşıya kalan 6 sınıflı bir inas ibtidâisi ve onun bünyesinde bulunan ana mektebini "Tatbikat Mektebi" adı altında Halep Darümuallimât-ı İbtidâiyesi'nin teşkilâtına dâhil edilmişti¹²⁹⁷. Halep Darümuallimâtı'na aktarılan 60 ibtidaî öğrenci leylî olarak kabul edilmiş, Halep'te evi veya akrabası bulunanlar geçici olarak neharîye dönüştürmüştü. Bu yıl için okula 40 öğrencinin daha kabul edilmesine, bu 40 öğrenciden Halep'te evi olanların neharî, diğerlerinin leylî olmasına karar verilmişti¹²⁹⁸. Ancak Halep Darümuallimâtı'nın binasının işgal edilmesi üzerine okulun hangi tarihte açılacağı bilinmediğinden o yıl için yeni öğrenci kabul edilememesi gerektiği Vilâyet Encümeni tarafından bildirilmişti¹²⁹⁹.

Bursa Darümuallimâtı: 1915 yılında açılan Bursa Darümuallimâtı'nın yıl sonunda öğrenci sayısı leylî olmak üzere 10'du. 1915-16 eğitim-öğretim yılında 20 leylî, 3 neharî öğrencinin kaydolması üzerine 33'e çıkmıştı¹³⁰⁰. 1918-19 eğitim-öğretim yılında 47 leylî, 40 neharî olmak üzere 87 öğrencisi bulunmaktaydı. Bu sayı ertesi yıl 46'sı leylî, 54'ü neharî olmak üzere 100'e ulaşmıştı¹³⁰¹.

Edirne Darümuallimâtı: İlk açıldığı 1915-16 eğitim-öğretim yılında 71 öğrenci kaydolmuştu. Bunların 13'ünün yıl içinde terk etmesi üzerine eğitime devam eden öğrenci sayısı 58'e düşmüştü¹³⁰². 1918-19 eğitim-öğretim yılında 63 leylî, 9 neharî

¹²⁹⁴ BOA, *MF. İST*, nr. 38/55, 20 B 1335; *MF. ALY*, nr. 104/125, 24 B 1335.

¹²⁹⁵ BOA, *MF. ALY*, nr. 104/125, 24 B 1335.

¹²⁹⁶ BOA, *MF. İST*, nr. 49/42, 20 C 1336.

¹²⁹⁷ BOA, *MF. ALY*, nr. 112/126, 20 R 1336.

¹²⁹⁸ BOA, *MF. ALY*, nr. 109/2, 15 Z 1335.

¹²⁹⁹ BOA, *MF. MKB*, nr. 213/68, 23 Za 1335.

¹³⁰⁰ BOA, *MF. İST*, nr. 36/21, 8 C 1335. Bir başka belgede, bu sayının 30'u leylî, 14'ü neharî olmak üzere 34 olduğu kaydedilmektedir (*MF. ALY*, nr. 103/3 6 Ca 1335).

¹³⁰¹ BOA, *MF. ALY*, nr. 145/40, 17 C 1338.

¹³⁰² BOA, *MF. İST*, nr. 35/3, 6 Ca 1335. Bir başka belgede, bu sayının 69 olduğu kaydedilmektedir (*MF. ALY*, nr. 103/3 6 Ca 1335).

olmak üzere 72 öğrencisi bulunmaktaydı. Bu sayı ertesi yıl 75'i leylî, 13'ü neharî olmak üzere 88'e yükselmişti¹³⁰³.

Kastamonu Darülmuallimâtı: İlk açıldığı 1915-16 eğitim-öğretim yılında 30'u leylî, 8'i neharî olmak üzere 38 öğrenci kaydolmuştu. Neharî öğrencilerden 3'ünün okulu terk etmesi üzerine yılsonunda devam eden öğrenci sayısı 35'e düşmüştü¹³⁰⁴. 1918-19 eğitim-öğretim yılında 53 leylî, 11 neharî olmak üzere 64 öğrencisi bulunmaktaydı. Bu sayı ertesi yıl 49'u leylî, 9'u neharî olmak üzere 58'e düşmüştü¹³⁰⁵.

Ankara Darülmuallimâtı: İlk açıldığı 1915-16 eğitim-öğretim yılında 19 leylî öğrencisi bulunmaktaydı. 1918-19 eğitim öğretim yılında bu sayı 53'e yükselmişti. Ertesi yıl okulun öğrenci sayısı leylî 48, neharî 2 olmak üzere 50 idi¹³⁰⁶.

Konya Darülmuallimâtı: İlk açıldığı 1915-16 eğitim-öğretim yılında 11 leylî öğrencisi bulunmaktaydı¹³⁰⁷.

Balıkesir Darülmuallimâtı: İlk açıldığı 1916-17 eğitim-öğretim yılında 6 leylî, 2 neharî olmak üzere 8 öğrenci kaydolmuştu. Neharî öğrencilerin başka bir okula nakledilmesi üzerine okulun vilâyet hesabına okuyan 6 leylî, 1 neharî öğrencisi kalmıştı¹³⁰⁸. 1918-19 eğitim-öğretim yılında 18 leylî, 1 neharî olmak üzere 19 öğrencisi bulunmaktaydı. Bu sayı ertesi yıl öğrenci sayısında değişiklik olmamıştı¹³⁰⁹.

Sivas Darülmuallimâtı: 1918-19 eğitim-öğretim yılında 10 neharî öğrencisi bulunmaktaydı. Bu sayı ertesi yıl 18'e yükselmişti¹³¹⁰.

Menteşe Darülmuallimâtı: 1916-17 eğitim yılında açılan bu okulun öğrenci sayısı hakkında bilgiye sahip değiliz.

¹³⁰³ BOA, *MF. ALY*, nr. 145/40, 17 C 1338.

¹³⁰⁴ BOA, *MF. İST*, nr. 35/6, 6 Ca 1335.

¹³⁰⁵ BOA, *MF. ALY*, nr. 145/40, 17 C 1338.

¹³⁰⁶ BOA, *MF. ALY*, nr. 103/3 6 Ca 1335; nr. 145/40, 17 C 1338.

¹³⁰⁷ BOA, *MF. ALY*, nr. 103/3 6 Ca 1335.

¹³⁰⁸ BOA, *MF. İST*, nr. 48/36, 23 Ca 1336.

¹³⁰⁹ BOA, *MF. ALY*, nr. 145/40, 17 C 1338.

¹³¹⁰ BOA, *MF. ALY*, nr. 145/40, 17 C 1338.

Millî Mücadele Dönemi'nde düşman işgaline uğrayan bölgelerdeki öğretmen okullarının büyük bir kısmı işgalciler tarafından kapatılmış, binaları başka amaçlarla kullanılmıştı. Nitekim 1920-21 eğitim-öğretim yılında Bursa Leylî ve Nehârî Darümuallimâtı¹³¹¹ lağv edilmiş ve nehârî Malhatun İnas Sanayi Mektebi'ne dönüştürülmüştü¹³¹². Aynı yıl Balıkesir Darümuallimâtı'nda eğitim-öğretim bir yıl süreyle durdurulmuş¹³¹³, İzmir Darümuallimâtı Yunanlıların işgaline uğrayıp hastaneye dönüştürüldüğü için lağvedilmişti¹³¹⁴. Adana Darümuallimâtı da Fransız işgali nedeniyle kapatılan okullar arasındaydı. İşgallerin yanı sıra malî buhran da bu okulların kapatılmasında önemli bir rol oynamıştı. Kapatılan veya eğitimine ara verilen bu okulların öğrencilerinin bir kısmı İstanbul Darümuallimâtı'na, bir kısmı da Ankara Darümuallimâtı'na, mezuniyetlerinden sonra memleketlerinde görevlerini yerine getirmek şartıyla nakledilmişti¹³¹⁵. Daha önce de belirtildiği gibi, taşrada açılan kız öğretmen okullarından sadece 6'sı Cumhuriyet'e intikal edebilmişti. Bunlar, Edirne, İzmir, Adana, Bursa, Sivas ve Konya Darümuallimâtları idi¹³¹⁶.

E. Eğitim ve Öğretim

1- Neharî Darümuallimât ve Eğitim-Öğretimi

Maarif-i Umumiye Nizamnâmesi'ne göre Darümuallimât'ın öğrenim süresi iki yıl olan "Sıbyan Şubesi" ile öğrenim süresi üç yıl olan "Rüşdiye Şubesi"nin ders programları ayrı ayrı düzenlenmişti¹³¹⁷. Buna göre sıbyan ve rüşdiye şubelerinde okutulacak dersler Tablo 4. 6'da gösterilmiştir.

¹³¹¹ Açıldığı tarihte leylî olarak eğitim veren bu okul 1917 yılında neharî öğrenci kabul etmeye başlamıştı. BOA, *MF. MKB*, nr. 213/70. olarak belirtilmiştir.

¹³¹² Okulun neharî olarak eğitim verecek olan Malhatun İnas Sanayi Mektebi'ne dönüştürülmesi üzerine Bursa Darümuallimâtı'nın leylî öğrencilerinin, İstanbul Darümuallimâtı'na nakilleri istenmişti. BOA, *MF. ALY*, nr. 143/89, 26 R 1338.

¹³¹³ BOA, *MF. ALY*, nr. 162/41; nr. 152/74, 24 S 1339.

¹³¹⁴ BOA; *MF. ALY*, nr. 163/87, 25 Ra 1340; *DH. UMVM*, nr. 69/62, 1 M 1340.

¹³¹⁵ BOA, *MF. ALY*, nr. 143/89, 26 R 1338. Bursa Darümuallimâtı'ndan 14 öğrenci İstanbul Darümuallimâtı'na gönderilmişti.

¹³¹⁶ *Eğitim İstatistikleri...*, 295.

¹³¹⁷ MUN, madde: 68-71.

Tablo 4. 6: Darülmuallimât'ın Sıbyan ve Rüşdiye Şubesinin Ders Programı¹³¹⁸

Sıbyan Şubesi	Rüşdiye Şubesi
Mebadi-i ulûm-ı diniye*	Mebadi-i ulûm-ı diniye
Kavaid-i lisan-ı Osmanî ve kitabet	Kavaid-i lisan-ı Osmanî ve inşa
Usûl-i tâlim	Arabî ve Farisi
Her cemaatin kendi lisanı	Her cemaatin kendi lisanı
Risale-i ahlâk	İlm-i ahlâk
Hesap ve defter tutmak usulü	Tedbir-i münzel
Tarih-i Osmanî ve coğrafya	Tarih ve coğrafya
Malûmat-ı nafia	Mebadi-i ulûm-i riyaziye ve tabiiye
Musikî	Resim
Dikiş ve nakış	Musikî ¹³¹⁹
	Enva-ı ameliyat-ı hıyatiyye

Kaynak: *Maarif-i Umûmiye Nizamnâmesi.*

Nizamnâme'de öngörülen dersler ilk bir iki yıl hemen hemen aynen devam etti. Daha sonra rika ve sülûs gibi yazı dersleri programa girmişti. 1873 yılında musikî öğretmeni olarak Refika Hanım'ın tayin edilmesine¹³²⁰ rağmen musikî dersi ancak 1875 yılında programda yer almaya başlamıştı¹³²¹. Musikî dersinin *Devlet Salnameleri*'nde zaman zaman piyano adıyla geçmesi bu derste piyano eğitimi yapıldığını göstermektedir¹³²². Buna göre derslerin sınıflara göre dağılımı Tablo 4. 7'de gösterilmiştir.

¹³¹⁸ MUN, madde: 69-70.

* Her cemaatin kendi lisanı ile , dinî liderleri tarafından belirlenecek öğretmenler tarafından verilecektir.

¹³¹⁹ Darülmuallimât'ın eğitim-öğretime başladığı ilk yıl programda ön görülen musikî eğitimi, öğrencilerin önemli ve gerekli olan derslerle ilgilenmelerine engel olur düşüncesiyle bir yıl ertelenmişti. BOA, *İ.DH.*, nr. 42823. Ayrıca bk. C. Öztürk, *Dünden Bugüne Öğretmen...*, 38.

¹³²⁰ BOA, *Ayniyat Maa.*, nr. 1071, 179; *B.E.O.*, *Gel. Maa.*, def. nr. 390-9/1, evr. nr. 81; *Gid. Maa.*, def. nr. 395-9/6, evr. nr. 156.

¹³²¹ *Devlet Salnamesi*, sene: 1293, 140; C. Öztürk, *Atatürk Devri Öğretmen...*, 13.

¹³²² *Devlet Salnamesi*, sene: 1296, 80.

Tablo 4. 7: 1873-1874 Yılı Ders Programı

I. Sınıf	II. Sınıf	III. Sınıf
Arabî	Ulûm-ı Diniye	Ulûm-ı Diniye
Farisi	Arabî	Arabî
Hesap	Farisi	Farisi
Coğrafya	Hesap	Hesap
Tarih	Coğrafya	Coğrafya
Rika	Kıraat-i Türkiye	Kıraat-i Türkiye
Sülûs	Sülûs	Sülûs
İnşâ	Rika	Nakış ve Hıyatiyye
Resim	Nakış	
Nakış	Hıyatiyye	

Kaynak: Mahmud Cevad, *Maarif-i Umumiye-i Nezâreti Tarihçe-i Teşkilât ve İcraatı*, 1338, 131.

Sultan II. Abdülhamid Dönemi'nde bu okul, her ne kadar ders programlarında istikrarsızlıklar görülse de sürekli olarak gelişim göstermişti. Bu gelişme özellikle ders programlarının yeniden düzenlenmesi, yeni derslerin eklenmesi ya da öğretim kadrolarında artık kadınların ağırlıklı olarak görülmesi şeklinde gerçekleşmişti¹³²³. Eğitim-öğretiminde bir takım istikrarsızlıklar görülmesine rağmen ilerlemeler kaydeden Darümuallimât'ın ders programı 1876 yılında çok küçük değişikliklere uğramıştı. Bu değişiklikler, 1875 yılında programda görülen musikî dersinin kaldırılması, dikiş, nakış gibi derslerin yanında bir de makine dersinin eklenmesinden ibaretti¹³²⁴. Ancak yeni düzenlemeler ileriki yıllarda kendini daha da belirgin bir şekilde göstermişti. Nitekim en önemli değişiklik, "Usûl-i Tedris" dersinin programa eklenmesiyle meydana gelmişti. Öğretmen yetiştiren kurumların en önemli özelliği eğitim usûlü dersinin bulunmasıdır. Darümuallimât'ın sıbyan şubesinin ders programında usûl-i talim dersi konulmuştu. Ancak okulun açıldığı tarihten itibaren *Devlet Salnameleri*'ne baktığımızda ders programında böyle bir dersin olmadığı göze çarpmaktadır. Muallim Cevdet'e göre "Usûl-i Tedris" denilen öğretmen meslek dersi ilk kez 1879 yılında Darümuallimîn, Mülkiye ve Sanayi-i Nefise mektepleri öğretmenlerinden Aristokli Efendi tarafından okutulmuştu. Bu dersin varlığına ancak 1299 (1881-1882) tarihli *Devlet Salnamesi*'nde rastlamamıza rağmen, bundan sonraki yıllara ait programlarda yine yer almamaktadır. Bu da dersin kaldırıldığını düşündürmektedir. 1890-1891 yılında bu ders "Usûl-i

¹³²³ C. Öztürk, *Atatürk Devri Öğretmen...*, 13-14.

¹³²⁴ *Devlet Salnamesi*, sene: 1294, 387.

Tedris" adıyla yeniden programa girmiş, bu kez öğretmenliğine Ayşe Sıdika Hanım¹³²⁵ tayin edilmişti¹³²⁶.

1892 yılında Darümuallimât'a mahreç olmak üzere 6 yıllık ibtidaî ve rüşdî sınıflardan oluşan inas rüşdiye mektebine denk “İhtiyat Kısmı”nın kurulması, Darümuallimât kısmının eğitim süresi 3 yıl olarak düzenlenmesi¹³²⁷ üzerine ders programında bazı değişiklikler meydana geldi. Programa *Kurân-ı Kerim*, hendese, usul-i talim, hıfzıssıhha dersleri ilave edildi¹³²⁸.

Tablo 4. 8: 1897-1898 Yılı Haftalık Ders Dağılım Çizelgesi

Dersler	Haftalık Ders Saati		
	I. Yıl	II. Yıl	III. Yıl
Tecvid ve Kur'an-ı Kerim'de Tatbikatı	2	1	1
Ulûm-ı Diniye	2	2	2
Arabî	2	2	2
Farisi	1	1	1
Kavâid-İ Osmâniye ve Müntahabât	1	1	1
Kitâbet ve Tatbikât-ı Kavâid	1	1	2
Hüsn-i Hat	1	1	1
Usûl-i Tedris	2	1	1
Ahlâk	-	2	1
İlm-i Eşya	1	1	1
Mevâlid ve Ulûm-i Tabiiye ¹³²⁹	-	1	1
Hıfzıssıhha	-	1	1
İdâre-i Beytiyye	1	2	2

¹³²⁵ İstanbul ulemasından Mustafa Efendi'nin kızı, şair Rıza Tevfik'in ilk eşidir. Beyoğlu Zapyon Kız Lisesi'nde okumuş, 1891-1892 yılında Darümuallimat'a coğrafya, ahlâk ve elişleri öğretmeni olarak atanmıştır. Rumca ve Fransızca'yı edebiyatı ile bilen ve aynı zamanda İngilizce de konuşan Ayşe Sıdika Hanım, batı ülkelerinde okutulan nitelikte ve usul dersinde okutulmak üzere *Usûl-i Tâlim ve Terbiye Dersleri* adıyla bir kitap yazmıştır. İki kısımdan oluşacak kitabın ancak birinci kısmı mevcuttur. 1908'de vefat etmesi üzerine kitap yarım kalmıştır. Nafi Atuf, *Türkiye Maarif Tarihi*, I, 165-167; O. Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, 1-2, 676; Cavit Binbaşoğlu, *Türkiye'de Eğitim Bilimleri Tarihi*, İstanbul 1995, 57-58; “Ayşe Sıdika”, *Eğitim Hareketleri*, S. 148-149 (Temmuz-Ağustos 1967), 16-17.

¹³²⁶ O. Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, 1-2, 675; Y. Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, 160, aynı yazar, “Kızların Eğitimi”, 18; C. Öztürk, *Dünden Bugüne Öğretmen...*, 36; aynı yazar, *Atatürk Devri Öğretmen...*, 15; C. Binbaşoğlu, *Türkiye'de Eğitim Bilimleri...*, 47-48; H. Â. Yücel, *Türkiye'de Orta Öğretim*, 206.

¹³²⁷ BOA, *İ. DH.*, nr. 99248, 2 B 1309.

¹³²⁸ BOA, *MF. VRK*, nr. 34/1, 24 Ra 1330; 1323-1324 ve kısmen 1325-1326 sene-i dersiyelerine Ait Dersaadet'te ve Vilâyette Kâin Mekâtib-i Resmîye ve Hususîye ve Dersaadet'te Bulunan Medâris-i İslâmîye ile Kütüphanelerine Dair İstatistik Mecmuası, Matbaa-i Amire 1327, 15.

¹³²⁹ Ancak üç yıl sonra (1900-1901) kaldırılmıştı. Aynı yer.

Hesap	2	1	1
Hendese	1	1	1
Resim	1	1	1
Coğrafya	2	1	1
Tarih	1	1	1
Musikî	1	1	1
El Hüneleri	4	3	3
Toplam	26	26	26

Kaynak: *Maarif-i Umumiye Salnâmesi*, sene: 1316, 453.

Yukarıdaki tabloda da görüleceği üzere “Usûl-i Tedris” veya diğer bir adıyla “Usûl-i Talim ve İdâre-i Mekâtib” dersi her üç yılda da okutulmaktaydı. Bu derste birinci yıl, sağlık, çocuk oyunları, jimnastik, el alışanlığı kazandıracak küçük uygulamalar, akıl hakkında bilgiler, çeşitli yaşlardaki ilerleyişi, çocuğun anlama ve idrak kabiliyetinin yaşlara göre gelişimi, ahlak ile ilgili, ikinci yıl, daha çok metoda yönelik program yapımı, eğitim usulleri, ölçme ve değerlendirme ile ilgili teorik bilgiler verilmekteydi. Üçüncü yıl ise, iki yıl boyunca öğretilenler tekrar edilerek bu bilgiler, Darümuallimât'a bağlı ihtiyat kısmında uygulanmaktaydı¹³³⁰. Bu ders 1914-1915 yılında "Fenn-i Terbiye ve Tedris ve Mektep İdâresi" olarak isim değişecekti¹³³¹. 1897-1898 yılında Ma'lumat-ı Fenniye ve Mebâdi-i Ulum-ı Tabiîye dersi programa eklenmiş ancak üç yıl sonra (1900-1901) kaldırılarak yerine İlm-i Eşya dersi konulmuştu. 1909-1910 yılına kadar aynı program tatbik edilmiş, bu yıl bazı düzenlemeler yapılarak Ulûm-ı Diniye, Ulûm-ı Ahlakiye, Arabî, Farisi, Usûl-i Talim ve Terbiye, Kavaid ve Edebiyat-ı Osmaniye, Malumat-ı Medeniye, Kıraat-i Fenniye, Tarih, Coğrafya, Hıfzıssıhha, Hesap, Hendese, Hat, Resim, Nakış, Biçki ve Dikiş, Piyano derslerinden oluşan bir program tatbik edilmişti¹³³². Meşrutiyet dönemine kadar Darümuallimât'ın ders programında Hayvanat, Nebatat, İlm-i Arz, Kimya ve Hikmet gibi dersler yoktu. Özellikle eğitim usullerinin uygulamalı bir şekilde öğretilmesi önemli ölçüde ihmale uğramıştı¹³³³.

¹³³⁰ *Maarif Salnamesi*, sene: 1316, 466-468; C. Öztürk, *Dünden Bugüne Öğretmen...*, 40.

¹³³¹ *Darümuallimat Programı*, İstanbul 1330, 4-5.

¹³³² BOA, MF. VRK, nr. 34/1, 24 Ra 1330; 1323-1324 ve kısmen 1325-1326 sene-i dersiyelerine Ait Dersaadet'te ve Vilâyette Kâin Mekâtib-i Resmîye ve Hususîye ve Dersaadet'te Bulunan Medâris-i İslâmiye ile Kütüphanelerine Dair İstatistik Mecmuası, Matbaa-i Amire 1327, 15.

¹³³³ Süleyman Şevket, “Darümuallimat”, *Muallimler Mecmuası*, S. 8, 30 Nisan 1923, 156.

2- Leylî Darümuallimât ve Eğitim-Öğretimi

1911 yılında Nehârî (Gündüzlü) Darümuallimât lağv edilmesi¹³³⁴ ve Leylî Kız Sanayi Mektebi'nin, bünyesinde yer alan Leylî Darümuallimât'la birleştirilmesiyle¹³³⁵ okul Leylî Darümuallimât adını almıştı. Böylece Darümuallimât sadece leylî eğitim veren bir okul haline gelmişti. Daha sonra neharî öğrenci de kabul etmişti.

Ocak 1914 tarihinde Leylî Darümuallimât'ın bünyesinde resmî bir ana mektebi ve bu okula öğretmen yetiştirmeye yönelik özel bir sınıf olan Ana Muallime Mektebi açılmıştı. Böylece hem ana mektebi hem de ana muallime mektebi bir arada açılmış bulunuyordu¹³³⁶. İsviçre usulünün kabul edildiği bu okulda, öğretmen adayları, bir yıl boyunca teorik ve uygulamalı olarak eğitileceklerdi. Teorik olarak eğitmek üzere; Ulûm-ı Ruh Mebâdisi, özellikle İlm-i Ruh-ı Etfal, Fenn-i Terbiye-i Etfal, Frobel tedrisâtı ve el işleri nazarî kısmı, İmlâ, Ulûm-ı Tabiiyye Mebâdisi, İlm-i Eşya, Hıfzıssıhha, Hesap ve Hendese Mebâdisi, Resim, Musiki (Gınâ: şarkı ve türkû söyleme), Tarih ve Coğrafya-yı Millî, Jimnastik ve bir ana sınıfında ders vermekten ibaret olan Tedrisât-ı Ameliye gibi dersler alacaklardı. Teorik olarak öğretilen derslerin uygulaması, en az 50 öğrencilik ve iki kısımdan oluşan bir ana sınıfında olacaktı. Öğretmen adayları bu ana muallime mektebinden mezun olabilmek için yazılı ve sözlü olarak sınava tâbi tutulacaklardı. Yazılı imtihanda başarılı olanlar sözlü imtihana kabul edilecekti¹³³⁷ 4 Mart 1915 tarihinde yayınlanan *Darümuallimât Programı* ile Ana Mektebi ile Ana Muallime Mektebi'nin müfredat programları ilân edildi. Ana Muallime Mektebinin öğretim süresi bir yıl olmakla birlikte bu mektebin öğrencileri, öğrendiklerini uygulama imkanını Ana Mektebi kısmında buluyorlardı¹³³⁸.

¹³³⁴ Nafi Atuf Kansu, *Türkiye Maarif Tarihi Hakkında Bir Deneme*, İstanbul 1931, 82; Aynı yazar, “İlk Erkek ve Kız İdâdîleri”, *Türk Yurdu*, (İstanbul 1340), I/1, 64; O. Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, 3-4, 1431; F. Unat, *Türkiye Eğitim Sisteminin...*, 48; Hasan Ali Koçer, *Türkiye’de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi (1773-1923)*, 196-197.

¹³³⁵ BOA, MF.İMF, nr. 5/42, 26 Z 1329; nr. 5/122, 1330; *İstanbul Kız Muallim Mektebi 1933-Darümuallimat 1870*, (İstanbul Kız Muallim Mektebi yay.), İstanbul 1933, 42; C. Öztürk, *Atatürk Devri Öğretmen ...*, 17.

¹³³⁶ Yahya Akyüz, “Türkiye’de Anaokullarının Kuruluş ve Gelişim Tarihçesi”, *Milli Eğitim*, 132, Ekim-Kasım-Aralık 1996, 12.

¹³³⁷ *İkdam*, nr. 6106, 21 Şubat 1914.

¹³³⁸ Maarif-i Umûmiye Nezâreti, *Darümuallimât Programı*, İstanbul 1330; *İstanbul Kız Muallim Mektebi 1933-Darümuallimat 1870*, (İstanbul Kız Muallim Mektebi yay.), İstanbul 1933, 45; Osman Nuri Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, C. I-II, İstanbul 1977, 679; C. Öztürk, *Türkiye’de Düünden Bugüne Öğretmen...*, 44.

Darülmualimât Programı'na göre okul, 1- Kısım-ı İbtidâî (Tatbikat Mektebi), 2- Darülmualimât-ı İbtidâî, 3- Ana Muallime Mektebi, 4- Ana Mektebi'nden oluşmaktaydı. Kısım-ı İbtidâî'nin eğitim süresi 5 yıldır. Bu kısımda inas sultanisi programına göre eğitim yapıldır. Darülmualimât-ı İbtidâîye, biri ihzarî olmak üzere 5 sınıftan oluşmaktaydı. Bu kısmın ders programı Tablo 4. 9'da gösterilmiştir. Ana Muallime Mektebi'nin eğitim süresi ise 1 yıldır¹³³⁹.

Tablo 4. 9: Darülmualimât-ı İbtidâîye Ders Programı

Derslerin Adı	İhzarî Sınıfı	I. Yıl	II. Yıl	III. Yıl	IV. Yıl
Öğleden Önce Yapılan Dersler					
<i>Kurân-ı Kerim</i>	2	1	1	1	-
Ulûm-ı Diniyye	2	1	1	1	1
İlm-i Ahvâl-i Ruh	-	-	1	1	-
Ahlâk	-	-	1	1	-
Fenn-i Terbiye ve Tedris ve Mektep İdaresi	-	-	-	1	2
Kıraat ve İnşâd	3	3	2	1	1
İmlâ	3	2	1	-	-
Sarf ve Nahv	1	2	1	-	-
Edebiyat	-	-	-	2	1
Kitâbet	1	1	1	1	1
Coğrafya	1	2	2	1	-
Kozmoğrafya	-	-	-	-	1
Tarih	1	2	2	1	1
Malûmât-ı Medeniye ve Hukukiye	-	-	1	-	-
Lisân-ı Ecnebî	2	2	2	2	-
Usûl-i Defterî	-	-	1	-	-
Hesap	4	3	2	2	1
Hendese	-	2	2	1	-
Cebir	-	-	-	1	1
Malûmât-ı Tabîiye	-	2	2	2	1
Hat	2	-	-	-	-
Pirografi*	-	-	-	1	-
Hıfzıssıhha ve Takayyüdât-ı Sıhhiye	-	-	1	1	-
İktisad ve İdâre-i Beytiye	-	-	-	1	1
Sanayi-i Zirâîye ve Bahçivanlık	-	-	-	1	2
Tatbikat	-	-	-	-	9

¹³³⁹ Maarif-i Umûmiye Nezâreti, *Darülmualimât Programı*, İstanbul 1330, 1.

* Yakma tekniği ile kadife veya tahta üzerine nakış ve resim yapma sanatı.

Toplam	22	23	24	23	23
Öğleden Sonra Yapılan Dersler					
Resim	3	3	2	1.5	1
Musikî ve Gınâ	2	2	2	2	2
Terbiye-i Bedeniye ¹³⁴⁰	2	2	2	1.5	1.5
Dikiş ve Tamir	4	3	3	2	2
Tabahat	-	-	-	2	2
Çamaşır Yıkama ve Tathirât	-	-	-	2	2
El işleri ve Nakış	2	2	2	1.5	1.5
Ziraat-ı Ameliye	-	-	-	1.5	2.5
Hikmet ve Kimya Tecrübeleri	-	2	1.5	2	-
Toplam	13	14	12.5	16	14.5
Genel Toplam	35	37	36.5	39	37.5

Kaynak: *Darülmuaallimât Programı*, İstanbul 1330, 2.

1915 yılında yayınlanan program, önceki yıllarda uygulanan programlarla kıyaslandığında oldukça teferruatlı olduğu ve pek çok yenilikler getirdiği görülmektedir. Usûl-i Defterî ve Cebir gibi muhasebe ve matematik, Kozmoğrafya, Malûmât-ı Tabîiye adı altında Nebâtât, Hayvanat, Hikmet ve Kimya gibi fen bilgisi derslerinin artık programa girmesi, yüksek öğrenime yani âlî sınıfa devam edecek öğrencilerin donanımlı olmasını sağlamaktaydı. Bu programda İlm-i Ahvâl-i Ruh, Fenn-i Terbiye ve Tedris, Mektep İdaresi ve Tatbikat derslerinin programda yer alması, özellikle II. Meşrutiyet Dönemi'ndeki eğitim anlayışında, öğretmenlerin pedagojik formasyona sahip olması gerektiği fikrinin ne denli kuvvetli olduğunun göstergesidir¹³⁴¹. Yine önceki yıllardan farklı olarak Sanayi-i Ziraiye ve Bahçıvanlık derslerinin verilmesi, tarım toplumunda oldukça önemli bir role sahip kadının, özellikle Anadolu'da görev yapacak öğretmenler aracılığı ile bu yönde eğitilmesi amacını gütmektedir. Zira bu derslerde öğrencilere, toprağın yapısı, toprak çeşitleri, iyi bir toprağı tanıma usulleri, suyun, havanın ve ışığın toprak üzerindeki etkisi, bahçe işlerinde kullanılan aletler hakkında bilgi verilmekteydi¹³⁴².

¹³⁴⁰ Bu dersi almalarını engelleyecek kadar sağlık problemi olan öğrenciler bu dersten muaf tutulurdu. BOA, *MF. ALY*, nr. 112/103, 17 R 1336.

¹³⁴¹ C. Öztürk, *Türkiye'de Düünden Bugüne...*, 42.

¹³⁴² *Darülmuaallimât Programı*, 92.

1915 yılında yayınlanan *Darülmuaallimîn ve Darülmuaallimât Nizamnâmesi*¹³⁴³ ile okul, 1- İbtidâî 2- İhzârî 3- Âlî sınıflardan oluşacak şekilde düzenlenmişti. 1915 yılında yayınlanan Darülmuaallimât ders programı, *Darülmuaallimîn ve Darülmuaallimât Nizamnâmesi*'nde de aynen tekrarlanmıştı (madde: 24). *Nizamnâme*'ye göre Darülmuaallimât-ı Âliye İhzârî Kısmı'nın ders programı şöyledir (madde: 29): *Kurân-ı Kerim* ve *Malumât-ı Dinîye*, Türkçe, Kıraat, İnşâd ve ezber, Kavaid ve Edebiyât-ı Kitâbet, İmlâ, Coğrafya, Kozmoğrafya, Tarih, Elsine-i Ecnebiye, Hesap, Hendese, Cebir, *Malumât-ı Tabîîye* (Hikmet ve Kimya), Resim, Musikî ve Gınâ, Terbiye-i Bedeniye, Dikiş ve Tamir, Tabahat, Çamaşır Yıkama ve Ütü, İdâre-i Beytiye. Ana Muallime Mektebi'nin ders programında ise şu dersler yer almaktaydı (madde: 31): İlm-i Ahvâl-i Ruh, Fenn-i Terbiye, Frobel usulünde tedrisât ve el işlerinin nazarî kısmı, Hesap, Hendese, Gınâ ve Piyano, Tarih-i Osmanî, Türkçe (İmlâ, Kıraat, Kitabet ve İnşâd), Ulûm-ı Tabîîye, Hıfzıssıhha, Coğrafya-yı Osmanî, Terbiye-i Bedeniye, Tatbikat ve Resim.

Nizamnâme'ye göre, Âli kısmın ders programı İnas Darülfünunu'nun programıyla aynıydı. Bu kısmın öğrencileri, derslerini İnas Darülfünunu'nda görecekti (madde: 30). *Nizamnâme*'nin öngördüğü ders programı 1915-16 eğitim-öğretim yılında uygulanmaya konuldu. Ana Muallime Mektebi'nde geçen eğitim öğretim yılında uygulanan programda Ulûm-ı Tabîîye, Hesap, Hendese, Tarih ve Coğrafya gibi derslerin oldukça fazla olması yüzünden ana muallimelerine lazım olan musikî, terbiye ve meslek derslerine özellikle de tatbikata az zaman ayrılması üzerine bu öğretim yılının başında Darülmuaallimât-ı Âliye müdürü Hilmi Bey, söz edilen derslerin ders saatlerini azaltan yeni bir program hazırlayarak, Maarif Nezâreti'ne göndermişti. Hilmi Bey'e göre, Ana Muallime Mektebi'ne alınan öğrencilerin Darülmuaallimât'ın ikinci sınıfındaki dersleri görmüş olmaları şart olduğundan, gerek bu derecede eğitim almış olan öğrencilerin gerekse altı dershaneli ibtidâî mektep mezunları ana muallimelerine gerekli olan genel bilgileri haiz bulunmaktaydı. Bu nedenle, bu öğrencileri yeniden bu derslerle meşgul etmek gereksizdi. Harcanan bu zaman öğrencilerin terbiye ve meslek derslerini hazmetmesini sağlayacak şekilde, kullanılmalıydı. Ancak Maarif Nezâreti

¹³⁴³ “Darülmuaallimîn ve Darülmuaallimât Nizamnâmesi” (DDN), *Düstur*, II. Tertip, C. 7, 649-659. Ayrıca *nizamnâme* metni için bk. BOA, *Şurâ-yı Devlet Maarif*, nr. 231/4, 10 Kanunievvel 1330.

Hilmi Bey tarafından gönderilen programı kabul etmeyerek, haftalık ders saatlerini içeren bir ders programını gönderdi¹³⁴⁴. Bu programa göre Ana Muallime Mektebi'nde okutulacak ders saatlerinin haftalık dağılımı şöyledir:

Tablo 4.10: Ana Muallime Mektebi Haftalık Ders Programı

DERSLER	Ders Saati
Ulûm-ı Dinîye	1
İlm-i Ruh	2
Fenn-i Terbiye	2
Frobel Tedrisâtı ve El işlerinin Nazarî Kısmı	2
İmlâ	1
Kıraat	2
Ulûm-ı Tabîîye	1
Hıfzıssıhha	2
Hesap	1
Hendese	1
Gınâ ve Piyano	5
Tarih-i Osmanî	1
Coğrafya	1
Terbiye-i Bedeniye	2
Tatbikat	7
Resim	2
Toplam	33

Kaynak: BOA, *MF. ALY*, nr. 85/26, 14 M 1334.

II. Meşrutiyet'e kadar "Osmanlılık" bilincinin geliştirilmesine hizmet eden öğretmen okullarının amacı 1916 yılında yayınlanan *Darülmuallimîn ve Darülmuallimât-ı İbtidâiye Talimatnâmesi* ile değişmiş, İttihat ve Terakkî Partisi'nin siyasî, sosyal, kültürel ve ekonomik politikalarına paralel olarak "Türkçülük" bilincinin geliştirilmesine hizmet edecek şekilde programları düzenlenmişti¹³⁴⁵. Bu doğrultuda özellikle, tarih eğitiminin millî bir fikir ve vatanperverlik duyguları dahilinde yapılması ve millî hislerin gelişmesine yardım etmesi, aynı şekilde musikî derslerinde de millî ve vatanperver şarkıların konuları hakkında bilgi verilmesi isteniyordu¹³⁴⁶.

¹³⁴⁴ BOA, *MF. ALY*, nr. 85/26, 14 M 1334.

¹³⁴⁵ C. Öztürk, *Türkiye'de Düünden Bugüne Öğretmen...*, 19.

¹³⁴⁶ DDİT, madde: 6, 8.

1915 tarihli Darülmuaallimât programı uygulamaya konulduktan sonra, bazı küçük eklemeler veya değişiklikler de yapılmıştı. Bu düzenlemelerde okullara gönderilen müfettişlerin raporları etkili olmaktaydı. Meselâ, 1917 yılının Ocak ayında, son sınıfın Çamaşır yıkama ve Tathîr ve Ütü dersinin bir saati Örücülük dersine ayrılmıştı¹³⁴⁷. 1917-18 yılında Darülmuaallimât'ta yapılan teftişte, Tarih dersinde bazı konuların yetiştirilememesi üzerine üçüncü, dördüncü ve beşinci sınıflarda haftalık ders saatinin 2'şer saate çıkarılması teklif edilmişti¹³⁴⁸. Nitekim 1919-20 yılına ait programa baktığımızda bu teklifin dikkate alınarak düzenleme yapıldığı görülür (bk. Tablo 4. 11). 1918 yılında Darülmuaallimîn ve Darülmuaallimât ders programlarına "Hesab-ı Zihnî" dersinin ilave edilmesi konusunda Ticaret Mekteb-i Âlîsi Riyaziyat öğretmenlerinden Kırkor Kömürcüyan Efendi tarafından verilen layiha Meclis-i Kebîr-i Maarif tarafından kabul edildi. Bu dersin konulmasındaki amaç, her hangi bir hesabın zihinden yapılabilmesi için gerekli usul ve kuralları öğretmektir. Böylece artık Darülmuaallimât'ın son sınıfların haftalık ders programına 1 saatlik "Hesab-ı Zihnî" dersi eklendi. Hesab-ı Zihnî adıyla yeni bir ders konulmasa da, Riyaziyat dersinin 1 saati bu derse ayrılacaktı¹³⁴⁹. 1919-20 eğitim öğretim yılında uygulanan program, 1915 tarihli müfredat programından biraz farklılık arz etmekte, ders saatlerinde azalmanın olduğu görülmektedir. 1919-20 yılında Darülmuaallimât-ı İbtidâiye'de uygulanan ders programı Tablo 4. 11'de gösterilmiştir.

¹³⁴⁷ BOA, *MF. ALY*, nr. 141/8, lef 89, 29 Ş 1338.

¹³⁴⁸ BOA, *MF. ALY*, nr. 134/92, 11 Ş 1337.

¹³⁴⁹ BOA, *MF. ALY*, nr.125/82, 19 Ra 1337; nr. 115/45, 9 B 1336; *MF. MKB*, nr. 213/176, 11 L 1336.

Tablo 4.11: 1919-20 Eğitim-Öğretim Yılı Darülmualлимât-ı İbtidâiye Programı¹³⁵⁰

Derslerin Adı	I. Yıl	II. Yıl	III. Yıl	IV. Yıl	V. Yıl
<i>Kurân-ı Kerim</i>	2	1	1	-	-
Ulûm-ı Diniyye	1	1	1	1	1
Cebir	-	-	-	1	2
Hesap	3	3	2	2	-
Hendese	1	1	2	1	-
Usûl-i Defterî	-	-	1	-	-
Kozmoğrafya	-	-	-	-	1
Fenn-i Terbiye ve Tedris ve Mektep İdaresi	-	-	-	1	2
Tatbikat-ı Dersiyе	-	-	-	-	6
İlm-i Ahvâl-i Ruh	-	-	1	1	-
Türkçe	6	6	4	4	3
Ulum-ı Tabîiye	-	2	3	3	2
Hıfzıssıhha	-	-	-	-	2
Tarih	1	2	2	2	2
Tathîr	-	-	-	1	-
Coğrafya	2	2	2	1	-
Almanca	-	-	-	2	-
Fransızca	4	4	3	-	3
Ahlâk ve Malûmât-ı Medeniye	-	-	1	1	-
İktisad-ı Beytî	-	-	1	1	1
El işleri	2	2	2	1	-
Dikiş ve Biçki	3	3	2	2	1
Örücülük	-	-	-	-	1
Çamaşır ve Ütü	-	-	-	2	-
Terbiye-i Bedeniye	2	2	2	1	1
Resim	2	2	2	1	1
Musikî ve Gınâ	-	-	2	2	2
Arabî (sonradan ilave edilmiştir)	1	1	-	-	-
Farisi (sonradan ilave edilmiştir)	1	1	-	-	-
Piyano (Seçmelidir)	2	2	1	1	1
Tabahat	-	-	-	2	2
Hat	2	-	-	-	-
Toplam	33	33	33	33	33

Kaynak: BOA, *MF. ALY*, nr. 150/81, 24 Z 1338.

Darülmualлимât, öğretmen yetiştirmek amacıyla açılmış bir kurum olmasına rağmen, kurulduğu tarihten II. Meşrutiyet'e kadar, zamanın hakîm olan düşüncesi nedeniyle sadece genel bilgi veren bir okul olmaktan öteye geçememişti. Çünkü devrin eğitim felsefesine göre bir kişinin öğretmen olması için, öğretmekle yükümlü olduğu

¹³⁵⁰ İhzarî sınıfı daha sonra alınan kararla 1. sınıf sayılmıştı. *İstanbul Kız Muallim Mektebi*, 46.

ilimde âlim olması yeterli görülmüş, meslekî eğitim almış, eğitim usullerini öğrenmiş olması dikkate alınmamıştı. Bu nedenle öğrencilerin meslekî eğitimlerine katkıda bulunacak “İlm-i Terbiye”, “Usûl-i Tedris ve Tatbikatı” gibi dersler programda yer almamaktaydı. Bu nedenle Darülmuaallimât bazen inas rüşdiyesi, bazen de ondan bir derece daha yüksek bir kız okulu halini almıştı. “İlm-i Terbiye-i Etfâl” dersi ilk kez 1879¹³⁵¹ yılında Aristokli Efendi tarafından verilmiş ancak bir süre sonra kaldırılmıştı. Bu ders, 1890-91 yılında Darülmuaallimât öğretmenlerinden Ayşe Sıdika Hanım’ın “İlm-i Terbiye ve Usûl-i Tedrisiye” dair kitap yayınlayıp, “Usûl-i Tedris” adıyla ders verinceye kadar programda yer almamıştı. Meslekî formasyon dersleri II. Meşrutiyet’ten sonra programa dahil olmuştu. 1915 tarihli *Darülmuaallimât Programı* en kapsamlı ve en ileri bir program olmasına rağmen tatbikinden sonra bazı zafiyetleri, eksiklikleri ortaya çıkmıştı. Meşrutiyet’in ilânından sonra uygulanan programlarla İnas Sultanisi veya Kız Sanayi Mektebi şeklini almış olan İstanbul Darülmuaallimâtı, 1915 tarihinde programa Sanayi-i Zirâiye, bahçıvanlık, sütçülük, arıcılık, peynircilik gibi derslerin girmesiyle bu kez Kız Ziraat Mektebi halini almıştı. Henüz o tarihlerde tam teşekküllü bir kimya laboratuvarına sahip olamayan okula, bu ders için mükemmel bir süthâne yapılmış, inekler, tavuklar vs. yetiştirilmişti. Programda bazı eksikliklerin olması ve kız öğretmen okulunda istenilen gayeye ulaşılamaması üzerine mevcut program, Darülmuaallimât Meclis-i Muallimîn’i tarafından yeniden düzenlendi ve Maarif Nezâreti’ne gönderildi. Mevcut programın yeniden düzeltilmesi için kaleme alınan gerekçede Darülmuaallimât hakkında şu satırlara yer verilmişti¹³⁵²:

“Müfredat programının tanzim ve tertibinde daimâ şurası nazar-ı itibara alınmalıdır ki burası yalnız ibtidâiyelerine muallime yetiştirmekle mükellef bir meslek mektebidir. Burası ileride tâlibâtın her hangi bir mesleği sülûk edeceklerini nazar-ı itibara almadan malumât-ı umumiye itasıyla mükellef bir inas sultanisi değildir. Kezâ Türk kızlarından çiftçi ve arıcı yetiştiren bir mektep değildir. Ve hakezâ dikiş ve bıçkı muallimleri yetiştirmekle mükellef bir sanayi Darülmuaallimâtı da değildir.”

¹³⁵¹ Bu tarih çok net değildir. Resmî kayıtlarda ancak 1299 tarihli Devlet Salnâmesinde bu dersin varlığına rastlanmaktadır. Darülmuaallimât Müdürü Hilmi Bey, bu dersin Aristokli Efendi tarafından H. 1307 (1889-90) yılında verildiğini kaydetmektedir. BOA, *MF. ALY*, nr. 150/81, 24 Z 1338.

¹³⁵² BOA, *MF. ALY*, nr. 150/81, 24 Z 1338.

1920-21 eğitim-öğretim yılında uygulanmak üzere teklif edilen bu programda Sanayi-i Zirâiye derslerine yer verilmemiş, haftalık ders saati 3 saat azaltılmıştı. Ayrıca, Darümuallimât'ta uygulanan programın öğrencilere boş zaman bırakmadığı, kabiliyeti veya ilgisi olduğu alanlara yönelme imkânı vermediği düşüncesiyle “Serbest Mesai Saatleri” oluşturulmasını teklif edilmişti. Bu “Serbest Mesai Saatleri” öğrencilere ilgi duyduğu derslere katılma fırsatı verecekti. Meselâ, dikiş ve nakışta kabiliyeti ve hevesi olan öğrenciler, mecburî tutulan ders saatleri dışında, bu serbest saatlerde dikiş ve nakış vs. derslere girerek bu isteğini gerçekleştirme imkânı bulabilecekti. Teklif edilen programın Meclis-i Kebîr-i Maarif'te görüşülmesi ve alınan kararlar doğrultusunda Darümuallimât programı yeniden düzenlenmişti¹³⁵³. 1920-21 eğitim-öğretim yılında Darümuallimât-ı İbtidâiyede uygulanan program Tablo 4.12'de gösterilmiştir.

Tablo 4.12: 1920-21 Eğitim Yılı Darümuallimât-ı İbtidâiye Ders Programı

Derslerin Adı	I. Yıl	II. Yıl	III. Yıl	IV. Yıl	V. Yıl
<i>Kurân-ı Kerim</i>	2	2	1	-	-
Ulûm-ı Diniyye	1	1	1	1	1
Cebir	-	-	-	2	2
Hesap	3	3	3	2	-
Hendese	2	2	1	1	-
Kozmoğrafya	-	-	-	-	1
Malumât-ı Tabîiye	-	-	2	-	-
Hikmet-i Tabîiye	-	-	-	2	2
Kimya (madenî ve uzvî)	-	-	-	2	2
Hayvanat	-	-	-	2	1
Nebâtât	-	-	-	2	-
Tabakât	-	-	-	-	1
Hıfzıssıhha	-	-	-	-	2
Türkçe (Edebiyat, Kıraat-ı edebiye, İmlâ, Usûl-i Tahrîr, Kavaid)	5	5	4	4	3
Tarih	2	2	2	2	2
Coğrafya	2	2	2	1	-
İlm-i Ahvâl-i Ruh	-	-	1	2	-
İlm-i Terbiye	-	-	-	2	2
Tatbikat-ı Dersiye	-	-	-	-	6
Fransızca	2	2	2	2	2
Malûmât-ı Hukukiye ve Medeniye	-	-	1	1	-
İktisad-ı Beytî	-	-	2	-	-

¹³⁵³ BOA, *MF. ALY*, nr. 150/81, 24 Z 1338; nr. 156/91, 16 Ş 1339.

El işleri	2	2	1	-	-
Dikiş ve Biçki	3	3	2	-	-
Terbiye-i Bedeniye	2	2	1	1	1
Resim	2	2	2	1	1
Gınâ	-	-	1	1	1
Tabahat	-	-	1	1	-
Hatt-ı Türkî	2	2	-	-	-
Toplam	30	30	30	30	30
Serbest Mesâî*	3	3	3	3	3
Genel Toplam	33	33	33	33	33

Kaynak: BOA, *MF. ALY*, nr. 156/91, 16 § 1339.

Ancak 1922-23 yılında uygulanmak üzere, gerek Darümuallimîn ve gerekse Darümuallimât'ın ders programları yeniden düzenlenmişti (bk. Tablo 4. 13). Bir önceki programda, İstanbul'da tatbiki için yer bulunamadığından Ziraat dersi kaldırılmıştı. Hazırlanan yeni programda ise “Serbest Mesaî Dersleri”ne yer verilmemişti¹³⁵⁴. Programda yer almamasına rağmen 1922-23 yılı içinde seçmeli olarak “Serbest Mesaî” adı altında örgü, piyano, keman ve çamaşır dersleri verilmişti. Ancak öğrenci bu derslerden sınava tâbi tutulmayacak, sadece şahadetnâmesine bu dersleri aldığı belirtilecekti¹³⁵⁵. Yeni programla haftalık ders saati 32'ye çıkarılmıştı. Bu program yeni dersleri ihtiva etmekten ziyade mevcut derslerin saatlerinde değişiklikler yapmıştı. Tatbikat derslerine daha ağırlık verilerek, son sınıfta haftada 6 saat gösterilen bu ders, yeni programla 9 saate çıkarılmıştı. Ayrıca bu ders yılında, derslerin dikte ettirilerek işlenmesi usulüne son verilmişti. Darümuallimât'ın altı yıllık Tatbikat Kısmı, inas numûne mekteplerine denk olduğundan, bu tarihten itibaren Tatbikat Kısmı'nda inas numûne mektepleri müfredat programının aynen uygulanmasına karar verilmişti¹³⁵⁶ (Tatbikat Kısmı haftalık ders programı Tablo 4. 13'te gösterilmiştir). Böylece Cumhuriyet'e kadar Darümuallimât'ın ders programı sürekli değişiklik arz etmişti.

* Haftada bir gün (pazartesi) öğleden sonra serbest mesaîye tahsis edilecekti. Serbest mesaî saatlerinde öğrenciler nakış, el işleri, biçki ve dikiş, örücülük, çamaşır yıkama ve ütü ve kola, tabahat, resim, piyano, keman ve gınâ' gibi derslere devam edecekti. Bu dersler öğrenciler tarafından seçilecekti. Bu derslere devam etmek istemeyenler mütalaa ve tedkikât-ı ameliye ile meşgul olacaklardı.

¹³⁵⁴ BOA, *MF. ALY*, nr. 171/70.

¹³⁵⁵ BOA, *MF. ALY*, nr. 168/24, 21 N 1340.

¹³⁵⁶ BOA, *MF. ALY*, nr. 171/70.

Tablo 4. 13: 1922-23 Eğitim Öğretim Yılında Darülmuallimât'ın Tatbikat Kısmında Uygulanmak Üzere Hazırlanan Programı

Derslerin Adı	I. Yıl	II. Yıl	III. Yıl	IV. Yıl	V. Yıl	VI. Yıl
Elif-bâ ve Eczâ-yı Şerîfe	8	-	-	-	-	-
<i>Kurân-ı Kerim</i>	-	3	3	3	2	2
Malûmât-ı Diniye	1	1	1	1	1	1
Musâhebât-ı Ahlâkiye	3	2	2	1	1	1
Kıraat (Elif-bâ'dan sonra)	3	5	3	2	2	2
İmlâ	-	1	2	1	1	1
Ezber (inşâd, tarihî temsiller)	1	1	1	1	1	1
Yazı (sülûs, rika)	-	-	1	1	1	1
Sarf ve Nahv	-	2	2	1	1	1
Tahrîr	-	1	1	2	2	2
Tarih	-	2	2	2	2	2
Coğrafya	-	1	1	2	2	2
Hesap	4	3	2	2	2	2
Hendese	-	-	1	1	1	1
Eşya Dersleri	4	2	2	2	2	2
Fransızca	-	-	-	2	2	2
Elişleri (kağıt vs.)	1	1	1	1	1	1
Elişleri (nakış)	1	1	1	1	1	1
Resim	1	1	1	1	2	2
Musikî (gımâ')	1	1	1	1	1	1
Terbiye-i Bedeniye	2	2	2	2	2	2
Toplam	30	30	30	30	30	30

Kaynak: BOA, *MF. ALY*, nr. 171/70.

Tablo 4. 14: 1922-23 Eğitim Öğretim Yılında Darülmuallimât-ı İbtidâiyede Uygulanmak Üzere Hazırlanan Programı

Derslerin Adı	I. Yıl	II. Yıl	III. Yıl	IV. Yıl	V. Yıl
<i>Kurân-ı Kerim</i>	2	2	1	1	-
Ulûm-ı Diniyye	2	2	2	1	1
Türkçe ve Edebiyat	5	4	4	3	3
Ruhîyât-ı Fenn-i Terbiye, Usûl-i Tedris	-	-	-	3	3
Tarih	2	2	1	2	2
Coğrafya	1	1	2	2	1
Hesap ve Usûl-i Defterî	2	2	2	1	1
Hendese ve Resm-i Hattı	2	2	1	1	-
Cebir	-	-	1	2	-
Mesâil-i Riyâziye	-	-	-	-	2
Kozmoğrafya	-	-	-	-	1

Hikmet	-	1	1	2	1
Kimya	-	1	1	2	-
Tabakât	-	-	-	1	-
Hayvanat ve Fizyoloji	-	-	2	1	-
Umûmî Hıfzıssıhha	-	-	1	1	-
Hıfzıssıhha-i Mekâtib	-	-	-	-	1
Nebâtât	-	-	1	1	-
Malumât-ı Ahlâkiye ve Medeniye	-	1	1	-	-
İktisad-ı Beytî ve İlmi İktisad	-	-	1	1	1
Resim	2	2	1	1	1
El işleri ve Nakış	3	2	1	-	-
Terbiye-i Bedeniye	1	1	1	1	1
Musiki, Gınâ	2	2	2	2	2
Hatt	2	1	-	-	-
Tatbikat-ı Dersiyeye	-	-	-	-	9
Fransızca	3	3	2	2	2
Dikiş ve Biçki	3	3	2	-	-
Tabahat	-	-	1	1	-
Toplam	32	32	32	32	32

Kaynak: BOA, *MF. ALY*, nr. 171/70.

F. Bina ve Ders – Araç Gereçleri

1870 yılında açılan Neharî Darülmuallimât için, Ayasofya civarında Yerebatan'da bir ahşap konak kiralanmış ve eğitim-öğretim ilk defa bu konakta başlamıştı¹³⁵⁷. *Devlet Salnameleri*'nde, 1878-1879 yılında Darülmuallimât'ın Cağaloğlu civarında olduğu kaydedilmektedir¹³⁵⁸. Ancak Ayasofya ile Cağaloğlu'nun yakınlığı dolayısıyla mı böyle kaydedildiği yoksa binanın bu tarihlerde Cağaloğlu'na mı taşındığı bilinmemektedir. Tam olarak tespit edemediğimiz bir tarihte Darülmuallimât binası Koska'da¹³⁵⁹ bir konağa nakledilmişti. Köhne bir halde bulunan bu konak, 1894 yılında vuku bulan bir zelzele sonucunda ciddi bir şekilde hasar görmüş ve tehlikeli bir hale gelmişti. Bunun üzerine yeni bir yer düşünülmüş ve Laleli'de Karabet oğlu Hörbin (Hürbik?)'in taht-ı tasarrufunda bulunan konak ileride satın alınmak şartıyla kiralanmış

¹³⁵⁷ BOA, *İ. DH.*, nr. 42823.

¹³⁵⁸ *Devlet Salnamesi*, sene: 1297, s. 404.

¹³⁵⁹ Abdülkadir Özcan, *150. Yılında Tanzimat* adlı kitapta yayınlanan “Tanzimat Döneminde Öğretmen Yetiştirme Meselesi” başlıklı makalesinde Koska'daki konaktan önce Darülmuallimât'ın Çarşıkapı'daki Çivicizâde konağına, ardından Koska'da Mahrukizâde konağına taşındığını, bir müddet sonra yine Koska'da bulunan Kazasker Sadık Bey konağına nakledildiğini yazmaktadır (s. 461).

ve okul bu binaya nakledilmişti¹³⁶⁰. 1904 yılına kadar Laleli'deki konakta eğitim ve öğretime devam eden Darülmualimât, bu tarihten sonra Cağaloğlu civarında Cezri Kasım Paşa mahallesinde, Lem'a Hanım'ın taht-ı tasarrufunda bulunan kısmen ahşap, kısmen kâgîr olan konağın satın alınmasıyla buraya nakledilmişti¹³⁶¹. 1911 yılındaki büyük Aksaray yangınına kadar burada bulunan neharî Darülmualimât, binasının yanması üzerine İnas İdadisine dönüştürülmüştü.

1910-11 eğitim-öğretim yılında açılan Leyli Darülmualimât ise Fatih Çarşamba¹³⁶²'da bulunan Ali Saib Paşa Konağındaki Leyli Kız Sanayi Mektebi'nin bünyesinde eğitim vermektedir¹³⁶³. 1911-12 eğitim-öğretim yılında Leyli Kız Sanayi Mektebi ile birleşen Leyli Darülmualimât'ın, Yüksek Kaldırım civarında, Çapa'da bulunan Derviş Paşa konağına nakledilmesi düşünülmüş, bunun için gerekli tamirata başlanmıştı¹³⁶⁴. Tadilat işlerinin bitimine kadar okul Ali Saib Paşa Konağı'nda eğitime devam etmiş¹³⁶⁵, daha sonra Çapa'daki Derviş Paşa Konağına taşınmıştı¹³⁶⁶. Ancak Derviş Paşa Konağı okul binası için yetersiz olduğundan bahçesinde spor (terbiye-i bedeniye) salonu ve yemekhane olarak kullanılmak üzere ek binalar yapılmıştı¹³⁶⁷. 1915 yılında Çapa'da bulunan Darülmualimât binası Darülmualimât'a terk edilmişti¹³⁶⁸. 1917 yılında Darülmualimât'ta yapılan teftişte, resim dershanesinin olmadığı, resim derslerinin sınıfta yapıldığı tespit edilmişti. Okulun oldukça geniş dikiş ve nakış salonu bulunmasına rağmen henüz sıraları temin edilememişti¹³⁶⁹. Okulun çeşitli kısımlara

¹³⁶⁰ BOA, ŞD. Maa., nr. 213/33; İ. Maa., nr. 2/R 1312. Ancak *Devlet Salnameleri*'nde 1893 yılından itibaren 1904 yılına kadar bu okulun yeri, Koska olarak gösterilmektedir *Devlet Salnamesi*, sene: 1311, s. 410; sene: 1313, s. 452; sene: 1321, s. 425; sene: 1322, s. 443).

¹³⁶¹ BOA, İ. Maa., nr. 1/M 1322; B.E.O., Gel. Maa., def. nr. 391/9-2, evr. nr. 323.

¹³⁶² Leyli Kız Sanayi Mektebi pek çok yer değiştirmiştir. En son bulunduğu konak, Çarşamba'da bulunan Ali Saib Paşa Konağıdır. BOA, MF. ALY, nr. 159/50, 27 Za 1339.

¹³⁶³ BOA, MF. MKB, nr. 196/39, 4 Z 1328.

¹³⁶⁴ BOA, B.E.O., nr. 297025; MF. MKB, nr. 201/119, 6 Ş 1329; nr. 202/143, 16 L 1329; nr. 202/156, 17 L 1329; MV, nr. 158/24 16 Za 1329.

¹³⁶⁵ BOA, MF. TLY, nr. 275/33, 19 Za 1329.

¹³⁶⁶ BOA, MF. İMF, nr. 5/42, 26 Z 1329; nr. 5/122, 1330; *İstanbul Kız Muallim Mektebi 1933-Darülmualimat 1870*, (İstanbul Kız Muallim Mektebi yay.), İstanbul 1933, 42; C. Öztürk, *Atatürk Devri Öğretmen* ..., 17.

¹³⁶⁷ BOA, MF. ALY, nr. 60/74, 12 Ca 1332; nr. 63/17, 22 C 1332; nr. 113/79, 17 Ca 1336.

¹³⁶⁸ BOA, MF. ALY, nr. 77/103, 18 Ca 1333.

¹³⁶⁹ BOA, MF. ALY, nr. 148/1.

ayrılması ve öğrenci sayısının giderek artması nedeniyle Darümuallimât binası yetersiz kalmaktaydı¹³⁷⁰.

1918 yılında meydana gelen büyük yangında Darümuallimât'ın binasının büyük bir kısmı eşyalarıyla birlikte tamamen yanmıştı¹³⁷¹. Aynı yıl Darümuallimât'ın bahçesi hududunda bulunan, Kazasker Camii sokağındaki Evkaf-ı Hümâyün'a ait binanın Darümuallimât'a eklenmek üzere satın alınması uygun bulunmuştu¹³⁷². Yangından sonra birçok defa Darümuallimât binası tamir edilmişti. Okulun amfi tiyatro tarzında bir konferans salonu bulunmaktaydı (bk. Resim 17)¹³⁷³.

Darümuallimât'ın ders araç ve gereçleri hakkında yeterli bilgiye sahip olmamakla birlikte, programda yer alan dikiş, nakış derslerinin yapılması için ayrı sınıflar bulunduğu ve bu sınıflarda dikiş makinelerinin yer aldığı bilinmektedir. Bunun yanında el işleri dersinde kullanılmak üzere bazı araç gereçler de mevcuttu. Müzik dersi için gerekli bazı müzik aletleri ve özellikle ders olarak gösterilen piyano da bulunmaktaydı¹³⁷⁴. 1909-1910 yılından itibaren eğitimde “usûl-i ıyanî”¹³⁷⁵ tatbik edilmek üzere hıfzıssıhha, coğrafya, hesap, hendese, hikmet, kimya dersleri için bazı ders araç ve gereçleri satın alınmıştı¹³⁷⁶. 1918 yılında meydana gelen büyük Fatih yangınında hasara uğrayan Darümuallimât'ın pek çok ders araç ve gereçleri de yanmıştı. Derslerin hakkıyla yapılabilmesi, özellikle kimya deneylerinin gerçekleştirilebilmesi için bazı araç ve gereçlere ihtiyaç duyulmuştu. Bunun için ya yeniden satın alınması ya da bu tür aletleri fazla olan okullardan temin edilmesi istenmişti¹³⁷⁷.

¹³⁷⁰ BOA, MF. ALY, nr. 134/92, 11 Ş 1337.

¹³⁷¹ BOA, MF. ALY, nr. 117/101, 21 N 1336.

¹³⁷² BOA, MF. ALY, nr. 123/69, 29 M 1337.

¹³⁷³ BOA, MF. ALY, nr. 159/11, 11 Za 1339.

¹³⁷⁴ C. Öztürk, *Dünden Bugüne Öğretmen*, s. 43.

¹³⁷⁵ Eğitimde görselliğe ve deneye dayalı usul.

¹³⁷⁶ BOA, MF. VRK, nr. 34/1. 24 Ra 1330; 1323-1324 ve kısmen 1325-1326 sene-i dersiyelerine Ait Dersaadet'te ve Vilâyette Kâin Mekâtib-i Resmiye ve Hususiye ve Dersaadet'te Bulunan Medâris-i İslâmiye İle Kütüphanelerine Dair İstatistik Mecmuası, Matbaa-i Amire 1327, 15.

¹³⁷⁷ BOA, MF. ALY, nr. 145/83, 29 C 1338.

BEŞİNCİ BÖLÜM

YÜKSEK ÖĞRETİM

I- İNAS DARÜLFÜNUNU

A. Tarihsel Gelişim

1. Hanımlar İçin Darülfünun'da Verilen “Serbest Dersler”

II. Meşrutiyet'in ilânından sonra daha yoğun bir şekilde tartışma konusu haline gelen kızların eğitimi meselesi giderek daha da derinleşmiş, istekler kızların Darülfünun'a kabul edilmesine kadar vardırılmıştı. Her fırsatta gazetelerdeki yazılarda kızların Darülfünun'a gitme, yüksek öğrenim görme isteği tekrarlanmış, Maarif Nezâreti'nden bu konuda bir girişim talep edilmişti. Kadınların her türlü sorunuyla ilgilenen, kadınların hukukunu savunan *Kadınlar Dünyası* gazetesi, kadınların yüksek öğretime olan ihtiyacını şöyle dile getirmişti: “*Biz kadınlar artık tahsil-i âliden müstefid olmak istiyoruz. Zamanı gelmiştir. Bekleyecek vaktimiz yoktur. Biz bunu iki nokta-i nazarda talebe haklıyız. Birisi insanlık hakkımız olması, diğeri vatanımızın ihtiyacı olması sebebiyledir.*”¹³⁷⁸ denilmekteydi. Yine aynı gazetede Mükerrerem Belkıs Hanım, “*İstediğimiz, hakkımız şudur: Biz kadınlara da Darülfünun şu'abâtının açılması, biz kadınların da o harikulâde ulûm ve fûnûndan istifâde etmesi... Nasıl... Evet nasıl bu hakkımızı vermeyecekler!*”¹³⁷⁹ diyerek kadınların yüksek öğrenim hakkını haykırırcasına talep etmişti.

¹³⁷⁸ Kadınlar Dünyası imzasıyla, “Kadınların Tahsil-i Âliye İhtiyacı”, *Kadınlar Dünyası*, nr. 100-15, 26 Teşrinievvel 1329, 2.

¹³⁷⁹ Mükerrerem Belkıs, “Mille ve Hükümete Bir Hitabe: Hak İstiyoruz!”, *Kadınlar Dünyası*, nr. 86, 28 Haziran 1329, 1.

Nitekim bu istekler, yerini buldu ve Darülfünun'da hanımlar için 7 Şubat 1914 tarihinde Cumartesi günü "Serbest Dersler" verilmeye başladı¹³⁸⁰. İsmail Hakkı Baltacıoğlu, hatıralarında hanımlara mahsus serbest derslerin verilmesinde, kendisinin ve Süleyman Paşa zâde Sami Bey'in ön ayak olduğunu şöyle anlatmaktadır¹³⁸¹:

"Kadınlar isteseler de Darülfünun'a gidemezlerdi. Sami Beyle düşündük, ne yapalım ki ortalığı velveleye vermeden Türk kadınıni yüksek tahsil, hele Darülfünunun kapısına kadar götürelim dedik. Aklımıza gelen çare çok basitti. İşte "Hanımlara mahsus serbest dersler" diye kurslar açtırırız: bu kursları Darülfünun konferans salonunda verdiririz. Bu kurslar için en muktedir hocaları seçeriz, dedik. Sami Bey altmış yaşına yaklaşan bir insan olduğu halde çocukluk ruhunun bütün saflığını muhafaza ediyordu. Gözleri parladı, dudaklarını şapırdatıp sevincinden ellerini birbirine çarptı:

- Oldu, oldu, bu iş de oldu, mükemmel! dedi.

Hemen bir ders cetveli yaptık."

Sami Bey'in hazırladıkları ders programını Maarif Nazırı Şükrü Bey'e sunması ve Nazır tarafından olumlu karşılanması üzerine, dersleri verecek hocalara tezkireleri yazılmıştı. Bu dersler görevlendirilmiş hocalar tarafından fahrî olarak verilmişti¹³⁸². Dersleri vermekle görevli öğretmenler, kendilerine verilen bu görevi, büyük bir istekle kabul etmişlerdi. Nitekim Tarih dersini veren İhsan Şerif Bey, "...Darülfünun salonlarında hanımlara mahsus "Serbest Dersler"de hisseme "Tarih"in isabet ettiği tebliğ edildiği zaman kabulde tereddüt etmedim." diyerek, "kadınlarımız da

¹³⁸⁰ Şefika Kurnaz, *II. Meşrutiyet Döneminde Türk Kadını*, İstanbul 1996 adlı eserinde serbest derslerin 5 Şubat 1914 tarihinde başladığını belirtmektedir. Ancak bizim araştırmalarımız gerçek tarihin 7 Şubat 1914 (Cumartesi) olduğunu göstermiştir. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Maarif Nezareti Evrakı, Tedrisât-ı Âliye Kalemi (MF. ALY)*, nr. 71/78, 2 Z 1332; İhsan Şerif, "Kadınlarımızda Ateş-i İrfan, Darülfünunda Hanımlarımız", *İctihad*, 4, nr. 92-3, 6 Şubat 1329, 2058-2061; "Havadis-i Dünya: Darülfünunda Kadın", *Kadınlar Dünyası*, nr. 128, 25 Kânûnîsânî 1329, 9; *Tedrisat Mecmuası*, nr. 23, Sene 4, 10 Şubat 1329, 39, 42.

¹³⁸¹ İsmail Hakkı Baltacıoğlu, *Hayatım*, İstanbul 1998; O. Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, 3-4, 1553-1554.

¹³⁸² Aynı yer.

erkeklerimiz kadar bilgili olmalıdır” inancı doğrultusunda bir hizmette bulunmaktan dolayı memnuniyetini anlatmıştır¹³⁸³.

Maarif Nazırı Şükrü Bey, *La Turquie*’ye verdiği beyanatta bu derslerin açılma nedenini şöyle izah etmişti¹³⁸⁴:

“Genç Müslüman kızlarını da tahsil-i âliden müstefid etmek ihtiyacı kendini her gün daha ziyade hissettiriyordu. Bu ihtiyacı tatmin edecek bir başlangıç olmak üzere Darülfünun konferans salonunda serbest dersler tesis ve öğleye kadar evlerindeki dahilî işlerle meşgul olanların da bu derslerden istifade edebilmeleri için dersleri öğleden sonraya tertip ettik.

Münevver ve münevvir bir valide, muktedir bir nâzıme, iyi bir zevce olabilmek için bir kadına lâzım olan bütün ma’lûmât bu derslerle verilecektir. El işlerinden maada fûnûn-ı hâzıra ve ilm-i terbiye-i etfâl bu derslerde mühim mevkîler işgal edecektir.

Bu seneki programın hutûd-ı esâsiyesi, ilm-i terbiye-i etfâl, hıfzıssıhha ve tarih-i umumîdir. Kadınların ne gibi hukuk taleb ve ne gibi vezâifî tahammül edeceklerini tayin edebilmeleri için de hukuk-ı nisvân dersleri verilecektir. Bunlardan mühim istifadelere de intizâr ediyoruz.”

Böylece Darülfünun konferans salonunda Cumartesi, Pazartesi, Çarşamba ve Perşembe günleri dersler verilmeye başlamıştı. Derslere hanımlar tarafından yoğun ilgi gösterilmişti. Serbest derslere gösterilen ilgi basında da yankı bulmuştu. *İkdam* gazetesinde yayınlanan başyazıda bu dersler fikrî inkılap için başlangıç olarak nitelendirilmişti: “ *Hakikaten yükselmeye azmetmiş olan bu milletin evlâdlarına ilk terbiyeyi verecek olan kadınlığın fikren imdadına yetişmek, onu a’lâ etmek, ona Darülfünun salonları içinde ta’lim hakkını vermek inkılâb fikri için tam manasıyla bir başlangıçtır...*”¹³⁸⁵

¹³⁸³ İhsan Şerif, “Kadınlarımızda Ateş-i İrfan”, *İctihad*, nr. 92/3, 6 Şubat 1329, 2058.

¹³⁸⁴ Ulviye Mevlan, “Kadınlık: Maarif Nâzırı”, *Kadınlar Dünyası*, nr. 131, 15 Şubat 1329, 2.

¹³⁸⁵ *Tedrisât Mecmuası*, nr. 23, 10 Şubat 1329, 39’dan naklen.

Bu derslerin programı şöyleydi:

Günler	Ders Saati*	Dersin Adı	Dersin Hocası
Cumartesi	14.00-15.00	El İşleri	Kız Sanayi Mektebi Müdiresi Matmazel Kafmayer ile Darülfünun ve Darülmuallimîn Fenn-i Terbiye muallimi İsmail Hakkı Bey
	15.15-16.15	Tarih	Darülmuallimîn-i Âliye Tarih muallimi İhsan Bey
Pazartesi	14.00-15.00	Hıfzıssıhha-i Umûmiye ve Nisâiye ve İlk Tabâbet	Sıhhiye Müdür-i Umûmisi ve Tıp Fakültesi Müderrislerinden Besim Ömer Paşa
	15.15-16.15	İdâre-i Beytiye ve İktisad	Müellifin-i Osmâniyeden Darüşşafaka Müdür Muavini Ahmed Cevad Bey
Çarşamba	14.00-15.00	İlm-i Hey'et	Maarif Nezâret-i Celîlesi Müsteşarı ve Darülfünun Müdür-i Umûmisi Salih Zeki Bey
	15.15-16.15	Ma'lumât-ı Fenniye	Maarif-i Umûmiye Nâzır-ı esbâkı Darülfünun Müderrislerinden Said Bey Efendi Hazretleri
Perşembe	14.00-15.00	Hukûk-ı Nisvân ¹³⁸⁶	Defter-i Hâkânî Nâzırı Darülfünun Müderrislerinden Mahmud Es'ad Efendi Hazretleri
	15.15-16.15	Fenn-i Terbiye	Darülfünun ve Darülmuallimîn Fenn-i Terbiye Muallimi İsmail Hakkı Bey

Kaynak: BOA, *MF. ALY*, nr. 71/78, 2 Z 1332; *Kadınlar Dünyası*, nr. 128, 25 Kanunısânî 1329, 9.

Derslerin verilmeye başlandığı ilk yıl devam zorunluluğu olmadığı gibi, bu derslerden sınava tâbi tutulmaları söz konusu olmadığı gazetelerde ilân edilmişse de yıl sonunda bu derslerden sınav yapılmıştı¹³⁸⁷. Başlangıçta bu dersler gerek basın gerekse halk tarafından kızların yüksek öğretime başlaması şeklinde algılanmıştı. Oysaki, hanımların Darülfünun konferans salonlarında takip ettikleri bu serbest dersler, onların Darülfünun'a kabul edilmeleri anlamına gelmiyordu. Dersler adeta bir kurs mahiyetindeydi. Nitekim bunun yüksek öğretim olarak algılanmaması gerektiği yine bazı gazetelerde belirtiliyordu¹³⁸⁸. Ancak bu teşebbüs, Maarif Nezâreti tarafından

* Tablodaki ders saatleri günümüz saatiyle verilmişti.

¹³⁸⁶ Darülfünun'da öğleden sonra başlayan derslerden en önemlisi olan ve Mahmud Esad Efendi tarafından verilen "Hukuk-ı Nisvan" dersi, başlangıçta ilk ders olarak programda yer almıştı. Ancak derslere katılan hanımların, ev işlerini o saate kadar bitirememeleri, bitirseler bile geç kalmaları, dolayısıyla dersten yeterince yararlanamamaları şikâyet konusu olmuştu. İslam kadınları için derslerin en önemlisi olan bu dersin ikinci ders olarak verilmesi yine *Kadınlar Dünyası* vasıtasıyla istenmişti. Ulviye Mevlan, "Mahmud Esad Efendi Hazretleri ve Hukuk-ı Nisvân Dersi", *Kadınlar Dünyası*, nr. 132, 22 Şubat 1329, 4.

¹³⁸⁷ Yıl sonunda 44 hanım Tarih, Hikmet-i Malumât-ı Fenniye, Fenn-i Terbiye, Hey'et, Elishleri ve Hıfzıssıhha derslerinden imtihana girmişlerdi. BOA, *MF. ALY*, nr. 66/37, 18 Ş 1332.

¹³⁸⁸ *Sabah* gazetesi yazarı Mahmut Sadık "Dünkü Servet-i Fünun'un başka makalesinde meselenin pek iyi izah olunduğunu gördük. Servet-i Fünun'a bu makaleyi yazmış olan refik-i muhteremimiz de bizim gibi

kızların yüksek öğretimi için bir basamak olarak düşünülmüştü. Nitekim bu düşünce Maarif Nazırı Şükrü Bey tarafından şöyle dile getirilmişti¹³⁸⁹:

“Gelecek seneden itibaren bu serbest dersler daha ziyade tevsî’ ve tanzim edilerek devam mecburiyeti olacak ve yalnız liselerden mezun olan genç kızlar kabul edilecektir.

*Bu suretle istikbal için en yeni ve en mükemmel silahlarla mücehhez bir muallime ordusu yetiştireceğiz. Ve bu sayede tâlibeler ders yaparken bile çarşaf taşımak gazabından kurtulmuş olacaktır. Esasen kızların talim ve terbiyesi en ziyade ehemmiyetli iştigal ettiğimiz mevadd-ı esâsiyeden biridir. Bu talim ve terbiye Avrupa müessesâtında verilenin aynı, hür ve medenî bir talim ve terbiye olacaktır. Fî-mâba’d temeddün ve terakkîye mâni’ olan bâtil itikadlara, cahilâne taassurlara kat’iyyen ehemmiyet vermeyerek kızlarımızı vatan ve millet mefkûreleriyle münevver ve mücehhez olarak yetiştireceğiz.”*¹³⁹⁰

Hanımlara mahsus serbest dersler, kızlar için İnas Darülfünunu adında bir şubenin açılmasıyla son bulmuştu¹³⁹¹.

Darülfünun’da hanımlara mahsus derslerin tesis ve küşadının hayat-ı içtimâiyemizde fevkalade bir vak’a olduğunu tasdikte tereddüt etmiyor ama bu vak’aya bir garplı nazarıyla bakmamız, fazla hayalâta düşmememiz lazım geldiğini ilâve ediyor. Yani hanımlara ve hanım kızlara Darülfünun’da bir derslane açılmasının mânası, tahsil-i âlîye kadınların kabulünü mutazammın değildir. İhtimal Avrupalılar bunu böyle anlarlar. Biz de onların anlayışına göre anlar da derecesinden ziyade sevince kapılırız. Kapılmayalım. Hakikati görelim... Bizde an’anâtın henüz tahsil-i âlîyi hanımlara ve hanım kızlara bilâ kayd ü şart küşâde bulundurmağa mâni olduğu ve belki de bir müddet daha mâni olması muhtemel bulunduğu da bahsettiğimiz makalede gösterilmiştir.” diyerek bu teşebbüsün hanımlara yüksek öğretim hakkı sağlamak uğruna yapılmadığını anlatmaya çalışmıştır. *Sabah* gazetesinden aktaran O. Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, 1556-1557.

¹³⁸⁹ Ulviye Mevlan, “Kadınlık: Maarif Nâzırı”, *Kadınlar Dünyası*, nr. 131, 15 Şubat 1329, 2.

¹³⁹⁰ Maarif Nazırı Şükrü Bey, bu sözleriyle kızlar için yüksek öğretimin ilk sinyallerini vermişti. Ancak verilmesi planlanan yüksek öğretimin öğretmen yetiştirmeye yönelik olduğu yine onun beyanatından anlaşılmaktadır.

¹³⁹¹ O. Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, 3-4, 1555; Emre Dölen, “Cumhuriyet’in İlk On Beş Yılında İstanbul Üniversitesi’nde Kız Öğrenciler”, *Sağlık Alanında Türk Kadını*, İstanbul 1998, 13.

2. İnas Darülfünunu'nun Açılması

Kızların gerçek anlamda yüksek öğretime başlamaları 12 Eylül 1914 tarihinde İnas Darülfünunu'nun açılmasıyla olmuştu. İnas Darülfünunu aslında 1914 yılında açılan Darülmuallimât'ın âlî sınıflarıydı. Nitekim 19 Temmuz 1914 tarihinde Darülmuallimât'ın ıslahına ve geçici olarak açılmış olan âlî sınıflarının Eylül ayından itibaren daimi hale getirilmesine karar verildikten sonra¹³⁹², 1914 yılının Eylül ayından itibaren Darülmuallimât yeniden teşkilâtlandırılarak kadroları oluşturuldu. Bu yeni yapılanmayla birlikte Darülmuallimât'ın âlî sınıfları "İnas Darülfünunu" adı altında¹³⁹³, edebiyat, tabiiyat ve riyaziyat olmak üzere üç şube halinde Darülfünun binasında açıldı¹³⁹⁴. Nitekim 15 Eylül 1914 tarihinde Maarif Nezâreti, Darülmuallimât'ta eğitim süresi 3 yıl olan "leylî ve neharî sınıf-ı âliye İnas Darülfünunu şubesinin" kurulduğunu, buraya öğrenci alınacağını ve talip olanların tezkire-i Osmaniyye¹³⁹⁵ ve şehadetnâmeleri ile Darülmuallimât Müdüriyeti'ne başvurmaları gerektiğini basın yoluyla ilân etmişti¹³⁹⁶. Böylece "İnas Darülfünunu" inas idadîsi ve Darülmuallimât mezunlarını kabul eden, inas sultanilerine öğretmen yetiştiren Darülmuallimât-ı Âliye'nin âlî sınıfı olarak varlık gösterdi. Bu okul için hazırlanan kadro cetvellerinden anlaşıldığına göre

¹³⁹² Meclis-i Mebusân Zabıt Cerîdesi, sene 1330, 851.

¹³⁹³ "Kararnâme

Leylî Darülmuallimât Müdürlüğüne

Leylî Darülmuallimât muallim ve muallimeleriyle, Tatbikat ve Ana Mektebi muallimelerinin, 'İnas Darülfünunu' namı altında açılan şubât-ı âliye muallimlerinin esamisini ve mikdar-ı dersiyyesini mübeyyin cetveldeki kadronun bu sene-i dersiye ibtidâsından itibaren tatbiki ..." 2 Eylül 1330/15 Eylül 1914. BOA, MF. ALY, nr. 69/15, 25 L 1332; nr. 69/16; nr. 174/108. Faik Reşit Unat da İnas Darülfünunu'nun Darülmuallimât'a bağlı olmak ve derslerini ayrı bir binada ve müstakil öğretim kadrosuyla yapmak üzere kurulduğunu kaydetmektedir. *Türkiye'de Eğitim Sisteminin...*, 35.

¹³⁹⁴ BOA, MF. ALY, nr. 72/7, 14 Z 1332. "Darülmuallimât-ı Âliye Müdüriyetine, Darülmuallimât-ı Âliye sınıfları Darülfünun binası dahilinde küşad edilmiş olduğundan mezkûr sınıflara leyli olarak devam eden talebâtın tramvay ücretlerinin müteferrika tezyininden sarfi lüzumu tebliğ olunur."

¹³⁹⁵ Nüfus kağıdı.

¹³⁹⁶ *Tasvir-i Efkar*, 24 Şevval 1332, Sayı 1199'dan naklen Ali Arslan-Özlem Akpınar, "İnas Darülfünunu (1914-1921)", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, VI/2 (2005), 227-28. Bu makalede, "İnas Darülfünunu'na ilk defa kayıt işlemleri yapılırken müracaatların Darülmuallimât Müdürlüğü'ne yapılmasının istenmiş olması, Darülmuallimât'ın 1914 yılında yüksek kısmının bulunmaması ve Darülmuallimât'tan öğrenci alınması gibi sebepler dolayısıyla, İnas Darülfünunu'nun Darülmuallimât'ın yüksek kısmı olarak algılanmasına yol açmıştır. Fakat, esasında İnas Darülfünunu, Darülmuallimât'tan farklı bir kurum olarak faaliyet göstermişti." denilerek, İnas Darülfünunu'nun Darülmuallimât'ın âlî sınıfı değil, başlı başına ayrı bir eğitim kurumu olduğu ifade edilmektedir. Oysa ki, yukarıda belirttiğimiz gibi, 1914 yılında Darülmuallimât'ın âlî sınıflarının daimî hale getirilmesine karar verilerek kadroları oluşturulmuş, bu sınıflar "İnas Darülfünunu" adı altında açılmıştı. O halde İnas Darülfünunu açıldığı tarihte başlı başına bir eğitim kurumu değil, Darülmuallimât-ı Âliye'ye bağlı bir şubeydi. BOA, MF. ALY, nr. 69/15, 25 L 1332; nr. 69/16; nr. 174/108.

öğretim kadrosu, Darülfünun muallimlerinden oluşmaktaydı¹³⁹⁷. Ancak öğretmenlerin maaşları Darülmuallimât bütçesinden ödenmekteydi. Bu da İnas Darülfünunu'nun Darülmuallimât'a bağlı olduğunun bir başka göstergesidir.

İnas Darülfünunun açıldığı tarihte İstanbul İnas İdadîsi sultaniye çevrilmiş, ardından başka inas sultanileri de açılmıştı¹³⁹⁸. 1918-19 yılında İnas sultanisinin ilk mezunlarını vereceği ve bu öğrencilerin de İnas Darülfünunu'na girmek isteyecekleri hesaba katılarak, 1917 yılında *İnas Darülfünunu'na Talebât Kayd ve Kabulü Hakkında Talimatnâme* hazırlandı. Bu *Talimatnâme*'nin dördüncü maddesinde okula kimlerin başvurabileceği belirtiliyordu. Buna göre, Darülmuallimât-ı İbtidâiye¹³⁹⁹, İnas Sultanisi veya idadîsi diplomasına sahip olanlar İnas Darülfünunu'na kabul edileceklerdi¹⁴⁰⁰. Nitekim, inas sultanisinin ilk mezunlarını vermeye başlamasıyla İnas Darülfünunu'na başvuran öğrenci sayısında artış görüldü. Böylece yavaş yavaş bu müessese, Darülmuallimât-ı Âliye'nin âlî sınıfını teşkil eden şube olmaktan öteye geçip ayrı bir kurum haline dönüşüyordu. Ancak mevcut müessese ister bir şube isterse başlı başına bir eğitim kurumu olsun, İnas Darülfünunu'nun niteliği hiçbir zaman Darülfünun'un niteliği ile aynı değildi. Bu durum o dönemde de tartışılmakta ve tam olarak bu okulun ne olduğu anlaşılamamaktaydı. Nitekim *Muallim Mecmuası*'nda yer alan bir yazıda, İnas Darülfünunu'na aslında Darülfünun unvanı vermenin yanlış olduğu, Kavanin-i Cariye, Kitabet-i Resmiye gibi derslerin yer bulduğu bir müessesenin bir “mekteb-i âlî” olsa bile Darülfünun olmadığı belirtilmekteydi¹⁴⁰¹. İnas Darülfünunu'nun kapatılması ile ilgili *Büyük Mecmua*'da çıkan yazıda İnas Darülfünunu bir liseye benzetilmekteydi: “*İnas Darülfünunu ismiyle şimdiye kadar mevcut olan lise kıyafetindeki garip, manasız müessese lağv edilerek, kadınlarımızın da asıl Darülfünun tedrisâtını takip etmeleri esası kabul olundu*”¹⁴⁰². Yine İnas Darülfünunu'ndan yetişen Zehra Celâsin'in İnas Darülfünunu hakkında “*Darülfünun'un yanında İnas Darülfünunu garip bir isim*

¹³⁹⁷ BOA, MF. ALY, nr. 69/15, 25 L 1332; nr. 69/16; nr. 174/108.

¹³⁹⁸ Bk. III. Bölüm, İnas Sultanileri kısmı.

¹³⁹⁹ Burada kastedilen Darülmuallimât'ın ihzarî kısmı olmalıdır. Nitekim, bir yıl sonra yayınlanan *İnas Darülfünunu Talimatnâmesi*'nde de öğrenci olabilmek için Darülmuallimât ihzarî kısmından mezun olmak şartı getirilmişti. BOA, MF. ALY, nr. 115/13, 27 C 1336.

¹⁴⁰⁰ BOA, MF. ALY, nr. 115/13, 27 C 1336.

¹⁴⁰¹ *Muallim Mecmuası*, S. 20 (15 Eylül 1334), s. 858'den aktaran O. Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, 3-4, 1565.

¹⁴⁰² *Büyük Mecmua*, nr. 4, s.1.

taşıyordu. Üstelik program ve idaresi de bir mektep esasına ve zihniyetine göre kurulmuştu. Günün ihtiyaçlarına kâfi gelmiyordu” şeklindeki değerlendirmesi bu okulun adında “Darülfünun” sözcüğünün bulunmasına rağmen öğretmen yetiştirmek amacıyla açılmış öğretmen yüksek okulu olduğunu göstermektedir¹⁴⁰³.

3. İnas Darülfünunu’nun Kapatılması ve Kızların Darülfünun’un Diğer Şubelerine Kabulü

İnas Darülfünunu, binasının Ticaret Mekteb-i Âlîsi’ne verilmesi üzerine 1918-19 eğitim yılının ortasında Darülfünun binasına nakledilmiş, öğrencileri ve yönetimi Darülfünun’a aktarılmıştı¹⁴⁰⁴. Darülfünun Müdür-i Umûmiliği’ne gönderilen 16 Aralık 1918 tarihli yazıda, kızların bütün fakültelerdeki dershanelerde öğleden sonra eğitim almalarına ve bütün eğitim araç-gereçlerinden, laboratuarlardan yararlanmasına karar verildiği bildirilmekteydi¹⁴⁰⁵. Artık kızlar erkeklerle aynı binada ancak ayrı zamanlarda eğitim almaya başlamıştı.

Kızların erkeklerle aynı binada ders görmeleri kamu oyunda çok ses getirmiş ve pek çok tartışmalara neden olmuştu¹⁴⁰⁶. Bir kısmı kızlarla erkeklerin aynı binada eğitim görmelerine karşı çıkarken, diğer bir kısmı da farklı saatlerde birbirinden ayrı yapılan bu eğitimi eleştirerek, tam manada karma eğitimin gerçekleşmesi gerektiğini dile getirmişti¹⁴⁰⁷. Bu durum başta Şeyhülislam Mustafa Sabri Efendi olmak üzere Meşihat’ın tepkisini topladı. 14 Nisan 1919 tarihinde Dâr-ül-hikmet-il-İslâmiyye¹⁴⁰⁸ tarafından Meşihat makamına yazılan yazıda, bu durumun ahlâka aykırı ve mahzurlu olduğu belirtilerek, bir an önce İnas Darülfünunu’nun Zükûr Darülfünunu’ndan tamamen ayrılması ve hatta uzak bir binaya nakledildikten sonra eğitim ve idarelerinde İslâm âdâbına riayet edilmesi konusunda fetva çıkarılması istenmişti. Nitekim Şeyhülislâm Mustafa Sabri Efendi iki gün sonra Sadaret’e yazdığı yazıda İnas

¹⁴⁰³ E. Dölen, “...İstanbul Üniversitesi’nde Kız Öğrenciler”, 19.

¹⁴⁰⁴ BOA, MF. ALY, nr. 142/31, 4 Ra 1338.

¹⁴⁰⁵ BOA, MF. ALY, nr. 128/108.

¹⁴⁰⁶ Tartışmalar için bk. *Büyük Mecmua*, nr. 4, 24 Nisan 1335, s. 1; nr. 5, 67; nr. 6, 24 Nisan 1335, 89-90; *Sebilürreşad*, nr. 406-7, 17 Nisan 1335, 154; nr. 414-15, 15 Mayıs 1335, 223.

¹⁴⁰⁷ Gazetelerde çıkan bu tartışmaların yanı sıra Darülfünun’daki mevcut durum karikatürlerle hicvedildi. Bk. Ek. 5.1.

¹⁴⁰⁸ II. Meşrutiyet devrinde açılan ve Şeyhülislâm kapısında toplanan yüksek müşâvere heyeti (danışma kurulu) Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara 1995.

Darülfünunu ile Zükûr Darülfünunu'nun tamamen ayrılması gerektiğini bildirmişti. Sadaret'in Maarif Nezâreti'ne gönderdiği yazıya Maarif Nezâreti tarafından, bina sorunu dolayısıyla İnas Darülfünunu'nun Zükûr Darülfünunu'na nakline mecbur kalındığı, ancak kız öğrencilerin erkek öğrencilerle ortak eğitim almadıkları, kızların erkek öğrencilerin bulunmadığı saatlerde eğitime devam ettikleri, dolayısıyla iki cinsin birleştirilmesinin söz konusu olmadığı hatta imkân olduğu zaman İnas Darülfünunu'nun ayrı bir binaya nakledileceği şeklinde cevap verilmişti¹⁴⁰⁹. Bu hareketin Maarif Nezâreti'nin bir inkılâbı olarak değerlendirilebilmesi için, atılan ilk adımı, karma eğitime geçmek ve Darülfünun eğitiminde kadın ve erkek ayrımını tamamen ortadan kaldırmak suretiyle yeni adımların takip etmesi beklenirdi. Ancak yeni bir bina bulunması halinde kızlarla erkeklerin yeniden ayrılacağının ifade edilmesi, bu hareketin fikrî bir inkılâptan ziyade tamamen fizikî şartların yarattığı imkânsızlık neticesinde alınan iktisadî tedbirlerden ileri geldiğini göstermektedir.

1915-1927 yılları arasında Darülfünun Fen Medresesi'nde Cebir-i Âlâ ve Tahlil-i Riyazî müderris muavinliği ve Cebir müderrisliği yapmış olan Ord. Prof. Ali Yar anılarında, o dönemdeki durumu şöyle anlatmaktaydı:

*“Kızlar öğleye kadar, erkekler öğleden sonra olmak üzere aynı dershanede veya laboratuarda ders görecektik. Kızlar o zaman çarşafli olarak gelirlerdi. Yüzleri açık fakat çarşafı sarılı idi. Saçlar gözükmeydi. Bittabi bu usule göre yine her şey ayrı demektir. Biz hocalar aynı mevzuu günde iki defa tekrar ederek beyhude zaman sarf edecektik. Üstelik bunun birçok mahsurları da vardı.”*¹⁴¹⁰

Ancak uygulamada birçok sıkıntılar meydana gelmekteydi. Özellikle Fen şubeleri için laboratuvarların kullanımının kızlar ve erkekler için belli saatlerle sınırlandırılması, müderrislerin ise aynı konuları günde iki kez tekrar etmeleri, dolayısıyla zamanları kalmadığı için ilim adına çalışmalar yapamamaları şikayet konusu

¹⁴⁰⁹ BOA, MF. ALY, nr. 161/89-a, 5 S 1340.

¹⁴¹⁰ Ali Yar Bey'in anılarından aktaran, Çağatay Uluçay-Enver Karatekin, *Yüksek Mühendis Okulu*, İstanbul 1958, 625-626; E. Dölen, “...İstanbul Üniversitesi'nde Kız Öğrenciler”, 21. Emre Dölen'in de makalesinde zikrettiği gibi, burada kızların öğleden önce, erkeklerin öğleden sonra eğitim aldıkları belirtilmektedir. Oysa ki bunun tam tersi bir durum söz konusudur. BOA, MF. ALY, nr. 128/108.

olmuştu. Çünkü yapılacak deneylerin belirtilen saat dilimlerinde bitirilememesi ve zaman kısıtlaması nedeniyle uygulamalı eğitim sekteye uğramaktaydı. Bu tür sıkıntıları dile getiren Darülfünun Fen Fakültesi Fizyoloji müderrisi Kemal Cenab Bey, sorunun halledilmesi için gerekli kararlar alınmasını Fen Fakültesi Meclis-i Müderrisîn Riyaseti'nden istemişti. Bunun üzerine Meclis-i Müderrisîn, kız ve erkek öğrencilerin bir arada eğitim almalarının bir zorunluluk olduğuna karar vermişti. Bu karar 10 Eylül 1919 tarihinde Maarif Nezâreti'ne de bildirilmiş ancak kız ve erkeklerin bir arada öğrenim görmeleri kabul edilmemişti¹⁴¹¹.

Kızlara bütün fakültelerde öğleden sonra öğrenim görme imkânın sağlanması, onların o tarihe kadar kabul edilmedikleri Hukuk Fakültesi'ne de kayıt yaptırmalarına fırsat vermişti. 4 Ağustos 1919 tarihinde toplanan Hukuk Fakültesi Meclis-i Müderrisîn de erkeklerle birlikte öğleden önce eğitim verilebileceği, öğleden sonra verilecek eğitimin ise mümkün olmadığına karar verilmiş, bu karar Maarif Nezâreti'ne bildirilmişti. Maarif Nezâreti ise, eğitimin öğleden sonra verilebilmesi halinde diğer fakültelerde olduğu gibi kız öğrenci kabul edilebileceğini bildirmişti¹⁴¹². Kızların Hukuk Fakültesi'ne kabulüne 1920-21 eğitim-öğretim yılında başlanmıştı¹⁴¹³.

4. Darülfünun'da Karma Eğitime Doğru

Zamanla aynı binada farklı saatlerde eğitimin sıkıntılarının daha da artması, doğal olarak öğretim üyelerini bazı çözüm arayışlarına yöneltti. Yaşanan sıkıntılar karşısında bazı hocaların kızlarla erkeklerin derslerini kurallara aykırı bir şekilde birleştirmesi ve kızların Tıp Fakültesi'ne girmesine engel olarak tıp eğitiminin ikili

¹⁴¹¹ BOA, MF. ALY, nr. 161/89-a, lef 8, 9, 5 S 1340.

¹⁴¹² BOA, MF. ALY, nr. 161/89-a, lef 12, 13, 5 S 1340.

¹⁴¹³ Nitekim bu tarihte 6 hanım Hukuk Fakültesine kabul edilmişti. BOA, MF. ALY, nr. 158/70, 8 Za 1339. Hukuk fakültesine kabul edilen hanımlarda aranan özellikleri bu eğitim yılında kız öğrenci kabul edildiğini, kaydolmak için müracaat eden bir kız öğrencinin dilekçesinden anlıyoruz: “Bu sene küşâd olunan İnas Hukuk Medresesine Sultani mezunelerinin bilâ-imtihan gerek Darülmuallimât ve gerek hususî tahsil görenler imtihanla kaydolanmakta olduğundan bendeniz leyli Darülmuallimât-ı Âliye üç yüz yirmi sekiz mezunelerinden olup sekiz senedir muallimlikte ifâ-yı hüsn-i hizmet isem de o tarihlerde mezuneler sultanilere muadil add olunarak sultani ve idadilere muallime yetiştirmekte idi. Ancak Darülfünun küşâdı tarihinden mukaddem Darülmuallimât-ı Âliye mezunelerinin liyakat ve iktidarlariyle muallimliklerde bulunmuş olan muallimelerin tâlibeleriyle birlikte imtihana davetin muvafık-ı nasfet ve adalet olamayacağı makam-ı âidinden mesmû-ı âiciz olmuş olmakla bendeniz hukuk şubesine kayd ve kabulümün ricasıyla emr ü ferman buyurmalarını istirham eylerim efendim. Ol bâbda emr ü ferman hazret-i menlehü'l-emrinizdir. Teşrinievvel 1336”

öğretime imkân vermeyecek kadar yorucu ve zor olmasının gösterilmesi, karma eğitim için zemin hazırlamıştı. Nitekim, Darülfünun Emmini Besim Ömer Paşa, Tıp Fakültesi'ne girmek isteyen Müfide Hanım'a kızların Tıp Fakültesi'ne alınmama sebeplerini şöyle açıklamıştı:

*“Kızım tıp tahsili güçtür, uzun sürer, laboratuvarları çoktur, hocaları fazla meşguldür, ikili öğretim yapılamaz, ancak kız ve erkek talebe birlikte ders görürse bu imkân temin edilebilir.”*¹⁴¹⁴

Kız ve erkek öğrencilerin birlikte eğitim yapmasının, Tıp Fakültesi'ne girmeye imkân sağlayacağı sözünün bütün fakültelere yayılması üzerine, karma eğitim isteği daha da artmıştı. Her ne kadar Maarif Nezâreti'nin izni olmasa da, bazı öğretim üyeleri kız ve erkeklerin derslerini gizlice birleştirmişti. Bunlardan biri de Coğrafya şubesi öğretim üyesi Faik Sabri Bey'di. Faik Sabri Bey, kapıda bir nöbetçi bulundurmak sûretiyle derslerini erkek kız beraber yapmıştı. Bu diğer şubelere de örnek olmuştu¹⁴¹⁵. Darülfünun Fen Medresesi müderrislerinden Refik Bey, derslerin resmen birleştirilmesi konusunda öncülük yapanlardan biriydi. Ali Yar Bey anılarında Refik Bey'in girişimini şöyle aktarmaktadır:

“Biz Refik Beyle görüşerek buna bir çare düşündük. “Hiç kimseye haber vermeden kız ve erkekler aynı sınıfta kızlar sağda, erkekler diğer tarafta otursunlar biz dersi o şekilde verelim” dedik ve bunu tatbik ettiler. Nihayet Darülfünun idaresi bunu haber aldı. Fakat baktılar ki hiçbir mahzur yoktur kabul ettiler. Lakin asıl mesele ondan sonra çıktı. Bazı kimseler “kızlarla erkekler aynı odada zânu be zânu oturarak güya ders görüyorlar. Bu hâl ahlâka mugayirdir” diye Maarif Nezâreti'ne şikâyet etmişler. Yani biz kız ve erkek talebeleri ders vermek bahanesiyle diz dize oturtuyormuşuz. Mesele Vükelâ Heyeti'ne kadar aksetti. Nihayet bir Nâzırın başkanlığında bir Tahkik Heyeti geldi. Biz daha önce tertibat aldık. Kızlarla erkeklerin aralarını (42) metreden fazla açarak derse başladık. Gördüler ki “zânu be zânu”

¹⁴¹⁴ Müfide Küley, “Anılar”, *Sağlık Alanında Türk Kadını*, İstanbul 1998, 4.

¹⁴¹⁵ Zehra Celasun, *Tarih Boyunca Kadın*, İstanbul 1946, 141.

*oturmamışlardır. bunu mahzurlu görmediler. Bu suretle kız ve erkek talebeler Darülfünun'da birleşmiş oldu.”*¹⁴¹⁶

Böylece tamamen İnas Darülfünunu'nun mekan probleminin çözümü için atılan adım, kendiliğinden gelişecek bir sosyal hareketi yaratmış, yapılan emri vâkilerle ortaya çıkan fiilî durumun kabullenilmesiyle karma eğitime geçilmişti. Bu fiilî durumun oluşmasında, Anadolu'da yeni kurulan hükümetin ve bu hükümetin lideri olan Mustafa Kemal Paşa'nın kadınların sosyal hayata katılması konusundaki tavrı etkili olmuştu. Nitekim 16 Temmuz 1921 tarihinde Ankara'da toplanan Maarif Kongresi'nde erkek ve kadın öğretmenlerin ayrı ayrı oturmalarına Mustafa Kemal Paşa'nın karşı çıkması İstanbul'da büyük yankı bulmuştu. Bunu örnek alan kız öğrenciler kendilerine ayrılan ders saatlerini boykot etmiş, erkeklerle birlikte derslere girmeye başlamıştı. Bu durum karşısında Darülfünun idaresi, Darülfünun Divanı'nın 16 Eylül 1921 tarihli kararıyla, kızlarla erkeklerin aynı sınıflarda öğrenim görmesini onaylamak zorunda kalmış, böylece Darülfünun'da karma eğitime geçilmişti¹⁴¹⁷.

5. Kızların Tıp Fakültesine Kabulü

Sihhiye Meclis-i Umûmîsi 1917 yılında, yürürlükte olan *Tabâbet Nizamnâmesi*'nde kadınların doktorluk mesleğini yapmasını yasaklayan bir hüküm olmadığına, ancak önceki Meclis-i Umûr-ı Tıbbiye-i Mülkiye ve Sihhiye-i Umûmiye kararıyla bu alanda çalışmaktan mahrum kaldıklarına, dolayısıyla kadınların tıp alanında çalışmasının yasaklanmasının uygun olmadığına karar vermişti. Ancak bu yasağın kaldırılması halinde, bundan Osmanlı hanımlarından çok, yabancı okuldan mezun olan ecnebî hanımların istifade edebileceği fikri Sihhiye Nezâreti'ni, Maarif Nezâreti nezdinde girişimlere sevk etti. Sihhiye Nezâreti, Maarif Nezâreti'ne yazdığı yazıda, bu durumdan bahsederek, Osmanlı hanımlarının bu alanda çalışabilmesi için Tıp Fakültesine kabul edilmelerine izin verilmesini istedi. Maarif Nezâreti ise, hükümet tarafından kadınların doktorluk yapmasına izin verildikten sonra Tıp Fakültesi'ne kabul

¹⁴¹⁶ Ç. Uluçay-E. Karatekin, *Yüksek Mühendis Okulu*, 625-626; E. Dölen, “...İstanbul Üniversitesi'nde Kız Öğrenciler”, 21-22.

¹⁴¹⁷ F. Unat, *Türkiye'de Eğitim Sisteminin...*, 57; E. Dölen, “...İstanbul Üniversitesi'nde Kız Öğrenciler”, 23.

edilmesini düşünebileceklerini bildirdi¹⁴¹⁸. Nitekim 25 Eylül 1918 tarihinde Meclis-i Vükelâ'da, kadınların erkekler gibi doktorluk, dişçilik ve eczacılık yapmalarında bir sakınca olmadığına dair karar çıktı¹⁴¹⁹. 31 Ağustos 1919 tarihinde Tıp Fakültesi Meclis-i Müderrisîn'de oy çokluğu ile kadınların tıp tahsili almasından hiçbir engel görmediklerine karar verilmiş, bu karar Maarif Nezâreti'ne bildirilmişti. Bunun üzerine Maarif Nezâreti gönderdiği cevapta, Tıp Fakültesinde kız ve erkeklerin bir arada ortak ders almaları mümkün olamayacağından, öğleden sonra kızlara teorik ve uygulamalı dersleri gösterme imkânı olup olmayacağının Meclis-i Müderrisîn'de görüşülmesini istemişti. Müderrisler meclisinde ise, Edebiyat ve Fünun Fakültelerinde olduğu gibi sabahları erkeklere, öğleden sonra kızlara teorik ve uygulamalı ders verme imkânı olmadığına karar verilmişti¹⁴²⁰. Bunun içindir ki, Meclis-i Vükelâ'nın kararından cesaret alarak Darülfünun Tıp Fakültesine kaydolmak isteyen üç kız öğrenci kabul edilmemişti¹⁴²¹. Tıp Fakültesi'ne kaydolmak isteyenlerden biri de Müfide Kazım (Küley)¹⁴²² Hanım'dı. Müfide Hanım o günlere ait anılarını şöyle anlatmaktadır:

“Ben bu arada tıp tahsili için müracaata hazırlanmıştım. Yakınım olan bir hukuk profesörü beni o zamanki Darülfünun Emini, yani bugünkü Rektörü olan Dr. Besim Ömer Paşa'ya takdim etti. Paşa, Fakülte hocalarından bazılarının Tıp Fakültesi'ne kız talebenin girmesini uygun görmediklerini ve istediğimin o günkü şartlarda mümkün olmadığını söyledi. Tabî çok üzüldüm.

.....

Bu defa Fen Fakültesi Biyoloji Şubesi hocalarından başlamak üzere zooloji, botanik, fizyoloji profesörlerine müracaatla fikrimi söyledim. Müşterek eğitimi niçin istediğimi anlattım Fakat hepsinden menfî cevap aldım. Birisi:

¹⁴¹⁸ BOA, MF. ALY, nr. 106/49, 23 L 1335.

¹⁴¹⁹ BOA, MV, nr. 212/186, 19 Z 1336.

¹⁴²⁰ BOA, MF. ALY, nr. 161/89-a, lef 7, 10, 14, 5 S 1340.

¹⁴²¹ E. Dölen, “...İstanbul Üniversitesi'nde Kız Öğrenciler”, 24; Nurhan Yıldırım, “Kız Öğrencilerin Tıp Fakültesi'ne Kabulünün 75. Yılı”, *Bilim ve Ütopya*, S. 41, Kasım 1997, 8.

¹⁴²² Müfide Küley, Tıp Fakültesine ilk giren kız öğrencilerden olup, 1928 yılında Tıbbiye'den mezun olmuştur. Tıp Fakültesi tahsilinden önce Fen Fakültesi'nden mezun olan Müfide Küley, tıp tahsili süresince Çapa'da Selçuk Hatun ve Üsküdar'da Mithat Paşa Kız Sanat Enstitülerinde fizyoloji ve ulum-ı tabiiye öğretmenlikleri yapmıştır. Gülten Dinç- Şeref Etiker, “Prof. Dr. Müfide Küley: Kadın Hekimlerimizin Öncüsü”, *Sağlık Alanında Türk Kadını*, İstanbul 1998, 70-75.

“Tıp tahsili yorucudur, verem olursun” dedi. Diğeri bir kız için okumanın zararlı olduğunu söyledi ve “seni kimse anlayamaz” dedi. Bir üçüncüsü ise kızdı ve “ben kürsüde ders anlatırken sizler arkada konuşur, dersi ihlâl edersiniz” cevabını verdi.”

Kızların tıp eğitimini almasına bazı kimselerin karşı çıkmış olmasına rağmen onların Tıp Fakültesi’ne kabul edilmesini engelleyen asıl sebep, yukarıda da bahsedildiği gibi, ikili öğretimin tıp eğitimi için uygun olmamasıydı. Böyle uzun ve zor bir eğitimin, erkekler ve kızlar için ayrı zaman dilimlerinde verilebilmesi zaman açısından uygun olmadığı gibi, dersi verecek olan öğretim üyeleri için de oldukça yorucu ve zor olacaktı.

1921 yılında Darülfünun Divânı, diğer fakültelerinde olduğu gibi Tıp Fakültesi’ne de bu yıldan itibaren kız öğrenci kabul edilmesine karar vermişti. Bu karar Tıp Fakültesine bildirilmiş, Meclis-i Müderrisîn’de de bu karar onaylanmıştı. Ancak bu durumu Maarif Nezâreti’ne bildiren Tıp Fakültesi Reisi Âkil Muhtar Bey, 1919 tarihinde kızların kabulüne engel olan sebebe dikkat çekerek, bunun hâlâ geçerli olduğunun altını çizmişti. Nitekim bu konuda Sadaret’ten gönderilen yazı son noktayı koymuştu. Her ne kadar Darülfünun Divanı’nda kız öğrenci kabulüne dair karar alınmışsa da, Meclis-i Vükelâ’da bunun ertelenmesine karar verildiği bildirilmişti¹⁴²³. Müfide Küley anılarında, 1921 yılında üç arkadaş Tıp Fakültesine müracaatla kaydedildiğini, ancak kızların Tıp Fakültesi’ne girmesine karşı olan hocalardan birinin saraya ve o zamanki hükümet ricaline tesirle buna engel olduğunu kaydetmiştir¹⁴²⁴.

1921-22 yılında karma eğitime geçen Edebiyat, Fen ve Hukuk Fakültelerini¹⁴²⁵ 1922 yılında Tıp Fakültesi izlemişti. TBMM Hükümeti’nin Kurtuluş Savaşı’nı kazanması üzerine değişen koşullar karşısında direnci kırılan Tıp Fakültesi 10 kız öğrencinin başvurusunu kabul etmek zorunda kalmıştı¹⁴²⁶.

¹⁴²³ BOA, *MF. ALY*, nr. 161/89-a, lef 16-17, 13, 5 S 1340; *MV*, 222/77; BEO, nr. 352078, 2 S 1340.

¹⁴²⁴ Müfide Küley, “Anılar”, 5.

¹⁴²⁵ Hukuk Fakültesi’nde ilk sömestride kız ve erkek öğrenciler ayrı sınıflarda okutulmuştur. T. Taşkiran, *Cumhuriyet’in 50. Yılında ...*, 45.

¹⁴²⁶ E. Dölen, “...İstanbul Üniversitesi’nde Kız Öğrenciler”, 23-24; Müfide Küley, “Anılar”, 5.

B- Teşkilât ve İdarî Yapı

İnas Darülfünunu, Darülmuaallimât-ı Âliye'nin âlî sınıflarını teşkil eden bir şube olarak Darülfünun bünyesinde açıldığı için okula ilk öğrenci kaydı için müracaatlar Darülmuaallimât-ı Âliye müdüriyetine yapılmıştı¹⁴²⁷. Bu şube ile ilgili her türlü yazışma Darülmuaallimât-ı Âliye Müdüriyeti ile yapılmaktaydı. Başlangıçta bu şubenin Darülfünun bünyesinde açılmış olması münasebetiyle, bina dahilindeki idarî işleri Darülfünun Müdîr-i Umûmisi tarafından yürütülmekteydi. Böylece inas şubesinin sorumluluğu ile Darülfünun Müdîr-i Umûmisi'nin işleri daha da artmıştı¹⁴²⁸. Dolayısıyla İnas Darülfünunu için başlangıçta yeni bir idarî kadro oluşturulmamış sadece İnas Darülfünunu öğrencilerine nezâret etmek ve yatılı olan öğrencilerle birlikte Darülmuaallimât'a gidip gelmek üzere bir Dahiliye memureliği ihdas edilmesiyle yetinilmişti. Darülmuaallimât'a gidip gelirken öğrencilere nezâret etmenin yanı sıra, ders süresince okulda kalmak ve boş geçen derslerde öğrencilerin başında durup disiplini sağlamak, onların derse devamlarını takip etmek, öğrenciler arasında dostluk, uyum ve barışı sağlamak, bütün şubelere ait her türlü bilgiyi kaydetmek, gibi sorumlulukları bulunan¹⁴²⁹ dahiliye memureliğine 23 Ekim 1914 tarihinde Süleymaniye Numûne-i İnas Mektebi eski müdür muavinesi Hatice Hanım tayin edilmişti¹⁴³⁰. 19 Kasım 1914 tarihinde Hatice Hanım'ın Kız Sanayi Mektebi müdür muavinelğine tayin edilmesi üzerine bu göreve, Kız Sanayi Mektebi öğretmenlerinden Hasibe Hafize Hanım atanmıştı.¹⁴³¹ Hasibe Hafize Hanım bu görevi kabul etmemiş, yerine Hafize Remziye Hanım tayin edilmişti¹⁴³².

Darülfünun'un bünyesinde yer alan her şubenin başında müderrisîn meclisi tarafından seçilen bir reis, Nezâretçe tayin olunan bir müdür bulunmaktaydı¹⁴³³. Bütün şubelerin bağlı olduğu İstanbul Darülfünunu ise yine Nezâret tarafından tayin edilen Müdür-i Umûmî tarafından yönetilmekteydi¹⁴³⁴. Gerek Darülfünun'daki bu yapıya

¹⁴²⁷ *Tasvir-i Efkâr*, nr. 1199, 24 Ş 1332.

¹⁴²⁸ BOA, *MF. MKB*, nr. 210/31, 1 M 1333.

¹⁴²⁹ BOA, *MF. ALY*, nr. 103/6, 6 Ca 1335; nr. 107/20, 7 Za 1335.

¹⁴³⁰ BOA, *MF. ALY*, nr. 72/4, 9 Z 1332.

¹⁴³¹ BOA, *MF. ALY*, nr. 74/26, 5 M 1333.

¹⁴³² BOA, *MF. ALY*, nr. 74/17, 5 M 1333; nr. 138/46, lef 3, 14 Z 1337.

¹⁴³³ BOA, *MF. ALY*, nr. 170/34, 1340.

¹⁴³⁴ F. R. Unat, *Türkiye Eğitim Sisteminin...*, 55.

benzer bir teşkilât oluşturmak, gerekse Darülfünun binasından ayrılıp Cağaloğlu'na taşınan İnas Darülfünunu idare etmek İnas Darülfünunu'na müdür olarak Kadastro Mekteb-i Âlî'si eski müdürü Ali Nazima Bey atanmıştı¹⁴³⁵. Nisan 1915 tarihinde ise İnas Darülfünunu müdür muavinelğine Darüleytam eski müdür muavinesi Seniye Hanım tayin edilmişti¹⁴³⁶. Seniye Hanım'ın görevi uzun sürmemiş, 23 Kasım 1915 tarihinde müdür muavinelğine Zahiye Hanım getirilmişti¹⁴³⁷. Henüz bir katibe tayin edilmemiş olduğundan İnas Sanayi-i Nefise Mekteb-i Alisi katibesi Nevvâre Hanım, 25 Ekim 1916 tarihinden itibaren¹⁴³⁸ İnas Darülfünunu'nda fahrî olarak görev yapmıştı¹⁴³⁹. Daha sonra bu göreve asâleten Zehra Hanım tayin edilmişti¹⁴⁴⁰. Ali Nazima Bey, dahiliye memuresinin görevlerinin önemini gerekçe göstererek, her üç şube için ayrı dahiliye memuresi istemişse de bu Maarif Nezâreti tarafından kabul edilmemişti¹⁴⁴¹.

İnas Darülfünunu'nun idarî kadrosu böylece oluşmuştu. Böyle bir idarî kadronun varlığı bazı araştırmacılar tarafından, İnas Darülfünunu'nun kendi yönetimi olan müstakil bir kurum olarak algılanmasına sebep olmuştur. Oysa ki, daha önce bu kısmın açılma nedenlerinden ve şeklinden bahsederken söylediğimiz gibi İnas Darülfünunu, Darülmuaallimât-ı Âliye'nin bir şubesi olarak açılmıştı. Nitekim Darülfünunun diğer şubelerinde de müdür ve yardımcılarının bulunması onları ayrı bir kurum haline getirmemektedir. Diğer taraftan Darülfünun'a bağlı şubelerin müdür, müdür muavini, katip ve memurlarının maaşları Darülfünun bütçesinden karşılandığı gibi, İnas Darülfünunu idarî kadrosunun maaşları Darülmuaallimât-ı Âliye bütçesinden karşılanmaktaydı¹⁴⁴². Nitekim 1918-19 eğitim-öğretim yılında İnas Darülfünunu'nun

¹⁴³⁵ Ali Nazima Bey'in göreve tayin tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte 1915 yılından sonra tayin edildiği tespit edilebilmektedir. Nitekim bu tarihten sonraki yazışmalarda Ali Nazima Bey'in imzası vardı. BOA, MF. ALY, nr. 104/28, 21 C 1335.

¹⁴³⁶ BOA, MF. ALY, nr. 78/12; nr. 78/33.

¹⁴³⁷ Maarif Müdürü Tevfik Bey'in eşidir. BOA, MF. ALY, nr. 86/81, 18 S 1334; nr. 107/48, 11 Za 1335; *Devlet Salnamesi*, 1333-1334 Sene-i Maliyesi, 321.

¹⁴³⁸ BOA, MF. ALY, nr. 103/6, 6 Ca 1335.

¹⁴³⁹ BOA, MF. ALY, nr. 105/142, 28 N 1335.

¹⁴⁴⁰ *Devlet Salnamesi*, 1333-1334 Sene-i Maliyesi, 321.

¹⁴⁴¹ BOA, MF. ALY, nr. 103/6, 6 Ca 1335.

¹⁴⁴² BOA; MF. ALY, nr. 138/71-a, 22 Z 1337. Müdür muavinesi Zatiye Hanım'ın tayinini bildiren yazı Darülmuaallimât-ı Âliye Müdüriyeti'ne yazılmıştı:

“*Darülmuaallimât-ı Âliye Müdüriyetine*

7 Teşrin-i sâni 1331 tarihli ve 348 numaralı tezkire-i behiyyelerine cevaptır. Darülmuaallimât-ı Âliye muavinelğine bin beş yüz guruş maaşla Maarif Müdürü müteveffâ Tevfik Bey'in Refikası Zahiye Hanım

kapatılıp, teşkilâtı Darülfünuna aktarıldığında, idarî kadronun maaşları 26 Kasım 1919 tarihli kararnâme ile “Darülfünun memurîn maaşâtı maddesine” eklenmiş¹⁴⁴³, boşalan kadrolar tekrar Darülmuaallimât tarafından kullanılmıştı¹⁴⁴⁴. Darülfünun şubelerindeki müdürler kendi şubelerine ait sorunlarla ilgili yazışmaları, bağlı bulundukları Darülfünun Müdür-i Umûmisi ile yaptığı gibi; İnas Darülfünunu Müdürü de öğrencileriyle ilgili her türlü yazışmayı Darülmuaallimât-ı Âliye Müdüriyeti ile yapmaktaydı. Bütün bunlar İnas Darülfünunu’nun müstakil bir kurum olmayıp, Darülmuaallimât’a bağlı olduğunu kanıtlamaktadır.

İnas Darülfünunu teşkilâtı lağvedildiğinde görevli olan idareci, memur ve müstahdemler şunlardı:

Tablo 5.1: İnas Darülfünunu İdarî Kadrosu

İdareciler	
Müdür	Ali Nazima Bey
Müdür muavinesi	Zâhiye Hanım
Dahiliye Memuresi ¹⁴⁴⁵	Hafize Remziye Hanım
Kâtibe	Zehra Hanım
Hizmetliler	
Kapıcı	Hasan Fehmi Efendi

tayin kılınmış olduğundan işe mübaşereti tarihinin enbâ ve ale’l-usul tercüme-i hal varakasının ahzıyla ma’ evrak-ı müsbebe musaddaken isrâsı lüzumu beyan olunur efendim.”

¹⁴⁴³ BOA, MF. ALY, nr. 142/31, 4 Ra 1338.

“Kararname

Darülfünun’da ifâ-yı hidmet ederek maaşlarını İnas Darülfünunu ve Darülmuaallimât tahsisâtından alan müdire, kâtibe ve hâdimelerin maaşlarının Darülfünun memurîn maaşâtı maddesine nakli Nezâretçe tensîb edilmiştir. İş bu kararnâmenin icrasına Tedrisât-ı Âliye Müdür-i Umûmisi memurdur. 27 Teşrin-i sâni 1335.

¹⁴⁴⁴ BOA, MF. ALY, nr. 143/79, 19 R 1338.

“Maarif-i Umûmiye Nezâret-i Celîlesine

Devletlu Efendim Hazretleri

Geçenlerde şifâhen arz olunduğu vechle Darülmuaallimât-ı Âliye için lüzumu derkâr olan muîdeliklerden birine İnas Darülfünunu memurunun maaşâtı İstanbul Darülfünunu memurîn tertibine naklolunduğu vechle oradan mektebimiz için mevkuftutulan maaşâtta beş yüz gurus maaşla Sabahat Hanım’ın tayini münâsib-i mütâlâa kılınmış ve iş bu husus nezd-i devletlerinde dahi karîn-i kabul buyrulduğu takdirde mucibince ferman buyrulması müsterham bulunmuştur. Ol bâbda emr ü ferman hazret-i menlehü’l-emrindir. Fî 27 Kânûn-ı evvel 1335

Darülmuaallimât-ı Âliye Müdürü

Ali Nazima”

Bu istek kabul edilmiş, Maarif-i Umûmiye’nin 8 Kânun-ı sâni 1336 tarihli kararnâme ile Sabahat Hanım’ın bu göreve tayin edilmişti. lef 2.

¹⁴⁴⁵ Belgede “inzibat memuresi” olarak kaydedilmiştir. BOA, MF. ALY, nr. 134/126, 16 Ş 1337.

Meydancı	Ahmed Hasan Ağa
Ser-hâdime	Nefise Hanım
Hâdime	Emine İtir Hanım
Hâdime	Saîde Hanım
Hâdime	Ayşe Hanım

Kaynak: BOA, *MF. ALY*, nr. 134/126, 16 Ş 1337;nr. 142/31, 4 Ra 1338.

C- Öğretim Kadrosu

“Edebiyat”, “Tabiiyat” ve “Riyaziyat” olmak üzere üç şubeden oluşan İnas Darülfünunu’nun öğretim kadrosunu Zükûr Darülfünunu’nun öğretim görevlileri oluşturmaktaydı. Bu öğretim üyelerinin maaşları, mevcut görevlerine ilâveten Darülmuallimât bütçesinden karşılanmaktaydı¹⁴⁴⁶. Açıldığı tarihte kadroda bulunan öğretim üyeleri Tablo 5. 2’de gösterilmiştir.

Tablo 5.2: İnas Darülfünun Öğretim Kadrosu

EDEBİYAT ŞUBESİ	
Dersin Hocası	Verdiği Ders
Ferid Bey	Edebiyat-ı Türkî
Ahmed Agayef Bey	Tarih-i Umûmî
Efdaleddin Bey	Tarih-i Osmanî
Faik Sabri Bey	Coğrafya
Ali Ekrem Bey ¹⁴⁴⁷	Kitabet
Mehmed Ali Aynî Bey ¹⁴⁴⁸	Felsefe
İsmail Hakkı Bey	Fenn-i Terbiye
TABİİYYAT ŞUBESİ	
Said Bey	Fizik (Riyaziyat Şubesiyle ortak)
Hulusi Raşid Bey	Hayvanat ve teşrih

¹⁴⁴⁶ BOA, *MF. ALY*, nr. 174/108.

¹⁴⁴⁷ Başlangıçta bu derse Aziz Bey tayin edilmişse de verdiği eğitimden öğrencilerin layıkıyla istifade edememesi üzerine azledilmiş, Ali Ekrem Bey 24 Eylül 1914 tarihli kararname ile atanmıştır. BOA, *MF. ALY*, nr. 73/38, 15 Teşrinisâni 1330; nr. 138/46, 14 Z 1337; nr. 73/53, 12 M 1333; nr. 87/25, 27 S 1334.

¹⁴⁴⁸ Başlangıçta bu derse Diyarbakirli Ziya Bey tayin edilmişse de, Ziya Bey’in kabul etmemesi üzerine 27 Eylül 1914 tarihinde Trabzon Eski Valisi Mehmed Ali Aynî Bey tayin edilmişti. BOA, nr. 69/75; nr. 70/4, 9 Za 1332.

Müştak Bey	Nebâtât
	İlm-i maden
Neş'et Efendi ¹⁴⁴⁹	Kimya-yı Madenî
	Kimya-yı Tahlilî
Yusuf Ragıp Bey	Hıfzıssıhha
RİYAZİYAT ŞUBESİ	
Şükrü Bey	Hendese
Salih Zeki Beyefendi ¹⁴⁵⁰	Cebir
	Müsellesât (trigonometri)
Salim Bey	Hesap

Kaynak: BOA, *MF. ALY*, nr. 69/88, 8 Za 1332; nr. 69/115, 25 L 1332; nr. 174/108

1915-16 eğitim-öğretim yılında ikinci sınıfların teşkil edilmesiyle kadroda bazı değişiklikler olmuş, yeni dersler eklenmişti. Buna göre değişiklikler şöyledir¹⁴⁵¹:

Tabiiyat şubesi: İlm-i Nebâtât dersine Esad Şerafeddin Bey, İlm-i Hayvanat dersine Hulusi Râşid Bey, Kimya-yı Uzvî dersine Cevad Mazhar Bey, Kimya-yı Madenî ve Tahlili ve Hayatı öğretmenliğine Mustafa Nevzat¹⁴⁵², Teşrih ve Menâfiü'l-aza dersi ile Dr. Yusuf Ragıp Bey'in istifası üzerine boşalan Hıfzıssıhha dersine Dr. Mazhar Hüsnü Bey tayin edilmişti. Mazhar Hüsnü Bey'in Eczacı ve Dişçi Mektebi Müdüriyeti'ne tayini üzerine sorumluluğundaki dersler vekâleten Samuel Siyon Efendi'ye verilmişti¹⁴⁵³. Samuel Siyon Efendi'nin meşguliyetinin fazla olması nedeniyle 13 Mart 1917 tarihinde Hıfzıssıhha dersine doktor Medenî Bey tayin edilmişti¹⁴⁵⁴.

Edebiyat şubesi: Edebiyat-ı Türkiye öğretmenliğine Ali Ekrem Bey, Tarih-i Edebiyat dersine Köprülüzâde Fuad Bey, Tarih-i Umûmî dersine Kaymakamlıktan emekli Nuri ve Ali Reşad Beyler¹⁴⁵⁵ tayin edilmişti. Edebiyat şubesinde yeni açılan

¹⁴⁴⁹ 22 Eylül 1914 tarihli karnâme ile tayin edilmiştir. BOA, *MF. ALY*, nr. 69/40; *MF. TLY*, nr. 420/102, 4 Za 1332.

¹⁴⁵⁰ O tarihte Darülfünun Müdür-i Umûmisi idi. BOA, *MF. ALY*, nr. 69/88, 8 Za 1332.

¹⁴⁵¹ BOA, *MF. ALY*, nr. 82/96, 5 Za 1333; nr. 86/81, 18 S 1334; nr. 138/46, 14 Z 1337; nr. 148/1, lef 13,22, 30; nr. 172/11, 12 S 1341.

¹⁴⁵² Bir yıl sonra Kimya-yı Madenî ve Tahlili ve Hayatı öğretmenliğine Şevket Bey atanmıştı. BOA, *MF. ALY*, nr. 148/1, lef 24, 36, 10 Nisan 1332.

¹⁴⁵³ BOA, *MF. ALY*, nr. 102/79, 29 R 1335.

¹⁴⁵⁴ BOA, *MF. ALY*, nr. 103/52, 23 Ca 1335; nr. 103/63, 24 Ca 1335.

¹⁴⁵⁵ BOA, *MF. ALY*, nr. 86/92, 20 S 1334.

sınıfa Tarih-i sanayi dersini vermek üzere Vahid Bey, Ulûm-ı içtimâiye dersini vermek üzere Ziya Bey, İktisad dersini vermek üzere Divân-ı Muhâsebât Reisi Tevfik Bey atanmıştı.

Riyaziyat şubesi: Cebir dersi, Mustafa Salim Bey'in istifası üzerine, üzerindeki ders yükünü terk etmek şartıyla Şükrü Bey'in sorumluluğuna verilmişti¹⁴⁵⁶. Müsellesât-ı müsteviye ve küreviye dersi ile Şükrü Bey'den boşalan Hesap dersi öğretmenliğine Nadir Bey tayin edilmişti. Hey'et dersi de Fatin Efendi'nin sorumluluğuna verilmişti. Fatin Efendi, Eylül 1918 tarihinde istifa etmişti¹⁴⁵⁷.

Tablo 5. 3:1917-18 Eğitim-Öğretim Yılı İnas Darülfünunu Öğretim Kadrosu

Dersin Adı	Dersi Veren Öğretim Üyesi	Diğer Görevleri
EDEBİYAT ŞUBESİ		
Edebiyat-ı Türkiye	Ali Ekrem Bey	Cezayir-i Bahr-i Sefid Valisi olup aynı zamanda Zükûr Darülfünun'da öğretmenlik yapmaktadır.
Tarih-i Osmanî	Efdaleddin Bey	Dahiliye Nezareti Umum Hapishaneler Müdür-i Umumisi olup aynı zamanda Hukuk Mektebi ve Galatasaray Sultanisi'nde öğretmenlik yapmaktadır.
Coğrafya	Faik Sabri Bey	Darülmuallimin, Darülmuallimat ve Zükûr Darülfünunu'nda da öğretmenlik yapmaktadır.
İlm-i İktisat	Tevfik Bey	Divân-ı Muhasebat Reisi
Tarih-i Edebiyat	Fuad Efendi ¹⁴⁵⁸	Zükûr Darülfünunu'nda öğretmenlik yapmaktadır.
Tarih-i Sanayi'	Vahid Bey	Divân-ı Umûmiye Mektupçusu olup aynı zamanda Zükûr Darülfünunu'nda öğretmenlik yapmaktadır.
Kitabet	Macid Bey	Nehârî Kız Sanayi Mektebi'nde öğretmenlik yapmaktadır.
Felsefe	Mehmed Ali Aynî ¹⁴⁵⁹	Fenerler İdaresi müdürüdür. Aynı zamanda Zükûr Darülfünunu'nda öğretmenlik yapmaktadır.
Fenn-i Terbiye	İsmail Hakkı Bey	Zükûr Darülfünunu'nda öğretmenlik yapmaktadır.
Kavanîn-i Cariye	Ali Nazima Bey	İnas Darülfünunu müdürüdür.
Ulûm-ı İçtimaiyye	Ziya Bey	Zükûr Darülfünunu'nda da öğretmenlik yapmaktadır.
Tarih-i Umûmî	Ali Reşad Bey	Zükûr Darülfünunu'nda öğretmenlik yapmaktadır.

¹⁴⁵⁶ BOA, MF. ALY, nr. 85/5, 10 M 1334.

¹⁴⁵⁷ BOA, MF. ALY, nr. 121/2, 16 Z 1336.

¹⁴⁵⁸ 24 Ocak 1917 yılında bu derse tayin edilmişti. BOA, MF. ALY, nr. 101/74, 30 Ra 1335; nr. 103/6, 6 Ca 1335.

¹⁴⁵⁹ Mehmed Ali Aynî Bey'in her eğitim-öğretim yılının başında yurt dışında bulunması nedeniyle ders programının yetişmemesi üzerine bu derse felsefede uzman olan Dr. Rıza Tevfik'in tayini istenmişti. BOA, MF. ALY, nr. 138/46, 14 Z 1337.

TABİİYYAT ŞUBESİ		
Tabakatü'l-arz	Müştak Bey	Emekli doktor olup, İstanbul Sultanisi, Üsküdar Neharî Sanayi Mektebi'nde de öğretmenlik yapmaktadır.
Fizik	Said Bey	Maarif Nazırlığı'ndan ayrılmış olup, Zükûr Darülfünunu'nda öğretmenlik yapmaktadır.
Fizik	Tevfik Bey	Zükûr Darülfünunu'nda öğretmenlik yapmaktadır.
Teşrih	Samuel Siyon Efendi	Zükûr Darülfünunu'nda muallim muavini olup aynı zamanda da Maltepe Hastanesi'nde görevli doktordur.
Kimya	Ömer Şevket Bey ¹⁴⁶⁰	Eczacı Mektebi'nde muallim, Zükûr Darülfünunu'nda muallim muavini.
Hıfzıssıhha	Medeni Bey	Şehremanetinde görevli doktorlardandır.
Hey'et-i tabiiyye	Abdülfeyyaz Bey ¹⁴⁶¹ Tevfik Bey	Mercan Sultanisi müdürüdür.
İlm-i Hayvanat	Hulusi Raşid Bey	Emekli doktor olup aynı zamanda Eczacı Mektebinde öğretmenlik yapmaktadır.
İlm-i Nebatat	Esad Şerafeddin Bey	Emekli doktor olup aynı zamanda Tıp Fakültesi'nde öğretmenlik yapmaktadır.
RİYAZİYAT ŞUBESİ		
Hendese ve Cebir	Şükrü Bey	Zükûr Darülfünunu'nda öğretmenlik yapmaktadır.
Hesap ve Müsellesât	Nadir Bey	Darüşşafaka'da öğretmenlik yapmaktadır.
Mekanik (makine) ve Hendese	Hasan Fehmi Bey ¹⁴⁶²	Mercan Sultanisi'nde öğretmendir.
Hey'et-i Riyaziye	Fatin Efendi ¹⁴⁶³	Rasathane müdürü olup aynı zamanda Zükûr Darülfünunu'nda öğretmendir.

Kaynak: BOA, *MF. ALY*, nr. 105/142, 28 N 1335.

1917-18 eğitim-öğretim yılında İnas Darülfünunu'nun ilk mezunlarını vermeye başlaması üzerine İnas Darülfünunu kadrosunda hanım öğretmen istihdam edilmişti. İlk defa 1918 tarihinde Tabiiyat şubesi mezunlarından Efser Hanım Kimya derslerini hazırlamak üzere muallim muavinesi olarak göreve tayin edilmişti¹⁴⁶⁴.

¹⁴⁶⁰ 11 Kasım 1916 tarihinde bu göreve tayin edilmiştir. BOA, *MF. ALY*, nr. 103/6, 6 Ca 1335.

¹⁴⁶¹ 24 Aralık 1916 tarihinde bu göreve tayin edilmiştir. BOA, *MF. ALY*, nr. 103/6, 6 Ca 1335.

¹⁴⁶² Bu göreve 15 Mart 1917 tarihinde atanmıştı. BOA, *MF. ALY*, nr. 103/58, 24 Ca 1335.

¹⁴⁶³ Fatin Bey'in istifası üzerine 30 Eylül 1918 tarihli kararname ile Darülfünun Tabiiyat şubesi Hey'et muallimi Abdülaziz Tevfik Bey tayin edilmişti. BOA, *MF. ALY*, nr. 138/46, 14 Z 1337.

¹⁴⁶⁴ Başlangıçta tahsisat yokluğu nedeniyle göreve tayin edilmemişse de daha sonra Efser Hanım'ı kadrolarda görmekteyiz. BOA, *MF. ALY*, nr. 121/70, 29 Z 1336; nr. 122/24, 4 M 1337; nr. 131/35, 20 C 1337.

**Tablo 5. 4: 1918-1919 Eğitim-Öğretim Yılı Fen ve Edebiyat Fakültesi
Öğretim Kadrosu**

EDEBİYAT ŞUBESİ	
Dersin Hocası	Verdiği Ders
Ali Ekrem Bey	Edebiyat-ı Türkiye
Ali Reşad Bey	Tarih-i Umûmî
Efdaleddin Bey	Tarih-i Osmanî
Köprülüzâde Fuad Bey	Tarih-i Edebiyat-ı Türkiye
Faik Sabri Bey	Coğrafya ve Etnografya
Dr. Rıza Tevfik Bey	Felsefe
İsmail Hakkı Bey	Fenn-i Terbiye
Tevfik Bey	İlm-i İktisat
Ziya Bey	Ulûm-ı İçtimaiyye
Vahid Bey	Tarih-i Sanayi‘
Macid Bey	Kitabet
Ali Nazima Bey	Kavanîn-i Cariye
TABİİyat ŞUBESİ	
Hulusi Raşid Bey	İlm-i Hayvanat
Said Bey	Fizik
Tevfik Bey	Hikmet-i Tabiiye
Müştak Bey	İlm-i Maden
Samuel Siyon Efendi	Teşrih ve Menâfi‘ü’l-aza
Ömer Şevket Bey ¹⁴⁶⁵	Kimya
Medeni Bey	Hıfzıssıhha
Esad Şerafeddin Bey	İlm-i Nebatat
Efser Hanım	Kimya dersleri yardımcısı
RİYAZİYAT ŞUBESİ	
Şükrü Bey	Hendese
	Cebir
Nadir Bey	Müsellesât-ı müsteviye ve küreviye
Fatin Efendi	Hey’et-i Riyâziye
Hasan Fehmi Bey	Hendese-i Mecânîk (makine)

Kaynak: BOA, *MF. ALY*, nr. 134/26, 16 Ş 1337.

9 Nisan 1918 tarihli *İnas Darülfünunu Talimatnâmesi*’nin 1. ve 2. maddelerine göre, İnas Darülfünunu’nun her şubesinde bir “Meclis-i Muallimîn” oluşturulacaktı. Müdür’ün başkanlığında üç öğretmenden oluşan Meclis-i Muallimîn, şubelerdeki bütün

¹⁴⁶⁵ 11 Kasım 1916 tarihinde bu göreve tayin edilmiştir. BOA, *MF. ALY*, nr. 103/6, 6 Ca 1335.

öğretmenlerin oyuyla seçilecekti. Meclis-i muallimîn'in görevi yıl boyunca okutulacak ders programını ve müfredatını oluşturacaktı¹⁴⁶⁶.

1918-19 eğitim yılının ortasında İnas Darülfünunu kapatılması üzerine 1 Nisan 1919 tarihinden itibaren öğrencilerine Darülfünun Edebiyat ve Fen Fakülteleri müderrisleri tarafından ders verilmişti. Böylece öğretim üyelerinin Darülmuaallimât-ı Âliye bütçesinden aldıkları maaş kesilerek, ders ücretleri Darülfünun bütçesinden karşılanmıştı¹⁴⁶⁷.

D- Öğrenciler

1- Öğrenci Kabul Şartları

İnas Darülfünunu'nun açıldığı tarihte bu şubeye kabul şartlarını içeren bir *Talimatnâme* yayınlanmıştı (12 Eylül 1914). Bu *Talimatnâme*'ye göre kabul edilecek öğrencilerde aranan şartlar şunlardı:¹⁴⁶⁸

1. Müracaat edenler arasında, sağlık kontrolünden sonra hasta veya zor bir eğitime dayanamayacak kadar sağlığı zayıf olduğu tespit edilenler kabul edilmeyecekti.
2. Evli veya dullar kabul edilmeyecekti.
3. Kabul edilecek öğrencilerden, eğitimini tamamladıktan sonra 5 yıl mecburî hizmet yapacaklarına dair pullu bir taahhütnâme alınacak, bu taahhütnâmeyi öğrenci ve velisi imzalayacaktı¹⁴⁶⁹.
4. Aliyyülâlâ (pekiyi) derecede şهادetnâmesi olan veya bu derecede bilgiye sahip olduğunu yapılacak sınavda ispatlayanlar, ekonomik durumları dikkate alınmaksızın leylî ve meccanî (ücretsiz) olarak kabul edileceklerdi.

¹⁴⁶⁶ BOA, *MF. ALY*, nr. 115/13, 27 C 1336.

¹⁴⁶⁷ BOA, *MF. ALY*, nr. 134/27, 29 B 1337.

¹⁴⁶⁸ *İstanbul Kız Muallim Mektebi...*, 50.

¹⁴⁶⁹ *Darülmuaallimîn ve Darülmuaallimât Nizamnâmesi* ile bu süre 8 yıla çıkarılmıştı. Ancak bazen istisnâî olarak usul uygulanamamıştı. Meselâ 1920 yılında, Darülfünun mezunu hanımlar -her ne kadar adı geçen nizamnâme'ye göre 8 yıl mecburî hizmete tâbi iseler de- ülkenin içinde bulunduğu ekonomik koşullar ve Millî Mücadele sürecinde öğretmenliğe tayin edilememişlerdi. Bu nedenle mezun olan hanımların mecburî hizmet için görevlendirilene kadar özel olarak öğretmenlik veya müdirelik yapmalarına izin verilmişti. BOA, *MF. HTF*, nr. 9/58, 15 Ra 1339.

5. Sınavda sorumlu oldukları dersler şunlardı: Malumât-ı Diniye (Darülmuaallimât son sınıfı programına göre), Türkçe (Kıraat, Kitabet ve İmlâ), Hesap (bütün sayılar, kesirler, oran ve faiz hesapları), Hendese, Coğrafya (Beş Kıta ve Osmanlı Coğrafyasından), Tarih (Tarih-i Umûmî ve Osmanîden)
6. İki dersten “0” alanlar kabul edilmeyecekti.
7. Üç dersten “3” ün altında not alanlar kabul edilmeyecekti.
8. Toplam notlarının ortalaması “5”ten düşük olanlar kabul edilmeyecekti.

15 Eylül 1914 tarihinde Maarif Nezâreti, Darülmuaallimât'ta eğitim süresi 3 yıl olan “leylî¹⁴⁷⁰ ve neharî sınıf-ı âliye İnas Darülfünunu şubesinin” kurulduğunu, buraya öğrenci alınacağını ve talip olanların tezkire-i Osmaniyye¹⁴⁷¹ ve şehadetnâmeleri ile Darülmuaallimât Müdüriyeti'ne başvurmaları gerektiğini basın yoluyla ilân etmişti¹⁴⁷². Böylece 1914-15 yılında bu şartlara göre Edebiyat, Tabiiyat, Riyaziyat şubelerine toplam 21 öğrenci alındı.

1917 yılında ise *İnas Darülfünunu'na Talebât Kayd ve Kabulü Hakkında Talimatnâme* hazırlandı. Buna göre öğrenci kabul şartları şunlardı¹⁴⁷³:

1- Kabul şartları şunlardır:

- a. 16 yaşından aşağı ve 25 yaşından yukarı olmamak
- b. Sağlıklı olmak

¹⁴⁷⁰ İnas Darülfünunu'nda leylî olarak eğitim almak isteyen öğrencilerin diplomalarının aliyyülâ derecesinde olması gerekmekteydi. Ancak istisnâ olarak bazen âlâ derecesinde diplomaya sahip öğrenciler de leylî olarak kabul edilmişti. Bu durum, Darülmuaallimât yatakhanelerinde boş yerin bulunmasına bağlıydı. BOA, MF. ALY, nr. 91/52, 22 C 1334.

¹⁴⁷¹ Nüfus kağıdı.

¹⁴⁷² *Tasvir-i Efkar*, 24 Şevval 1332, Sayı 1199'dan naklen Ali Arslan-Özlem Akpınar, “İnas Darülfünunu (1914-1921)”, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, VI/2 (2005), 227-28. Bu makalede, “İnas Darülfünunu'na ilk defa kayıt işlemleri yapılırken müracaatların Darülmuaallimât Müdürlüğü'ne yapılmasının istenmiş olması, Darülmuaallimât'ın 1914 yılında yüksek kısmının bulunmaması ve Darülmuaallimât'tan öğrenci alınması gibi sebepler dolayısıyla, İnas Darülfünunu'nun Darülmuaallimât'ın yüksek kısmı olarak algılanmasına yol açmıştır. Fakat, esasında İnas Darülfünunu, Darülmuaallimât'tan farklı bir kurum olarak faaliyet göstermişti.” denilerek, İnas Darülfünunu'nun Darülmuaallimât'ın âlî sınıfı değil, başlı başına ayrı bir eğitim kurumu olduğu ifade edilmektedir. Oysa ki, yukarıda belirttiğimiz gibi, 1914 yılında Darülmuaallimât'ın âlî sınıflarının daimî hale getirilmesine karar verilerek kadroları oluşturulmuş, bu sınıflar “İnas Darülfünunu” adı altında açılmıştı. O halde İnas Darülfünunu açıldığı tarihte başlı başına bir eğitim kurumu değil, Darülmuaallimât-ı Âliye'ye bağlı bir şubeydi. BOA, MF. ALY, nr. 69/15, 25 L 1332; nr. 69/16; nr. 174/108.

¹⁴⁷³ BOA, MF. ALY, nr. 115/13, 27 C 1336.

- c. Aşı şhadetnamesi ibraz etmek
 - d. Darümuallimât-ı ibtidâiye¹⁴⁷⁴ ile İnas Sultanilerinden veya idadîlerinden şhadetnameli olmak
- 2- Yukarıdaki okullardan başka, özel eğitim görenler de sınavla kabul olunacaktı.
- 3- Sınavlar okul açılmadan önce öğretmenlerden oluşan ve müdür tarafından seçilen bir jüri huzurunda yapılacaktı.
- 4- Sınavlar şu derslerden yapılacaktı:
- a. Ulum-ı diniye (İnas Sultanilerinin tâlî sınıflarında gösterilen konulardan)
 - b. Türkçe (Tatbikat-ı Sarfiye ve Nahviye, Kitabet ve Edebiyat'tan)
 - c. Tarih (Tarih-i Umûmî ve Osmanî'den)
 - d. Coğrafya (Coğrafya-yı Umûmî ve Osmanî'den)
 - e. Riyaziyat (Hesab-ı ameli ve nazari, Hendese-i musattah (düzlem geometri), cebir ve kozmografyadan)
 - f. Malumat-ı Tabiiye (hayvanat, nebatat, tabakat, fizik, kimya ve hıfzıssıhhadan)
 - g. El sine-i Ecnebiye (Almanca, Fransızca, İngilizce dillerinden biri)
- 5- Sınavlarda her dersten en az “5” almak, toplam alınan notların ortalamasında “âli” dereceyi tutmak şarttı.

9 Nisan 1918 tarihinde yayınlanan *İnas Darülfünunu Talimatnamesi* öğrenci kabul şartlarını yeniden düzenlemişti¹⁴⁷⁵. Bu *Talimatnâme*'nin 19. maddesine göre, kabul edilecek öğrenci yaşı 17-30 olarak belirlenmişti. Kabul edilecek öğrencilerin yine Darümuallimât'ın ihzarî kısmı ile İnas Sultanisi mezunları veya bu derecede bilgiye sahip olduklarını yapılacak sınavda ispatlayanlar olduğu tekrarlanmıştı (madde 20).

1918-19 yılı başında İnas Darülfünunu'na, İnas Sultanileri mezunu olan toplam 10 öğrenci müracaat etmişti. Üstelik 1917-18 eğitim yılında Darümuallimât İhzarî kısmının ikinci sınıfı açılmadığı için Darümuallimât İhzarî kısmı mezun verememişti. Dolayısıyla İnas Darülfünunu'na müracaat eden öğrenci sayısı sadece bu 10 hanımdan ibaretti. Bunun üzerine İnas Darülfünunu Ali Nazima tarafından Maarif Nezâreti'ne yazı yazılarak, 1918-19 eğitim öğretim yılına mahsus olmak üzere, İnas

¹⁴⁷⁴ Burada Darümuallimât'ın İhzarî kısmının kastedilmiş olsa gerek.

¹⁴⁷⁵ BOA, *MF.ALY*, nr. 115/13, 27 C 1336.

Darülfünunu'na çeşitli okullarda müdirelik ve muallimelik yapmış olan Darülmuaallimât-ı İbtidâiye eski mezunlarının kabul edilmesi için izin istenmişti. Ancak Maarif Nezâreti, bunu yükseköğretim müessesesi olan İnas Darülfünunu'nun seviyesini düşüreceği gerekçesiyle reddetmişti¹⁴⁷⁶.

Aynı yıl İnas Darülfünunu kapatılmış, bu eğitim yılından sonra Darülfünun'a alınan öğrenciler, *Darülfünun Nizamnâmesi*'ne göre kabul edilmişti. Buna göre sadece İnas Sultanisi mezunları veya bu derecede bilgiye sahip olduğunu yapılacak sınav sonucunda ispat edenler¹⁴⁷⁷ Darülfünun'a kabul edilmişti¹⁴⁷⁸.

2. Öğrencilerin Sorumlulukları ve Disiplini

İnas Darülfünunu öğrencileriyle ilgili ilk düzenleme 6 Nisan 1915 tarihli *İnas Darülfünunu Dahilî Talimatnâmesi*'dir¹⁴⁷⁹. Öğrencilerin okulda uyması gereken kurallar bu *Talimatnâme*'de kısaca belirtilmişti. Buna göre; öğrenciler ders saatlerinden önce sınıfa geleceklerdi. Sağlık sorunuyla ilgili mazeretin dışında, Darülfünun Müdür-i Umûmîsi'nin izni olmadan ders saatlerinde binayı terk edemeyeceklerdi. Öğrenciler bütün sorunlarında inzibat memuresine (dahiliye memuresi) müracaat edeceklerdi. Öğrencilerin uygunsuz davranışları olur ve bu durum inzibat memuresi tarafından bildirilirse, öğrenciye Meclis-i Müderrisîn tarafından ceza verilecekti. Öğrencilerin davranışları ve kıyafetleri ile gerek Darülfünun dahilinde gerekse dışarıda millî terbiye sınırlarının dışına çıkamazdı. Öğrenciler Darülfünun binası içinde kendilerine ayrılan mahallerin dışına çıkamazlardı.

9 Nisan 1918 tarihinde yayınlanan *İnas Darülfünunu Talimatnamesi*'nde ise öğrencilerin hakları, görevleri daha ayrıntılı olarak belirtilmişti¹⁴⁸⁰. Bu kez öğrenciler, izinlerini İnas Darülfünunu müdürü ve müdür muavinesinden alacaklardı. İzinsiz olarak

¹⁴⁷⁶ BOA, MF. ALY, nr. 120/4, 21 Za 1336.

¹⁴⁷⁷ İnas Darülfünunu kapanmadan birkaç ay önce gazete ve dergilerde İnas Darülfünunu'na giriş şartlarının değişeceği konusunda söylentiler olduğu yazmaktaydı. Nitekim *Türk Kadını*'nda böyle bir yazı çıkmıştı. "Bu sene İnas Darülfünunu'na yalnız İnas Sultanileri mezunlarının kabul edileceği hakkında bir şâyia deverân ediyor." *Türk Kadını*, S. 2, 6 Haziran 1334, 31-31.

¹⁴⁷⁸ Nitekim 1921 yılında Darülfünun'a kaydolmak için müracaat eden Darülmuaallimât'ın 1325 tarihli mezunu bir hanım, bu tarihteki Darülmuaallimât mezunlarının sultani derecesinde olmadığı gerekçesiyle sınava tâbi tutulmuştu. BOA, MF. ALY, 155/108, 19 B 1339; nr. 156/15; 24 B 1339.

¹⁴⁷⁹ BOA, MF. ALY, nr. 78/1, lef, 124 Mart 1331.

¹⁴⁸⁰ BOA, MF. ALY, nr. 115/13, 27 C 1336.

derslere gelmeyen öğrenciler, mazeretini velileri aracılığıyla idareye bildirmek zorundaydı. Öğrenciler, idare tarafından bildirilen emirlere uymak zorundaydı. Okul binasına, ders araç ve gereçlerine zarar veren öğrenciler, bunu tazmin etmeye mecburdu¹⁴⁸¹.

Okul kurallarına uymayan ve disiplini bozan öğrenciler cezalandırılırdı. Bu cezalar şunlardır: tembih, tescil, tekdir, muvakkaten ihraç, katiyen ihraç¹⁴⁸². Tembih, istenmeyen davranışlar sergileyen ve derslerine yeteri kadar çalışmayan, mazeretsiz olarak devamsızlık yapan, geç gelmeyi adet haline getiren öğrencilere müdür veya muavine tarafından sözlü olarak yapılırdı. Tescil cezası; tembih cezasını gerektiren davranışın tekrarı halinde, bu davranış öğrencinin künyesine kaydedilerek yerine getirilirdi. Tekdir cezası; gerek idarî personele gerekse öğretim üyelerine saygısızlık yapanlara, tatilden önce izinsiz okuldan ayrılanlara, öğrencilik sıfatına ve haysiyetine aykırı davranışlarda bulunanlara verilirdi. Bu ceza, cezalandırılacak öğrenciye müdür ve muavine huzurunda cezalandırılma sebebi içeren yazının okunması ve vukuatın “sicill-i umumiye” defterine kaydedilmesi şeklinde verilirdi. Muvakkaten ihraç; bir haftayı geçmemek üzere öğrencinin okuldan uzaklaştırılmasıdır. Bu cezayı gerektiren haller şunlardır: Tekdir cezasının tekrarı; memur ve öğretim üyelerine saygısızlıktan dolayı aldığı cezalara rağmen bu davranışların tekrarı, Darülfünunun nizamât ve talimatlara aykırı hareketlerde bulunmaktır. Bu ceza nedeniyle geçici olarak uzaklaştırılan öğrenci devamsız olarak kabul edilirdi. Bu cezayı alan öğrencinin velisi durumdan haberdar edilirdi. Kat’iyyen ihraç; öğrencinin okulla ilişkisini tamamen kesmekten ibaretti. Bu ceza, aynı sınıfta sağlık nedenleri dışında, mazereti ne olursa olsun iki yıl üst üste sınıfını geçemeyenlere, bir yıl içinde iki defa muvakkat ihraç cezası alanlara, Darülfünunun nizamât ve talimâtına muhalif toplu gösteri ve davranışları teşvik veya tertip edenlere, namusa aykırı davranışlarda bulunanlara tatbik edilirdi. Kat’iyyen ihraç edilen öğrencilere istedikleri takdirde Darülfünunda bulundukları sürece aldıkları dersleri gösteren bir evrak, ihraç sebebiyle birlikte kendisine verilirdi.

¹⁴⁸¹ *İnas Darülfünunu Talimatnamesi*, madde: 9-11.

¹⁴⁸² *İnas Darülfünunu Talimatnamesi*, madde: 14-18.

3. Öğrenci Sayıları

İnas Darülfünunu açıldığında Edebiyat şubesine 8, Riyaziyat şubesine 3, Tabiiyat şubesine ise 10 öğrenci kaydolmuştu. Ertesi yıl ise Edebiyat’a 7, Riyaziyat’a 3 ve Tabiiyata 10 olmak üzere 20 öğrenci alınmıştı. 1916-17 yılında İnas Darülfünunu’na 22 öğrenci kaydolmuştu. Bunların 7’si Edebiyat, 9’u Riyaziyat ve 18’i Tabiiyat şubesine alınmıştı¹⁴⁸³. Üç şubenin bütün sınıfların toplam 62 öğrenci bulunmaktaydı¹⁴⁸⁴. Öğrenci sayılarının şubelere ve sınıflara göre dağılımı Tablo 5.5, 5.6 ve 5.7’de gösterilmiştir.

Tablo 5. 5: İnas Darülfünunu 1916-1917 yılı Öğrenci Sayısı

Şubeler	Sınıflar			Toplam
	I	II	III	
Edebiyat	7	6	8	21
Riyaziyat	5	3	3	11
Tabiiyat	10	10	10	30

Kaynak: BOA, *MF.ALY*, nr. 109/61, 1335.

Bu öğrencilerin isimlerini ve şubelere göre dağılımını ise şöyle gösterebiliriz:

Tablo 5. 6: İnas Darülfünunu 1916-1917 yılı Edebiyat Şubesi Öğrencileri

I. Sene	II. Sene	III. Sene
Münevver Saime Hanım	Şaziye Hanım ¹⁴⁸⁵	Meliha Hanım
Şukûfe Nihal Hanım	Emine Aliye Hanım	Safiye Hanım
Fakihe Hanım	Şaziye Hanım	Saliha Hanım
Mediha Hanım	Mediha Hanım	Makbule Hanım
Behire Hanım	Naciye Hanım	Aliye Hanım ¹⁴⁸⁶
Mihriban Hanım	Sıdika Hanım	Lamia Hanım
Müfide Hanım		Adalet Hanım
		Şazimend Hanım

Kaynak: BOA, *MF.ALY*, nr. 109/61, 1335.

¹⁴⁸³ T. Taşkiran, *Cumhuriyet’in 50. Yılında...*, 45.

¹⁴⁸⁴ BOA, *MF.ALY*, nr. 109/61, 1335.

¹⁴⁸⁵ Eğitim için Avrupa’ya gittiğinden 8 Ekim 1917 tarihinde kaydı silinmiştir. BOA, *MF.ALY*, nr. 109/61, 1335.

¹⁴⁸⁶ Aliye Hanım bu tarihte Bezm-i Alem İnas Sultanisi kısım-ı ibtidâi öğretmeni olarak görev yapmaktaydı.

Tablo 5. 7: İnas Darülfünunu 1916-1917 yılı Riyaziyat Şubesi Öğrencileri

I. Sene	II. Sene	III. Sene
Meliha Hanım	Saadet Hanım	Behice Hanım
Vasfiye Hanım	Suad Hanım	Behice Hanım
Fatma Hanım	Bahriye Hanım	Hatice Sabiha Hanım
Semine Hanım		
Sebahat Hanım		

Kaynak: BOA, *MF.ALY*, nr. 109/61, 1335.

Tablo 5. 8: İnas Darülfünunu 1916-1917 Eğitim-Öğretim Yılı Tabiiyat Şubesi Öğrencileri

I. Sene	II. Sene	III. Sene
Behice Hanım	Saime Hanım	Nezahat Hanım
Nazire Hanım	Naciye Hanım	Ayşe Seniha Hanım
Nimet Hanım	Huriye Hanım	Muammer Hanım
Mihrünnisa Hanım	Lütfiye Hanım	Havva Seniha Hanım
İffet Hanım	Rabia Hanım	Hamdiye Hanım
Hulkiye Hanım	Fethiye Hanım	Şekibe Hanım (Şekibe Âli)
Hacer Hanım	Naime Hanım	Azize Hanım
Belkis Hanım	Atife Hanım	Semahat Hanım
Necmiye Hanım	Efser Hanım	Arife Hanım
Akife Hanım	Müzeyyen Hanım	Zehra Hanım

Kaynak: BOA, *MF.ALY*, nr. 109/61, 1335.

İnas Darülfünunu'nda öğrenci olan hanımlar aynı zamanda öğretmenlik yapmaktaydı (bk. Tablo 5.9). Ancak 1915 yılında Maarif-i Umumiye Nezareti'nden İstanbul Vilayeti Maarif Müdüriyetine gönderilen tezkirede, Darülfünun ve diğer okullara kaydolup, öğretmenlik yapan hanımların, kayıtlarını sildirmediği öğretmenliğe tayin olunmayacağı bildirilmişti. Bunun üzerine Darülfünun Müdüriyeti'nden Maarif-i Umumiye Nezâreti'ne gönderilen yazıda, çoğunluğu öğretmenlik yapan öğrencilere bu karar uygulanacak olursa Darülfünuna devam

edemeyecekleri ve kayıtlarının silinmesi gerekeceği, bunun da inas kısmının eğitim-öğretiminin sekteye uğrayacağı bildirilmişti¹⁴⁸⁷.

Tablo 5. 9: 1915 Yılı’nda İnas Darülfünun’da Öğrenci Olup Öğretmenlik Yapan Hanımlar

Öğrencinin Adı	Kayıtlı Olduğu Şube	Görev Yaptığı Okul
Şaziye İbrahim Hanım	Edebiyat	Beylerbeyi İnas Mektebi
Ayşe Sıdika Hanım	Edebiyat	Koca Mustafa Paşa ve Kız Sanayi Mektebi
Ayşe Latife Hanım	Tabiiyat	Fatih Numune Mektebi
Hayriye Hanım	Riyaziye	Koca Mustafa Paşa Mektebi
Namiye Neşe Hanım	Edebiyat	Beşiktaş’ta Mihrimah Sultan Mektebi
Şaziye Hayri Hanım	Edebiyat	Sanayi-i Nefise’de Katibe
Şefika Nuri Hanım	Edebiyat	Darülmuallimat
Sabiha Hanım	Riyaziye	Üsküdar’da Mal Hatun Numunesi
Hamdiye Hanım	Tabiiyat	Darülmuallimat
Makbule Hanım	Edebiyat	Leylî Darülmuallimat
Şekibe Hanım	Tabiiyat	Kız Sanayi ve Koca Mustafa Paşa
Şazimend Hanım	Edebiyat	Kasım Paşa Numunesi
Huriye Hüsnü Hanım	Tabiiyat	Kadıköy Numunesi

Kaynak: BOA, MF. ALY, nr. 86/48, 11 S 1334

Kızlar arasında yüksek öğrenim görme, daha fazla bilgiye sahip olma arzusu giderek artmış, özellikle öğretmenlik yapan hanımlar, okuttukları derslerde daha fazla bilgiyi çocuklara aktarabilmek gayesiyle İnas Darülfünunu’ndaki dersleri müstemi’ (bir okula dinleyici olarak devam eden) sıfatıyla takip etmek istemişti. Bunu, özel eğitim almış hanımlar da talep etmişti. Öyle ki bunun için İnas Darülfünunu Müdüriyeti’ne başvurmuşlardı. Nitekim İnas Darülfünun Müdürü Ali Nazima Bey, *Darülfünun Nizamnâmesi*’nin 13. maddesinde yer alan; “Darülfünun şubelerinin nazari derslerine sami’ sıfatıyla devam arzusunda bulunanların istekleri yerine getirilir” ve bu maddenin bir fıkrasında yer alan “sami’lerin miktarı dershanelerin kapasitesine göre sınırlandırılır” ve yine aynı *Nizamname*’nin 14. maddesinde yer alan “samiin asıl talebenin haiz olduğu hukuka haiz olamaz” hükümlerine istinâden, 1916-17 eğitim-öğretim yılından itibaren müstemi’ sıfatıyla öğrenci kabul edilmesi için Maarif

¹⁴⁸⁷ BOA, MF. ALY, nr. 86/48, 11 S 1334.

Nezâreti’nden izin istemişti. Ancak Maarif Nezâreti müstemi’ sıfatıyla İnas Darülfünuna talebe kabulünün uygun görülmediği cevabını vermişti¹⁴⁸⁸. “Sâmi’ talibât” sıfatıyla dinleyici olarak hanımlar ancak 1919 yılında kabul edilecekti¹⁴⁸⁹.

İnas Darülfünunu’nu ilk mezunlarını 1916-1917 eğitim-öğretim yılında verdi. Edebiyat şubesinden 8, Riyaziyat şubesinden 3, Tabiiyat şubesinden 9 olmak üzere toplam hanım 20 mezun olmuştu¹⁴⁹⁰. Bu öğrencilerin isimleri Tablo 5. 10’da gösterilmiştir.

Tablo 5. 10:1916-1917 Eğitim Yılında Mezun Olan Öğrenciler

ŞUBELER		
Edebiyat	Riyaziyat	Tabiiyat
Sinoplu Meliha Hanım	Asitaneli Sabiha Hanım	Asitaneli Nezahat Hanım
Edirneli Safiye Hanım	Hasköylü Behice Hanım	Adapazarılı Ayşe Seniha Hanım
Asitaneli Saliha Adile Hanım	Sokullulu Behice Hanım	Asitaneli Muammer Hanım
İzmirli Makbule Hanım		Asitaneli Havva Seniha Hanım
Selanikli Aliye Hanım		Bursalı Hamdiye Hanım
Selanikli Lamia Hanım		Adanalı Şekibe Âli Hanım
Selanikli Adalet Hanım		Maraşlı Azize Hanım
Asitaneli Şazimend Hanım		Asitaneli Fatma Arif Hanım
		Asitaneli Zehra Hanım

Kaynak: BOA, *MF. ALY*, nr. 109/61, 1335.

İnas Darülfünunu mezunları, kendilerine verilen diplomada İnas Darülfünunu mezunu olduğu belirtilse de aslında Darülmuallimât-ı Âliye mezunu sayılırdı. Bu öğrencilerin mezun olduktan sonra, Darülmuallimât mezunları gibi öğretmen olarak 8 yıl mecburî hizmeti bulunmaktaydı. Nitekim 23 Eylül 1917 tarihli gazetelerde öğretmenliğe tayin olan kızların listesi veriliyordu. Yapılan ilanda tayin olan hanımların Tedrisat-ı ibtidaiye dairesine müracaat ederek memuriyet yerlerine gitmeleri için gerekli

¹⁴⁸⁸ BOA, *MF. ALY*, nr. 98/63, 11 M 1335.

¹⁴⁸⁹ BOA, *MF. ALY*, nr. 154/42, 19 R 1339.

¹⁴⁹⁰ BOA, *MF. ALY*, nr. 109/61, 1335.

belgeleri almamaları halinde Darümuallimîn ve Darümuallimât Nizamnâmesi'ne göre eğitim masraflarını tazmin edecekleri bildiriliyordu¹⁴⁹¹.

Tablo 5. 11: 1917 Yılında İnas Darülfünunu Mezunlarının Tayinleri

Şubesi	Adı	Tayin Edildiği Görev
Edebiyat	Şazimend Hanım	Balıkesir Darümuallimâtı Türkçe Muallimeliği ¹⁴⁹²
Edebiyat	Lamia Hanım ¹⁴⁹³	Adana Darümuallimâtı Müdirelik ve Tarih ve muallimliğine
Edebiyat	Safiye Hanım	Adana Darümuallimâtı Müdür muavineligi ve muallimelik
Edebiyat	Saliha Hanım	Adana Darümuallimâtı Türkçe muallimeliğine
Edebiyat	Makbule Hanım	İzmir Darümuallimâtı Edebiyat, kitabet muallimeliğine
Riyaziyat	Sabiha Hanım ¹⁴⁹⁴	Bursa Darümuallimâtı Müdire muavineligi ve riyaziye muallimeliğine
Riyaziyat	Behice Hanım ¹⁴⁹⁵ (Sokullulu)	Edirne Darümuallimâtı Riyaziye muallimeliğine
Riyaziyat	Behice Hanım	Halep Darümuallimâtı Riyaziye muallimeliğine
Tabiiyat	Seniha Hanım	Ankara Darümuallimâtı Ulum-ı Tabiiye Muallimeliği
Tabiiyat	Şekibe Hanım	Halep Darümuallimâtı muavinelik ve Ulum-ı Tabiiye muallimeliğine ¹⁴⁹⁶
Tabiiyat	Hamdiye Hanım ¹⁴⁹⁷	İzmir Darümuallimâtı Müdirelik ve Tabiiyat muallimeliğine
Tabiiyat	Zehra Hanım ¹⁴⁹⁸	Sivas Darümuallimâtı Müdirelik ve ulum-ı tabiiye muallimeliğine

Kaynak: BOA, *MF. ALY*, nr. 108/95, 6 Z 1335.

1917-18 eğitim-öğretim yılında Edebiyat şubesine 11, Riyaziyat şubesine 8, Tabiiyat şubesine 21 hanım kaydolmuştu. İnas Darülfünunu'nun Edebiyat şubesinde 23, Riyaziyat şubesinde 15, Tabiiyat şubesinde 40 olmak üzere toplam 78 öğrencisi

¹⁴⁹¹ BOA. *MF. ALY*, 108/95. Bu tarihte *Tanin*, *Sabah*, *Tasvir-i Efkar* ve *İkdam* gazetelerinde çıkmak üzere ilan verilmiştir.

¹⁴⁹² Göreve gitmedi. BOA, *MF. ALY*, nr. 125/95, 22 M 1336.

¹⁴⁹³ Edebiyat Şubesinden birincilikle mezun olmuştur.

¹⁴⁹⁴ Riyaziyat Şubesinden birincilikle mezun olmuştur.

¹⁴⁹⁵ Riyaziyat Şubesinden ikincilikle mezun olmuştur.

¹⁴⁹⁶ Göreve gitmedi. BOA, *MF. ALY*, nr. 125/95, 22 M 1336.

¹⁴⁹⁷ Tabiiyat Şubesinden birincilikle mezun olmuştur

¹⁴⁹⁸ Tabiiyat Şubesinden ikincilikle mezun olmuştur.

bulunmaktaydı¹⁴⁹⁹. Her şubede bulunan öğrencilerin isimleri ve sınıflara göre dağılımı aşağıda Tablo 5. 12, Tablo 5. 13, Tablo 5. 14’te gösterilmiştir.

Tablo 5. 12: İnas Darülfünunu 1917-1918 yılı Edebiyat Şubesi Öğrencileri

I. Sene	II. Sene	III. Sene
Münevver Saime Hanım (2. yılı) Şükriye Sabiha Hanım Ayşe Akife Hanım Fatma Melahat Hanım Veliye Hikmet Hanım Fatma Zehra Hanım Hatice Mediha Hanım Sıdika Hanım Hatice Seza Hanım Fatma Mediha Hanım Ayşe Naşide Hanım	Şukûfe Nihal Hanım Fakihe Hanım Mediha Hanım Havva Behire Hanım Zehra Mihriban Hanım Müfide Hanım	Şaziye Hanım Emine Aliye Hanım Zekiye Mediha Hanım Emine Naciye Hanım Ayşe Sıdika Hanım

Kaynak: BOA, *MF. İST*, nr. 52/16, 23 N 1336.

Tablo 5. 13: İnas Darülfünunu 1917-1918 yılı Riyaziyat Şubesi Öğrencileri

I. Sene	II. Sene	III. Sene
Fatma Meliha Hanım Hatice Süheyla Hanım Nafia Hanım Fatma Şükriye Hanım Hafize Sadiye Hanım İhsan Hanım Fatma Necmiye Hanım Rabia Hanım	Fatma Meliha Hanım Fatma Hanım Semine Hanım Münevver Sebahat Hanım	Ayşe Saadet Hanım Ayşe Suad Hanım Fatma Bahriye Hanım

Kaynak: BOA, *MF. İST*, nr. 52/16, 23 N 1336.

¹⁴⁹⁹ BOA, *MF. İST*, nr. 52/16, 23 N 1336.

Tablo 5. 14: İnas Darülfünunu 1917-1918 yılı Tabiiyat Şubesi Öğrencileri

I. Sene	II. Sene	III. Sene
Fatma Nimet Hanım (2. yılı)	Emine Behice Hanım	Saime Hanım
Emine Hanım	Hatice Nazire Hanım	Behice Naciye Hanım
Emine Seniye Hanım	Fatma Mihrünnisa Hanım	Huriye Hanım
Şefika Hanım	İffet Hanım	Ayşe Lütfiye Hanım
Fitnat Hanım	Hatice Hulkiye Hanım	Rabia Hanım
Fatma Necmiye Hanım	Hacer Fatma Hanım	Ayşe Fethiye Hanım
Cemile Hanım	Refika Belkis Hanım	Naime Hanım
Hatice Müzeyyen Hanım	Necmiye Hanım	Emine Atife Hanım
Fatma İclâl Hanım		Hatice Efser Hanım
Emine Mediha Hanım		Müzeyyen Hanım
Fatma Rabia Hanım		
Naile Hanım		
Hatice Meliha Hanım		
Esmâ Encüm Hanım		
Ayşe Abide Hanım		
Cemile Nazlı Hanım		
Aliye Hanım		
Fatma Dürriye Hanım		
Şehime Hanım		
Hasibe Hanım		
Rabia Hanım		
Fatma Aliye		

Kaynak: BOA, *MF. İST*, nr. 52/16, 23 N 1336.

1917-18 eğitim-öğretim yılında İnas Darülfünunu Edebiyat şubesinden 4, Riyaziyat şubesinden 3, Tabiiyat şubesinden 9 olmak üzere toplam 16 hanım mezun olmuştur¹⁵⁰⁰. Bu öğrencilerin şubelere göre dağılımı ve isimleri Tablo 5. 15'te gösterilmiştir.

¹⁵⁰⁰ BOA, *MF. İST*, nr. 52/16, 23 N 1336. Bazı gazete ve dergilerde 1917-18 eğitim yılında 10 hanım'ın mezun olduğu bildirilmektedir. Buna göre 4'ü Edebiyat, 3'ü Riyaziyat ve 3'ü Tabiiyat şubesinden mezun olmuştur. (*Türk Kadını*, I/ 4, 4 Temmuz 1334, 62; *Muallim*, I/ 9, 1 Nisan 1333). Bu sayı yıl sonunda yapılan sınavlar sonucunda mezun olmaya hak kazanan hanımların sayısıdır. Eylül'de yapılan bütünleme sınavlarında (ikinci devre sınavları) Tabiiyat şubesinden 6 hanım daha mezun olmaya hak kazanmıştır. BOA, *MF. ALY*, nr. 120/72, 5 Z 1336.

Tablo 5. 15: 1917-1918 Eğitim Yılında Mezun Olan Öğrenciler

ŞUBELER		
Edebiyat	Riyaziyat	Tabiiyat
Ayşe Sıdika Hanım Emine Aliye Hanım Zekiye Mediha Hanım Şaziye Hanım	Ayşe Saadet Hanım Ayşe Suad Hanım Fatma Bahriye Hanım	Saime Hanım Behice Naciye Hanım Huriye Hanım Ayşe Lütfiye Hanım Rabia Hanım Ayşe Fethiye Hanım Naime Hanım Emine Atife Hanım Hatice Efser Hanım

Kaynak: BOA, *MF. İST*, nr. 52/16, 23 N 1336; *MF. ALY*, nr. 118/56, 19 L 1336; nr. 120/72, 5 Z 1336.

1918-1919 eğitim öğretim yılının ortasında İnas Darülfünunu kapatılıp, öğrencileri Darülfünun'a aktarılmıştı. Kız öğrenciler erkek öğrencilerle aynı binada fakat farklı saatlerde eğitim almaktaydı. İnas Darülfünunu'nun kapatılmasından sonra son sınıfta bulunan hanımlar isterlerse okudukları derslerden sınava tâbi olup, İnas Darülfünunu diploması alma, isterlerse seçecekleri Darülfünun şubelerine geçerek oradan mezun olma hakkını elde etmişti¹⁵⁰¹. Nitekim öğrencilerin çoğu mevcut haklarından yararlanarak İnas Darülfünunu'ndan mezun olurken, Edebiyat şubesi son sınıf öğrencilerinden Şukûfe Nihal Hanım, Coğrafya şubesini seçerek buradan mezun olmuştu¹⁵⁰². Diğer hanım öğrenciler ise -İnas Darülfünunu'nda devam ettikleri dersler dikkate alınsa bile- erkeklerin devam etmekte zorunlu olduğu derslere girme hakkını elde etmişti. Böylece şube değiştirme şansını yakalamıştı. 1918-19 eğitim-öğretim yılında kız ve erkek öğrencilerin zümrelere göre dağılımı Tablo 5. 16'da gösterilmiştir.

¹⁵⁰¹ BOA, *MF.ALY*, nr. 133/70, 18 B 1337.

¹⁵⁰² BOA, *MF. ALY*, nr. 137/140, 26 Za 1337; E. Dölen, “...İstanbul Üniversitesi'nde Kız Öğrenciler”, 20.

**Tablo 5. 16: 1918-19 Eğitim-Öğretim Yılında Darülfünun
Fen ve Edebiyat Fakültelerindeki Öğrenci Sayısı¹⁵⁰³**

Şubesi (Zümresi)	Öğrenci Sayısı	
	Erkek	Kız
Ulum-ı Tabiiye	3	10
Ulum-ı Hayâtiye (Biyoloji)	1	8
Ulum-ı Hikemiye	3	-
Ulum-ı Riyaziye	15	7
Kimyagerlik	11	8
Madeniyat	3	-
Felsefe	31	8
Tarih	14	6
Edebiyat	24	8
Coğrafya	7	8
Toplam	109	63

Kaynak: BOA, *MF. ALY*, nr. 148/52, lef 2. 28 N 1338.

Darülfünun'un eğitim sistemindeki uygulama, günümüzde burada öğrenim gören kız ve erkek öğrencilerin net sayılarını elde ederken hataya düşmemize sebep olmaktadır. Şöyle ki; sınıf usulünün olmaması nedeniyle fakülteye devam eden öğrenciler almak zorunda oldukları dersleri takip ederlerdi. Ayrıca Fen Fakültesi'nde bir öğrenci birden fazla zümreden ders alırdı. Dolayısıyla bu tarihe ait verilen bazı rakamlar bize net olarak öğrenci sayısını vermemektedir. Nitekim bir dersi alan öğrenci diğer dersi alanlar arasında da olduğundan bir öğrenci birden fazla sayılmış olacaktı. Elimizdeki bir belgeye göre, 1919-20 eğitim-öğretim yılında Fen Fakültesi'nin, Ulûm-ı Tabiiye, Ulûm-ı Hayâtiye, Ulûm-ı Hikemiye, Madeniyat, Ulûm-ı Riyaziye ve Kimyagerlik olmak üzere bütün zümrelerinde kız ve erkek toplam 105 öğrenci bulunmaktaydı. Oysa ki bu rakam, yukarıda belirttiğimiz nedenlerden dolayı gerçek rakam değildi. Gerçekte Fen Fakültesi'nde 44 erkek, 33 kız olmak üzere 77 öğrenci

¹⁵⁰³Başka bir belgede erkek öğrenci sayıları farklı verilmekle beraber kız öğrenci sayıları aynıdır. Buna göre; Felsefe şubesinde 33, Tarih şubesinde 12, Edebiyat şubesinde 27, Coğrafya şubesinde 8 erkek öğrenci bulunmaktaydı. BOA, *MF. ALY*, nr. 145/4. 2 C 1338.

bulunmaktaydı¹⁵⁰⁴. Fakültelerdeki toplam rakamları veren bir başka belgede ise Fen Fakültesi'nde 33 erkek, 38 kız öğrenci bulunduğu kaydedilmektedir. Sâmi' sıfatıyla derslere katılan kızların sayısı 3, erkeklerin sayısı ise 17 idi. Edebiyat Fakültesi'nde ise 31 hanım eğitim alırken, 4 hanım da sâmi' sıfatıyla derslere katılmıştı. Erkek öğrencilerin sayısı ise 80'i aslî, 32'si sâmi' olmak üzere 112 idi¹⁵⁰⁵. Görülüyor ki bu yıllara ait sayıları veren belgeler farklılıklar arz etmektedir. Bu durumda bilgilere ihtiyatla yaklaşmak gerekir. Net öğrenci sayılarını ancak verilen öğrenci isim listelerinden tespit etmek mümkündür.

Dikkati çeken bir diğer konu, 1919-20 tarihinden itibaren Darülfünun'daki bazı derslere "sâmi'" sıfatıyla hanımlar kabul edilmeye başlamasıdır. Nitekim 1919-20 eğitim yılında Darülfünun'a bu sıfatla 7 hanım, 69 erkek devam etmişti¹⁵⁰⁶. 1920-21 eğitim yılının başında Fen ve Edebiyat Fakültelerinde öğrenim gören öğrencilerin sayılarını, öğrenci isim listelerinden tespit ettik. Buna göre, Edebiyat Fakültesinde eğitim gören kızların sayısı 36 idi. Sâmi' sıfatıyla derslere giren 14 hanımla birlikte 50 hanım Darülfünun'un Edebiyat Fakültesi'nde öğrenim görmekteydi. Burada eğitim alan erkeklerin sayısı ise 94 aslî, 40 sâmi' olmak üzere toplam 134'tü. Fen Fakültesi'nde ise 43 kız öğrenciye karşılık 52 erkek öğrenci bulunmaktaydı. (Bunların zümrelere dağılımı için bk. Tablo 5. 17 ve Tablo 5. 18). Her iki fakültenin kız ve erkek öğrencilerinin toplamına baktığımızda 93 kız öğrenci, 146 erkek öğrencinin öğrenim gördüğü ortaya çıkmaktadır. Öte yandan artık 1920-21 yılında Hukuk Fakültesi de 6 kız öğrenciyi kabul etmişti. Bu tarihte Hukuk Fakültesi'nde bulunan erkek öğrenci sayısı ise 315'ti¹⁵⁰⁷. 1920-21 eğitim yılının ortalarına doğru bu sayılarda küçük değişiklikler meydana gelmişti. Buna göre, Fen Fakültesi'nde 61 erkek, 45'i aslî, 11'i sâmi' olmak üzere 56 kız öğrenci eğitim alırken, Edebiyat Fakültesinde 43'ü aslî, 10'u sâmi' olmak üzere 53 erkek, 32'si aslî, 8'i sâmi' olmak üzere 40 kız öğrenci bulunmaktaydı¹⁵⁰⁸. Yine bu yıla

¹⁵⁰⁴ BOA, *MF. ALY*, nr. 147/44, 16 Ş 1338.

¹⁵⁰⁵ BOA, *MF. ALY*, nr. 154/42, 19 R 1339.

¹⁵⁰⁶ BOA, *MF. ALY*, nr. 154/42, 19 R 1339. Hanımlardan 4'ü Edebiyat, 3' Fen Fakültelerine devam ederken, erkeklerden 32'si Edebiyat, 17'si Fen, 20'si Hukuk Fakültelerine devam etmekteydi.

¹⁵⁰⁷ BOA, *MF. ALY*, nr. 158/70, lef 17, 8 Za 1339.

¹⁵⁰⁸ BOA, *MF. ALY*, nr. 164/79, 24 R 1340.

ait öğrenci listelerinden tespit edebildiğimize göre Fen Fakültesi'ne devam edenlerin 17'si Darülmuallimîn-i Âliye, 4'ü Darülmuallimât-ı Âliye öğrencisidir. Edebiyat Fakültesinde ise 4 Darülmuallimât-ı Âliye öğrencisi eğitim almaktaydı¹⁵⁰⁹. 1914'te Darülmuallimât-ı Âliye'nin bir şubesi olarak açılan İnas Darülfünunu'nun öğrencileri, leylî ve meccanî olup, Darülmuallimât'ta kalmaktaydı. Üstelik *Darülmuallimîn ve Darülmuallimât Nizamnâmesi*'ne göre mecburî hizmete tâbi tutulurlardı. Ancak, İnas Darülfünunu'nun ilgasından sonra, Darülfünun'a devam eden çok az Darülmuallimât-ı Âliye öğrencisinin olduğu görülmektedir. Ancak bunların sayısını tespit etmek oldukça güçtür. Çünkü ekonomik sebeplerden dolayı Darülmuallimât'ın âlî sınıfı öğrencilerinin leylî olmasından zaman zaman vazgeçilmişti. Nitekim 1921 yılında yaşanan ekonomik buhran nedeniyle okullarda tasarrufa yönelik bazı tedbirler alınmaktaydı. Bu tedbirler kapsamında, Darülmuallimât-ı İbtidâiye ve İnas Sultanilerinin öğretmen ihtiyacının Darülfünun'da okuyan kızlar tarafından karşılandığı gerekçesiyle Darülmuallimât-ı Âliye'nin kapatılması Maliye Nezâreti tarafından teklif edilmişti. Bu konuda Maarif Nezâreti'nden gelen yazıda halihazırda âlî sınıfların öğretim kadrosunun olmadığı, Darülfünun'a devam eden hanımlar arasından Darülmuallimât-ı Âliye öğrencilerinin Darülmuallimât binasında kalmaları hatta burada meslek dersleri görmeleri gerektiği halde uzun zamandan beri bu usulün ihmal edildiği, dolayısıyla zaten hiçbir ekonomik yükü bulunmayan bu kısmın kapatılmasına gerek olmadığı bildirilmişti¹⁵¹⁰.

Tablo 5. 17: 1920-1921 Eğitim-Öğretim Yılında Darülfünun Edebiyat Fakültesindeki Öğrenci Sayısı

Şubesi (Zümre)	Öğrenci Sayısı		Sâmi' Öğrenci Sayısı		Toplam
	Erkek	Kız	Erkek	Kız	
Edebiyat	34	10	16	7	67
Felsefe	32	10	12	2	56
Tarih	17	8	8	3	26
Coğrafya	11	8	4	2	25
Toplam	94	36	40	14	184

Kaynak: BOA, *MF. ALY*, nr. 158/70, lef 12, 8 Za 1339.

¹⁵⁰⁹ BOA, *MF. ALY*, nr. 164/79, 24 R 1340. Bu tarihte Darülmuallimât-ı Âliye öğrencisi olup Darülfünun'da eğitim alan öğrenci sayıları konusunda belgelerden net bir sayı elde edemedik. Nitekim, *MF. İST*, nr. 59/51 (17 S 1340)'de bu sayı 12 olarak verilirken, *MF. ALY*, 158/70(8 Za 1339)'te 5 olarak gösterilmiştir.

¹⁵¹⁰ BOA, *MF. ALY*, nr. 169/59, 15 Z 1340.

**Tablo 5. 18: 1920-1921 Eğitim-Öğretim Yılında Darülfünun
Fen Fakültesindeki Öğrenci Sayısı¹⁵¹¹**

Şubesi (Zümre)	Öğrenci Sayısı	
	Erkek	Kız
Ulum-ı Riyâziye	25	11
Ulum-ı Hikemiye	1	-
Kimyagerlik	23	13
Madeniyat	-	4
Tarih-i Tabii	3	16
Ulûm-ı Hayâtiye	1	8
Toplam	53	52

Kaynak: BOA, *MF. ALY*, nr. 158/70, lef 12, 8 Za 1339.

1921-22 eğitim-öğretim yılında Fen Fakültesi'nden 5 hanım mezun olmuştu. Bunlardan Emine, Saime ve Seniha Hanımlar Ulûm-ı Tabiiye, Fitnat ve Rabia Hanımla ise Fünun şubesinden mezun olmuşlardı¹⁵¹².

E. Eğitim ve Öğretim

İnas Darülfünunu, eğitim süresi 3 yıl olan Edebiyat, Tabiiyat ve Riyâziyat olmak üzere, üç şube halinde eğitim vermekteydi. İnas Darülfünunu açıldığı tarihte kadroları, hazırlanan ders programına göre oluşturulmuştu. Bu ders programı Tablo 5. 19'da gösterilmiştir.

¹⁵¹¹Kız ve erkek öğrencilerin zümrelere göre dağılımını gösteren cetvelde toplam 52 kız, 53 erkek öğrenci görülmektedir. Oysaki aynı belgede bulunan öğrenci listelerinde 43 kız, 52 erkek öğrenci tespit edilmiştir. Nitekim zümrelere göre dağılımı gösteren belgenin alt kısmında kız ve erkek öğrencilerin toplamı verilirken yine 43 ve 52 rakamları zikredilmiştir. Zümrelere dağılımı gösteren cetveldeki öğrenci sayısındaki farkın, bu sayıya sâmi' öğrencilerin eklenmiş olmasından ileri geldiği kanaatindeyiz.

¹⁵¹² BOA, *MF. ALY*, nr. 164/69, 20 R 1340.

Tablo 5. 19: 1914-15 Eğitim Öğretim Yılı İnas Darülfünunu Ders Programı

EDEBİYAT ŞUBESİ		TABİİYYAT ŞUBESİ		RİYAZİYAT ŞUBESİ	
Dersler	Haftalık Saati	Dersler	Haftalık Saati	Dersler	Haftalık Saati
Edebiyat-ı Türkî	4	Fizik	2	Hendese	4
Tarih-i Umûmî	3	Hayvanat ve teşrih	2	Cebir	4
Tarih-i Osmanî	2	Nebâtât	3	Müsellesât (trigonometri)	1
Coğrafya	2	İlm-i maden	2	Hesap	4
Kitabet	4	Kimya-yı Madenî	3	Fizik	2
Felsefe	1	Kimya-yı Tahlilî	2		
Fenn-i Terbiye	2	Hıfzıssıhha	1		
Toplam	18	Toplam	15	Toplam	15

Kaynak: BOA, *MF. ALY*, nr. 69/88, 8 Za 1332; nr. 69/115, 25 L 1332; nr. 174/108

1914-15 eğitim-öğretim yılının ikinci yarısında, her ne kadar Edebiyat şubesine ait olarak düşünülse de kitabet dersinin aslında bütün şubeler için gerekli olduğuna karar verilmişti. Ancak her şubeye kitabet dersi için tahsisat ayrılamayacağından bu dersin tüm şubelere ortak verilmesi düşünülmüştü¹⁵¹³. Ortak olarak yapılan bu dersler, riyaziyyat ve tabiiyyat şubelerinin ders programlarında gösterilmediği gibi, öğrencileri yıl sonunda bu dersten sınava tâbi tutulmamışlardı¹⁵¹⁴.

Ertesi yıl ikinci sınıfların açılmasıyla programa yeni dersler eklendi. Öğretmenlik yapacak bu hanımların mutlaka bir yabancı dile vâkıf olmaları gerektiği düşüncesiyle, programa Fransızca dersinin konulması teklif edildi. Ancak bu ders için bütçede tahsisâtın olmaması sebebiyle Maarif Nezâreti tarafından reddedildi¹⁵¹⁵. Tabiiyyat şubesinin programına da müsellesât dersi eklendi¹⁵¹⁶. 1916-17 eğitim-öğretim yılında üçüncü sınıfın da açılmasıyla artık İnas Darülfünunu şubelerinin programları

¹⁵¹³ BOA, *MF. ALY*, nr. 79/7, 11 C 1333.

¹⁵¹⁴ Bunu yıl sonunda yapılan imtihan cetvellerinden anlıyoruz. BOA, *MF. ALY*, 109/61, 1335; *MF. İST*, nr. 52/16, 23 N 1336.

¹⁵¹⁵ BOA, *MF. ALY*, nr. 86/81, 18 S 1334.

¹⁵¹⁶ BOA, *MF. ALY*, nr. 103/6, 6 C 1335.

tamamen belirlenmişti. Buna göre şubelerde 3 yıl boyunca okutulan dersler aşağıda gösterilmiştir.

Tablo 5. 20: 1916-1917 yılı İnas Darülfünunu Ders Programı

I. Yıl	II. Yıl	III. Yıl
Edebiyat Şubesi		
Kitabet Edebiyat-ı Türkiye Coğrafya Tarih-i Osmanî Tarih-i Umumî Felsefe Ulum-ı Terbiye	Kitabet Edebiyat-ı Türkiye Tarih-i Edebiyat Coğrafya ve Etnografya İlm-i İktisad Tarih-i Osmanî Tarih-i Umumî Tarih-i Sanayi Ulum-ı İçtimaiye Felsefe İlm-i Terbiye	Kitabet Edebiyat-ı Türkiye Tarih-i Edebiyat Coğrafya ve Etnografya İlm-i İktisad Tarih-i Osmanî Tarih-i Asr-ı hâzır Tarih-i Sanayi Ulum-ı İçtimaiye Felsefe Kavanîn-i Cârîye
Riyaziyat Şubesi		
Hesab-ı Âlî Cebir-i Âdî Hendese-i Âdiye Müsellesât Fizik Felsefe İlm-i Terbiye	Hesab-ı Âlî Cebir-i Âlî Hendese-i Tahliliye Müsellesât Hey'et-i Riyâziye Fizik Felsefe İlm-i Terbiye	Hesab-ı Âlî Hendese-i Tahliliye Mecânîk (makine) Hey'et-i Riyâziye Fizik Felsefe Kavanîn-i Cârîye
Tabiiyat Şubesi		
Fizik İlm-i Hayvanat İlm-i Nebatat Tabakatü'l-arz Kimya-yı Madenî Kimya-yı Tahlilî Hıfzıssıhha Felsefe İlm-i Terbiye Müsellesât	Fizik İlm-i Hayvanat İlm-i Nebatat Tabakatü'l-arz Kimya-yı Uzvî* Kimya-yı Tahlilî İlm-i Teşrîh Hıfzıssıhha Felsefe İlm-i Terbiye Müsellesât	Fizik İlm-i Hayvanat İlm-i Nebatat Tabakatü'l-arz Kimya-yı Uzvî Kimya-yı Tahlilî İlm-i Teşrîh Hıfzıssıhha Felsefe İlm-i Terbiye Müsellesât

Kaynak: BOA. MF. ALY, 109/61, 1335.

* Hayvanat ve Nebatata ait konulardan bahsedip madene karışmayan kimya fenni. (kimyâ-yı madenî'ye mukabildir)

Yukarıda gösterilen dersleri alan öğrenciler yıl sonunda yapılan sınavlarda yukarıda gösterilen derslerden sorumlu tutulurlardı. İnas Darülfünunu, kendisine ait genel bir nizamnâme veya talimatnâme olmadığından sınavlar *Darülfünun Talimatnâmesi*'ne göre yapılmaktaydı. Ancak bu *Talimatnâme*'nin sınavlara ait olan faslının uygulanması mümkün olmadığından 18 Mart 1917 tarihinde geçici olarak 14 maddelik bir *Sınav Talimatnâmesi* hazırlanmıştı. Bu *Talimatnâme*'ye göre, sınavlar iki devreden oluşmaktaydı. Birinci devre sınavları yıl sonunda, ikinci devre sınavları ise müteakip eğitim yılının başında yapılacaktı. İkinci devre sınavları, günümüzdeki bütünlendirme sınavları niteliğinde olup, birinci devrede başarılı olamayanlar girecekti. Sınavlar Darülfünun veya Mekâtib-i Âliye öğretim üyelerinden oluşacak bir jüri önünde sözlü şeklinde yapılacaktı. Sınavda ilgili dersin öğretmeni de hazır bulunacaktı. Öğrencilerin sınava kabul edilebilmeleri için, derslere 2/3 devam mecburiyeti bulunmaktaydı. Devamsızlığı olanlar sınava kabul edilmeyecekti¹⁵¹⁷.

Sınavların uygulamasında, öğrencilerin devamsızlık durumu titizlikle incelenir ve devamsız olanlar kabul edilmeyerek sınıfta kalırdı. Ancak 1919 yılında, savaş nedeniyle derslere devam edemeyen öğrenciler, istisnâî olarak sınava kabul edilmişti¹⁵¹⁸.

1918-19 eğitim yılının ortasında İnas Darülfünunu kapatılıp öğrencileri Darülfünun binasına nakledilmişti. Erkek öğrencilerle aynı binayı kullanan kızlar için eğitim öğleden sonra verilmekteydi¹⁵¹⁹. Bir yıl sonra aynı amaç doğrultusunda kız öğrencilerin bütün darülmecailerden ve laboratuvarlardan yararlanması için de izin çıkmıştı. Bu fikre karşı çıkanlar olsa da, erkekler için ayrı kızlar için ayrı laboratuvar oluşturulması masraflı olacağı gerekçesiyle, zaten pek donanımlı olmayan mevcut laboratuvarların ve darülmecailerin bütçe imkanları dahilinde ıslah edilip, kızların ve erkeklerin, ayrı zamanlarda kullanmaları şartıyla, kullanımına sunulması daha akılcı bir uygulama olarak düşünülmüştü¹⁵²⁰.

¹⁵¹⁷ BOA; *MF. ALY*, nr. 103/55 24 Ca 1335.

¹⁵¹⁸ BOA; *MF. MKB*, nr 214/80, 18 B 1337.

¹⁵¹⁹ BOA, *MF. ALY*, 125/51, 12 Ra 1337; *BEO*, nr. 393/4 nolu defter. Evrak no: 71/1070.

¹⁵²⁰ BOA, *MF. ALY*, nr. 128/108; nr. 133/33, 11 B 1337.

Binaların birleşmesi, eğitimin de ortak alınması anlamına geliyordu. Bu nedenle kızlar artık erkeklerin devam etmekte zorunlu olduğu derslerden sorumluydu. Kızlar da erkekler gibi yabancı dil sınavına tâbi olacaktı. Dolayısıyla 1919 yılında Darülfünun bünyesinde yer alan “Lisan Mektebi”nde kızlar için bir sınıf açılması teklif edildi¹⁵²¹. Daha önce edebiyat, riyaziyyat ve tabiiyyat şubeleriyle sınırlı kalan kızlara diğer şubelerin kapıları da açılmıştı. Nitekim artık kızlar Ulum-ı Tabiiye, Ulum-ı Hayâtiye (Biyoloji), Ulum-ı Hikemiye, Ulum-ı Riyaziye, Kimyagerlik, Felsefe, Tarih, Edebiyat, Coğrafya şubelerine kabul edilmişlerdi¹⁵²².

F. İnas Darülfünunu’nun Kullandığı Binalar

İnas Darülfünunu, Darülfünun’un o dönemki binası olan Zeynep Hanım Konağı’nda açılmıştı. Ancak kızlarla erkeklerin aynı kapıdan Darülfünun’a girmelerinin hoş karşılanmaması üzerine 1916 yılında Cağaloğlu’nda eski Lisan ve Hukuk Mektebi binasına nakledilmişti¹⁵²³.

I. Dünya Savaşı sırasında düşman devletlere ait olan okullara el konulmuştu. Nitekim Kadıköy’deki St. Joseph Fransız okulunun binasını Darülmuallimîn, Beyoğlu’nda bulunan İngiliz Kız Mektebi’ni de Ticaret Mekteb-i Âlîsi işgal etmişti. Ancak savaş sonunda işgal edilen okul binalarının iadesine karar verilmesi üzerine Darülmuallimîn ve Ticaret Mekteb-i Âlîsi için yeni bir bina aranmıştı. Bunun üzerine 14 Kasım 1918 tarihinde İnas Darülfünunu binası Ticaret Mekteb-i Âlîsi ve Darülmuallimîn’e terk edilmişti. Bu durumda İnas Darülfünunu, İstanbul Darülfünunu’na nakledilmek zorunda kalmıştı¹⁵²⁴.

¹⁵²¹ *Darülfünun Nizamnâmesi*’nin tasdikinden sonra bunun uygulanabileceği belirtildi. BOA, *MF. ALY*, nr. 134/85, 10 Ş 1337.

¹⁵²² BOA, *MF. ALY*, nr. 148/52, lef 2. 28 N 1338.

¹⁵²³ BOA, *MF. ALY*, nr. 161-89-a, 5 S 1340; Mehmet Ali Aynî, *Darülfünun Tarihi*, İstanbul 1927, 49; A. Arslan- Ö. Akpınar, “İnas Darülfünunu”, 231.

¹⁵²⁴ BOA, *MF. ALY*, nr. 86/79; nr. 161-89-a, 5 S 1340; nr. 121/10, 18 Z 1336; nr. 125/108, 24 Ra 1337; E. Dölen, “ ...İstanbul Üniversitesi’nde Kız Öğrenciler”, 20; C. Öztürk, *Türkiye’de Düünden Bugüne...*, 30.

II. SANAYİ-İ NEFİSE MEKTEBİ BÜNYESİNDE AÇILAN İNAS ŞUBESİ: İNAS SANAYİ-İ NEFİSE MEKTEBİ

A. Tarihsel Gelişim

11 Ekim 1914 tarihinde kadınların güzel sanatlarla ilgilenmesini sağlamak ve mevcut İnas Sultanilerine resim öğretmeni yetiştirmek amacıyla Sanayi-i Nefise Mektebi'ne bağlı bir resim dershanesi'nin açılmasına karar verilmişti¹⁵²⁵. 13 Ekim tarihinde okulun açılış amacını, öğrenci kabul şartlarını ve eğitim-öğretimin nasıl olacağını açıklayan *Sanayi-i Nefise Mektebi İnas Şubesi'ne Mahsus Talimatnâme* yayınlanmıştı. Açılacak olan inas şubesine öğrenci alınacağı gazete ilânları ile duyurulmuştu¹⁵²⁶. Böylece resim dershanesi, Kasım 1914 tarihinde Darülfünun binası olan Zeynep Hanım Konağı'nda açılmıştı¹⁵²⁷.

Kaynaklarda böyle bir okulun açılmasında İtalya'da resim eğitimi almış olan Mihrî Müşfik Hanım¹⁵²⁸'in etkisi olduğu belirtilmekte ve bu konuda şu anekdot anlatılmaktadır¹⁵²⁹:

“Bir gün Mihri Hanım doğruca Maarif Nâzırı Şükrü Bey'in huzuruna çıkarak:

-Muhterem Nazır Beyefendi. Memlekete Meşrutiyet'le birlikte hürriyet, müsâvat, adalet, uhuvvet geldi, ama bütün bu nimetlerden sadece erkekler

¹⁵²⁵ BOA, MF. ALY, nr. 70/92, 21 Za 1332.

¹⁵²⁶ İstanbul Arkeoloji Müzesi Arşivi (İAMA), *Müze-i Hümayun Evrakı (MZH)*, Karton no:4, müze no: 598, 30 Eylül 1330; Fatma Ürekli, “İnas Sanayi-i Nefise Mektebi”, *Tarih ve Toplum*, 39/231, Mart 2003, 51.

¹⁵²⁷ BOA, MF. ALY, nr. 77/62, 28 R 1333.

¹⁵²⁸ 1886 tarihinde Askeri Tıbbiye'nin anatomi uzmanı Mehmed Rasim Paşa'nın ikinci kızı olarak dünyaya gelmişti. Mürebbiyeler tarafından Avrupaî tarzda eğitim alan, edebiyat, resim ve müzik gibi alanlarda özel dersler alan Mihrî Hanım'ın resme olan kabiliyeti saray ressamı Zonaro'nun dikkatini çekmiş, kendisinden özel resim dersleri almıştı. Batı sanatını tanıyan Mihrî Hanım, gizlice Roma'ya giderek orada sanat eğitimi almış, Roma'dan Paris'e geçerek hem eğitimine devam etmiş hem de sanatını icra etmişti. Burada tanıştığı Müşfik Selâmi Bey'le evlenen Mihrî Hanım 1913 yılında İstanbul'a dönerek Darülmuaallimât'ta resim öğretmenliğine başlamıştı. İttihat ve Terakki Partisi üyeleriyle yakın dostluğu bulunan Mihrî Hanım, 1914 yılında İnas Sanayi-i Nefise Mektebi resim öğretmenliğine daha sonra da müdireliğine atanmıştı. 1922 yılında İttihat ve Terakki üyelerinin yakın takibata alınıp, tutuklanması, kendisinin ise bu kişilerle görüştüğü ve onların toplantılarına katıldığı gerekçesiyle göz altında tutulması üzerine Roma'ya gitmiştir. Taha Toros, *İlk Kadın Ressamlarımız*, İstanbul 1988, 14.

¹⁵²⁹ Malik Aksel, *İstanbul'un Ortası*, Ankara 1977, 104; aynı yazar, “Bir Kız Mektebi”, *Türk Edebiyatı*, S. 14, 14 Şubat 1973, 8.

istifade ediyor; kadınlar hâlâ olduğu yerde, bir adım bile ileri gitmiş değiller. Acaba bu imtiyaz nereden geliyor?...

Bu sözler karşısında Maarif Nâzırı Şükrü Bey tuhaflaşarak:

-Ne demek istiyorsunuz Hanımefendi! deyince Mihri Hanım da cesaretini arttırarak:

-Bugün her yerde müsavat ve adaletten söz ediliyor. Fakat inas sanâyi-i nefîse mektebi nerede? Hep yapılanlar erkekler için! der ve Meşrutiyet'in getirmiş olduğu hürriyetten cesaret alarak isteklerini tekrarlar."

Beş ay sonra Bezm-i Âlem İnas Sultanisi'nin binasında kendisine ayrılan iki salona taşınan İnas Sanayi-i Nefîse Mektebi'nin ikinci eğitim yılında heykel atölyesi açılmıştı¹⁵³⁰. Müze-i Hümayun Müdürlüğü'ne bağlı olan Sanayi-i Nefîse Mektebi'nin idaresi 1 Nisan 1917 yılında Maarif Nezâreti'ne devredilmiş ve müstakil bir müdüriyet haline getirilmişti¹⁵³¹. Böylece Maarif Nezâreti'ne bağlanan İnas Sanayi-i Nefîse Mektebi, sekiz yıl boyunca resim ve heykel atölyesi olmak üzere iki şube şeklinde çeşitli binalarda eğitim veren okul, dokuzuncu eğitim-öğretim yılının başında, 13 Ocak 1923 tarihinde kapatılarak, öğrencilerinin erkeklerin devam ettiği Sanayi-i Nefîse Mektebi'ne devam etmeleri kararlaştırılmıştı. Bu karar üzerine İnas Sanayi-i Nefîse Mektebi'nin eşyaları erkek kısmına aktarılarak bu iki okul birleştirilmiş ve Sanayi-i Nefîse Mekteb-i Âlî'si Müze-i Hümayun'a bağlanmıştı¹⁵³².

B. Teşkilât ve İdarî Yapı

Sanayi-i Nefîse Mektebi'ne bağlı olarak açılan bu şube, kız ve erkek öğrencilerin aynı binada eğitim alması hoş karşılanmayacağı düşüncesiyle İnas Darülfünunu'nun bulunduğu bina da açılmıştı. Amaç, yüksek öğrenim görme hakkı verilen hanımları bir arada bulundurarak, denetimi ve inzibatı kolaylaştırmaktı. Nitekim

¹⁵³⁰ BOA, MF. ALY, nr. 153/10, 3 Ra 1339.

¹⁵³¹ İAMA, MZH, karton no: 75, dosya no: 9618, 14 Haziran 1340, Fatma Ürekli, *Sanayi-i Nefîse Mektebi'nin Kuruluşu ve Türk Eğitim Tarihindeki Yeri*, İstanbul 1997, İ. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türkiye Cumhuriyeti Anabilim Dalı, basılmamış doktora tezi, 249.

¹⁵³² İAMA, MZH, karton no: 75, dosya no: 9029- 9030; dosya no: 9045, 25 Kânunısâni 1339; dosya no: 9029, 9030, 20 Kânunısâni 1339.

burada resim eğitimi alacak kızlarla, İnas Darülfünunu öğrencilerinin inzibatından ve nezâretinden dahiliye memuresi Hatice Hanım sorumlu tutulmuştu. Ancak Hatice Hanım'ın İnas Darülfünunu öğrencilerini Darülmuallimât'a götürüp, getirdiği zamanlarda Resim şubesi öğrencilerinin başı boş kalması uygun görülmediğinden İnas Sanayi-i Nefise Mektebi kâtibesi bu işle görevlendirilmişti.¹⁵³³

Sanayi-i Nefise Mektebi'ne bağlı olduğu halde, binası ayrı olduğu için ayrı bir idarî kadroya sahip olan İnas Sanayi-i Nefise Mektebi'nin idaresi bu okul için atanan Mihrî Müşfik Hanım ile Bahriye Müzesi Müdürü Sami Bey'in¹⁵³⁴ uhdesine verilmişti. Okulun ilk kâtibesi ise Şaziye Hanım'dı. Şaziye Hanım daha sonra altı dershaneli inas mektebi resim öğretmeni Nevvâre Hanım'la becayiş yapmış, bunun üzerine 16 Eylül 1916 tarihinden itibaren Nevvâre Hanım bu görevi îfâ etmişti¹⁵³⁵.

Ancak ilk yıl edinilen tecrübe üzerine, bu sınıfın bir öğretmenle idare edilebileceği anlaşılmış, Sâmî Bey'in zaten Bahriye Müzesi Müdürü olması hasebiyle işleri yoğun olduğu için 26 Ekim 1915 tarihinde İnas Sanayi-i Nefise Mektebi'ndeki hem idarî görevine hem de öğretmenliğine son verilmiş, bu okul tamamen Mihrî Hanım'ın sorumluluğuna verilmişti¹⁵³⁶. 7 Kasım 1915 tarihinde ise Avrupa'da eğitimini tamamlayan ressam Adil Bey, Mihrî Hanım görevinde olduğu halde müdür olarak tayin edilmişti¹⁵³⁷. Adil Bey 1918 yılında hem Sanayi-i Nefise Mektepleri hakkında araştırma yapmak hem de okul için gerekli olan araç ve gereçleri almak üzere Almanya'ya gönderilmişti¹⁵³⁸. Mihrî Hanım ise müdür yardımcısı olarak görevine 1919 yılının sonuna kadar devam etmişti. İzni olup Avrupa'da bulunan Mihrî Hanım'ın, Aralık 1919 tarihi itibarıyla izni bittiği halde görevine geri dönmemesi üzerine idarî görevine son verilmişti¹⁵³⁹.

¹⁵³³ BOA, MF. ALY, nr. 77/62, 28 R 1333.

¹⁵³⁴ F. Ürekli, "İnas Sanayi-i Nefise Mektebi", 54.

¹⁵³⁵ İAMA, MZH, karton no: 93, dosya no: 7504, 3 Eylül 1332; F. Ürekli, "İnas Sanayi-i Nefise Mektebi", 54.

¹⁵³⁶ İAMA, MZH, Karton no: 4, 75, dosya no: 7047, 7048, 19 Teşrinievvel 1331.

¹⁵³⁷ İAMA, MZH, karton no: 4, 75, dosya no: 7080, 13 Teşrinievvel 1331; karton no: 4, 94, dosya no: 7195, 21 Kânunısânî 1331.

¹⁵³⁸ BOA, MF. ALY, nr. 117/28, 7 N 1336.

¹⁵³⁹ BOA, MF. ALY, nr. 139/24, 6 M 1338.

Adil Bey'in müdürlüğü döneminde İnas Sanayi-i Nefise Mektebi, zamanla hem idaresi hem de eğitim öğretimiyle bir okul niteliğini alsa da, bütçe bakımından tamamıyla Sanayi-i Nefise Mektebi'ne bağlıydı. Aslında inas kısmının müdür ve öğretmenlerinin maaşları Maarif Nezâreti'nden ödenmekteydi. İdarecileri ve binası ayrı olan bu okulun Sanayi-i Nefise Mektebi ile tek bağlantısı, müteferrik harcamaları için ek bir ödenek tahsis edilmemiş olduğundan, bu tür harcamalar için Sanayi-i Nefise Mektebi'nin bütçesine bağlı olmasıydı. Oysaki, kısıtlı olan bu bütçe iki okulun masraflarına yetmiyordu. Bu nedenle Sanayi-i Nefise Mektebi bütçesi ile İnas Sanayi-i Nefise Mektebi bütçesinin ayrılması için Maarif Nezâreti'ne çeşitli tarihlerde yazılar yazılsa da, savaşın ülke ekonomisine vermiş olduğu tahribat nedeniyle, pek çok okulun bütçesinde kısıtlamaya gidildiği dönemde bu istek yerine getirilmemişti¹⁵⁴⁰. Ancak yılında İnas Sanayi-i Nefise Mektebi'nin ihtiyaçları göz önünde tutularak, 1921 yılı bütçesi, erkek kısmından ayrı olarak hazırlanmıştı¹⁵⁴¹.

Adil Bey, İnas Sanayi-i Nefise Mektebi kapatılana dek müdürlük görevini ifâ ederken, 1921 yılında okulun kâtibesinin değiştiğini artık bu görevde Nimet Hanım'ın bulunduğunu görmekteyiz¹⁵⁴².

C. Öğretim Kadrosu

1914 yılında Sanayi-i Nefise Mektebi'ne bağlı resim atölyesine öğretmen olarak Mihrî Hanım ve Bahriye Müzesi Müdürü Sâmi Bey atanmıştı¹⁵⁴³. 11 Mart 1915 tarihinde ise Paris'te resim eğitimi almış olan Aznif Hanım bu şubeye tayin edilmişti¹⁵⁴⁴.

¹⁵⁴⁰ İAMA, MZH, karton no: 4, 75, dosya no: 6841 ek, 29 Mart 1331; BOA, MF. ALY, nr. 78/36, 30 Ca 1333; nr. 143/6, 24 Ra 1338.

¹⁵⁴¹ BOA, MF. ALY, nr. 163/92, 27 Ra 1340.

¹⁵⁴² BOA, MF. ALY, nr. 163/92, 27 Ra 1340; nr. 171/28, 20 M 1341.

¹⁵⁴³ M. Aksel, *İstanbul'un Ortası*, 105. Malik Aksel'in anlatımına göre, Mihrî Müşfik Hanım atölye seçimini serbest bırakınca bütün kız öğrenciler Sâmi Bey'in atölyesine geçmişlerse de kısa bir zaman sonra her nedense Mihrî Hanım'ın atölyesine dönmüşlerdi.

¹⁵⁴⁴ BOA, MF. ALY, nr. 77/74, 8 Ca 1333; İAMA, MZH, karton no: 4, 70, dosya no: 6822, 12 Mart 1331.

1914-1915 eğitim-öğretim yılının sonunda yaz tatilinde öğrencilere Topkapı Sarayı bahçesinde Peyzaj derslerinin verilmesine karar verilmiş, bu ders için Acıbadem Sultanisi resim öğretmeni Ali Rıza Bey tayin edilmişti¹⁵⁴⁵.

8 Kasım 1915 tarihinde haftada 1 saat gösterilecek olan teşrih dersleri için Tıp Fakültesi Teşrih öğretmen muavini Doktor Nureddin Bey tayin edilmişti. İnas kısmının ikinci yılında açılan heykeltıraşlık şubesine Müze-i Hümâyûn Asâr-ı Atıka tamirat memuru İhsan Bey atanmıştı¹⁵⁴⁶. Menâzır dersi erkek kısmı riyażiyât dersi öğretmeni Ahmed Ziya Bey'in, Sanat Tarihi dersi ise Vahid Bey'in uhdesine verilmişti¹⁵⁴⁷. Bu dersi fahrî olarak veren Ahmed Ziya Bey, ertesi yıl da bu ders için maaş alamaması nedeniyle, görevini terk etmiş, ancak Ahmed Ziya Bey'in uzmanlığı dolayısıyla bu dersi vermesi istenmiş istenmişti. Böylece Ziya Bey bu dersi vermeye devam etmiştir¹⁵⁴⁸.

Avrupa'ya giden Mihrî Müşfik Hanım'ın Eylül 1919 tarihinden itibaren üç ay boyunca izinli sayıldığı için resim dersine 18 Ağustos 1919 tarihinde Nazmi Ziya Bey vekâleten atanmıştı¹⁵⁴⁹. Ancak Nazmi Ziya Bey bu derse çok kısa bir süre girmiş, Kasım 1919 tarihinde resim dersini vekâleten Feyhaman Bey vermeye başlamıştı¹⁵⁵⁰. Ancak Mihrî Hanım'ın izni bittiği halde görevine dönmemesi üzerine Aralık 1919 tarihinden itibaren bu göreve asâleten atanmıştı¹⁵⁵¹. 1919-22 yılları arasında okulun öğretim kadrosu Tablo 5. 21 ve 5. 22'de gösterilmiştir.

¹⁵⁴⁵ BOA, *MF. ALY*, nr. 82/27, 5 L 1333, İAMA, *MZH*, karton no: 93, dosya no: 6957, 20 Temmuz 1331.

¹⁵⁴⁶ İAMA, *MZH*, Karton no: 75, dosya no: 7068-7069, 7116, 7124, 26 Teşrinievvel 1331.

¹⁵⁴⁷ Ziya ve Vahid Beyler bu dersleri fahrî olarak vermişti. BOA, *MF. ALY*, nr. 94/135, 16 L 1334.

¹⁵⁴⁸ BOA, *MF. ALY*, nr. 94/26, 15 L 1334; İAMA, *MZH*, karton no: 4, 75, dosya no: 7101, 10 Teşrinisânî 1331; karton no: 4, 75, dosya no: 7143, 17 Kanunievvel 1331.

¹⁵⁴⁹ BOA, *MF. ALY*, nr. 137/101, 21 Za 1337; nr. 137/170, 30 Za 1337.

¹⁵⁵⁰ BOA, *MF. ALY*, nr. 141/3, 12 S 1338.

¹⁵⁵¹ BOA, *MF. ALY*, nr. 139/24, 6 M 1338.

**Tablo 5. 21: 1919-20 Eğitim-Öğretim Yılı
İnas Sanayi-i Nefise Mektebi Öğretim Kadrosu**

Dersin Adı	Dersin Hocası
Kara Kalem Resim	Adil Bey
Usûl-i Tersîm	Feyhaman Bey
Heykeltıraşlık	İhsan Bey
Teşrîh	Nureddin Bey
Menâzır	Ziya Bey
Tarih-i Sanat-ı Nefise	Vahid Bey

Kaynak: BOA, *MF. ALY*, nr. 154/42, 19 R 1339;
nr. 171/28, 20 M 1341.

**Tablo 5. 22: 1921-22 Eğitim-Öğretim Yılı
İnas Sanayi-i Nefise Mektebi Öğretim Kadrosu**

Dersin Adı	Dersin Hocası
Kara Kalem Resim	Adil Bey
Resim	Feyhaman Bey
Heykeltıraşlık	İhsan Bey
Teşrîh	Nureddin Bey
Menâzır	Ziya Bey
Tarih-i Sanat-ı Nefise	Vahid Bey
Bedâyi' Öğretmeni	Fazıl Ahmed Bey

Kaynak: BOA, *MF. ALY*, nr. 167/31, 5 Ş 1340.

D. Öğrenci Kabul Şartları ve Öğrenci Sayısı

İnas Sanayi-i Nefise Mektebi 1914-15 eğitim-öğretim yılında açılmadan önce bir *Talimâtname* yayınlanmıştı. Buna göre resme karşı kabiliyeti olduğu sınavla tespit edilen ve yaşları 16'dan aşağı olmayanlar resim dershânesine ücretsiz kabul edilecekti. Ancak aldıkları eğitim sırasında çizimle ilgili lazım olacak araç ve gereçleri kendileri temin edeceklerdi¹⁵⁵². Bu *Talimatname* doğrultusunda böyle bir okulun açıldığı ve öğrenci kabul edeceği, okula kaydolmak isteyen hanımların Tezkire-i Osmâniye, aşî şahadetnâmesi ve daha önce gittikleri okuldan mezun olduğunu gösteren tasdiknâme veya şahadetnâmeleri ile birlikte Sanayi-i Nefise Mektebi'ne başvurmaları gerektiği

¹⁵⁵² İAMA, *MZH*, karton no: 4, müze no: 598.

gazetelerde verilen ilânlar vasıtasıyla duyurulmuştu¹⁵⁵³. Gerek *Talimatnâme*'de gerekse verilen ilânda kabul edilecek öğrencilerin yaşının 16'dan küçük olmaması şartı getirilmişse de okul henüz yeni açıldığı için istisnâ olarak, yaşı 15'ten küçük bir, 35'ten büyük iki hanım okula kabul edilmişti¹⁵⁵⁴. 1915-16 eğitim-öğretim yılında bu kez kabul edilecek öğrencilerin yaşlarının 15'ten küçük, 35'ten büyük olamayacaklarına karar verilmişti. Okula Müslüman ve gayrimüslim kızların yanı sıra sefâret ve konsoloslukların tavsiyesi üzerine yabancı öğrenci de kabul edilebilecekti¹⁵⁵⁵.

Öğrenciler okula kabul edilmeden önce sınava tâbi tutulur, aldıkları dereceye göre “muvakkat öğrenci” unvanını kazananlar yüksek derecede resim öğrenimi görür, diğerleri ise ayrıca hazırlık dersleri alırdı. Muvakkat öğrenciler kendilerine verilen kompozisyonları yapmaya mecburdu. Yıl içinde sınavlar Mart, Nisan ve Mayıs aylarında yapılırdı. Bu sınavlar sonucunda öğrencilere aldıkları dereceye göre öğretmenlik ruusu verilirdi. Öğrenciler, atölyelerde sesiz olmaya mecbur oldukları gibi, bu kurala uymayanlar birincisinde geçici olarak, tekrarı halinde kesin olarak okuldan uzaklaştırılırdı¹⁵⁵⁶.

Okula devam eden öğrencilerin sayısı hakkında teferruatlı bilgiye sahip olmamakla birlikte 1916-17 eğitim-öğretim yılında 90 öğrencinin kayıt yaptırdığı bilinmektedir¹⁵⁵⁷. 1918-19 eğitim-öğretim yılında ise toplam öğrenci sayısı 180'di¹⁵⁵⁸. 1920-1921 eğitim-öğretim yılında ise İnas Sanayi-i Nefise Mektebi'nde 165 Müslim, 14 Ermeni, 1 Rum, 1 ecnebi toplam 181 kız eğitim almaktaydı¹⁵⁵⁹.

¹⁵⁵³ Aynı yer. Beş ay sonra okul Bezm-i Âlem İnas Sultanisi binasına nakledildiğinde, ikinci eğitim öğretim yılında okula kayıt için bu defa müracaatların Bezm-i Âlem İnas Sultanisi Müdüriyetine yapılması gerektiği ilân edilmişti. İAMA, MZH, karton no: 75, dosya no: .7509-7507, 4 Eylül 1332.

¹⁵⁵⁴ BOA, MF. ALY, 80/7, 8 B 1333; İAMA, MZH, karton no: 4, müze no: 192794, 9 Mayıs 1331.

¹⁵⁵⁵ İAMA, MZH, karton no: 4, müze no: 345.

¹⁵⁵⁶ İAMA, MZH, karton no: 4, müze no: 345.

¹⁵⁵⁷ F. Ürekli, “İnas Sanayi-i Nefise Mektebi”, 55.

¹⁵⁵⁸ BOA, MF. ALY, nr. 148/52, 28 N 1338.

¹⁵⁵⁹ BOA, MF. İST, nr. 59/49. 15 S 1340; 60/37, 30 B 1340

E. Eğitim ve Öğretim

*Sanayi-i Nefîse Mektebi İnas Şubesi'ne Mahsus Talimatnâme'*ye göre eğitim süresi 3 yıl olan İnas Sanayi-i Nefîse Mektebi'nde başlangıçta resim dershanesi açılacak, ertesi yıl buna heykeltıraşlık atölyesi eklenecekti. Resim şubesinde eğitim modellerden, heykellerden ve doğadan yararlanılarak, karakalem, sulu ve yağlı boya teknikleriyle yapılacaktı. Resim dershânesi Cuma günleri hariç her gün sabah saat 10.00'dan 16.00'a kadar açık olacaktı. Bu süre zarfında okulda mutlaka bir öğretmen ve mubassıra bulunacaktı. Öğrenciye uygulamalı eğitimin yanı sıra Menâzır, Tarih-i Sinaat-ı Nefîse ve Teşrîh dersleri gibi teorik dersler de okutulacaktı. Birinci sınıfta haftada birer saat olmak üzere Menâzır ve Tarih-i Sanat dersi, ikinci sınıfta ise haftada yine bir saat olmak üzere Teşrîh dersi gösterilecekti¹⁵⁶⁰. Atölye dersleri öğleden önce, teorik dersler öğleden sonra yapılırdı¹⁵⁶¹.

İnas Sanayi-i Nefîse Mektebi'nin giriş sınavları programının 8. maddesi'ne göre Haziran ayının başında eğitim sona erer, "peyzaj" dersleri başlar, bu dersler Eylül ayının başına kadar devam ederdi¹⁵⁶². Bu kural gereğince birinci eğitim-öğretim yılının sonunda yaz tatilinde Peyzaj dersleri vermek üzere Acıbadem Sultanisi resim öğretmeni Ali Rıza Bey tayin edilmişti. Açık havada verilecek eğitimin daha yararlı olacağı düşüncesiyle Peyzaj derslerinin Topkapı Sarayı bahçesinde yapılmasına karar verilmişti¹⁵⁶³. Burada kızların güvenliğinin sağlanması için Polis Müdüriyeti'nden yardım istenmişti. Dersler Ağustos ayında Pazartesi ve Perşembe günleri saat 10.00'dan 16.00'a kadar yapılırdı¹⁵⁶⁴.

Güzel Sanatlar alanında yüksek öğrenim gören kızlar, eğitimlerinde oldukça başarılı olmuş, kadınların bu alanlara da kabiliyetini kanıtlamıştı. Nitekim, bazı yıllarda yapılan ödüllü yarışmalarda İnas Sanayi-i Nefîse Mektebi öğrencileri ödüle lâyık görülmüşlerdi. 1916, 1917 ve 1921 yıllarında ödül alan öğrenciler ve aldıkları ödüller Tablo 5. 23'te gösterilmiştir

¹⁵⁶⁰ İAMA, MZH, karton no: 4, müze no: 598.

¹⁵⁶¹ BOA, MF. HTF, nr. 8/36, 1 S 1338.

¹⁵⁶² BOA, MF. ALY, nr. 80/84, 6 Ş 1333.

¹⁵⁶³ BOA, MF. ALY, nr. 82/27, 5 L 1333; İAMA, MZH, karton no: 93 dosya no: 6957, 20 Temmuz 1331.

¹⁵⁶⁴ BOA, MF. ALY, nr. 94/135, 16 L 1334.

Tablo 5. 23: Yarışmalarda Ödül Alan İnas Sanayi-i Nefise Öğrencileri

Öğrencinin Adı	Yarıştığı Kategori	Aldığı Ödül
1916 YILI		
Belkıs Hanım (nr. 34)	Kara Kalem	Gümüş Madalya
Efraz Hanım (nr. 3)	Kara Kalem	Zikr-i Cemil
Maryam Diran Hanım (nr. 85)	Kara Kalem	Zikr-i Cemil
Taciser Salih (nr. 38)	Kara Kalem	Zikr-i Cemil
1917 YILI		
Belkıs Hanım (nr. 34)	Kara Kalem	Altın Madalya
Maide Esad Hanım (nr. 32)	Kara Kalem	Zikr-i Cemil
Naşide Hanım (nr. 14)	Kara Kalem	Gümüş Madalya
1921 YILI		
Melek Feyzi Hanım (nr. 114)	Kara Kalem	Altın Madalya
Nazlı Hanım (nr. 24)	Kara Kalem	Gümüş Madalya
İhsan Hanım (nr. 128)	Kara Kalem	Gümüş Madalya
Güzin Hanım (nr. 69)	Kara Kalem	Tunç Madalya
Afife Hanım (nr. 131)	Kara Kalem	Tunç Madalya
Nevzad Hanım (nr. 7)	Kara Kalem	Zikr-i Cemil
Muhterem Ömer Hanım (nr. 33)	Kara Kalem	Zikr-i Cemil
Belkıs Hanım (nr. 114)	Yağlı Boya	Altın Madalya
Güzin Hanım (nr. 69)	Yağlı Boya	Gümüş Madalya
Efraz Hanım (nr. 13)	Yağlı Boya	Gümüş Madalya
İhsan Hanım (nr. 128)	Yağlı Boya	Tunç Madalya
Nevzad Hanım (nr. 7)	Yağlı Boya	Tunç Madalya
Muhterem Hanım (33)	Yağlı Boya	Tunç Madalya

Kaynak: BOA, *MF. ALY*, nr. 159/44, 25 Za 1339.

1921 yılından itibaren İlm-i Bedâî¹⁵⁶⁵ dersinin programa girdiğini öğretim kadrolarını tespit ettiğimiz belgelerden anlıyoruz¹⁵⁶⁶. Nitekim 1922-23 yılı başında uygulanan ders programında bu dersi görmek mümkündür. Buna göre 1922-23 eğitim-öğretim yılı başında uygulanan ders programı Tablo 5. 24'te gösterilmiştir.

¹⁵⁶⁵ Kelime mânası, eşi ve benzeri olmayan güzel, mükemmel ve yeni şeyler demektir. Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Lugat*.

¹⁵⁶⁶ BOA, *MF. ALY*, nr. 167/31, 5 Ş 1340.

**Tablo 5. 24: 1922-23 Eğitim-Öğretim Yılı
İnas Sanayi-i Nefise Mektebi Haftalık Ders Programı**

Günler	Öğleden Önce	Öğleden Sonra
Cumartesi	A	İlm-i Bedâyi'
Pazar	T	Tarih-i Sanat, Menâzır
Pazartesi	Ö	Modelaj (Heykeltıraşlık)
Salı	L	Teşrîh
Çarşamba	Y	Modelaj
Perşembe	E	----

Kaynak: BOA, *MF. ALY*, nr. 172/28, 18 S 1341.

F. İnas Sanayi-i Nefise Mektebi Olarak Kullanılan Binalar

İnas Sanayi-i Nefise Mektebi, Kasım 1914 tarihinde Darülfünun binası olan Zeynep Hanım Konağı'nda açılmıştı¹⁵⁶⁷. Kendisi için tahsis edilen üç odayı kullanan İnas Sanayi-i Nefise Mektebi, beş ay sonra Bezm-i Âlem İnas Sultanisi binasına nakledilerek, bir süre binayı İnas Sultanisi ile paylaşmıştı¹⁵⁶⁸. İnas Darülfünunu, 1916 yılında Cağaloğlu'ndaki binaya taşındığında, bu binanın üst katı Sanayi-i Nefise Mektebi İnas şubesine ayrılmış, 1916-17 eğitim-öğretim yılını bu binada geçirmişti¹⁵⁶⁹. 1917-18 eğitim-öğretim yılında İnas Sanayi-i Nefise Mektebi, Sanayi-i Nefise Mektebi binasına nakledilmişti. İnas kısmı ile zükür kısmı, birbirine geçişi engelleyecek şekilde tahta perdelerle birbirinden ayrılmıştı¹⁵⁷⁰.

I. Dünya Savaşı sırasında yabancı müesseselerin binaları işgal edilip, okul haline getirilmişti. Ancak, mütarekeyle birlikte, bu binaların tahliyesi söz konusu olmuştu. Bunun üzerine tahliye edilen okullara bina bulma çabasına giren Maarif Nezâreti, pek çok binanın kullanımı konusunda yeni bir düzenleme yaparak, okulları yerleştirmeye çalıştı. Nitekim bu çalışmalardan biri olarak, 1918-19 eğitim-öğretim yılında Tarih Darülmesâisi Darülfünun'a, Zükûr ve İnas Sanayi-i Nefise Mektepleri Tarih Darülmesâisi'nin Şehzâdebaşı'nda bulunan binasına nakledilmişti¹⁵⁷¹. İnas

¹⁵⁶⁷ BOA, *MF. ALY*, nr. 77/62, 28 R 1333.

¹⁵⁶⁸ BOA, *MF. ALY*, nr. 153/10, 3 Ra 1339; *İAMA. MZH*, Karton no: 4, 93, Dosya no: 7326, 16 Nisan 1332; *İAMA. MZH*, dosya karton no: 4, müze no: 345, 13 Teşrinievvel 1331; M. Aksel, *İstanbul'un Ortası*, 109; F. Ürekli, "İnas Sanayi-i Nefise Mektebi", 55; H B. Paşalıoğlu, *İnas Sanayi-i Nefise ...*, 50.

¹⁵⁶⁹ BOA, *MF. ALY*, nr. 121/10, 18 Z 1336.

¹⁵⁷⁰ BOA, *MF. ALY*, nr. 111/93, 10 Ra 1336.

¹⁵⁷¹ BOA, *MF. ALY*, nr. 125/60, 14 Ra 1337; nr. 125/85, 19 Ra 1337

Sanayi-i Nefise Mektebi, geçici olarak bu binanın alt katına yerleşmişti. Ancak burasının dar, karanlık ve sağlık koşullarına aykırı ve dolayısıyla eğitim yapmaya müsait olmaması nedeniyle, gerek Zükûr Sanayi-i Nefise Mektebi Müdürü Halil Edhem Bey ve gerekse İnas Sanayi-i Nefise Mektebi müdürü Ömer Adil Bey tarafından, Maarif-i Umûmiye Nezareti'nden eğitim için daha müsait olan bir binanın kiralanması istenmişti¹⁵⁷². Yeni bir bina temin edilememiş olacak ki İnas Sanayi-i Nefise Mektebi yine Bezm-i Âlem İnas Sultanisi'nde kendisine ayrılan iki salonda eğitim vermeye başladı¹⁵⁷³. Ancak bu salonların öğrencilerin çalışması için yetersiz oluşu, nazârî derslerin yapılabileceği sınıfın, heykeltıraş atölyesi ve sınav salonunun, idare heyeti için gerekli yerin, yemekhane ve teneffüşhanesinin olmaması nedeniyle pek çok sıkıntı çekilmişti. Bu nedenle, 1912 yılında yeni bina arayışlarına girilmişti. Yakın oluşu ve nakliye masrafı olmayacağı düşüncesiyle İnas Sultanisi müstemilâtından olup, ibtidâî kısmın bulunduğu eski Darülmuallimîn binasına yerleşmek istenmişti. Maarif Nezâreti, talep edilen binanın bir ibtidaî okuluna tahsis edilmiş olmasından dolayı bu isteği reddetmişti¹⁵⁷⁴. Beş ay sonra Maarif Nezâreti'nin kararıyla, İnas Sanayi-i Nefise Mektebi Gedikpaşa'da Tiyatro Caddesi'nde bulunan bahçe içinde iki katlı Ana Mektebi'ne nakledilmişti¹⁵⁷⁵.

1923 yılında okulun kapatılıp, erkek kısmıyla birleştirilmesi üzerine, kızlar da erkeklerin devam ettiği Sanayi-i Nefise Mektebi binasına aktarılmıştı. Ancak yüzden fazla kız öğrencisinin artık burada eğitim almaya başlamaları binanın kullanımında sıkıntı yaratmıştı. Bu nedenle İnas Sanayi-i Nefise Mektebi'nin kullandığı Gedikpaşa'daki bina da, atölye olarak kullanılmak üzere terk edilmemişti. Kız ve erkek öğrencilere tek bir bina içinde ayrı atölyeler temin edilememesi nedeniyle okul,

¹⁵⁷² BOA, *MF. ALY*, nr. 119/106, 17 Za 1336, nr. 115/9, 26 C 1336.

¹⁵⁷³ Buraya nakledildiği tarihi tespit edememekle birlikte, İnas Sanayi-i Nefise Mektebi'nin 1921 yılında eğitimini bu okulda verdiği bilinmektedir. BOA, *MF. ALY*, 156/79, 10 Ş 1339.

¹⁵⁷⁴ BOA, *MF. ALY*, nr. 156/79, 10 Ş 1339.

¹⁵⁷⁵ BOA, *MF. ALY*, nr. 160/4, 1 M 1340. Celal Esad Arseven, "Güzel Sanatlar Akademisi", *Sanat Ansiklopedisi*, C. I, İstanbul 1983, 29. Bu binanın kapısının asıl binaya uzak oluşu nedeniyle, eski Darülmuallimîn binasının mutfak dairesinde bulunan gözcü kulesi'nin İnas Sanayi-i Nefise Mektebi'ne taşınmasına karar verilmişti. *MF. ALY*, nr. 163/36, 7 Ra 1340.

Fındıklı'da önceleri Sultan Sarayı, daha sonra Mebusân Meclisi olarak kullanılan büyük bir binaya nakledilmişti¹⁵⁷⁶.

¹⁵⁷⁶ F. Ürekli, “İnas Sanayi-i Nefîse Mektebi”, 57.

SONUÇ

II. Meşrutiyet'in ilânı Osmanlı Devleti'nin tarihinde önemli bir dönüm noktası olmuştu. Nitekim rejimin yaratmış olduğu hürriyet ortamı fikir hayatının gelişmesinde önemli rol oynamıştı. Böylece aydınlar fikirlerini, kaleme aldıkları eserlerde, gazetelerde yazdıkları makalelerde ya da bulundukları toplantılarda rahatça dile getirmişti. Bu fikir özgürlüğü, zamanla her konunun tartışılması şeklinde kendini göstermişti. Batılılaşma ve mahiyeti konusunda yapılan tartışmalar Tanzimat döneminde tohumları atılan fikir akımlarını daha da güçlendirmişti. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin laikliğe karşı eğilimi, özellikle kadın konusunda liberalleşme rüzgarları estirmişti. Meşrutiyet aydınları artık Osmanlı toplumundaki Müslüman Türk kadınının mevcut durumunu, İslâm'ın öngördüğü kadını, Avrupalı kadını, ideal kadını, kadın haklarını, kadınların eğitilmesi, giyim-kuşamı gibi “kadın meselesi” olarak nitelendirilen konuları enine boyuna tartışmışlardı. Dönemin aydın ve yazarları kadın meselesine, mensup oldukları fikir akımlarının penceresinden bakarak, diğer konularda olduğu gibi, farklı görüşler ortaya atmışlardı. Kadına ait meselelerin çoğunda anlayamayan aydınlar, sadece kadının eğitimi konusunda birleşmişlerdi.

Kadın konusunda yapılan tartışmalar basında büyük yer almış, geniş kitlelere ulaşarak, sosyal değişime yol açmıştı. Basında kadın sorunlarının sürekli olarak ele alınması, Osmanlı toplumunda başlayan kadın hareketinin bu dönemde daha da hız kazandığının göstergesidir. Bu dönemde kadınlara yönelik olarak çıkarılan dergi ve gazetelerin sayısı oldukça artmıştı. Bu gazetelerde, özellikle kadınların da kendilerine ait meseleleri tartışmasına, her türlü sorunlarını bu sayede dile getirip çözüm çareleri aramalarına, kendi haklarının mücadelesinde etkin ve öncü bir rol oynamalarına fırsat verilmişti. Kadınlar erkeklerle aynı haklara ve eğitime sahip olmaları gerektiğini hatta kadınların erkeklerden daha fazla eğitime muhtaç olduğunu sürekli yazılarında işlemişlerdi. Böylece Türk toplumu ve özellikle Türk kadını bilinçlendirilmeye çalışılmıştı. Toplumun geneline göre daha aydın kadınlar, eğitimleri konusunda yeni yeni çözümler üreterek, istek ve önerilerini tüm topluma ve özellikle de hükümete bildirme cesaretini göstermişlerdi.

Gerek Tanzimat ve gerekse Meşrutiyet yıllarında yapılan bu tartışmalar, toplumun bilinçlenmesi ve var olan değer yargılarının sorgulanmasına imkan vermişti. Aydınlar, gazeteciler ve okurlar tarafından kadın meseleleri açık bir şekilde ele alınırken, bu yolda hükümet tarafından da önemli adımlar atılmıştı. Nitekim Tanzimat Dönemi'nde kızlar için ilk defa inas rüşdiyesi açılmıştı. Açılan kız rüştiyesine öğretmen yetiştirmek için açılan Darümuallimât kızların eğitiminde en önemli kurum haline gelmişti. Bunların yanı sıra kızlar için meslekî eğitim veren kız sanayi mektepleri de açılmıştı. Ancak kızların eğitilmesi için tartışmaların yeni yeni yapıldığı Tanzimat Dönemi'nin sonunda, onların örgün öğretime katılmaları oldukça yavaş olmuştu. Bu dönemde açılan ve “Numûne” olarak adlandırılan ibtidaî mektebinden istenilen sonuçların alınması üzerine bu okulların sayısı arttırılırken, aynı tarzda kızlar için de okullar açılmaya başlanmıştı. Ancak kızlar için açılan bu okulların sayısı erkeklerinkine oranla azdı. İlk açılan kız rüşdiyesini Tanzimat Dönemi'nde diğerleri takip etmiş ve kız rüşdiyelerinin sayısı II. Meşrutiyet'e kadar 13'e ulaşmıştı. İstanbul'da kızlar için rüşdiye okulları açılırken 1874 yılından itibaren vilâyet merkezlerinde kız rüşdiyeleri açılmaya başlanmıştı.

II. Meşrutiyet Dönemi'ne gelindiğinde kız ibtidaîlerinin açılması hız kazanmıştı. Buraya devam eden kızların sayısı azımsanmayacak bir sayıya ulaşmıştı. Nitekim bu dönemde kızların ilköğretime yoğun katılımı ve kızların eğitime verilen önem dolayısıyla kız numûne mekteplerinin sayısı arttırılarak kızların aldığı ilköğretimin kalitesi daha da yükseltmek istenmişti. İbtidaîlerde olduğu gibi rüşdiyelerin de numûneleri açılmıştı. Nitekim 1908'den sonra rüşdiyelerde Fransızca derslerinin saatlerini çoğaltmak, hatta bazı dersleri Fransızca okutmak düşüncesiyle İstanbul'da Kadıköy, Kasımpaşa ve Nişantaşı olmak üzere üç yerde numûne okul uygulamasına geçilmişti. Özellikle 1913 yılında *Tedrisât-ı İbtidâiye Kanun-ı Muvakkati*'nin yürürlüğe girmesiyle birlikte ibtidaî ve rüşdî okullar “Mekâtib-i İbtidâiye-i Umumiye” adı altında birleştirilerek, eğitim süresi 6 yıla çıkarılmıştı. Ayrıca yabancı dille eğitim yapacak ve eğitim süresi 6 yıl olan “Numûne İbtidaîleri” açılmıştı. İlköğretimin mecburi olması dolayısıyla artık kızlar en az 6 yıllık bir eğitime tâbi tutulmuştu. Böylece ilk kurulduklarında ortaöğretim kademesi olan rüşdiyeler, bu dönemde ilköğretim okullarının son kademesi haline dönüşmüştü.

II. Meşrutiyet'in ilanına kadar İstanbul'da bulunan Leylî ve Neharî Kız Sanayi Mektebi, Dersaadet Kız Sanayi Mektebi ve Üsküdar Kız Sanayi Mektebi varlığını sürdürmüştü de, bu dönemde kız sanayi mektepleri yeteri derecede ilerleyememiş, sönmeye yüz tutmuştu. Bu okullar, sadece ders veren bir okul halini alarak beklenen sanayi gelişimini yakalayamamıştı. Bu nedenle bu okullarda ıslahat yapılmıştı. Yine bu dönemde kızlar için ilk defa bir kız idadîsi açılmıştı. Ancak bu okul uzun ömürlü olmamış, Maarif Nezâreti'nin vilayet merkezlerindeki yedi yıllık idadîlerin “sultaniye” çevrilmesi kararını alması üzerine 1913'te “İstanbul İnas Sultanisi” haline dönüştürülmüştü. Böylece kızlar için ilk defa lise düzeyinde bir okul açılmış oldu. Bunu, Selçuk Hatun İnas Sultanisi, Çamlıca İnas Sultanisi, Erenköy İnas Sultanisi ve Adile Sultan İnas Sultanisi izlemişti. Kızlar için bu seviyede okulların açılmasının en önemli sebebi, onların yabancı okullara gitmesini engellemektir. Nitekim, rüşdiye veya Darülmuallimât üzerinde bir eğitim kademesine sahip olmayan kızlar, Avrupâî tarzda eğitim almak, yabancı dil öğrenmek gayeleriyle yabancı okullara gitmeyi tercih ediyordu. Hatta yine aynı gaye ile numûne ibtidâileri ve rüşdiyeleri açılarak, programlarına Fransızca dersi eklenmişti.

Kızların eğitiminde en önemli okul olan Darülmuallimât'ta, Sultan II. Abdülhamid Dönemi'nde zaman zaman istikrarsızlıklar görülse de, bazı noktalarda ilerlemeler kaydedilmişti. Bu ilerlemeler ders programlarında ve artık kadınların ağırlık teşkil ettiği öğretim kadrolarında görülmüştü. II. Meşrutiyet Dönemi'ne gelindiğinde ise, bu okulun eğitimi eleştirilecek bir hale gelmiş, ıslahata ihtiyaç duyulmuştu. Bu nedenle okulun teşkilâtı değiştirilmiş, bünyesinde yeni sınıflar açılmıştı. Ama asıl önemlisi 19 Temmuz 1914 tarihinde Darülmuallimât'ın yeniden ıslahına ve geçici olarak açılmış olan âlî sınıflarının Eylül ayından itibaren daimi hale getirilmesine karar verilmesiydi. Böylece 12 Eylül 1914 tarihinde okulun âlî sınıfları “İnas Darülfünunu” adı altında Darülfünun binasında açılmıştı. Böylece kızların yüksek öğretime başlamaları İnas Darülfünunu'nun açılmasıyla olmuştu. İnas sultanisinin ilk mezunlarını vermeye başlamasıyla İnas Darülfünunu'na başvuran öğrenci sayısında artış görülmüş, yavaş yavaş Darülmuallimât-ı Âliye'nin âlî sınıfını teşkil eden şube olmaktan öteye geçip ayrı bir kurum haline dönüşmeye başlamıştı. Ancak mevcut müessese ister bir şube isterse başlı başına bir eğitim kurumu olsun, İnas Darülfünunu'nun niteliği hiçbir

zaman bilinen Darülfünun'un niteliği ile aynı değildi. Nitekim İnas Darülfünunu'nun statüsü o dönemde de tartışılmış ve bu okulun mahiyeti anlaşılamamıştı.

İnas Darülfünunu'nun açıldığı yıl kadınların güzel sanatlarla ilgilenmesini sağlamak ve mevcut İnas Sultanilerine resim öğretmeni yetiştirmek amacıyla Sanayi-i Nefise Mektebi'ne bağlı "İnas Sanayi-i Nefise Mektebi" adı altında bir resim dershanesi açılmış, bunu ertesi yıl heykel atölyesi takip etmişti. Her görgülü ve kültürlü kızın bir sanatla ilgilendiği bu dönemde resim ve heykel atölyelerine devam eden kızlar, bir sanatçı olmak gayesinden ziyade hobi olarak bu okula devam etmişti. Nitekim kızlar için böyle bir şubenin açılması toplumda pek ses getirmemiş, kadın gazete ve dergileri buna pek yer vermemişti.

İnas Darülfünunu'nun 1918-19 eğitim yılının ortasında Darülfünun binasına nakledilmesi üzerine kapatılması ve öğrencileri ile yönetiminin Darülfünun'a aktarılması kızların yüksek öğrenim hayatı açısından önemli bir dönüm noktası olmuştu. Nitekim bu durum zamanla karma eğitime geçilmesine, kızların edebiyat, tabiiyat ve riyaziyat şubelerinin dışında diğer fakültelere ve özellikle Tıp Fakültesi'ne kabul edilmesine yol açmıştı. Ayrıca İnas Darülfünunu'nun kapatılıp, kızların erkeklerle aynı derslerden sorumlu tutulmaları, inas sultanilerinin ders programlarının sorgulanmasına neden olmuştu. Çünkü burada okuyacak kızların erkeklerle aynı seviyede olması gerekmektedir. Oysaki, Kız okullarının ders programları ağırlıklı olarak kızları iyi bir eş, anne ve ev idarecisi olarak yetiştirmek üzerine hazırlanmıştı. Dolayısıyla kız ve erkek sultanileri arasındaki farklar ortadan kaldırılıp, gerek eğitim süreleri, sınıfların taksimatı ve gerekse ders programları bakımından birbirleriyle eşitlenmişti. Artık inas sultanilerinin programları, kızları iyi bir eş ve anne olmaya değil, Darülfünun'a hazırlıyordu.

Şimdiye kadar, kızların eğitime bakışın çeşitli dönemlerdeki değişimini ve Cumhuriyet'e kadar kızlar için açılmış eğitim öğretim kurumlarını ele aldık. Ancak bütün bunların yanında kızlar için verilen eğitimin niteliğinden de bahsetmek gerekir.

Özellikle kızlar için ilköğretim kademesinde açılan okulların sayıca bir gelişme göstermesi olumlu bir izlenim yaratmıştır. Ancak burada verilen eğitimin kalitesi ve

şartlarını gözden geçirdiğimizde durum hiç de iç açıcı değildir. Kızlar için okullar öncelikle İstanbul'da açılmış, taşrada açılan kız okulları ilköğretim okullarından ve yine bu okullara öğretmen yetiştiren ibtidaî Darümuallimâtlardan ibaret kalmıştı. Bina ve öğretmen bakımından oldukça yoksun olan bu okulların eğitim öğretimi sürekli aksamış, istenilen kalitede eğitim verilememişti. Özellikle Darümuallimât mezunlarının çoğunun taşraya gitmek istememesi ve öğretmenlik mesleğine devam etmemeleri nedeniyle bu okullardaki öğretmen açığı, profesyonel öğretmen olmayan, İstanbul'dan vilayete gelen rüşdiye eğitimi İstanbullu hanımlarla ve Kız Sanayi Mektebi mezunlarıyla kapatılmak istenmişti. Bununla birlikte hem rüşdiye mezunu olup, hem de öğretmenlik yaşına gelmiş bayanlar arandığından yine bir sıkıntı meydana gelmiş ve bu da okulların öğretmensiz kalmasına sebep olmuştu.

İstanbul'daki kız okullarında eğitim elbette taşradakine oranla daha iyiydi. Öğretmenleri, Darümuallimât mezunu olup, ehliyetli kimselerdi. Son yıllarda öğretim kadrolarının büyük bir kısmını hanım öğretmenler işgal etmekteydi. Bunun yanı sıra Müslüman kız okullarında gayrimüslim hanımların da öğretmenlik yaptığı bilinmektedir. Bu hanımlar daha çok yabancı dil, resim ve elişleri derslerine girmişti. İstanbul'daki kız okullarında eğitim öğretim daha düzgün, programlara uygun bir şekilde verilmeye çalışılıyorsa da taşra okullarında gördüğümüz benzer sıkıntılar, bu okullarda da yaşanıyordu. Bina ihtiyacı, sadece Anadolu'ya özgü değil, İstanbul'un da sorunuuydu. Genellikle ödeneğin olmaması nedeniyle bütün okullarda ihtiyaç duyulan ders araç ve gereçleri temin edilememişti. Özellikle savaş yıllarında yapılan malî kısıtlamalar okullardaki eğitimi oldukça etkilemişti. Ders araç ve gereçleri olmaksızın yapılan eğitimden istenilen ölçüde yarar sağlanamamıştı. Savaşın sona erdiği 1918 yılında dahi değişen bir şey olmamış, gerek bina ve gerek programlar bakımından okullarda istenilen düzen sağlanamamıştı.

Kız okullarında göze çarpan diğer bir konu, Darümuallimât ve İnas Sultanilerinde kızların leylî ve meccanî okumalarına fırsat verilmesiydi. Leylî olarak okula kabul edilen ve tüm masrafları hükümet veya vilâyet tarafından karşılanan bu öğrenciler, genellikle fakir, yetim ve yardıma muhtaç durumda olanlar arasından seçilmişti. Günümüzde burslu olarak adlandırdığımız bu öğrencilerin sayısı, ücretli

öğrencilere oranla oldukça fazlaydı. Bu da bize, devletin savaş nedeniyle yaşadığı malî buhrana rağmen eğitim konusunda oldukça teşvik edici bir rol üstlendiğini göstermektedir. Tabii özellikle Darülmuaallimât mezunlarının böyle burslu kabul edilmesi, mezun olduktan sonra bu hanım kızların öğretmen olarak devlet hizmetini ifâ etmelerini garanti altına alma politikasının da bir ürünü olabilir.

II. Abdülhamid Dönemi'nde başlangıçta ilköğretimin amacı “İslâmcılık”, orta öğretimin amacı ise “Osmanlıcılık” siyasetine uygun bir şekilde yürütülmüş, ders programları buna göre düzenlenmişti. II. Meşrutiyet Dönemi'nde ise İttihat ve Terakki'nin siyasetine paralel olarak bu ideolojilerin yerini “Türkçülük” almış artık okulların amacı buna göre şekillenmişti. Türkçülük fikrinin okullarda yayılması için çaba gösterilmiş hatta nizamnâmelerde öğretmenlere bu konuda misyonlar yüklenmişti. Ders programları da yine aynı şekilde “Türkçülük” esasına göre hazırlanmıştı.

Başlangıçtan beri kız okullarındaki amaç, kızları iyi bir ev kadını ve aile hanımı olarak yetiştirmektir. Hep bu gayeye yönelik olarak düzenlenen programlar, hemen hemen her Maarif Nâzırı tarafından yeniden ele alınmış, ancak çok önemli olmayan küçük değişiklikler yapılmıştı. Ancak yine de yaz boz tahtası haline gelen programların belli bir düzene oturmaması, eğitimin tam anlamıyla yapılmasını engelleyen unsurlardan biri olmuştu. Programlarında yapılan değişikliklerle bocalayan kız okulları ne istenilen amaca yönelik kızlar yetiştirebiliyor ne de erkek çocukların aldıkları eğitim derecesinde bir eğitime sahip olabiliyordu.

Kız okulları her ne kadar zamanın şartlarına göre şekil almışsa da, kızlara sunulan eğitim imkânlarını, eğitimin genel durumuyla birlikte değerlendirmek gerekir. İlköğretim seviyesindeki kız okulları buna göre ele alınırsa, erkek okullarının da durumu farksızdı. Kızların orta öğretim seviyesindeki okulları ise sadece İstanbul'da açılmış, bu okulları vilayetlere taşımak mümkün olmamıştı. Erkeklerle ait orta öğretim okullarıyla, kızlarınkini karşılaştırdığımızda sayı bakımından oldukça az olduğunu söylemek kesinlikle mümkündür. Diyebiliriz ki, eğitimden istifade eden kızlar İstanbul'la sınırlı kalmıştı.

II. Meşrutiyet döneminde eğitimin öneminin anlaşılması bakımından, Balkan Savaşları'nda yaşanan mağlubiyet önemli bir dönüm noktası olmuştu. Sadece ordunun kuvvetli olmasının yeterli olmayıp, eğitimin tüm ülkeye yayılması gerektiği fikri ortaya çıkmış, böylece eğitim sorunlarıyla sadece Maarif Nezareti değil, halk ve basın da ilgilenmeye başlamıştı. Halkın da desteği alınarak eğitim ilköğretim seviyesinde yaygınlaştırılmaya çalışılmıştı. Balkan Savaşları'ndan sonra devletin ve halkın zihninde beliren bu fikir özellikle kadınların eğitimi için önemli bir merhale kat edilmesini sağlamıştı. Eğitimli, bilgili, vatansever annelerin yetiştireceği vatan sever gençlerin vatan savunmasında daha başarılı olacağından hareketle, kadının eğitimine önem verilmişti. Bu nedenledir ki, bu dönemin en önemli gelişmesi kız okullarında görüldü. Bu zamana kadar taassuptan çekinerek daha temkinli davranan Maarif Nezareti, artık daha cesur hareket etmeye başlamıştı. Eğitimin çeşitli kademelerinde ıslahat yapıldığı, kızların eğitimi için önemli adımların atıldığı dönemi gözden geçirdiğimizde, devletin içinde bulunduğu duruma rağmen oldukça fedakârlık yaptığı görülür. Nitekim 1914 yılında başlayan Birinci Dünya Savaşı, açılan pek çok cephede devam ederken kızların eğitiminde önemli bir yere sahip İnas Sultanilerinin ve İnas Darülfünunu'nun açılması bunun göstergesidir. Taşrada kız öğretmen okullarının açılması yine bu dönemde olmuştu. Ülkenin içinde bulunduğu savaş ortamında halledilmesi gereken pek çok mesele bulunurken devlet, eğitim işleriyle olabilecek nispette ilgilenmeye çalışmıştı. Böyle bir dönemde yaşanan her türlü olumsuzluklara rağmen, eğitimin pek çok kademesinde, özellikle kız okullarında, Darülmuallimât'ta önemli gelişmeler olmuştu. Mondros Mütarekesi'nden sonra İtilaf Devletleri'nin ülkenin çeşitli yerlerini işgal altına alması, eğitimi olumsuz yönde etkilemiş, pek çok okul binasına düşman askerlerinin ibatesi için el konulmuştu. Bu nedenle işgal altında kalan bölgelerde pek çok okul kapatılmıştı. Eğitime devam edebilen okullar ise düşman baskısı altında büyük zorluklara rağmen varlıklarını sürdürmeye çalışmışlardı. Millî Mücadele'nin zaferle sonuçlanmasıyla birlikte kapatılan okullar yeniden eğitime kazandırılmıştı.

Tanzimat'tan beri kadının statüsünde arzu edilen değişim uğruna verilen mücadele, zamanla değişen şartlarla birlikte daha da kabul görmüş ve birçok kazanımlar elde edilmişti. Konumuz itibariyle biz sadece kadınların eğitim alanında elde ettiği kazanımlardan bahsettik. Bu kazanımlar zamanla kadınlara daha büyük olanaklar

sağlamış, Cumhuriyet Dönemi'nde kızların eğitimi konusunda yapılacak tüm girişimlere zemin hazırlamıştı. Özellikle, yaşadığı dönemde kadınlar hakkında yapılan tüm tartışmalara tanık olan ve bunlardan büyük ölçüde etkilenen Büyük Önder Atatürk'ün kadınlara bakışı ve onlara verdiği önem, Cumhuriyet Dönemi'nde elde edilen kazanımları daha da üstün kılmıştı. Türk analarının yüksek kültür ve erdeminin üstünlüğüne inanan Mustafa Kemal Atatürk, her fırsatta kadının eğitilmiş olması gerektiğini ifade etmişti. O, Türk kadınının “dünyanın en münevver, en faziletli ve en ağırbaşlı, ahlâklı kadını” olmasını ve hayatın her safhasında çalışma imkânına kavuşturulmasını istemişti. Kadınların erkeklerle aynı eğitimden geçerek yetiştirilmesi gerektiğini savunan Atatürk, kadının eğitilmesini yine onun kutsal vazifesi olan analık nedeniyle gerekli görmüştü. Ancak O, kendisinden önceki döneme kıyasla kadının eğitimini sadece bu sebeple arzu etmemişti. Kadınların her konuda yükselmesini temin etmenin zorunluluk olduğunu dile getirmiş, onların da erkeklerin geçtikleri bütün eğitim kademelerinden geçmelerini, sosyal hayatta erkeklerle beraber yürüyerek birbirlerine yardım etmelerini istemiş ve buna inanmıştı. Atatürk döneminde, kızların eğitimi konusunda önemli çalışmalar yapılmış, her ne kadar hedefe tam ulaşılammışsa da kızlara eğitimin tüm kapıları açılmış, yeni imkânlar sağlanmıştı.

Kızların eğitimi her dönemde farklı şartlar altında farklı yönleriyle tartışılrsa da her zaman önemini korumuştur. Geçmişte, devlet eliyle kızlara eğitim kurumlarının açılması, kızların da artık her türlü öğretim kademesinden yararlanması tartışılırken, hukuken kadın erkek eşitliğinin sağlandığı günümüzde, artık kızların eğitimi farklı bir mecrada tartışılmaktadır. Çünkü günümüzde her ne kadar kız erkek ayrımı yapılmaksızın eğitim verilse de, henüz ülkemizin pek çok bölgesinde kızlarımızın eğitimden mahrum bırakıldıkları bilinen bir gerçektir. Bugün okuma yazma bilmeyen kadınların sayısı XXI. yüzyıl Türkiye'si için utanç verici bir boyuttadır. Unutulmamalıdır ki, her dönemde vurgulandığı gibi kadın, toplumun mimarıdır. Yetiştireceği sağlıklı nesiller, toplumun düzeni ve mutluluğu için şarttır. Kadınların toplumda birey olarak, başka birine bağımlı olmadan insanca ve özgürce yaşaması, eğitimine, aldığı eğitim sonucu çalışma hayatına katılmasına ve ekonomik özgürlüğünü elde etmesine bağlıdır. Devletimizin ve tüm eğitimcilerimizin en önemli görevi kız

erkek ayırımı yapılmadan tüm çocuklarımızın sağlıklı ve millî bir eğitimden geçirilerek, aydınlık bir Türkiye için donanımlı nesiller yetişmesini sağlamaktır.

KAYNAKÇA

A-ARŞİV VESİKALARI¹⁵⁷⁷

a) Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), İstanbul.

1- Bâb-1 âlî Evrak Odası Tasnifi (BEO)

- Bâb-1 âlî Evrak Odası Maarif Giden Defterleri
- Bâb-1 âlî Evrak Odası Maarif Gelen Defterleri
- Ayniyat Defterleri
- Sadaret Mektubi Kalemî Nezaret ve Devair (A.MKT.NZD)

2- Dahiliye Nezareti Evrakı (DH)

- Dahiliye Nezareti İdare Kısmı (DH.İD)
- Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umûmiye Müdüriyeti Asayiş Kalemî (DH. EUM. AYŞ)
- Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umûmîye Müdüriyeti, Emniyet Kalemî (DH.EUM.EMN)
- Dahiliye Nezareti Mütenevvia Kısmı (DH.MTV)
- Dahiliye Nezâreti Umûr-ı Mahalliye-i Vilâyât Müdüriyeti (DH. UMUM)

3- İrade Tasnifi (İ)

- Dahiliye (İ.DH)
- Mabeyn-i Hümayun
- Meclis-i Mahsus (İ.Mec.Mah)
- Meclis-i Vâlâ (İ.MV)

¹⁵⁷⁷ Kullanılan arşiv vesikalarının numaraları metin içinde dipnotlarda gösterilmiştir.

-Maarif (İ. Maa)

4- Maarif Nezareti Evrakı (MF)

- Meclis-i Kebir-i Maarif (MF.MKB):
- Heyet-i Teftişiye Kalemi (MF.HTF)
- İstatistik Kalemi (MF.İST)
- Müze-i Hümayun Müdüriyeti (MF.MÜZ)
- Tedrisat-ı İbtidaiye Kalemi (MF.İBT)
- Tedrisat-ı Taliye Kalemi (MF.TLY)
- Tedrisat-ı Aliye Kalemi (MF.ALY)
- İstanbul Maarif Müdüriyeti (MF.İMF)
- Evrak Odası (MF.VRK)

5- Meclis-i Tanzimat Defteri

6- Meclis-i Vükelâ Mazbataları (MV)

7- Nizâmât Defterleri

8- Şurâ-yı Devlet Evrakı (ŞD)

9- Yıldız Tasnifi (Y)

- Yıldız Sadaret Hususî Maruzat Evrakı (Y.A.HUS)
- Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı (Y.MTV)

b) İstanbul Arkeoloji Müzesi Arşivi (İAMA)¹⁵⁷⁸, İstanbul.

1- Müze-i Hümayun Evrakı (MZH)

B- DÜSTUR, SALNAME VE GAZETELER¹⁵⁷⁹

1. *Düstur*, I. Tertip, V; II. Tertip, V, VII.

2. *Maarif Düsturu*, İstanbul 1927,

¹⁵⁷⁸ Tasnif edilmemiş bir arşiv olup, mevcut dosya numaraları metin içinde gösterilmiştir.

¹⁵⁷⁹ Kullanılan salname, düstur, gazete ve diğer süreli yayınların sayıları metin içinde dipnotlarda gösterilmiştir.

3. *Devlet Salnâmesi (Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye)* sene: 1287, 1288, 1289, 1290, 1291, 1292, 1294, 1295, 1297, 1298, 1299, 1300, 1302, 1303, 1305, 1311, 1312, 1313, 1314, 1315, 1316, 1317, 1319, 1320, 1321, 1326 Sene-i Maliyesi, 1327 Sene-i Maliyesi, 1329 Sene-i Hicriye-i Kameriyyeye mahsus Salnâme-i Umûmî, 1333-1334 Sene-i Maliyesi
4. *Maarif Salnamesi (Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umûmîye)* 1316, 1317, 1318, 1319, 1321.
5. *Bilgi Yurdu Işığı*
6. *Demet*
7. *Hanımlara Mahsus Gazete*
8. *İctihad*
9. *İkdam*
10. *Kadın*
11. *Kadınlar Dünyası*
12. *Kadın Selânik*
13. *Malumât Gazetesi*
14. *Mehasin*
15. *Muallim*
16. *Sebilürreşad*
17. *Servet-i Fünun Gazetesi*
18. *Servet-i Fünun Gazetesi İlavesi*
19. *Sırât-ı Müstakîm*
20. *Süs*
21. *Takvim-i Vekayi, İstanbul.*
22. *Tanin*
23. *Tasvir-i Efkâr*

24. *Tedrisat Mecmuası*

25. *Terakki*

26. *Terakki-i Muhadderat*

27. *Türk Kadını*

28. *Türk Yurdu*

29. *Vakit*

30. *Yeni Mecmua*

C- RESMÎ YAYINLAR

1. *1323-1324 ve kısmen 1325-1326 sene-i dersiyelerine Ait Dersaadet'te ve Vilâyette Kâin Mekâtib-i Resmiye ve Hususiye ve Dersaadet'te Bulunan Medâris-i İslâmiye İle Kütüphanelerine Dair İstatistik Mecmuası*, Matbaa-i Amire 1327.
2. *1328-1329 Senesine Mahsus İhsaiyyât Mecmuası*, İstanbul 1334.
3. *1329-1330 Senesine Mahsus İhsaiyyât Mecmuası*, İstanbul 1336.
4. *1335 Senesi İstanbul Belediyesi İhsaiyyat Mecmuası*, Dersaadet 1337.
5. *Maarif Nezâret-i Celîlesi İdaresinde Bulunan Mekâtib Şakirdanının 1291 Sene-i Hicriyesinde İcra Olunan İmtihanların Tevzi' ve Mükâfat Cetveli*.
6. *Maarif-i Umûmiye Nezâreti, 1310-1311 Sene-i Dersiyeye Maliyesine Mahsus İstatistik*.
7. *Maarif-i Umûmiye Nezâreti, 1311-1312 Sene-i Dersiyeye Maliyesine Mahsus İstatistik*, Matbaa-i Amire – Dersaadet 1318.
8. *Maarif-i Umûmiye Nezâreti, Darülmualлимât Programı*, İstanbul 1330.
9. *Maarif-i Umûmiye Nezâreti, Mekâtib-i İdâdiye'ye Mahsus Talimatnâme*, Matbaa-i Amire-İstanbul 1327.
10. *Maarif-i Umûmiye Nezâreti, Mekâtib-i Sultaniye Müfredat Programı (Zükûr ve İnas Sultanileri “Devre-i Evvelî, Sınıf-ı Mahsus Devre-i Sâniye” Tedrisatına Mûteallik Müfredatı Câmi'dir)*, İstanbul 1338.

11. Maarif-i Umûmiye Nezâreti, *Mekâtib-i Sultâniye Talimatnâmesi*, Matbaa-i Amire-İstanbul 1329.
12. *Meclis-i Mebusan Zabıt Cerideleri*, 1330.
13. *Mekâtib-i İbtidâiye Ders Müfredatı (Altı, Beş, Dört, Üç Dershane ve Muallimli Mekteplere Mahsus)*, Matbaa-i Amire - İstanbul 1332, 22–23.
14. *Mekâtib-i İbtidâiye-i Umumiye Talimatnâmesi*, İstanbul 1331.
15. *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Modernleşme Sürecinde Eğitim İstatistikleri (1839-1923)*, Tarihî İstatistikler Dizisi, VI, T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, Ankara 2000.
16. *Tedrisât-ı İbtidâiye Kanun-ı Muvakkati*, Matbaa-i Amire, İstanbul 1329.
17. *Tedrisât-ı İbtidâiye Müfettişlerinin Vezâifine Dair Talimatmâme*, Matbaa-i Amire - İstanbul 1330.

E-KAYNAK ESER VE İNCELEMELER

- ABDULLAH CEVDET, “İcmâl-i Mukadderât-ı Nisa”, *İctihad*, nr. 11, Mart 1909, 329- 330.
- ABDÜLAZİZ ÇAVIŞ, “ Âlem-i İslâm, Hastalıkları ve Çareleri”, *Sebilürreşad*, 14, nr. 358, 29 Eylül 1332, 158-160.
- AFİFE, “Efendim”, *Kadınlar Dünyası*, nr. 34, 7 Mayıs 1329.
- AĞAOĞLU AHMED, “Almanya Seyahati İntibâatından Almanya Kadınlığı”, *Türk Yurdu*, nr. 6, 21 Mayıs 1331, 2614-2615.
- AHMED CEVAD, *Bizde Kadın*. hz. Hayrûnisa Kâni, Tarih ve Toplum Eki, İstanbul 1988, 29-32.
- AHMET ŞERİF, *Anadolu'da Tanîn*, I, hz. Mehmed Çetin Börekçi, Ankara 1999.
- AKSEL, Malik, “Bir Kız Mektebi”, *Türk Edebiyatı*, S. 14, 14 Şubat 1973, 8-10.
- _____, *İstanbul'un Ortası*, Ankara 1977.
- AKŞİN, Sina, *Jöntürkler ve İttihat ve Terakkî*, İstanbul 1987.

- AKYILDIZ, Ali, *Osmanlı Merkez Teşkilâtında Reform (1836–1856)*, İstanbul 1993.
- AKYILMAZ, Gül, *İslâm ve Osmanlı Hukukunda Kadının Statüsü*, Konya 2000.
- AKYÜZ, Yahya, “İlköğretim’in Yenileşme Tarihinde Bir Adım, Nisan 1847 Talimatı”, *OTAM*, 5, Ankara 1994, 1–47.
- _____, “Kadınların Okul Yöneticiliği”, *Tarih ve Toplum*, C. 35, Sayı 207 (Mart 2001), 57-63.
- _____, “Osmanlı’da İlk Açılan Öğretmen Okulları”, *Toplumsal Tarih*, S. 105 (Eylül 2002), 62-66.
- _____, “Osmanlı’da Kadın Öğretmen Yetiştirilmesi”, *Tarih ve Toplum*, 33/195 (Mart 200), 31-43.
- _____, “Osmanlı Son Döneminde Kızların Eğitimi ve Öğretmen Faika Ünlüer’in Yetiştirilmesi ve Meslek Hayatı”, *Milli Eğitim*, 143, Temmuz-Ağustos-Eylül 1999, 12-32.
- _____, “Türkiye’de Anaokullarının Kuruluş ve Gelişim Tarihçesi”, *Milli Eğitim*, 132, Ekim-Kasım-Aralık 1996, 7-13.
- _____, *Türk Eğitim Tarihi (Başlangıçtan 1993’e)*, İstanbul 1994.
- ALBAYRAK, Sadık, “Osmanlı İmparatorluğunda Kız Mekteplerinin Küşadı”, *Diyanet Dergisi*, XI, 236-243.
- ALİŞ, Şehnaz, “Şemseddin Sami’nin Kadınlar Hakkındaki Görüşleri”, *Türklük Araştırmaları Dergisi*, 17, Bahar 2005, 269-276.
- ALKAN, Ö. Mehmet, “Laik Bir İdeolojinin Doğuşu ya da II. Meşrutiyette Türkçülüğün Toplumsal İdeolojisi; Yeni Hayat ve Yeni Felsefe Mecmuası”, *Tarık Zafer Tunaya’ya Armağan*, İstanbul Barosu yay., İstanbul 1992, 377-407.
- ANTEL, Sadrettin Celâl, “Tanzimat Maarifi”, *Tanzimat 1*, İstanbul 1999, 444–462.

- ARSLAN, Ali -Özlem Akpınar, “İnas Darülfünunu (1914-1921)”, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, VI/2 (2005), 225-234.
- ATABAY, Mithat, *Aydınlanma Çağı ve Avrupa*, Ankara 2004.
- ATIFET CELAL, “Terbiye-i Nisvâniyye”, *Demet*, nr. 2, 24 Eylül 1324, 27-28.
- AYDIN, Mehmet Akif ,“Osmanlı Toplumunda Kadın ve Tanzimat Sonrası Gelişmeler”, *Sosyal Hayatta Kadın*, İstanbul 1996, 142-156.
- AYDIN, M. Şevki, “Osmanlı’da Kız Çocuklarının Eğitimi”, *Osmanlı*, V, Ankara 1999, 218-228.
- AYŞE MAKBULE, “Sebilürreşad Cerîde-i İslâmiyesi Hey'et-i Tahrîriye-i Muhteremesine”, *Sebilürreşad*, 11, nr. 280, 9 Kânûnısânî 1329, 308-309.
- “Ayşe Sıdika”, *Eğitim Hareketleri*, S. 148-149 (Temmuz-Ağustos 1967), 16-17.
- AYTEKİN, Halil, *İttihat ve Terakki Dönemi Eğitim Yönetimi*, Ankara 1991.
- AZİZ HAYDAR, “Bizde Kız Evladların Tahsili”, *Kadınlar Dünyası*, nr. 13, 16 Nisan 1329, 2-3.
- AZİZE, Adanadan, “Kadınlar Dünyası Hey’et-i Muhteremesine”, *Kadınlar Dünyası*, nr. 61, 3 Haziran 1329, 3-4.
- BALTACIOĞLU, İsmail Hakkı, *İşte Hayatım*, İstanbul 1998.
- _____, *İzmir Konferansları*, İzmir 1331.
- BAŞGÖZ, İlhan, *Türkiye’nin Eğitim Çıkmazı ve Atatürk.*, Ankara 1995.
- BATİSLAM, Dilek, “Meşrutiyet Döneminde Kadınları Eğitmek İçin Yazılmış Bir Eser: Mira’tü’l-beyt”, *Kadın Araştırmaları Dergisi*, 3/ 1 (Haziran 2002), 163-175.
- BAYKAN, Ayşegül ve Belma Ötüş-Baskett, *Nezihe Muhittin ve Türk Kadını 1931*, İstanbul 1999.
- BENSADON, Ney, *Başlangıcından Günümüze Kadın Hakları*, İstanbul 1990.
- BERKER, Aziz, *Türkiye’de İlköğretim (1839–1908)*, İstanbul 1945.

- BERKES, Mediha, “Hüseyin Rahmi’nin Romanlarında Aile ve Kadın”, Ankara Üniversitesi Dil,Tarih ve Coğrafya Fakültesi Dergisi, III, 3 (Mart-Nisan 1945), 19-32.
- BERKES, Niyazi, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, İstanbul 2003.
- B.F. “Mükerrem Belkıs Hanım’a”, *Kadınlar Dünyası*, nr. 89, 1 Temmuz 1329, 3-4.
- BİLİM, Cahit Yalçın, *Tanzimat Devrinde Türk Eğitiminde Çağdaşlaşma*, Eskişehir 1984.
- BİNBAŞIOĞLU, Cavit, *Türkiye’de Eğitim Bilimleri Tarihi*, İstanbul 1995.
- BİNGÖL, Halil, “Kitabiyyat Vadisinde Unutulan Bir Halk Yazarımız: Ecz. Bnb. Avanzade Mehmed Süleyman”, *Tarih ve Toplum*, 17, 100 (Nisan 1992), 60-63.
- BUDAK, Ali, *Batılama Sürecinde Çok Yönlü Bir Osmanlı Aydını, Münif Paşa*, İstanbul 2004.
- BULUT, Rukiye, “İstanbul’da Kadınların Kıyafetleri ve II. Abdülhamid’in Çarşafı Yasaklaması”, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, S. 8 (Mayıs 1968) 34-36.
- CANSEVER, Hasan Ferit, *Türkçülük Nedir?*, İstanbul 1959.
- CAPORAL, Bernard, *Kemalizmde ve Kemalizm Sonrasında Türk Kadını*, Ankara 1982.
- CELAL NURİ, “Kadın Siyâsetimiz”, *Hürriyet-i Fikriye*, 7, 20 Mart 1330, 10-12.
- _____, *Kadınlarımız*, İstanbul 1331.
- CELASUN, Zehra, *Tarih Boyunca Türk Kadını*, İstanbul 1946.
- CELMAN, Hikmet Yıldırım, *Ziya Gökalp’in Eğitim Sosyolojisi*, İstanbul 1990.
- CUMBUR, Müjgân, “Ziya Gökalp ve Kadın”, *Türk Kültürü*, III, 36 (Ekim 1965), 959-965.
- _____, *Türk Kadını İçin*, Ankara 1997.

Cumhuriyetimizin 75. Yılında İstanbul Eğitim Belgeseli, İstanbul 1998.

ÇAHA, Ömer, *Sivil Kadın*, Konya 1996.

ÇAKIR, Serpil, *Osmanlı Kadın Hareketi*, İstanbul 1993.

_____, “Kadın Tarihinde İki İsim: Ulviye Mevlan-Nezihe Muhittin”,
Toplumsal Tarih, S. 46 (Ekim 1997), 6-14.

ÇELİK, Mehmet, *II. Meşrutiyet Devrinde Çıkan İslâmcı Dergilerin Tematik İncelemesi (1908-1914)*, İstanbul 1998, İ. Ü. Sos. Bil. Enst. Yeni Türk Edebiyatı Bilim Dalı basılmamış doktora tezi.

ÇERİ, Bahriye, “Bir Kadın ve Ahmet Midhat Efendi”, *Tarih ve Toplum*, 34, 203 (Kasım 2000), 29-33.

DİNÇ, Emine Nurefşan, *Son Osmanlı Aydınlarının Kadının Toplumsal Hak ve Hürriyetlerine Bakışları*, İstanbul 2001, M.Ü. Sosyal Bilimler Enst. Temel İslâm Bilimi Anabilim Dalı, basılmamış yüksek lisans tezi.

DİNÇ, Gülten - Şeref Etker, “Prof. Dr. Müfide Küley: Kadın Hekimlerimizin Öncüsü”, *Sağlık Alanında Türk Kadını*, İstanbul 1998, 70-75.

DOĞAN, İsmail, *Tanzimatın İki Ucu: Münif Paşa ve Ali Suavi*, İstanbul 1991.

DOĞRAMACI, Emel, *Türkiye’de Kadının Dünü ve Bugünü*, Ankara 1992.

DÖLEN, Emre, “Cumhuriyet’in İlk On Beş Yılında İstanbul Üniversitesi’nde Kız Öğrenciler”, *Sağlık Alanında Türk Kadını*, İstanbul 1998, 8-47.

DR. NUREDDİN, “Kadınlarımızda Terakkî ve Tekâmül”, *Bilgi Yurdu Işığı*, nr. 2, 15 Mayıs 1333, 20-22.

EDHEM NEJAD, “Neden Muallime Yetiştirilemiyor?”, *Sırat-ı Müstakim*, VI, nr. 155, 10 Ağustos 1327, 390-391.

_____, “Kız Mektepleri”, *Sırat-ı Müstakim*, nr. 106, 7 Ramazan 1329/ 18 Ağustos 1327, 408-409.

_____, “Türkiye’de Kız Mektepleri ve Terbiyesi”, *Türk Kadını*, nr. 10, 26 Eylül 1334, 151-152.

- EDİZ, ZERRİN, *Kadınların Tarihine Giriş*, İstanbul 1995.
- EMİN, MUHAMMED, *Feminizm Nedir?*, İstanbul 1995.
- EMİNE SEHER ALİ, “Ahlak-Maarif”, *Kadınlar Dünyası* nr. 2, 5 Nisan 1329, 2.
- _____, “Mektepler”, *Kadınlar Dünyası*, nr. 16, 19 Nisan 1329, 1-2.
- EMİNE SEMİYE, “Terakkiyât-ı Nisvâniyyeyi Kimden Bekleyelim”, *Mehasin*, nr. 10, Eylül 1325, 733-736.
- EMRULLAH, “Tedrisât-ı İbtidâiye”, *Mülkiye*, 23, 1 Kanunievvel 1326.
- ENGİNÜN, İnci, *Halide Edib'in Eserlerinde Doğu-Batı Meselesi*, İstanbul 1978.
- _____, *Yeni Türk Edebiyatı Tanzimat'tan Cumhuriyet'e (1839-1923)*, İstanbul 2006.
- ERCİLASUN, Bilge, “Mehmed Âkif'in Şiirlerinde Kadın ve Aile Temi”, *H.Ü. Edebiyat Fakültesi Dergisi*, V/1, Aralık 1987, 34-40.
- ERGİN, Osman Nuri, *Türk Maarif Tarihi*, C. 1-4, İstanbul 1977.
- ERGÜN, Mustafa, *İkinci Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri (1908-1914)*, Ankara 1996.
- ERİŞENLER, Sâti, *Ömer Seyfettin'e Göre Kadın*, Ankara 1972.
- F. ŞERAFETTİN, “Kadınlarda Maarif”, *Kadınlar Dünyası*, nr. 62, 4 Haziran 1329, 2-3.
- FATMA ÂLİYE, *Ahmet Cevdet Paşa ve Zamanı*, sadeleştiren: Metin Hasırcı, İstanbul 1994.
- _____, “Ta'lim ve Terbiye-i Benât-ı Osmaniye”, *Hanımlara Mahsus Gazete*, nr. 37, 20 Receb 1313 / 25 Kânunievvel 1311, 1-2.
- FINDIKOĞLU, Ziyaeddin Fahri, “Tanzimatta İçtimaî Hayat”, *Tanzimat I*, İstanbul 1999, 619-659.
- GÖBENLİ, Mediha, “Ahmet Midhat Efendi ve Osmanlı Türk Kadın Yazarları, Fatma Aliye Hanım ve Şair Fıtnat Hanım”, *Tarih ve Toplum*, 34, 203 (Kasım 2000), 35-41.

GÖKALP, Ziya, *Türkçülüğün Esasları*, İstanbul 1955.

_____, “Âile Ahlâkı III Konak”, *Yeni Mecmua*, 1, nr. 14, 11 Teşrinievvel 1917, 261-265.

GÖLE, Nilüfer, *Modern Mahremiyet (Medeniyet ve Örtünme)*, İstanbul 1992.

GÜLNAZ, Muallâ, “Nisvân-ı İslâm”, *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Kadının Tarihi Dönüşümü*, İstanbul 2000, 81-110.

GÜNDÜZ, Osman, *Meşrutiyet Romanında Yapı ve Tema I-II*, İstanbul 1997.

HABİBE LEMAN, “Maarif Nezâreti’nin Dikkatine, Darülmuallimât, Muallimeler, Mürebbiyeler”, *Kadınlar Dünyası*, nr. 100-11, 28 Eylül 1329.

HALİDE EDİP, “1332 Senesi Vakıf Kız Mekteplerinin Senelik Raporu”, I-II, *Türk Yurdu*, C.11, S.2, 19-23; S. 3, 37-42.

HALİDE EDİP, *Yeni Turan*, İstanbul 1329.

HALİDE SALİH, “Barbaros Hayreddinin Haleflerine”, *Tanin*, nr. 37, 10 Şaban 1326/24 Ağustos 1324, 1-2.

_____, “Darülmuallimât”, *Tanin*, nr. 56, 29 Şaban 1326/ 12 Eylül 1324, 4-6.

_____, “Kadınlar İçin”, *Tanin*, nr. 103, 19 Şevvâl 1326 / 31 Teşrinievvel 1324, 2.

HANİOĞLU, Şükrü, “Batıcılık”, *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, V, 1382-1388.

_____, “Türkçülük”, *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, V, 1394-1399.

_____, *Bir Siyasal Düşünür Olarak Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi*, İstanbul 1960.

HATİCE, “Sırât-ı Müstakîm Cerîde-i İslâmiyesine”, *Sırât-ı Müstakîm*, nr. 105, 26 Ağustos 1326, 12-13.

“Havadis-i Dünya: Darülfünunda Kadın”, *Kadınlar Dünyası*, nr. 128, 25 Kanûnısânî 1329.

HEYD, Uriel, *Türk Ulusçuluğunun Temelleri*, çev. Kadir Günay, Ankara 2002.

HİKMET SENİHA, “Musâhabe-i Nisâiye”, *Kadın*, nr. 1, 13 Teşrînievvel 1324, 5-6.

HİLAV, Selahattin, “Düşünce Tarihi (1908-1980), *Türkiye Tarihi 4, Çağdaş Türkiye 1908-1980*, İstanbul 1995, 357-390.

IŞIN, Ekrem, “Tanzimat, Kadın ve Gündelik Hayat”, *Tarih ve Toplum*, S. 51 (Mart 1988), 22-27.

İHSAN ŞERİF, “Kadınlarımızda Ateş-i İrfan, Darülfünunda Hanımlarımız”, *İctihad*, 4, nr. 92-3, 6 Şubat 1329, 2058-2061;

İNAN, Afet, “Türkiye’de İlk Kız Öğretmen Okulu Darülmuallimat” *Türk Kadını*, Sayı 2 (Ankara 1966), 6-34.

İSMAİL GASPIRİNSKİ, “Türk Yurdcularına”, *Türk Yurdu*, I, Sayı 7, 1328, 190-195.

İSMET HAKKI, “Kadınlarımız ve Maarif”, *Demet*, nr. 2, 25 Ağustos 1324, 24-27.

_____, “Evliyazâde Makbule Hanımefendiye”, *Mehasin*, nr. 6, Şubat 1324, 447-450.

“İsmet Hakkı Hanımefendiye”, *Mehasin*, nr. 5, Kanûnısânî 1324, 345-349.

İstanbul Kız Muallim Mektebi 1933- Darülmuallimat 1870, (İstanbul Kız Muallim Mektebi yay.), İstanbul 1933.

Kadınlar Dünyası imzasıyla, “Başlıca İhtiyacımız Nedir?”, *Kadınlar Dünyası*, nr. 51, 24 Mayıs 1329.

_____, “Hakkımızı Arayalım”, *Kadınlar Dünyası*, nr. 22, 25 Nisan 1329, 1.

_____, “Kadınların Tahsîl-i Âliye İhtiyacı”, *Kadınlar Dünyası*, nr. 100-15, 26 Teşrînievvel 1329.

- “Kadının Mevki-i İctimâisi”, *Mehasin*, nr. 11, 1 Teşrîni-evvel 1325, 794-798.
- “Kadınların Vaz‘iyet ve Vazifeleri”, *Sebilürreşad*, 17, nr. 429-30, 17 Temmuz 1335, 104-106.
- KAFADAR, Osman, *Türk Eğitim Düşüncesinde Batılılaşıma*, Ankara 1997.
- KAPLAN, Leylâ, *Cemiyetlerde ve Siyasî Teşkilâtlarda Türk Kadını (1908-1960)*, Ankara 1998.
- KARAL, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi*, VI, VII, Ankara 1988.
- KARDAŞ, Rıza, “Türkiye’de Millî Eğitimin Gelişmesi 1839-1869), *Türk Kültürü*, III/35, Eylül 1965, 852-856.
- KARPAT, Kemal H., *Türk Demokrasi Tarihi*, İstanbul 1996.
- KAVCAR, Cahit, *II. Meşrutiyet Devrinde Edebiyat ve Eğitim 1908-1923*, Ankara 1974.
- KIŞLALI, Ahmet Taner, *Siyasal Çatışma ve Uzlaşma*, Ankara 1993.
- KIZILTAN, Mübeccel, *Fatma Aliye Hanım, Yaşamı- Sanatı, Yapıtları ve Nisvân-ı İslâm*, İstanbul 1993.
- “Kız Sanayi Mektepleri”, *Kadınlar Dünyası*, nr. 100-11, 28 Eylül 1329.
- KOÇER, Hasan Ali, *Türkiye’de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi (1773–1923)*, İstanbul 1991.
- KODAMAN, Bayram, “Tanzimat’tan Sonra Türk Kadını”, *Ondokuzmayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 5 (Samsun 1990), 135-178.
- _____, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, Ankara 1991.
- KORAY, Enver, *Türkiye’nin Çağdaşlaşma Sürecinde Tanzimat*, İstanbul 1991.
- KUNERALP, Sinan, *Son Dönem Osmanlı Erkân ve Ricali (1839–1922)*, İstanbul 1999.
- KURNAZ, Şefika, *Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını*, İstanbul 1997.
- _____, *II. Meşrutiyet Döneminde Türk Kadını*, İstanbul 1996.

- KÜLEY, Müfide, “Anılar”, *Sağlık Alanında Türk Kadını*, İstanbul 1998, 4-7.
- LÂLÎ, “Kadın”, *İçtihad*, nr. 36, 1 Kânûnievvel 1327, 920-923.
- LEM'ÂN AZİZ, “Vazifelerimiz”, *Kadınlar Dünyası*, nr. 46, 19 Mayıs 1329.
- LEWİS, Bernard, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Ankara 1993.
- LÜTFİYE, “Muhterem Kadınlar Dünyası Vasıtasıyla”, *Kadınlar Dünyası*, nr. 115, 16 Ekim 1329, 7-8.
- M. MUHİDDİN, “Mekâtib”, *Sırât-ı Müstakîm*, nr. 139, 21 Nisan 1327, 138-139.
- M. R. FÂZILA (Darümuallimât Mezunelerinden), “O İki Noksan Münasebetiyle”, *Kadın*, nr. 22, 9 Mart 1325.
- MACİT ŞEVKET, “Kadınlar Beşeriyetin En Büyük Mürebbîleridir”, *Bilgi Yurdu Işığ*, nr. 3, 15 Haziran 1333, 35-37.
- Mahalle Mektebi Hatıraları*, derleyen: Ali Birinci, İsmail Kara, İstanbul 1997,
- MAHMUD CEVAD, *Maarif-i Umûmiye Nezâreti Tarihçe-i Teşkilât ve İcraatı*, Yay. haz. Mustafa Ergün, Tayyip Duman, Sebahattin Arıbaş, H. Hüseyin Dilaver, Ankara 2002.
- MARDİN, Şerif, *Türk Modernleşmesi*, İstanbul 2000.
- MARX, Karl, *Kadın ve Komünizm*, çev. Ö. Ufuk, İstanbul 1970.
- MEHMED ÂKİF, “Müslüman Kadını”, *Sırât-ı Müstakim*, nr. 18, 30 Zilkade 1326, 385-386.
- _____, *Safahat*, haz. M. Ertuğrul Düzdağ, Ankara 1987.
- MEHMED FAHREDDİN, “Medeniyet-i İslâmiyeden Bir Sahife Yahud Tesettür-i Nisvan”, *Sırât-ı Müstakîm*, nr. 152, 21 Temmuz 1327, 345.
- MEHMET ALİ AYNÎ, *Darülfünun Tarihi*, İstanbul 1927.
- MEVHİBE MUSTAFA, “Maarifimiz.”, *Kadınlar Dünyası*, nr. 17, 20 Nisan 1329, 3-4.
- MİCHEL, Andree, *Feminizm*, İstanbul 1993.

MUSA KÂZİM, “Hürriyet - Müsâvât”, *Sırât-ı Müstakim*, nr. 2, 7 Şaban 1326, 20-22; nr. 3, 14 Şaban 1326, 36-37.

MÜFİDE FERİD, “Feminizm I”, *Türk Kadını*, nr. 20, 18 Nisan 1335, 305-308.

_____, “Feminizm II”, *Türk Kadını*, nr. 21, 8 Mayıs 1335, 323-326.

MÜKERREM BELKİS, “Darümuallimâtımız”, *Kadınlar Dünyası*, nr. 179, 22 Haziran 1918, 2-4.

_____, “Maarif Nezareti’nden Büyük Bir Temenni”, *Kadınlar Dünyası*, nr. 92, 4 Temmuz 1329/13 Şaban 1331.

_____, “Mille ve Hükümete Bir Hitabe: Hak İstiyoruz!”, *Kadınlar Dünyası*, nr. 86, 28 Haziran 1329, 1.

_____, “Muallimler Ordusuna”, *Kadınlar Dünyası*, nr. 168, 6 Nisan 1329, 5-6.

NAFİ ATUF, *Türkiye Maarif Tarihi Hakkında Bir Deneme*, İstanbul 1931.

_____, “İlk Erkek ve Kız İdâdîleri”, *Türk Yurdu*, (İstanbul 1340), I/1, 60-64.

_____, “Maarifimiz Hakkında 4”, *Türk Yurdu*, Yıl 5, X, 12 (18 Ağustos 1332), 3137.

NAİME MÜKERREM, “Muhterem Hemşirelerim! hitabıyla başlayan makale”, nr. 15, 18 Nisan 1329.

NAMİK KEMAL, “Terbiye-i Nisvan”, *Tasvir-i Efkâr*, nr. 457, 29 Kânûnisânî 1283.

_____, Aile”, *İkdam*, nr. 56, 7 Teşrînisânî 1288/1871.

_____, “Bizde Ahlâkın Hali”, *İbret*, nr. 124, 27 Muharrem 1290.

_____, “Maarif”, *İbret*, nr. 16, 28 Rebiülâhîr 1289.

_____, “Nüfus”, *İbret*, nr. 9, 13 Haziran 1288.

NAZİFE MEHMED ALİ, “Biz Yalnız Bir Şeye Muhtacız”, *Kadınlar Dünyası*, nr. 28, 1 Mayıs 1329.

NEBAHAT, “Mükerrem Belkıs Hanımefendi'ye”, *Kadınlar Dünyası*, nr. 87, 29 Haziran 1329.

NEBİLE KÂMURAN, “Maarif”, *Kadınlar Dünyası*, nr. 24, 27 Nisan 1329.

NECMEDDİN SADAK, “Bizde Feminizm”, *Türk Kadını*, nr. 1, 23 Mayıs 1334, 2-4.

_____, “Büyük Bir Tehlike: Çocuk Vefatı”, *Yeni Mecmua*, nr. 11, 20 Eylül 1917, 206-208.

_____, “Genç Kızların Terbiyesi”, *Yeni Mecmua*, nr. 1, 12 Temmuz 1917, 15-16.

_____, “Harp ve Maarif”, *Yeni Mecmua*, nr. 54, 25 Temmuz 1918, 36-37.

_____, “Kadınlığın Terakki Yolları”, *Türk Kadını*, nr. 4, 4 Temmuz 1334, 50-52.

_____, “Kızlarımızın Terbiyesi”, *Türk Kadını*, nr. 6, 1 Ağustos 1334, 82-83.

NEZİHE MUHLİS, “Terbiye-i İnâs Etrafında”, *Sırât-ı Müstakîm*, nr. 146, 18 Cemâziyelâhir 1327, 248-249.

OKAY, Orhan, *Batı Medeniyeti Karşısında Ahmet Mithat Efendi*, Ankara 1975.

OMAY, Âliye, “İlk Kız Öğretmen Okulunun Kuruluşu”, *Türk Yurdu*, VIII, S. 8 (1987), 53-57.

ÖNERTOY, Olcay, “Ömer Seyfettin’de Milliyetçilik Düşüncesi”, *Doğumunun Yüzüncü Yılında Ömer Seyfettin*, TTK yay., Ankara 1992, 71-85.

“Örf ve Âdetlerimiz ve Kadınlarımız”, *İctihad*, nr. 126, 15 Kânûnisânî 1330, 457-459.

ÖZALP, Reşat, “Türkiye’de Yüz Yıllık Meslekî ve Teknik Öğretim”, *Meslekî ve Teknik Öğretim*, 104, Ekim 1961, 17-121.

_____, *Milli Eğitimle İlgili Mevzuat 1857–1923*, İstanbul 1982.

- ÖZCAN, Abdülkadir “Tanzimat Döneminde Öğretmen Yetiştirme Meselesi”, *150. Yılında Tanzimat*, Ankara 1992, 441-474.
- ÖZKAYA, Yücel, Mehmet Saray, Mustafa Balcıoğlu ve Cezmi Eraslan, *Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün Hayatı*, Atatürk Araştırma Merkezi (AAM) yayını, Ankara 2003.
- ÖZTÜRK, Cemil, “Türkiye'de Meslekî ve Teknik Eğitimin Doğuşu I: Islahâneler”, *Hakkı Dursun Yıldız'a Armağan*, İstanbul 1995, 427- 442.
- _____, “Üsküdar Kız Sanayi Mektebi”, *II. Üsküdar Sempozyumu (12-14 Mart 2004)*, İstanbul 2005, 237-247.
- _____, *Atatürk Devri Öğretmen Yetiştirme Politikası*, Ankara 1996.
- _____, *Dünden Bugüne Öğretmen Yetiştiren Kurumlar*, MEB yay., İstanbul 2005.
- _____, *Türkiye’de Dünden Bugüne Öğretmen Yetiştiren Kurumlar*, İstanbul 1998.
- PAKEL, İhsan, *Atatürk'ü Anlamak ve Anmak II*, Ankara 2005.
- PARLATIR, İsmail, “Genç Kalemler Hareketi İçinde Ömer Seyfettin”, *Doğumunun Yüzüncü Yılında Ömer Seyfettin*, TTK yay.,Ankara 1992, 87-111.
- PERİHAN ÂRİF, “Azim ve Sebat”, nr. 24, 7 Mayıs 1329, 3-4.
- REFİK, Ahmet, *On Altıncı Asırda İstanbul Hayatı (1553-1591)*, İstanbul 1935.
- RİFAT PAŞA, “Ahlâk Risâlesinin Zeyli”, *Müntehabât-ı Âsâr*, VII, İstanbul 1293, Ali Bey Matbaası, 18.
- RİZA TEVFİK, “ Kadın Meselesi Etrafında”, *İçtihad*, nr. 94, 20 Şubat 1329, 2097-2101.
- SAFA, Peyami, *Türk İnkılâbına Bakışlar*, Ankara 1988.
- SAFİYE BİRAN, “Maarife İhtiyacımız Var Diyen Osmanlılara”, nr. 98. 10 Temmuz 1329.

- _____, Bir Teklif”, nr. 88, 30 Haziran 1329, 1-2
- SAĞ, Vahap, “Tarihsel Süreç İçerisinde Türk Kadını ve Atatürk”, *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadî ve İdarî Bilimler Dergisi*, 2, 1 (Nisan 2001), 14-15.
- SATI, “Meşrutiyetten Sonra Maarif Tarihi”, *Muallim*, II, 19 (15 Şubat 1334), 654-665.
- SAYDAM, Abdullah Bayram Kodaman, “Tanzimat Devri Eğitim Sistemi”, *150. Yılında Tanzimat*, Ankara 1989, 481-482.
- SELÂHADDİN ÂSİM, “Hukuk-ı Nisvan”, *Mehasin*, nr. 10, 1 Eylül 1325, 702-704;
- _____, “Kadın Gibi!”, *İctihad*, V, nr. 126, 15 Kanunısânî 1330, 454-456.
- _____, “Kadının İctimaî Hakimiyeti”, *Genç Kalemler*, nr. 10 (1327/1911), 171.
- SERTEL, Yıldız, “Meşrutiyet Devrimi ve Kadın Sorunu”, *Kadın Araştırmaları Dergisi*, 1996, 4, 22-36.
- _____, *Susmayan Adam, Babam Gazeteci Zekeriya Sertel*, İstanbul 2002.
- SEVİM, Ayşe, *Feminizm*, İstanbul 2005.
- SIDIKA ALİ RIZA, “ Mekteplerimiz ”, *Kadınlar Dünyası*, nr. 17, 20 Nisan 1329, 4.
- S. L., “Hayat-ı Nisvanîyemizde Fikdân-ı Maarif”, *Kadınlar Dünyası*, nr. 8, 11 Nisan 1329, 3-4.
- SOMEL, Selçuk Akşin, “Osmanlı Modernleşme Döneminde Kız Eğitimi”, *Kebikeç*, 10, Ankara 2000, 224.
- SÜLEYMAN ŞEVKET, “Darülmuallimat”, *Muallimler Mecmuası*, S. 8, 30 Nisan 1923, 151-159.
- ŞANAL, Mustafa, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Kız Öğretmen Okulunda Görev Yapan Kadın İdareci ve Öğretmenler ile Okuttukları Dersler”, 649-670.

ŞEMSEDDİN SÂMÎ, *Kadınlar*, İstanbul 1311.

ŞIVGIN, Hale, “ Atatürk ve Türk Kadın Hakları”, *Atatürkçü Düşünce El Kitabı II*, AAM yay., Ankara 2005, 245-259.

TANPINAR, Ahmet Hamdi, *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul 1956.

TANSEL, Fevziye Abdullah, *Ziya Gökalp Külliyyatı I, Şiirler ve Halk Masalları*, Ankara 1952, 131.

_____, *Ziya Gökalp Külliyyatı II, Limni ve Malta Mektupları*, Ankara 1965.

Tarih IV, İstanbul 1931.

TAŞKIRAN, Tezer, *Cumhuriyet’in 50. Yılında Türk Kadın Hakları*, Ankara 1973.

TEMELKURAN, Tefik, “İlk Kız Öğretmen Okulu”, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, VI, S. 36, Eylül 1970, 61-66.

TEVFİK FİKRET, *Rübâb-ı Şikeste*, İstanbul 1327.

TOPUZLU, Cemil, *İstibdat-Meşrutiyet-Cumhuriyet Devirlerinde 80 Yıllık Hatıralarım*, İstanbul 1994.

TOROS, Taha, “İstanbul Üniversitesi’nden Diploma Alan İlk Kız Şekibe Ali”, *Tarih ve Toplum*, C. 27, S. 158 (Şubat 1998), 17-19.

_____, *İlk Kadın Ressamlarımız*, İstanbul 1988.

TUNAYA, Tarık Zafer, “Amme Hukukumuz Bakımından İkinci Meşrutiyet’in Siyasî Tefekküründe ‘Garpçılık’ Cereyanı”, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, XIV, 1948, 586-630

_____, *İslamcılık Akımı*, basım yeri yok 1991.

_____, *İslâmcılık Cereyanı I*, İstanbul 1998.

TURAN, Kemal, *Ahilikten Günümüze Meslekî Teknik Eğitimin Tarihi*, İstanbul 1996.

_____, *Meslekî Teknik Eğitimin Gelişmesi ve Mehmet Rüştü Uzel*, İstanbul 1992.

TURHAN, Mümtaz, *Kültür Değişmeleri*, İstanbul 1994,

TÜCCARZÂDE İBRAHİM HİLMÎ, *Avrupalılaşmak*, Haz. Osman Kafadar – Faruk Öztürk, Ankara 1997.

TÜMER, Yasemin, “II. Meşrutiyet Dönemi Fikir ve Edebiyat Hayatında Kadın Eğitimi”, *Türklük Araştırmaları Dergisi*, 10, Eylül 2001, 58-89.

_____, *Tanzimat’tan Sonra Osmanlılarda Kızların Eğitimi(1839-1908)*, İstanbul 1999, M.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.

TÜRKDOĞAN, Melike, “Ahmet Mithat Efendi’nin Bakış Açısıyla Modernleşme Sürecinde Osmanlı Toplumunda Kadın Meseleleri”, *Dergâh*, Şubat 2002, 19-21.

UĞURCAN, Sema, “Makbule Hanım’ın Hayatı, Şahsiyeti, Eserleri”, *Türklük Araştırmaları Dergisi*, 6 (1991), 331-408.

_____, “Ömer Seyfeddin’in Hikâyelerindeki Kadın Tipleri”, *Doğumunun 100. Yılında Ömer Seyfettin*, M.Ü. Fen-Edebat Fak. Yay., İstanbul 1984, 149-169.

_____, “Tanzimat Devrinde Kadının Statüsü”, *150. Yılında Tanzimat*, Ankara 1992, 497-510.

_____, *Türk Romanında Çalışan Kadın Tipleri –Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Kadar-*, İstanbul 1983, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Yeni Türk Edebiyatı Anabilim Dalı, basılmamış doktora tezi.

ULUÇAY, Çağatay -Enver Karatekin, *Yüksek Mühendis Okulu*, İstanbul 1958.

ULVİYE MEVLAN, “Bizde İnas Mektepleri”, *Kadınlar Dünyası*, nr. 161, 17 Kânûnısânî 1330, 2-3.

_____, “Kadınlık: Maarif Nâzırı”, *Kadınlar Dünyası*, nr. 131, 15 Şubat 1329, 2.

- _____, “Mahmud Esad Efendi Hazretleri ve Hukuk-ı Nisvân Dersi”, *Kadınlar Dünyası*, nr. 132, 22 Şubat 1329, 4.
- _____, “Mahmud Esad Efendi Hazretleri ve Hukuk-ı Nisvân Dersi”, *Kadınlar Dünyası*, nr. 132, 22 Şubat 1329, 4.
- UNAT, Faik Reşit, *Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnâmeleri*, Ankara 1992.
- _____, *Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış*, Ankara 1964.
- _____, “Türkiye’de Öğretmen Okullarının Kuruluşuna Toplu Bir Bakış”, *Eğitim Hareketleri*, 5 (Mayıs 1955), 29-31.
- UZUN, Mustafa, “Muhammediyye”, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXX/586-587.
- ÜREKLİ, Fatma, “İnas Sanayi-i Nefise Mektebi”, *Tarih ve Toplum*, 39/231, Mart 2003, 50-60.
- _____, *Sanayi-i Nefise Mektebi’nin Kuruluşu ve Türk Eğitim Tarihindeki Yeri*, İstanbul 1997, İ. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türkiye Cumhuriyeti Anabilim Dalı, basılmamış doktora tezi.
- Vak'anüvis Ahmed Lütî Efendi Tarihi*, XV. (yay. Münir Aktepe), Ankara 1989.
- YAKIN, Gülnaz (Koyuncu) *İzmir Sanayi Mektebi, Mithat Paşa Endüstri Meslek Lisesi (1863-1928)*, İzmir 1997.
- YARAMAN, Ayşegül, *Resmî Tarihten Kadın Tarihine*, İstanbul 2001.
- YILDIRIM, Nurhan, “Kız Öğrencilerin Tıp Fakültesi’ne Kabulünün 75. Yılı”, *Bilim ve Ütopya*, S. 41, Kasım 1997, 8-9.
- YUSUF AKÇURAOĞLU, “Cevablarımız”, *Türk Yurdu*, II, 18, 560-564.
- YÜCEL, Hasan Âli, *Türkiye’de Orta Öğretim*, Ankara 1994.
- YÜKSEL, Süheylâ, “İlk Osmanlı Kadın Yıllığı: Nevsâl-i Nisvân”, *Kadın Araştırmaları Dergisi*, 3 (2), Aralık 2002, 105-115.

ZİHNİOĞLU, Yaprak, “Nezihe Muhiddin”, *Tarih ve Toplum*, C. 33/195 (Mart 2000), 69-73.

“10 milyon İslâm Hemşirelerimize”, *Sırât-ı Müstakim*, nr. 109, 23 Eylül 1326, 84-86.

Ehliyetnâme Örneği

Kaynak: BOA, *MF. İMF*, nr. 23/47

EK: 3.1a**1918-19 Eğitim Öğretim Yılı Selçuk Hatun Kız Sanayi Mektebi Ders Programı**

Dersler	SINIF-I TALİYE						İMALATHANE	
	I	II	III		IV		Elbise Şubesi	Çamaşır Şubesi
			Elbise Şubesi	Çamaşır Şubesi	Elbise Şubesi	Çamaşır Şubesi		
Kurân-ı Kerim	1	-	-	-	-	-	-	-
Ma'lumat-ı Medeniye	1	1	-	-	-	-	-	-
Türkçe	2	2	1	1	1	1	-	-
Lisan-ı Ecnebi	2	2	-	-	-	-	-	-
Tarih	1	1	-	-	-	-	-	-
Coğrafya	1	1	-	-	-	-	-	-
Ma'lumat-ı Tabiiye	1	1	-	-	-	-	-	-
Hesab ve Usul-i Defteri	2	2	2	2	-	-	-	-
Hendese	1	1	-	-	-	-	-	-
Ma'lumat-ı Hukukiye	-	-	1	1	-	-	-	-
Hıfzıssıhha ve Teşrih	-	1	1	1	-	-	-	-
Fenn-i Terbiye	-	-	1	1	1	1	-	-
Amelî Fenn-i Terbiye	-	-	-	-	1	1	-	-
İdare-i Beytiye ve Ma'lumat-ı iktisadiye	2	2	-	-	-	-	-	-
Tabahat	3	-	-	-	-	-	-	-
Çamaşır yıkama ve ütü	-	3	-	-	-	-	-	-
Nakış	2	2	3	3	2	2	-	-
Tamir	1	1	1	1	-	-	1	1
Biçki ve Dikiş: elbise	4	4	13	4	17	4	8	-
Çamaşır takımları	4	4	4	13	4	17	-	8
Moda	-	-	1	1	1	1	-	-
Resim	3	3	3	3	4	4	-	-
Terbiye-i Bedeniye	1	1	1	1	1	1	-	-
Piyano	1	1	1	1	1	1	-	-
Toplam	33	33	33	33	33	33	9	9

Kaynak: BOA, MF. ALY, nr. 116/75, 20 Ş 1336.

EK: 3.1b**1919-1920 Eğitim-Öğretim Yılı Selçuk Hatun Kız Sanayi Ana Mektebi
Haftalık Ders Programı**

DERSLER		Gonca Sınıfı	Filiz Sınıfı	Fidan Sınıfı
Nezafet, jimnastik, marş ¹⁵⁸⁰	6	6	6	6
Ezber	3	3	3	3
Ahlakî hikaye	1	1	1	-
Nesc (dokuma) örgüsü	1	1	1	-
İlm-i Eşya	1	1	1	1
Frobel oyuncakları	1	1	-	-
Resim	1	1	1	1
İnşaat kutuları	1	-	1	1
Kil işleri	1	-	-	-
El hünerleri	1	-	-	-
Şarkı	4	4	4	4
Kum ile coğrafya	1	-	-	-
Lata? لاطه	1	-	-	1
Hesap	1	1	-	-
Sepet örgüsü	1	-	-	-
Dürmek	1	1	1	1
Dikiş	-	1	-	-
Şerit örgüsü	-	1	1	1
Mantarla boncuk	-	1	-	-
Kağıt zincir	-	1	-	-
Mozaik	-	1	1	1
Halka, lat, kokilaj	-	1	-	-
Top oyunu	-	-	1	1
Boncuk ile hesap	-	-	1	1
Mantarla çubuk	-	-	1	-
Halka, kokilaj	-	-	1	-
Kağıt zincir	-	-	1	1
Konuşmak, öğrenmek	-	-	-	1
Demir halka	-	-	-	1
Bebek oyunları	-	-	-	1
Toplam	26	26	26	26

Kaynak: BOA, *MF. HTF*, nr. 8/44, 4 S 1338.

¹⁵⁸⁰ Her sabah ilk derste nezafet, jimnastik, marş uygulaması yapılmakta. Fidan sınıfında jimnastik uygulaması yok.

EK: 3.1c**1919-1920 Eğitim-Öğretim Yılı Selçuk Hatun Kız Sanayi Mektebi
İbtidâî Kısmı Haftalık Ders Programı**

DERSLER	I. Sene		II. Sene		III. Sene		IV. Sene	
	I. Şube	II. Şube	I. Şube	II. Şube	I. Şube	II. Şube	I. Şube	II. Şube
Lisân-ı Osmanî	13	13	12	12	-	-	-	-
Hesap	5	4	2	2	2	2	2	2
İpek İşi	2	2	1	1	1	1	1	1
Ulum-ı Diniye	4	4	2	2	2	2	2	2
Musiki	1	1	2	2	2	2	2	2
İlm-i Eşya	2	2	2	2	2	2	2	2
İdman	2	2	2	2	2	2	2	2
Beyaz İş	1	1	1	1	1	1	1	1
Dikiş	1	1	1	1	1	1	1	1
Coğrafya	1	1	1	1	1	1	1	1
Resim	1	1	1	1	2	2	2	2
Ma'lumat-ı Ahlakiye	-	1	1	1	1	1	1	1
Kuran-ı Kerim	-	-	2	2	2	2	2	2
Hüsn-i Hat	-	-	1	1	1	1	1	1
Tarih	-	-	2	2	2	2	2	2
Kıraat	-	-	-	-	3	3	2	2
Hendese	-	-	-	-	1	1	1	1
İmla	-	-	-	-	3	3	2	2
Sarf	-	-	-	-	2	2	2	2
Manzume	-	-	-	-	1	1	1	1
Kitabet	-	-	-	-	1	1	2	2
Piyano	-	-	-	-	-	-	1	1
Toplam	33	33	33	33	33	33	33	33

Kaynak: BOA, *MF. HTF*, nr. 8/41, 3 S 1338.

EK: 3.1d**1919-1920 Eğitim-Öğretim Yılı Selçuk Hatun Kız Sanayi Mektebi
Tâli Kısmı Haftalık Ders Programı**

DERSLER	Sanayi I. Sene	Sanayi II. Sene	Sanayi III. Sene	Sanayi IV. Sene
Lisan-ı Osmanî	2	2	2	2
Elbise	5	-	-	-
Çamaşır	5	-	-	-
Beyaz İş	3	-	-	-
İpek İş	2	-	-	-
Elbise / Çamaşır		12	12	12
İpekişi / Çamaşır	-	3	-	-
İpek İş / Beyaz İş	-	-	3	3
Fransızca	4	4	4	-
Resim	5	5	5	5
Ulûm-ı Tabiiye	3	2	1	-
Ulûm-ı Diniyye	1	1	-	-
Hendese	1	-	-	-
Tarih	1	1	-	-
Coğrafya	1	1	-	-
Hesap	-	1	-	-
Usul-i Defterî	-	1	-	-
İktisad-ı Beytî	-	-	2	-
Ahlak	-	-	2	1
Hıfzıssıhha	-	-	1	-
Terbiye	-	-	-	3
Yağlı Boya	-	-	-	3
Moda	-	-	-	3
İktisat	-	-	-	1
Toplam	33	33	33	33

Kaynak: BOA, *MF. HTF*, nr. 8/41, 3 S 1338.

EK: 3.2**1915-1916 Eğitim-Öğretim Yılında Bezm-i Âlem İnas Sultanisi Kadrosu**

Görevi	Adı
Müdür	Arif Bey
Müdür Muavinesi, Muîdeler, Daimî Muallimler	
Müdür muavinesi	Vahide Hanım
Muîde	Azime Hanım
Muîde vekili	Hayriye Hanım
Muîde	Saliha Hanım
Muîde	Hasibe Hanım
Ana sınıfı muallimesi	Aznif Hanım
Ana sınıfı muallimesi	Mürvet Hanım
Ana sınıfı muallimesi	Hasibe Hanım
Ana sınıfı muallimesi	Hürmüz Hanım
Şube muallimesi	Rabia Hanım
Mualimîn	
Türkçe ve Edebiyat muallimi	Cevri Bey
Türkçe ve Edebiyat muallimi	Tahsin Bey
Ulûm-ı Diniye muallimi	Sadık Efendi
Ulûm-ı Riyâziye muallimi	Hüseyin Avni Bey
Hikmet-i Kimya ve Ulûm-ı Tabiiyye muallimi	İhsan Bey
Tarih muallimi	Tevfik Bey
Coğrafya muallimi	Selim Mansur Bey
Hıfzıssıhha muallimi	Server Bey
Gınâ muallimi	Kazım Bey
Terbiye-i etfal muallimi	Haydar Bey
Muallimât	
Resim muallimesi	Madam Rafael
Piyano muallimesi	Madam Dakes
Fransızca muallimesi	Alis Ayravyan
Tabahat muallimesi	Madam Noimi
Dikiş ve Biçki muallimesi	Matmazel Vafyadis
Kadife üzerine nakış muallimesi	Matmazel Zakeni
Almanca muallimesi	Matmazel Ariyan
İktisâd-ı Beytî muallimesi	Pakize Hanım
El işleri, nakış muallimesi	Fatma Hanım
Beyaz işi muallimesi	Zehra Hanım
Terbiye-i Bedeniye muallimesi	Remziye Hanım
Fransızca muallimesi	Nezihe Hanım

Kaynak: BOA, *MF. İST*, nr.27/22, 11 § 1334.

EK: 3.3**1915-1916 Eğitim-Öğretim Yılında Selçuk Hatun İnas Sultanisi Kadrosu**

Görevi	Adı
Müdire	Sadiye Hanım
Ser Muîde	Hatice Hanım
Muîde	Seher Hanım
Muîde	Lütfiye Hanım
Mualime-i evvelâ	Fahriye Hanım
Muallime-i sâniye	Emine Hanım
Muallime-i sâlise	Behiye Hanım
Muallime-i râbi'a	Macide Hanım
Muallime-i hamse	Hatice Hanım
Birinci sınıf birinci şube muallimesi	Güzide Hanım
Birinci sınıf ikinci şube muallimesi	Nimet Hanım
Birinci sınıf üçüncü şube muallimesi	İffet Hanım
Birinci sınıf dördüncü şube muallimesi	Hasene Hanım
Ana sınıfı muallimesi	Atamyran Hanım
Ana sınıfı muallimesi	Memnune Hanım
Ana sınıfı muallimesi	Ferdâne Hanım
Ana sınıfı muallime vekîlesi	Zehra Hanım
Ulum-ı Diniye muallimi	Yunus Bahri Efendi
Türkçe muallimesi	Muhsine Hanım
Tarih, Coğrafya muallimi	Ali Rıza Bey
Hesap, Hendese muallimesi	Fatma Hanım
İktisad-ı Beytî muallimesi	Sadiye Hanım
Resim muallimi	Kemal Bey
Piyano muallimesi	Behice Hanım
Beyaz İş muallimesi	Matmazel Benyakar
Dikiş muallimesi	Münevver Hanım
İpek işleri muallimesi	Fatma Hanım
Almanca muallimesi	Matmazel Arabyan
Fransızca	Matmazel Eskinazi

Kaynak: BOA, *MF. İST*, nr.26/4, 4 B 1334.

EK: 3.4**1917-18 Eğitim-Öğretim Yılında Erenköy İnas Sultanisi Kadrosu**

Görevi	Adı	Görevi	Adı
Müdür	Ali Rıza Efendi	Almanca muallimesi	Herter Hanım
Müdür muavinesi	Melek Hanım	Beyaz iş muallimesi	Beyaz Hanım
Ulum-ı Diniye	Osman Efendi	Devre muallimesi	Saadet Hanım
Hat muallimi	Fuat Bey	Devre muallimesi	Adalet Hanım
Riyaziye muallimi	Hamdi Efendi	Devre muallimesi	Azimet Hanım
Gınâ' muallimi	Zâti Bey	Devre muallimesi	Hikmet Hanım
Fransızca muallimi		Devre muallimesi	Cemile Hanım
Türkçe muallimesi	Pakize Hanım	Devre muallimesi	Şükriye Hanım
Tarih, Coğrafya muallimesi	Aziz Haydar Hanım	Devre muallimesi	Fahriye Hanım
Resim muallimesi	Nazire Osman Hanım	Devre muallimesi	Cevriye Hanım
Piyano muallimesi	Behice Osman Hanım	Devre muallimesi	Sıdika Hanım
Dikiş muallimesi	Behice İzzet Hanım	Devre muallimesi	?
İpek işi muallimesi	Mürvet Tahir Hanım	Ana sınıfı muallimesi	Firdevs Hanım
Terbiye-i bedeniye muallimesi	Hacer Hanım	Ana sınıfı muallimesi	Fatma Semiye Hanım
Fransızca muallimesi	Madam Gerun	Ana sınıfı muallimesi	Hikmet Hanım
Fransızca muallimesi	Madam Barabarzilay		

Kaynak: BOA, *MF. İST*, nr .49/5, 2 C 1336.

EK: 3.5**1919-1920 Eğitim-Öğretim Yılında Çamlıca İnas Sultanisi Kadrosu**

Görevi	Adı	Görevi	Adı
Müdür ve Edebiyat öğretmeni	Mehmet Lütü Bey	İngilizce muallimesi	Matmazel Angela Anor انقبلا انور
Müdür muavinesi	Sabiha Hanım	İngilizce muallimesi	Mebrure Hanım
Muîde	Kadriye Hanım	Almanca muallimesi	Poyen Hanım
Muîde	Selmet Hanım سلمت	Almanca muallimesi	Aliye Hanım
Muîde	Seniye Hanım	Almanca muallimesi	Herz Hanım
Muîde	Rabia Hanım	Keman muallimesi	Moldavak Hanım
Muîde	Kadriye Hanım	Fransızca muallimesi	Melekyan Hanım
Kuran-ı Kerim muallimi	Tevfik Efendi	Fransızca muallimesi	Simsaryan Hanım
Ulum-ı Diniye muallimi	Abdullah Efendi	Gınâ' muallimi	Zati Bey
Hikmet, Kimya muallimi	Hasan Süleyman Bey	Terbiye-i Bedeniye muallimesi	Muazzez Hanım
Tarih muallimesi	Zatiye Hanım	Tabahat muallimesi	Saruhan Hanım
Coğrafya muallimesi	Mahmure Hanım	İktisad-ı Beytî muallimesi	Aliye Hanım
Resim muallimi	Ali Rıza Bey	Fen-i Terbiye ve Ahlak muallimi	Fikret Bey
Tabiiye muallimi	İhsan Bey	Kısm-ı İbtidâî muallimesi	Halet Hanım
Hesap, Cebir ve Hendese muallimi	Mehmed Bey	Kısm-ı İbtidâî muallimesi	Sabiha Hanım
Türkçe muallimi	Mehmet Nuri v	Kısm-ı İbtidâî muallimesi	Ferdane Hanım
Piyano muallimesi	Mediha Hanım	Kısm-ı İbtidâî muallimesi	Zehra Hanım
Beyaz İşleri muallimesi	Saadet Hanım	Kısm-ı İbtidâî muallimesi	Maide Hanım
Dikiş ve Biçki muallimesi	Melek Hanım	Kısm-ı İbtidâî resim muallimi	Cevad Bey
İpek işleri muallimesi	Mirtadyanis Hanım		

Kaynak: BOA, *MF. İST*, nr.56/14, 56/38, lef 13.

EK: 3.6**1919-1920 Eğitim-Öğretim Yılında Bezm-i Âlem İnas Sultanisi Kadrosu**

Görevi	Adı	Görevi	Adı
Müdür	Arif Bey	Ulum-ı Tabiye	İhsan Bey
Müdür muavinesi	Sabiha Hanım	Tarih	Tevfik
Muîde	Fatma Hanım	Hıfzıssıhha	Server
Muîde	Hadiye	Coğrafya	Abdülkadir
Muîde	Huriye	Gınâ	Halil
Muîde	İnayet	İktisad-ı Beytî	Seniha
Muîde	Hatice	Terbiye-i Etfal	Adalet Hanım
Muîde	Emine	Fransızca	Esmâ
Muîde	Nedret	Fransızca	Azaryan Hanım
Muîde	قيلوار	Almanca	Fazile
Muallime	Rabia	Almanca	Mediha
Muallime	Refia	Tabahat	Nevemeti Hanım نوه متى
Muallime	Kâniye Adil	İdman	İffet
Muallime	Şazimend	Resim	Rafael
Muallime	Kâniye Hasan	Dikiş	Adviye
Muallime	Macide	Dikiş	Bezm Anor بزم انور
Muallime	Faika	İpek İşi	Fatma Hanım
Muallime	Ref'et Hanım	Beyaz İşi	Zehra
Muallime	Saadet	Piyano	Korin Dakes
Muallime	Hürmüz	Piyano	Şahende
Muallime	Safiye	Hat	Mehmet Ali Bey
Muallime	Ayşe	Fransızca	Muazzez
Türkçe ve Edebiyat Muallimi	Cevri Bey	Fransızca	Refika
Ulum-ı Diniye	Mehmed Emin ¹⁵⁸¹	Fransızca	Kohen
Türkçe	Tahsin		
Türkçe	Hakkı		
Türkçe	Şazimend Hanım		
Ulum-ı Riyaziye	Avni Bey		

Kaynak: BOA, *MF. İST*, nr. 56/38, lef 16; nr. 58/3.

¹⁵⁸¹ BOA, *MF. İST*, nr. 58/3'te bu dersin hocası Hamza Efendi olarak görülmektedir (Mart Ayı devam istatistiği).

EK: 3.7**1919-1920 Eğitim-Öğretim Yılında Erenköy İnas Sultanisi Kadrosu**

Görevi	Adı
Müdür	Mahir Bey
Müdür muavinesi	Leman Hanım
Muîde	Armid Hanım
Mürebbiye	Saime
Mürebbiye	Zehra
Mürebbiye	Sadiye
Mürebbiye	Aliye
KISM-I TALİ	
Malumat-ı Diniye	Osman Nuri Efendi
Türkçe	Pakize
Tarih, Coğrafya	Naci Bey
Ulum-ı Tabiye, Sıhhiye	Seniha Nafiz Hanım
Ulum-ı Hikmet	Efser Hanım
Terbiye-i Etfal, Malumat-ı Medeniye	Halil Fikret
Riyaziye	Hamdi Efendi
İktisad-ı Beytî	Leman Hanım
Fransızca	Leyla Hanım
Piyano	Madmazel Guldezig غولديزغ
Resim	Şevki Bey
Dikiş, Biçki	Behiye İzzet Hanım
Beyaz İşi	Dürdane
İpek İşi	Madmazel Mari
Tabahat	Madam Saruhan
Terbiye-i Bedeniye vekilesi	Hikmet Esad Hanım
KISM-I İBTİDÂİ	
Kuran-ı Kerim, Malumât-ı Diniye	Rasim Efendi
Fransızca	Şevki Bey
Hat	Fuad Bey
Fransızca	Semiye Hanım
Musiki	Muzaffër Hanım
Fransızca Muallime vekilesi	Madam Arid
Kısm-ı İbtidaî muallimesi	Saadet Hanım
Kısm-ı İbtidaî muallimesi	Behiye Abbas Hanım
Kısm-ı İbtidaî muallimesi	Adalet
Kısm-ı İbtidaî muallimesi	Hikmet Esad Hanım
Kısm-ı İbtidaî muallimesi	Cemile
Kısm-ı İbtidaî muallimesi	Kamile
Kısm-ı İbtidaî muallimesi	Fahriye
Kısm-ı İbtidaî muallimesi	Huriye
Kısm-ı İbtidaî muallimesi	Zeliha Hanım

Kaynak: BOA, *MF. İST*, nr. 56/38, lef 6; 58/65, lef 9.

EK: 3. 8**1918-1919 Eğitim-Öğretim Yılı Bezm-i Âlem İnas Sultanisi
Öğrenci Sayıları (Mayıs Ayı)**

Sınıflar	Şubeler	Leylî		Nehârî		Toplam
		Ücretli	Ücretsiz	Ücretsiz	Ücretli	
1	1	3	1	55	-	59
	2	1	1	57	-	59
	3	3	3	63	-	69
2	1	1	9	40	-	50
	2	1	-	53	-	54
3	1	19	36	6	-	61
	2	1	-	68	-	69
4	1	10	34	18	-	62
	2	-	-	58	-	58
5	1	12	47	1	-	60
	2	5	-	52	-	57
Kısm-ı İbtidâî Toplam		56	131	471	-	658
6	1	15	40	-	36	91
	2	-	-	-	109	109
	3	2	4	-	67	73
7	1	7	25	-	16	48
	2	3	13	-	15	31
8	-	9	8	-	36	53
9	-	6	1	1	14	22
	-	1	1	-	10	12
Devre-i Evvelî Toplam		43	93	1	303	439
Genel Toplam		99	223	472	303	1097

Kaynak: BOA, *MF. İST.* nr. 55/7, 29 B 1337.

EK: 3. 9a**1921-1922 Eğitim-Öğretim Yılı Bezm-i Âlem İnas Sultanisi Öğrenci Sayıları**

Aylar	Kısm-ı İbtidâî	Devre-i Evvelî	Devre-i Sâni Edebiyat Şubesi	Toplam
Eylül	518	244	22	784
Ekim	536	252	22	810
Kasım	542	251	22	815
Aralık	498	242	22	762
Ocak	585	242	22	752
Şubat	493	237	22	752
Mart	462	240	22	724
Nisan	448	236	23	707
Mayıs	446	236	23	705

Kaynak: BOA, MF. İST, nr. 60/41.

EK: 3. 9b**1921-1922 Eğitim-Öğretim Yılı Bezm-i Âlem Valide İnas Sultanisi****Mayıs Ayı Öğrenci Sayıları**

Sınıflar	Şubeler	Neharî		Toplam
		Ücretli	Ücretsiz	
1	1	26	16	42
1	2	21	22	43
1	3	27	18	45
2	1	19	11	30
2	2	20	11	31
2	3	21	8	29
3	1	42	9	51
3	2	31	18	49
4	1	23	11	34
4	2	13	27	40
5		41	11	52
Kısm-ı İbtidâî Toplam		284	162	446
6	1	20	21	41
6	2	24	15	39
7		37	13	50
8		36	24	60
9		38	8	46
Devre-i Evvelî Toplam				236
10		21	2	23
Devre-i Sâni Edebiyat Şubesi toplam		21	2	23
Genel Toplam		460	245	705

Kaynak:BOA, MF. İST, nr. 60/41, lef 8.

EK: 3. 10a**1918-1919 Eğitim-Öğretim Yılı Selçuk Hatun İnas Sultanisi Öğrenci Sayıları**

Aylar	Ana Sınıfı	Kısm-ı İbtidâî	Kısm-ı Sâni	Toplam
Eylül	150	357	53	
Ekim	159	365	60	584
Kasım	161	362	63	586
Aralık	161	361	16	538
Ocak	178	343	49	570
Şubat	185	331	49	565
Mart	188	331	49	568
Nisan	188	314	49	551

Kaynak:BOA, *MF. İST.* nr. 55/34.

EK: 3. 10b**1918-1919 Eğitim-Öğretim Yılı Selçuk Hatun İnas Sultanisi
Öğrenci Sayıları (Mayıs ayı)**

Sınıflar	Şubeler	Neharî ücretsiz
Ana sınıfı		188
1	1	53
	2	50
2	1	39
	2	39
3	1	35
	2	30
4		44
5		24
Kısm-ı İbtidâî Toplam		314
6		15
7		11
8		12
9		11
Devre-i Evvelî Toplam		49
Genel Toplam		551

Kaynak: BOA, *MF. İST.* nr. 55/34, lef 8.

EK: 3. 11**1918-1919 Eğitim-Öğretim Yılı Çamlıca İnas Sultanisi Öğrenci Sayıları**

Sınıflar	Leyfî		Neharî		Toplam
	Ücretli	Ücretsiz	Ücretli	Ücretsiz	
1	4	1	-	13	18
2	9	12	-	14	35
3	7	12	-	15	34
4	15	21	-	2	38
5	9	26	-	4	39
Kısm-ı İbtidâî Toplam	44	72	-	48	164
6	13	22	3	-	38
7	9	20	-	-	29
8	4	9	-	-	13
9	3	7	-	-	10
Devre-i Evvelî Toplam	29	58	3	-	90
10 Devre-i Sâni Fünûn Şubesi	3	14	-	-	17
Genel Toplam	76	144	3	48	271

Kaynak: BOA, *MF. İST*, nr. 55/53, lef 9.

EK: 3. 12a**1921-1922 Eğitim-Öğretim Yılı Çamlıca İnas Sultanisi Öğrenci Sayıları**

Aylar	Kısm-ı İbtidâî	Devre-i Evvelî	Toplam
Eylül	112	114	226
Ekim	115	120	235
Kasım	112	122	234
Aralık	111	116	227
Ocak	111	115	226
Şubat	110	115	225
Mart	105	114	219
Nisan	105	116	221
Mayıs	98	116	214

Kaynak:BOA, *MF. İST*, nr. 60/47.

EK: 3. 12b

1921-1922 Eğitim-Öğretim Yılı Çamlıca İnas Sultanisi
Mayıs Ayı Öğrenci Sayıları

Sınıflar	Leylî		Neharî		Toplam
	Ücretli	Nezaret Hesabına Ücretsiz	Ücretli	Ücretsiz	
1	5	-	4	7	16
2	9	-	8	9	26
3	6	2	5	5	18
4	10	2	7	5	24
5	2	9	2	1	14
Kısm-ı İbtidaî Toplam	32	13	26	27	98
6	10	7	3	3	23
7	4	15	2	-	21
8	7	12	1	-	20
9	10	14	2	-	26
10	6	18	2	-	26
Kısm-ı Tâlî Toplam	31	66	10	3	116
Genel Toplam	69	79	36	30	214

Kaynak: BOA, *MF. İST*, nr. 60/47, lef 9.

EK: 3. 13a

1918-1919 Eğitim-Öğretim Yılı Erenköy İnas Sultanisi Öğrenci Sayıları

Aylar	Ana Sınıfı	Kısm-ı İbtidaî	Kısm-ı Sâni	Toplam
Ekim	48	392	94	534
Kasım	50	392	94	536
Aralık	50	394	94	538
Ocak	55	400	96	551
Şubat	60	400	96	556
Mart	62	398	96	556
Nisan	69	399	96	564
Mayıs	69	399	94	562

Kaynak: BOA, *MF. İST*, nr. 55/39.

EK: 3. 13b

**1918-1919 Eğitim-Öğretim Yılı Erenköy İnas Sultanisi
Öğrenci Sayıları (Mayıs Ayı)**

Sınıflar	Şubeler	Leylî			Neharî		Toplam
		Ücretli	Vilayet Hesabına Ücretsiz	Nezaret Hesabına Ücretsiz	Ücretli	Ücretsiz	
Ana sınıfı	Filiz/ gonca/gül	-	-	-		69	69
1	-	2	-	8	-	75	85
2	1	1	2	6	-	30	30
	2	1	-	15	-	23	39
3	1	-	1	11	-	29	41
	2	2	2	11	-	24	39
4	1	2	-	15	-	31	48
	2	1	1	37	-	13	52
5	-	5	-	22	-	29	56
Kısm-ı İbtidâî Toplam		14	6	125	-	254	399
6		1	-	23	25	1	50
7		1	-	10	16	-	27
8		1	-	7	4	-	12
9		-	-	3	2	-	5
Devre-i Evvelî Toplam		3	-	43	47	1	94
Genel Toplam		17	6	168	47	324	562

Kaynak: BOA, *MF. İST.* nr. 55/39, lef 17.

EK: 3. 14

1921-1922 Eğitim-Öğretim Yılı Erenköy İnas Sultanisi Öğrenci Sayıları

Aylar	Kısm-ı İbtidâî	Devre-i Evvelî	Toplam
Eylül	191	118	309
Ekim	200	126	326
Kasım	194	125	319
Aralık	194	124	318
Ocak	193	127	320
Şubat	194	127	321
Mart	194	126	320
Nisan	194	126	320
Mayıs	194	124	318
Haziran	194	124	318

Kaynak: BOA, *MF. İST.* nr. 60/59.

EK: 3. 15a**1918-1919 Eğitim-Öğretim Yılı Adile Sultan İnas Sultanisi Öğrenci Sayıları**

Aylar	Kısm-ı İbtidâî	Devre-i Evvelî	Toplam
Eylül	158	33	191
Ekim	172	36	212
Kasım	175	40	210
Aralık	191	48	239
Ocak	194	48	242
Şubat	192	46	238
Mart	185	45	230
Nisan	185	43	228
Mayıs	185	43	228

Kaynak: BOA, *MF. İST*, nr. 56/15.

EK: 3. 15b**1918-1919 Eğitim-Öğretim Yılı Kandilli Sarayı Adile Sultan İnas Sultanisi****Mayıs Ayı Öğrenci Sayıları**

Sınıflar	Leylî		Neharî		Toplam
	Ücretli	Nezaret Hesabına Ücretsiz	Ücretli	Ücretsiz	
1	8	1	-	17	26
2	6	14	-	23	43
3	11	20	-	19	50
4	19	9	-	13	41
5	9	11	-	5	25
Kısm-ı İbtidâî Toplam	53	55	-	77	185
6	6	7	10	-	29
7	4	1	6	-	18
8	3	-	1	-	12
9	5	-	-	-	14
Devre-i Evvelî Toplam	18	8	17	-	43
Genel Toplam	71	63	17	77	228

Kaynak: *MF. İST*, nr. 56/15, lef 9.

EK: 3. 16a**1921-1922 Eğitim-Öğretim Yılı Adile Sultan İnas Sultanisi Öğrenci Sayıları**

Aylar	Kısm-ı İbtidâî	Devre-i Evvelî	Devre-i Sâni (10. sınıf)	Toplam
Eylül	123	99	15	237
Ekim	139	107	16	262
Kasım	136	108	17	261
Aralık	141	108	17	266
Ocak	142	107	18	267
Şubat	139	107	18	264
Mart	139	107	18	264
Nisan	136	105	18	259
Mayıs	136	104	18	258

Kaynak: MF. İST, nr. 60/49.

EK: 3. 16b**1921-1922 Eğitim-Öğretim Yılı Adile Sultan İnas Sultanisi Mayıs Ayı Öğrenci Sayıları**

Sınıflar	Leyfî		Neharî		Toplam
	Ücretli	Ücretsiz	Ücretli	Ücretsiz	
1	5	3	6	5	19
2	14	1	12	3	30
3	19	-	11	3	33
4	11	-	11	4	26
5	11	3	11	3	28
Kısm-ı İbtidâî Toplam	60	7	51	18	136
6	10	12	12	2	36
7	6	9	8	6	29
8	3	16	4	1	25
9	1	11	2	1	15
Devre-i Evvelî Toplam	20	48	26	10	104
10 Devre-i Sâni Edebiyat Şubesi	3	11	3	1	18
Genel Toplam	83	66	80	25	258

Kaynak: MF. İST, nr. 60/49, lef 9.

EK: 3. 17a**1921-1922 Eğitim-Öğretim Yılı Üsküdar İnas Sultanisi Öğrenci Sayıları**

Aylar	Kısm-ı İbtidâî	Devre-i Evvelî	Toplam
Eylül	215	60	275
Ekim	222	63	285
Kasım	208	62	269
Aralık	204	58	262
Ocak	200	58	258
Şubat	202	58	260
Mart	194	53	247
Nisan	190	52	242
Mayıs	190	51	241

Kaynak: MF. İST, nr. 60/46.

EK: 3. 17b**1921-1922 Eğitim-Öğretim Yılı Üsküdar İnas Sultanisi****Mayıs Ayı Öğrenci Sayıları**

Sınıflar	Neharî		Toplam
	Ücretli	Ücretsiz	
1	9	41	49
2	20	35	55
3	20	21	41
4	11	12	23
5	15	6	31
Kısm-ı İbtidâî Toplam	75	115	190
6	6	10	16
7	8	1	9
8	5	11	16
9	6	4	10
Devre-i Evvelî Toplam	25	26	51
Genel Toplam	100	141	241

Kaynak: MF. İST. nr. 60/46, lef 9.

EK: 3. 18a

**1919-1920 YILI ÇAMLICA İNAS SULTANİSİ
HAFTALIK DERS PROGRAMI**

DERSLER	İbtidâî Kısım					Tâlî Kısım				
	I. Sene	II. Sene	III. Sene	IV. Sene	V. Sene	VI. Sene	VII. Sene	VIII. Sene	IX. Sene	X. Sene
Ma'lumât-ı Diniye	2	2	2	2	2	1	1	2	2	2
Elifba	10	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Hesap	5	2	2	2	2	2	2	2	-	-
Musahebât-ı Ahlakiye	1	1	1	1	1	-	-	-	-	-
Eşya Dersleri	2	2	2	2	2	-	-	-	-	-
Terbiye-i Bedeniye	2	1	2	2	2	2	2	2	2	2
Manzume ve İnşad	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Musiki-i Savtî ¹⁵⁸²	2	2	2	2	2	2	2	2	1	1
Coğrafya	1	1	1	1	1	2	2	1	1	1
El İşleri	2	2	2	2	2	-	-	-	-	-
Türkçe	2	6	6	6	6	5	5	4	3	3
Resim	2	2	2	2	2	2	2	1	1	1
Kur'an-ı Kerim	-	2	2	2	2	-	-	-	-	-
Lisan-ı Ecnebî	-	3	5	5	5	5	5	5	4	4
Kavâid	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-
Tarih	-	2	2	2	2	2	2	2	2	2
Hüsn-i Hat	-	1	1	1	1	-	-	-	-	-
Hendese	-	-	1	1	1	-	-	2	1	-
Beyaz İşleri	-	-	-	-	-	3	3	2	2	2
İpek İşleri	-	-	-	-	-	1	2	1	1	1
Biçki	-	-	-	-	-	2	-	1	-	1
Dikiş	-	-	-	-	-	2	4	3	2	1
İktisad-ı Beytî	-	-	-	-	-	1	1	1	1	-
Müzakere	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-
Ma'lumât-ı Tabiiye	-	-	-	-	-	-	-	2	2	-
Ma'lumât-ı Medeniye	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1
Cebir	-	-	-	-	-	-	-	-	2	-
Fenn-i Terbiye	-	-	-	-	-	-	-	-	1	2
Hikmet	-	-	-	-	-	-	-	-	2	2
Tabahat	-	-	-	-	-	-	-	-	2	2
Hıfzısıhha	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2
Kimya	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2
Kozmoğrafya	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
Toplam	33	30	33	33	33	33	33	33	33	33

Kaynak: BOA, *Maarif Nezareti Evrakı, Heyet-i Teftişîye Kalemî (MF.HTF.), nr. 8/67. 11 Ra 1338*

¹⁵⁸² Bu dersin adı altıncı sınıfta musiki olarak geçmektedir.

EK: 3. 18b

**1919-1920 YILI ADİLE SULTAN İNAS SULTANİSİ
HAFTALIK DERS PROGRAMI**

DERSLER	İbtidâî Kısım					Tâlî Kısım				
	I. Sene	II. Sene	III. Sene	IV. Sene	V. Sene	VI. Sene	VII. Sene	VIII. Sene	IX. Sene	X. Sene
Ulum-ı Diniye	3	2	2	2	2	1	1	2	2	2
Hesap	5	2	2	2	2	2	2	2	-	-
Musahebât-ı Ahlakiye	1	1	1	1	1	-	-	-	-	-
Eşya	2	2	2	2	2	-	-	-	-	-
Terbiye-i Bedeniye	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
Gınâ	2	2	2	1	1	1	1	1	-	-
Coğrafya	1	1	1	1	1	2	2	1	1	1
El İşleri	3	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Türkçe	12	7	6	6	6	5	5	4	-	-
Resim	2	2	2	2	2	2	2	1	1	1
Nakış	-	2	2	2	1	4	5	3	3	3
Kurân-ı Kerim	-	2	2	2	2	-	-	-	-	-
Fransızca	-	5	5	5	5	5	5	5	4	4
Tarih	-	2	2	2	2	2	2	2	2	2
Hat	-	1	1	1	1	-	-	-	-	-
Piyano	-	-	-	1	1	1	1	1	1	1
Hendese	-	-	1	1	1	-	-	2	1	-
Dikiş	-	-	-	-	1	4	4	4	2	2
İktisad	-	-	-	-	-	1	1	1	1	-
Ma'lumât-ı Tabiiye	-	-	-	-	-	-	-	2	2	-
Ma'lumât-ı Medeniye	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1
Edebiyat	-	-	-	-	-	-	-	-	2	2
Kitabet	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1
Cebir	-	-	-	-	-	-	-	-	2	-
Terbiye-i Etfal	-	-	-	-	-	-	-	-	1	2
Hikmet	-	-	-	-	-	-	-	-	2	2
Tabahat	-	-	-	-	-	-	-	-	2	2
Hıfzıssihha	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2
Kimya	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2
Kozmoğrafya	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
Toplam	33	33	33	33	33	32	33	33	33	33

Kaynak: BOA, *MF. HTF*, nr. 8/73. 18 Ra 1338.

EK: 3. 18c

**1919-1920 YILI BEZM-İ ÂLEM VALİDE SULTAN İNAS SULTANİSİ
HAFTALIK DERS PROGRAMI¹⁵⁸³**

DERSLER	İbtidâî Kısım					Tâlî Kısım				
	I. Sene	II. Sene	III. Sene	IV. Sene	V. Sene	VI. Sene	VII. Sene	VIII. Sene	IX. Sene	X. Sene
Kavaid	-	2	1	2	2	-	-	-	-	-
Ulum-ı Diniye	-	2	2	2	2	1	1	2	2	2
Hesap	-	2	2	3	2	2	2	2	-	-
Musahebât-ı Ahlakiye	-	1	1	1	1	-	-	-	-	-
Eşya	-	2	2	1	2	-	-	-	-	-
Terbiye-i Bedeniye	-	2	2	2	2	2	2	2	2	2
Musiki	-	2	2	1	1	1	1	1	-	-
Coğrafya	-	1	1	1	1	2	2	1	1	1
El İşleri	-	2	2	2	2	-	-	-	-	-
Türkçe	-	5	5	5	4	5	5	-	-	-
Resim	-	2	2	2	2	2	2	1	1	1
Nakış	-	-	-	-	-	4	5	3	3	3
Kurân-ı Kerim	-	2	2	2	2	-	-	-	-	-
Fransızca	-	5	5	5	5	5	5	5	4	4
Tarih	-	2	2	2	2	2	2	2	2	2
Müzakere	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-
Hat	-	1	1	1	1	-	-	-	-	-
Piyano	-	-	-	2	1	1	1	1	1	1
Hendese	-	-	1	1	1	-	-	2	1	-
Dikiş	-	-	-	-	-	4	4	4	2	2
İktisad	-	-	-	-	-	1	1	1	1	-
Edebiyat	-	-	-	-	-	-	-	-	3	3
Cebir	-	-	-	-	-	-	-	-	2	-
Fenn-i Terbiye	-	-	-	-	-	-	-	-	1	2
Hikmet	-	-	-	-	-	-	-	-	2	2
Tabahat	-	-	-	-	-	-	-	-	2	2
Nebatat	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-
İlmü'l-arz	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-
Hıfzıssıhha	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2
Kimya	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2
Kozmoğrafya	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
Hayvanat	-	-	-	-	-	-	-	2	-	-
Lisan-ı Osmanî	-	-	-	-	-	-	-	4	-	-
Ma'lumât-ı Medeniye	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1
Toplam	-	33	33	32	33	33	33	33	33	33

Kaynak: BOA, *MF. HTF*, nr. 8/73. 18 Ra 1338.

¹⁵⁸³ BOA, *MF. HTF*, nr. 8/73. 18 Ra 1338.

EK: 4. 1.**1913-14 Eğitim-Öğretim Yılında Leylî Darülmuaallimât'ın Öğretim Kadrosu**

Görevi	Adı	Görevi	Adı
Müdire	Hatice Hanım	Ulûm-ı Diniye ve Tarih muallimesi	Hatice Hanım
Dahiliye Müdiresi	Madam Sadık (Beliğ)	Hesap ve Hendese muallimesi	Fatma Hanım
Ulûm-ı Diniye muallimi	Yunus Bahri Efendi	Kurân-ı Kerim ve Coğrafya muallimesi	Makbule Hanım
Edebiyat-ı Osmaniye muallimi	Ahmed Fevzi Efendi	Malumât-ı Medeniye muallimesi	Samiye Hanım
Lisân-ı Osmanî muallimi	Tahsin Efendi	Hat muallimesi	Zahide Hanım
Lisân-ı Osmanî muallimi	Abdullah Vehbi Efendi	Resim muallimesi	Madam Rafail
Ulûm-ı Tabiiye muallimi	Dr. Yusuf Ragıp Bey	Piyano muallimesi	Madmazel Milk ?
Hesap ve Hendese muallimi	Emin Bey	Biçki ve Dikiş muallimesi	İhsan Hanım
Coğrafya muallimi	Nuri Efendi	Fiston muallimesi	Feride Hanım
İdare-i Beytiyye muallimesi	Nezihe Muhlis Hanım	Anavata muallimesi	Dürdane Hanım
Fenn-i Talim ve Terbiye muallimesi	Huriye Hanım	Hesap işi muallimesi	Firdevs Hanım
Tarih muallimesi	Muhsine Hanım	Biçki ve Dikiş muallimesi	Matmazel Agato

Kaynak: BOA, *MF. ALY*, nr. 61/67, 2 C 1332.**EK: 4.2****1914-15 Eğitim-Öğretim Yılında Leylî Darülmuaallimât'ın Öğretim Kadrosu**

Rüşdiye Kısmı		İbtidaiye Kısmı	
Görevi	Adı	Görevi	Adı
Ulûm-ı Diniye muallimi	Yunus Bahri Efendi	Ulûm-ı Diniye ve Tarih muallimesi	Zahide Hanım
Lisân-ı Osmanî muallimi	Ahmed Fevzi Efendi	Hesap ve Hendese muallimesi	Fatma Hanım
Lisân-ı Osmanî muallimi	Tahsin Efendi	Kurân-ı Kerim ve Coğrafya muallimesi	Makbule Hanım
Fransızca muallimesi	Anastasya Hanım	Malumât-ı Medeniye ve Ahlâkiye muallimesi	Samiye Hanım
Hesap ve Hendese muallimi	Emin Bey	Malumât-ı Fenniye ve Sıhhiye muallimi	Yusuf Ragıp Bey
Coğrafya muallimi	Nuri Efendi	Elişleri muallimesi	Dürdane Hanım
Tarih muallimesi	Muhsine Hanım	Musiki-i savtî (ortak) muallimesi	Ahmed Bey
Ulûm-ı Tabiiye muallimi	Dr. Yusuf Ragıp Bey		
Hat muallimesi	Zahide Hanım		
Resim muallimesi	Madam Rafail		
Musiki muallimesi	Korin Dakes		
İdare-i Beytiyye muallimesi	Pakize Hanım		
Elişi muallimesi	Feride Hanım		
Elişi muallimesi	Firdevs Hanım		
Biçki ve Dikiş muallimesi	İhsan Hanım		
Biçki ve Dikiş muallimesi	Matmazel Agato		
Tatbikât-ı Dersiye	Huriye Baha Hanım		
Fenn-i Talim ve Terbiye muallimesi	Huriye Baha Hanım		

Kaynak: BOA, *MF. ALY*, nr. 67/68, 16 N 1332.

EK: 4.3

1918-19 Eğitim-Öğretim Yılında Leylî Darülmuaallimât'ın Öğretim Kadrosu

İbtidaiye Kısmı			
Görevi	Adı	Görevi	Adı
Kurân-ı Kerim muallimi	Hacı Ays Efendi	Pirografi	Henkeni Hanım
Ulûm-ı Diniye muallimi	Asameddin? Efendi	İktisad, İdare-i Beytiyye, Uruculuk muallimesi	Zehra Hanım
Ulûm-ı Diniye muallimi	Yunus Bahri Efendi	Sınayi-i Zirâiye muallimesi	İhsan Önnik Efendi
İlm-i Ruh, Fenn-i Terbiye, Kitabet muallimi	Şekib Bey	Tatbikat muallimi	İhsan Bey
Malumât-ı Medeniye ve Hukukiye muallimesi	Sâmiye Hanım	Resim muallimi	Şevket Bey
Kıraat, İnşad, Ezber, Sarf muallimesi	Lütfiye Hanım	Resim muallimesi	Madam Rafail
Kıraat, Kitabet, İmlâ, İnşad, Ezber muallimi	Tahsin Efendi	Resim muallimesi	İhsan Hanım
Sarf, Nahv ve İmlâ muallimi	Abdullah Efendi	Resim muallimesi	Naşide Hanım
Kıraat, İnşad ve Ezber	Adalet Hanım	Piyano muallimesi	Madam Dakes
İmlâ muallimesi	Müfide Hanım	Piyano muallimesi	Fazıla Hanım
İmlâ muallimesi	Mediha Hanım	Piyano muallimesi	Naile Hanım
Edebiyat, Kitabet	Kâzım Nâmi Bey	Terbiye-i Bedeniye muallimesi	Vantura Hanım
Almanca muallimesi	Vitalis Hanım	Terbiye-i Bedeniye muallimesi	Seniye Hanım
Almanca muallimesi	Aliye Hanım	Gınâ muallimi	İsmail Hakkı Bey
Coğrafya muallimesi	Aliye Hanım	Biçki ve dikiş muallimesi	Ferah Hanım
Tarih muallimi	Tevfik Bey	Biçki ve dikiş muallimesi	Avniye Hanım
Tarih muallimesi	Muhsine Hanım	Biçki ve dikiş muallimesi	Müzeyyen Hanım
Kozmografya, Hesap, Cebir muallimi	Rahmi Bey	Tabahat muallimesi	Müzeyyen Hanım
Hesap ve Usûl-i Defteri muallimesi	Fatıma Hanım	Çamaşır ve ütü muallimesi	Zehra Encüm Hanım
Hesap muallimesi	Sümniye Hanım	Elişleri muallimesi	Feride Hanım
Hesap muallimesi	Suad Hanım	Elişleri muallimesi	Dürdane Hanım
Hesap muallimesi	Saadet Hanım	Elişleri muallimesi	Firdevs Hanım
Hendese muallimi	Tevfik Bey	Hesap muallimi	Kirkor Efendi
Hendese muallimi	Faik Bey	Tathir muallimesi	Naime Hanım
Hikmet, Kimya, Malumât-ı Tabiiye ve Hıfzıssıhha muallimi	Sabri Bey	Fransızca	Madam Margarit
Hat muallimesi	Zahide Hanım		
Tatbikat Kısmı			
Tatbikat muallimesi	Fatma Hanım	Tatbikat muallimesi	Nazlı Hanım
Tatbikat muallimesi	Fatma Behiye Hanım	Resim muallimesi (Seyyar)	Halide Hanım
Tatbikat muallimesi	Emine Cemile Hanım	Elişleri muallimesi	Feride Hanım
Tatbikat muallimesi	Sıdika Hanım	Elişleri muallimesi	Firdevs Hanım
Kurân-ı Kerim muallimi	Mehmed Hulusi Efendi		
Ana Muallime Mektebi			
Ulûm-ı Diniye muallimi	Asameddin Efendi	Hesap ve Hendese muallimesi	Mersiye Hanım
İlm-i Ahvâl-i Ruh muallimi	Nafi Atuf Bey	Tarih, Coğrafya muallimesi	Behire Hanım
İlm-i Ahvâl-i Ruh muallimesi	Aliye Hanım	Terbiye-i Bedeniye muallimesi	Sabahat Hanım
Hıfzıssıhha muallimesi	Lütfiye Hanım	Resim muallimesi	Nevzad Hanım
Ulûm-ı Tabiiye	Âtife Hanım	Frobel Tedrisatı, Tatbikat muallimesi	Madam Makruhi
Türkçe muallimesi	Kıymet Hanım		
Ana Mektebi			
Muallime	Nevaret Hanım	Muallime	Seniha Hanım
Muallime	Rahmiye Hanım	Muallime	Naciye Hanım
Muallime	Hanife Hanım	Muallime	Nevin Hanım
Muallime	Zâhide Hanım		

Kaynak: BOA, *MF. ALY*, nr. 124/113, 26 S 1337; nr. 140/1, 1 S 1338.

EK: 4.4**1919-20 Eğitim-Öğretim Yılında Leylî Darülmuallimât'ın Öğretim Kadrosu**

İbtidâîye Kısmı			
Görevi	Adı	Görevi	Adı
Kurân-ı Kerim muallimi	Hacı Ays Efendi	Malumât-ı Tabiiye ve Hıfzıssıhha muallimi	Doktor Sabri Bey
Ulûm-ı Diniye muallimi	Asameddin? Efendi	Malumât-ı Tabiiye ve Hıfzıssıhha muallimesi	Hamdiye Hanım
Ulûm-ı Diniye muallimi	Kilisli Rıfat Efendi	Malumât-ı Beytiyye ve Tabiiyye muallimesi	Naime Hanım
İlm-i Ruh, Fenn-i Terbiye, Tatbikat-ı Dersiye muallimi	Ali Haydar Bey	İktisad, İdare-i Beytiyye, muallimesi	Zehra Hanım
İlm-i Ruh, Fenn-i Terbiye, Tatbikat-ı Dersiye muavinesi	Aliye Esad Hanım	Hat muallimesi	Zahide Hanım
Malumât-ı Medeniye Ahlak muallimesi	Sâmiye Hanım	Resim muallimi	Ruhi Bey
Kitabet, Edebiyat ve İnşad muallimi	Süleyman Şevket Bey	Resim muallimesi	Madam Rafail
Türkçe muallimi	Abdullah Efendi	Resim muallimesi	İhsan Hanım
Türkçe muallimesi	Adalet Hanım	Piyano muallimesi	Naile Hanım
Türkçe Muallimesi	Kıymet Hanım	Piyano muallimesi	Madam Dakes
Fransızca muallimesi	Matmazel Polin	Terbiye-i Bedeniye muallimesi	Seniye Hanım
Fransızca muallimesi	Madam Jöve	Terbiye-i Bedeniye muavinesi	Sabahat Hanım
Almanca muallimesi	Aliye Hanım	Musikî	Süreyya Bey
Coğrafya muallimi	Hamid Bey	Biçki ve dikiş muallimesi	Ferah Hanım
Coğrafya muallimesi	Şükûfe Nihal Hanım	Biçki ve dikiş muallimesi	Avniye Hanım
Tarih muallimi	Tevfik Fikri Bey	Biçki ve dikiş muallimesi	Müzeyyen Hanım
Tarih muallimesi	Muhsine Hanım	Tabahat muallimesi	Halide Hanım
Tarih muavinesi	Behire Hanım	Çamaşır ve ütü muallimesi	Zehra Encüm Hanım
Riyaziye muallimi	Rahmi Bey	Elişleri muallimesi	Feride Hanım
Riyaziye muallimesi	Sümniye Hanım	Elişleri muallimesi	Dürdane Hanım
Riyaziye muallimesi	Suad Hanım	Elişleri muallimesi	Firdevs Hanım
Riyaziye muallimi	Şefik Bey	Malumât-ı Beytiyye ve Tabiiyye muavinesi	Atife Hanım
Tatbikat Kısmı			
Tatbikat muallimesi	Fatma Hanım	Kurân-ı Kerim muallimi	Mehmed Hulusi Efendi
Tatbikat muallimesi	Fatma Behiye Hanım	Tatbikat muallimesi	Nazlı Hanım
Tatbikat muallimesi	Emine Cemile Hanım	Resim muallimesi (Seyyar)	Halide Hanım
Tatbikat muallimesi	Sıdika Hanım		
Ana Muallime Mektebi			
İLGA EDİLMİŞTİR			
Ana Mektebi			
İLGA EDİLMİŞTİR			

Kaynak: BOA, *MF. ALY*, nr. 124/113, 26 S 1337; nr. 148/1, 29 Ş 1338; nr. 169/35, 30 Za 1340.

EK: 4.5**1920-21 Eğitim-Öğretim Yılında Leylî Darülmuallimât'ın Öğretim Kadrosu**

İbtidaiye Kısmı			
Görevi	Adı	Görevi	Adı
Kurân-ı Kerim muallimi	Hacı Ays Efendi	Hikmet-i Tabiiye muallimi	Mahmud Bey
Ulûm-ı Diniye muallimi	Asameddin? Efendi	Kimya muallimesi	Meliha Hanım
Ulûm-ı Diniye muallimi	Tevfik Efendi	Nebatat ve Malumât-ı Tabiiye muallimesi	Naime Hanım
İlm-i Ruh, Fenn-i Terbiye, Tatbikat-ı Dersiye muallimi	Ali Haydar Bey	Hayvanat, Tabakat ve Hıfzıssıhha muallimi	Doktor Sabri Bey
İlm-i Ruh, Fenn-i Terbiye, Tatbikat-ı Dersiye muavinesi	Melahat Hanım	Kuran-ı Kerim muallimi	Abdullah Vehbi Bey
Malumât-ı Medeniye ve Hukukiye muallimesi	Sâmiye Hanım	İktisad, İdare-i Beytiyye, muallimesi	Zehra Hanım
Kitabet, Edebiyat ve İnşad muallimi	Süleyman Şevket Bey	Hat muallimesi	Zahide Hanım
Türkçe muallimi	Abdullah Efendi	Resim muallimi	Ruhi Bey
Türkçe muallimesi	Adalet Hanım	Resim muallimesi	Madam Rafail
Türkçe Muallimesi	Kıymet Hanım	Resim muallimesi	İhsan Hanım
Türkçe Muallimesi	Latife Hanım	Musikî	Süreyya Bey
Fransızca muallimesi	Madam Jöve	Keman muallimesi	Kevser Hanım
Fransızca muallimesi	Madam Fresine	Piyano muallimesi	Madam Dakes
Coğrafya muallimi	Hamid Bey	Terbiye-i Bedeniye muallimesi	Seniye Hanım
Coğrafya muallimesi	Şükûfe Nihal Hanım	Terbiye-i Bedeniye muavinesi	Sabahat Hanım
Tarih muallimi	Tevfik Fikri Bey	Biçki ve dikiş muallimesi	Avniye Hanım
Tarih muallimesi	Muhsine Hanım	Tabahat muallimesi	Halide Hanım
Tarih muavinesi	Behire Hanım	Çamaşır ve ütü muallimesi	Aliye Hanım
Riyaziye muallimi	Rahmi Bey	Elişleri muallimesi	Feride Hanım
Hendese muallimesi	Sümniye Hanım	Elişleri muallimesi	Dürdane Hanım
Hesap muallimesi	Fatma Hanım	Elişleri muallimesi	Firdevs Hanım
Tatbikat Kısmı			
Tatbikat muallimesi	Sadiye Hanım	Tatbikat muallimesi	Sıdika Hanım
Tatbikat muallimesi	Fatma Behiye Hanım	Tatbikat muallimesi	Nazlı Hanım
Tatbikat muallimesi	Emine Cemile Hanım	Tatbikat muallimesi	Meliha

Kaynak: BOA, *MF. ALY*, nr. 167/31, 5 Ş 1340; nr. 169/12, 11 Za 1340.

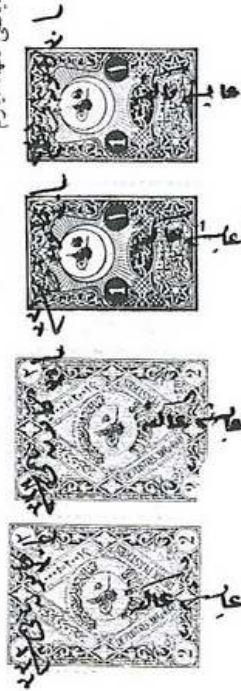
EK: 4.6

Darülmualîmât-ı Âliye Tatbikat Mekteb-i İbtidaiyesi Tasdiknâmesi

Kaynak: BOA, *MF. ALY*, nr. 173/35.

Darülmuallemât Öğrencilerine İmzalatılan Taahhütnâme Senedi

دارالمعلمین ودارالمعاملات عالیہ نظامنامہ سنک اوتوز بشنہی مادمہی موجیجہ دار مزبور دن با شہادتنامہ نشأت الیدکم تاریخین اعتباراً
سکز سنہ نہایتہ قدر معارف نظارت جالبہی طرفین ممالک عثمانیہ داخلہ ہر زمرہ اولور ایسہ اولسون تین اولہ جہ معلہ لکی
بالا اعتراض قبول ایلہ افغانی وظیفہ ایلہ حکمی شاید تکلیف اولان وظیفہ تعلیمیہ قبولدن استکاف ایلر . یاخود بعدالقبول ترک خدمت
ایدر ویاخود محکومیت قانونیدن ویا اسباب بھیک غیری رسیدن طولانی کرک خدمت تعلیمیہ دن وکرک مکتبدن طرد ویاخراج اولور
ویا خود ترک تحصیل ایدر ایسم مکتبدہ بولدیغ ہر سہ ایچون زمرہ لیرای عثمانی اعطا ایدہ حکمی ومرتہ لک ختامدن اعتباراً اسبو زمرہ
لیرایہ فاضل نظامی یوز دولتی شمدیدن قبول ایندیکی تمہد ایلرم

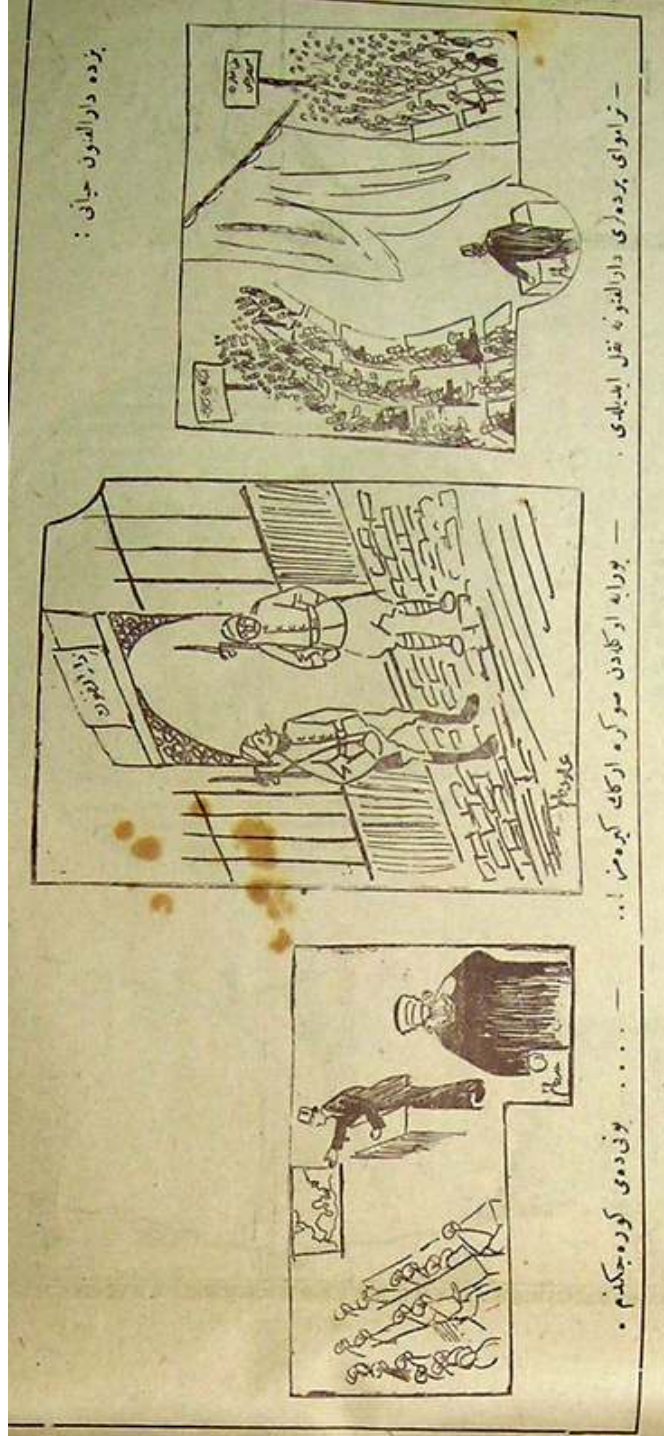
پروچہ بالا تمہد نامہ لک اجراسنہ وعدم اجراسی حالہ موی الیہ اعلا عکاکفہ خانک زمتہ ترتب ایدہ جک ممالک فاضلہ بر لکدہ
تادیستہ کثالت ایدرم

مدیر دارالمعلمین

EK: 5.1

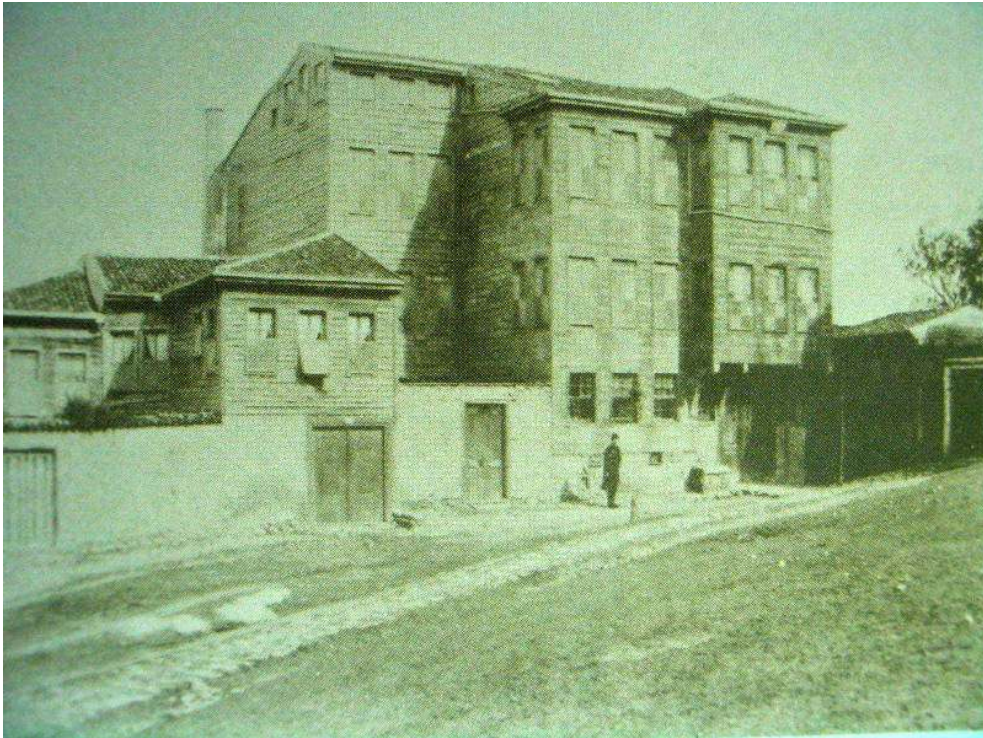
İnas Darülfünunu'nun Kapatılmasından Sonraki Durumu Hicveden Karikatür

Kaynak: Büyük Mecmua, nr. 5.

Resim 1: Darülmua'llimât binası

Resim 2: Üsküdar Kız Sanayi Mektebi

Resim 3: Bir Sıbyan Mektebi öğrencileri ve hocalarıyla

Resim 4: Evkaf Mektebi birinci sınıf öğrencileri (1913-1914 ders yılı)

Resim 5: Evkaf Mektebi Müdiresi Nakiye Hanım ve Öğretmenleri (1913-1914 ders yılı)

Resim 6: Mirgün İnas Rüşdiyesi Öğrencileri

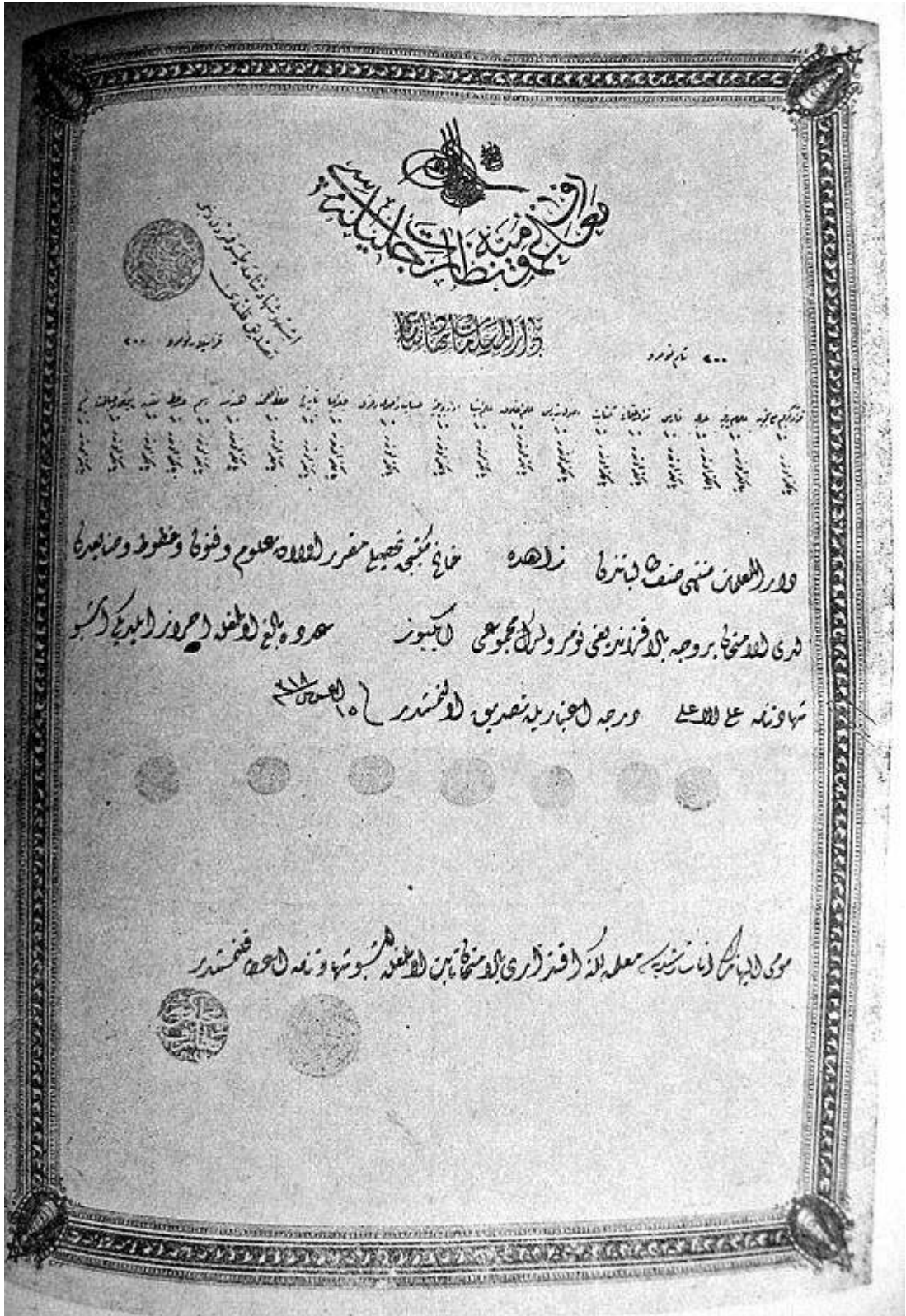
Resim 7: Üsküdar Kız Sanayi Mektebi Öğrencileri

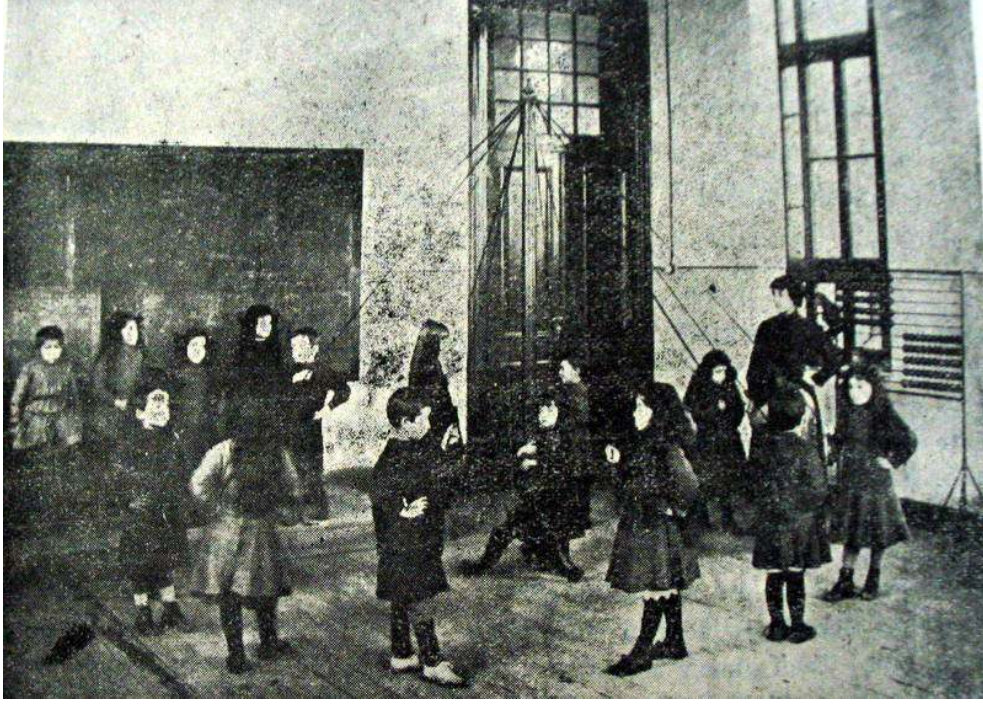
Resim 8: Çamlıca İnas Sultanisi öğretmen ve öğrencileri (1918)

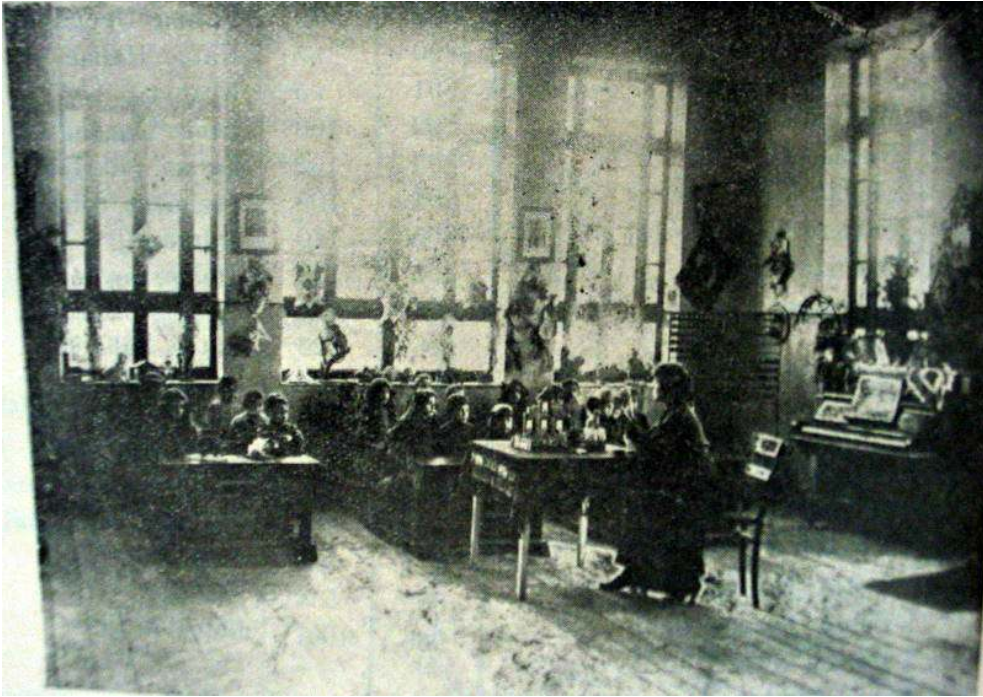
Resim 9: Çamlıca İnas Sultanisi

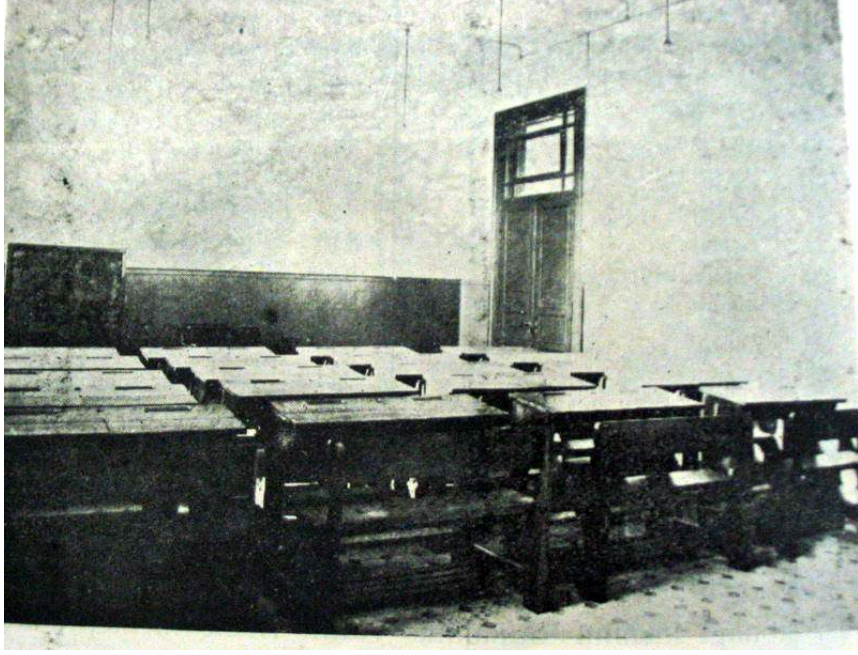
Resim 11: Darülmualimât Şehadetnâmesi

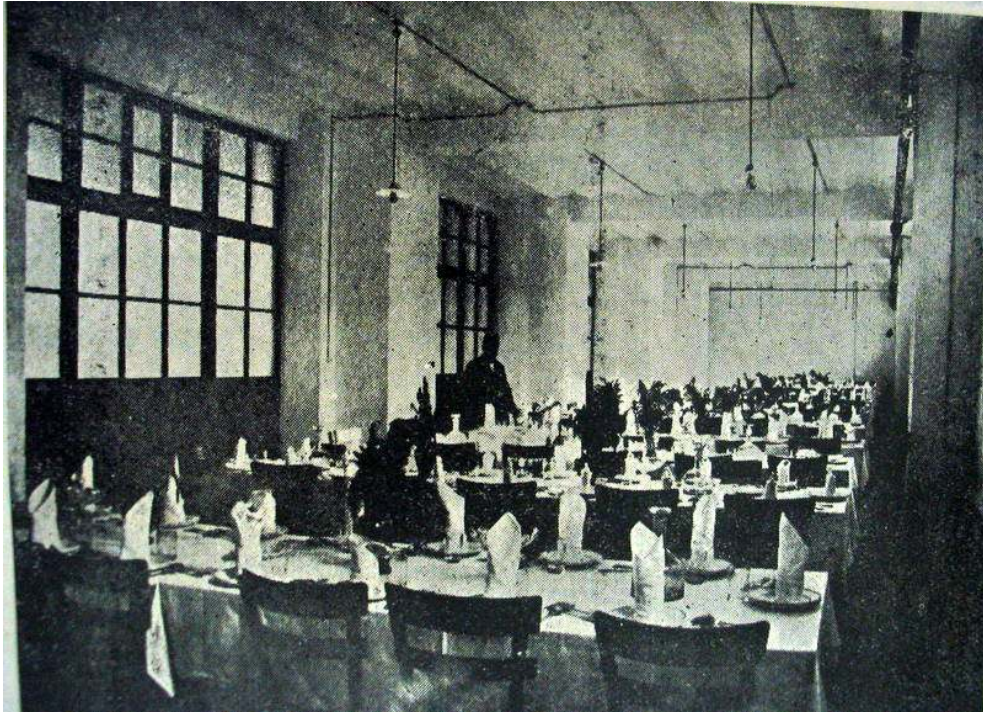
Resim 12: Darülmua'llimât Ana Sınıfı oyunda

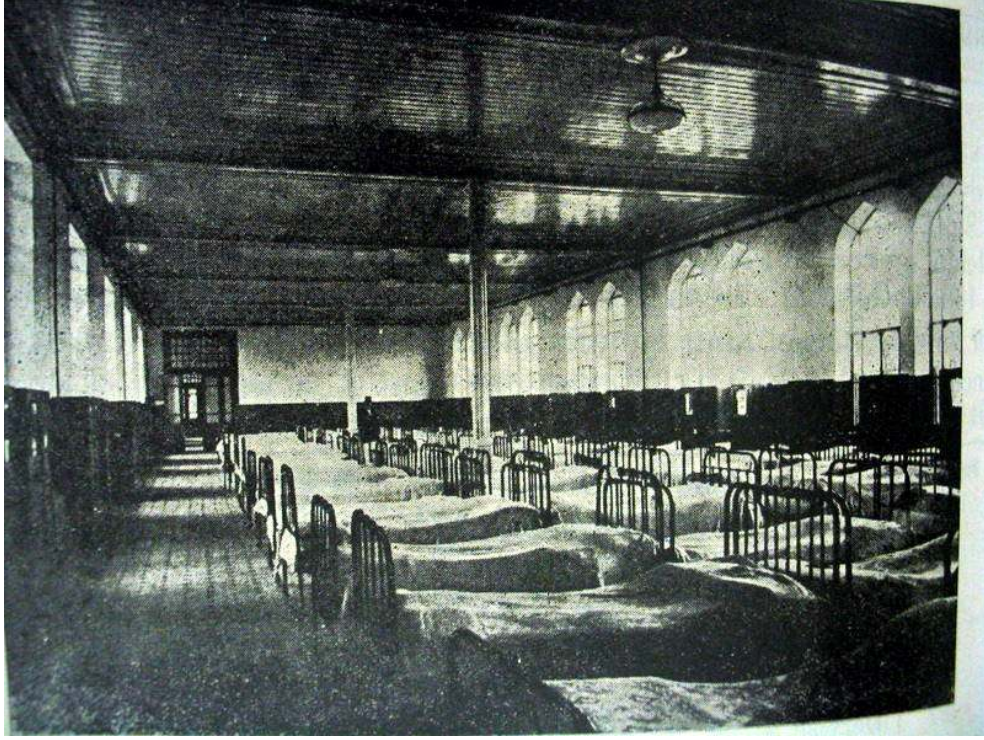
Resim 13: Darülmua'llimât Ana Sınıfı derste

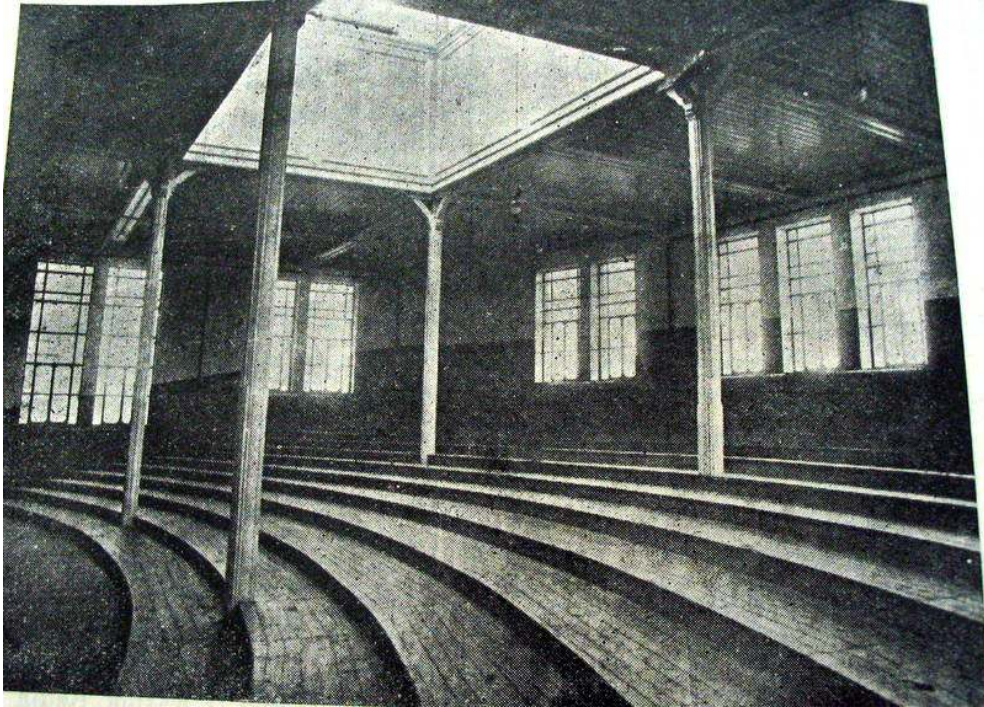
Resim 14: Darülmüallimât sınıflarından biri (1918)

Resim 15: Darülmüallimât Yemekhanesi (1918)

Resim 16: Darülmüallimât Yatakhane (1918)

Resim 17: Darülmüallimât'ın Konferans Salonu

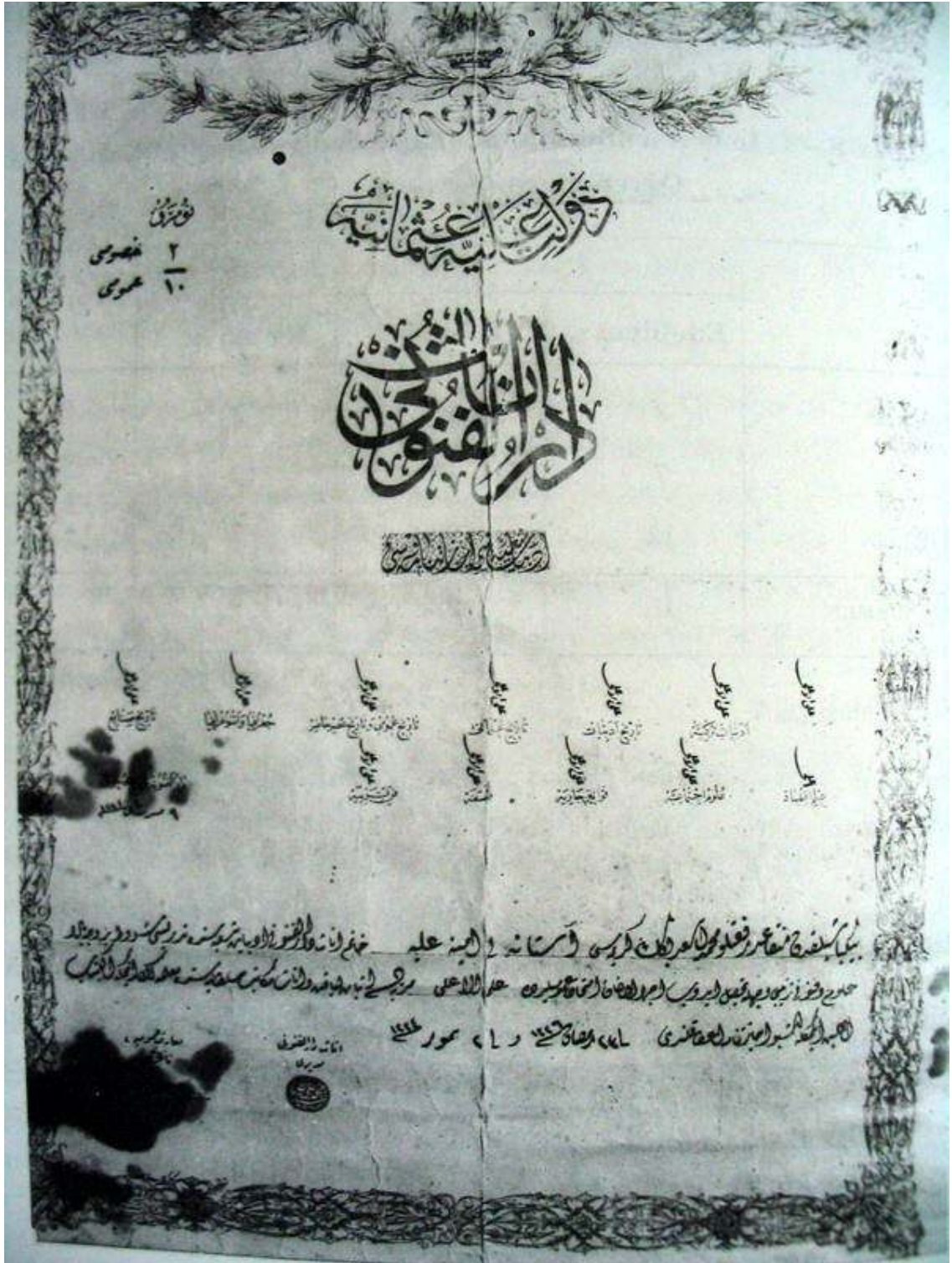
Resim 18: 1921-22 Darülmuaallimât Mezunları

Resim 19: 1922-23 Darülmuaallimât Mezunları

Resim 20: Darülmullimât Mezunları

Resim 21: İnas Darülfünunu Diploması

Resim 22: İnas Darülfünunu'ndan gelen kızlarla birlikte Edebiyat Fakültesi öğrencileri (8 Ağustos 1920)

Resim 23: Karma eğitime geçildiği 1920-21 ders yılında Edebiyat Fakültesi Felsefe Şubesi'nin müderris ve öğrencileri.